

RUSYA'NIN 2000 SONRASI 'GENİŞ KARADENİZ' POLİTİKASININ SAVUNMACI REALİST BAKIŞLA ANALİZİ

Oktay BİNGÖL*

ÖZ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız bir devlet olarak yaklaşık on yıl kendi çok boyutlu iç sorunları ve yeniden yapılanmasıyla meşgul olan Rusya'nın, 2000'de Putin'in devlet başkanlığı ile başlayan yeni dönemde dış politikası dikkat çekmeye başlamıştır. 2008'de Gürcistan'a askerî müdahale, 2014'te Kırım'ın ilhakı ve sonrasında yaşanan gelişmeler Rusya'nın dış politikası üzerine akademik tartışmaları da artırmıştır. Tartışmalarda önce çıkan ve özellikle Batılı çevrelerde hakim bakış açısı, Rusya'nın büyük güç statüsüne geri dönüş arayan, gücünü maksimize etmeye ve Geniş Karadeniz'de bölgesel hegemon olmaya çalışan, revizyonist bir devlet olduğunu savunurken, azınlıkta olan yaklaşım ise Rusya'nın esas itibarıyla, ABD ve NATO başta olmak üzere, Batı'dan bekasına yönelik algıladığı güvenlik tehditleri nedeniyle yeterli gücü arama eğiliminde olduğunu ve yakın çevresinde ve Geniş Karadeniz'de statükoyu muhafaza etmeye çalıştığını öne sürmektedir. Devletlerin dış politika davranışlarını açıklayan uluslararası ilişkiler kuramları açısından birinci grup saldırgan, ikinci grup ise savunmacı realizmin varsayımları ile örtüşmektedir. Bu makede, savunmacı realist bir çerçevede kullanılarak Geniş Karadeniz Bölgesine yönelik Rus dış politikası analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Geniş Karadeniz Bölgesi, Savunmacı Realizm, Saldırgan Realizm, Dış Politika.

AN ANALYSIS OF THE POST-2000 "WIDER BLACK SEA" POLICY OF RUSSIA THROUGH A DEFENSIVE REALIST PERSPECTIVE

ABSTRACT

Following the collapse of the Soviet Union, Russia spent the its first ten years as an independent country dealing with its many multidimensional domestic problems and restructuring the state. When Putin came to power in 2000, a new period began, together with an eye-catching foreign policy. The Russian military intervention in Georgia in 2008 and the annexation of Crimea in 2014 alongside subsequent developments have all fueled discussions in academic circles about Russia's foreign policy. The dominant point of view in these debates – especially in Western countries – argues that Russia is a revisionist state that seeks to revamp its former glory, maximize its power, and becoming a regional hegemon throughout the Wider Black Sea. Another approach argues that Russia tends to seek sufficient power due to the perceived security threats to its very survival hailing from the West (especially from the USA and NATO), and that it is trying to maintain in status quo within its immediate environs. In terms of international relations theories about foreign policy behaviour, the first group overlaps with the assumptions of offensive realism, while the second group overlaps with defensive realism. This article will analyze Russia's foreign policy towards the Wider Black Sea through the lens of defensive realism.

Keywords: Russia, Wider Black Sea Region, Defensive Realism, Offensive Realism, Foreign Policy.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.07.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2021

* Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL; ORCID: 0000-0002-4794-5656, E-posta: oktaybingol@arel.edu.tr

Giriş*

Soğuk Savaş sonrası 30 yıllık dönemde Rusya, kendisi dışında SSCB ardılı on dört devletin topraklarını kapsayan “yakın çevresine” veya “Sovyet sonrası alana” yönelik dış politikasının farklı yönleriyle tartışma konusudur. Rusya, 1990-2000 arasındaki dönemde bir taraftan siyasi, askerî, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla yeniden yapılanma ile uğraşırken, diğer taraftan iç istikrarı sağlamaya ve ulusal bütünlüğü korumaya çalışmıştır. Rusya’da yaşanan yaklaşık on yıllık sorunlu süreç psikolojik, siyasi ve sosyo-ekonomik sonuçlar doğurmuş ve güçlü lider arayışını da tetiklemiştir. Vladimir Putin böyle bir bağlamda 2000’de başkan seçilerek günümüzde de devam eden uzun iktidar dönemine başlamıştır.

Rusya, Putin’in başkanlığının ilk döneminde içte nispi “istikrarı” sağlarken dış politikada daha aktif bir tutum benimsemeye ve hamleler yapmaya başlamıştır. Nitekim Rusya, 1990’lar boyunca çoğunlukla sessiz kaldığı ve düşük tepki gösterdiği ABD’nin Sovyet sonrası alanda ve Karadeniz bölgesinde etkinlik kazanma çabalarını, NATO ve AB’nin genişleme hamlelerini 2000’lerin ortalarından itibaren kendi ulusal güvenliğine yönelik tehdit olarak ifade etmeye başlamış ve taraflar arasında gerginlik giderek artmıştır.

NATO ve AB’nin devam eden ve Rusya’nın sınırlarına yaklaşan genişlemeleri, 2000-2005 arasında Sırbistan, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan’da yaşanan “renkli devrimler” ve Gürcistan ile Ukrayna’ya verilen NATO üyeliği taahhütleri 2008’de Rusya-Gürcistan Savaşı ile kesişmiştir 2010’dan itibaren NATO’nun Füze Savunma Sisteminin unsurlarının Romanya, Polonya ve Türkiye’de konuşlandırılmaya başlanması ve 2013’te Ukrayna gelişmeleri gerginliği tırmandırırken, 2014’te Kırım’ın ilhakı Batı-Rusya ilişkilerinde kırılma noktası olmuştur. 2014 sonrası Geniş Karadeniz Bölgesi ile Doğu Avrupa ve Baltık bölgeleri karşılıklı caydırma hamleleri, kuvvet konuşlanmaları, kapasite artırımlarına askerileşmeye sahne olmuş, sıcak çatışma senaryoları gündeme gelmiştir.

Bölgede tüm aktörler, ABD/NATO, AB ve Rusya, caydırma/zorlama amaçlı hamleler yapmakta ve tedbirler almaktadır. Buna karşın, Batı çevrelerinde Rusya’nın hamleleri daha fazla tartışılmaktadır. Bunda Rusya’nın, Avrupa’ya ve sorunlu olduğu bölge ülkelerine karşı doğal gazı silah olarak kullanmasının yanı sıra hibrit taktiklere ve siber uygulamalara başvurması, gerektiğinde 2008 Gürcistan Savaşı’nda olduğu gibi askerî kuvveti fiilen kullanması ve 2014’te egemen bir devlete ait toprak parçasını, Kırım’ı, ilhak etmesi etkilidir.

Rusya’nın Karadeniz bölgesindeki hamlelerinin, 2014’ten sonra Kırım’daki askerî yığınağının, Karadeniz Filosu’nun modernizasyonunun ve Güney Askerî Bölgesi’ndeki artırdığı kapasitesinin, Rus topraklarına olası saldırıları caydırmak ve saldırı olduğunda savunmak amacıyla mı yapıldığı yoksa gücünü maksimize ederek bölgesel hegemon olmak için mi hayata geçirildiği, yanıtı verilmesi gereken temel bir sorudur.

* Literatürde “Karadeniz” ile ilişkili tanımlamalar çeşitlidir. Örneğin, Mustafa Aydın, “Karadeniz Bölgesi”, “Karadeniz Alanı” ve “Geniş Karadeniz” terimlerini aynı anlamda kullanır ve Karadeniz’e kıyısı olan ülkelere ilaveten Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Yunanistan, Makedonya, Moldova, Sırbistan ve Karadağ’ı dâhil eder. Aydın, ayrıca Karadeniz Havzası terimini daha geniş bölgeyi tanımlamak için kullanır ve Avusturya, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya’yı da dâhil eder (Aydın, 2005, s. 279 Note. 1). Aydın’ın “Karadeniz Havzası” terimine benzer şekilde Kırbaoğlu ve Tüfekçi, “Geniş Karadeniz Havzası” terimi ile kıyıdaş ülkelerle birlikte bölge merkezli iktisadi ve siyasi politikalarından etkilenen (kıyıdaş olmayan) ülkeleri de kapsama dâhil etmektedir (2021, s. 442). Bu makalenin konusuna daha uygun olan “Geniş Karadeniz Bölgesi” terimi, Karadeniz’e kıyıdaş ülkelere ilaveten Moldova, Ermenistan, Azerbaycan ve Yunanistan’ı kapsama almaktadır (Kurt, 2015, s. 405).

Batı kaynaklarında baskın bakış açısı, Rusya'nın tekrar büyük güç olmayı amaçlayan, gücünü maksimize etmeye ve Geniş Karadeniz'de bölgesel hegemon olmaya çalışan revizyonist bir devlet olduğunu savunmaktadır. Nitekim ABD'nin Ulusal Güvenlik Doktrini açıkça, "Rusya, büyük güç statüsünü geri kazanmaya ve sınırlarının yakınında nüfuz alanları oluşturmaya çalışıyor" ve "Rusya, ABD'nin dünyadaki etkisini zayıflatmayı ve bizi müttefiklerimizden ve ortaklarımızdan ayırmayı hedefliyor" (NSS, 2017, s. 25) iddiasında bulunmaktadır. Bu resmi yaklaşımı ABD ve Avrupa'da resmî kurumlarda ve akademik çevrelerde yaygın olarak paylaşılmaktadır (SMA White Paper, 2019; Gurganus vd. 2019; Atland, 2021). Benzer şekilde Rusya'nın güney Kafkasya'daki dış politikası "bölgede Rus imparatorluğunu yeniden kurma" (Mammadova, 2017, s. 282) hedefinin parçası olarak görülmektedir. Azınlıkta olan yaklaşım ise Rusya'nın esas itibarıyla ABD ve NATO başta olmak üzere Batı'dan bekasına yönelik algıladığı güvenlik tehditleri nedeniyle yeterli gücü arama eğiliminde olduğunu (Kerrane, 2020) ve yakın çevresinde ve Karadeniz bölgesinde statükoyu muhafaza etmeye çalıştığını öne sürmektedir (Toucas, 2017b). Devletlerin dış politika davranışlarını açıklayan uluslararası ilişkiler kuramları açısından birinci grup saldırgan, ikinci grup ise savunmacı realizmin varsayımları ile örtüşmektedir.

Bu makalede, hakkında zengin bir literatür oluşmasına karşın dış politikada uygulanması üzerine sınırlı araştırma bulunan savunmacı realizmin; "devletlerin dış politikalarında azami güç yerine yeterli güç edinerek güvenliklerini sağlamayı amaçladıkları" çerçevesi kullanılarak Geniş Karadeniz'e yönelik Rus dış politikası analiz edilmektedir. Bu tür bir analizin Rusya'nın Batı'da kaygı yaratan hamlelerinin arka planındaki nedenlerin ve motivasyonun anlaşılmasına ve savunmacı realizmin devletlerin dış politika uygulamalarıyla ilişkisinin açıklanmasına katkı yapacağı değerlendirilmektedir. İncelemede zengin bir literatür taranmakla birlikte Rusya'nın resmi dokümanlarına ve Rus karar vericilerin beyanlarına ve açıklamalarına tercüme kaynaklardan erişilebilmesi temel bir kısıtlılıktır.

Makalede öncelikle savunmacı ve saldırgan realizmin devletlerin dış politika davranışlarına ilişkin varsayımları farklılık ve benzerlikleri ile incelenmektedir. Rusya'nın Geniş Karadeniz'e bakışının temel noktalarıyla tespitini takiben Rusya'nın dış politikası, Yeltsin dönemi, 2014'e kadar Putin dönemi ve 2014 sonrası gelişmeler olarak üç dönem hâlinde ele alınmaktadır. Dönemler içinde Rus dış politika uygulamaları savunmacı realizmin varsayımları ile tartışılmaktadır. Sonuç bölümünde bulgular özetlenmektedir.

Savunmacı & Saldırgan Realizm ve Dış Politika

Uluslararası İlişkiler'in devlet merkezli teorilerinden realizm, devletlerin hâlihazırda uyguladıkları ve değişen iç ve dış koşullara bağlı olarak gelecekte uygulamaları muhtemel dış politika davranışlarına önemli kuramsal açıklamalar getirir. Sovyet ve Rus dış politikalarına ilişkin çalışmalarda realist uluslararası ilişkiler kuramının bakış açıları baskındır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet-Batı ilişkilerinin analizinde realist bakış açısının baskınlığında, Soğuk Savaş dönemi gelişmeleri, devletler arasındaki kapasite dağılımı, caydırıcılık stratejileri, istikrar ve barışa ulaşma fırsatlarının açıklanması gerekliliği etkili olmuştur (Kropatcheva, 2018 s. 43).

Realizmin kendi iç tartışmalarında 1990'lardan itibaren etkisi artan yapısalcı realizm (neo-realizm) ise "savunmacı" (defensive) ve "saldırgan" (offensive) türleri ile dikkat çeken önermelerde bulunur. Uluslararası ilişkiler yazınına Jack Synder tarafından 1991 yılında yayımlanan *Myths of Empire* adlı kitapla dâhil edilen saldırgan ve savunmacı realizm tanımlaması (1991, s. 12) iki farklı düşünce dalı arasındaki ayrım çizgisi hâline gelmiştir.

Saldırgan ve savunmacı realizm arasındaki tartışmada ayırt edici noktalar devletlerin anarşik uluslararası sistemde değişen dış politika davranışlarını açıklayan

varsayımlarda ortaya çıkar. Başlıca sorunsal ise devletlerin anarşik uluslararası ortamda güvenliği mi yoksa gücü mü azami seviyeye çıkarmaya çalıştığı ve gücün bir araç mı yoksa bir amaç mı olduğu ile ilgili bakış açısı farklılığıdır. Bir grup, devletlerin uluslararası sistemde birincil hedeflerinin hayatta kalma (beka) ve güvenlik olduğunu öne sürerek, gücün bu hedefe ulaşmak için bir araç olduğunu savunur ve savunmacı realistler olarak adlandırılır. Diğer grup ise, devletlerin gücü hem araç hem de amaç olarak aradığını kabul eder ve saldırgan realizmi temsil eder.

Bu noktada kuramsal bir bakış açısı olarak saldırgan realizmin, başta ABD olmak üzere bazı devletlerin dış politikalarında dönemsel olarak uyguladıkları tek taraflı saldırgan dış politikaları nitelediğini belirtmek gerekir (Feng vd., 124). Örneğin 2000'li yıllarda Bush döneminde ABD'nin saldırgan ve tek taraflı politikaları iki gruptaki kuramcılar tarafından da onaylanmaz (New York Times, 2002'den aktaran; Feng vd. 2006, s. 124).

Uluslararası ilişkilerde realist kuram anarşik uluslararası sistemde devlet davranışlarını incelerken, sistemin kendi kendine yardım (self help) özelliği önemli bir ilke olarak belirir (Waltz, 1979, s. 91). Kendi çıkarlarını önceleyen birimlerin yer aldığı, karşılıklı güveninin olmadığı, üst bir otoritenin bulunmadığı, dolayısıyla anarşik ve kendi kendine yardım ilkesine dayanan uluslararası yapıda, devletlerin nihai amacı hayatta kalmalarını garantiye almaktır. Savunmacı realizme göre devletler güç sahibi olmaktan ziyade güvenliği sağlamaya çalışırlar. Yapısalcı realizmin ve aynı zamanda savunmacı realizmin önde gelen kuramcısı Kenneth Waltz'un ifadeleriyle "devletler güç arayanlar (power seekers) değil güvenlik arayanlardır (security seekers)" (1979, s. 91). Savunmacı realistler aynı zamanda teknolojinin ulaştığı seviye nedeniyle büyük güçlerin savaşlarda birbirlerinin askerî-ekonomik kapasitesini toptan yok etmesinin ve birbirlerine tamamen boyun eğdirmelerinin mümkün olmadığını öne sürer (William, 2012, s. 39).

Diğer taraftan saldırgan realizm, savunmacı realizme benzer önermelerden hareket etmesine karşın uluslararası siyasette büyük güç davranışına ilişkin farklı tahminlerde bulunur (Taliaferro, 2001, s. 134; Tang, 2008, s. 149). Salırgan realizmin önde gelen kuramcısı John Mearsheimer, Waltz'dan farklılaşır ve devletlerin uluslararası sistemde istediklerini elde edebilmeleri için gücü maksimize etmeleri gerektiğini vurgular (Mearsheimer, 2001, s. 12).

Savunmacı realizmi savunan kuramcılar, devletlerin güvenliğe giden en iyi yol olarak ılımlı askerî, diplomatik ve dış ekonomik politikalar izlemesi gerektiğini öne sürerler (Jervis, 1978; Posen, 1984; Walt, 1987; Evera, 1998). Devletler güçlerini, güvenliklerini sağlamak için araç olarak kullanırlar ve böylece anarşik uluslararası yapıda varlıklarını sürdürürler. Devletler, güçlerini maksimize etmeyi tercih etmezler, çünkü gücü maksimize etmek uluslararası sistemin doğal dengesini bozar; sistemi istikrarsızlaştırır. Bu nedenle, bir devlet için en iyi durum, yeterli ve diğer devletleri kendisine saldırmaktan caydırabilecek dengeli bir güçtür. Ayrıca bu yüzden güç bir vasıta, devletlerin nihai hedefi değildir (Waltz, 1979, s. 126-127; 1988, s. 616).

Salırgan realizm, Waltz'ın fikirlerinin aksine, uluslararası sistemin pek çok tehlikeyi içinde barındıran kaygan bir zemin olduğunu, bu nedenle büyük güçlerin kapasitelerini maksimize etmeyi ve nihayetinde sistemde hegemon ya da tek büyük güç olmayı hedeflediğini savunur (Mearsheimer, 2001, s. 2). Mearsheimer, asimetric özelliklere sahip devletlerarası ilişkileri tanımlarken hegemonya terimini kullanır. Ona göre hegemonya ancak bölgesel hegemonya olabilir, çünkü dünya çok büyüktür ve herhangi bir devlet tüm kıtaları, bölgeleri ve ülkeleri kapsamına alacak şekilde bir küresel hegemonya kuramaz.

Saldırgan realistlere göre anarşik uluslararası sistemde büyük devletler sistemdeki konumlarını değiştirme eğilimindedir, çünkü her zaman bu devletlerin kendi çıkarlarına göre kullanabilecekleri fırsatlar vardır. Bununla birlikte, devletler genişleme peşinde koşmalar bile ihtiyatlı davranırlar ve maliyetleri çok yüksek olduğunda güçlerini artırma fırsatlarından vazgeçebilirler (Lobell, 2016, s. 41). Saldırgan realizmde teknolojinin de devletlere ofansif dış politika için fırsatlar sunduğu kabul görür. Saldırgan realizmde bu güç mücadelesi Morgenthau'nun klasik realizmine daha yakındır. Klasik realizm açısından güç arayışı içsel motivasyona bağlıyken, saldırgan realizmin güç arayışı yapının özelliklerine dayanır (Mearsheimer, 2001, s. 21).

Savunmacı ve saldırgan realizm ayrımında ikincisine yakın duran Robert Gilpin, uluslararası sistemin anarşik durumunu “dengesizlik” olarak adlandırır ve dengesizlik içeren uluslararası yapıda egemen devletlerin statükoyu sürdürmeye çalışırken yükselen güçlerin bunu değiştirmeye çalıştığını öne sürer (Gilpin, 1981, s. 186-187). Gilpin'in bu bakış açısı, Mearsheimer'in anarşik uluslararası sistemde daha fazla güç arama fikriyle örtüşmektedir. Gilpin'e göre tarih boyunca yükselen güçlerin yürüttüğü hegemonik savaş devletler arasındaki olağan çatışmalardan farklıdır. Uluslararası sistemin gelişimi ve özellikleri açısından hegemonik savaşlar eski düzen yerine yenisini inşa edicidir. Hegemonik savaşların sonunda, güç dağılımına ilişkin uluslararası sistem değişmektedir. Kazanan devletlerin onu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebilecekleri ve egemen güçler hâline gelebilecekleri yeni bir düzen yaratır (Gilpin, 1981, s. 592-593).

Savunmacı ve saldırgan realizmin varsayımları ve önermelerinden makalede özellikle başvuru olanlar Tablo-1'de sıralanmaktadır.

Savunmacı Realizm	Saldırgan Realizm
Devletler için hayatta kalma ve güvenliği sağlama amaç, güç ise araçtır.	Devletler için güvenlik ve güç amaçtır.
Devletler yeterli güç ararlar.	Devletler gücü maksimize etmeyi hedeflerler (azami güç peşindedir).
Büyük güçler statükoyu korumaya ve güç dengesini sağlamaya eğilimlidirler.	Büyük güçler revizyonist eğilimler taşırlar ve baskın güç veya hegemon olmaya çalışırlar.
Savunma ve taarruz amaçlı silahlanma ayırt edilebilir.	Savunma ve taarruz amaçlı silahlanma ayırt edilemez.
Teknoloji ve coğrafya savunmanın lehine çalışır.	Teknoloji ve coğrafya taarruzun lehine çalışır.

Tablo-1: Savunmacı ve saldırgan realizmin varsayımları ve önermeleri

Rusya'nın Geniş Karadeniz'e Bakışı

Rusya, SCCB'nin dağılması sonrası ortaya çıkan jeopolitik alandaki siyasal gelişmeleri ulusal güvenliği açısından öncelikli görmekte, bu alan resmi dokümanlarda, “yakın çevre” olarak (immediate vicinity) yer almaktadır (RFNSC, 2015, Para. 17). Rusya'nın Dış Politika Konsepti de Rusya'nın sınırlarına yakın bölgelere odaklanmakta, bu kapsamda Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan ve diğer eski SCCB ülkeleriyle ilişkilerin önemini vurgulamaktadır (RFFPC, 2016, Bölüm IV). Rusya'nın yakın çevresinin parçası olarak Karadeniz, deniz olarak ve etrafındaki ülkelerle birlikte fırsatları, riskleri ve tehlikeleri bir arada barındıran çok katmanlı bir bölgedir. Rusya'nın dış politikasında ve ulusal güvenlik stratejisinde önemli olduğu görülen bölgeye Geniş Karadeniz olarak bakılması doğru olmakla birlikte Rusya açısından farklı ülkelerin ve alt bölgelerin değeri değişkendir (Flanagan, 2020, s. 24).

Rusya ve çevresini kapsayan bir siyasi-fiziki haritanın jeopolitik bakışla okunması şöyle özetlenebilir. Karadeniz'de Ukrayna ve Gürcistan'ın Rusya ile ortak sınırlarının olması iki ülkeye ayrı bir değer kazandırır. Ukrayna Karadeniz'de Rusya'yı sınırlaması veya alan kazandırmasına ilaveten Orta Avrupa'dan başlatılacak bir harekate karşı stratejik derinlik sağlamasıyla değerini artırır. Gürcistan ise Doğu Karadeniz kıyısındaki varlığı ve Rusya'nın yumuşak karnı olan Kuzey Kafkasya'da stratejik derinlik sağlaması nedeniyle ayrıca önem taşır. 2014 Askerî Doktrininde de Abhazya ve Güney Osetya Rusya'nın ulusal güvenliği için kritik bölgeler olarak vurgulanmakta (Para 21), 2015 Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 2016 Dış Politika Konseptinde bu "devletlerin" destekleneceği yer almaktadır (RFNSC, 2015, Para. 89; RFFCP, 2016, Para. 57).

Geniş Karadeniz, Rusya için birkaç nedenden dolayı özel bir öneme sahiptir. Öncelikle, Karadeniz tüm bölge için önemli bir stratejik kavşak ve havzadır. Karadeniz'e erişim, tüm kıyıdaş ve komşu ülkeler için kritik değer taşır ve gücün birkaç bitişik bölgeye dağılımını büyük ölçüde artırır. Karadeniz Rusya'nın Akdeniz'e açılmasına olanak sağlar. İkincisi, bölge mal ve enerji nakli için önemli bir geçiş koridorudur. Bu özellik doğal gaz ve petrol zengini Rusya için çok daha önemlidir. Üçüncüsü, Karadeniz bölgesi kültürel ve etnik çeşitlilik açısından zengindir ve coğrafi yakınlığı nedeniyle Rusya ile yakın tarihi bağları paylaşmaktadır. (Trenin, 2008, s. 116-117; Sarı, 2021, s. 268-270). Rusya'nın 2015 Deniz Harekâtı Doktrininde ulusal denizcilik politikası açısından Karadeniz ve Azak Denizi'nin önemi yer almakta (RFMARDOC, 2015, Para. 53), Karadeniz'de Rusya'nın stratejik konumunun güçlendirilmesi, barış ve istikrarın korunması gereği vurgulanmaktadır (Para.56). Doktrinde, Karadeniz Rus Donanmasının operasyonel-stratejik filosu için limanlar ve üsler sağlamasına ilaveten, ekonomik, turizm, ulaştırma ve doğal kaynaklar bakımından da yer bulmaktadır (RFMARDOC, 2015, Para. 57.a-j).

Rus güvenlik bürokrasisi, Rusya'yı güney veya doğudan değil, batıdan kaynaklanan ana tehditlerle çevrili ve hatta bazı cephelerde savaş hâlinde olarak görme eğilimindedir (Flanagan, 2020, s. 9). Bu kapsamda 2010 yılında yayımlanan Rusya Federasyonu Askerî Güvenlik Doktrininde sıralanan dış tehdit kaynakları ABD ve NATO ile bağlantılıdır (RFMD, 2010, Para. 8.a-k). Rusya'nın Karadeniz'den algıladığı tehditler Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliği sonrası daha fazla artmıştır. ABD ve NATO, Türkiye dâhil Karadeniz'in üç NATO üyesi vasıtasıyla etkinliğini artırmış ve Rusya'ya yaklaşmıştır. Rusya Karadeniz'de ABD ve NATO'yu uzak tuttuğunda güvencedir ve Karadeniz'in sunduğu fırsatlardan faydalanabilir, aksi durumda güvenlik endişeleri ve krizler fırsatların kullanılmasına yol açar. Rusya'nın Karadeniz'den tehdit algısı ciddi olduğu için askerî güç de dâhil olmak üzere çeşitli müdahale araçlarını kullanmaktan çekinmemiştir.

2014 yılında onaylanan Rusya Federasyonu Askerî Doktrini, Batı'nın çabalarının Avrasya'da Rus ulusal çıkarlarına meydan okuduğunu, meşru rejimleri devirip ülkeleri istikrarsızlığa sürüklediğini ve komşularla çatışmayı kışkırttığını iddia ederken, Rusya sınırlarına doğru genişleyen NATO'yu ana dış askerî tehdit olarak tanımlamaktadır (RFMD, 2014, Para. 9, 12.a). Rusya AB'yi de Karadeniz'de NATO ile birlikte hareket ettiği ve iki örgüt üyeliği arasındaki örtüşme nedeniyle önemli bir tehdit olarak görmektedir.

Rusya için AB ve ABD politikaları birçok konuda olduğu gibi Karadeniz'de de örtüşmektedir ve Rusya'yı çevrelemeye yönelmiştir. Rusya Federasyonu 2015 yılı Ulusal Güvenlik Konsepti ve 2016 yılında yayımlanan Dış Politika Konseptinde; ABD, AB'nin ve NATO'nun yardımıyla, Rusya'yı siyasi, askerî, ekonomik ve bilgi araçlarıyla kontrol altına almaya çalışan doğrudan bir tehdit olarak yer almaktadır (RFNSC, 2015, Para. 12, 17; RFFPC, 2016, Para. 61). Bu nedenle, bölgedeki hemen hemen her ABD -ya da genel olarak Batılı- inisiyatifi Moskova'da Rusya'nın en değişken bölgesi olan Kuzey Kafkasya üzerinde daha fazla etki yaratma girişimi olarak görmektedir (Suchkov, 2018, s. 313). Batı ise yıllar içinde Karadeniz'de Rusya'yı "öteki" olarak görmeye başlamıştır. Bu bakış açısı 2014

sonrası ortaya çıkan bir olgu değildir. 2000'lerin başlarından itibaren hâkim olmaya başlamıştır (NEUMANN, 2008). ABD'nin resmî açıklamalarında Rusya'yı tarihsel olarak Karadeniz'de deniz ulaşımının serbestisini engellemekte suçlamakta ve Ukrayna'ya karşı saldırgan olarak nitelirmektedir (USDOD, 2021). Nitekim Karadeniz Komisyonu'nun¹ 2019 tarihli raporunda Rusya'nın ötekileştirilmemesi NATO ve AB devletlerine tavsiye edilmektedir (Çelikpala, 2010, s. 18).

1990-2000 Yeltsin Dönemi Rus Dış Politikası: İçe Dönüklük, Yakın Çevrede Çaresizlik

Rus dış politikasında 1990-2000 arasındaki dönem "Yeltsin Dönemi" olarak adlandırılmakla birlikte dönem içinde farklı yönelimler söz konusudur. Bu bağlamda 1991-1993 arasında Liberal Batıcılığın hâkim olduğu, 1993-1996 arasında Atlantikçilik-Batıcılık-Liberalizm ile Avrasyacılık-Devletçilik-Gerçekçilik arasındaki tartışmanın hüküm sürdüğü ve 1996-1999 arasında ise Devletçilerin Rus dış politikasına etkili olduğu kabul görmektedir (Sönmez, 2019, s. 63-64). Ancak dönem boyunca Rus hükümetleri, SSCB'nin dağılması sonrası devletin iç yapılanması, sosyo-ekonomik sorunlar ve iç güvenlik sorunlarıyla fazlasıyla meşgul olmuştur. 1993'ten sonra Avrasyacılık-Devletçilik güç kazandıkça dış politikaya ilgi artmaya ve Batının genişleme çabalarından da rahatsızlık duyulmaya başlanmış, bu rahatsızlık 1999'dan sonra devletçi kanadın bürokraside güç kazanması ile belirginleşmiştir.

Soğuk Savaş'ın sonlanmasını müteakip ABD ve NATO, Rusya'nın yakın çevresinde oluşan güç boşluğunu doldurmak için hızlı hareket etmiştir. ABD'nin ilk girişimi 1991'de kararlaştırılan ve 1993'ten itibaren ABD Avrupa Komutanlığının (USEUCOM) kontrolünde ulusal muhafızların yürüttüğü Eyalet Ortaklık Programıdır (State Partnership Program-SPP). SPP ile SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan Baltık, Orta ve Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleri ABD'nin eyaletleri ile demokrasiye ve pazar ekonomisine geçişi kolaylaştırmak ve iş birliği yapmak için eşleştirilmiştir (Boehm vd., 2014; State Partnership Program). Amacı söz konusu cumhuriyetleri Batı sistemine hazırlamak olan programı 1994'te NATO'nun başlattığı Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace-PfP) girişimi takip etmiştir (PfP programme, 2020). PfP, NATO ile SSCB ve Yugoslavya'dan bağımsızlığını kazanan ülkelerin arasında güven oluşturmaya yönelik bir program şeklinde nitelenmekle beraber, ABD'de Beyaz Saray yetkilileri arasındaki iç yazışmada (Lin Davis Memo, 1993) tartışıldığı üzere; gerçekte söz konusu ülkeleri NATO üyeliğine hazırlamayı ve Batı değerlerini benimsetmeyi, böylece ABD ve NATO'nun Rusya'nın yakın çevresini kontrolünü kolaylaştırmayı amaçlamıştır.

NATO'nun Soğuk Savaş'ın bitişini müteakip genişlemesinin ilk adımı Temmuz 1990'da Londra Zirvesi'nde, eski komünist ülkeler ile iş birliğini geliştirme ve diyalog mekanizmaları kurma kararıdır (Vaisse vd. 2009, s. 145). Bunu takiben 1991'de NATO İş Birliği Konseyi (North Atlantic Cooperation Council-NACC) kurulmuştur (NACC, 2020). 1997'de Avrupa-Atlantik İş Birliği Konseyi (EAPC) olarak adlandırılan bu foruma, SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan ve Varşova Paktı'ndan ayrılan eski komünist ülkelerin tamamı dâhil olmuştur (EAPC, 2020). PfP ve EAPC'ye ilaveten 1997'de NATO-Ukrayna Komisyonu kurulmuş (NUC, 2018), Rusya ile iş birliği anlaşması imzalanmış (FAMR, 1997) ve bu anlaşma 2002'de NATO-Rusya Konseyi şeklinde

¹ Karadeniz Komisyonu, Alman Bertelsmann Stiftung Vakfı, Alman-Marshall Fonu, Karadeniz Güven Fonu, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) ve Atina'daki Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Merkezi tarafından ortaklaşa 2009'da teşkil edilmiştir. Komisyon üyeleri arasında Avrupa ve Amerika'dan eski bakanlar, mevcut ve eski parlamenterler, kamu aydınları ve dünyanın her yerinden akademisyenler yer almaktadır (<https://www.bertelsmann-stiftung.de>).

uygulamaya geçmiştir (NRC, 2002). ABD ve NATO'nun eski Varşova Paktı topraklarına yönelik genişleme hamlelerinin ilk sonucu 1999'da "Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'nın NATO üyeliğinin başlamasıdır" (Kramer, 2002, s. 731). Böylece sorumluluk alanını 486.000 km² genişleten NATO, Rusya sınırlarına yaklaşık 600 km. yaklaşmıştır (Countries of the World). Diğer bir ifadeyle Rusya, NATO'nun topraklarına yönelik bir taarruzuna karşı 600 kilometrelik stratejik derinlik kaybetmiştir. Bir yoruma göre ABD, o yıllarda "NATO'yu doğuya doğru genişleterek aslında Soğuk Savaş zaferini" pekiştirmektedir (Rauchhaus, 2000, s. 176).

Dönem içinde AB'nin de Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını yeni kazanan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik girişimleri başlamıştır. Aralık 1990 Roma Zirvesi'nde söz konusu ülkelerin Batı'ya yönelimlerini desteklemek ve serbest piyasa ekonomisine uyumunu kolaylaştırmak için sıkı bir iş birliği geliştirilmesi kararlaştırılmış ve kapsamlı bir mali yardım paketi yürürlüğe konulmuştur (İKV, 2021). 1993 Kopenhag Zirvesi'nde söz konusu ülkelerin adaylığı gündeme alınırken Kopenhag Kriterleri olarak bilinen ölçütler tespit edilmiştir (EUC, 1999). Dört yıl sonra Aralık 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde Çek Cumhuriyeti, Estonya, Polonya ve Slovenya ile Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Slovakya ile müzakerelere başlama kararı alınmıştır (İKV, 2021). Bu girişimlere karşı, Rusya'nın açık olarak ifade edilen rahatsızlığı ve tepkisi söz konusu olmamıştır. Ancak 1995'te Bosna'da ve 1999'da Kosova'da Sırlara yönelik hava bombardımanlarında Rusya sessiz kalmamıştır. NATO, 1995'te ABD'nin öncülüğünde Bosnalı Sırları barış anlaşmasına zorlamak için hava saldırısı kampanyası başlatarak ateşkesi izlemek ve uygulamak için binlerce askerden oluşan Uygulama Gücünü (IFOR) görevlendirmiştir. Bu operasyon NATO'nun sorumluluk alanı dışında eski Yugoslavya topraklarına girilerek yapıldığı için tarihte bir ilk idi (Larsdotter, 2012, s. 60). Operasyona Rusya'dan da sert açıklamalar gelmiş, "hatta Yeltsin NATO'nun Bosna Sırlarına yönelik hareketlerini soykırım olarak nitelendirmiştir" (Kemaloğlu, 2016, s. 8).

1999'da ise NATO, "BM onayı olmadan Kosova üzerinden Yugoslavya'ya karşı 11 haftalık bir hava saldırısı kampanyası başlatmıştır" (BBC, 2015). Boris Yeltsin'in son döneminde icra edilen hava saldırıları, "Soğuk Savaş sonrası dönemde görülmeyen bir şekilde Rusya'nın sert kınamasına neden olmuştur. 1999'da yayınlanan bir anket, Rusların yüzde 92'sinin hava saldırılarına karşı olduğunu göstermiştir" (Nichol, 1999, s. 2). Bu operasyon aynı zamanda Batı-Rusya ilişkilerinde bir kırılma noktası oluşturmuş ve Rusya'nın NATO'nun Soğuk Savaş sonrası rolü hakkında endişelerini ve Rusya'nın ulusal güvenliğine tehditleri konusunda algılarını kuvvetlendirmiştir (RFE/RL Archives, 1999; Brovkin, 1999).

Soğuk Savaş sonrası Geniş Karadeniz Bölgesinde Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin ortaklaşa başlattığı girişimler karşılıklı güven tesisi boyutunda daha başarılı olma potansiyeli taşımıştır. Türkiye'nin öncülüğünde 1992'de kuruluşu yapılan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü'ne (KEİÖ) 13 ülke üye olmuştur (BSEC, 1992). Bu itibarla örgüt Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere ilaveten, Güney Kafkasya ve Balkan ülkelerini kapsayan geniş bir coğrafyaya uzanmıştır. Diğer taraftan Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin donanmaları arasında ortak bir iş birliği mekanizması çalışmaları 1998'de başlamış ve 2001'de Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna arasında Karadeniz Donanma İş Birliği Görev Grubu (BlackSeaFor) kurulmuştur (BLACKSEAFOR-MFA Turkey). Karadeniz Uyum Harekâtı (Black Sea Harmony) ise Karadeniz'de deniz güvenliğine katkı sağlamak amacıyla 2004 tarihinde Türkiye tarafından başlatılmış, Rusya, Ukrayna ve Romanya da girişime katılmıştır (DZK Karadeniz Uyum Harekâtı). Rusya, ABD ve NATO'dan ziyade bölgesel kimliği öne çıkaran bu girişimlere katılarak iş birliğine dayalı angajmanı amaçlamıştır. Askerî girişimler "Karadeniz kıyı devletlerinin

bölgesel güvenliği sağlamak ve kaçakçılık gibi güvenlik tehditlerini azaltmak için birlikte çalışılan bir gelecek vaat etmiştir" (Grenburg, 2018, s. 10). Bu iş birliği, 2008 Rus-Gürcü savaşından sonra aksamaya başlamış ancak özellikle Türkiye'nin çabalarının bir sonucu olarak 2013'e kadar devam etmiştir. 2014'ten sonra ise etkinlikleri oldukça azalmıştır.

Putin Döneminde (2000-2014) Geniş Karadeniz'de Gelişmeler ve Rusya'nın Dış Politikası

1998-1999 döneminde Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin başkanlığını yaparken 2000'de devlet başkanı seçilen Vladimir Putin göreve geldiğinde İkinci Çeçenistan Savaşı (1999-2009) başlamıştı. Birincisinde (1994-1996) ağır bir yenilgiye uğrayarak barış anlaşması imzalayan ve Grozni'den geri çekilen (Kipp, 2001, s. 47; Chadayev, 2006) Rusya için İkinci Çeçen Savaşı hem iç istikrarını sağlayarak diğer ayrılıkçı hareketleri kontrol etmek hem de Rus devletinin itibarını korumak için önemliydi. Rusya dönem içinde bu savaşta başarılı olmuş, Çeçenistan'da kontrol sağlanmıştır.

Diğer taraftan Soğuk Savaş sonrası yaşanan on yıllık dönemde Batı'ya karşı tepkiler oluşmuş, politika belirleyiciler ve karar vericiler içinde "Avrasyacılar-Devletçiler" etkisi artmıştır. 1998 Krizi ile sarsılan Rus ekonomisi küresel petrol ve doğal gaz piyasalarında fiyat artışları nedeniyle kısa sürede toparlanmaya başlamıştır. "1999-2008 yılları arasında, Rus ekonomisi reel olarak yıllık yüzde 7 oranında büyüme sağlarken, GSYİH 1999'da 196 milyar dolardan 2008'de 1,8 trilyon dolara çıkmıştır" (Özcan, 2019, s. 188). Rusya'da merkezi hükümet güç kazanmaya başlamış, oligarkların bir kısmı tasfiye edilirken kalanlar iktidarın kontrolüne girmiş, yeni kamu şirketleri kurulmuştur. Örneğin "Dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerini elinde bulunduran Gazprom, Global 2000 genelinde 40. sıradadır, hükümetin şirketteki payı ise yüzde 50,2'dir" (Özcan, 2019, s. 188). Ekonominin ve merkezi devletin toparlanmaya başlaması Rusya'nın dış politikada aktif olmasını ve cesaretli hamleler yapmasını mümkün kılmıştır.

ABD, NATO ve AB ise 2000'lerden itibaren Rusya'nın yakın çevresine yönelik genişlemelerine devam etmiştir. Dönemin Rusya açısından olumsuzluk taşıyan önemli gelişmesi Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da ABD tarafından desteklendiğine inanılan ayaklanmalar ve "Renkli devrimler"dir. Sırbistan'da 2000'de (Miloseviç'in devrilmesi), Gürcistan'da 2003'te (Gül Devrimi), Ukrayna'da 2004'te (Karanfil Devrimi) Rusya yanlısı yönetimler devrilmiş ve Batı yanlısı olduğu iddia edilen yönetimler iktidara gelmiştir (Kamalov, 2005; Bozkurt, 2006). Kırgızistan'da 2005'teki (Lale Devrimi) ayaklanmalar ile "11 Eylül olayları sonrasında ABD yönetiminin bölge politikalarını açıkça desteklemediği ve beklentilerine karşılık vermediği için gözden çıkarılan" Asker Akayev devrilmiştir (Bingöl, 2017, s. 13). Söz konusu ülkelerin Rusya'ya fiziki ve kültürel yakınlığı dikkate alındığında bu gelişmelerin önemi ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bu gelişmeler "Rusya'nın yeniden güçlendiği ve kendi etkisinin altında gördüğü Bağımsız Devletler Topluluğu-BDT coğrafyasında arka arkaya 'renkli devrimlerin' yaşanması ve Batı'nın bu devrimlere destek vermesi, Rusya ile Batı arasındaki yakınlaşmanın sağlam temellere oturmadığını" (Kemaloğlu, 2016, s. 9) gösterdiği için karşılıklı kırılğan güvenin zayıflaması ve güvenlik ikileminin çalışması anlamına gelmiştir.

2000'li yılların başında NATO ve AB'nin Rusya'nın yakın çevresi, eski Varşova Paktı ve eski Yugoslavya ülkelerine doğru genişlemesi devam etmiştir. 2004'te Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya NATO'ya; Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya ve Estonya, AB'ye tam üye olarak kabul edilmiştir (NATO Nedir; ABB, 2020). Bu üyeliklerle birlikte Rusya Baltık bölgesinde Batı'ya karşı stratejik derinliğini kaybetmiş, Orta ve Doğu Avrupa mihverlerinden tampon oluşturan Ukrayna ve Moldova kalmıştır. Sürekli genişleyen ve Ukrayna ile Gürcistan'a da üyelik yolunu açan, hatta Moldova'ya da göz kırpan NATO ve AB, Rusya açısından gittikçe

ciddi bir ulusal güvenlik tehdidine dönüşmüştür (Tsygankov, 2018, s. 108-109). Nitekim Putin, 2007 yılındaki konuşmasında NATO'yu "gerçek tehdit" olarak tanımlamıştır (Russian State of the Nation Address, 2007).

Realist kuramın öngördüğü şekilde, devletler arasındaki güvensizlik, rakibin görelî kazancından ve avantajından korkan devletlerin eylemlerini yönlendirir, bu devletin revizyonist olarak algılanmasına yol açar. Gerçekte göreceli bir güç kaybından kaynaklanan artan güvensizlik, savaş çıkması durumunda bir devleti dezavantajlı durumda bırakır. Diğer bir deyişle "Bir devletin askerî kapasite kazanması, diğerinin savunma yeteneğinde azalma ve güvensizlik kaygısının ve yakın yaşamsal tehlike korkusunun hâkim olması demektir" (Glaser, 1997, s. 178).

Rus bakış açısından ABD, askerî olarak donattığı ülkeleri Rusya'nın güvenliği pahasına NATO'ya üye yaparak avantaj sağlıyordu. Rusya, hemen sınırlarının ötesindeki bu ülkelerin topraklarının kullanılıp bir harekât başlatılması durumunda stratejik olarak dezavantajlı durumda kalacaktı. Rusya'nın yakın ve yaşamsal tehlike karşısında o dönem yapabileceği, 2006'dan itibaren olduğu gibi doğal gazını Ukrayna ve Avrupa üzerinde koz olarak kullanmaktı. Bu ise saldırgan realizmin varsayımlarına uymayan mütevazı savunma hamlesiydi. Nitekim saldırgan realizmin önde gelen kuramcısı da NATO'nun ve AB'nin genişlemesinin ve batı türü demokrasinin desteklenmesi politikalarının Rusya için varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu dile getirmektedir (Mearsheimer, 2014). Gerçekte Rusya ABD'nin politikalarından 2000'lerin başından itibaren tehlike algılamış ve alarma geçmiştir. Bu kapsamda Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un bir yazısında (2016), "Batı propagandası, sanki 1999'da BM Sözleşmesi'ni ve Helsinki Nihai Senedi'ni ihlal ederek Yugoslavya'yı bombalayan, 2003 yılında uluslararası hukuku umursamayarak Irak'ı işgal eden bizmişiz gibi, Rusya'yı revizyonizmle suçluyor" ifadeleri dikkat çekicidir. Ayrıca NATO Rusya'da 1999'a kadar "potansiyel ortak" olarak görülürken, 1999-2016 arasında Kosova Harekâtı, Renkli Devrimler, Füze Savunması, Ukrayna ve Gürcistan'a üyelik sözü ve Rusya'ya karşı destek verilmesiyle, "askerî tehdit", "rejim değiştirme için araç", "Batı yayılmacılığının vasıtası", "uygarlık tehdidi" şeklinde algılar gelişmiştir (Tsygankov, 2018, s. 16 Tablo-1). Pew Araştırma Şirketi'nin Rus kamuoyunun NATO'ya yönelik tutumu hakkındaki araştırmasında; 2010'da yüzde 40 olan olumu bakışın, 2012'de 22'ye, 2015'de 12'ye düştüğünü göstermiştir (Fagan vd., 2010). Bu göstergeler Rusya'da yıllar içinde hâkim olan bakış açısını ve tehdit algısını ortaya koymaktadır.

2008 yılında NATO'nun genişleme sürecinde Rusya'yı yakından ilgilendiren iki zirve yapılmıştır. NATO'nun 2-4 Nisan Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna ve Gürcistan'ın yakın gelecekte üye olabilecekleri taahhüt edilirken, 9 Temmuz 2008'de ise Gürcistan'ın üyeliğe bir adım daha yaklaştırılarak yıllık program hazırlaması kararlaştırılmıştır (NATO Enlargement, 2020). Bu gelişmeler, 1992'den beri Güney Osetya'da süren gerginliğin 2008 Ağustos başında tırmanmasıyla örtüşmüştür. ABD'nin ve NATO'nun taahhütlerinin yarattığı yanıltıcı cesaretin de etkisiyle "Gürcistan ordusunun Güney Osetya'nın başkenti olan Şinvali'ye kapsamlı bir hava ve kara saldırısına Rus birlikleri anında karşılık vermiş, akabinde ise savaş patlak vermiştir" (Meydan, 2017, s. 423). Savaş, Gürcistan ordusunun ağır yenilgisi ve Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya'dan çekilmek zorunda kalmasıyla sonuçlanmıştır.

Rusya-Gürcistan Savaşı'nın da "Rusya Federasyonu'nun Batı'nın NATO genişleme sınırlarına karşı kırmızı çizgisini ortaya koyduğu söylenebilir" (Özcan, 2019, s. 189). Putin'in 2007'de ulusa sesleniş konuşmasında (Russian State of the Nation Address, 2007) gerçek tehdit NATO olarak işaret etmesi, 2010 yılında yayımlanan Rusya Federasyonu Askerî Doktrininde NATO'nun Rus sınırlarına bitişik topraklardaki varlığının öncelikli dış tehdit olarak tanımlanması (RFMD, 2010, Para. 8) bu görüşü desteklemektedir. Rusya, askerî olarak yeterli kara ve hava gücüne sahip olmasına ve Gürcü savunması kısa sürede

çökmesine karşın Gürcistan'ın tamamını işgal etmekten, statükoyu bozmaktan, gücünü maksimize etmekten ziyade Güney Osetya ve Abhazya'yı kontrol ederek Doğu Karadeniz ve Güney Kafkasya'da stratejik derinliği muhafaza edip savunmasını kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir.

2010 yılı da NATO-Rusya açısından kritik bir aşamayı işaret etmektedir. NATO'nun ABD'nin liderliğinde 2001'den beri kurmaya çalıştığı Füze Savunma Sistemiyle ilgili 2010 Lizbon Zirvesi'nde mevcut hava savunma sisteminin balistik füze savunmasıyla takviyesi ve bölgesel olarak genişletilmesi kararlaştırılmıştır (BMD, 2021). Sistemin vurucu unsurları Romanya ve Polonya'da, radar sistemi ise Türkiye'de konuşlandırılmıştır. Rusya, başlangıçtan itibaren şüpheyle yaklaştığı bu girişimi ABD ve NATO'nun saldırgan hamlelerinden biri olarak değerlendirmeye başlamıştır (RFMD, 2010, 2014). NATO, BMD ile üye ülkelerin hava savunmasını amaçlandığını öne sürse de Rusya'nın bakış açısından NATO'ya göreceli kazanım sağladığı ve bu tür silah sistemiyle ilgili savunma/saldırı silahı ayrımı yapılamayacağı, silah üslerinin takviye edilerek sistemlerin aynı zamanda saldırı amaçlı kullanılabilceği endişesi ortadan kalkmamaktadır. Ayrıca Rusya, gelecekte BMD ile ilgili "teknolojinin güncellenebileceğine ve stratejik nükleer dengeyi ABD lehine değiştirebileceğine inanmaktadır" (Masters, 2015).

NATO, genişleme ve yayılmasını sürdürürken aynı yıllarda AB de genişlemesine devam etmiştir. Ukrayna'nın NATO üyeliğine karşı Rusya'nın gösterdiği sert tepkiler NATO'yu bir süreliğine geri adım atmak zorunda bırakırken AB, Ukrayna ile bir ortaklık ve serbest ticaret anlaşması imzalanması konusunda ısrarcı olmuştur. Rusya ise Ukrayna'nın Avrasya Ekonomik Birliği'nde yer almasını istiyordu (Aslund, 2013, s. 1; BBC, 2013). Ukrayna siyasetinde bölünmüşlük ve AB-Rusya taraftarları kutuplaşması kendini göstermiş ve anlaşma imzalanmamıştır. Bunun üzerine Batı yanlısı gruplar tarafından 2014 Şubat ayında başlatılan protestolar ayaklanmaya dönüşmüş, sonuçta Rus yanlısı olan Ukrayna devlet başkanı Viktor Yanukoviç Rusya'ya kaçmıştır. İktidara gelen AB yanlısı hükümet 21 Mart 2014'te AB ile ortaklık anlaşmasını imzalamıştır (Croft, 2014).

Rusya'nın Ukrayna'yı Avrasya Ekonomik Birliği'nde yer almaya zorlamasını saldırgan realizmin tezleriyle örtüşen bir şekilde yayılcı politikasının kanıtı olarak sunan yaklaşımlar söz konusudur. Nitekim bir çalışmadaki değerlendirme dikkat çekicidir: "Krizin ilk aşamalarında Rusya'nın komşu ülkelerle bağlarını güçlendirmek amacıyla oluşturduğu Avrasya Ekonomik Birliği'ne Ukrayna'yı dâhil etme girişimi, Ukrayna'yı Rusya'nın bölgesel hegemonik projesinin bir parçası hâline getirme hedefini gösteriyor. Bu anlamda Rusya, Sovyet sonrası alanda hiyerarşik bir bölge oluşturmaya çalışan bir devlet olarak tanımlanabilir" (Alım, 2019, s. 80).

Görüşümüze göre, Rusya dâhil beş ülkenin üyesi olduğu Avrasya Ekonomik Birliği girişimini hegemonya göstergesinden ziyade güç dengesini devam ettirme çabası olarak değerlendirmek daha gerçekçidir. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Rusya, Ukrayna'daki gelişmelerden bekası için tehdit algılamıştır. Rusya açısından AB, Batı için NATO gibi bir yayılma vasıtasıdır. Dolayısıyla Ukrayna'nın AB üyeliğine adım adım yaklaşması Rusya için yeterli ve sağlam bir savunma için elzem olan stratejik derinliğin kaybolmasıdır. Rusya'nın kolektif hafızasında, geçmişte Napolyon ile Fransa'nın ve iki dünya savaşında Almanya'nın Rusya'yı işgal teşebbüslerinde Ukrayna coğrafyasının kullanılması canlıdır. Bu nedenle Rusya için Ukrayna'nın kaybedilmesi yaşamsal değerdedir.

Ukrayna krizinde Rusya'nın eylemleri iki temel nedenle savunma hareketi olarak görülmektedir. Birincisi, NATO'nun AB üzerinden Ukrayna'ya genişlemesinin Rusya'nın stratejik derinliğini tamamen ortadan kaldırması, Rusya'nın donanma üssü olarak Sivastopol'dan yoksun kalarak Azak Denizi kuzeydoğu ucuna ve Doğu Karadeniz kıyılarına

sıkışmasıdır. Bir zamanlar kendi toprağı olan coğrafya vasıtasıyla yegâne rakibi tarafından bu konuma düşürölmek Rusya'nın bekası için kritik önemdedir. Diğeri ise Rus askerî operasyonlarının "Rus çıkarlarını korumak için tasarlanmış ve sınırlı kapasiteye sahip bir hibrit kuvvet tarafından" gerçekleştirilmesidir (Kerrane, 2020, s. 26).

Kerrane'nin ifade ettiğı üzere, Rusya konvansiyonel ve nükleer kuvvetlerinden ziyade hibrit yeteneklerini kullanmış, bu şekilde Batı ile daha büyük bir çatışmadan kaçınmayı da planlamıştır. Rusya, Kırım'da siber operasyonlar ve etkili bir dezenformasyon kampanyası ile birlikte kritik hedefleri, önceden sızdırılmış ve sivil giyimli özel kuvvetleriyle ele geçirmiştir. Donbas bölgesinde benzer metotlarla ayrılıkçılara destek verilmiştir. Rus ayrılıkçı hareketlerine verilen destek Batı'yla doğrudan bir savaşı yürütmeye uygun değildir. Bu itibarla Ukrayna müdahalesi dar hedeflidir, yerel ve yeterli kuvvet içermiştir. Askerî kapasite ve kuvvet konuşlanmasının niteliğı, saldırgan/yayılmacı bir zihniyet ile güvenlik sağlama odaklı savunmacı bir düşünüşün arasında ayırım yapmada yardımcı olabileceğinden (Glaser, 1997), 2014'teki Rus askerî konuşlanmasının savunmacı realizmin tezleriyle uyumlu olduğı değerlendirilmektedir.

Putin'in, Mart 2014'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakına ilişkin yaptığı konuşmada, "Rusya kendini geri çekilemeyeceğı bir konumda buldu. Yayı sonuna kadar sıkıştırırsanız, sert bir şekilde geri çekilir. Bunu her zaman hatırlamalısınız" (BBC, 2014; Putin 2014) ifadesi bir devletin savunma içgüdülerini ve tepkisel (savunmacı) eylemi tanımlama açısından dikkate değerdir. Putin'in savunma refleksini vurgulayan bu söylemini destekleyen ve *Foreign Policy* Dergisi'nde yayımlanan bir makalede, Rusya'nın Kırım'ı ilhakında savunmacı ve yayılmacı yaklaşımlar mukayese edilmekte ve Putin'in savunmacı ve tepkisel güdülerle karar verdiğı sonucuna ulaşılmaktadır (Treisman, 2016). Rus akademik çevrelerinde yapılan tartışmalarda ise Rusya'nın Ukrayna'nın tamamını kontrol etme hedefinin Rusya'nın ekonomik durumu, siyasi istikrarı ve gelişmişlik düzeyi itibarıyla gerçekçi olmadığı, Rusya'nın Kırım'ın ilhaki sonrası artık iç sorunlarına yönelmesi gerektiğı dile getirilmektedir (Karaganov, 2014).

Rusya'nın ABD, NATO ve AB'nin genişlemesini durdurma seçenekleri sınırlıdır ancak Rusya açısından maliyeti ne olursa olsun genişleme bir noktada durdurulmalıdır. Rusya, statükoyu korumak için önceden kuvvet kullanma, hatta taktik nükleer silah kullanma tehdidinde de bulunmuş, doğal gazı kaldıraç olarak kullanmıştır. Geriye kuvvetin filli olarak kullanılması kalmıştır. Kuvvet ise Ukrayna'nın tamamen işgaline yönelik olarak değil stratejik savunma açısından değeri olan Kırım ve Doğı Ukrayna'ya yöneliktir ve yeterli düzeydedir. Bu da savunmacı realizm tezleriyle uyumludur. Başka bir bakış açısından "Putin, Batı tarafından gerçekleştirilen bir darbe olarak algıladığı Ukrayna'daki gelişmeye karşı hiçbir şey yapmama veya kararlı davranma seçeneğıyle karşı karşıya olduğunu hissetmiştir" (Kerrane, 2020, s. 30). Yıllar içinde kendine daha fazla güvenen Rusya, Batı'nın kuvvetin fiili olarak kullanıldığı durumlarda kararsız kalmasını ve Avrupa'nın içinde bulunduğu sorunları dikkate alarak hamlesini cesaretle yapabirmiştir.

Kırım'ın İlhakı Sonrası Rusya'nın Karadeniz Politikası: Savunmayı Pekiştirme

Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra ABD, Rusya'nın daha ileri hamlelerini caydırmak için çeşitli girişimlerden oluşan kapsamlı bir plan hazırlamıştır. ABD, girişimlerini bölge devletleri ile ikili anlaşmalar ve NATO vasıtasıyla uygulamaya başlamış, AB'yi de caydırma önlemleri almaya teşvik etmiştir. Başkan Obama, Rusya'nın Ukrayna'ya müdahalesine ve Kırım'ı ilhakına doğrudan bir yanıt olarak 3 Haziran 2014 tarihinde Avrupa Güvence Girişimi'ni (ERI) duyurmuştur (Atlantic Council, 2014). 2017'de girişimin adı Avrupa Caydırma Girişimi (EDI) olarak değiştirilmiştir (EDI, 2018, s. 2). EDI bütçesi her yıl artarak 2019 mali yılı için 6,5 milyar dolara ulaşmıştır. Girişim, ABD'nin Baltık, Orta

ve Doğu Avrupa'daki varlığını artırmaya, takviye kuvvetlere ihtiyaç olduğunda kullanılabilecek alt yapıyı hazırlamaya ve müttefiklerinin savunmasını güçlendirmeye odaklanmıştır.

ABD, Baltık, Orta ve Doğu Avrupa'da NATO'ya üye yapılan ülkelerde 2014 öncesi edindiği üslerde (Tablo-2) önemli bir kapasiteye ulaşmıştır. 2014 sonrasında bu üsler takviye edilmiş, rotasyon kuvvetleri görevlendirilmiş ve tatbikatlar yapılarak kapasite artırılmaya devam edilmiştir.

Ülkeler	ABD Askerî Varlığı
Estonya	1 hava üssü, 1 askerî üs, 2 askerî havaalanı, 1 askerî eğitim alanı
Letonya	1 askerî üs, 1 hava üssü, 1 askerî havaalanı
Litvanya	1 hava üssü, 2 askerî eğitim üssü
Polonya	1 hava savunma füze üssü, 2 askerî üs, 1 hava üssü, 1 eğitim merkezi
Romanya	5 askerî üs, 1 eğitim alanı, 1 hava savunma füze üssü
Bulgaristan	1 eğitim üssü, 2 askerî üs, 1 askerî havaalanı

Tablo-2: Baltık, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ABD askerî varlığı

Kaynak: "European Deterrence Initiative: The Transatlantic Security Guarantees", European Parliament Briefing, 2018, s. 2.

Bu tesislerdeki ABD varlığı, yedi adet tugay muharebe timini (sürekli ve dönüşümlü), bir muharebe havacılık tugayını, siber güvenlik unsurlarını ve füze savunmasını içermektedir. Tatbikat ve eğitim faaliyetleri 2014 yılından sonra artmıştır.

NATO'nun yığınaklamasıyla ilgili olarak, 2014 Galler Zirvesi sırasında, NATO liderleri NATO'nun doğu kanadındaki varlığını güçlendirmek için Macaristan, Slovakya, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Estonya, Letonya ve Litvanya'da sekiz NATO Kuvvet Entegrasyon Biriminin (NFIU) kurulması konusunda anlaşmıştır. NFIU, askerî operasyonların "Kabul Etme, Aşamalandırma ve İleriye Yönelik Hareket" aşamasını gerçekleştirerek ve ev sahibi ülkelerin kapasitesini artırarak NATO'nun yüksek hazırlık kuvvetlerinin konuşlandırılmasına hizmet etmek için geliştirilmiştir (Wales Summit, 2014).

Temmuz 2016'da Varşova'daki NATO zirvesinde, İttifak liderleri Polonya ve Baltık Devletleri'nde Gelişmiş İleri Varlığı (EFP) ve Karadeniz bölgesinde Uyarlanmış İleri Varlığı (TFP) belgelerini kabul etmiştir (WSKD, 2017). EFP, dört çok uluslu rotasyonel savaş grubundan oluşmaktadır. Estonya'da İngiltere tarafından, Letonya'da Kanada tarafından, Litvanya'da Almanya tarafından ve Polonya'da ABD tarafından liderlik yapılması ve her savaş grubunda NATO üye devletlerinden birlikler bulunması planlanmıştır. EFP'nin herhangi bir zamanda yaklaşık 4.400 asker konuşlandırabilmesi de hedeflenmiştir (EFP, 2019). TFP ise kara, hava ve deniz unsurlarını içermektedir. Kara unsuru, 4.000 askere kadar çıkabilmektedir. Deniz unsuru Karadeniz'de müşterek eğitime, hava unsuru ise Güneydoğu Avrupa hava sahasında hava polisliği görevlerine tahsis edilmiştir (EDI, 2018, s. 5). 16 Şubat 2017'de ise NATO savunma bakanları karada, denizde ve havada daha fazla NATO varlığını onaylayarak NATO ani müdahale kuvveti olan Daimî Deniz Kuvvetleri'ne Karadeniz'deki müttefiklerle (Türkiye, Romanya ve Bulgaristan) bağları derinleştirme yetkisi vermiştir (Crisis Group, 2018, s. 13).

NATO'nun bölgedeki varlığının artışında ABD'nin liman ziyaretleri, eğitim ve tatbikatlara katılımı ve liderlik yaptığı çok uluslu bir tugayın Romanya'da konuşlandırılması dikkat çekmektedir. Bir değerlendirmede 2014 sonrası ABD'nin artan faaliyetleri şu şekilde özetlenmektedir.

“Yalnızca 2014'te, NATO'nun Atlantik Kararlılığı operasyonunun bir parçası olarak, ABD savaş gemileri Karadeniz'de toplam 207 gün geçirmiştir. 2017'de ABD, Sea Breeze de dâhil olmak üzere bölgede on sekiz tatbikata öncülük etti. NATO'nun Karadeniz tatbikatı Sea Shield 2017, Gürcistan ve Ukrayna da dâhil olmak üzere 23 müttefik ve ortak ülkeden yaklaşık 25.000 askerin katıldığı büyük bir karada konuşlu tatbikat olan Sabre ile birlikte yürütüldü. Rusya bu gelişmelere tepki gösterdi ve NATO'nun konuşlanmasına karşı koymaya çalıştı” (Toucas, 2017a).

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı sonrası Karadeniz politikasında savunmasının pekiştirilmesi ve statükonun devamı ana tema olarak ortaya çıkmaktadır. Kırım'ın ilhakı ile Rusya'nın Karadeniz'de kontrol ettiği kıyı şeridi 475 km'den 1.200 km'ye çıkmış, denizin toplam kıyısının yaklaşık yüzde 25'ine ulaşmıştır. Rusya daha önce Ukrayna'dan kiraladığı Sivastopol Limanı'na da sahip olmuştur. Bu limanın Geniş Karadeniz'de merkezi bir konumda ve güçlü bir filo ev sahipliği yapabilecek özelliklere sahip bir derin su limanı olması Rusya için değer ifade etmektedir. Sivastopol Limanı bu avantajının yanında Rusların Akdeniz'deki deniz gücünü besleyen bir platform niteliğindedir (Crisis Group, 2018, s. 12).

Kırım'ın ilhakından sonra Rusya, sadece Sivastopol'da değil, aynı zamanda Feodosia limanında, Karantinnaya ve Streletskaya körfezlerinde ve yarımadanın etrafına dağılmış Sovyet dönemindeki tesislerde de askerî varlığını artırmıştır (Crisis Group, 2018; The Military Balance, 2018, s. 221). Rusya, 2014'ten günümüze Güney askerî bölgede çok sayıda tatbikat icra etmiştir. Sadece 2018'de 250 tatbikat planlanmıştır. Bunların içinde öne çıkan Kafkas-2016'ya 12.500 asker, 60 askerî uçak, 90 tank ve 15 gemi katılmıştır (Kuimova, vd. 2018, s. 13).

Rusya, Karadeniz Filosu da dâhil olmak üzere Rus Donanmasının modernizasyonunu 2011-2020 yılları için on yıllık Devlet Silahlanma Programına almıştır. 2014 sonrası Karadeniz Filosu'na öncelik verilmiş ve 2020 yılına kadar 18 yeni gemi eklenmiştir. Denizaltı sayısı 3 adet artarak 7'ye ulaşmıştır. Fırkateyn, gambot, devriye ve kıyı emniyeti gibi su üstü gemileri de toplam 30'a ulaşmıştır. Deniz havacılığı kapasitesi de satıl hedeflerine ve denizaltılara karşı kullanılabilen uçak ve helikopterler ile deniz devriyesi ve nakliye vasıtalarını içerecek şekilde takviye edilmiştir (Military Balance, 2018). Modernizasyona karşın 2018'in ortaları itibariyle Karadeniz Filosu'nun çoğu gemisi hâlâ Sovyet döneminden kalmadır (Kuimova, 2018, s. 16).

Karadeniz Filosu'nun kapasitesinin artmasına karşın Rusya, Akdeniz'de ABD ve NATO ile rekabet edebilecek büyük savaş gemilerinden ve amfibi gemilerden yoksundur. Karadeniz Filosu'ndaki amfibi kapasite oldukça sınırlı ve yıpranmıştır. Bu tür vasıtalarla uzun mesafelerde deniz harekâtı icrası oldukça zordur. Rusya'nın Karadeniz'deki konuşlanması ve askerî imkân kabiliyetlerini artırmasıyla ilgili ABD ordusuna strateji üreten RAND'ın değerlendirmesi de Rusya'nın çabalarının ancak savunmasını pekiştirmeye muktedir olabildiği noktasındadır.

“Özetle, Rusya, yaklaşık 25 yıllık bir aradan sonra Karadeniz deniz kuvvetlerini, bütçesinin yeterliliğini ve diğer savunma gereksinimlerini göz önüne alarak sınırlı görevleri yerine getirmek için yeniden inşa ediyor. Büyük amfibi gemiler ve uzun menzilli saldırı gemileri gibi kapasite eksikliği, Karadeniz veya Doğu Akdeniz'deki büyük ölçekli operasyonlar için nispeten sınırlıdır. Rusya, Sovyetlerin Soğuk Savaş sırasında Akdeniz Filosu'nu kullanarak yaptığı gibi, Karadeniz'den Akdeniz'e sürekli ve güvenli bir şekilde güç yansıtmak için şu anda kaynaklara sahip değil ve muhtemelen yakın vadede bu kaynaklara sahip olmayacak” (Reach, 2020, s. 62).

Rusya'nın Kırım ve Karadeniz'de güçlü olduğu alan ise hava savunmasıdır. Rusya, yarımadaya S-300 ve S-400 sistemlerini yerleştirmiştir. Ayrıca Karadeniz'de güçlü bir erişim engelleme/alan engelleme (Anti-access/Area Denial-A2/AD) sistemi oluşturmuştur. Hava savunma füzeleri Karadeniz'in deniz ve hava alanının yaklaşık yüzde 40 ila 50'sini, gemi-savar seyir füzeleri ise Karadeniz'in tamamını kapsamaktadır (Crisis Group, 2018, s. 13). Hava Savunma ve A2/AD kapasitesi Rusya'nın Karadeniz'de savunmayı pekiştirme amacına hizmet etmektedir. Rusya'nın Karadeniz'deki artan varlığına karşın ABD ve NATO Karadeniz'deki Rus donamasını Akdeniz'den vurabilme, daha ötesinde Karadeniz'e kıyısı olan NATO üyelerindeki tesisler kullanıldığında Rus askerî varlığına ağır zayıf verdirip Rus donanmasını Karadeniz'e hapsetme imkânına sahiptir. Bu noktadan bakıldığında Rusya'nın Kırım ve civarındaki A2/AD yeteneğinin savunma mantığı ve değeri öne çıkmaktadır. Rusya'nın 2000-2020 yılları arasındaki savunma harcamaları (Tablo-3), 2016'da 80 milyar dolara ulaşan miktarın yıllar içinde azalarak 2020'de 66 milyar dolara düştüğünü göstermektedir. Rus askerî harcamalarının ne kadarının Karadeniz bölgesindeki orduya ayrıldığını değerlendirmek mümkün değildir (Kuimova, 2018, s. 14-15).

	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Yıllık Bütçe (Milyar \$ 2019)	23.6	35.1	49.8	74.6	80	64.8	62.4	65.2	66.8
GSMH'deki payı (%)	3.3	3.3	3.6	4.9	5.4	4.2	3.7	3.8	4.3
Kişi başına dolar olarak Rusya'nın savunma harcaması 2020'de 422 dolardır. Almanya 629, Fransa 808, Birleşik Krallık 872, Polonya 344, ABD 2351 dolardır.									

Tablo-3: Rusya'nın 2000-2020 savunma harcamaları

Kaynak: SIPRI Military Expenditure Database <https://www.sipri.org/databases/milex>

Rusya'nın savunma harcamalarında NATO'nun üye ülkelerinin toplamına ve önde gelen üç ülkenin savunma harcamalarına oranla düşüklüğü dikkat çekmektedir. NATO içinde Almanya, İngiltere ve Fransa'nın 2020 savunma bütçesi toplamı 150 milyar dolar civarındadır. NATO'nun Avrupalı üyelerinin toplam savunma bütçesi ise 290 milyar dolardır (DEFEX, 2021). ABD ve Kanada hariç NATO'nun 2020 yılı savunma bütçesi Rusya'nın savunma bütçesinin yaklaşık dört katıdır. Kişi başına savunma harcaması bazında Rusya'nın savunma harcaması 2020'de 422 dolardır. Buna karşın Almanya 629, Fransa 808, Birleşik Krallık 872, Polonya 344, ABD 2.351 dolardır (SIPRI, 2021). Diğer taraftan Rusya'nın Karadeniz bölgesindeki askerî kapasitesinin yetersizliğinde küresel piyasalarda 2012 sonrası düşen petrol fiyatlarının etkisi vardır. Yapılan çalışmalar Rusya'nın savunma bütçesinin büyüklüğü ile enerji fiyatlarının yüksekliği arasında doğrusal ilişki olduğunu göstermektedir (Sabitova vd., 2015; Koliass vd., 2018). Enerji fiyatlarındaki düşüşün savunma bütçesine yansımalarıyla Rusya'nın savunma harcamalarının GSMH'deki payı 2016'de yüzde 5,4 iken 2017'den itibaren düşmeye başlamış, 2020'de yüzde 4,3 olarak gerçekleşmiştir (Tablo-3). Rusya ekonomisi ABD ve AB'nin uyguladığı ekonomik yaptırımlardan zarar görmektedir. Bu yaptırımların Rusya'ya maliyetinin yıllık 50 milyar dolar civarında olduğu değerlendirilmiştir (Åslund vd. 2021, s. 16). Devlet gelirlerinde yıllık 50 milyar dolar daralma savunma bütçesinde ilave düşüşe neden olarak Karadeniz bölgesinde askerî gücün artırılmasına olumsuz etkide bulunmuştur. Gerçekte enerji fiyatlarının yüksek olduğu 2000-2010 arasında da Rus savunma harcamaları göreceli olarak oldukça düşüktür (Tablo-3). Dolayısıyla Rusya'nın savunma harcamalarındaki değişim Karadeniz'de veya diğer bölgelerde Rusya'nın hegemonya kurmak amaçlı ofansif bir politika yürüttüğünü desteklememektedir. Rusya'nın maddi imkânları ancak savunmasını güçlendirmeye olanak vermektedir.

Sonuç

Geniş Karadeniz Bölgesi, Soğuk Savaş sonrasında bir süre terör, yasa dışı göç, yasa dışı silah ticareti, uyuşturucu kaçakçılığı vb. gibi yeni güvenlik tehditlerinin kaynak, köprü ve hedef bölgesi olarak uluslararası ve güvenlik gündemine yer aldıktan sonra 2000'lerin başından itibaren Batı-Rusya mücadelesine sahne olmaya başlamış, bölgesel dinamikler hareketlenmiş ve bölgede egemen devletlerin içinde altı fiili devlet- Azerbaycan'da Dağlık Karabağ, Moldova sınırları içinde Transdinyester, Gürcistan sınırları içinde Abhazya ve Güney Osetya, Ukrayna içinde ise Donetsk ve Luhansk bölgeleri-ortaya çıkmış ve siyasi istikrarsızlıklar sürekli hâle gelmiştir.

Varşova Paktı'nın ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesini takiben 1990'lı yıllarda Rusya her alanda büyük bir karmaşa dönemi yaşarken ABD, NATO ve AB vasıtasıyla Rusya'nın yakın çevresinde genişlemeye ve etkisini artırmaya başlamıştır. Rusya, 2000 sonrasında Putin dönemi ile toparlanmaya ve yakın çevresiyle daha yakından ilgilenmeye başlamış, taraflar arasında zaman zaman tırmanma düzeyi yüksek gerginlikleri içeren mücadele ve rekabet ön plana çıkmıştır.

Batı'nın ve Rusya'nın stratejik rekabetinde güven eksikliği önemli bir faktördür. Güven eksikliğinin kökleri ise Napolyon'un Moskova Seferi (1812), ABD-İngiltere ve Fransa'nın Beyaz Ordu'ya destek verdiği Rus İç Savaşı (1918-1922) ve Hitlerin Barbarossa Harekatı'nı (1941) kapsayan Batı kaynaklı saldırganlığa ve yaklaşık yarım asır yaşanmış Soğuk Savaş'a kadar uzanmaktadır. Bu tür travmatik miraslar, en basit hâliyle ABD'nin NATO ve AB vasıtasıyla Rusya'ya doğru genişlemesini bir noktada yaşamsal bir tehdit algılamasına dönüştürebilmektedir.

Bu makaledeki analiz, Rusya'nın Karadeniz'e yönelik 2000 sonrası dış politikasında ABD ve NATO'dan algıladığı yaşamsal tehdidin ve bu tehditle bağlantılı olarak kendini savunma refleksinin hâkim olduğunu göstermektedir. Rusya nispeten zayıf olduğu ve toparlanmaya çalıştığı 1990'larda ABD ve NATO'nun yakın çevresindeki ülkeleri hızla kontrol etmesine engel olamamıştır. Tehdit yakına geldikçe ve yaşamsal niteliği arttıkça Rusya'nın tepkileri şekillenmeye başlamıştır. Rusya, iç istikrarını sağlayıp, ekonomisi güçlendikçe daha cesaretli savunma adımları atmıştır. Bu dönem Putin'in iktidar yıllarıyla kesişmiştir.

2000'li yıllarda ABD ve NATO'nun genişleme ve yayılmasına AB'nin genişlemesi de eklenmiştir. Rusya, 2000-2005 arasında Sırbistan, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da ayaklanmalar ve "renkli devrimlerle" Batı yanlısı hükümetlerin iş başına gelmesini, 2008'de Gürcistan ve 2013'te Ukrayna'nın NATO ve AB üyeliğine/ortaklığına yaklaşmasını tehdit yakınına geldiği ve stratejik derinliğini ortadan kaldıracakları için yaşamsal önemde görmüş ve adeta çaresiz şekilde elindeki son seçeneği, askerî kuvveti, kullanmıştır.

Rusya'nın kuvvet kullanımı, amaç ve motivasyonu savunma odaklı olmasının yanı sıra, kullanılan kuvvet yapısı ve harekât hedefleri gibi açılardan da sınırlı kalmıştır. Nitekim Rusya, 2008 Gürcistan Savaşı'nda Gürcü kuvvetlerini kısa sürede mağlup etmesine karşın, Abhazya ve Güney Osetya'nın kontrolü ile yetinmiş, Gürcistan'ın kalanını işgal etmemiştir. Rusya, Ukrayna krizinde ve Kırım'ın işgalinde konvansiyonel ve nükleer kuvvetlerden ziyade hibrit yeteneklerini kullanmış, bu şekilde Batı ile daha büyük bir çatışmadan kaçınmayı da planlamıştır. Rusya'nın Ukrayna'nın Donbas bölgesi ve Kırım'da kullandığı hibrit güç, güvenlik sağlama odaklı savunmacı bir yaklaşımı göstermekte olup, ABD ve NATO ile doğrudan bir savaşı yürütmeye uygun değildir. Diğer bir ifadeyle Rusya azami güç kullanımını ve yayılmayı hedeflememiş, savunması için kritik adımlarla yetinmiştir.

2014 yılında Kırım'ın ilhaki sonrası da Karadeniz'de karşılıklı kuvvet konuşlanması yapılırken Rusya'nın hamleleri tepkisel ve savunmayı pekiştirme amaçlı kalmıştır. Rusya, Karadeniz donanmasını kısmen modernize etmekle birlikte, yayılcı bir dış politikayı destekleyecek yeteneklerden hâlâ yoksundur. Rusya esasen savunma harcamalarının 2020'de geldiği stratejik resimden anlaşılacağı üzere, askerî kapasitesine, Batı ile mukayese edildiğinde, sınırlı kaynaklar ayırabilmektedir.

Sonuç olarak analizdeki bulgular Rusya'nın 2000 sonrası Geniş Karadeniz Bölgesi'ne yönelik dış politikasının savunmacı realizmin tezleri ile örtüştüğünü desteklemektedir. Rusya'nın dış politikası üzerine akademik çevrelerde ve politika oluşturan kurumlarda yapılan çalışmalarda, Rusya'nın tehdit algıları ve ulusal savunmasını sağlama refleksinin dikkate alınmasının gerekli olduğu mütalaa edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ALIM, E. (2019). "A Comparative Analysis of the Ukraine Crisis Through the Prisms of Offensive Realism and Liberal Internationalism". *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*. IV/1: 75-99.
- ATLAND, K. (2021). "Redrawing Borders, Reshaping Orders: Russia's Quest for Dominance in the Black Sea Region". *European Security*. XXX/2: 305-324.
- AYDIN, M. (2005). "Europe's New Region: The Black Sea in the Wider Europe Neighbourhood". *Southeast European and Black Sea Studies*. V/2: 257-283.
- BOEHM, W. B. vd. (2014). *The National Guard State Partnership Program: Forging and Maintaining Effective Security Cooperation Partnerships for The 21st Century*. Arlington VA: National Guard Bureau Historical Services Branch Office of Public Affairs.
- BİNGÖL, Y. (2017). "Kırgızistan'ın 'Renkli' Devrimi: Demokrasiye Geçiş mi, Küresel Rekabet mi?". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XIII/1: 1-21.
- BOZKURT, S. G. (2016). "Bağımsız Devletler Topluluğu'nda Renkli Devrimler-Kırgızistan Örneği". *Akademik İncelemeler Dergisi*. I/1: 118-138.
- EVERA, S. V. (1998). "Offense, Defense, and the Causes of War". *International Security*. XXII/4: 5-43.
- FENG, L. - Z. RUIZHUANG (2006). "The Typologies of Realism." *Chinese Journal of International Politics*. I/1: 109-134.
- FLANAGAN, S. (2020). "The Black Sea Region in Russia's Worldview". *Russia, NATO, and Black Sea Security*. (eds. Stephen J. Flanagan, Anika Binnendijk, Irina A. Chindea, Katherine Costello, Geoffrey Kirkwood, Dara Massicot, Clint Reach). Santa Monica, Calif.: RAND Corporation: 9-26.
- GILPIN, R. (1981). *War and Change in World Politics*. New York: Cambridge University Press.
- GILPIN, R. (1988). "The Theory of Hegemonic War". *Journal of Interdisciplinary History*. XVIII/4: 591-613.
- GLASER, C. L. (1997). "The Security Dilemma Revisited". *World Politics*. L/1: 171-201.
- JERVIS, R. (1978). "Cooperation under the Security Dilemma". *World Politics*. XXX/2: 167-214.

- KAMALOV, İ. (2005). "Devrimler ve BDT Coğrafyası". *Stratejik Analiz*. VI/62: 13-15.
- KEMALOĞLU, İ. (2016). "21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. III/2: 1-14.
- KERRANE, E. (2020). "Russian Insecurities: How Fear Drives Perception in the Near Abroad". *Journal on Baltic Security*. VI/1: 23-32.
- KIRBAŞOĞLU, F. - Ö. TÜFEKÇİ (2021). "Avrupa Birliği'nin Geniş Karadeniz Havzası'na Yönelik Politikaları". *Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler*. (ed. Ö. Tüfekçi). Trabzon: KTÜ Yayınları: 439-473.
- KIPP, J. W. (2001). "Russia's Wars in Chechnya". *The Brown Journal of World Affairs*. VIII/1: 47-62.
- KIRKWOOD, G. - D. MASSICOT (2020). "Russian Measures of Influence Short of Force". *Russia, NATO, and Black Sea Security*. (eds. Stephen J. Flanagan, Anika Binnendijk, Irina A. Chindea, Katherine Costello, Geoffrey Kirkwood, Dara Massicot, Clint Reach). Santa Monica, Calif.: RAND Corporation: 27-45.
- KOLLIAS, C. vd. (2018). "The Demand for Defense Spending in Russia: Economic and Strategic Determinants". *Russian Journal of Economics*. 4: 215-228.
- KRAMER, M. (2002). "NATO, the Baltic States and Russia: A Framework for Sustainable Enlargement". *International Affairs*. LXXVIII/4: 731-756.
- KROPATCHEVA, E. (2018). "Power and National Security: Introduction". *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*. (ed. A. P. Tsygankov). New York: Routledge: 43-59.
- KURT, S. (2015). "NATO ve AB'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikaları". *The Journal of Academic Social Science Studies*. Winter II/31: 403-419.
- LARSDOTTER, K. (2012). "The Development of a NATO Strategy in Bosnia-Herzegovina". *New Security Challenges Series*. (eds. H. Edström, D. Gyllensporre). London: Palgrave Macmillan: 60-81.
- LOBELL, S.E. (2016). "Realism, Balance of Power, and Power Transitions". *Accommodating Rising Powers. Past, Present, and Future*. (ed. T. V. Paul). Cambridge, UK: Cambridge University Press: 33-52.
- MAMADOVA, S. (2017). "Offensive vs Defensive Realism: Russia's Foreign Policy Towards South Caucasus". *International Forum of the Caucasus Studies Scholars*. April-1: 279-283.
- MEARSHEIMER, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- MEARSHEIMER, J. J. (2014). "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault." *Foreign Affairs*. XCIII/5: 77-89.
- MEYDAN, V. (2017). "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı'nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi". *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. II/2: 417-429.
- ÖZEL ÖZCAN, M. S. (2019). "2000 Yılı Sonrası Rusya Federasyonu'nda Büyük Güç Statüsünün Sorgulanması". *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*. XXI/2: 177-196.
- POSEN, B. R. (1984). *The Sources of Military Doctrine: France, Britain, and Germany between the World Wars*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

- RAUCHHAUS, R.W. (2000). "Explaining NATO Enlargement". *Contemporary Security Policy*. XXI/2: 173-194.
- REACH, C. (2020). "The Military Role in Russia's Black Sea Strategy". *Russia, NATO, and Black Sea Security*. (eds. Stephen J. Flanagan, Anika Binnendijk, Irina A. Chindea, Katherine Costello, Geoffrey Kirkwood, Dara Massicot, Clint Reach). Santa Monica, Calif.: RAND Corporation: 47-73.
- SABITOVA, N. - C. SHAVALEYEVA (2015). "Oil and Gas Revenues of the Russian Federation: Trends and Prospects". *Procedia Economics and Finance*. 27: 423-428.
- SARI, Y. (2021). "Bölgesel Mücadelenin Küresel Aktörü Rusya". *KARADENİZ: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler*. (ed. Ö. Tüfekçi). Trabzon: KTÜ Yayınları: 243-289.
- SÖNMEZ, D. (2019). *The Evaluation of Realist Russian Foreign Policy During the Putin Era*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SUCHKOV, M. A. (2018). "The Caucasus". *Routledge Handbook of Russian Foreign Policy*. (ed. A. P. Tsygankov). New York: Routledge: 311-324.
- SYNDER, J. L. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- TALIAFERRO, J. W. (2001). "Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited". *International Security*. XXV/3: 128-161.
- TANG, S. (2008). "From Offensive to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy". *China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics*. (eds. R. Ross, Z. Feng). Ithaca, New York: Cornell University Press: 141-162.
- TREISMAN, D. (2016). "Why Putin Took Crimea: The Gambler in the Kremlin". *Foreign Affairs*. XC/3: 47-54.
- TRENIN, D. (2008). "Russia's Perspective on the Wider Black Sea Region". *The Wider Black Sea Region in the 21st Century: Strategic, Economic and Energy Perspectives*. (eds. D. Hamilton, G. Mangott). Washington, D.C.: Center for Transatlantic Relations: 103-117.
- TSYGANKOV, A. P. (2018). "The Sources of Russia's Fear of NATO". *Communist and Post-Communist Studies*. LI/2: 101-111.
- WALTZ, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. California: Addison-Wesley Publishing Company.
- WALTZ, K. N. (1988). "The Origins of War in Neorealist Theory". *The Journal of Interdisciplinary History*. XVIII/4: 615-628.
- WILLIAM, W. C. (2012). "Realism and Foreign Policy". *Foreign Policy: Theories, Actors, Cases*. (eds. S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne). Oxford: Oxford University Press: 35-53.
- WALT, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

İnternet Kaynakları

- ABB (2020). "Avrupa Birliği'nin Genişlemesi". Erişim Tarihi: 02.04.2021.
https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-genislemesi_109.html

- ATLANTIC COUNCIL (2014). "Obama Announces Billion Dollar Initiative to Strengthen European Security". Erişim Tarihi: 01.05.2021.
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/obama-announcesbilliondollar-initiative-to-strengthen-european-security/>
- ASLUND, A. (2013). "Ukraine's Choice: European Association Agreement or Eurasian Union?". *Peterson Institute for International Economics Policy Brief* (PB13-22). Erişim Tarihi: 04.09.2021.
<https://www.piie.com/publications/pb/pb13-22.pdf>
- ASLUND, A. - M. SNEGOVAYA (2021). "The Impact of Western Sanctions on Russia and How They can be Made Even More Effective". *The Atlantic Council Report*. Erişim Tarihi: 28.08.2021.
<https://www.atlanticcouncil.org/wpcontent/uploads/2021/05/TheimpactofWestern-sanctions-on-Russia-and-how-they-can-be-made-even-more-effective-5.2.pdf>
- BBC (2013). "Analysis: Russia's carrot-and-stick battle for Ukraine". Erişim Tarihi: 06.09.2021.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-25401179>
- BBC (2014). "Crimea Crisis: Russian President Putin's Speech Annotated". Erişim Tarihi: 21.04.2021.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-26652058>
- BBC (2015). "Profile: Nato – Timeline". Erişim Tarihi: 12.05.2021.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-18023381>
- BMD (2021). "Ballistic Missile Defence". Erişim Tarihi: 22.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49635.htm
- BROVKIN, V. (1999). "Discourse on NATO in Russia During the Kosovo War". Erişim Tarihi: 04.09.2021.
<https://www.nato.int/acad/fellow/97-99/brovkin.pdf>
- BSEC. "Organisation of Black Sea Economic Cooperation". Erişim Tarihi: 02.07.2021.
<http://www.bsec-organization.org/#>
- CHADAYEV, U. (2006). "Ten Years since The End of the First Chechen War". *Reliefweb*. Erişim Tarihi: 03.09.2021.
<https://reliefweb.int/report/russian-federation/ten-years-end-first-chechen-war>
- Countries of the World. <https://www.worldatlas.com/countries> Erişim Tarihi: 3.09.2021.
- CRISIS GROUP (2018). "Russia and Turkey in the Black Sea and the South Caucasus, International Crisis Group, Europe Report N°250". Erişim Tarihi: 15.05.2021.
<https://www.crisisgroup.org/europecentralasia/westerneuropemediterranean/turkey/250-russia-and-turkey-black-sea-and-south-caucasus>
- CROFT, A. (2014). "European Union Signs Landmark Association Agreement with Ukraine". *Reuters*. Erişim Tarihi: 19.05.2021.
<https://www.reuters.com/article/usukrainecrisiseuagreementidUSBREA2K0JY20140321>

- ÇELİKPALA, M. (2010). "Security in the Black Sea Region Policy Report II. Commission on Black Sea". Erişim Tarihi: 15.07.2021.
https://www.bertelsmannstiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/GP_Security_in_the_Black_Sea_Region.pdf
- DEFEX (2021). "Defence Expenditure of NATO Countries (2013-2020)". Erişim Tarihi: 18.05.2021.
https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/3/pdf/210316-pr2020-30-en.pdf
- EAPC (2020). "Euro-Atlantic Partnership Council". Erişim Tarihi: 04.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49276.htm
- EUC (1993). "European Council in Copenhagen-Conclusions of The Presidency". Erişim Tarihi: 06.05.2021.
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_93_3
- EDI (2018). "European Deterrence Initiative: The Transatlantic Security Guarantees". Erişim Tarihi: 25.05.2021.
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625117/EPRS_BRI\(2018\)625117_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625117/EPRS_BRI(2018)625117_EN.pdf)
- EFP (2019). "Enhanced Forward Presence". Erişim Tarihi: 25.05.2021.
<https://lc.nato.int/operations/enhanced-forward-presence-efp>
- FAGAN, M. - J. POUSSHTER (2020). "NATO Seen Favorably Across Member States". *Pew Research Center*. Erişim Tarihi: 03.09.2021.
<https://www.pewresearch.org/global/2020/02/09/natoseenfavorablyacrossmember-states/>
- FAMR (1997). "Founding Act On Mutual Relations, Cooperation and Security Between NATO and the Russian Federation". Erişim Tarihi: 28.06.2021.
https://www.nato.int/nrcwebsite/media/59451/1997_nato_russia_founding_act.pdf
- GORENBURG, D. (2018). "Is a New Russian Black Sea Fleet Coming? Or Is It Already Here?". *War on the Rocks*. Erişim Tarihi: 17.05.2021.
<https://warontherocks.com/2018/07/is-a-new-russian-black-sea-fleet-coming-or-is-it-here>
- GURGANUS, J. - E. RUMER (2019). "Russia's Global Ambitions in Perspective". *Carnegie Endowment for International Peace*. Erişim Tarihi: 05.09.2019.
<https://carnegieendowment.org/2019/02/20/russiasglobalambitionsinperspective-pub-78067>
- İKV (2021). "AB Genişlemesi". Erişim Tarihi: 15.07.2021.
<https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281>
- KARAGANOV, S. (2014). "Time to End the Cold War in Europe Expert Opinion". *Russia in Global Affairs*. Erişim Tarihi: 05.09.2021.
<https://eng.globalaffairs.ru/articles/time-to-end-the-cold-war-in-europe/>

- KUIMOVA, A. - S. WEZEMAN (2018). "Russia and Black Sea Security- SIPRI Background Paper". Erişim Tarihi: 07.05.2021.
<https://www.sipri.org/publications/2018/sipribackgroundpapers/russiaandblack-sea-security>
- LAVROV, S. (2016). "The Historical Background of Russia's Foreign Policy". *Voltaire Network*. Erişim Tarihi: 26.05.2021.
<https://www.voltairenet.org/article190623.html>
- Lin Davis Memo to Secretary of State Christopher (1993). "Strategy for NATO's Expansion and Transformation". *National Security Archives*, Washington, D.C. Erişim Tarihi: 03.09.2021.
<https://nsarchive.gwu.edu/dc.html?doc=4390816-Document-02-Strategy-forNATO-s-Expansion-and>
- MASTERS, J. (2015). "Backgrounder: The Russian Military." Council on Foreign Relations". Erişim Tarihi: 18.06.2021.
<https://www.cfr.org/backgrounder/russian-military>
- NACC (2020). "North Atlantic Cooperation Council (NACC)". Erişim Tarihi: 15.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_69344.htm
- NATO Enlargement (2020). Erişim Tarihi: 15.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49212.htm
- NATO Nedir. Erişim Tarihi: 15.05.2021.
https://www.nato.int/nato-welcome/index_tr.html
- NEUMANN, I. B. (2008). "Russia as Europe's Other". *Journal of Contemporary European Studies*: 26-73. Erişim Tarihi: 25.04.2008.
<https://doi.org/10.1080/02613539808455822>
- NICHOL, J. (1999). "Kosovo Conflict: Russian Responses and Implications for the United States. CRS Report for Congress". Erişim Tarihi: 14.07.2021.
https://www.everycrsreport.com/files/19990602_RL30130_c7eb5305009da4ef114a673cfa123cb658cc0b06.pdf
- NRC (2002). "NATO-Russia Council". Erişim Tarihi: 15.06.2021.
<https://www.nato.int/nrc-website/en/about/index.html>
- NSS (2017). "National Security Strategy of the United States of America. President of the U.S. Washington, D.C". Erişim Tarihi: 10.05.2021.
<https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
- NUC (2018). "NATO-Ukraine Commission". Erişim Tarihi: 15.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50319.htm
- PARTNERSHIP FOR PEACE PROGRAMME (2020). Erişim Tarihi: 11.05.2021.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm

- PUTIN, V. (2014). "Address by the President of the Russian Federation". Erişim Tarihi: 19.06.2021.
<http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>
- RFE/RL Archives (1999). Newline- March 29. Erişim Tarihi: 03.09.2021.
<https://www.rferl.org/a/1141873.html>
- RFMD (2010). "The Military Doctrine of the Russian Federation on 5 February 2010- Text of Newly-Approved Russian Military Doctrine". Translation. Carnegie Endowment Center. Erişim Tarihi: 29.06.2021.
https://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf
- RFMD (2014). "The Military Doctrine of the Russian Federation". *Website of the Embassy of RF to the UK*. Erişim Tarihi: 29.06.2021.
<https://rusemb.org.uk/press/2029>
- RFMARDOC (2015). "The 2015 Maritime Doctrine of the Russian Federation". *Russia Maritime Studies Institute*. Erişim Tarihi: 06.09.2021.
https://digitalcommons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=rms_i_research
- RFFPC (2016). "Foreign Policy Concept of the Russian Federation on November 2016". Erişim Tarihi: 19.06.2021.
https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/asset_publisher/CptlCk B6BZ29/content/id/2542248
- RFNSC (2015). "Russian Federation National Security Strategy". December 2015-Full-text Translation. *Harvard Kennedy School, Belfer Center*. Erişim Tarihi: 19.06.2021
<https://russiamatters.org/node/21421>
- RUSSIAN STATE OF THE NATION ADDRESS (2007). English Translated Version. Erişim Tarihi: 02.09.2021.
<https://www.c-span.org/video/?197819-1/russian-state-nation-address>
- SIPRI MILITARY EXPENDITURE DATABASE (2021). Erişim Tarihi: 19.06.2021.
<https://www.sipri.org/databases/milex>
- SMA WhitePaper (2019). "Russian Strategic Intentions- A Strategic Multilayer Assessment". *Politico*. Erişim Tarihi: 19.06.2021
<https://www.politico.com/f/?id=0000016b-a5a1-d241-adff-fdf908e00001>
- STATE PARTNERSHIP PROGRAM. "US National Guard Web Page". Erişim Tarihi: 19.05.2021.
<https://www.nationalguard.mil/leadership/joint-staff/j-5/international-affairs-division/state-partnership-program/>
- THE MILITARY BALANCE (2018). Erişim Tarihi: 29.05.2021.
<https://www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2018>
- TOUCAS, B. (2017a). "The Geostrategic Importance of the Black Sea Region: A Brief History". *Center for Strategic and International Studies*. Erişim Tarihi: 11.06.2021.

<https://www.csis.org/analysis/geostrategic-importance-black-sea-region-brief-history>

TOUCAS, B. (2017b). "Russia's Design in The Black Sea: Extending the Buffer Zone". *Center for Strategic and International Studies*. Erişim Tarihi: 05.09.2019.

<https://www.csis.org/analysis/russias-design-black-sea-extending-buffer-zone>

USDOD (2021). "Russia's Intention to Restrict Navigation in Parts of the Black Sea". *US Department of Defense Press Statement*. Erişim Tarihi: 03.09.2019.

<https://www.state.gov/russias-intention-to-restrict-navigation-in-parts-oftheblack-sea/>

WALES Summit (2014). "Wales Summit Declaration". Erişim Tarihi: 19.06.2021.

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm

WSKD (2017). "Warsaw Summit Key Decisions". Erişim Tarihi: 19.06.2021.

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_02/20170206_1702-factsheet-warsaw-summit-key-en.pdf

VAISSE, M. - C. SEBAG (2009). "France and NATO: An History". *Dans Politique étrangère*.5: 139-150. Erişim Tarihi: 19.06.2021.

<https://www.cairn.info/revue-politique-etrangere-2009-5-page-139.htm>

SUDAN'DA İNGİLİZ KOLONYALİZMİNE GEÇİŞ: CONDOMINIUM ANTLAŞMASI (1899)

Abdullah ÖZDAĞ*

ÖZ

İngiltere'nin Sudan üzerindeki mutlak egemenliği 1899 Antlaşması ile başlamış olsa da Sudan üzerindeki nüfuz mücadelesi 1881'de Muhammed Ahmed'in mehdilik söylemlerine kadar gitmektedir. İngiltere'nin Sudan üzerindeki politikalarının eylem planına alınması Mısır'ın 1882'de işgal edilmesi ile başlamaktadır. İngiltere'nin Mısır ile birlikte güneye doğru genişleme politikası Sudan Mehdisi Muhammed Ahmed'in güçlü aksiyonları nedeniyle yaklaşık 20 yıl sonra mümkün olabilmıştır. İngiltere-Mısır gücünün büyük kayıplar vererek geri çekilmesi sonrası ikinci işgal girişimi 1896'da Dongola Seferi ile başlamıştır. Muhammed Ahmed'in halefi Halife Abdullah'a karşı İngiltere-Mısır ortak askerî gücü tarafından yürütülen bu operasyon 1898'de neticelenmiş, Ocak 1899'da Condominium Antlaşması ile Sudan'ın resmî statüsü belirlenmiştir. 19 Ocak 1899'da İngiltere, Mısır ve Sudan arasında yapılan bu antlaşma Sudan'ın egemenliğini İngiltere ve Mısır ortak idaresine bırakmıştır. 1899 Antlaşması 12 maddeden oluşmakta olup bazı maddeleri İngiltere ve Mısır idaresi tarafından sonraki senelerde tartışmalara neden olmuştur. Bu antlaşmanın maddelerinin belirlenmesinde İngiltere'nin Kahire'deki Büyükelçisi Lord Cromer'in katkıları olsa da önemli ölçüde İngiliz Hükümeti tarafından oluşturulduğu ifade edilmelidir. Bu çalışma, o dönemin eşsiz idare biçimi Condominium'a geçiş sürecini ve 1899 Antlaşmasını inceleyecektir. 1899 Antlaşması'nın değerlendirilmesi ile Sudan'ın 20. yüzyılda İngiliz sömürgesi altında olduğu dönemlerin daha iyi anlaşılması mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Sudan, Sömürgecilik, Condominium.

TRANSITION TO BRITISH COLONIALISM IN SUDAN: THE CONDOMINIUM TREATY (1899)

ABSTRACT

Although the absolute sovereignty of Great Britain over Sudan started with the 1899 Treaty, the struggle for influence over Sudan dates back to the 1881 Mahdi discourse of Muhammad Ahmed. The implementation of the British policies on Sudan began with the occupation of Egypt in 1882. The United Kingdom's then southward expansion policy across Egypt became possible after nearly 20 years of conflict against the Mahdi of Sudan, Mohammed Ahmed. After the withdrawal of the Anglo-Egyptian military force (with great losses), the UK attempted its the second invasion during the Dongola Campaign of March 1896. The Anglo-Egyptian military carried out their assault against the Caliph Abdullah (the successor of Muhammad Ahmed). In January 1899, this resulted in official birth of Sudan with the Condominium Agreement. This treaty was signed between Britain, Egypt, and Sudan on January 19, 1899, and it handed over the sovereignty of Sudan to the joint administration of Britain and Egypt. The treaty consisted of 12 articles, some of which caused heated discussions between the British and Egyptian administration in the following years. Although Lord Cromer (the British Ambassador to Cairo) helped draw up these articles, the British Government itself drew up the vast majority of the treaty. This study will examine the transition process to the Condominium, the unique administration of that period, and the Treaty of 1899. In doing so, we will be better able to understand the what British-Sudan – in 20th century – was like.

Keywords: Africa, Sudan, Colonialism, Condominium.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 24.08.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.10.2021

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, NEVŞEHİR; ORCID: 0000-0002-5775-8264, E-posta: abduhazdag1@gmail.com

Giriş

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Mısır'daki otoritesini pekiştirdikten sonra çevre bölgeler üzerinde yeni nüfuz alanları oluşturmak istedi. Böylece önceki zamanlardan beri yakın ilişkiler içinde olan Sudan'a askerî seferler düzenledi. Bu seferler sonucunda Sudan 1821'de Mehmed Ali Paşa tarafından ele geçirildi. Mehmed Ali Paşa'nın merkezîyetçi idaresi Sudan'ın uzun süre Mısır egemenliğinde kalmasına neden oldu. Mehmed Ali Paşa Mısır ve Sudan'ın idaresinde, Osmanlı Devleti'nden önemli imtiyazlar elde etmiş olsa da bu bölgelerin hukuken egemen gücü Osmanlı Devleti oldu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Sudan üzerindeki egemenliği 1821'de başlamış oldu (Holt, 1961, s. 36-37).

Mehmed Ali Paşa, Sudan'da Hartum kentini kurarak bölgenin idaresini bu kente taşımıştır. Bu dönemde vergi sisteminden idari yapılanmaya kadar birçok alanda reformlar yapılarak Sudan'ın modern tarihine geçiş yapılmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın güçlü idaresi sonraki yıllarda Kordofan, Darfur ve Bahr'el Gazel gibi bölgelerin Hartum'a bağlanmasına neden olmuştur (Hill, 1959, s. 102-103; Gray, 1961, s. 3). Mısır egemenliğinde olan Sudan'ın 19. yüzyıl boyunca idari sınırları büyük ölçüde Mehmed Ali Paşa döneminde gerçekleştirilen faaliyetlerle mümkün oldu. Mehmed Ali Paşa'dan sonra da Sudan, Mısır Hıdivlerinin Kahire'den atamış olduğu valiler aracılığıyla yönetilmeye devam etti. Bunlar arasında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde görev yapan Türk, Arap, Arnavut ve Çerkes gibi farklı etnik kökenlere sahip olan birçok kişi Sudan'da Mısır Hıdivi adına görev yaptı. Osmanlı Devleti adına Sudan'da idari, mali ve askerî alanlarda tasarruf yetkisine sahip tüm bürokratlara "Türk", bu egemen sürece "Türkiye Dönemi (1821-1882)" denilmiştir (Holt, 1958, s. 14).

Sudan'ın batılı devletler nezdinde ön plana çıkması, Süveyş Kanalı'nın açılması nedeniyle Mısır'ın jeopolitik açıdan eşsiz bir konuma gelmesiyle mümkün oldu. Bununla birlikte Sudan'ın Kızıldeniz'e kıyısı olan limanlarındaki ticari hareketlilik ve Afrika'daki sömürge mücadelesi, batılı ülkelerin bölge üzerinde yeni politikalar geliştirmesinde etkili olmuştur. Ancak Sudan'ı gerçek anlamda dünya kamuoyunun gündemine taşıyan gelişme 1881'de başlayan "Mehdilik Hareketi" olmuştur (SAD/PF 14/3-430/5, Mahdist Proclamation Arabic; Shibeika, 1952, s. 20-39; Nicoll, 2004, s. 32; Özdağ, 2018, s. 310-325).

Sudan'da 1881'de Muhammed Ahmed tarafından başlatılan "Mehdilik Hareketi'nin" bölgedeki egemen güçleri hedef alması dinsel içerikli bir hareketin politik söylem ve eylemlere evrilmesine neden olmuştur. Muhammed Ahmed'in "Mehdilik" söylemi hâlâ bazı çevrelerde tartışma konusu olsa da hareketin ürettiği politik etkiler somut neticeler vermesi nedeniyle Muhammed Ahmed'i tartışmasız bir yere konumlandırır. Muhammed Ahmed'in Osmanlı-Mısır idaresine karşı başkaldırısı ile başlayan milliyetçi akım İngiliz-Mısır askerî operasyonlarına karşı konulmaz bir enerji üretmiştir. İngiliz Hicks Paşa ve Gordon Paşaların bölgedeki kesin mağlubiyetleri neticesinde İngiliz-Mısır askerî gücünün Sudan'ı terk etmek zorunda kalması, Sudan tarihinde önemli bir dönüm noktasını teşkil eder.

Muhammed Ahmed'in 1885'te ölümü üzerine halefi Halife Abdullah hareketin başına geçmiştir (Theobald, 1951, s. 140-141; Theobald, 1952, s. 254-272). Halife Abdullah'ın hareketin başına geçmesiyle Sudan'da "Mehdi Devleti (1885-1898)" olarak ifade edilen ancak modern devlet aygıtlarının olmadığı siyasi bir yapı kurulmuştur. Mısır üzerindeki siyasi ve askerî egemenliğini pekiştiren İngiltere 1896'da genişleme politikasını raftan indirerek Sudan operasyonunu başlatmıştır.

İngiltere-Mısır Müttefik Ordularının Sudan Operasyonu

İngiltere Hükümeti 12 Mart 1896'da Sudan üzerine bir sefer yapılacağını Mısır Büyükelçisi Lord Cromer'a ilettiler (PRO. FO. 407/305, 12 Mart 1896, Tel. 34). İngiliz

otoriteleri Sudan üzerine yapılacak askerî harekâtı Mısır ile birlikte gerçekleştirmek istiyorlardı, ancak operasyon kararı Londra alınmış ve Mısır Hıdivi bundan haberdar edilmemişti. Mısır idaresiyle Sudan üzerine görüşmelerin başladığı esnada İngiltere Genel Kurmay Başkanlığı, Mısır'da bulunan İngiliz Orduları Kumandanı F. Grenfell'e Vadi-yi Halfa'dan Abu Fatmeh'e ilerleme talimatı verdi. Böylece İngiltere'nin Sudan üzerine askerî harekâtı başlamış oldu (PRO. FO. 407/305, 12 Mart 1896, Tel. 79). İngiltere Hükümeti Dongola Seferi'ne karar vermişti, ancak bu askerî harekâtın resmî olarak başlaması için Mısır Hükümeti ve Hıdivi'nin onayına ihtiyaç vardı. Mısır Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Başbakanı ile yaptığı görüşmede olumlu sinyaller almamıştı. İkili arasında en çok konuşulan konu harekâtın nasıl finanse edileceği meselesiydi. Mısır Hükümeti yoğun tartışmaların ardından İngiltere'nin Sudan operasyonunu onayladı. Mısır'ın İngiltere ile birlikte hareket etmesine neden olan motivasyon, Sudan üzerinde önceden olduğu gibi, egemenlik kurma düşüncesi idi. Vadi-yi Halfa'dan Sudan'a doğru ileri harekâtın başında Albay A. Hunter, Kızıldeniz kıyısında Sevâkin'deki birliklerin başında Yarbay G. E. Lloyd, İskenderiye'deki birliklerin başında Tümgeneral Henderson bulunmaktaydı (Özdağ, 2017, s. 131).

İngiltere Hükümeti Dongola Seferi için başkomutan atadığı General Herbert Kitchener ve General F. Grenfell ile görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda Dongola Seferi'nin amacı açıklandı. Bunlar; İtalyanlar üzerine yapılan saldırıları durdurmak ve Mısırlıların kaybettikleri toprakları onlara iade etmektir (PRO. FO. 407/305, 16 Mart 1896, Tel. 65). Lord Cromer Mısır birliklerinin düzensiz ve disiplinsiz durumları nedeniyle İngiliz birlikleri olmaksızın böyle bir askerî harekâtın başarılı olmasının imkânsızlığına değinmişti. Dolayısıyla hemen İngiliz birliklerinin bölgeye gönderilmesi gerekmekteydi (PRO. FO. 407/305, 18 Mart 1896, Tel. 72). Lord Cromer'ın bu talebi Londra'da kabul edildi ve Sudan'a İngiliz birliklerinin gönderilmesine başlandı (PRO. FO. 407/305, 19 Mart 1896, Tel. 81).

Sudan'da Dongola Seferi başlamışken Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Salisbury ile yaptığı görüşmede, Osmanlı Sultanının böyle bir askerî harekâtı onaylamadığını açıkladı. Üstelik Mısır Hıdivliği her ne kadar farklı bir statüye sahip olsa da Osmanlı Devleti'ne hukuki olarak bağlıydı. Bu sebeple hukuki olarak hâlâ geçerli olan fermanların aleyhine kararlar alınması mümkün değildi. İngiliz otoriteleri Osmanlı Sultanının bu itirazına 1879 Fermanına uygun hareket edileceğini ve Mısır'ın önceden olduğu gibi Sudan'daki egemenliğine saygı duyacaklarını bildirdi (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 48). 1879 Fermanına göre; Mısır Hıdivliğine bağlı toprakların terk edilmesi men edilmişti (PRO. FO, 881/4877, 22 Aralık 1883). Bâbıâli 1883'de Hicks Paşa'nın Sudan'daki politikaları esnasında da 1879 Fermanı'nın ihlal edildiğini gündeme getirmişti (PRO. FO, 881/4877, 30 Kasım 1883). Bu gelişmeler üzerine Mısır Hıdivi Osmanlı Sultanına Sudan operasyonunun haklılığını bildiren bir telgraf gönderdi. Hıdiv telgrafında amacını, Sultanın Mısır üzerindeki egemen kutsal haklarını tutmak ve fermanlarda verilen ifadelere riayet ederek onları korumak olduğunu, bu amaçla atılan her adımda Osmanlı Sultanının takdirini kazanmayı umduğunu belirtti. Hıdiv, Sultan'a bu harekâta ilişkin bilgi verilmemesini, daha önce sapkın inançlı kişilere yapılan operasyonları gerekçe gösteriyordu (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 48).

Osmanlı Sultanının aldığı karardan dönmemesi üzerine İngiliz Hükümeti, Mısır Hıdivi'ne kendi arkasında duracaklarını ve her türlü baskıya karşı onu savunacaklarını bildirdi. Mısır Hıdivini desteklemesi için de Mısır Büyükelçisi Lord Cromer görevlendirildi (PRO. FO. 407/305, 31 Mart 1896, Tel. 172). Osmanlı Devleti, Sudan üzerine yapılan operasyonu onaylamadığını açıklamasına rağmen İngiliz-Mısır güçleri Vadi-yi Halfa'nın güneyine hareket etmeye devam etti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti diplomatik yollardan İngiltere'yi durdurmak için Afrika'daki en büyük rakibi olan Fransa ile görüşmelere

başladı. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu girişimine Fransa Hükümeti, İngiltere ile kendi aralarındaki antlaşma metnini gerekçe göstererek kapıları kapattı (PRO. FO. 407/305, 10 Nisan 1896, Tel. 40). Böylece Osmanlı Devleti'nin diplomatik yollarla İngiltere'nin Sudan operasyonunu durdurma girişimleri sonuçsuz kaldı.

Sudan'a yapılan seferin Serdarı (başkomutan) General Kitchener'ın Londra'dan bölgeye daha fazla asker gönderilmesi talebi, bölgenin İngiliz askerlerinin savaşmasına uygun olmadığı gerekçe gösterilerek reddedildi. Sudan'ın iç kesimlerinde Mısır askerlerinin olması daha uygun bir seçenektir. Buna ilaveten İngiltere Parlamentosunda Hindistan birliklerinin Sevakin'e gönderilmesi tartışmaları başlamıştı (PRO. FO. 407/305, 22 Nisan 1896, Tel. 93). İngiltere Parlamentosunda tartışılan bu mesele, Hicaz'ın güvenliği nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından tepki ile karşılandı. Sudan üzerine yapılan askerî harekâtın ilk ayında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ikinci kriz patlak verdi. Bu kriz Sevakin'e Türk askerlerinin gönderilip gönderilmemesi meselesiydi.

Osmanlı Sultanı, Mısır Hıdivi'ne Sevakin'deki garnizonlara "Hamidiye Alayları" olarak bilinen askerî kıtaların gönderilebileceğini bildirmişti. Osmanlı Devleti'nin bölgeye asker gönderme önerisi Mısır Hıdivinde endişe yaratmıştı. Bu, İngiliz yetkililer tarafından da kabul edilemez bir öneri idi. Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Hıdivi'ne Sevakin'de herhangi bir değişiklik olmadığını, Türk askerlerinin bölgeye gelmesinin olanaksız olduğunu ifade etti (PRO. FO. 407/305, 24 Nisan 1896, Tel. 95). Karşılıklı görüşmeler neticesinde İngiltere'nin Sevakin'e Hindistan birlikleri gönderme politikası askıya alındı.

İngiltere, Sudan üzerine yaptığı askerî harekâta gelen tepkileri diplomatik yollarla aşmaya çalışırken İngiliz-Mısır askerî gücü Sudan'ın güney bölgelerine hızla ilerliyordu. 20 Mart'ta Akasha'nın işgal edilmesinin ardından müttefik ordular daha da güneye ilerlemeye başladı. Bu arada Vadi Halfa'nın güneyine demiryolu yapımı hızla devam ediyordu. 7 Haziran'da Halife Abdullah'a bağlı birlikle yapılan "Ferkheh Savaşı" General Kitchener'ın aldığı ilk büyük zaferdi. Ferkheh'teki derviş ordularının yenilgisi tüm Sudan'da duyuldu. Bazı tarafsız kabileler İngiliz-Mısır güçlerinin safına geçmeye başladılar. Böylece dervişler, Halife birlikleri, büyük kayıplar vermeye başlamış oldular (SAD, 266/11/1-50, Kasım 1898).

General Kitchener 23 Eylül'de az bir direniş sonucunda Dongola'yı işgal etti. Hasan Necumi ve Abduldaim gibi önemli emirler teslim oldular. Artık Dongola'da Mısır bayrakları dalgalanıyordu (PRO. FO, 407/305, 23 Eylül 1896, Tel. 63). Dongola'nın kaybedilmesi Halife Abdullah'ın otoritesini tartışmaya açtı. Bazı kabilelerin şiddetli muhalefeti karşısında yetersiz kalan Halife Abdullah, kabilelerin güçlü desteğini kaybetti. Temmuz 1897'de Ebu Hamid, Eylül 1897'de Berber bölgeleri İngiliz-Mısır güçleri tarafından işgal edildi (PRO. FO, 407/377, SIR. No: 55, 30 Eylül 1897; BOA. Y.A.HUS, 385/71, 2 Haziran 1898).

Bu arada Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalade Başkomiseri Ahmed Muhtar Paşa, İngilizlerin Doğu Afrika'daki faaliyetlerinin Hicaz'ın güvenliğini tehlikeye soktuğunu işaret ederek Bâbiâli'ye yeni demiryolları yapımı ve Mısır'daki askerî kapasite hakkında önerilerde bulundu. Fakat Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın projeleri Sudan'ın işgalini önlemeye yetmedi. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Mısır Hıdivi ile görüşmelerinde; kendisinin İngiliz baskısı nedeniyle Osmanlı Sultanıyla görüşemediğini ifade etmesi oldukça ilginç idi. Aslında Osmanlı Devleti'nin Sevakin'e Türk askerî göndermesine ilk karşı çıkan Mısır Hıdivi idi (BOA, Y.EE, 118/12, 29 Ekim 1897; BOA. Y.EE, 117/11, 26 Ekim 1897). Muhtemelen Hıdiv, Ahmed Muhtar Paşa'nın baskılarını diplomatik olarak edilgen bir tavır alarak savuşturmaktaydı.

Berber'de birliklerin takviye edilmesinden sonra güneye, Omdurman'a doğru ilerlemeye devam edildi. Osmanlı Dikne ve Emir Mahmud'un topladığı birliklerle 7 Nisan

1898'de Atbara'da çarpışan General Kitchener büyük bir başarı kazandı (PRO. FO. 407/307, 8 Nisan 1898, Tel. 155). Bu başarı General Kitchener'in İngiliz kamuoyunda tanınmasına neden oldu (PRO. FO. 407/307, 8 Nisan 1898, Tel. 156). Büyük bir askerî güce komuta eden General Kitchener, Omdurman yakınlarında önemli sayıdaki güç ile onları takip eden Halife Abdullah'ın birliklerine karşı taarruz emri verdi. 2 Eylül 1898'de başlayan "Omdurman Savaşı" İngiliz-Mısır güçlerinin mutlak galibiyetiyle sonuçlandı (SAD, 964/4/1-74, 2 Ekim 1898). Halife Abdullah savaş meydanından kaçmayı başardı ve mücadelesine Kordofan'da devam etti (PRO. FO, 407/377, SIR. No: 60, 19 Mart 1899). Omdurman Savaşı ile Sudan, İngiliz-Mısır idaresine girdi.

1899 Condominium Antlaşması

2 Eylül 1898 Omdurman Savaşı ile Mehdiye Devleti'nin başşehri Omdurman, İngiliz-Mısır askerî gücü tarafından işgal edildi. Ancak Sudan'da tam olarak kontrolün sağlanması 1898'in sonlarına doğru mümkün oldu. Sudan'da otoritesini pekiştiren İngiltere ve Mısır ülkenin geleceğine dair bazı kararlar üzerinde anlaşmaya vardılar. Böylece 19 Ocak 1899'da İngiltere Hükümeti adına Mısır Büyükelçisi Lord Cromer, Mısır Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Boutros Paşa Ghali ve Sudan'dan bazı temsilciler Condominium Antlaşması'na imza attılar (SAD, 700/10/1-13, 1899; Macmichael, 1954, s. 70-72).¹ Bunun ardından İngiliz ve Mısırlı bürokratlar arasında devam eden görüşmeler neticesinde 10 Temmuz 1899'da Sudan anayasası ilan edildi. 1899 Antlaşması taraflara Sudan'ın farklı bölgelerinde ayrı bir egemenlik hakkı vermiyordu. Sudan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyulmakla beraber sadece idari alanda ortak bir yönetim söz konusu idi. Antlaşma maddeleri her ne kadar ortak idare (Condominium) biçimini öngörse de gerçek anlamda Sudan'ın idaresi İngiltere'nin atamış olduğu bürokratlar eliyle yürütüldü (SAD, 586/2/1-99).

1899 Antlaşması, Mısır Hıdivi'ne isyan eden vilayetlerin İngiliz ve Mısır hükümetlerinin ortak askerî ve finansal çabalarının sonucu olarak yeniden işgal edildiği ifadesiyle başlamaktaydı. Antlaşma metninde, işgal edilen vilayetlerin geri kalmış ve iskân edilmemiş olduğu ve bunların idaresi ve kanunlarının yapılması için bir sisteme karar verildiğine değinilmiştir. İngiltere Hükümeti antlaşma metnine, işgal hakkı olarak (by right of conquest) Sudan'ın yönetim ve yasama sisteminde pay sahibi olmayı arzu ettiğini ilave ettirmişti. Bununla birlikte antlaşma metninde, Vadi-yi Halfa ve Sevakin özellikle zikredilerek etkin bir şekilde yönetileceği ifade edilmiştir (SAD, 700/10/1-13, 1899).

19 Ocak 1899'da Kahire'de imzalanan "Condominium Antlaşması" 12 maddeden oluşmaktaydı. Condominium Antlaşmasının ilk maddesi "Sudan" kelimesi üzerinde coğrafi bir tanım yapmaktaydı. Buna göre; "Sudan" ile kastedilen bölge 22. paralelin güneyindeki tüm topraklar Mısır birlikleri tarafından asla tahliye edilmeyen bölgelerdi. Bu coğrafya son ayaklanmadan (Mehdi Hareketi) önce Mısır Hıdivi tarafından idare edilen ve daha sonra İngiliz ve Mısır güçleri tarafından yeniden işgal edilen bölgeydi (SAD, 700/10/1-13, 1899).

1899 Antlaşması'nın 2. maddesi anlaşmaya taraf ülkelerin egemenliğini temsil eden bayrakların kullanımını içeriyordu. Ancak buradaki tek istisnai bölge Kızıldeniz'e kıyısı olan liman şehri Sevakin idi. Ancak daha sonra İngiltere'nin girişimi ile Kızıldeniz ticaretinde Port Sudan, Sevakin'in yerini alacaktı. Buna göre 1899 Antlaşması'nın 2. maddesi şu şekilde belirlendi: "İngiliz ve Mısır bayrakları, yalnızca Mısır bayrağının kullanılacağı Sevakin kasabası dışında, Sudan'ın her yerinde hem karada hem de denizde birlikte kullanılacaktır."

1899 Antlaşmasının 3. maddesi Sudan'ın idaresine yönelik hükümlerden oluşuyordu. Buna göre; Sudan'daki sivil ve askerî en yüksek makam "Sudan Genel Valisi"

¹ 1899 Condominium Antlaşması orijinal metni

olarak ifade edilen bir resmî yetkiliye devredilecekti. Bu kişi İngiltere Hükümeti'nin onayı alındıktan sonra Mısır Hıdivi tarafından atanacaktı. Ayrıca bu kişinin görevden el çektilmesinde de aynı yol izlenecekti. Bu maddenin ardından Genel Vali'nin idareden finansal sisteme birçok alanda yapacağı icra faaliyetlerini 4. madde yasal bir zemine oturtuyordu. Genel Vali, Antlaşma metnin 4. maddesi ile Sudan'daki her türlü mülkün elde edilmesi, elden çıkarılması ve devredilmesine yönelik düzenlemelerde, tüm yasal işlemlerde değişiklikler yapabilecekti. Kanun, emir ve yönetmelikler, Sudan'ın tamamı veya bir kısmı için geçerli olabilecekti. Sudan Genel Valisi tüm bu yasal işlemleri yaparken İngiltere Hükümetine, Kahire Büyükelçisine ve Mısır Başbakanına bilgi vermek zorundaydı. Bu yönüyle Sudan'ın idaresinde İngiltere'nin etkin gücü, 3. ve 4. maddede yerini almış oldu. Antlaşma'nın 4. maddesi sonraki dönemlerde taraf ülkeler arasında anlaşmazlığa neden olacaktı. Mısır idaresi bu maddeyi kendine göre yeniden yorumlayıp Sudan'ın yasama işlerinde Mısır'ın da söz sahibi olduğunu ifade edecekti² (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sudan, Mehdiye dönemi hariç, Mısır'da çıkarılan kanunlara göre yönetilmektedir. Mehdiye Dönemi sonrası yeniden Mısır'ın bölge üzerindeki eski alışkanlıklarını devam ettirme konusunda endişeli olan İngiliz otoriteleri, Antlaşma metninin 5. maddesi ile Mısır'da çıkarılan kanunların Sudan'da geçerli olmadığını kayıt altına aldılar. Bu madde ile İngiliz idaresi, Sudan'daki egemenlik yetkisini Mısır'ın etkisi altından çıkarmış, kendilerinin atadığı Sudan Genel Valisi'nin ellerine vermişlerdi. Antlaşma metninin 5. maddesi şu şekilde ifade edilmektedir: "Bundan sonra yapılacak veya ilan edilecek hiçbir Mısır kanunu, kararnamesi, bakanlık kararı veya diğer kanun hükmünde kararnameler, Sudan veya onun herhangi bir kısmı için geçerli olmayacaktır, ancak aynı burda belirtilen şekilde Genel Vali'nin ilanıyla uygulanacaktır."

Sudan'da egemenlik yetkisinin tanımlandığı ilk beş maddeden sonra bölge üzerinde Avrupalıların hukuki statüsü 6. maddede açıklığa kavuşturuldu. Buna göre; Avrupalılar hangi milletten olursa olsun Sudan'da ticaret yapma, oturma alma ve mülk edinme haklarına sahip olacaklardı. Bu bağlamda herhangi bir otoritenin vatandaşına ayrıcalık söz konusu olmayacaktı. 1899 Antlaşması'nın bu maddesi, Sudan'daki Müslüman ahalinin daha önceki senelerde olduğu gibi Hıristiyanlarla çalışmama prensibini yasal olarak ortadan kaldırıyordu. Nitekim Mısır Hıdivliğine bağlı olduğu dönemlerde, Sudan'a atanan Batılı askerî ve sivil bürokratlar kendilerinin Hıristiyan olmasını gerekçe göstererek bölgede görev yapan subay ve sivil idarecilerin emirlere uymadıklarını iddia etmekteydi. En azından bu madde Avrupalı idarecileri, Mısır ve Sudan'daki Müslüman idareciler önünde eşit bir statüye taşımaktaydı. Batılılar 6. madde ile Sudan'da bazı ayrıcalıklara sahip olurken Mısır da ticari olarak Sudan'da Antlaşma metninin 7. maddesi ile imtiyazlı bir konum elde edebildi. 7. madde; Mısır topraklarından gelen mallar için Sudan'a girişte ithalat vergilerinin ödenmeyeceğine değiniyordu. Bununla birlikte bu vergiler başka ülkelerden gelen mallar üzerine uygulanabilecek, ancak malların Sudan'a Sevakin'den veya Kızıldeniz kıyısındaki herhangi bir başka limandan girmesi durumunda, mevcut vergileri aşmayacaktı. Kısaca Sudan, Mısır'ın açık pazarı hâline dönüşmekteydi. Bu dönemde Sudan'da milli bir ekonomiden bahsetmek oldukça zordu. Tüm geri kalmışlığına rağmen Sudan'ın ticari olarak kalkınmasına engel olacak şekilde Mısır'ın kendi çıkarlarını öncelmesi, sonraki yıllarda Sudanlıların self-determinasyonu savunmasındaki haklılığını ortaya koymaktadır. Uluslararası ilişkilerin doğası gereği Mısır da ümmetçi söylemin

² Sudan'ın idaresini belirleyen 3. madde şu şekilde ifade edilmekteydi: "Sudan'ın en yüksek askeri ve sivil idaresi, Sudan Genel Valisi olarak adlandırılan bir subaya verilecektir. Bu kişi, Britanya Hükümeti'nin tavsiyesi üzerine Hıdiv Kararnamesi ile atanacak ve Britanya Majestelerinin Hükümetinin rızasıyla yalnızca Hıdiv Kararnamesi ile görevden alınacak."

ötesinde ilk olarak Sudan'da idari ve ticari çıkarlarını maksimize etme peşinde koşmuştu (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Mehdiye döneminde Osmanlı-Mısır adli sistemi bozulmaya uğramasına rağmen merkezi noktaların uzağındaki yerlerde hâlâ geçerliliğini korumaktaydı. Bu sistem, merkezi kentlerde Halife Abdullah'a ve onun atadığı kişilerin keyfi cezalandırmaları nedeniyle karışık bir hâl almıştı. Her ne kadar kabileler kendi aralarındaki sorunları daha ilkel bir yargılama sistemi ile çözmüş olsa da önemli sorunların çözümü karma mahkemeler marifetiyle mümkün olabilmekteydi. Şüphesiz bu mahkemelerin kararları da çoğu zaman tartışmalara açıktı. Bu nedenle 1899 Antlaşmasının 8. maddesi Sevakin kenti dışında, karma mahkemelerin (mixed tribunals) yargılama yetkisini tanımadığını ilan etti. Dolayısıyla idari alanda yeni düzenlemeler yapılana kadar antlaşma metninin 9. maddesinde Sevakin kenti dışında Sudan'da sıkıyönetim ilan edilmesine karar verildi. Bu madde ile merkezi idarenin yetersizliği nedeniyle Sudan'da baş gösteren sorunların gerektiği zaman askerî güç kullanılarak bastırılmasının önü açılmış oldu (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sudan'daki İngiltere egemenliği tipik olarak 1899 Antlaşması'nın 10. maddesinde yerini almıştı. 10. madde: "Hiçbir konsolos, Konsolos Muavini veya Konsolosluk Temsilcisi, İngiltere Hükümeti'nin önceden onayı olmaksızın, Sudan'da akredite edilemeyecek veya burada ikamet etmelerine izin verilmeyecektir." Bu madde ile Sudan uluslararası alanda kendi başına hareket edemeyen bağlı bir ülke konumunda yer almıştı. Bu yönüyle ülke üzerindeki egemenlik yetkisi Mısır'dan ziyade İngiltere'nin kontrolü altında idi. Kaldı ki Mısır da İngiltere'nin nüfuz bölgeleri arasında yer almaktaydı. Antlaşma metninin çok fazla olmayan maddeleri içerisine köle ticareti de ilave edilmek zorunda kalındı. Çünkü Sudan'da köle ticareti, Sudan'ın tarihi kadar eskilere gitmekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde köle ticareti zirve noktalarına çıkmıştı. Sudan'da kabilelerin temel geçim kaynaklarını bu ticaret oluşturmaktaydı. İngiltere'nin köle ticaretini kaldırmaya yönelik uluslararası girişimlerinin arttığı bu dönemde bu ticaretin yasaklanmasına yönelik antlaşma maddesi ile daha sıkı tedbirler alınmaya başlandı. Aslında Sudan'daki köle ticaretinin kaldırılmasına yönelik tedbirler almak üzere General Gordon gibi bazı İngiliz subaylar bölgede görev yapmışlardı. Dolayısıyla bu durum, İngiliz otoritelerinin yakından bildiği ve bir hayli güçlük çektiği bir mesele idi. 1899 Antlaşması'nın 11. maddesi Sudan'daki köle ithalatını ve ihracatını kesin olarak yasaklamaktaydı. Buna ilaveten Antlaşma'nın 12. son maddesi de 1890'da köle ticaretinin yasaklandığı Brüksel Konferansına atıf yaparak maddelerinin uygulanmasına değinmiştir (SAD, 700/10/1-13, 1899).

Sonuç

İngiltere'nin Doğu Afrika politikasında Kızıldeniz'e sınırı olan önemli limanları ve Orta Afrika'ya açılan coğrafyası nedeniyle Sudan vazgeçilmez bir bölge olmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa ile İngiltere arasında Sudan coğrafyası üzerinde nüfuz kurma mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelede İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı ele geçirmesi, Sudan üzerinde Fransa'dan bir adım önde olmasına neden olacaktır. İngiltere, Mısır'ın ardından Sudan'ı da nüfuz alanlarına katmak için harekete geçmiştir. İngiltere'nin 1883-1885 döneminde Sudan'daki mücadelesi Muhammed Ahmed'in mehdilik söylemleri nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. İngiltere'nin buradaki başarısız politikası sadece kendi kamuoyunda değil dünya kamuoyunda da tartışmalara neden olmuştur. Sudan politikasını yaklaşık 11 yıl donduran İngiltere Mısır Hükümetini de ikna ederek yeniden 1896'da başlayan Dongola Seferi ile Sudan'ı işgal politikasını devam ettirmiştir. İngiltere ilk işgal girişiminde olduğu gibi ikinci işgal girişimde de Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları nedeniyle karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Sudan politikasını onaylamamasına rağmen bulunduğu ekonomik ve askerî kapasite yetersizliği yüzünden

sadece birtakım diplomatik tedbirler almaya çalışmıştır. Ancak bunların hiçbiri bölgenin İngiltere'nin nüfuz alanına girmesine engel olamamıştır.

Eylül 1898'de Omdurman Savaşı ile Sudan'ın işgali tamamlanmıştır. Ocak 1899'da yapılan Condominium Antlaşması Sudan'ın resmen İngiltere ve Mısır'ın ortak idaresine girdiğini göstermektedir. Şüphesiz bu antlaşma metninin hazırlanmasında ve İngiltere'nin Sudan politikasında Kahire Büyükelçisi Lord Cromer'un büyük payı vardır. Bu antlaşmanın tüm maddeleri Sudan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik yapısını İngiltere ve Mısır'ın etkisine açık hâle getirmiştir. Ancak sonraki dönemlerde Mısır Hükümeti ile İngiltere otoriteleri arasında Antlaşma maddelerinin farklı yorumlanması nedeniyle tartışmalar başlamıştır. Bu nedenle İngiltere bölge üzerindeki nüfuzunu Mısır Hükümetini arka plana atarak daha da güçlendirmiştir.

1899 Antlaşması Sudan'da yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Condominium dönem her ne kadar İngiliz-Mısır ortak idaresi olarak kabul edilse de 1899 Antlaşması İngiliz otoritelerine daha geniş yetkiler sunmaktadır. Antlaşma metninde Sudan Genel Valisi'ne büyük yetkiler verilmesi ve İngiliz Hükümeti'nin istediği kişinin atanması İngiltere'nin bölge üzerindeki nüfuzunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte Sudan'a İngiltere ve Mısır dışındaki başka ülkeler diplomatik misyonlarını açarken İngiltere Hükümeti'nin iznini alması, bölgedeki İngiltere egemenliğinin kesin kanıtıdır. 1899 Antlaşması ile Sudan'da her türlü iniş çıkışlarına rağmen yaklaşık 57 yıl süren İngiliz egemenliği söz konusu olmuştur.

KAYNAKÇA

- HOLT, P. M. (1958). *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*. London: Oxford Clarendon Press.
- HOLT, P. M. (1961). *A Modern History of the Sudan*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- SHİBEİKA, M. (1952). *British Policy in the Sudan 1882-1902*. London: Oxford University Press.
- THEOBALD, A. B. (1951). *The Mahdiya*. London: Longmans, Green and Co.
- THEOBALD, A. B. (1952). "Sudan Notes and Records". *The Khalifa Abdallahi*. Hartum. XXXI/2: 254-273.
- NİCOLL, F. (2004). *The Sword of the Prophet*. London: Sutton Publishing.
- GRAY, R. (1961). *A History of the Southern Sudan 1839-1889*. London: Oxford University Press.
- ÖZDAĞ, A. (2017). "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)". *OTAM* 42: 117-147.
- ÖZDAĞ, A. (2018). "Sudan'da Mehdilik Hareketi (1881-1885)". *TAD*. XXXVII/63: 309-330.
- HİLL, R. (1959), "The Period of Egyptian Occupation (1821-1881)". *Sudan Notes and Records*. V. XL: 101-106.

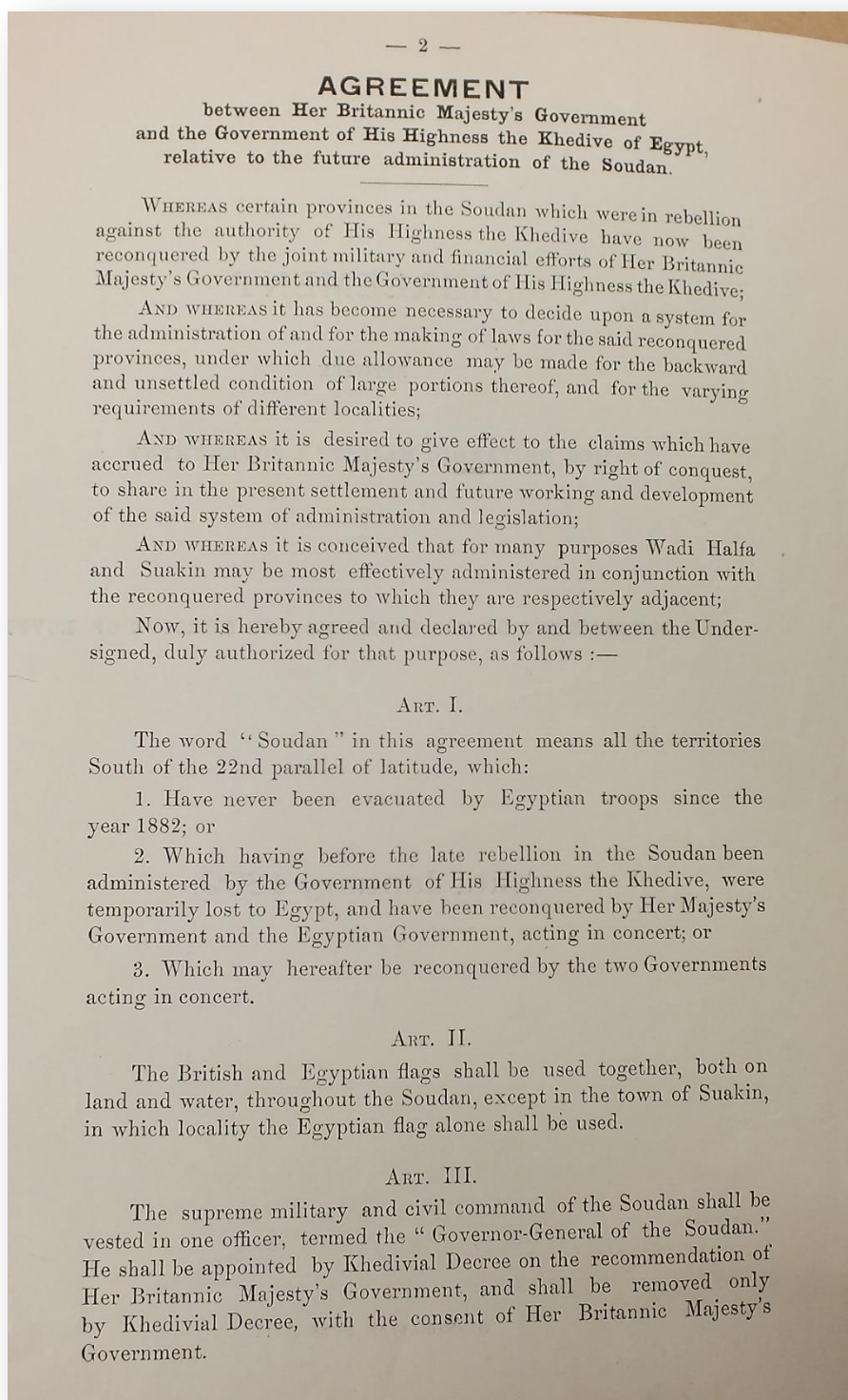
Arşiv Belgeleri

İngiliz Ulusal Arşivi/Public Record Office, Foreign Office (PRO. FO)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sudan Archive Durham (SAD)

EK

(SAD, 700/10/1-13, G.W. Bell Kataloğu)

E-DEVLET'İN YÖNETİŞİM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Turan ŞENER*
Nezihe Ülkü EREN**

ÖZ

Kamu yönetiminde dönüşüm, 1980'li yıllarla birlikte yaşanmaya başlamıştır. Kamunun yönetim anlayışındaki bu dönüşüm, geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu işletmeciliği anlayışına ve buradan çağdaş yönetim anlayışına doğru gerçekleşmiştir. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı, özünde devletin özel sektör ilke ve araçları ile yönetilmesinin mümkün olduğu düşüncesini ileri sürmektedir. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı, özel sektörün etkinlik, verimlilik, ekonomiklik gibi ilkelerinin devletin işleyişinde etkili olmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Yönetişim anlayışı ise 1990'lı yıllarda devletin yeniden sorgulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Yönetişim ile, devletin yanında sivil toplumun ve piyasanın olduğu çok aktörlü bir yönetim yapısı oluşturulmak istenmektedir. Kamu yönetiminde etkinlik, verimlilik, şeffaflık, açıklık, hesap verebilirlik, eşitlik, katılımcılık sağlanmak istenmektedir. 2000'li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeyi takiben oluşan yeni medya teknolojileri, beraberinde e-Devlet'in de ortaya çıkışında etkili olmuştur. e-Devlet de çok aktörlü bir yapıyı içermektedir. Bu çalışmada yeni medya teknolojileri, yönetim anlayışı ve e-Devlet kavramı üzerinde durulmaktadır. Çalışmada, betimleyici bir analiz yöntemi kullanılmaktadır. e-Devlet'in vatandaş odaklı bir yönetim anlayışı olarak yönetişimin ilkeleriyle uyumlu olduğu ve yönetişimin uygulanmasında önemli bir role sahip olduğu ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Vatandaş Odaklı Yönetim, Yönetişim, e-Devlet.

EVALUATION OF E-GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF GOVERNANCE

ABSTRACT

Transformation in public administration began in 1980s. The management understanding of the public sector has evolved from traditional public administration to new public management understanding and from there to the contemporary governance understanding. The new public management understanding is based on the idea that the state can be managed, essentially, with the principles and tools of the private sector. The new public management approach aims to introduce private sector concepts of effectiveness, efficiency and being economical in the functioning of the state. Governance approach, on the other hand, emerged in 1990s, when the functioning of the state was open to a new round of questioning. With governance, the aim is to create a multi-stakeholder management structure where the state is accompanied by the civil society and markets. The objective is to achieve effectiveness, efficiency, transparency, openness, accountability, participation and equality in public management. In the years 2000, the emergence of new media technologies triggered by the advances in information and communication technologies laid the foundation for the emergence of e-Government. e-Government is also a multi-faceted structure. This study focuses on new media technologies, governance approach and e-Government. In this study, it is used a descriptive analysis method. It is presented that e-Government is compatible with the principles of governance as a citizen-centered management approach and has an important role in the implementation of governance.

Keywords: New Media, Citizen Centered Management, Governance, e-Government.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 23.08.2021; Yayına Kabul Tarihi: 10.10.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANTALYA; ORCID: 0000-0003-2354-015X, E-posta: turansener@akdeniz.edu.tr

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ANTALYA; ORCID: 0000-0001-7064-0562, E-posta: neziheulkueren@gmail.com

Giriş

Dünya sürekli bir hareketlilik, değişim, dönüşüm içindedir. Yaşanan ekonomik, siyasal, teknolojik, toplumsal gelişmeler kamu yönetimini şekillendiren etmenlerdendir. Bu bağlamda, özellikle 1980'li yıllar bir dönüm noktası, bir dönüşümün başlangıç yılları olarak ifade edilebilir.

Kamu yönetimi anlayışında “geleneksel”den “yeni”ye doğru gerçekleşen dönüşüm; devletin, devletin rolünün, işleyişinin, yapısının sorgulanması ile gerçekleşmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda “yeni kamu işletmeciliği” anlayışının ilk olarak İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya’da uygulama alanı bulduğu ve daha sonra dünya çapında yaygınlaştığı (Güzelsarı, 2004, s. 4); 1990'lardan itibaren de “yönetişim”in ülkelerin yönetim anlayışında etkili olduğu görülmektedir. 2000'li yıllar ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle medyanın boyut değiştirmesine ve “yeni medya” kavramının ortaya çıkmasına sahne olmuştur.

Vatandaşlar, geleneksel kamu yönetimi anlayışındaki devlet- vatandaş ilişkisini artık istememektedir. Bakıldığında, geleneksel kamu yönetiminde aşırı kuralcı, katı hiyerarşik, merkeziyetçi bir yapı söz konusudur. Bu yönetim anlayışının merkezinde devlet vardır ve devlet, karar alma sürecinde tek mercii konumundadır. Dolayısıyla vatandaşın, bu sürecin dışında kaldığını, pasif bir konumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Vatandaş ile kamu personeli arasındaki iletişimde kamu personelinin vatandaşa karşı üstün olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve buna bağlı olarak da yeni medya teknolojilerinin gelişimi ve kullanımı ile birlikte, tüm bilgilere kolay ve hızlı bir şekilde ulaşabilen vatandaşlar daha iyi hizmetin nasıl olduğunu, nasıl olması gerektiğini de görüp araştırabilmektedir. Buna bağlı olarak vatandaşlar için önemli olan, kendilerine hizmet sunulması değildir; vatandaşların kamu hizmetlerinin yeterli, daha hızlı, kaliteli, verimli, etkin bir şekilde ve daha az maliyetle sunulması yönünde istekleri ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, vatandaşlar hizmetlere sorunsuz bir şekilde erişebilmeyi beklemektedir. Pasif bir konumda olan vatandaşlar; isteklerinin ve beklentilerinin devlet tarafından dikkate alınması, karar alma süreçlerine katılabilmeleri bakımından daha aktif bir konumda olmayı da istemektedir. Devlet tüm bu istek ve beklentilere kayıtsız kalmamıştır. Bu gelişmeler ise yeni kamu işletmeciliği ve yönetim anlayışlarını, e-Devlet kavramını, e-Devlet uygulamalarını ortaya çıkarmıştır.

Çalışmada ilk olarak yeni medya teknolojileri üzerine bilgi verilmektedir. Yeni medya nedir? Yeni medyanın özellikleri nelerdir? Yeni medyanın geleneksel medyadan ayrılan temel yanları nelerdir? sorularının yanıtı yer almaktadır. Daha sonra, “Yönetişim” başlığı altında kısaca kamu yönetiminin dönüşümü üzerinde durulmaktadır. Yeni kamu işletmeciliği ve yönetim anlayışlarına ilişkin bilgilere burada yer verilmektedir. Son olarak ise e-Devlet’e geçiş ve e-Devlet kavramı incelenmektedir. Çalışmada e-Devlet, vatandaş odaklı bir yönetim anlayışı olması bakımından yönetim bağlamında değerlendirilmekte, e-Devlet’in yönetim ilkeleriyle uyumlu bir kavram olduğunu ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. Yeni Medya Teknolojileri Üzerine

Yeni medya, yeni iletişim teknolojilerinin tümünü içeren oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. “Yeni medya nedir?” sorusunu irdeleyen Manovich’in düşünceleri, yeni medya kavramına ışık tutmaktadır. İnternet, web siteleri, bilgisayar oyunları, CD-ROM’lar, DVD’ler bu konu altında tartışılan kategorilerdir. İnternetin ve bilgisayarın kullanımı yeni medyanın ortaya çıkışında oldukça önemli etkenlerdir. Yeni medyanın tanımı da yaygın bir şekilde “dağıtım ve sergileme için bilgisayarın kullanılması” temeline dayanmaktadır. Öyle ki, bilgisayar üzerinden dağıtılan, paylaşılan şeyler yeni medya olarak kabul görmektedir. Manovich’e göre (2002, s. 43); bilgisayar, medya üretimi için bir araç veya medya

depolama aygıtı olarak kullanılmaktadır. Görülmektedir ki, aslında, her bir teknoloji kendisinden önceki teknolojiye göre “yeni”dir ve bir devrim niteliğindedir. Örneğin, on dördüncü yüzyılda geliştirilen matbaa, o dönemde toplumsal ve kültürel gelişim bakımından devrimci bir etkiye sahip olmuştur. Bugün de “yeni bir medya devriminin” içinde hatta ortasında bulunmaktadır. Ancak bu yeni devrimin öncekilerden daha derin olduğu da belirtilmektedir (Manovich, 2002, s. 43). Kısaca ifade etmek gerekirse, yeni medya ile yeni bir iletişim çağı ortaya çıkmış, geleneksel iletişim düzeninde köklü değişiklikler yaşanmıştır (Aydoğan vd. 2012, s. 59).

2000’li yıllar “yeni medya çağı” olarak adlandırılmaktadır. Teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin kitleleri yönlendirmesi, adeta hayatı şekillendiriyor olması 2000’li yılların “yeni medya çağı” olarak adlandırılmasının önemli bir nedenidir. Yeni medya çağının oluşumuna ivme kazandıran bir etken de küreselleşme ve uluslararası şirketlerin, ulus üstü şirketlerin güç kazanmasıdır. Bugün bireyler cep telefonlarından, bilgisayarlarından haber okuyabilmekte ve okudukları haberleri değerlendirip bunlara yorum yapabilmektedirler. Bunun yanı sıra, sosyal ağlar üzerinden de fotoğraf vb. paylaşabilmektedirler (Kırık, 2017, s. 233).

Bireylerin yeni medya teknolojilerini aktif bir şekilde kullanıyor olmaları, devlet tarafından kendilerine sunulan kamu hizmetlerinden de elektronik ortamda yararlanabilmelerini desteklediği yönünde değerlendirilebilir. Vatandaşlar cep telefonları, bilgisayarları ile internet üzerinden dünyada olup bitenlere, hemen hemen tüm bilgilere anlık olarak erişebilmektedir. Dolayısıyla devletin yürüttüğü kamu hizmetlerinin nasıl daha iyi olabileceği yönünde düşünceler gelişmekte ve buna bağlı olarak beklentiler oluşmaktadır. Vatandaşlar, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesini ve hizmetlere erişimin de daha hızlı, kolay bir şekilde gerçekleştirilmesini istemiştir (Şahin, 2014, s. 37). Ayrıca vatandaşlar, karar alma süreçlerine katılabilmeyi ve isteklerini, düşüncelerini, şikâyetlerini ilgili birimlere daha rahat, kolay, hızlı, sorunsuz bir şekilde iletebilmeyi de istemişlerdir. Devlet de bu istek ve beklentileri yanıtızsız bırakmamıştır. Örneğin merkezi yönetim birimi olan bakanlıklar, yerel yönetim birimi olan belediyeler kendi resmi web sitelerini oluşturmuştur. Bu web siteleri, vatandaşları bilgilendirme amacı taşımaktadır. Bunun yanı sıra, vatandaşın söz konusu yönetsel birimlere isteklerini, şikâyetlerini ulaştırabilecekleri bir yazı alanının, çevrim içi forum web sitesi içinde yer alması; vatandaşların istek ve beklentilerine devletin verdiği yanıtlardan biri olarak değerlendirilebilir. Devletin elektronik ortamda hizmet sunması bakımından e-Devlet’in hayata geçirilmesinin, yanıtların en büyüğü ve kapsamlısı olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni medyayı anlamlandırırken geleneksel medyadan yararlanmak yerinde olacaktır. Geleneksel medyada her şeyin bir “monolog” temeline dayandığı ifade edilmektedir. Öyle ki, bir kimse (kaynak) bir şey söylediğinde herkes (hedef kitle) dinleyici konumundadır ve dinleyicilerin kim olduğu, yaş grupları, cinsiyetleri gibi bilgileri ve dolayısıyla pasif bir dinleyici konumunda olan bu kişilerin dinledikleri, konuşulan, anlatılan şey/şeyler hakkında düşünceleri de bilinmemektedir. Buradan hareketle, tüm bu düzeni değiştiren, monoloğu diyaloga çeviren şeyin yeni medya olduğu görülmektedir. Yeni medya ile birlikte, bir kimse bir şey söylediğinde yine herkes dinler. Ancak, bu kez herkes, dinlediği şey hakkında yorum yapabilmekte ve karşılık verebilmektedir. Ayrıca, dinledikleri şeyi beğenebilirler, eleştirebilirler, başkalarıyla paylaşabilirler. Her ne kadar dinleyici üzerinden somutlaştırılmaya çalışılsa da bu kimseler bir kullanıcı, izleyici, okuyucu da olabilmektedirler. Genel olarak ifade etmek gerekirse, yeni medya ile bireyler pasif değil, aktif bir özelliğe sahip olmaktadır. Yani hedef kitle ile tek yönlü bir iletişimin değil, çift yönlü bir etkileşimin varlığı söz konusudur (Bulunmaz, 2014, s. 25).

Yeni medyanın özelliklerine bakıldığında, yukarıda verilen bilgilerden hareketle ilk olarak etkileşim özelliğinin olduğunu söylemek gerekmektedir. Etkileşim, “kaynak” ve “alıcı” kavramları ile ifade edildiğinde, “alıcının kaynak, kaynağın da alıcı olması” anlamını içermektedir (Başaran, 2013, s. 117). Yeni medyanın hedefi kitlelerdir. Ancak özele de indiği belirtilmektedir. Bireylerin özelliklerine ulaşarak özel içerikler gönderilebilmektedir. Bu durum yeni medyanın ikinci özelliği olan kitesizleştirmeyi karşılamaktadır. Yeni medyanın üçüncü ve son özelliği olarak ifade edilen ise eşzamansızlık özelliğidir. Örneğin, bireyler birbirlerine zaman sınırlaması olmaksızın ileti gönderebilmektedir. Birey iletiyi alma zamanını belirleyebilmekte, iletiye iradi olarak hükmedebilmektedir (Rogers, 1986, s. 4-6).

Yeni medya, “iletişim, medya” konuları içinde değerlendirilebilir. Bakıldığında iletişim, medya disiplinler arası konular olarak nitelendirilebilir. Sosyoloji, felsefe, psikoloji, siyaset bilimi, yönetim bilimi gibi disiplinler ile etkileşim hâlinde olduğunu söylemek mümkündür (Aziz, 2021, s. 9). İletişim ve medya siyaset bilimiyle, siyasetle doğrudan ilişkilidir. Öyle ki, “siyasal iletişim” kavramı iletişim ve siyasetin birleşiminden ortaya çıkmıştır (Demir, 2018, s. 80; Aziz, 2021, s. 9). Hatta Aziz’e göre (2021, s. 10); siyaset hedef kitleye, topluma ulaşırken iletişimin kaynağı, siyasetin kendisidir. Ayrıca, siyasal iletişimde yer alan “siyasal aktör”ün faaliyetlerinin siyaset biliminin konusu içinde bulunduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, siyaset biliminin konuları ile siyasal iletişimin konuları da birbiriyle yakından ilgilidir. Öte yandan siyaset ve medyanın da birbiriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Siyasi aktörlerin medya, medya teknolojileri aracılığıyla vatandaşlara ulaşabildikleri yönünde bir değerlendirme de yanlış olmayacaktır.

Kamu yönetimi, yönetim bilimi de siyasal iletişimin ilişkili olduğu disiplinlerden biridir. Yönetim ve siyasal iletişimin özellikleri ve ilkeleri bağlamında birçok ortak noktaya sahip olduğu ifade edilmektedir. Yönetim bilimi, siyasal aktörlerin “kurum, kuruluş ve topluluklarla ilişkilerinde” yararlanması gereken bir disiplin olarak görülmektedir (Aziz, 2021, s. 14). Genel olarak bakıldığında, iletişim ve medyanın siyasi aktörler ve kamu kurum ve kuruluşları ile yöneticileri için oldukça önemli olduğunu söylemek mümkündür. Gerek siyasi aktörler gerekse kamu kurum ve kuruluşları ile bunların yöneticilerinin vatandaşlarla iletişimde medya teknolojileri giderek büyük bir role sahip olmuştur. Nitekim kamu yönetiminde 1980’lerde yaşanan dönüşümü, 2000’li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde ve yeni medya teknolojilerinde yaşanan gelişmeler izlemiştir. Kamu yönetiminde ve teknoloji alanında yaşanan dönüşümün, devletin “elektronik” ön adını almasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2. Yönetişim

Dünyada yaşanan ekonomik, siyasal, teknolojik, toplumsal gelişmeler, değişiklikler kamu yönetiminin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Özellikle 1980’li yılların bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bu yıllarla birlikte devletin yeniden yapılandırılması, rolünün ve işlevinin yeniden tanımlanması yönünde çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Yeni kamu yönetimi olarak da adlandırılan yeni kamu işletmeciliği anlayışı geleneksel kamu yönetimine, refah devleti anlayışına yöneltilen eleştiriler üzerine, bu anlayışlara bir tepki olarak gelişmiştir (Hughes, 2014, s. 143). 1980’li yıllarla birlikte neoliberal politikalar, refah devleti anlayışının yerini almaya başlamıştır. Refah devleti anlayışında boyutu, işlevleri, etkinlik alanları itibarıyla genişleyen devlet, geniş yetkileri ile toplum ve ekonomi üzerinde “müdahaleci” niteliğe sahipken; neoliberal politikalarla birlikte devletin “minimal” niteliğe dönüşümü söz konusu olmuştur (Güzelsarı, 2004, s. 1-5). Küreselleşme ile birlikte piyasa mekanizmasının üstünlüğü yönünde düşünceler, devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlı olması gerektiği yönünde düşünceler bu

dönemde egemendir. Bu bağlamda, “küçük devlet, güçlü piyasa” söyleminin hayata geçirildiği görülmektedir (Kalfa vd. 2008, s. 230). Bir başka ifadeyle devletin küçültülmesi, etkinlik alanının daraltılması gerektiği savunulmuştur (Güzelsarı, 2004, s. 1-5).

Devletin varlık nedeninin, rolünün, kurumsal yapısının sorgulandığı görülmektedir. Bu sorgulamanın sonucunda, devletin yapısının ve işleyişinin etkinlik ve işlevsellik kavramları gözetilerek yeniden tanımlanıp düzenlendiğini söylemek de yanlış olmayacaktır (Gökçe vd. 2007, s. 176; Karcı, 2008, s. 41). Yeni kamu işletmeciliği anlayışı ile amaçlanan da kamu yönetimi sistemlerini dönüştürerek küresel düzeyde rekabet edebilecek ve uyum sağlayabilecek bir yapı ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, özel sektörün başarılı bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla, kamu yönetiminde özel sektörün örnek alınması gerektiği, bir başka ifadeyle şirket yönetiminin ilkelerinin uygulanması gerektiği düşünülmektedir (Karcı, 2008, s. 42). Buna göre devletin yapısı, işleyişi özel sektöre benzetilmelidir. Özel sektörün etkinlik, verimlilik, ekonomiklik gibi ilkeleri devletin işleyişinde de öne çıkarılmıştır (Kalfa vd. 2008, s. 231).

1990'lı yıllar, “devlet” kavramı üzerinde yeniden durulan yıllar olarak ifade edilebilir. Gerek neoliberal politikalar gerekse yeni kamu işletmeciliği anlayışı ekseninde yapılan uygulamaların, beklentileri karşılayamadığı yönünde düşünceler oluşmuştur (Özdek, 1999, s. 28). “Devletin yeniden düzenlenmesi”, “piyasa dostu devlet”, “girişimci devlet”, “etkin devlet”, “kamu yönetimi” gibi söylemler gündeme gelmiştir (Güzelsarı, 2004, s. 3).

Yönetişim kavramı ilk kez Dünya Bankası'nın Afrika'nın kalkınması ile ilgili olarak 1989 yılında hazırladığı “Sub Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth” başlığını taşıyan raporda kullanılmıştır. Söz konusu raporda yönetim, “siyasal gücün bir milletin sorunlarını çözmek amacıyla kullanımı” şeklinde tanımlandığı görülmektedir (World Bank, 1989). Dünya Bankası'nın yanı sıra Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası kuruluşlar da yönetim üzerine çalışmalar yapmıştır (Kalfa vd. 2008, s. 231). Yönetişim anlayışı, yöneten- yönetilen ayrımının ötesinde bir anlam taşımaktadır. Yönetişim ile vurgulanan, “birlikte yönetme”nin gerekliliğidir (Sobacı, 2007, s. 222-225). Bundan hareketle yönetim anlayışına göre, kamu yönetiminin aktörlerinin devlet, sivil toplum, piyasa- özel sektör olduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilir. Görülmektedir ki, devletin tek başına karar alma ve uygulama gücünü birçok aktörle paylaşacağı yeni bir yapı söz konusudur. Bu bağlamda yönetişimin “vatandaş odaklılık”, “hukukun üstünlüğü”, “katılımcılık”, “eşitlik”, “etkinlik”, “şeffaflık”, “hesap verebilirlik”, “stratejik planlama” gibi temel ilkelere dayandığı ifade edilmektedir (Gökçe vd. 2007, s. 187-189; Sobacı, 2007, s. 223-224).

Yönetişimin vatandaş odaklılık ilkesi, kamu yönetiminde vatandaş odaklı yönetim anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Kamu yönetiminde yaşanan dönüşümün; pasif, durağan olan, ne istediğinin, ne düşündüğünün önemi olmayan vatandaş anlayışının dönüşümünü içerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Vatandaş odaklı yönetim anlayışında, yönetimin vatandaşlara hesap verme mekanizmalarının güçlendirilmesi; kamu hizmetlerinin sunumunda şeffaflığın, açıklığın, vatandaşların katılımının artırılması; yönetimin kalitesinin, etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması ön plana çıkarılmaktadır (Kutlu vd. 2009, s. 511-512).

Odağında vatandaşın olduğu bir yönetim anlayışının yönetimde oldukça önemli olduğu görülmektedir. Yönetişimin vatandaş odaklılık ilkesinin; hesap verebilirlik, şeffaflık, eşitlik, katılımcılık gibi diğer ilkelerinin de ortaya çıkmasında etkili olduğu yönünde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Merkezinde yönetişimin olduğu bir dönüşümde, yönetişimin merkezinde de vatandaşın olduğu ifade edilebilir.

3. E-Devlet Uygulamalarına Geçiş ve E-Devlet Kavramı

Kamu yönetiminde 1980'li yıllarla birlikte başlayan dönüşümü, 2000'li yıllarla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinde, yeni medya teknolojilerinde yaşanan gelişmeler desteklemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte etkili olmuştur (Eryılmaz, 2004, s. 52-54). Nitekim e-Devlet de bilgi toplumunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Çarıkçı, 2010, s. 96-97). Bilgi toplumuna bakıldığında, bilgi toplumunun birçok unsura sahip olduğu görülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, yeni toplumsal hareketler, küresel ekonomi, post-Weberyan bürokrasi, katılımcı demokrasi, ulus üstü yapılar bilgi toplumunun unsurlarındandır ve "katılımcı ve çok aktörlü bir yönetim süreci"ni ön plana çıkararak yönetişimin ilkelerini esas alan bir yapılanmayı da desteklemiştir (Eryılmaz, 2004, s. 52-54).

Bilgi toplumunun e-Devlet'e geçişte de etkili olduğuna kuşku yoktur. Bilgi toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak etkin, şeffaf, hesap verebilir, vatandaş odaklı bir yönetim anlayışı neoliberal politikalarla oluşturulmaya çalışılmıştır (Şahin, 2016, s. 38). Vatandaş odaklı kamu yönetimi; kırtasiyeciliğin artmasının, yönetime bürokrasinin egemen olmasının, kamu hizmetinde vatandaşların ihtiyaçlarının dikkate alınmamasının karşısında konumlanmaktadır. Vatandaş odaklı yönetim anlayışı ile amaçlanan, kamu hizmetlerinin sunulmasında vatandaşların ihtiyaçlarının, isteklerinin, düşüncelerinin, şikayetlerinin göz önünde bulundurulmasını sağlamaktır (Kutlu vd. 2009, s. 508). Ayrıca, kamu hizmetinin vatandaşlara daha etkin, etkili, kaliteli, hızlı bir şekilde sunulacağı bir devlet yapısının oluşturulması da amaçlanmaktadır (Şahin, 2014, s. 36). Yeni kamu işletmeciliği, yönetim, e-Devlet gibi kavramlar bu yönetim anlayışını inşa etmek amacıyla ülkelerce benimsenmiştir. Bu, e-Devlet'e geçişi de hızlandıran bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2016, s. 38).

Uluslararası örgütler de e-Devlet'e geçişte etkili olmuştur. Dünya Bankası, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar kredi destekleri ile önemli bir role sahiptir. Kendilerine üye olan ya da üyeliğe aday olan ülkeleri "yönetişim esasına dayalı reformlar" ve "etkin devlet" bağlamında e-Devlet projeleri geliştirme konusunda kredilerle desteklemiştir (Şahin, 2016, s. 38).

Yaşanan gelişmeler, değişiklikler, çağın getirdiği yenilikler toplumun beklentilerinin, isteklerinin değişmesine neden olmuştur. Bir başka ifadeyle, teknolojik gelişmeler ve bilim birbirini desteklerken, buna bağlı olarak, toplumun da devletten beklentileri, istekleri bir değişime, dönüşüme uğramıştır. Devletlerin bu değişim ve dönüşüme yanıtı ise, kaçınılmaz bir şekilde, teknolojik ve bilimsel gelişmelere uyum sağlamak yönünde olmuştur. Devletler, bilgi toplumuna geçişte yönetimlerini yeniden yapılandırmak üzere çalışmalar yapmıştır ve bu çalışmalar sonucunda e-Devlet'in ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır (Sobacı, 2012, s. 4). Devleti, vatandaşları, kurumları, şirketleri ve kamu çalışanlarını da içeren bir yapı oldukça önem arz etmiştir. E-Devlet, tüm bu süreçte yeni kamu işletmeciliği ve yönetim anlayışlarının uygulanabilmesi için önemli bir kavram olmuş, önemli bir role sahip olmuştur (Çevik, 2004, s. 15-17).

e-Devlet'in, yönetişimin vazgeçilmez bir parçası olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Merkezi yönetim olan bir yönetsel dönüşümde e-Devlet, gerek yeni politikaların oluşturulmasında ve uygulanmasında gerekse projelerin yürütülmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2016, s. 13). e-Devlet'in hayata geçirilmesi ile amaçlanan, bilgi ve iletişim teknolojileri, yeni medya teknolojileri kullanılarak etkin bir devlet yapısı oluşturmaktır. E-Devlet sayesinde devletin vatandaşlarla, şirketlerle, özel sektörle, kamu kurumlarının birbirleriyle ilişkilerinde yenilikler getireceği öngörülmüştür (Baştan vd. 2004, s. 74).

E-Devlet, devletin kamu hizmetlerini elektronik ortamda sunması olarak tanımlanabilmektedir. Başka bir ifadeyle, devletin vatandaşa karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetleri ile vatandaşın devlete karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetlerin elektronik ortama aktarılması, elektronik ortamda kesintisiz ve güvenli olarak yürütülmesi şeklinde de tanımlanabilmektedir (Çarıkçı, 2010, s. 98; Alptürker, 2021, s. 47). Bu tanımlardan da hareketle, aslında e-Devlet'in, devletin teknoloji ile bütünleşmesi anlamını taşıdığını söylemek mümkündür (Ho, 2002, s. 435).

E-Devlet ile kamu hizmetlerinin elektronik ortama, veri tabanlarına aktarılması, hizmetlerin elektronik ortamda sunulması söz konusudur. Bununla birlikte yapılmak istenen, aslında, kamu hizmetlerinde şeffaflığı, açıklığı sağlayabilmektir. Bunun yanı sıra, vatandaş-devlet ilişkisini güçlendirmek, ikisi arasındaki etkileşimi artırmak da amaçlanmaktadır. Ayrıca, e-Devlet'in vatandaşlara daha katılımcı bir özellik kazandıracığı öngörülmektedir (Maraş, 2011, s. 129).

Kamu hizmetlerinin vatandaşların ihtiyaçlarına göre planlanıp düzenlenmesi ve böylece hizmet kalitesinin artırılması e-Devlet'in amaçlarındandır. Bunun yanı sıra, kamu kurumlarına olan güveni artırmak da amaçlanmaktadır. E-Devlet, kamu hizmetlerine zaman ve mekân sınırlaması olmadan erişebilmeyi de mümkün kılmaktadır. Ayrıca, kamu hizmetinin sunumunda mesainin önemini kaybettiği de söylenebilir. Hizmetler, 7 gün 24 saat boyunca sunulabilir ve vatandaşlar hizmetlere erişebilir. Vatandaşlar, örneğin, banka vb. ödeme noktalarına gitmelerine gerek kalmadan evlerinde otururken faturalarını, vergilerini ödeyebilirler; ilgili nüfus müdürlüklerine gitmeden nüfus kayıt örneklerine elektronik ortamda erişebilirler. Benzer şekilde vatandaşlar, mahalle-köy muhtarlarına gitmeden ikâmetgâh belgesine erişebilmektedirler. Tüm bu sürecin devlet ve vatandaş arasındaki bağı güçlendirici nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bu, devlet ve vatandaş arasındaki etkileşimi sağlaması bakımından ve vatandaşın daha katılımcı bir özellik kazanması bakımından oldukça önemli bir işlemdir (Eren, 2020, s. 16).

Bu noktada yeni medya teknolojilerinin gelişimi ve kullanımının yaygınlaşmasının önemli olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. İnternetin, cep telefonu ve bilgisayarların kullanımının yaygınlaşması, daha geniş kitleler tarafından kullanılıyor olması da e-Devlet'in kullanımını doğrudan etkileyen bir faktördür. E-Devlet uygulamalarının mobil uygulamalar şeklinde de kullanılabilir olması, vatandaşların bilgisayara gerek kalmadan doğrudan cep telefonları ile işlem yapabilmesini de kolaylaştırmaktadır. Daha düşük maliyetle işleyen bir yönetim yapısının da e-Devlet ile mümkün olacağı düşünülmektedir (İnce, 2001, s. 21).

E-Devlet'in devlet, vatandaş, işletmeler, kamu kurumları, kamu çalışanları olmak üzere beş temel unsuru vardır. Bu beş unsur da birbiriyle etkileşim hâindedir (Şahin, 2016, s. 82). Kaldı ki e-Devlet'in bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla kurulan ve sürdürülen; devletin vatandaşlarla, şirketlerle, kamu çalışanlarıyla, kamu çalışanlarının birbirleriyle ilişkilerini de kapsayan bir kavram olduğu belirtilmektedir (Yıldız, 2003, s. 305-327).

Türkiye'de e-Devlet'e ilişkin sürece bakıldığında, yaşanan ekonomik sorunların, krizlerin, borçlanmanın, kırdan kente göçün ortaya çıkardığı sonuçların; eğitim, sağlık gibi alanlarda yaşanan sorunların üstesinden gelinebilmesi için kamu yönetiminin etkinliğini artırmak önem arz etmiştir. Tüm sorunların, aksaklıkların giderilmesi; açık, şeffaf, nitelikli bir yönetim yapısının oluşturulabilmesi için reformların yapılması gerektiği düşünülmüştür (Yıldız, 2007, s. 44). Dolayısıyla Türkiye'de de vatandaşların isteklerini, beklentilerini karşılamak, yönetimde etkinliği, verimliliği, şeffaflığı, açıklığı, hesap verebilirliği sağlamak amacıyla e-Devlet'le ilgili çalışmaların yapılmaya başlandığını ve e-

Devlet uygulamalarının hızla geliştirildiğini, geliştirilmeye devam ettiğini söylemek mümkündür (Efendioğlu vd. 2007, s. 225).

Tarihsel sürece kısaca bakıldığında, Türkiye’de 1983 yılında Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu kurulmuştur ve bu yıl, bilim ve teknoloji alanında yapılan politika çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilir. Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu’nun yaptığı çalışmalar, birçok çalışmanın da temel dayanağı olmuştur (Bengshir, 2000, s. 48). 1999 yılının Aralık ayında Avrupa Birliği tarafından yürürlüğe konan “e-Avrupa Girişimi” Türkiye’de e-Devlet çalışmalarına hız kazandırmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2019).

58. hükümet döneminde, 2003 yılında hazırlanan e-Dönüşüm Türkiye Projesi’nde de e-Devlet’e vurgu yapılmıştır. Türkiye’de E-Devlet Kapısı’nın, e-Dönüşüm Türkiye Projesi kapsamında 2008 yılında oluşturulduğunu söylemek mümkündür (Söylemez, 2016, s. 152).

Literatüre bakıldığında, “eşbiçimlilik mekanizmaları” (DiMaggio vd. 1983, s. 150), “eşbiçimsellik baskıları” (Sargut, 2003, s. 247-248), “benzeşim baskıları” (Yıldız, 2007, s. 45) ifadeleri görülmektedir. Türkiye’de e-Devlet’in, e-Devlet uygulamalarının ortaya çıkmasında benzeşim baskılarının etkili olduğu belirtilmektedir. Bu benzeşim baskıları taklitçi, zorlayıcı ve normatif (kuralsal) benzeşim baskısı olmak üzere üç türdür. Kısaca bakıldığında, taklitçi benzeşim baskısı belirsizliğe ve karmaşıklığa karşı bir savunma yöntemi olarak ifade edilmektedir (DiMaggio vd. 1983, s. 150). Moda akımların etkisinde kalınmasını veya taklit edilmesini içermektedir (Yıldız, 2007, s. 45). Örgütler belirsizlik ve karmaşıklık dönemlerinde varlığını sürdürebilmek, sorunları çözebilmek için bir mücadele verir. Başarılı bulunan örgütlerin, kurumların yapıları, işleyişleri örnek alınır. Taklitçi benzeşim baskısı da bu yapıların, işleyişlerin taklit edilmesine dayanmaktadır. Zorlayıcı benzeşim baskıları ise çeşitliliği azaltıp tek tipleştirmek amacını taşımaktadır. Bunun etkisiyle kamu kurum ve kuruluşlarının e-Devlet projelerinin belli bir şekilde olması gerektiği düşüncesi ile oluşan baskılar zorlayıcı benzeşim baskıları olarak görülmektedir. Normatif benzeşim baskıları ise profesyonelleşmek temeline dayanmaktadır ve gerek ülkeler arasındaki iletişimi ve işbirliğini gerekse ülkelerin uluslararası kuruluşlarla iletişimini ve işbirliğini içerdiğini söylemek mümkündür (Sargut, 2003, s. 247-248).

Uluslararası kuruluşlar da e-Devlet politikalarının oluşturulmasında ve hayata geçirilmesinde önemli aktörler olarak görülmekte ve bir baskı unsuru olarak değerlendirilmektedir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar hem verdikleri kredilerden dolayı mali kaynak sağlamaları bakımından hem de teknik ve yönetsel bakımdan denetleyici rollere sahiptir (Yıldız, 2007, s. 47).

Genel olarak bakıldığında, e-Devlet’in ortaya çıkışında bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesinin etkili olduğu görülmektedir. İnternet kullanımının yaygınlaşması, vatandaşların yeni medya olarak cep telefonlarını, bilgisayarları, tabletleri aktif bir şekilde kullanmaları ve bunlar üzerinden işlemler yapabiliyor olmaları da e-Devlet uygulamalarının gelişiminde ve kullanımında etkili olmuştur. Ayrıca e-Devlet, yönetim anlayışının ilkeleriyle uyumlu görünmektedir. Bu nedenle yönetim anlayışının hayata geçirilmesinde önemli bir role sahip olduğunu, adeta aracı bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Kamu yönetiminde 1980’li yıllarla birlikte yaşanmaya başlanan dönüşümü, 2000’li yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler izlemiştir. 2000’li yıllar yeni medya çağı, bilgi çağı, bilgisayar çağı olarak adlandırılmaktadır. İnternetin kullanımının

yaygınlaşması, bilgisayarların, cep telefonlarının kullanımının yaygınlaşması çağın getirdiği yeniliklerdendir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve yeni medyanın gelişimi, vatandaşların devletle ilişkilerini sorgulamalarında, devletten isteklerinin, beklentilerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ayrıca vatandaşlar devletle ilişkilerinde pasif değil, aktif olmak istemişlerdir. Yeni medya sayesinde dünyada yaşananlar hakkında bilgilere anlık erişebilen vatandaşlar, artık devletle iletişimlerinin de anlık, hızlı bir şekilde gerçekleşmesini istemiştir. Kamu hizmetlerine daha hızlı, kolay, rahat bir şekilde, daha az maliyetle erişmeyi bekledikleri gibi, hizmetlerin daha iyi, etkin, verimli, kaliteli olması yönünde de talepte bulunmuşlardır. Tüm bu istek ve beklentiler, vatandaş odaklı bir yönetim anlayışını kaçınılmaz kılmıştır. Kamu yönetiminde yaşanan dönüşümde, yeni kamu işletmeciliği ve yönetim anlayışlarının ortaya çıkışında vatandaş odaklı yönetim anlayışının hayata geçirilmesi gerekliliği de etkili olmuştur. Tüm bu süreç, yaşanan gelişmeler de e-Devlet'in ortaya çıkışında önemli bir role sahip olmuştur. Devletin bu gelişmelere elektronik devlet uygulamaları ile yanıt verdiğini söylemek mümkündür. Tıpkı yönetim anlayışında öngörüldüğü gibi, e-Devlet de çok aktörlü bir yapıyı içermektedir. E-Devletin devleti, vatandaşları, kurumları, şirketleri ve kamu çalışanlarını içeren bir yapı olduğunu eklemek gerekir. Ayrıca tüm aktörlerin etkileşim hâlinde olması oldukça önemlidir. Kamu hizmetleri elektronik ortama aktarıldığında etkinliğin, şeffaflığın, açıklığın, hesap verebilirliğin sağlanması bakımından önemli bir adım atılmış olacağının düşünüldüğü söylenebilir. Yine vatandaşların devletle ilişkisini güçlendirmesi, vatandaşların katılımcı olmasına katkı sağlaması da e-Devlet'in amaçlarından olmuştur.

E-Devlet sayesinde vatandaşlar aktiftir. İşlemler, kâğıtlar üzerinden yapılmamakta; elektronik ortamda gerçekleştirilmektedir. Bilgiler, veriler elektronik ortama aktarılmakta, kaydedilmektedir. Bu bağlamda, vatandaşlar da veri aktarabilmekte, kaydedebilmektedir. İşlemlerin elektronik ortamda gerçekleştirilebilmesi, zaman ve mekân sınırlamasını ortadan kaldırmaktadır. Vatandaşların, kamu kurumlarına gitmeden, kişisel bilgisayarları, cep telefonları ile gün içinde işlem yapabilmeleri mümkündür. Ayrıca isteklerini, şikâyetlerini devletin ilgili kurumlarına elektronik ortamda iletebilmekte ve yine ilgili kurumlar tarafından aynı platform üzerinden bilgilendirilebilmektedirler. Böylece e-Devlet, vatandaşların devletle, kurumlarla etkileşimini sağlamaktadır. Vatandaşlar kamu hizmetlerinden daha hızlı bir şekilde yararlandıkları gibi, daha az maliyetle de yararlanmaktadır. Yeni medyanın, tüm bu işleyişte vazgeçilmez bir unsur olduğu da kuşkusuzdur. Kamu yönetiminde yaşanan dönüşümün merkezinde yönetim; yönetişimin merkezinde de vatandaş odaklı yönetim anlayışı vardır. E-Devlet de yönetişimin vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilebilir. İncelenen ve çalışmada da yer verilen bilgiler ışığında, e-Devlet'in yönetim anlayışının ilkeleriyle uyumlu olduğunu ve yönetişimin uygulanmasında önemli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ve buna bağlı olarak yeni medya teknolojilerinin gelişmesi çerçevesinde vatandaş odaklı yönetim anlayışı gelişmiştir ve bu gelişme, yönetim ve sonrasında e-Devlet olarak hayat bulmuştur. E-Devlet'in hayatta kalabilmesinin koşulu ise yine yeni medyanın varlığıdır.

KAYNAKÇA

- ALPTÜRKER, H. (2021). "E-Devlet". *Dijitalleşme: Multidisipliner Bir Bakış*. (ed. Yasin Taşpınar). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık: 47-60.
- AYDOĞAN, F. - A. M. KIRIK (2012). "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. 18: 58-68.

- AZİZ, A. (2021). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- BAŞARAN, F. (2013). "Yeni Medya İnternet ve Demokrasi". *Medya Siyaset Kültür*. (ed. Ömer Özer). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını: 115-135.
- BAŞTAN, S. - R. GÖKBUNAR (2004). "Kamu Hizmetlerinin Sunumunda E-Devletle İlgili Yeni Gelişmeler: Tümlşik E-Devlet Sistemlerine Doğru". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. XIX/1: 71-89.
- BENSGHİR, T. K. (2000). "Bilgi Toplumu Bakanlığı Kuruluşu Üzerine: Mekanik Bir Örgüt Mü?". *Amme İdaresi Dergisi*. XXXIII/3: 33-62.
- BULUNMAZ, B. (2014). "Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaşı Kim Kazandı ya da Kim Kazanacak?". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*. IV/1: 22-29.
- ÇARIKÇI, O. (2010). "Türkiye'de E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12: 95-122.
- ÇEVİK, H. H. (2004). *Türkiye'de Kamu Yönetimi Sorunları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- DEMİR, M. İ. (2018). "Siyasal İletişim: Kavramsal Bir Derleme". *Yakın Doğu Üniversitesi Uluslararası Sanat Kültür ve İletişim Dergisi*. I/1: 79-104.
- DIMAGGIO, P. J. - W. W. POWELL (1983). "The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields". *American Sociological Review*. XLVIII/2: 147-160.
- EFENDİOĞLU, A. - E. SEZGİN (2007). "E-Devlet Uygulamalarında Bilgi ve Paylaşım Güvenliği". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XVI/2: 219-236.
- EREN, N. Ü. (2020). *Muhtarların E-Devlet Uygulamalarındaki Rolü: Antalya İli Konyaaltı İlçesi Örneği*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ERYILMAZ, B. (2004). "Kamu Yönetiminde Değişim". *II. Kamu Yönetimi Forumu (7-8 Ekim 2004)*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları: 50-64.
- GÖKÇE, O. - E. TURAN (2007). "Kamu Yönetiminin Dönüşümü ve Dönüşümün Temel Unsurları". *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. VIII/15: 175-200.
- GÜZELSARI, S. (2004). "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi No: 66*. Ankara.
- HO, A. T. (2002). "Reinventing Local Governments and E-Government Initiative". *Public Administration Review*. LXII/4: 434-444.
- HUGHES, O. E. (2014). *Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim*. (çev. Buğra Kalkan-Bahadır Akın-Şeyma Akın). Ankara: Bigbang Yayınları.
- İNCE, N. M. (2001). *Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- KALFA, C. - F. ATAAY (2008). "Yönetişim: Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XVII/3: 229-240.
- KARCI, Ş. M. (2008). "Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımının Temel Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 16: 40-64.

- KIRIK, A. M. (2017). "Yeni Medya Aracılığıyla Değişen İletişim Süreci: Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Konumu". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. V/1: 230-261.
- KUTLU, Ö. vd. (2009). "Vatandaş Odaklı/Vatandaşın Odakta Olduğu Yönetim: Kent Konseyleri ve Selçuklu Belediyesi Örneği". *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. IX/18: 507-532.
- MANOVICH, L. (2002). *The Language of New Media*. London: The MIT Press.
- MARAŞ, G. (2011). "Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-demokrasi İlişkisi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 37: 121-144.
- ÖZDEK, Y. (1999). "Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar". *Amme İdaresi Dergisi*. XXXII/3: 25-47.
- ROGERS, E. M. (1986). *Communication Technology: The New Media in Society*. New York: The Free Press.
- SARGUT, A. S. (2003). "Kamu Örgütleri Kuramını Arıyor: Kurumsal Bir Yaklaşım". *Türkiye'de Kamu Yönetimi*. (ed. Burhan Aykaç-Şenol Durgun-Hüseyin Yayman). Ankara: Yargı Yayınevi: 239-254.
- SOBACI, M. Z. (2007). "Yönetişim Kavramı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Değerlendirmeler". *Yönetim Bilimleri Dergisi*. V/1: 219-235.
- SOBACI, M. Z. (2012). "E-Devlet: Kuramsal Bir Bakış". *E-Devlet: Kamu Yönetimi ve Teknoloji İlişkisinde Güncel Gelişmeler*. (ed. Mehmet Zahid Sobacı-Mete Yıldız). Ankara: Nobel Yayınları: 3-37.
- SÖYLEMEZ, A. (2016). "Geçmişten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Önemli E-Devlet Projeleri". *Teoriden Uygulamaya E-Devlet*. (ed. Erhan Örselli-Ali Şahin). Konya: Atlas Akademi Yayıncılık: 149-174.
- ŞAHİN, Ö. U. (2014). "Vatandaş Odaklı Yönetim İçin Vatandaş Odaklı Denetim". *Sayıştay Dergisi*. 92: 35-63.
- ŞAHİN, A. (2016). *Türk Kamu Yönetiminde Yapısal Dönüşüm ve E-Devlet*. Konya: Atlas Akademi Yayınları.
- YILDIZ, M. (2003). "Elektronik (E)-Devlet Kuram ve Uygulamasına Genel Bir Bakış ve Değerlendirme". *Çağdaş Kamu Yönetimi I*. (ed. Muhittin Acar-Hüseyin Özgür). Ankara: Nobel Yayınları: 305-327.
- YILDIZ, M. (2007). "Uluslararası Kuruluşların Türkiye'nin E-Devlet Siyasalarına Etkisi". *Amme İdaresi Dergisi*. XL/2: 39-55.

İnternet Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). Erişim Tarihi: 23.07.2019.

<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/uluslararasıalismalar/avrupaicinsayisalgundem/e-avrupa-girisimi/>

World Bank (1989). "Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth" Erişim Tarihi: 06.05.2021.

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/pdf/multi0page.pdf>

BÖLGESEL KURTULUŞTAN MİLLÎ MÜCADELE'YE EDİRNE'NİN SESİ: TRAKYA PAŞAELİ GAZETESİ*

Hakan ŞALLI**

ÖZ

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmî yayın organı olarak ilk sayısı 2 Aralık 1918 tarihinde yayımlanan Trakya Paşaeli gazetesi, Mütareke ve Millî Mücadele Basını olarak adlandırılan dönemin ilk süreli yayınlarından biridir. Trakya Paşaeli'nin yayın hayatına başlamasının ardından meydana gelen askerî ve siyasi olaylar, gazetenin yayın politikası başta olmak üzere gazetede yer alan ana konuları ve kullanılan temaları da doğrudan etkilemiştir. Nitekim başlangıçta sadece bölgesel kurtuluş fikrine yönelik bir yayıncılık anlayışı takip eden gazete, İzmir'in işgal edilmesi ile birlikte millî vurguları da ön plana çıkarmaya başlamış, Sivas Kongresi'nin ardından ise adeta Millî Mücadele'nin bölgesel bir sözcüsü hâline gelmiştir. Dolayısıyla Trakya Paşaeli gazetesinin 1918 sonu ile 1920'nin ilk günleri arasında yayımlanan 47 sayısı, dönem hakkında hem yerel hem de millî bir perspektif sunması bakımında oldukça önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, Trakya Paşaeli'yi aynı dönemde yayımlanan gazeteler ile benzerlik ve farklılıkları üzerinden karşılaştırıp Millî Mücadele basını bağlamında değerlendirerek genel tablo içerisinde konumlandırabilmek ve aynı zamanda resmî bir cemiyet yayını olan Trakya Paşaeli'nin sahip olduğu yerel dinamikleri ön plana çıkararak gazetenin kurumsal tarihini ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Trakya Paşaeli Gazetesi, Edirne, Millî Mücadele, Mustafa Kemal, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.

EDİRNE'S VOICE FROM REGIONAL LIBERATION TO THE NATIONAL STRUGGLE: TRAKYA PASAELI NEWSPAPER

ABSTRACT

The newspaper Trakya Pasaeli was first launched on December 2, 1918. It was the official publication of the Trakya Pasaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, and was one of the first periodicals of the so-called Armistice & National Struggle Press period. This period, alongside the military and political events that took place thereafter directly affected newspaper's publication policy. They also influenced what it focused on, theme wise. Moreover, Trakya Pasaeli offers us detailed insight into people's ideas about regional liberation as well as what they did in the name of the [Turkish] National Struggle. It also gives us striking data about the institutional history of a private provincial newspaper. On the other hand, as it was the official organ of the Trakya Pasaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, it therefore contained information about the history of Thracian society that one cannot find in other sources. Thus, it sheds light on the developments that took place between the end of 1918 and the beginning of 1920, both from a local and national perspective.

Keywords: Trakya Pasaeli Newspaper, Edirne, National Struggle, Mustafa Kemal, Trakya Pasaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 01.07.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 15.10.2021

* Bu makale, yazarın Atatürk Ansiklopedisi, "Trakya Paşaeli Gazetesi" maddesinde yer verdiği içeriğin ilave kaynaklar eşliğinde daha geniş bir bağlamda ele alınarak güncellenmiş hâlidir.

** Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, EDİRNE; ORCID: 0000-0003-2041-8888, E-posta: hakansalli@trakya.edu.tr

Giriş

Savaş öncesinde kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesi¹, savaş sonrasında ise toplumun içerisinde bulunduğu travma sonrası süreçten çok daha güçlü ve bilinçli bir şekilde çıkabilmesi adına oldukça etkin bir rol üstlenen basın, özellikle 1854 Kırım Savaşı'ndan itibaren çoğu Batılı iktidarın en önemli kamusal ve bürokratik araçlarından biri hâline gelmiştir (Biernatzki, 2003, s. 4). Savaş ve basın arasındaki bu ilişkiyi Osmanlı Devleti bağlamında değerlendirdiğimizde de benzer sonuçlarla karşılaşmaktayız. Öyle ki basının savaş zamanlarında bir propaganda ve sansür aracı olarak kullanıldığına dair ilk örneklerin, Osmanlı Devleti'nde basın yayın faaliyetlerinin başlangıcına tekabül etmesi oldukça dikkat çekicidir. 1832 yılında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya karşı Belen Muharebesi'nde alınan mağlubiyet, Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi Takvîm-i Vekâyi'nin sadece devlet daireleri ve memurları ile sınırlı olan okuyucu kitlesinden dahi gizlenmiş; hatta daha doğru bir ifadeyle bazı sansür ve propagandif müdahaleler ile bu savaşın sonucu kamuoyuna "galibiyet" olarak yansıtılmıştır (Aslan, 2017, s. 163-164). Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus, Takvîm-i Vekâyi üzerinden gerçekleştirilen bu kamusal ve bürokratik hamlenin, gazetenin yayın hayatına başlamasından sadece birkaç ay sonra meydana gelmiş olmasıdır. Gazete, bu yayın politikasını 1854 Kırım Savaşı'nda da benzer bir şekilde sürdürmüştür. Üstelik gazetelerin yavaş yavaş gündelik ve yaygın bir meta hâline gelmeye başladığı bu dönemde, kamuoyunun hâlihazırdaki bir savaş hakkında daha fazla ve daha hızlı bilgi sahibi olmak istemesi, Osmanlı Devleti'ndeki ilk özel gazetecilik faaliyetlerinin başlaması ile paralel bir seyir takip etmiştir. Bu noktadan hareketle kamuoyundaki bu beklentinin Osmanlı Devleti'ndeki özel gazeteciliğin filizlenmesine bir nebze de olsa katkıda bulunmuş olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda kamuoyu ve kamusal alan kavramları, basın üzerinden giderek genişlemeye başlarken 1877-1878 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı bu anlamda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki 20 yıl içerisinde meydana gelen bu iki savaş, basının teknik ve lojistik açılardan da gelişime ihtiyacı olduğunu açık bir şekilde göstermiştir (Yalman, 2020, s. 22, 80). Diğer bir deyişle XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde gazetelerin savaş haberleri yayınlaması kadar bu haberlerin sayfa sütunlarında çok daha belirgin bir şekilde yer alması ve kamuoyu yönetimi adına taşraya da ulaştırılması gerekliliği çok daha belirgin bir hâle gelmiştir. Ancak arşiv belgelerinden elde edilen veriler, Osmanlı Devleti'nin basını modern anlamda bir "silah" olarak ilk kez Trablusgarp Savaşı sırasında kullandığına dair önemli örnekler içermektedir. Öyle ki İtalyan cephesindeki gazete muhabirlerinin yayınladığı makalelerde hiçbir "gerçeklik" bulunmadığını anlayan Osmanlı bürokrasisi, bu durumun Avrupa'da kendi aleyhine bir kamuoyu meydana getirdiğini fark ettiği anda ilk hamlelerini gerçekleştirmiştir. Öncelikle kendi orduları içerisindeki görevli yabancı muhabirlerin yayınlacağı makaleler üzerinden Avrupa kamuoyuna yönelik bazı teşebbüslerde bulunan Osmanlı Devleti aynı zamanda bölge kamuoyunu kendi yanına çekebilmek için bir ordugâh gazetesi yayınlama

¹ Kamuoyu kavramının kavramsal çerçevesi her ne kadar XVIII. yüzyılda oluşmaya başlasa da kavramın terminolojik tanımı ve unsurları üzerine gerçekleştirilen çalışmaların sistematik bir yapıya bürünmesi XIX. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kamuoyu kavramı günümüzde başta siyaset bilimi, çağdaş politika, tarih, sosyoloji, sosyal psikoloji ve iletişim disiplinleri başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında ele alınan bir olgu hâline gelmiştir (bk. Bektaş, 2007, s. 12-28). Ancak kamuoyu üzerine yapılan çalışmalar, kavram üzerinde mutabakat sağlamaktan ziyade kavramın akademik bir tartışma sahası hâline gelmesine neden olurken, bu durum konu hakkında külliyatlı bir literatürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu literatür içerisinde yer alan çalışmaların bir kısmı da kamuoyunun oluşturulması ve yönlendirilmesi dinamiklerini savaş bağlamında değerlendirmektedir (bk. Kaşığıuş vd. 2014, s. 157-176; Tekinsoy, 2018, s. 317-341).

planını da devreye sokmuştur (BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 740, s. 20).² Ancak Osmanlı Devleti, savaş ve basın bağlamındaki ilk profesyonel deneyimini Balkan Savaşları sırasında tecrübe etmiştir. Bu kapsamda hazırlanan yabancı muhabirler nizamnamesi, kurulan tetkik ve teftiş komisyonu, yerel basına uygulanan askerî sansür ve uluslararası kamuoyunda olumlu bir imaj meydana getirebilmek için çeşitli haber ajansları ve gazeteler ile yapılan anlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin savaş basınına organize edebilme adına sahip olduğu deneyimlerin adeta bir göstergesi niteliğindedir (Şallı, 2021, s. 311-320). Öte taraftan Osmanlı arşiv belgeleri ve literatürde yer alan çalışmalar, yaşanan tüm bu gelişmelerin I. Dünya Savaşı sırasında kapsam ve içeriğinin daha da genişletilerek uygulandığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Polat, 2014, s. 141-155).³ Mütareke ve Millî Mücadele Basını ise ileride değinileceği üzere konjonktür gereği diğer savaş dönemlerine göre çok daha geniş bir alana yayılırken bu yaygınlık, içerisinde birçok aktör ve dinamiği de barındırmaktadır. Trakya Paşaeli gazetesi de söz konusu dönemin tüm dinamizm ve özelliklerini bünyesinde barındıran bir yayın olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki Edirne merkezli olarak kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin⁴ resmî yayın organı olan gazetenin yayın hayatına başlaması, kamusal mobilizasyona yönelik bir yayın politikası takip etmesi ve kurumsal yapılanmasının arka planında şehir bürokrasisi ve cemiyet üyelerinin önemli rolleri yer almaktadır. Öte taraftan Trakya Paşaeli, her ne kadar bölgesel bir gazete olsa da dönemin genel bağlamı ile de oldukça uyumlu bir yayın faaliyeti sürdürmüştür. Trakya Paşaeli gazetesi bu hâliyle, hem dönemin genel görünümüne hem de bu projeksiyondaki ayrıntılara dair önemli veriler sunmaktadır.

Mütareke ve Millî Mücadele Basını Bağlamında Trakya Paşaeli Gazetesi

Hemen hemen tüm Osmanlı vilayetlerinde olduğu gibi Edirne'de de vilayet matbaaları ile başlayan basın yayın faaliyetleri, özellikle II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde gayrimüslim cemaatlerin de katılımıyla özel gazetecilik ekseninde önemli bir gelişim göstermiştir. Bunun yanı sıra Edirne'deki özel gazeteciliğin kurumsal tarihi daha

² Osmanlı bürokrasisinin Trablusgarp Savaşı sırasında Avrupa ve yerel kamuoyuna yönelik sürdürdüğü bu teşebbüslerin benzer örneklerine İstanbul basınında da rastlamaktayız. Özellikle Tanin gazetesi Trablusgarp'a medeniyet götürmek iddiasında olan İtalya'nın, bölgede gerçekleştirdiği katliamları konu edinen birçok haber yayınlamıştır. Söz konusu haber başlıklarında kullanılan ifadeler ise genellikle "İtalya Vahşeti", "İtalyan Vahşetleri" ve "Medeni İtalya!", şeklindedir (Tanin a, 1911, s. 3; Tanin b, 1912, s. 5; Tanin c, 1911, s. 2). Tanin gazetesinin yanı sıra Şehbal dergisi aynı konu hakkında "Düşmanlarımızın Trablusgarp'a götürdükleri medeniyetten yegâne dersler" başlığını kullanırken (Şehbal, 1327, s. 447), Resimli Kitab mecmuası ise "Trablus'un vahşiler tarafından işgalini müteakib manzarası" başlığı altında çeşitli görsellere yer vermiştir (Resimli Kitab, 1911, s. 737). Aynı dönemde yayınlanan Karagöz dergisinde ise Osmanlı kuvvetlerinin İtalya'ya karşı büyük bir üstünlük sağladığı ve İtalya kuvvetlerinin oldukça çaresiz bir durumda olduğunu gösteren karikatürler yayımlanmıştır (Karagöz, 1911, s. 4; Karagöz, 1912, s. 1).

³ I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından uygulanan propaganda ve sansür faaliyetlerini başta edebiyat olmak üzere basın ve fikir akımları bağlamında değerlendiren ayrıntılı bir çalışma için bk. Köroğlu, 2010, s. 39-438.

⁴ Boğazlar ve Marmara Bölgesi'nin kontrolünü İtilaf Devletleri'ne veren Mondros Mütarekesi aynı zamanda Doğu Trakya ve Anadolu arasındaki bağlantının da ortadan kalkmasına neden olmuştu. Öte yandan dönemin Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Edirne Milletvekili Faik Bey'e, Bulgaristan'ın Doğu ve Batı Trakya'yı alabilmek için bazı teşebbüslerde bulunduğunu ve bu doğrultuda Trakya Komitesi adına bir teşkilat kurulduğu bilgisini vermişti. Reşat Hikmet Bey, bu durum karşısında Faik Bey'e Trakya'nın Türk olduğunu ispat eden belgelerin toplanması ve aynı zamanda bu doğrultuda faaliyet gösterecek bir cemiyetin kurulmasını tavsiye etmiştir. Faik Bey'in Reşat Hikmet Bey ile gerçekleştirdiği görüşmeyi Talat Bey'e aktarmasıyla birlikte Edirne'ye gelen Talat Bey şehrin önde gelen kişileri ile görüşerek bir cemiyet kurulmasının gerekliliğinden söz etmiştir. Bunun üzerine 2 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'daki Küçük Kınacıyan Hanı'nda Faik Bey, Edirne Belediye Başkanı Şevket Bey ve Kasım Bey'in yanı sıra bazı Edirnelilerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda merkez Edirne olmak üzere Trakya'da şubeleri bulunan bir cemiyet kurulması kararlaştırılmıştır. Mehmed Şeref Bey'in önerisiyle Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismi verilen organizasyon daha sonra Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi adını almıştır. Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Güner, 1992, s. 11-46.

ziyade şehir bürokrasisinde etkin rol oynayan karakterlerin faaliyetleri ile paralel bir seyir takip etmiştir. Bu noktada özellikle Mustafa Şevket (Dağdevirenzade) Bey⁵ ile Mehmed Şeref (Aykut) Bey'in isimleri ön planda yer alırken, bu durum Millî Mücadele'ye gidilen süreçte neredeyse tüm şehir entelektüelleri ile bürokrasisinin katılımıyla Trakya Paşaeli gazetesinde adeta doruk noktasına ulaşmıştır.

Trakya Paşaeli gazetesi araştırmacılar tarafından "Mütareke ve Millî Mücadele Basını" olarak adlandırılan dönemde, bu mücadeleye destek veren yayınlar arasında değerlendirilmektedir (Kocabaşoğlu vd. 2019, s. 117). Ancak bu dönem üzerine gerçekleştirilen çalışmalar daha ziyade İstanbul (Özyürek, 2018, s. 1095-1114), İzmir (Arıkan, 1988, s. 145-166) ve giderek artan bir ilgiyle İç ve Doğu Anadolu gazeteleri üzerine odaklanmaktadır (Bahir, 2018, s. 1021-1062). Öte taraftan bu süreçte Karadeniz (Keskin, 2015, s. 183-198) ve Akdeniz bölgelerinde yayınlanmış olan gazeteler de son çalışmalar ile söz konusu literatüre dâhil edilmeye başlanmıştır (İslam, 2019, s. 158-174). Bu çalışmalar neticesinde hem Millî Mücadele basınının genel bir görünümü ortaya çıkmakta hem de yerel ölçekli gazetelerin bu genel tablodaki yeri, birbirleri ile benzerlik ve farklılıkları da daha belirgin bir hâle gelmektedir.

1919 yılı, dönemin basını açısından oldukça kritik dönüm noktalarına sahne olmuş; meydana gelen gelişmeler ve çeşitli iç siyasi dinamikler basın üzerindeki etkisini belirgin bir şekilde hissettirmiştir. Daha doğru bir ifadeyle başkent basını, İstanbul ve İzmir'in işgali ile Anadolu'da başlayan direniş karşısında sessiz kalmak şöyle dursun, bir "taraf" seçmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte Peyam-ı Sabah, Alemdar ve Türkçe İstanbul gibi gazeteler açık bir şekilde İngiliz sözcülüğü yaparken, İleri, Yeni Gün, Akşam ve Vakit gazeteleri ise Millî Mücadele'yi destekleyen yayınlar gerçekleştirmiştir. Öte yandan kimi gazeteler de Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine "alt metinlerinde" destek vermekle birlikte gerek sarayın gerekse İstanbul Hükümeti'nin tepkisini çekmemek için oldukça ölçülü daha doğru ifadeyle bol "törpülü" bir yayıncılık anlayışı takip etmiştir (Öymen, 2014, s. 74-75). Ancak bunun da ötesinde 1919 yılı için en ilginç olan ayrıntı, İstanbul ve Anadolu'da yayınlanan gazeteler arasındaki sayısal orantıdır. 1918 yılında İstanbul'daki 43 süreli yayına karşılık Anadolu'da sadece 21 süreli yayın bulunmaktaydı. 1919 yılına gelindiğinde ise bu sayı İstanbul için 55'e yükselirken Anadolu basınının da kayda değer bir ivmelenme ile aynı sayıya ulaştığı görülmektedir (Kocabaşoğlu vd. 2019, s. 6). Söz konusu veriler "Millî Mücadele" vurgusunun bu dönemde Anadolu basınında çok daha net bir şekilde yankılandığı göstermektedir. Bununla birlikte her ne kadar bütün Anadolu gazetelerinin Millî Mücadele'yi desteklediği söylenemese de çoğunluğun bu kapsamda yer aldığı ifade edilebilir. ⁶ Nitekim çeşitli İstanbul (Paşaeli, 1918, s. 2) ve taşra gazetelerinin yayın hayatına yeni başlayan Trakya Paşaeli'ye tebrik telgrafları göndermesi, bölgesel kurtuluş fikrinin bu dönemde giderek yaygın bir hâle geldiğini gösteren önemli bir detaydır (Paşaeli, 1919, s. 2).

Millî Mücadele döneminde Edirne'de yayınlanan Trakya Paşaeli gazetesi de yukarıda sınırları çizilen çerçeve içerisinde savaş ve basın bağlamının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Öyle ki gazetenin yayın hayatına başlaması, I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan

⁵ Mustafa Şevket Dağdeviren hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Altınel, 2017, s. 16-117.

⁶ Araştırmacılar tarafından Mütareke ve Millî Mücadele döneminde Anadolu'da yayınlanan gazeteler, yayım politikaları göz önüne alınarak genel hatlarıyla iki kısma ayrılmaktadır. Anadolu basını bu doğrultuda "Millî Mücadele'yi destekleyen" ve "Millî Mücadele karşıtı" olarak kategorize edilmektedir (bk. Koloğlu, 1993, s. 12-21). M. Nuri İnuğur ise dönem basınının genel görünümünü ortaya koyarken bu sınıflandırmaya "Millî Mücadele'ye öncülük eden gazeteler" başlığını ilave ederek söz konusu kategorizasyonu üç kısımda ele almaktadır (İnuğur, 2005, s. 351-363). Öte taraftan kimi araştırmacılar ise dönem basınında yer alan gazeteleri, "düşman işgali veya kontrolünde bulunan yerlerde yayınlananlar" ile "işgal bölgeleri dışında yayınlananlar" şeklinde farklı bir perspektiften değerlendirmektedir (bk. Yalçın vd. 2005, s. 352-359).

Mondros Mütarekesi'nin ardından yaşananlarla yakından ilgilidir. Söz konusu mütareke, Osmanlı Devleti'ni İtilaf Devletleri karşısında etkisiz bırakmış, ülkenin hemen hemen tamamını işgale açık bir hâle getirmiş, Trakya ve İstanbul ise Yunan ordularının tehdidi altına girmişti. Trakya Paşaeli gazetesi de yaşanan bu gelişmelerin akabinde, 2 Aralık 1918 tarihinde, Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmî yayın organı olarak faaliyetlerine başlamıştır.

Aslına bakılırsa “Mütareke ve Millî Mücadele Basını” olarak adlandırılan dönemde yayınlanmakta olan gazetelerin bir kısmı, söz konusu süreçten önce de faaliyette bulunmaktaydı. Örneğin Konya'da yayınlanan Babalık ve İzmir'de yayınlanan Anadolu gazetelerinin yayın hayatına başlangıçları II. Meşrutiyet dönemine kadar uzanmaktadır.⁷ Bu durum, diğer bir yanıyla dönem içerisinde yayınlanan gazetelerin temelde siyasi bir tavra sahip olduğunu da göstermektedir. Nitekim dönemin taşra basını da dâhil olmak üzere hemen hemen tüm gazeteler, en azından idarî kadroları bakımından, ya İttihat ve Terakki ya da Hürriyet ve İtilaf yanlısı bir tutuma sahipti. Öte yandan söz konusu gazetelerden bazıları, bu süreçte Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulan bölgesel cemiyetlerin sözcülüğünü yapmış; hatta ilgili cemiyetlerin “güçlü bir sesi” hâline gelmişti. Bu çerçevede Erzurum'da yayınlanan Albayrak ile Antep'te yayınlanan Antep Haberleri gazetelerinin içerikleri incelendiğinde, adeta bölge cemiyetlerinin birer yayını olarak faaliyet gösterdiklerine dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Fakat Trakya Paşaeli gazetesini bu noktada ayrıcalıklı kılan en önemli özelliği, faaliyetlerine resmî yayıncılığını gerçekleştirdiği cemiyet ile aynı anda başlaması ve aynı zamanda ilk cemiyet gazetesi olmasıdır.

Trakya Paşaeli Gazetesinin Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Mehmed Şeref Bey

Trakya Paşaeli'nin kurumsal tarihi ve yayın politikası ile gazetenin imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Mehmed Şeref Bey'in biyografisi arasında oldukça sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Mehmed Şeref, 1874 yılında Edirne'de dünyaya gelmiştir. İlkokul eğitimine Edirne'de başlamış fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi üzerine ailesi ile birlikte İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'daki eğitimine Galatasaray Lisesi'nde devam eden Mehmed Şeref Bey, eğitim hayatını Mercan İdadisi'nde sürdürmüş ve 1891 yılında bu okulu tamamlamıştır. Aynı yıl İstanbul Hukuk Mektebi'ne yazılmış, bu okuldan mezun olduğu 1895 senesinde avukatlığa başlamıştır. Bir yandan avukatlık yaparken diğer yandan dönemin popüler tartışmalarından olan öz Türkçe üzerine bazı faaliyetlerde bulunmuştur. 1896 yılında 8 kişilik arkadaş grubu ile gizli bir cemiyet kurduğuna dair gerçekleştirilen ihbar neticesinde tutuklanmış, 8 yıl sürgün cezası almış ve 1897 yılında Trablusgarp'a sürülmüştür. Yaklaşık 2,5 yıl süren bu sürgün hayatından bir şekilde kaçarak 15 Nisan 1899 tarihinde İzmir'e gelmiştir. İzmir, Mehmed Şeref Bey'in gazetecilik mesleğine başladığı şehir olarak kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. İlk olarak Ahenk, daha sonra da Hizmet gazetelerinde makaleler kaleme alan Mehmed Şeref Bey, aynı zamanda tefrika hâlinde Fransızca roman çevirileri de yapmıştır. 1903 yılında Edirne'de meydana gelen Bulgar ayaklanması üzerine memleketine geri dönmüş ve ilerleyen yıllarda Mustafa Şevket Bey'in yayınladığı Yeni Edirne gazetesinde başyazar olarak çalışmaya başlamıştır. Türk dili üzerine makaleler yayınlamaya devam eden Mehmed Şeref Bey, 1910 yılında “Bu Devlet Nasıl idare Olunur” ertesi yıl ise “Cemiyet ve Muhalifleri” adlı kitaplarını yayımlamıştır. 1912'nin Ekim ayında başlayan I. Balkan Savaşı ile birlikte Bursa'ya gitmiş, burada 5 bölümden oluşan “Mektuplarım Silsilesinden” başlıklı yazılarını kaleme almıştır. I. Balkan Savaşı'nda kaybedilen Edirne'nin tekrar geri

⁷ Bu süreçte taşrada yayınlanmakta olan gazetelerin eksiksiz bir listesini ve yayın hayatlarına başlangıç tarihlerini net bir şekilde vermek oldukça zor olsa da Mütareke ve Millî Mücadele döneminde taşrada yayınlanan gazetelerin künye ve içerik bilgileri üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışma için bk. Kocabaşoğlu vd. 2019, s. 162-206.

alınması üzerine yeniden memleketine dönmüş, 1918 yılında Faik Kaltakkıran, Mustafa Şevket ve Kasım Yolageldili ile birlikte Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında önemli görevler üstlenmiştir. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanarak Misak-ı Millî'yi hazırlayan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Edirne milletvekili ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olarak katılan Mehmed Şeref Bey, İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler tarafından işgal edilmesiyle birlikte Malta sürgününe gönderilmiştir. Malta sürgününün ardından da birçok eser yayınlamış, TBMM'de I, IV, V ve VI. dönem Edirne milletvekilliği görevlerinde bulunduktan sonra, 18 Mayıs 1939 tarihinde vefat etmiştir (Aykut, 2010, s. 5-10). Mehmed Şeref Bey avukatlık, gazetecilik, çevirmenlik, yazarlık ve milletvekilliği görevleriyle özelde Edirne ve Trakya Bölgesi genelinde ise ülke hizmetine adanmış bir kişiliği de karakterize etmektedir.

Gazetenin Entelektüel Arka Planı: Balkan Savaşları

Daha önce de ifade edildiği üzere Trakya Paşaeli gazetesinin kurumsal tarihi ve yayıncılık anlayışı ile Mehmed Şeref Bey'in biyografisi arasında oldukça sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bu doğrultuda Trakya Paşaeli'nin yayın politikasının arka planında Mehmed Şeref Bey'in sahip olduğu tecrübelerin önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki Trakya Paşaeli her ne kadar mütareke döneminde yayın hayatına başlayıp Millî Mücadele'ye gidilen süreçte faaliyetlerini sürdürmüş olsa da gazetenin yayın politikasının kökenleri Balkan Savaşları'na kadar uzanmaktadır.

Balkan Savaşları, Mehmed Şeref Bey'in hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. I. Balkan Savaşı sırasında Bulgaristan ordusu tarafından işgal edilen fakat II. Balkan Savaşı sırasında tekrar Osmanlı Devleti idaresine geçen Edirne, Avrupa kamuoyunun da en önemli gündemlerinden biri hâline gelmiştir. Nitekim şehir her ne kadar 21 Temmuz 1913 tarihinde tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş olsa da başta İngiltere olmak üzere neredeyse tüm Avrupa kamuoyunda Edirne'nin Bulgaristan'a teslim edilmesi gerektiğine dair bir gündem oluşturulmuştur (Tanîn, 1913, s. 1). Dâhiliye Nezareti, Avrupa devletlerinin genellikle basın üzerinden sürdürdüğü bu baskılara benzer şekilde cevap verebilmek için "Edirne Heyeti" ismi ile bir ekip oluşturmuştur (Tanîn, 1913a, s. 1). Edirne Heyeti'nin öncelikli amacı Balkan Savaşları sırasında Bulgaristan ordusu tarafından başta Edirne olmak üzere Trakya Bölgesi genelinde Türk-Müslüman ahaliye yapılan katliamları resmî belgeler ile ortaya koymaktır. Heyet bu doğrultuda Dâhiliye Nazırı Talat Bey'den aldığı talimat uyarınca "*Edirne'nin Osmanlı idaresinde kalması için düvel-i muazzama nezdinde teşebbüste bulunmak ve Edirnelilerin Osmanlı'ya bağlılıklarını göstermek için iki grup hâlinde Avrupa'da seyahatler*" gerçekleştirmiştir (Bıyıklıoğlu, 1992, s. 71). Bu doğrultuda Berlin, Roma, Viyana, Petersburg, Londra ve Paris gibi başkentlere seyahatler gerçekleştiren Edirne Heyeti, Viyana'da 2 gruba ayrılarak faaliyetlerini hızlandırmıştır. Çalışmalarını Londra'da sürdüren Edirne Heyeti ekibinde yer alan Mehmed Şeref Bey, bu anlamda oldukça önemli işlere imza atmıştır (Servet-i Fünûn, 1913, s. 441). Öte taraftan Edirne Heyeti içerisinde üstlenmiş olduğu vazifeler, Mehmed Şeref Bey'in yerel ve politik bir çerçevede içerisinde şekillenmiş olan kariyerini millî ve siyasi bir eksene doğru genişletmiştir. Mehmed Şeref Bey, 1913 yılında Edirne Heyeti için gerçekleştirdiği çalışmaların bir benzerini 5 yıl sonra, Millî Mücadele'ye gidilen süreçte yayınladığı Trakya Paşaeli gazetesinde de aynı tema ve yöntemlerle sürdürmüştür.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru gelinirken Bulgaristan'ın 1918 yılında mağlup olması ve devamında imzalanan Selanik Mütarekesi, Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı İttifak kanadına ciddi bir darbe vurmuştur. Bu mütareke ile Osmanlı Devleti'nin bir diğer müttefiki Almanya ile arasındaki kara bağlantısı kaybedildiği gibi, İstanbul da İtilaf Devletleri'nin açık tehdidi altına girmiş oluyordu (Güner, 1992, s. 47). Meydana gelen gelişmeler adeta Mondros Mütarekesi'nin temelini hazırlarken bu olumsuz atmosferden en çok etkilenen yerlerden biri de hiç şüphesiz Trakya Bölgesi olmuştur. Bu dönemde,

tıpkı daha önce Edirne Heyeti'nin faaliyet programı kapsamında olduğu gibi memleketi için yeniden sorumluluk üstlenen Mehmed Şeref Bey, arkadaşları ile birlikte Millî Mücadele yolundaki ilk planlı ve programlı organizasyonlardan olan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında da önemli görevler yerine getirmiştir. Bu cemiyeti meydana getiren üyeler, yerel özellik gösteren fakat daha sonra millî bir programa evrilen bu projede tesadüfen yer almamıştır. Nitekim cemiyete mensup olan üyelerin tamamına yakını I. Balkan Savaşı sırasında Edirne kuşatmasında bulunmuş ve şehrin Bulgaristan tarafından ele geçirilişine tanıklık etmiş kişilerdir. Dolayısıyla cemiyet üyelerinin işgal ve bağımsızlık gibi kavramlara dair önemli bir tecrübe ve hassasiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Edirne'nin 26 Mart günü Bulgar işgaline girişinin altıncı yıl dönümü anılırken, gazetenin sayfalarında yer alan ifadeler şehir kamuoyunun bu noktadaki hislerini de gözler önüne sermektedir. "Gözyaşları" başlığı altında yer alan habere göre "Edirne sükût-u fecinin altıncı sene-i devriyesi"nde Sarayıçî'nin yeşil renkli örtüsü "masumane gözyaşlarıyla" ıslanmış; Mekteb-i Sultani öğrencileri neredeyse bütün "Trakya evladını koynunda yaşatan" bu alanda derin bir sessizlik içerisinde şehitler için dualar okumuş, hemen ardından da Muallim Abdurrahman Efendi, Sarayıçî'nde esir olarak tutulduğu günlere ait hatıralarını anlatmıştır (Paşaeli, 1919a, s. 2). Gerçekleştirilen bu anma töreni diğer yanıyla yeni bir mücadelenin eşliğinde bulunan cemiyet üyelerinin, yakın geçmişi unutmadığını da göstermektedir.

Mehmed Şeref Bey, hiç şüphesiz Trakya Paşaeli'nin yayınlanmasında merkezî bir rol oynamıştır. Ancak bu tutkulu projenin Mehmed Şeref Bey'in çevresinde yer alan entelektüel seçkinlerin desteği ile hayata geçirilebildiğini söylemek gerekir. Mehmed Şeref Bey kitap ve köşe yazarlığı, gazetecilik, çevirmenlik, avukatlık ve milletvekilliği görevleri ile oldukça donanımlı bir kişiliğe sahip olarak Edirne şehir ve basın tarihinin kilit isimlerinden biridir. Kendisinin sahip olduğu bu donanımlar, dönemin gazete editörleri için çizilebilecek tipik portreyle de oldukça uyumludur. Öte taraftan Mehmed Şeref Bey bu özellikleriyle Trakya Paşaeli'nin yayınlanmasında her ne kadar merkezî bir role sahip olsa da gazetenin gerek fikri oluşum aşamasında gerekse basım sürecinde cemiyete mensup entelektüellerin rolü de göz ardı edilmemelidir. Belirtmek gerekir ki gazetenin ilk sayısının cemiyetin kuruluşundan sadece 3 gün sonra yayınlanmış olması, bu anlamda editöryal olarak belirli bir ön çalışmanın yapıldığını hatta gerekli olan tüm teknik hazırlıkların gerçekleştirildiğini göstermektedir. Nitekim cemiyet üyeleri arasında yer alan dönemin Edirne Belediye Başkanı Mustafa Şevket Bey'in XIX. yüzyıl sonunda Edirne Vilayet Matbaa Müdürü olması, Edirne Vilayet Gazetesi'nin yayınlanmasında büyük katkılar göstermesi ve aynı zamanda 1908 yılında yayınlamaya başladığı Yeni Edirne gazetesi ile şehirdeki özel gazeteciliğin önde gelen isimlerinden biri olması dikkate değerdir (Kazancıgil vd. 2005, s. 11-12). Dolayısıyla Trakya Paşaeli'nin Edirne'ye uzun yıllardır hizmet veren şehir erkânının destek ve katılımcılığı ile yayınlanan bir gazete olduğu kolaylıkla söylenebilir.

Bilinçli Bir Tercih: Gazetenin Adı

Trakya Paşaeli, Trakya Bölgesi'nin etnik köken bakımından Türk olduğunu belge, istatistik ve sayısal veriler ile ortaya koymaya ve bu kapsamda ileri sürdüğü argümanları sadece yerel eksende değil, ileride ifade edileceği üzere, ulusal ve uluslararası kamuoyunun gündeminde tutabilmeye yönelik bir yayın politikası takip etmiştir. Bölgedeki Türk nüfusa bu fikri benimsetmek ve toplumu bilinçlendirebilmek için mücadele eden Trakya Paşaeli, bu noktada genellikle tarihsel referanslar ile yakın geçmişte meydana gelen mezalim vurgusunu kullanmıştır (Alp, 2018, s. 10-28). Bu kapsamda gazete isminin de bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Nitekim gazetenin, Paşaeli ismini kullanmasının temel nedeni de bölgedeki Türk varlığının ve kimliğinin tarihsel olarak delillendirilebilmesine yönelik bir hamledir. Buna göre Osmanlı Türkleri

XIV. yüzyılın başlarında Trakya'ya geçtiği sırada Orhan Gazi tarafından yazılan bir fermanda, bu bölge "Paşaeli" olarak isimlendirilmişti (Paşaeli, 1918a, s. 1). Dolayısıyla bu isim, bölgedeki Türk kimliğinin oldukça eskilere dayandığını göstermekte ve bölge kamuoyuna bu doğrultuda bir mesaj vermektedir.

Gazetenin Tirajı, Dağıtımı, Finansmanı ve Yazar Kadrosu

Trakya Paşaeli'nin biçimsel özelliklerine bakıldığında ilk sayfanın üst ve orta kısmında büyük puntolar eşliğinde gazetenin adı, hemen altında ise "*Trakya Müdafâ'a Heyeti'nin nâşir-i efkârı*" klişesinin bulunduğu görülmektedir. Yine ilk sayfanın sağ üst kısmında gazetenin yayın numarası ve imtiyaz sahibinin yanı sıra nüshasının 40 para, yıllık aboneliğinin ise 50 kuruş olduğu bilgisi bulunmaktadır. İlk sayfanın sol üst kısmında ise gazetenin yayınlandığı tarih ve idari merkezi yer almaktadır. Trakya Paşaeli gazetesi 30,5x46 cm. ebatlarına sahip olmakla birlikte 4 sütun ve 2 sayfa olarak basılmıştır. Toplamda 47 sayı olarak yayınlanan Trakya Paşaeli gazetesinin tüm nüshalarının yer aldığı bir koleksiyon bulunmamaktadır. Edirne'nin 25 Temmuz 1920 tarihinde Yunan ordusu tarafından işgal edilmesiyle birlikte şehirde meydana gelen tahribatta I. Kolordu ve Edirne Vilayeti'ne ait belgelerin yanı sıra cemiyete ait tüm evrakların ve dolayısıyla da gazetelerin yok olduğu bilinmektedir (Mert, 2016, s. 162). Gazetenin günümüze kadar ulaşabilen 40 sayısı Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Millî Kütüphane, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu ve Atıf Efendi Kütüphanesi'nin süreli yayın koleksiyonlarında yer almaktadır.

Gazetenin haftada bir defa yayınlanacağı belirtilmiş ve başlangıçta bu yayın periyodu düzenli olarak takip edilebilmiştir. Fakat ilerleyen dönemlerde yaşanan bazı teknik ve mali sorunlar sebebiyle gazete çok daha uzun aralıklarla yayınlanabilmiştir. Öyle ki 46. ve 47. sayıları arasında yaklaşık 1 aylık süre bulunan Trakya Paşaeli gazetesi, ilk yayın yılının sonuna gelindiğinde sadece 37 sayı yayınlanabilmiştir.

Trakya Paşaeli, Edirne Vilayet Matbaası'nda basıldığı için gazetenin mizanpajı, vilayetin resmî gazetesi "Edirne"⁸ ile büyük bir benzerlik göstermektedir. Nitekim söz konusu gazetelerin kısa bir süre de olsa aynı zaman aralığında yayınlanan sayıları, bu benzerliği gözler önüne sermektedir (Edirne, 1918, s. 1; Vatansever vd. 2016, s. 229). Fakat bu noktada üzerinde durulması gereken en önemli husus, Trakya Paşaeli'nin yayınlanmasından yaklaşık olarak 3 hafta sonra, 26 Aralık 1918 tarihinde, Edirne Vilayet Gazetesi'nin yayın faaliyetlerini sonlandırmış olmasıdır. Hâlihazırda şehir bürokrasisinin sürekliliği için belirli bir evrak üretimi gerçekleştiren vilayet matbaasının aynı zamanda 2 gazete yayınlıyor oluşu beraberinde fazladan emek ve bütçe yükü getirmiş gibi gözükmektedir. Öte taraftan I. Dünya Savaşı sonrasında giderek küçülen merkez ve şehir ekonomilerinin, başta kâğıt ve mürekkep olmak üzere matbaa sarf malzemelerinin temininde bazı tedarik sorunları yaşamış olması da oldukça muhtemeldir (BOA, Babiâli Evrak Odası, 4534: 340032). Bu noktada Edirne Vilayet Gazetesi'nin sahip olduğu yayın hak ve önceliğinden feragat etmiş olduğu düşünülebilir. Edirne Vilayet Matbaası'ndaki mevcut imkânların Trakya Paşaeli için kullanılmış olması, gazetenin yerel idareden aldığı desteği, diğer yanı sıra da cemiyete verilen önemi göstermektedir. Ancak tüm bunlar, Trakya Paşaeli'nin, Edirne Vilayet Gazetesi'nin devamı niteliğinde bir yayıncılık faaliyeti

⁸ Vilayet gazeteleri, Osmanlı basınının başlangıçta sadece İstanbul ile sınırlı kalan yayıncılık ve kamuoyu faaliyetlerini geliştiren en önemli dönüm noktalarından biridir. "Tuna"nın 1865 yılında ilk vilayet gazetesi olarak yayınlanmasının ardından yüzyılın sonuna dek yaklaşık olarak 25 vilayet gazetesi yayınlanmıştır. Sayıları toplamda 47 olan vilayet gazeteleri arasında yer alan "Edirne" de şehrin ilk süreli yayını olarak ön plana çıkmaktadır (Kocabaşoğlu vd. 1995, s. 101-105). Vilayet gazeteleri üzerine gerçekleştirilen ilk çalışmalar konuyu genel perspektifte değerlendirirken bu yönelim daha sonra "bir şehir, bir gazete" formuna dönüşmüştür (Varlık, 1999, s. 99-102). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde yayınlanan hemen hemen her gazete bir çalışmaya konu olmuştur. Fakat belirtmek gerekir ki Edirne Vilayet Gazetesi üzerine müstakil bir çalışma yapılmadığı gibi mevcut çalışmaların da gazete hakkında verdiği bilgiler hatalı ve eksiktir (Bilar, 2006, s. 102).

sürdüğü anlamına da gelmemektedir. Trakya Paşaeli her ne kadar yerel yönetimin desteğini arkasına almış olsa da gazetenin şehir kamuoyuna aktüel haberler yerine daha ziyade fikri bir alt yapı sunuyor oluşu bu iki gazetenin yayıncılık anlayışı ile misyonunu birbirinden net bir şekilde ayırmaktadır. Öte taraftan Trakya Paşaeli'nin yayın içerikleri, yerel ve politik bir yapıya sahip olan cemiyetin gündemindeki meseleler ve siyasi konjonktür bağlamında sürekli olarak güncellenmiştir. Daha çok yerel öge ve karakterler üzerinden bir "Türk Trakya" vurgusunda bulunan gazete, daha sonra da değinileceği üzere Millî Mücadele taraftarı olan cemiyetlerin tek çatı altında toplanmasıyla birlikte yerel içerikli makalelerin yanına millî vurguları daha fazla eklemeye başlamıştır.

Merkezi Edirne'de bulunan gazetenin bölge genelindeki dağıtımı, cemiyetin diğer iller ve ilçelerde açılan büroları üzerinden gerçekleştirilmiş olmalıdır. Ancak gazetenin vilayet haberleri kapsamında sık sık yayınladığı tebrik ilanları incelendiğinde, 1919'un Mayıs ayında Abacılarbaşı'nda açılan Trakya Hilali isimli ticarethanenin, Trakya Paşaeli'nin tespit edilebilen tek satış bayisi olduğunu da belirtmek gerekir (Paşaeli, 1919b, s. 2). Bunun yanı sıra gazete dağıtımında genel olarak posta yolunun tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ne var ki gazetenin abonelere posta yoluyla ulaştırılmasında zaman zaman kimi sorunların yaşanmış olduğu da bir gerçektir.

Trakya Paşaeli gazetesinde yer alan bölgesel içerikli haberlerin "muhabir-i mahsusumuzdan" ifadeleri eşliğinde yayınlanmış olması ise dikkat çekicidir (Paşaeli, 1919c, s. 1). Ancak söz konusu hususi muhabirlerin gazetenin kadrolu personelleri olma ihtimali oldukça düşüktür. Bu haberlerin daha ziyade bölgedeki çeşitli idari birimlerden ve özellikle de cemiyet bürolarından aktarılan bilgilendirmelerin bir ürünü olması çok daha makul gözükmemektedir.

Trakya Paşaeli gazetesinin tirajı hakkında net bir sayı vermek neredeyse imkânsızdır. Genel olarak bu dönemde taşrada yayınlanan gazetelerin 200 ile 600 arasında değişen bir tiraja sahip olduğu düşünülmektedir (Kocabaşoğlu vd. 2019, s. 238). Bununla birlikte 14 Ocak 1919 tarihinde Kuleliburgaz-Hadımköy hattındaki demiryolu istasyonlarının Yunan ordusu tarafından ele geçirildiği (Güner, 1992, s. 25) göz önüne alınırsa gazetenin geniş bir dağıtım ağına sahip olmadığı, etkisinin daha ziyade şehir merkezi ile sınırlı olduğu söylenebilir. Ancak gazetenin Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan 21. sayısındaki Makriköy mührü dikkat çekicidir. Bu mührüden hareketle Trakya Bölgesi'nde kuzey ve doğu istikametinde yaşanan ulaşım sorunları nedeniyle gazetenin daha çok güney ve batı yönlerinde dağıtımının gerçekleştirilebildiği söylenebilir. Dolayısıyla Trakya Paşaeli gazetesinin Dimetoka, Sofulu, Ferecik, Dedeagaç hattını meydana getiren güzergâhta, hedeflediği etki göz önüne alınmaksızın, düzensiz de olsa dağıtımının yapıldığı ileri sürülebilir.

Trakya Paşaeli gazetesine abone olan okuyucuların eksiksiz bir listesini vermek ve bu doğrultuda genel bir okuyucu profili çizilebilir de oldukça güçtür. Ancak bölgede birbiri ardına kurulan cemiyet bürolarının, merkezî ve resmî bir yayın özelliği gösteren Trakya Paşaeli gazetesine abone olmaları kuvvetle muhtemeldir. Yine bu taşra bürolarının her nüsha için birkaç on sayı temin ettiği ve bu sayıları kendi yerleşim merkezlerinde en azından kahvehane gibi kamusal alanlara dağıtımını gerçekleştirdiği de makul gözükmemektedir. Öte taraftan bu büroların gazete dağıtımında olduğu gibi abone temin edilmesinde de rol oynadığı söylenebilir.

Aslına bakılırsa Trakya Paşaeli, başta vilayet gazeteleri olmak üzere neredeyse tüm şehir gazetelerinin yaşadığı benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların başında ise sınırlı yaygınlık, gazetenin basım ve dağıtımını üstlenecek personel ve vasıta eksikliği, abone ücretlerinin geç ve eksik yatırılması gelmektedir. Nitekim cemiyet, yayın hayatına başladıktan birkaç ay sonra gazetenin sürekli olarak neşredilmesi nedeniyle bir bütçe

sorunu yaşamış ve okuyucularından gazete abone bedellerinin düzenli bir şekilde ödenmesini talep etmiştir. Bu talep aynı zamanda gazetenin temel gelir kaynağının abone ücretleri olduğunu göstermektedir. Mehmed Şeref Bey de kaleme aldığı hatıratında, cemiyetin gazeteye her ay 60 lira tahsisat ayırdığını ancak bu ücretin sadece 2 ay verilebildiğini ifade etmektedir (Aykut, 2010, s. 40). Nitekim gazete kısa süre sonra ciddi mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Gazetenin en önemli gelir kaynağını teşkil eden abone ücretlerinin zamanında yatırılmaması nedeniyle, gazete yönetimi bu konuyu belirli aralıklarla abonelerine hatırlatmaya devam etmiştir (Paşaeli, 1919d, s. 2). Temel gelir kaynağı abone ücretleri olan gazetenin bir diğer gelir kaynağı ise reklamlardır. Bu reklamların büyük bir kısmı şehirde hizmet vermekte olan çeşitli uzman doktorlara aittir (Paşaeli, 1919e, s. 2). Söz konusu reklamların her ne kadar cemiyet ile teması olan kişilere ait olabileceği akla gelse de, cemiyetin yaşadığı bütçe sorunu göz önüne alınırsa, bunun gazeteye ek gelir sağlama aracı olarak başvurulmuş bir yöntem olduğu düşünülebilir.

Öte taraftan gazete, henüz 5. sayısı yayınlandığında bazı dağıtım sorunlarıyla da karşı karşıya kalmıştır. Okuyuculardan alınan bilgiler doğrultusunda gazetenin düzenli ve hızlı bir şekilde dağıtımının gerçekleştirilemediği anlaşılmış, cemiyet bunun üzerine “*gayemizin kudsiyeti*” ifadelerine yer verdiği bir haberde sorunun giderilebilmesi için Edirne Posta Merkez Müdüriyeti’nden daha fazla özveri beklemiştir (Paşaeli, 1918b, s. 2). Ancak gerek gazetenin tirajı gerekse dağıtım ağının ötesinde daha önemli olan husus, Trakya Paşaeli’nin şehir ve bölge kamuoyuna yerel bir aidiyet fikri sunması, toplumu bu fikre inandırmaya ve harekete geçirmeye çalışmasıdır. Trakya Paşaeli gazetesi bu doğrultuda kamuoyunu güncel haberler ile bilgilendirmekten ziyade toplumun “düşman” karşısında motivasyon kazanabilmesine yönelik içerikler yayınlamıştır. Ayrıca bu yayın politikası tam anlamıyla didaktik ve tek taraflı bir şekilde sürdürülmemiş, gazetenin henüz ilk sayısından itibaren kolektif bir yayıncılık anlayışı takip edeceği bildirilmiştir. Başta Doğu ve Batı Trakya halkı olmak üzere bölge aydınlarına seslenilerek, gazetenin sayfaları “*bizi tanıtacak, tarihi ve ilmî vesikaları*” yayımlayabilecek herkese açılmıştır (Paşaeli, 1918c, s. 1). Ne var ki gazete kolektif bir yayıncılık politikası takip edileceğini belirtmiş olsa da kimi sebeplerden dolayı bu yayıncılık sürdürülebilir bir şekilde uygulanamamıştır. Gazetenin sadece 2 sayfa olarak yayınlanması, ilk sayfanın neredeyse tamamını kaplayan başmakalenin kamuoyunun fikri inşası ve yönlendirilmesi amacı taşıması, bunların yanı sıra cemiyet faaliyetlerinin her sayıda ayrıntılı bir şekilde aktarılması nedeniyle farklı içeriklere yeteri kadar yer ayrılamamıştır. Dolayısıyla gazetenin kalabalık bir yazar kadrosu bulunmamaktadır. Ancak Mehmed Şeref Bey’in hatıratından anlaşıldığı kadarıyla görevi, gazetede yayınlanacak tüm yazıları kontrol etmek olan bir yazı heyeti bulunmakta ve bu heyette kendisinin yanı sıra Münir Mustafa ile Doktor Rifat Osman yer almaktaydı (Aykut, 2010, s. 40).

Trakya Paşaeli gazetesinde makaleleri yayınlanan yazarların profesyonel anlamda gazeteci olmadığı anlaşılmaktadır. Gazetede yayınlanan makaleler ve diğer içerikler incelendiğinde 3 farklı yazar grubu olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki cemiyet mensupları, bir diğeri yakın dönemde mezalim olgusuna şahitlik eden gerçek hikâyelere sahip sıradan insanlar ve son olarak da Edirne’de görevde bulunan öğretmenlerdir. Gazetede kendisine ait bir köşesi olan ve neredeyse her sayıda bu köşeyi dolduran tek yazar, İskeçeli Mehmed Sıdkı’dır. Edirne Sultanisi Edebiyat Öğretmeni olan yazar, köşesinde daha çok Tunca ve Meriç gibi yerel öğeler üzerinden kaleme aldığı şiirlere yer vermiştir (Sıdkı, 1919, s. 2). Mehmed Şeref Bey de gazetenin sahibi ve bir cemiyet üyesi olarak çeşitli siyasi makaleler yayınlamıştır. Trakya Paşaeli’nde makale ve köşe yazısı kaleme alan az sayıdaki yazardan biri olan Soysallıoğlu İsmail Suphi, cemiyet programı ve gazetenin yayın politikası doğrultusunda bazı makaleler yazmıştır. Bu kapsamda Soysallıoğlu tarafından kullanılan “*Trakya Garben, Şarken Başdan Aşağa İliklerine Kadar*

Türkdür, Müslümandır" başlığı, yazarın kaleme aldığı makaledeki vurguları da açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Soysallıoğlu, 1919, s. 1). Fakat gazete idarehanesinin, okuyucuları tarafından gönderilen şiir ve yazıların oldukça uzun ve fazla olması nedeniyle yayınlanmadığını "üzülerek" belirtmesi (Paşaeli, 1919f, s. 2), Trakya Paşaeli'nin kamuoyundan belirli bir ilgi gördüğüne, aynı nispette amatör ve gönüllü bir yazar potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir.

Mehmed Şeref Bey'in öncülüğünde yayınlanmaya başlayan gazetenin yayın hayatına son verme sebebi de kendisinin siyasi faaliyetleri ve aktüel pozisyonu ile yakından ilgilidir. 12 Ocak 1920 tarihinde toplanan ve Misak-ı Millî'yi hazırlayan son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Edirne milletvekili ve aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olarak katılan Mehmed Şeref Bey, siyasi faaliyetlerine İstanbul'da devam ederken kısa bir süre sonra da Malta'ya sürgüne gönderilmiştir (Aykut, 2010, s. 8-9). Gazetenin sahibi ve yazı işleri müdürü Mehmed Şeref Bey'in ardında bıraktığı bu boşluk doldurulamamış olacak ki gazete 5 Ocak 1920 tarihinde yayınladığı 47. sayısının ardından bir daha yayınlanamamıştır.

Trakya Paşaeli Gazetesinde Yer Alan Ana Konular ve Ön Plana Çıkan Temalar

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmî yayın organı olan Trakya Paşaeli gazetesinin yayın politikası, değindiği temel konular ve kullandığı temalar, cemiyetin faaliyet programı ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda cemiyetin temel programı ve öncelikli amacının; Edirne Vilayeti'nin Balkan Savaşı'ndan önce sahip olduğu Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Gümölcine ve Dedeoğaç sancakları dâhilindeki bütünlüğünü, Trakya'nın ırkî, kültürel, ekonomik ve tarihi anlamda Türklere ait olduğunu ilmî ve tarihî vesikalar ile ispat etmek olduğu (Güner, 1992, s. 24), göz önüne alınırsa, Trakya Paşaeli gazetesinde yer alan konu ve temalar şu şekilde başlıklandırılabilir.

Trakya Bölgesi'nde Yapılan Baskı ve Zulümler

Trakya Paşaeli gazetesinin hemen hemen her sayısında yer ayırdığı içeriklerin başında Bulgaristan ve Yunanistan tarafından bölgede yapılan mezalimleri konu edinen vesikalar yer almaktadır. Genel olarak "Batı Trakya Havadisleri" (Paşaeli, 1919g, s. 2) başlığı altında yayınlanan bu vesikalar başta yer, zaman ve şahıs bilgileri olmak üzere pek çok nicel veri içermekte ve daha ziyade birinci elden tanıklıklara dayanmaktadır. Bu kapsamda Ali Galip Bey tarafından resmî evraklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda "Bulgar Zulümleri" başlığı ile yayınlanan yazı dizisi dikkat çekici bir örnektir (Galip, 1919, s. 1). Öte taraftan aynı konu, Bulgar zulümlerine bizzat tanıklık eden kişilerin kaleme aldıklarıyla da gündemdeki yerini korumuş, Balkan Savaşı'ndan 1919 yılına kadar meydana gelen mezalim olayları tanıkların ifadeleriyle gazetenin sütunlarındaki yerini almıştır. Bu doğrultuda "Pomak Abdülkerim" imzası ve "Bulgar Zulümleri" başlığı ile kaleme alınan uzun bir yazı oldukça çarpıcı ifadelerle sahiptir (Abdülkerim, 1919, s. 1-2). Yine aynı başlık altında Bulgarların başta Gümölcine olmak üzere Eğridere, Darıdere, Kırcaali ve Burgazdere'de yaptıkları zulüm, tecavüz ve gasp gibi olaylar çok kez ayrıntılı bir şekilde kamuoyuna aktarılmıştır (Paşaeli, 1919h, s. 1). Cemiyet, Trakya Paşaeli gazetesini üzerinden bölgesel sınırlar içerisinde sürdürdüğü bu faaliyetlerine ulusal bir kimlik kazandırabilmek adına benzer içerikli yazıları İstanbul gazetelerine de servis etmiştir. Bu kapsamda Doğu ve Batı Trakya'da meydana gelen baskı ve zulümler gerek Trakya Paşaeli gerekse İstanbul gazetelerinde vesika, grafik ve krokiler eşliğinde yayınlanmış hatta bu içeriklerin yabancı devlet adamlarına ve gazetelere servis edilmesiyle etki alanı daha da genişletilmeye çalışılmıştır (Güner, 1992, s. 34).

Trakya Bölgesi'nin Nüfus ve İstatistikî Verileri

Trakya Paşaeli gazetesinde yayınlanan makale ve haberlerin büyük bir kısmında, nüfus istatistiklerinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Döneme ait nüfus verileri gazetenin henüz ilk sayısından itibaren A. Hayati ve Mehmed Şeref beyler tarafından kaleme alınan makalelerde ana tema olarak kullanılmıştır (Hayati, 1918, s. 2). Aslına bakılırsa bu verilere bölgede hak iddia eden diğer devletler de zaman zaman başvurmuştur. Ancak cemiyet üyeleri Trakya Bölgesi'nde hak iddia edebilmek için Bulgaristan ve Yunanistan tarafından hazırlanmış olan bu nüfus verilerinin "çarpıtılmış" olduğunu vurgulamakta gazete üzerinden gerçekleştirdiği yayınlarda bu verilerin "hatalı ve mesnetsiz" olduğunu ileri sürmektedir. Öyle ki Venizelos'un yaptığı bir konuşmada Trakya nüfusunun 3/5'ünün Rumlardan meydana geldiğini belirtip buradaki Türklerin bölgeyi terk edilmesi gerektiğini ileri sürmesi, Yunanistan'ın söz konusu toprak taleplerine dair verilebilecek örnekler arasında yer almaktadır (Güner, 1992, s. 49-51). Venizelos tarafından ileri sürülen bu iddialar karşısında İsmail Suphi Bey tarafından kaleme alınan makalede ise bölgedeki Rum nüfusun toplam nüfus içerisinde ancak %20'lik bir kesimi meydana getirdiği ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Öte yandan söz konusu makale, Trakya Bölgesi'ndeki Türk kimliğini ve varlığını nüfus istatistiklerinin yanı sıra Edirne'de bulunan 145 İslam mahallesine karşılık 17 Rum mahallesinin olduğunu ve Edirne'de toplam 156 adet cami bulunduğunu belirterek daha da belirgin bir hâle getirmektedir. İsmail Suphi Bey ayrıca Trakya'nın iktisadî anlamda da Rumlara ait olduğunu ileri süren Venizelos'a bölgedeki Osmanlı şirketleri ve pazarları ile ithalat ve ihracat rakamları üzerinden yanıt vererek kendisinin bu iddialarını da "çürütmüştür" (Paşaeli, 1919ı, s. 1). Dolayısıyla bu nüfus verileri ve istatistikler, bölgenin Osmanlı Devleti'nde kalabilmesine yönelik en etkili koz ve meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Hatta Dâhiliye Nezareti tarafından, ülke nüfusuna yönelik hazırlanan bir çizelgenin Trakya Bölgesi özelinde hatalı bilgiler içerdiğini fark eden cemiyet, konu hakkında derhâl bir tekzip yazısı yayınlayarak, nüfus konusunun önemini "*mesele geleceğimizle ilgili olduğundan düzeltilmesi rica olunur*" ifadeleriyle vurgulamıştır (Vakit, 1918, s. 1; Paşaeli, 1919ı, s. 2).

Cemiyet Faaliyetlerine Yönelik Yayınlar

Trakya Paşaeli gazetesi, ilk sayısında resmî yayın organı olduğu cemiyetin 10 maddelik programını kamuoyuna aktarırken başmakale olarak "Trakya" mahlası ile kaleme alınan "*Trakya Daima Osmanlıdır*" isimli metne yer vermiştir. Gazete böylece ilk sayısından itibaren yayın politikasını da açık bir şekilde ortaya koymuştur. Bu kapsamda cemiyetin ilk faaliyetlerinden biri, Trakya'nın köy, kasaba ve şehir olarak etnografik çerçevede "ırk itibarıyla" dağılımını gösteren bir harita hazırlamak olmuştur (Paşaeli, 1918d, s. 2).

Trakya Paşaeli gazetesinin hemen hemen her sayısında bulunan içeriklerden biri de "Bir Haftalık Cemiyet Faaliyeti" başlığını taşımaktadır (Paşaeli, 1919j, s. 2). Bu kapsamda genel olarak cemiyetin gerçekleştirmiş olduğu ilmî çalışmalar, cemiyetin Trakya Bölgesi'ndeki organizasyonu ve açılan yeni bürolar hakkında bilgiler verilmiştir. Öte yandan bölgede meydana gelen gelişmeler karşısında cemiyet tarafından gerçekleştirilen faaliyetler de gazetenin sütunlarında yer almıştır. Doğu Trakya'da bulunan Yunan ordusunun bölgeden çıkarılması için başta Edirne Belediye Başkanı Mustafa Şevket Bey ve Cemiyet Reisi Müftü Mestan Efendi olmak üzere oluşturulan heyetin Sadrazam Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Çürüksulu Mahmud Paşa gibi bürokratlarla gerçekleştirdiği görüşmeler gazetede ayrıntılı bir şekilde yayınlanmıştır (Paşaeli, 1919k, s. 1). Bulgaristan meclisindeki Türk mebusların Sofya'daki yabancı devlet temsilciliklerine verdikleri muhtıra (Paşaeli, 1918e, s. 2), Bulgarların Sofya'da kurdukları Edirne Komitesi'nin faaliyetlerine yönelik kaleme alınan beyanname (Paşaeli, 1918f, s. 2) ve Amerika

Cumhurbaşkanı Wilson'a gönderilen izahname de gazetenin cemiyet faaliyetlerine yönelik gerçekleştirdiği yayınlar arasında değerlendirilebilir (Paşaeli, 1918g, s. 1-2).

Yine "Trakya'nın hukuk-ı milliye ve islamiyesini müdafaa etmek üzere" cemiyetin Paris Sulh Konferansı'na katılması için yaptığı hazırlıklar, yolculuk süreci ve konferansın ardından meydana gelen gelişmeler, Trakya Paşaeli gazetesinin sütunlarında uzun bir süre yer almıştır (Paşaeli, 1919l, s. 2). Bu noktada belirtmek gerekir ki Roma'da bulunan cemiyet üyeleri, basının kamusal gücünden burada da yararlanmışlar çeşitli vesika, broşür, grafik ve haritaları İtalyan gazetelerine servis ederek faaliyetlerini basın üzerinden uluslararası alanda da sürdürmeye devam etmişlerdir (Paşaeli, 1919m, s. 1).

İzmir'in İşgali Karşısında Verilen Tepkiler

İzmir'in Yunanistan tarafından işgali gerek İstanbul gerekse Anadolu basınının Millî Mücadele sürecinde konumlanacağı yeri seçmesi açısından adeta bir dönüm noktası olmuştur. İzmir'in işgali karşısında İstanbul ve Anadolu şehirlerinde protesto ve mitingler düzenlerken, Trakya Paşaeli de işgal karşısında ilk tepki veren gazeteler arasında yer almıştır. Öyle ki gazetenin 30 Mayıs 1919 tarihli 26. sayısı, tamamıyla bu konuya ayrılmıştır. Trakya Paşaeli gazetesi konu hakkında birçok makale yayınlarken bölge halkının gerçekleştirdiği mitinglerin yanı sıra cemiyet bürolarından gelen protesto telgraflarını da uzun bir süre gündemde tutmuştur (Paşaeli, 1919n, s. 2). Gazetede, İzmir'in işgalinin hemen ardından yayınlanan protesto telgraflarının ortak vurgusu ise bu işgalin tanınmadığına yöneliktir. Bu kapsamda cemiyetin Saray, Pınarhisar, Keşan, Tekirdağ, Lalapaşa ve Babaeski büroları ile belediye başkanlıklarından gelen protesto telgrafları, işgal karşısındaki ilk kamusal tepkiler olarak ön plana çıkmaktadır (Paşaeli, 1919o, s. 2). Mehmed Şeref Bey de bu çerçevede kaleme aldığı bir makalede İzmir'de yaşayan 1,5 milyon Türk'e atıfta bulunarak "İzmir Türk'tür" ifadesini kullanmıştır (Şeref, 1919, s. 1-2). Benzer bir tepki de Edirne Darülmüâllimin ve Sultanisi başta olmak üzere şehirde bulunan çeşitli cemiyetler, eşraf ve öğretmenlerden meydana gelen bir heyet tarafından verilmiştir (Atamer, 1968, s. 23). Trakya Paşaeli gazetesinin ilk kez "Trakya davası" dışında sütunlarında yer ayırdığı İzmir'in işgali meselesi, gazetenin ilk millî refleksi olarak ön plana çıkmaktadır. Fakat Trakya Paşaeli'nin bölgesel bir kurtuluş fikrinden ziyade Millî Mücadele kapsamında bir yayıncılık anlayışını benimsemesinin temelleri Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nin ardından çektiği telgraflara dayanmaktadır.

Cemiyetin Anadolu İle Birlikte Millî Mücadele'ye Katılması

Cemiyetin İstanbul'da bulunan daimi temsilcilerinden Celal Perin, Hüseyin Sabri, Hasan Tahsin ve Nedim Bey 7 Şubat 1919 tarihinde, İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Cemiyetin Trakya davası üzerine gerçekleştirilen görüşmede Mustafa Kemal, özellikle Doğu Trakya'daki mevcut hakların savunulması için cemiyet üyelerini teşvik etmekle birlikte bölgesel ve parça parça mücadele etmek yerine hep birlikte çalışmanın gerekliliğine vurguda bulunmuştur. Mustafa Kemal bu doğrultuda Samsun'a çıkışından yaklaşık 1 ay sonra, Millî Mücadele'nin Anadolu ve Rumeli temsilcilerinden oluşan bir heyet tarafından idare edilmesinin en etkili yöntem olacağı fikrinden hareketle söz konusu heyeti organize edebilmek için Sivas'ta millî bir kongrenin toplanmasını planlamıştır (Kısıklı, 1988, s. 32-34). Nitekim Sivas Kongresi kararlarınının 9. maddesine göre daha önce kurulmuş olan tüm cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştır. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti her ne kadar Sivas Kongresi'ne bir temsilci göndermemiş olsa da kongrede alınan tüm kararların kabul edildiği Mustafa Kemal'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin hemen ardından bütün vali ve kumandanlıklara Heyet-i Temsiliye Reisi sıfatıyla alınan kararlar ile

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaçlarını bildiren telgraflar iletirken tüm milletin bu mücadeleye yardımcı olmasını istemiştir (Paşaeli, 1919p, s. 2).

Trakya Paşaeli gazetesi de yaşanan bu gelişmeleri sıcağı sıcağına kamuoyunun bilgisine sunmuştur. Bu andan itibaren bölgesel kimliğinin ötesinde Millî Mücadele içerisine dâhil olan cemiyetin yayın organı hâline gelen gazete, daha çok millî vurguları ön plana çıkarmaya başlamıştır. Mustafa Kemal tarafından gönderilen tüm telgraflara sayfalarında yer ayıran Trakya Paşaeli gazetesi ilk ve son kez, Mustafa Kemal'in bu gelişmeleri konu edinen telgraflarının yer aldığı sayısında 4 sayfa olarak yayınlanmıştır. Gazetenin bu sayısında Mustafa Kemal'in gönderdiği telgraflara cemiyet ve Edirne Valiliği tarafından cevaben çekilen telgraflar da yer almaktadır (Paşaeli, 1919r, s. 2-3).

Bir Tarih Forumu Olarak Trakya Paşaeli

Trakya Paşaeli gazetesi cemiyet programı doğrultusunda yayınladığı aktüel ve tarihi konuların yanı sıra çeşitli tefrika metinler ile psikolojik olarak yıpranmış, askerî ve siyasi anlamda mağlup olmuş topluma, “*şanlı bir milletin mensubu*” ve “*büyük bir medeniyetin parçası*” olduğunu hatırlatmaya çalışmakta; böylece Trakya Bölgesi'nde yaşayan Türk toplumunun kendine güven duyarak öz saygısının yükselmesini hedeflemektedir. Nitekim söz konusu tefrika yazılar, tarihsel referanslar içermekle birlikte alt metinlerinde vatanseverlik duygularını ön plana çıkaran temalar barındırmaktadır.

Bu kapsamda ön plana çıkan içeriklerin başında Mücmel Trakya Tarihi (Paşaeli, 1919, s. 2) ve Traklar Kimlerdir? (Paşaeli, 1919s, s. 2) adlı metinler yer almakta olup söz konusu içerikler, hemen hemen gazetenin bütün sayılarında yayınlanmıştır. Öte yandan bu forumda yer alan ve yine Rifat Osman tarafından hazırlanan “Edirne Mahalleleri” başlıklı tefrikalar da hem resmî evraklara dayanan önemli bir çalışma hem de daha önce Venizelos'un bölgedeki Rum nüfusun Türk nüfustan fazla olduğuna yönelik iddialarına ayrıntılarıyla verilmiş bir cevap niteliği taşımaktadır (Osman, 1919, s. 2).

“Türk Trakya Rum Trakya” (Paşaeli, 1919t, s. 1) başlıklı yazı dizisinde ise bölgedeki Türk ve Rum nüfusun ayrıntılı bir istatikselsel dökümü verilirken altı sıklıkla çizilen temel vurgu “*Edirne'nin ruhuyla bütün varıyla Türk*” olduğudur (Paşaeli, 1919u, s. 1). Öte yandan Belediye bütçesi (Paşaeli, 1919v, s. 2), tayinler (Paşaeli, 1919y, s. 2), şehirdeki genel sağlık hizmetleri (Paşaeli, 1918h, s. 2) ve şehirde meydana gelen çeşitli olaylar (Paşaeli, 1919z, s. 2) gazetenin ikinci sayfa haberleri olarak zaman zaman kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Sonuç

Trakya Paşaeli, temelde her ne kadar “Mütareke ve Millî Mücadele Basını” olarak adlandırılan dönemin bir ürünü olsa da gazetenin içerisinde barındırdığı yerel dinamik ve aktörler ile kurumsal tarihi bu bağlamı oldukça genişletmektedir. Mondros Mütarekesi'nin ardından ülkenin birçok yerinde ortaya çıkan bölgesel kurtuluş fikirlerinin ilk kamusal yansımalarından olan Trakya Paşaeli, aynı zamanda ilk resmî cemiyet gazetesi olarak da ön plana çıkmaktadır. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin resmî yayın organı olan gazete, ilk olarak muhtemel bir Yunan işgali karşısında Trakya Bölgesi'nin Osmanlı Devleti'nde kalması için mücadele etmiştir. Bu mücadeleyi resmî evrak, belge ve istatikselsel verilerle sürdürmekte olan cemiyet, Trakya Paşaeli gazetesini adeta bir tarih ve belge forumu olarak kullanmıştır. Dolayısıyla gazetede yayınlanan içerikler, Trakya Paşaeli'yi gerek cemiyet gerekse bölge tarihi açısından birinci elden bir kaynak konuma getirmektedir. Öte yandan gazetenin bölgesel gelişmeler hakkında da çeşitli bilgilere yer vermesi döneminde yayınlanan tek gazete olan Trakya Paşaeli'yi, Edirne şehir tarihi bağlamında da “söz sahibi” yapmaktadır.

Gazetenin yayın politikasını belirleyen en önemli faktörün Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faaliyet programı olduğu göz önüne alındığında, Trakya Paşaeli'nin

daha çok bölgesel anlamda yerel unsurları ön plana çıkardığı anlaşılmaktadır. Özellikle Balkan Savaşları sırasında şehirde meydana gelen Bulgar mezalimine dair tanıklıklara yer veren gazete, böyle bir durumun tekrarlanabilme ihtimaline karşılık bölgedeki Türk nüfusu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Ancak gazetenin yayın politikası İzmir'in işgali ve özellikle de Sivas Kongresi'nin ardından belirgin şekilde millî bir eksene doğru evrilmeye başlamıştır. Son olarak Trakya Paşaeli'nin sahip olduğu yerel bağlam, özde Edirne genelinde ise Osmanlı taşrasında bir gazete yayınlamanın "kurumsal" tarihi hakkında da dikkat çekici veriler sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- ALP, İ. (2018). "Balkan Savaşları'nda Edirne'nin Sükûtu ve Yaşanan Faciâlar". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. XV/60: 1-33.
- ALTINEL, C. (2017). *1863-1931 Şevket Dağdeviren ve Edirne'si*. İstanbul: Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları.
- ARIKAN, Z. (1988). "İşgal Dönemi İzmir Basını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 5: 13.
- ASLAN, M. (2017). *Mısır Sorunu'nun Takvîm-i Vekâyi'ye Yansımaları (1831-1841)*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ATAMER, H. (1968). "Millî Direnme". *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*. 7: 19-23.
- AYKUT, M. Ş. (2010). *Trakya Millî Mücadele Tarihi Malta Hatıratı ve Malta'da Türkler*. (hızl. Hasan Berke Dilan). İstanbul: Alfa Yayınları.
- BAHİR, S. (2018). "Millî Mücadele'nin Elazığ'dan Yükselen Sesi Satvet-i Milliye'nin Edebî Yönü Üzerine". *Türk Basın Tarihi*. Ankara. II: 1021-1061.
- BEKTAŞ, A. (2000). *Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- BIYIKLIOĞLU, T. (1992). *Trakya'da Millî Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BİERNATZKİ, W. (2003). "War and Media". *Communication Research Trends, Centre for the Study of Communication and Culture*. XXII/3: 3-31.
- BİLAR, E. (2006). *Edirne'nin Basın-Yayın Tarihi (1361-2006)*. I. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.
- GÜNER, Z. (1992). *Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- İNUĞUR, M. Nuri (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İSLAM, İ. (2009). "Millî Mücadele'ye Muhalif Bir Gazete: Ferdâ". *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12: 158-174.
- KAŞIYUĞUN, A. - M. ÇOLAK (2014). "Savaş ve Propaganda: Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Propagandası". *History Studies*. VI/5: 157-176.
- KAZANCIGİL, R. (2005). *Dağdevirenzâde M. Şevket Bey'in Edirne Tarihi ve Balkan Savaşı Anıları*. Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları.
- KESKİN, Ö. (2015). "Millî Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu: İstikbâl". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. IV/2: 183-198.

- KISIKLI, E. (1988). "Sivas Kongresinin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi". *Atatürk Yolu Dergisi*. I/1: 29-42.
- KOCABAŞOĞLU, U. - A. AKAN (2019). *Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve "Mahşer" in 100 Atlısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, U. - A. BİRİNCİ (1995). "Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler". *Kebikeç*. 2: 101-109.
- KOLOĞLU, O. (1993). *Türk Basını Kuvayi Milliye'den Günümüze*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÖROĞLU, E. (2010). *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MERT, Ö. (2016). "İşgalden Kurtuluşa Doğu Trakya". *Atatürk Yolu Dergisi*. XV/58: 123-176.
- ÖYMEN, O. (2014). *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın, Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZYÜREK, M. (2018). "Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları". *Türk Basın Tarihi*. III: 1095-1114.
- POLAT, Ü. G. (2014). "I. Dünya Savaşında İngiliz ve Türk Propaganda Gazetelerinin Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme (el-Hakika ve Mısavver Çöl)". *OTAM*. 36: 141-155.
- ŞALLI, H. (2021). *Balkan Savaşları'nda Bürokrasi, Basın ve Kamuoyu*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TEKİNSOY, Y. E. (2018). "Birinci Balkan Savaşı'nda Bir Propaganda Unsuru Olarak Vaaz". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. XIII/12: 317-341.
- VARLIK, B. (1999). "Yerel Basının Öncüsü: Vilâyet Gazeteleri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. I. İstanbul: İletişim Yayınları.
- VATANSEVER, E. – S. C. SANNAV (2016). "Bulgaristan Millî Kütüphanesinde Muhafaza Edilen Üç Türk Gazetesi: Tuna, Edirne ve Ahâli". *II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve sosyal Bilimler Sempozyumu*. İstanbul: Pegem Akademi: 223-233.
- YALÇIN, D. vd. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- YALMAN, A. E. (2020). *Modern Türkiye'nin Gelişim Sürecinde Basın (1831-1913)*. (çev. Birgen Keşoğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Arşiv Belgeleri

- BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı. A. MKT. MHM. 740: 20.
- BOA, *Babiâli Evrak Odası*, 4534: 340032.

Sürelî Yayınlar

- ABDÜLKERİM, P. (13 Ocak 1919). "Bulgar Zulümleri". *Trakya Paşaeli*: 1-2.
- "Belediye Bütçesi" (15 Nisan 1919). *Trakya Paşaeli*: 2.
- "Bir Haftalık Cemiyet Faaliyeti" (6 Ocak 1919). *Trakya Paşaeli*: 1-2.

- "Doktor Cevdet Şakir ve Feyzi Tevfik Beyler" (24 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*: 2.
- "Düşmanlarımızın Trablusgarb'a Götürdükleri Medeniyetten Yegâne Dersler" (15 Şubat 1327). *Şehbal*. No: 47: 447.
- "Edirne Heyet-i Mahsusası" (10 Ağustos 1913). *Tanîn*. No: 1687: 1.
- "Edirne Heyetleri" (18 Eylül 1913). *Servet-i Fünûn*. No: 1163: 441.
- "Edirne İçin" (10 Ağustos 1913). *Tanîn*: No: 1687: 1.
- GALİP, A. (6 Ocak 1919). "Bulgar Zulümleri". *Trakya Paşaeli*. No: 6: 1-2.
- "Garbî Trakya Havadisi" (27 Ocak 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 9: 2.
- "Garbî Trakya Meb'uslarının Muhtırası" (27 Ocak 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 9: 1.
- "Hak ve Hakikat Devrindeyiz, Sofya'daki Edirne Komitesi ve Hakikat" (2 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 1: 1.
- HAYATİ, A. (2 Aralık 1918). "Hayal Arkasında". *Trakya Paşaeli*. No: 1: 1-2.
- "Haydi Ya Ahi, Gayret..." (11 Kasım 1911). *Karagöz*. No: 356: 4.
- "İtalya Vahşeti" (3 Teşrinisani 1911). *Tanin*. No: 1139: 3.
- "İtalyan İçeriye Girecekmiş de Avrupalılar Bırakmıyorlarmış..." (12 Haziran 1912). *Karagöz*. No: 4171.
- "İtalyan Vahşetleri" (27 Kânunuevvel 1912). *Tanin*. No: 1191: 5.
- "İzmir'in İşgal-i Ahiri Üzerine" (21 Mayıs 1919). No: 25. *Trakya Paşaeli*: 2.
- "Kırkkilise Muhabir-i Mahsusamızdan" (3 Mayıs 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 14: 2.
- "Medeni İtalya" (20 Teşrinievvel 1911). *Tanin*. No: 1125: 2.
- "Mücmel Trakya Tarihi" (3 Şubat 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 10: 2.
- "Mühim Bir Hadise ve Sobranya'nın Türk Mebusları" (16 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 3: 2.
- "Nüfus Meselesi" (26 Aralık 1918). *Edirne*. No: 1798: 1.
- OSMAN, R. (9 Aralık 1919). "Tarihi Sahifeler Edirne Mahalleleri". *Trakya Paşaeli*. No: 46: 2.
- "Paşaili" (2 Aralık 1918). *Trakya Paşaili*. No: 1: 1.
- "Posta Merkez Müdüriyetinden Ricamız" (30 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 5: 2.
- "Protesto" (21 Mayıs 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 25: 2.
- "Rica" (15 Nisan 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 20: 2.
- SIDKI, İ. M. (31 Mart 1919). "Meriç, Kamer ve Ben". *Trakya Paşaeli*. No: 18: 2.
- "Siyasî Mümessillerimiz Avrupa Yolunda" (24 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 17: 2.
- SOYSALLIOĞLU, İ. S. (17 Mart 1919). "Trakya Garben Şarken, Başdan Aşağa İliklerine Kadar Türktür, Müslümandır". *Trakya Paşaeli*. No: 16: 1-2.
- "Sultan Selim Mitingi" (30 Mayıs 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 26: 2.
- ŞEREF, M. (2 Aralık 1919). "Edirne Taze Hayat Buluyor". *Trakya Paşaeli*. No: 1: 1 -2.
- ŞEREF, M. (30 Mayıs 1919). "İzmir". *Trakya Paşaeli*. No: 26: 1.
- ŞEREF, M. (24 Kasım 1919). "Yunanlılara Has Hareketlerden". *Trakya Paşaeli*. No: 44: 2.

- “Şuun, Gözyaşları” (31 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 18: 2.
- “Tayin” (15 Nisan 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 20: 2.
- “Telgraflar” (11 Ekim 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 41: 3.
- “Teşekkür” (11 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 2: 2.
- “Teşekkür” (2 Eylül 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 36: 2.
- “Trablus’un Vahşiler Tarafından İşgalini Müteakib Manzarası” (Ekim 1911). *Resimli Kitab*. No: 33: 737.
- “Trakya Hilali” (7 Mayıs 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 23: 2.
- “Traklar Kimlerdir” (2 Ekim 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 40: 2.
- “Trakya Kongresi” (15 Temmuz 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 32: 1.
- “Trakya Paşaeli Heyeti Huzûr-ı Şahanede” (7 Nisan 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 19: 1.
- “Trakya Paşaeli Müdafaa Hey’et-i Osmâniyesi Riyâsetinden Vârid Olmuştur” (24 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 17: 1.
- “Trakya Paşaeli Müdâfaa Heyet-i Osmaniyesi Merkez-i Umûmîsi Riyâset-i Fazılasından” (6 Ocak 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 6: 1-2.
- “Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmâniyesinin Amerika Reis-i Cumhûru Mösyö Wilson’a Gönderdiği İzahname” (11 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 2: 1.
- “Trakya Paşaeli Müdâfaa Heyetinin Bir Haftalık Faaliyeti” (16 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 3: 1.
- “Türk Trakya Rum Trakya 3” (24 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 17: 1-2.
- “Türk Trakya Rum Trakya” (10 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 15: 1-2.
- “Edirne” (27 Aralık 1918). *Vakit*. No: 424: 1.
- “Vilayetimizde Ahval-i Sıhhiye” (11 Aralık 1918). *Trakya Paşaeli*. No: 2: 2.
- “Vilayetin Beyannamesi” (11 Ekim 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 41: 4.
- “Vilâyetteki Vukuat” (17 Mart 1919). *Trakya Paşaeli*. No: 16: 2.

EKLER

Ek 1: Trakya Paşaeli gazetesinin ilk sayısı ve Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin programı (Trakya Paşaeli, 1918, s. 1)

Makale/Haber/İçerik Başlığı	Yazarı	Konusu
2 Aralık 1918		
Trakya Daima Osmanlıdır	Trakya	Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Muhterem ve Necib Misafirimiz		Vilayet Haberi
Edirne Taze Hayat Buluyor		Siyasi Makale
Trakya Paşaili Müdafaa Heyet-i Osmaniyesinin Programıdır		Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Paşaili		Gazete Duyurusu
Nevasan	İskeçeli Mehmed Sıdkı	Edebî içerik
Hak ve Hakikat Devrindeyiz – Sofya'daki Edirne Komitesi ve Hakikat		Siyasi Makale
Hayal Arkasında	Trakya A. Hayati	Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Telgraflar		Telgraf
11 Aralık 1918		
Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesinin Amerika Reis-i Cumhuri Müsyö Vilson'a Gönderdiği İzahname		Cemiyet Faaliyetleri
Muhik Bir Taleb		Siyasi Makale
General Franse Desperey		Siyasi Haber
Tayin		Tayin
Petrol Celbi		Vilayet Haberi
Vilayetimizde Ahval-i Sıhhiye		Vilayet Haberi
Musib Bir Karar		Siyasi Makale
Meclis-i Umumi		İdari Vilayet Haberi
Zeriyat		Vilayet Haberi
Kavaklı'dan Trakya Cemiyeti'ne Telgrafname	Müftü Mustafa	Okur Mektubu
Trakya		Vilayet Haberi
Teşekkür		Duyuru – Tebrik
Telgraflar		Telgraf
16 Aralık 1918		
Trakya Paşaili Müdafaa Heyet-i Osmâniyesinin Amerika Reis-i Cumhûru Müsyö Vilson'a Gönderdiği İzahnâmeden Mâba'd	Trakya-Paşaili Müdafaa Heyet-i Osmânîyesi Edirne Merkezi	Cemiyet Faaliyetleri
Türk Trakya- Bulgar Trakya		Cemiyet Programına Yönelik Çalışma

Nuhat	İskeçeli Mehmed Sıdkı	Edebî İçerik
Trakya-Paşaili Müdafa'a Heyetinin Bir Haftalık Faaliyeti		Cemiyet Faaliyetleri
Kırkkilise'den		Cemiyet Faaliyetleri
Trakya		Cemiyet Faaliyetleri
Keşan		Cemiyet Faaliyetleri
Uzunkörü		Cemiyet Faaliyetleri
Dimetoka-Kavaklı		Cemiyet Faaliyetleri
Lalapaşa		Cemiyet Faaliyetleri
Mühim Bir Hâdise ve Sobranya'nın Türk Meb'usları		Bölgesel Siyasi Haber
30 Aralık 1918		
Osmanlı Anâsırında Kuvve-i Lusukiye Ne Olabilir?		Siyasi Makale
Vesâik-i Resmîyeye Müstenid Bulgar Mezâlimi		Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Sobranya'da Müslüman Meb'uslarına	Bulgar Meclis-i Meb'ûsânı A'zâsından Mehmed Celâl	Bölgesel Siyasi Haber
Trakya Paşaili Heyetinin Mülhakât Teşkilâtı		Cemiyet Faaliyetleri
Trakya		Vilayet Haberi
Meşrûtiyetten Evvel	Eşref	Edebî İçerik
Karaağaç'da Bulgarların Miting Teşebbüsleri		Vilayet Haberi
Edirne Belediye Reisine Teşekkür		Duyuru - Tebrik
Gümülcineli Hoca Mehmed Efendi		Bölgesel Haber
Papas Arsin Efendi		Tayin
Nâfia Sermühendisi Vekilinin Vazife Nâşinaslığı		Siyasi Haber
Posta Merkez Müdüriyetinden Ricamız		Gazete Duyurusu
Mücmel Trakya Tarihi		Tefrika Metin
6 Ocak 1919		
Trakya Zincir Altında		Siyasi Makale
Bulgar Zulümleri	Ali Galib	Cemiyet Programına Yönelik Çalışma
Sihâm-ı İkâz	Eşref	Edebî İçerik
Bir Haftalık Cemiyet Faaliyeti		Cemiyet Faaliyetleri
Kırkkilise Şimendiferi Meclis-i Umumi Vilâyet		Bölgesel Haber İdari Vilayet Haberi

Edirne Gümrüğüne Dâir Yanlış Bir Karar		İdari Vilayet Haberi
Belediye İntihâbı		İdari Vilayet Haberi
Ağnâm Rusûmu		Vilayet Haberi
Mücmel		Tefrika Metin
Trakya Tarihi		
13 Ocak 1919		
Osmanlı Câmî'a-i Milliyesinde Kuvve-i Lusûkiye Ne Olabilir		Siyasi Makale
Bulgar Zulümleri	Pomak Abdulkerim	Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma, Okur Mektubu
Sihâm-ı İkâz	Eşref	Edebî İçerik
Bulgarların Muhtırası		Bölgesel Siyasi Haber
Trakya Paşaili Hey'etinin Muhtırası		Cemiyet Faaliyetleri
İrtihâl-i Müessif		Vefat İlanı
20 Ocak 1919		
Vilâyetimiz		Siyasi Makale, Vilayet Haberi
Bulgar Zulümleri Edeköy Katliâmı		Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Mersiye	İskeçeli Mehmed Sıdkı	Edebî İçerik
Bir Sadâ	İskeçeli Hasan Tahsin	Siyasi Makale
Edirne İngiliz Mürahas-ı Askeriyesi Miralay Mister Samson Cenablarının Nazar-ı Dikkatlerine		Cemiyet Faaliyetleri, Siyasi Makale
Divân-ı Harb		Siyasi Haber
Tren Yolunda Giderken Hayvan Hırsızlığı		Toplumsal Haber
27 Ocak 1919		
Beklemek mi Yapmak mı?		Siyasi Makale
Garbî Trakya Meb'uslarının Muhtırası		Siyasi Bölgesel Haber
Bulgar Mugâlatası		Bölgesel Haber
Ra'd-ı Kazâ	Eşref	Edebî İçerik
Trakya Gazetesi Müdüriyet-i Âliyesine	Hasan Tahsin	Okur Mektubu
Sofyada Bulgar Başvekili ve Dâhiliye Nâzırına Gümölcine'den Verilen Telgraf	Hüseyin Hilmi	Bölgesel Haber
Garbî Trakya Havâdisi		Bölgesel Haber
Tehcir Meselesi		Toplumsal Haber

Meclis-i Umûmî Azalığı		İdari Vilayet Haberi
3 Şubat 1919		
Çorlu'daki Vak'a Münâsebetiyle		Bölgesel Haber, Siyasi Makale
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Vilâyet Vâliliği		Vilayet Haberi
Bir Sual		Siyasi Makale
Muvâsalat		Vilayet Haberi
Teessür		Toplumsal Haber
Trakya Gazetesi Müdüriyet-i Vâlâsına		Okur Mektubu
Zayi' Mühür		Kayıp İlanı
Mücmel Trakya Tarihi		Tefrika Metin
10 Şubat 1919		
Hak mı Kuvvet mi?		Siyasi Makale
Muzâ'af Bir Tehlike	İskeçeli Hasan Tahsin	Siyasi Makale
Şuûn		Vilayet Haberi
Trakya Paşaeli Cem'iyetinden		Cemiyet Faaliyetleri
Mücmel Trakya Tarihi		Tefrika Metin
17 Şubat 1919		
Hal ve Vaziyetimiz		Siyasi Makale
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
Kamer ve Tunca	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Muhterem Trakya Gazetesine	Dâr-ul Muallimîn Müdürü Rıdvan Nâfiz	Okur Mektubu
Celb-i Dikkat		
Mücmel Trakya Tarihi		Tefrika Metin
24 Şubat 1919		
Yaşamak Hakkı		Siyasi Makale
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Yanlış Telakki	Hasan Tahsin	Siyasi Makale
Ferman-ı Hümâyûn Kiraati		Siyasi Haber
Garbî Trakya Ahvâli		Bölgesel Haber
Edirne Karaağaç Cevlânı		Vilayet Haberi
3 Mart 1919		
Trakya Mektup Yazan Edirneli İslam Gencine		Gazete Duyurusu
Trakya Sermuharriri Beyefendiye	Bir Garbî Trakyalı	Okur Mektubu
Kırkkilise Muhâbir-i Mahsûsumuzdan		Bölgesel Haber
Kamer ve Arda	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Ta'yin		Tayin Haberi

Tebrik ve Tavsiye Zayî		Duyuru – Tebrik Kayıp İlanı
10 Mart 1919		
Türk Trakya- Rum Trakya		Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Kamer ve Meriç 3	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Trakya Paşaili Müdafaa Hey'et-i Osmâniyesi Edirne Merkez İdâresinin Trakyalılara Beyannâmesi		Cemiyet Faaliyetleri
Trakya Havâdisi		Bölgesel Haber
Hâkim Faik Bey		Vilayet Haberi
Ziver Bey		Vilayet Haberi
17 Mart 1919		
Trakya Garben, Şarken Başdan Aşağa İliklerine Kadar Türkdür, Müslümandır	Soysallıoğlu İsmail Subhi	Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Paşaili Trakya Gazetesi İdârehânesine	Edirne Vâli Vekîli Salih Salim	Okur Mektubu
Kamer, Tunca, Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Trakya ve İstikbal	Rumelili	Siyasi Makale
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
Vilâyetteki Vukuat		Vilayet Haberleri
24 Mart 1919		
Türk Trakya- Rum Trakya		Cemiyet Programına Yönelik Hazırlanan Çalışma
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
Siyasî Mümessillerimiz Avrupa Yolunda		Cemiyet Faaliyetleri
Arda, Tunca, Ben...	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Kırık Desti		Siyasi Makale
Trakya-Paşaili Müdafaa Heyet-i Osmâniyesi Riyâsetinden Vârid Olmuştur		Cemiyet Faaliyetleri
İstanbul Vahdet-i Millîye Riyâset-i Celîlesine		Cemiyet Faaliyetleri
Mülhakâta Tamim		Bölgesel Haber
Doktor Cevdet Şakir Ve Feyzi Tefvik Beyler		İlan
Doktor Fuad Ahmed		İlan
31 Mart 1919		
Edirne Osmanlıdır		Siyasi Makale

Edirne Tarihi	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Meriç, Kamer, Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Şuun Göz Yaşları!		Toplumsa Haber – Anma Töreni
Mevlûd-ü Şerîf		Toplumsal Haber
Selânik Müslümanları		Bölgesel Haber
Müslümanlara Satamazsın?..		Siyasi Makale
Doktor Fuad Ahmet		İlan
Doktor Cevdet Şakir ve Feyzi Tefrik Beyler		İlan
7 Nisan 1919		
Trakya Paşaeli Heyeti Huzur-u Şahanede		Cemiyet Faaliyetleri
Şuun - Gelibolu Mutasarrıfı Necib Bey		Bölgesel Haber
Meriç, Kamer ve Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Dava Vekilleri Cemiyeti		Adli Vilayet Haberi
Tebdil		Vilayet Haberi
Zayı Cüzdan		Kayıp İlanı
Edirne Tarihi		Tefrika Metin
15 Nisan 1919		
Biz, Varız?		Siyasi Makale
Şuûn - Selam-ı Şahâne		Siyasi Haber
Trakya - Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmânîyesinden		Cemiyet Faaliyetleri
Hayrabolu'dan Telgraf		Bölgesel Haber
Yılan Hikâyesi		Siyasi Makale
Bir Tezad ve İskeçe'de Âyin-i Rûhânî		Siyasi Makale
Rica		Gazete Duyurusu
Meriç, Kamer, Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
"Reşadiye" Bahçesinde Daru'l Eytâm Talebesi		Vilayet Haberi
Köprü Tamiri		Bölgesel Haber
Kaza		Bölgesel Haber
Uzunköprü Vakası		Bölgesel Haber
Uzunköprü'den		Bölgesel Haber
Tayin		Tayin Haberi
Belediye Bütçesi		Mali Vilayet Haberi
"Trakya Yıldızı"		Duyuru – Tebrik
Çorlu'dan Telgraf		Bölgesel Haber
İnöz Ahvali		Bölgesel Haber
Tecîl-i Ceza		Adli Haber
24 Nisan 1919		
Dilaver Bey	Mehmed Şeref	Vefat Hakkında Makale

Telkin ve Telakki		Siyasi Makale
Sultan Selim Camii, Kamer ve Ben	İskeçeli Mehmed Sıdkı	Edebî İçerik
Veladet-i Hazret-i Padişahi		Siyasi Haber
Selam-ı Şahane - Merasim		Siyasi Haber
Mesele Çatallaşıyor		Siyasi Makale
Bir Kadının Ulvi Cenabı		Vilayet Haberi
Dobruca Havadisleri		Bölgesel Haber
Halk Komisyoncusu		Vilayet Haberi
30 Nisan 1919		
Mesut Bir Gün		Siyasi Makale
Yunan Propagandası	Hasan Tahsin	Siyasi Makale
Sultan Selim Camii	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Mevlud-ü Nebevi		Toplumsal Haber
Dobruca Havadisleri		Bölgesel Haber
İrtihal		Vefat Haberi
Doktor Fuad Ahmed		İlan
Helal Pazarı		Duyuru - Tebrik
Kütüphane-i Sevdî		Duyuru
Makine Fabrikası		Duyuru - Tebrik
Gaib Evrak		Kayıp İlanı
7 Mayıs 1919		
Mahzuziyet-i Şahane		Siyasi Haber
Mefkûre	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Sultan Selim Camii	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Ziyaretler		Vilayet Haberi
Telgraf		Siyasi İçerik
İrtihal		Vefat İlanı
Zavallı Celal		Vefat İlanı
Trakya Hilali		Duyuru - Tebrik
Edirne Tarihi	Doktor Rifat	Tefrika Metin
14 Mayıs 1919		
Ateşten İrfana	Hasan Tahsin	Siyasi Makale
Yunan Propagandası		Siyasi Makale
Meriç Kenarında	Rafet Celal	Edebî İçerik
İrtihal		Vefat İlanı
Şehrimizde İngiliz Heyeti Tetkikiyesi		Vilayet Haberi
Trakya Murahhasları ve Anatol Frans		Cemiyet Faaliyetleri
Sulh Konferansında		Siyasi Makale
Çorulu'da Yunan Marifetleri		Bölgesel Haber
Yunan Efradı		Bölgesel Askerî Haber
Mekteplerde Hatim Tedrisatı		Eğitim Haberi
Yeni Bir Şirket		Duyuru - Tebrik
Orhaniye Matbaası		Duyuru - Tebrik

21 Mayıs 1919		
Trakya'da Bir Gece	Mehmed Şeref	
Yirminci Asırda!..	Mehmed Behçed	Siyasi Makale
Sultan Selim ve Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Tekfurdağı'ndan Yazılıyor		Bölgesel Haber
Trakya Paşaeli Riyaseti'nden Varid Olan Telgraflar		Cemiyet Faaliyetleri
İzmir'in İşgali Ahir-i Üzerine		Siyasi Makale
Protesto		Vilayet Haberi
Şaki Derdesti		Vilayet Haberi
Müslüman Dükkânı		Toplumsal Haber
30 Mayıs 1919		
İzmir		Siyasi Makale
İzmir	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
İzmir Facia-i İşgali Üzerine		Siyasi Haber
Sultan Selim Mitingi		Vilayet Haberi
9 Haziran 1919		
Ramazan-ı Mağfiret-ı Nişan		Toplumsal Haber - Kutlama
Trakya'ya Ne Olacak?		Siyasi Makale
Trakya'ya Taş Atan Çocuklara	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Mevlûd-ül Nebi		Toplumsal Haber
İzmir	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Lüleburgaz'da Yunan Marifetleri		Bölgesel Haber
Uzun Ömürlü Olsun		Dilek ve Temenni
Bir Rica		Gazete Duyurusu
Müslüman Dükkânı		Toplumsal Haber
19 Haziran 1919		
Trakya Trakyalılarıdır		Siyasi Makale
İçtima-ı Tesanüd, İhtiladı Tesanüd	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Yine İzmir	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
İzmir Hadise-i İşgali Münasebetiyle Protestolar		Vilayet Siyasi Haberi
Reji İdaresinin Nazar-ı Dikkatine		Toplumsal Haber
Mühim Bir Rica		Gazete Duyurusu
8 Temmuz 1919		
İd-i Said Fıtr		Toplumsal Haber - Kutlama
Mefkûreye Doğru	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Münacaat - Bayram Münasebetiyle	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik

Trakya Metropolitleri Patrikhanede		Vilayet Haberi
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Telgrafname Sureti		Siyasi Haber
Edirne Rehnüması		Kitap Tanıtımı
Edirne Tarihi		Tefrika Metin
15 Temmuz 1919		
Times ve Siyah Kitaba Cevab		Siyasi Makale
Trakya Kongresi		Bölgesel Haber
Ziyafet		Vilayet Haberi
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
Son Söz	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Kara Günler Yaşarken		Siyasi Makale
Kıymetli İzmir'imiz İçin	Osman Nuri	Edebî İçerik
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
29 Temmuz 1919		
Darüleytam Müsameresi		Toplumsal Haber-Duyuru
Vatan Uğrunda	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
2 Eylül 1919		
Trakya Davası	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Traklar Kimlerdir?		Tefrika Metin
Rica-yı Mahsus		Gazete Duyurusu
Bir Gagavuz Ne Diyor?		Okur Mektubu
10 Eylül 1919		
İd-i Mübarek		Toplumsal Haber-Tebrik
Garbi Trakya'da	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Bulgarların Yeni Zulmü ve Şenaatleri		Bölgesel Haber
Eskici	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Trakya Müslümanları Yunanlıları Nasıl İsteyebilir?	Ali Galib	Bölgesel Siyasi Haber
Tebrik		Toplumsal Haber
Teşekkür		Toplumsal Haber
17 Eylül 1919		
Trakya Davası	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Trakya'da Rumlar		Tefrika Metin
Zaruri Bir İzah		Gazete Duyurusu
Edirne'de Bayram Alayları	Doktor Rifat Osman	Tarih Makalesi
Rica-yı Mahsus		Gazete Duyurusu
2 Ekim 1919		
Trakya Türk Dünyasıdır	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Garbi Trakya'da Yeni Bulgar Mezalimi		Bölgesel Haber
Garbi Trakya'da Göç Var		Bölgesel Haber
Trakya Karşısında	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik

Edirne'nin En Kadim Hastahanesi	Doktor Rifat Osman	Tarih Makalesi
Traklar Kimlerdir		Tefrika Metin
İdarehanemizin Nakli		Gazete Duyurusu
Tashih		Gazete Duyurusu
Rica-yı Mahsus		Gazete Duyurusu
11 Ekim 1919		
Son Trakya Tarihi		Tefrika Metin
Şevket ve Şeref Beylerin Avdeti		Vilayet Haberi
Şevki Bey		Vilayet Haberi
Telgraflar		Siyasi ve İdari İçerik
Anadolu Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Mümessili Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine		Sivas Kongresi Hakkında Haberler
Vali Selim Paşa ve Polis Müdür Fuad Bey		Vilayet Haberi
Trakya Paşaeli Müdafaa Cemiyeti Anadolu ve Rumili Müdafaa-i Hukuk Osmanîye Cemiyeti		Sivas Kongresi Hakkında Haberler
Vilayetin Beyannamesi	Edirne Vali Vekili İhsan	Sivas Kongresi Hakkında Haberler
Trakya Paşaeli Kongresi		Vilayet Siyasi Haberi
Trakya'ya Dair		Bölgesel Haber
Yine Bulgar Marifeti		Bölgesel Haber
Bulgarlara Mahsus Mezruhane Hareketlerden		Bölgesel Haber
Tarihi Sahifeler	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
10 Kasım 1919		
Trakya'da Hak ve İdarenin Ötesi	Mehmed Şeref	Siyasi Makale
Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Millîye Cemiyeti Heyeti Merkeziyesinin Milli Kongreye Cevabı		Cemiyet Faaliyetleri Hakkında Haber
Edirne Mebusları		Vilayet Haberi
Her Günün Facialarından		Bölgesel Haber
Bir Temenni	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Tarihi Sahifeler	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
Zahirde Meçhul, Mahiyeti Malum Harici Parmaklar		Siyasi Makale
24 Kasım 1919		
İntihabat ve Mebuslarımız		Vilayet Siyasi Haberi
Yunanlılara Has Hareketlerden		Siyasi Makale
Gümölcine Ahvalı		Bölgesel Haber

Ahmed ve Şerif Beyler Değirmeni		Vilayet Haberi
1 Aralık 1919		
Trakya Karşısında Mebuslarımız		Siyasi Makale
Arda ve Ben	İskeçeli Memed Sıdkı	Edebî İçerik
Tarihi Sahifeler	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
9 Aralık 1919		
Trakya Etrafında		Siyasi Makale
Trakya Havadisleri		Tefrika Metin
Tarihi Sahifeler	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
Trakya Hikâyesi		Edebî İçerik
Hilal-i Ahmer'in Edirne'de Faaliyeti		Vilayet Haberi
5 Ocak 1920		
Trakya'da Seciyeler ve Nihâyet?		Siyasi Makale
Tarihi Sahifeler	Doktor Rifat Osman	Tefrika Metin
Ceneral Franse Despere Edirne'mizde		Siyasi Haber
Yunan Dolabları		Siyasi Makale
Tekfurdağı İcra Memurluğundan		Bölgesel Haber

EK 2: Trakya Paşaeli Gazetesinde Yayımlanan Makale/Haber/İçerik Tablosu

BAFRA HALKEVİ VE FAALİYETLERİ (1933-1951)

Gürbüz ARSLAN*
Murat ÇEVİK**

ÖZ

Halkevleri, Cumhuriyet rejiminin getirdiği değerlerin toplum tarafından benimsenmesi, ülkenin sosyal ve kültürel bakımdan kalkındırılması amacıyla 19 Şubat 1932 tarihinde başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde açılmış kuruluşlardır. Kapatıldığı 1951 yılına kadar memleketin hemen her tarafında faaliyet gösteren Halkevleri, gerek Cumhuriyet inkılaplarını geniş halk kitlelerine benimsetmek ve halkla bütünleşmek gerekse kültürel olarak gelişmiş yeni bir toplum yaratmak adına önemli vazifeler ifa etmiştir. Bu bağlamda çalışmamızda, Samsun ilinin Bafra ilçesinde kurulan Halkevi ele alınmıştır. 24 Şubat 1933 tarihinde açılan ve bünyesinde Dil-Edebiyat-Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri-Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler gibi sekiz şube barındıran Bafra Halkevi, faaliyetlerini 1951 senesine kadar sürdürmüştür. Bafra Halkevi, bu zaman zarfında vatandaşlara Cumhuriyet değerlerini aktarma, onların toplumsal ve kültürel yaşamına katkı sağlama gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Biz de bu çalışma ile Bafra Halkevi'nin kuruluşu ve sonrasında gerçekleştirdiği faaliyetleri bütüncül bir şekilde değerlendirip ortaya koymaya çalıştık. Halkevleriyle ilgili yapılacak araştırmalara katkı sağlaması amaçlanan çalışmanın hazırlanmasında; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Halkevleri talimatnamesi, yıllık raporları ve süreli yayınlar gibi birincil kaynakların yanı sıra konuyla alakalı kaleme alınmış eserlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bafra, Halkevleri, Samsun, Cumhuriyet Halk Partisi, Modernleşme.

THE BAFRA PEOPLE'S HOUSE AND ITS ACTIVITIES (1933-1951)

ABSTRACT

People's Houses were originally set up across the Republic of Turkey with the aim of instilling in the public the new republican regime's values, as well as to raise the country's cultural and social development. The first people's house opened its doors on February 19, 1932 in the province of Ankara. People's Houses remained very active throughout the country until 1951, when they closed down. Alas, they had fulfilled their function of impressing republican reforms on a vast majority of the Turkish and cultivating a culturally developed society. In this context, in our study, the People House established in Bafra district of Samsun province is discussed. Bafra People House, which was opened on February 24, 1933 and has eight branches such as Language-Literature-History, Fine Arts, Representation, Sports, Social Assistance, Public Courses-Courses, Library and Publication, Villagers, continued its activities until 1951. During this time, Bafra People Houses carried out important activities such as conveying the values of the Republic to the citizens and contributing to their social and cultural life. In this study, we tried to evaluate and present the establishment and activities of Bafra People House in a holistic way. It will contribute to the forthcoming studies about other People Houses. We benefited from primary sources such as the documents from Presidency of the Republic of Turkey Directorate of State Archives, people houses manuals, annual reports, periodicals, and other studies about the topic.

Keywords: Bafra, People Houses, Samsun, Republic People's Party, Modernization.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 19.08.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 01.10.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ZONGULDAK; ORCID: 0000-0002-9973-8755, E-posta: arslan-gurbuz@hotmail.com.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ZONGULDAK; ORCID: 0000-0003-2859-6304, E-posta: muratcevik.jgk@gmail.com

Giriş

Türkiye, Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle ayrıldıktan sonra bu mücadelenin ikinci aşaması olan çağdaş bir devlet ve toplum yaratma sürecini başlatmak için iç politikaya önem vermeye başlamıştır. Bu süreçte ulusal egemenliğin önünde engel teşkil eden Saltanat makamı, yeni devletin iç politikasını bir hayli meşgul etmiştir. Lozan Barış Konferansı öncesi bu konunun çözümü barış görüşmelerinin önünü açmış ve Türkiye'nin tek başına Lozan'da temsil edilmesini sağlamıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra ortaya çıkan hükümet bunalımı ve devletin başkentinin resmen ilan edilememesi gibi sorunlar ise Meclis Hükümeti sisteminin artık işlemediğini göstermiş ve bu durum Cumhuriyetin ilanını zorunlu hale getirmiştir. İç politikada yaşanan bu sıkıntılar Ankara'nın başkent yapılması ve arkasından da cumhuriyetin ilan edilmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Böylece çağdaş bir devlet ve toplum yaratma yolunda ulusal egemenlik ilkesi biraz daha güçlendirilmiş ve halkın yönetime katılmasının yolu açılmıştır (Aysal, 2009, s. 582-583).

Türkiye, halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte geleneksel toplum yapısına sahip Türk milletini, çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma yolunda önemli bir adım daha atmıştır. Hükümet, millî, laik ve demokratik bir devlet kurmanın hukuki zeminini tamamlayarak her alanda köklü ve disiplinli bir şekilde yeni rejimin çalışmalarına devam etmiştir. Bu süreçte eski düzeni savunanların önyak olduğu Şeyh Sait isyanı ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla çok partili siyasal yaşama geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanması (Yalçın vd. 2002, s. 38-55) gibi olaylar yaşansa da bunlar yapılan inkılapların hızını kesmemiştir. Çağdaş dünyanın bir parçası olma yolunda kılık-kıyafet inkılabı, tekke ve zaviyelerin kapatılması, Medeni Kanun'un kabul edilmesi ve yeni Türk harflerinin kabulü gibi adımlar atılmaya devam edilmiştir (Turan, 2013, s. 177-223).

Hükümet, bunları yaparken bir taraftan da yapılan inkılapların halk tarafından benimsenmesine yönelik daha fazla çaba sarf etmeye başlamış ve bu konuda Türk Ocakları'ndan da faydalanmaya yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 1927 yılında Türk Ocakları'nın tüzüğünde yapılan değişiklikle ocağın, "Tüm Türklerin kültürel birliğini amaç edinmek" şeklindeki faaliyet alanı, "Türk Ocağı'nın faaliyet sahası sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırlarıdır" biçiminde değiştirilmiştir (Arıkan, 1999, s. 264). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın tabiriyle artık Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) bir kültür şubesine dönüşmüş ve faaliyet alanı şu şekilde belirlenmiştir:

"Parti, millete eğitimlik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün kültür sahalarında vatandaşları yetiştirmek için öncülük edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını vatandaşa açıklamakla gerçek görevlerini yapmış, ideallerine en büyük hizmeti yerine getirmiş olurlar. Yasanızın üçüncü maddesinde bu yön açıkça belirtilmiştir. Bu yol üzerine yapılması gereken milleti uyumlu olarak beraber yürütmekten ibarettir" (Hâkimiyet-i Milliye, 5 Şubat 1931, s. 1).

Harf İnkılâbı'ndan hemen sonra 1928 yılında kurulan Millet Mektepleri de gerek yeni alfabenin duyurulması ve tanıtılması gerekse yeni bir dönemin duyurulması adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur (Bayraktutan, 2020, s. 119). Lakin birbiri ardınca yapılan bu inkılaplar tepkileri de beraberinde getirmiş ve önceden beri var olan muhalefet daha da yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra Ekim 1929'da patlak veren ve kısa süre içinde tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalım da Türkiye'yi fazlasıyla etkilemiş ve bu durum hükümete dolayısıyla iktidar partisi CHF'ye karşı hoşnutsuzluğu arttırmıştır (Aydın, 2011, s. 1-2).

Bu bağlamda 1930 yılı Türkiye açısından birtakım zorlukların ve sıkıntılı bir dönem olmuştur. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa giderek artan

hoşnutsuzlukların bir yerde patlak vermesinden, merkezî denetimin yitirilmesinden, Cumhuriyetin ve onun ayrılmaz bir parçası hâline gelen inkılapların yara almasından endişe etmeye başlamıştır. Bu şartlar altında da çözümü yeni bir partinin kurulmasında bulmuştur. Zira böylece toplumdaki sıkıntılara Meclis kanalıyla çözüm aranacak, hükümet denetlenecek, var olan olumsuzluk ve memnuniyetsizliklerin ülkeyi yıpratmasının önüne geçilecektir (Halıcı, 2004, s. 431).

Nihayetinde Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmesiyle 12 Ağustos 1930'da Ali Fethi Bey'in liderliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Lakin cumhuriyetin esaslarını savunması, birikmiş hoşnutsuzlukları gidermesi ve ekonominin düzelmesi konusunda hükümete yol göstermesi beklenen fırkanın ömrü, teşkilatlarına kısa süre içinde eskiye özlem duyan bazı grupların sızması ve hükümet ile yaşanan tartışmaların da etkisiyle çok uzun ömürlü olmamıştır (Aydın, 1994, s. 266-272). Ayrıca fırkanın kapatılmasından kısa bir süre sonra cumhuriyet rejimine karşı bir isyan hareketi olan Menemen Hadisesi yaşanmıştır. Olayları engellemeye çalışan Asteğmen Kubilay, isyancılar tarafından şehit edilmiş ve bu vahşet karşısında halktan bazıları alkış tutmuştur (Goloğlu, 2017, s. 331-334).

Yaşanan tüm bu gelişmeler ise cumhuriyet rejiminin ve yapılan inkılapların halk tarafından henüz yeteri kadar özümsemişmediğini ve rejimin tehlike altında kalabileceğini göstermiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa çıktığı yurt gezilerinde Cumhuriyet rejiminin benimsetilmesi, halkın toplumsal açıdan aydınlatılması gayesiyle Türk Ocakları'nın yerine daha işlevsel ve alternatif bir kuruma ihtiyaç olduğunu görmüştür. Nihayetinde bununla ilgili yapılan çalışmalar sonucunda, 1931 yılında kapanan Türk Ocakları'nın yerine dünyadaki örnekler incelenerek 19 Şubat 1932 tarihinde, başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde Halkevleri'nin açılışı gerçekleştirilmiştir (Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1932, s. 1).

Ankara Halkevi'nin açılış töreninde CHP Genel Sekreteri Recep (Peker), "Biz Halkevleri'nin samimi ve bütün Türk vatandaşlarını müsavi şeref mevkiinde gören zihniyetle kurulmuş çatıları altında bütün vatandaşları toplamaya ve itinalı bir kültür çalışması içinde millî birliğe yükseltmeye azmetmiş bulunuyoruz." (Hâkimiyet-i Milliye, 20 Şubat 1932, s. 1) demek suretiyle bu konudaki beklentileri özetlemiştir. Ayrıca yine Recep (Peker), Başvekil İsmet (İnönü) ve Halkevleri'nin kurulmasında ve örgütlenmesinde önemli rol oynayan Aydın Milletvekili Reşit (Galip) Bey'in çeşitli vesilelerle verdikleri söylev ve demeçler çerçevesinde Halkevleri'nin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Ulusu(;) bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı mefkûreye bağlı halk kitlesi hâlinde örgütlemek.
- Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak.
- Ulusal birliği oluşturan, millî ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür öğelerini bulup ortaya çıkarmak ve geliştirmek.
- Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmaları yapmak.
- CHF'nin ilkelerini yaymak, benimsetmek ve hatta geliştirmek (Çavdar, 2013, s. 353).

Bu meyanda Halkevleri, cumhuriyetin getirdiği değerleri anlatmak, CHF'nin altı ilkesi çerçevesinde şekillenen resmî ideolojiyi ve yapılan inkılapları benimsetmek, Türk kültürünü ve milliyetçiliğini geliştirmek, Türk aydını ile halk arasındaki mesafeyi kapatmak gibi gayelerle açılmıştır.

Halkevleri aynı zamanda CHF Halkevleri Talimatnamesi'nde belirtildiği gibi "Kalplerinde ve dimağlarında memleket sevgisini mukaddes ve ileri yürüten, yüksek bir heyecan hâlinde duyanlar için toplanma ve çalışma yeridir" (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 5). Halkevleri, kendisine yönelik beklentileri yerine getirebilmek için faaliyetleri çeşitli kollar üzerinden yürütmüştür.

Bu kollardan Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi'nin amacı; muhitin umumi bilgisinin artmasına yarayacak mevzularda söyleşi ve konferanslar tertip etmek suretiyle cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesini, memleket sevgisi ile vatandaşlık vazifeleri duygusunun yükselmesini sağlamaktır. Türkçenin o dönem itibarıyla yazı ve edebiyatta kullanılmayan, fakat halk arasında kullanılmaya devam eden kelimelerini, kadim millî masallarını ve atasözlerini araştırıp toplamaktır. Millî tarihin mahallî safhalarıyla özellikle "eğer varsa" bölgedeki göçebe Türk aşiretleri arasında olmak üzere kadim, millî anane ve âdetleri tetkik etmek ve Halkevi adına bir dergi çıkarmak suretiyle yukarıdaki gayelere uygun çalışmalar neşretmektir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 10).

Güzel Sanatlar Şubesi; müzik, resim, mimari, süsleme ve benzeri sanatlarda profesyonel veya amatör unsurları bir araya toplamayı, genç kabiliyetleri korumayı ve bunların yetişmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir. Halkevleri'nin müsamere programlarının musiki kısmını hazırlamak, tatbik etmek ve halk için musiki akşamları tertip etmekle yükümlüdür. Bütün halkın millî marşları ve şarkıları öğrenmesine yardım etmek ve bunların millî günler ile halkevleri umumi müsamerelerinde milletçe bir ağızdan söylenmelerini temine çalışmak, en başta gelen vazifelerindedir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 10-11).

Temsil Şubesi, temsil sanatına heves ve yeteneği olan kadın ve erkek üyelerden oluşan bir grup teşkil etmek suretiyle Halkevleri müsamerelerinde piyesler hazırlamak (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 11), gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, onlara memleket ve toplum için yararlı telkinlerde bulunmak, tiyatro sanatçısı olabilecek yeteneklerin kendilerini göstermelerine imkân vermek gayesini gütmektedir (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 13-14).

Spor Şubesi; Türk gençliği ve Türk halkında spor ve beden hareketlerine sevgi ve alaka uyandırmak, bunları bir kitle hareketi ve millî bir faaliyet hâline getirmekle yükümlüdür. Bu kapsamda bölgesindeki spor teşekküllerinin gelişim ve ilerlemesine yardımcı olmak suretiyle memleketteki teknik spor faaliyetlerinin yayılmasını teşvik etmelidir. Başta halkevleri mensupları olmak üzere talepte bulunanlara kürek çekme, yürüme, atletizm, futbol, jimnastik hareketleri, eskrim, boks, güreş, yüzme ve beden terbiyesi hareketleri düzenlemelidir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 11-14).

Sosyal Yardım Şubesi'nin amacı Halkevi'nin bulunduğu bölgede yardıma muhtaç kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelli ve hasta vatandaşlara yönelik toplumun şefkat ve yardım duygusunu uyandırmak, onları muayene ettirmek ve onlar için gelir temin etmektir. Yine aynı şubeden, bölgelerindeki sosyal yardım kuruluşlarının çalışmalarını daha iyi bir şekilde yerine getirmesine ve işsizlerin iş bulmalarına yardımcı olmaları istenmektedir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 14-15).

Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi; yapacağı derslerle halkın bilgisini arttırma yolunda okuma-yazma ve yetiştirme faaliyetlerinde bulunmayı, belirli meslekleri öğretmeyi ve el becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Vatandaşların tahsil derecelerine göre okuma, yazma, tarih ve yurt bilgileri, medeni bilgiler, yabancı dil, hesap, muhasebe usulü ve makine yazısı gibi geçimini sağlamak için faydalı olan dersleri metot ve usulleri dairesinde öğretmeyi amaç edinmiştir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 15-16).

Kütüphane ve Yayın Şubesi, Halkevleri'nin olmazsa olmaz şartları içerisinde yer almaktadır. Bu şube, millî kültürü besleyecek eserleri artırmak ve mümkün olduğu kadar her zümrede okuma zevkini uyandırmak için mümkün ve munasip olan her tedbiri almakla yükümlüdür. İdare Heyetince tavsiye olunan kitap ve gazete okuyucularının artmasına gayret edecek, kendi başlarına kitap ve gazete alamayanların bu arzusunu müşterek alım çareleri bularak tanzime çalışacaktır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 17-19).

Köycüler Şubesi; köylerin sosyal, sağlık, bedii gelişimlerine yardımcı olma, köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularını kuvvetlendirme gayesindedir. Bahsi geçen şube, halk dersaneleri ve kurslar ile sosyal yardım gibi diğer şubelerinin de katılımıyla köylere geziler düzenleyerek köylünün çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Bu meyanda köylüye okuma yazma öğretmek, on beş günde bir, yazma bilmeyen köylülerin mektuplarını yazmak, hasta olanlara muayene ve tedavilerinde rehberlik etmek, özellikle yetim ve şehit ailelerini himaye ederek onların resmî işlemlerini kolaylaştırmak da şubenin vazifeleri arasındadır. Bütün köy öğretmenleri, hayat ve mevcudiyetini köylünün refah seviyesinin yükselmesine vakfetmiş olması itibarıyla bu şubenin doğal üyesi sayılmıştır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 19-20).

Müze ve Sergi Şubesi, mensup olduğu Halkevi mıntikasındaki tarihî eser ve abidelerin iyi muhafazası hususunda alakadar olmak, resmî makamlara yardımcı olmak ve bu eserlerin muhafazası maksadıyla teşekkül eden hususi cemiyetlere destek olmakla yükümlüdür. Yine bulunduğu bölgede resmî müzeler varsa onları zenginleştirmeye ve eksikliklerini tamamlamaya, yoksa da bunların kurulmasına çalışacaktır. Gerek Halkevi mıntikasında gerekse memleketin diğer taraflarında bulunan sanatçılara ait eserleri Halkevi binası içinde halka tanıtmak, memleketteki hakiki sanatın revaç kazanmasını temin etme uğraşı içerisinde olacaktır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 20-21).

Çalışmalarını bu şubeler vasıtasıyla yürütmeye başlayan halkevleri, her yıl çoğalarak büyümüş ve 1950 yılı itibarıyla Londra Halkevi de dâhil olmak üzere sayısı 478'e ulaşmıştır (CHP 18'inci Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, 1950, s. 3). Bu halkevlerinden 8 tanesi Samsun ve ilçelerinde kurulurken (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 7-29) Samsun Halkevi, 19 Şubat 1932'de (Vakit, 20 Şubat 1932, s. 4) Bafra Halkevi ise 24 Şubat 1933 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır (Vakit, 25 Şubat 1933, s. 8).

Yine Bafra'nın, Samsun'da halkevine sahip ilk ilçe olması hasebiyle bu hususta diğer ilçelerin önünde yer aldığı görülmektedir. Nitekim ilerleyen yıllarda Alaçam, Çarşamba, Havza, Ladik, Terme ve Vezirköprü gibi Samsun'un diğer ilçelerinde de halkevleri açılacaktır (Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi, 1940, s. 7-29). Tüm bunların yanı sıra 1933 yılı gibi Türkiye'nin henüz bütün vilayet merkezlerinde bile halkevlerinin açılmadığı bilgisinden hareketle o tarihte Samsun'un bir ilçesi olan Bafra'da halkevi açılmasının, ilçenin kadim medeniyetlere, önemli devletlere ev sahipliği yapmış ve böylelikle de kültürel bir zenginliği bünyesinde toplamış olmasının tesirinin olduğunu söylemenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.

Nitekim Kızılırmak'ın Karadeniz'e döküldüğü bölge üzerinde verimli bir ovada kurulan Bafra'da ilk yerleşim izleri MÖ 5000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Kaşka, Hitit, Paflagon, Lidya, Pers, Helen, Pontus, Roma ve Bizans gibi pek çok devletin hüküm sürdüğü Bafra (Demirel, 2015, s. 32), 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçukluların eline geçmiştir. 1214 yılından itibaren Türkmen aşiretlerin yerleştirilmesiyle birlikte Türk yurdu olmaya başlayan bu topraklar 1460'da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Arslanbay, 2018, s. 3).

Bafra, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra önceleri nahiye olarak idare edilmiş, XVI. yüzyılda ise kaza niteliği kazanmıştır. XVIII. yüzyılda kaza merkezi olmaya devam eden Bafra, sonraları yine nahiye ve nihayet 1854 yılında tekrar kaza hâline getirilmiştir. 1860'lardan itibaren Kafkasyalı göçmenlerin bir kısmının iskân edildiği bir bölge olan Bafra, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle tütün üretiminin bölgede yaygınlaşmasının tesiriyle sağlanan kalkınmayla birlikte göç alan bir merkez durumuna gelmiş ve Bafra'nın nüfusu 1914 sayımına göre köyleriyle birlikte 81 bin küsur olmuştur. 1900'lü yıllardan itibaren erkek ve kız rüştiyesi bulunan Bafra'nın bu okullarla birlikte sosyal yaşantısı da değişmeye başlamıştır. Zira bu iki okulda eskiye nispeten modern bilgi ve düşüncelere sahip seçkin bireyler yetişmiş, bunların rehberliğiyle bu orta hâlli kazanın modernleşme süreci ivme kazanmıştır (Ayar, 2010, s. 68-89). Bafralılar, Millî Mücadele döneminde de gerek Rum çetelerine karşı verdikleri mücadele ve gerekse Mustafa Kemal Paşa'ya olan bağlılıkları ve düşmanın yurttan atılması yolunda yaptıkları çalışmalarla esaret altında yaşamaktansa savaşıyor ölmeyi göze aldıklarını göstermişlerdir (Gümüş, 2007, s. 41-44).

Açıkçası yukarıda dile getirildiği gibi gerek ekonomisi gerek nüfusu ve gerekse sosyal yaşantısıyla bir değişim ve gelişim içerisinde olan Bafra, Cumhuriyetin kurulmasından itibaren de Samsun ilinin büyük bir ilçesi olarak yerini muhafaza etmiştir. Nitekim Bafra, sahip olduğu bu birikimle halkevi açılması hususunda gerekli şartları yerine getirerek bu konuda bazı illerin dışında başta kendi ilindeki ilçeler olmak üzere Türkiye'deki çoğu ilçenin önünde yer almıştır. 24 Şubat 1933 tarihinde Bafra'da açılan halkevi kapatıldığı 1951 senesine kadar Cumhuriyet değerlerini vatandaşlara aktarma, onların toplumsal ve kültürel yaşamına katkı sağlama adına önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı Türkiye'de açılan ilk halkevlerinden arasında sayabileceğimiz ve şimdiye kadar faaliyetleri hakkında detaylı bir araştırmanın yapılmadığı Bafra Halkevi'nin kuruluşunu ve faaliyetlerini ortaya koymaktır.

1. Bafra Halkevi

1.1. Bafra Halkevi'nin Açılması

1932 yılında hazırlanan CHF Halkevleri Talimatnamesi'ne göre Halkevleri'nin açılış kararı CHF Fırka İdare Heyeti'ne; tesis, şekil ve düzenlemesi ise vilayet İdare Heyetlerine ait olacaktı. Halkevleri'nin tesis ve teşkilinde şubelerin faaliyetini temin edecek unsurlar ve bunların çalışmasına elverişli bina, para ve diğer maddi vasıtalar aranacaktı. Bütün şubelerin aynı zamanda teşkiline kifayet edecek mesai unsurları bulunmazsa en az üç şubenin faaliyeti temin olunmak şartıyla halkevleri açılabilir ve diğer şubeler tedrici surette tamamlanacaktı (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 5-6).

Bu meyanda Bafra Halkevi de söz konusu şartlara uygun bir şekilde 24 Şubat 1933 tarihinde açılarak faaliyetlerine başlamıştır (Vakit, 25 Şubat 1933, s. 8). Bünyesinde Dil-Edebiyat-Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri-Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler gibi sekiz şube barındıran Bafra Halkevi'nin ilk başkanı Hacı Mustafa Bey olmuştur. Yönetim kurulunda da Seniha Hanım, Ali Erdoğan Bey, Yusuf Kemal Bey, Hacı Mustafa Oğlu Sırrı Bey, Melül Raci Bey, Mithat Niyazi Bey ve Köprülüoğlu Hasan Bey yer almıştır (Vakit, 15 Mart 1933, s. 11).

Bafra Halkevi şubelerinde görev alan kişilerin sayısı ise açılış tarihi itibarıyla 43'ü kadın ve 566'sı erkek olmak üzere toplamda 609 kişiyi bulmuştur. Bu kişilerden 14'ü Dil-Edebiyat ve Tarih, 36'sı Güzel Sanatlar, 44'ü Temsil, 117'si Spor, 80'i Sosyal Yardım, 33'ü Halk Dershaneleri ve Kurslar, 66'sı Kütüphane ve Neşriyat, 176'sı Köycüler Şubesi'nde görev almıştır. Mesleki dağılım açısından bu kişilerin 8'i avukat, 11'i doktor, 40'ı öğretmen, 128'i tüccar, 140'ı çiftçi, 33'ü işçi, 35'i sanatkâr iken 241'i ise diğer meslek gruplarındadır (Halkevleri'nin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 82-115). Şubelere göre

üye dağılımında genellikle ilgili meslek grubu o şubede ağırlığı oluşturmakta iken toplamda çiftçiler grubu 140'a varan üye sayısı ile Bafra Halkevi'nde görev alanlar içinde en büyük meslek grubunu oluşturmuştur.

1.2. Bafra Halkevi Binası

CHF İdare Heyetleri tarafından temin, tanzim ve teftiş edilen Halkevi binaları (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 7) genel olarak kent merkezlerinde yer alan, hükümet konağı ve belediye binaları gibi hükümetin varlığını ve gücünü temsil eden birer yapı konumundadır. Vilayet konağından sonra en önemli yapı olarak Halkevi binaları gelmektedir (Yeşilkaya, 1999, s. 140-141). Bu bağlamda Bafra Halkevi standartların dışında ve kiralık ahşap bir binada faaliyete başlamıştır. CHF İlçe Merkez Teşkilatı'nın da yer aldığı bu bina, gerek şubelerin çalışmalarını rahat bir şekilde gerçekleştirebileceği gerekse halkın rahat bir şekilde toplanabileceği bir yapıdan uzaktır (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Yukarıda zikredilen eksikliklerden ötürü Bafra Halkevi yönetimi müstakil bir binaya sahip olmak için hemen harekete geçmiştir. Zira böylece yapılan çalışmaların sayısı ve verimi artırılmak istenmiştir. Bu meyanda yönetim ilk önce İdâre-i Husûsiyye'nin kendilerine verdiği bir binayı 7 bin liraya satarak Halkevi binası yapımı için gerekli bütçeyi sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca CHF ve Bafra Belediyesi'nden aldıkları yardımların bir kısmını da bu işe ayırmak suretiyle nihayetinde 10.500 liralık bir bütçeye sahip olmuştur. Lakin binanın nereye yapılacağı konusunda uzayan tartışmalar, bina yapım sürecinin aksamasına neden olmuştur (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bu durum 1937 yılında Bafra Halkevi'ni teftiş eden Mardin Milletvekili Hilmi Çoruk'un dikkatinden de kaçmamıştır. Hilmi Çoruk teftiş sonrası kaleme aldığı raporunda, Bafra Halkevi binasının arzu edilen çalışmaların ortaya konulması açısından elverişli olmadığı üzerinde durmuş ve binanın yapılacağı yerin bir an önce seçilerek bina işinin tamamlanması gerektiğinin altını çizmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2). Nitekim söz konusu rapor sonucunda Bafra Halkevi için müstakil bir bina yapılma süreci yeniden başlatılmış ve bu süre zarfında da Bafra Halkevi'nin çalışmalarını başka bir binada yapmasına karar verilmiştir.

Nihayetinde Bafra Halkevi, 23 Haziran 1937'de Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İlçe Teşkilatı ile beraber o yıllardaki adıyla Kargah günümüzdeki adıyla Cumhuriyet Mahallesi Hacı Zülfikar Bey Sokağı'nda bulunan 25 numaralı binaya taşınmıştır (Bafrasesi, 23 Haziran 1937, s. 1). 5 odaya ve 20 kişi kapasiteli bir salona sahip bu bina da gerek küçük olması gerekse halkın bulunduğu bölgeden uzakta kalması nedeniyle Halkevi'nin çalışmalarını ve verimini artırma konusunda beklentileri karşılama konusunda yetersiz kalmıştır (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2). Bu nedenle Bafra Halkevi yönetimi özellikle müsamereler ve konferanslar için ilçe merkezinde yer alan okulların salonundan istifade etmiştir.

Bu şartlar altında faaliyetlerini sürdüren ve kendisine ait büyük bir salonu ve binası olması hâlinde veriminin daha çok artacağı teftiş raporlarında da yer alan Bafra Halkevi için müstakil bir binaya kavuşmak kolay olmamıştır. Süreç, arsa ve plan meselelerinde mutabık kalınmaması ve inşaat müsaadesinin alınmaması nedeniyle çok yavaş bir şekilde ilerlemiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2). Bina yapımı için temel atma töreni 20 Mayıs 1946'da yapılırken törene Samsun Valisi Rüknettin Nasuhioğlu, Tümen Komutanı General Rüştü Erdelhun, CHP Müfettişi Cemal Kazancıoğlu, Samsun Belediye Başkanı Ahmet Eymir, Samsun Milletvekilleri, parti il ve merkez ilçesi idare kurulları başkan ve üyelerinin dışında birçok vatandaş ve öğrencinin de iştirak etmiştir (Ulus, 21 Mayıs 1946, s. 2).

1.3. Bafra Halkevi İdarecileri

CHF Halkevleri Talimatnamesi ve Öğreneği'ne göre Halkevi başkanları bağlı bulunduğu yerin parti idare heyeti arasından seçilir ve bu heyet tarafından iş başına getirilirdi. Halkevi yönetim kurulları ise o Halkevi'ne bağlı şube komitelerinin kendi aralarından ayrı ayrı seçeceği birer delegeden oluşurdu. Bu delege şube üyelerinden birisi olabileceği gibi şube başkanı da olabilirdi. Halkevi yönetim kurulları ve şube komiteleri seçimleri iki yılda bir yapılır ve üyeler tekrar seçilebilirdi. Halkevi yönetim kurulu haftada en az bir kere toplanır ve toplantılara Halkevi başkanı başkanlık ederdi (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932, s. 8-9; CHP Halkevleri Öğreneği, 1938, s. 8-10; Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940: 8-10).

Nitekim bahsi geçen ilkeler çerçevesinde Bafra Halkevi'nde toplamda 6 kişi başkanlık görevini üstlenirken 1933-1951 yılları arasında görev alan bu kişilerin görev süresi ve mesleki dağılımları şu şekildedir:

Adı Soyadı	Başkanlık Dönemi	Mesleği
Hacı Mustafa Bey	1933-1935	
Zihni Lokman	1935-1939	Belediye Başkanı
Hasan Çakın	1939-1940	Tüccar
Nesimi Barkın	1940-1941	Muhasebeci
Necmettin Esin	1941-1950	Ortaokul Müdürü
Fehmi Yekta Çubukçu	1950-1951	Öğretmen

Tablo 1: 1933-1951 Yılları Arasında Bafra Halkevi Başkanlığı Yapmış Olan Kişiler¹

Bafra Halkevi yönetim kurullarında görev alan kişilere ait bilgiler ise ulaşılabildiğimiz veriler çerçevesinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
Hacı Mustafa Bey	Başkan	
Seniha Hanım	Üye	Öğretmen
Ali Erdoğan	Üye	İlkokul Müfettişi
Yusuf Kemal	Üye	Avukat
Hacı Mustafaoğlu Sırrı	Üye	
Melül Raci	Üye	
Mitat Niyazi	Üye	
Köprülüoğlu Hasan Bey	Üye	

Tablo 2: 1933 Yılı Bafra Halkevi Yönetim Kurulu (Vakit, 15 Mart 1933, s. 11).

¹ Göreve başlama ve görevde olunan dönemler hususunda Hacı Mustafa Bey için bk. Vakit, 15 Mart 1933, s. 11; Zihni Lokman için bk. BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1; Hasan Çakın için bk. BCA, 490.01.00.00 / 973.766.3; Nesimi Barkın için bk. CHP Halkevleri ve Halkodaları 1940, s. 61; Necmettin Esin için bk. BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2; Fehmi Yekta Çubukçu'nun Bafra Halkevi başkanlığı yapmış olabileceği konusunda ulaşılabildiğimiz tek kaynak *Bafrasesi* gazetesinin 25 Şubat 1950 tarihli nüshasıdır. Zira gazetenin bu tarihli nüshasının ilk sayfasında "Necmettin Esin'in Bafra'dan ayrılması ile açılan Halkevi Başkanlığına henüz kimse seçilmemiştir. Yalnız CHP mehalifinde beliren kanaate göre bu vazifeye Fehmi Yekta Çubukçu getirilecektir." şeklinde bir haber yer almıştır (bk. *Bafrasesi*, 25 Şubat 1950, s. 1).

Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
Zihni Lokman	Başkan	Belediye Başkanı
Mahmut Üstüner	Üye	Tüccar Kâtibi
Mithat Doğu	Üye	Tapu Kâtibi
Mustafa Yalçın	Üye	Amerikan Tütün Kumpanyasında Veznedar
Mansur Çakmaklı	Üye	Belediye Kâtibi
Ziya Onat	Üye	Belediye Saymanı
Faik Kırçıl	Üye	Öğretmen
Hasan Çakın	Üye	Tüccar
Mustafa Ergin	Üye	Çiftçi

Tablo 3: 1937 Yılı Bafra Halkevi Yönetim Kurulu (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2)

1939 Yılı Bafra Halkevi Yönetim Kurulu		
Adı Soyadı	Görevi	Mesleği
Hasan Çakın	Başkan	Tüccar
Bedri Edis	Üye	Kültür İşyarı (memur)
Muhlis Çakmaklı	Üye	Sekreter
Fethi Arık	Üye	Öğretmen
Tufan Tunçsay	Üye	Öğretmen
Ziya onat	Üye	Belediye Saymanı
Faik Kırçıl	Üye	Öğretmen
Kemal Kitaplı	Üye	Tüccar
Feyzullah Demiray	Üye	Öğretmen

Tablo 4: 1939 Yılı Bafra Halkevi Yönetim Kurulu (BCA, 490.01.00.00 / 973.766.3).

Görüldüğü gibi Bafra Halkevi başkanlığını üstlenen kişiler arasında belli bir meslek grubunun ağırlığından bahsedilemezse de yönetim kurullarında görev alan kişiler ekseriyetle devlet memurlarından oluşmaktadır. Görev dağılımlarında ise erkek egemenliği söz konusudur.

2. Bafra Halkevi Şubelerinin Faaliyetleri

Bafra Halkevi bünyesinde; “Dil, Edebiyat, Tarih”, “Güzel Sanatlar”, “Temsil”, “Spor”, “İçtimai Yardım”, “Halk Dershaneleri ve Kurslar”, “Kütüphane ve Neşriyat”, “Köycüler” gibi sekiz farklı şube yer alırken bu şubeler Bafra Halkevi’yle birlikte açılarak faaliyetlerine başlamıştır.

2.1. Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 1 avukat, 4 öğretmen, 2 tüccar, 2 çiftçi ve 5 de diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 14 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 82-83) Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi ilk yıl itibarıyla eski eserlerdeki öz Türkçe kelimeleri derlemek, Bafra tarihine ait bilgileri toplamak, halkın umumi seviyesini yükseltecek konferanslar ve söyleyişler yapmak gibi faaliyetlerde bulunmuştur (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15).

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi, ilerleyen yıllarda da özellikle dil alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda halk arasında kullanılıp yazı dilinde kullanılmayan kelimeler toplanarak merkeze gönderilmiştir. I. Türk Dili Kurultayı’nın açılış günü olan ve Türkçenin değerini ve kaynaklarının zenginliğini halka bildirmek konusunda önemli bir yer teşkil eden Dil Bayramı’nın dördüncü yıl dönümü 26 Eylül 1935 tarihinde Bafra sinema bahçesinde büyük bir törenle kutlanmıştır. Yaklaşık 400 kişinin katıldığı törende İlkokul öğrencileri İstiklal ve Kamutay Marşlarını söylemiş, şube üyeleri

Türkçenin düzgün kullanılması hakkında yaptığı konuşmalarla Türk dilinin değeri ve öneminden bahsetmiştir (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1).

Dil Bayramı'nın beşinci yıl dönümü yurdun her tarafında olduğu gibi Bafra Halkevi'nin katkılarıyla Bafra'da da büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Kutlamalar sonrası Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi Başkanı F. Yekta Çubukçuoğlu, Türk dilinin gelişim sürecini anlatan bir söylev vermiştir. Söylev sonrası bandonun eşliğinde çalınan Onuncu Yıl Marşı'nı yüzlerce yurttaş hep bir ağızdan söyleyerek alandan ayrılmıştır (Altın Yaprak, 30 Eylül 1936, s. 15).

Dil Bayramı'nın altıncı yıl dönümü de 26 Eylül 1937'de Halkevi'nde yapılan büyük bir törenle kutlanmıştır. Hazırlanan program kapsamında İlçe Kaymakamı M. Nedim Aker'in açılış konuşmasından sonra Halkevi üyelerinden Bedri Edis, Türk dili hakkında bir konferans vermiştir. Akabinde ortaokul öğrencilerinden Sabahaddin Turna bir şiir okumuş, şube üyelerinden Mahmut Üstüner tarafından dil ve tarih hakkında bir söylev verilmiştir. Daha sonra kürsüye ortaokul öğrencilerden Sabri Özçakır çıkmış ve o da Türk dili hakkında bir konuşma yapmıştır. Tören Onuncu Yıl Marşı ile son bulmuştur (Bafrasesi, 29 Eylül 1937, s. 1-2).

26 Eylül 1940'ta Dil Bayramı'nın dokuzuncu yıl dönümü Kızılırmak İlkokulu'nun gösteri salonunda, Halkevi'nin tertip ettiği programla kutlanmıştır. Yaklaşık 500 kişinin katıldığı program ortaokul öğrencilerinin söylediği İstiklal Marşı ile başlamıştır. Hemen akabinde Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi Başkanı Bedri Edis, "Dil ve Dil İnkılabı" başlıklı bir söylev vermiştir. Daha sonra, hazırlanan temsiller icra edilmiş ve program Onuncu Yıl Marşı'yla son bulmuştur (Bafrasesi, 2 Ekim 1940 s. 1-2).

Dil Bayramı'nın on birinci, on üçüncü, on dördüncü ve on altıncı yıl dönümü kutlamaları da yine Halkevi'nde yapılmıştır. Hazırlanan program çerçevesinde Halkevi Başkanı Necmettin Esin tarafından "Dil ve Edebiyatımız", "Türk Dili'nin Üstün Değeri" başlıklı konferanslar verilmiştir (Bafrasesi, 30 Eylül 1942 s. 1; 31 Eylül 1944 s. 1; 29 Eylül 1945, s. 1). On altıncı yıl dönümü kutlamalarında Necmettin Esin'in dışında ilçeye misafir olarak gelen Ord. Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay tarafından da günün anlam ve önemi belirten bir konuşma yapılmıştır (Bafrasesi, 27 Eylül 1947 s. 1).

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi, edebiyat alanında da birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Halk bilgisinin değerini gösteren halk şairleri ve yazıları hakkında Köycülük Şubesi ile Nebiyan Yaylası'na yapılan seyahatte orada meskûn kişilerle temas edilmiş ve yöreye ait halk türküleri toplanmıştır (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1). Bu suretle halk türkülerinin, halk yaşayışının ne kadar sadık akisleri olduğunun kuvvetli bir delili daha verilmiştir (Halkevleri, 1932-1935, s. 23). Yine buradaki oyun havaları toplanarak Bafra Halkevi'ne ait hoparlör vasıtasıyla halka duyurulmuştur. Ayrıca kol mümessili tarafından halk edebiyatı ile bugünün edebiyatı arasındaki farkları gösteren bir söylev verilmiş ve bu söyleve 150 kişi katılmıştır. Zaman zaman da yeni Türk ozanlarının meydana getirdikleri eserlerden parçalar alınarak sesi güzel olan Halkevi mensupları tarafından yine hoparlör vasıtasıyla halka dinletirilmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1).

Bafra Halkevi'nin 1935 yılı çalışma raporunda belirtildiğine göre bu şubenin, Bafra ve çevresinde kayda değer büyük tarihî eserlerin bulunmamasından ötürü millî tarihin mahallî safhalarıyla ilgili çalışmaları sınırlı kalmıştır.² Yine de şubenin bu alandaki en önemli icraatının, Köprülü Mehmet Paşa'nın ailesi tarafından yaptırılan Bafra Mirza Bey

² Açıkçası tarihi MÖ 5000 yılına kadar giden ve birçok medeniyete ev sahipliği yapan bu topraklarda kayda değer büyük tarihî eserlerin bulunmadığı söylemini o dönem itibarıyla yeteri kadar arkeolojik kazı yapılmamasına bağlamak mümkündür. Nitekim ilerleyen yıllarda yapılacak kazılarda bölgenin geçmişine ışık tutacak pek çok veriye ve tarihî esere ulaşılabilecektir. Araştırmalar için bk. Kızıltan, 1992, s. 213-242.

Camii'nde üzerinde tarihi belli olmayan bir Kur'an-ı Kerim bulunması sonucu bu Kur'an-ı Kerim'in muhafazası için Samsun Gazi Kütüphanesi'ne gönderilmesi olduğu söylenebilir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21). Ayrıca şube üyeleri, Bafra Tarihi hakkında da araştırmalar yapmış ve bu araştırmalar Bafra Halkevi'nin kendi dergisi olan *Altın Yaprak*'ta şube üyelerinden Mahmut Üstüner imzasıyla 1 Mart 1936 tarihinden itibaren neşredilmeye başlanmıştır (Altın Yaprak, 1 Mart 1936, s. 6-7). Bunun dışında şube, zaman zaman davet ettiği konuklar aracılığıyla tarihi konularda konferans vermekten de geri kalmamıştır. Bu kapsamda Balıkesir Milletvekili Örgü Evran'a 14-15 Şubat 1936 tarihlerinde "İnkılap ve İstiklal" başlıklı bir konferans verdirilmiştir. 1800 kişinin katıldığı konferans bölge halkında büyük bir merak ve heyecan uyandırmıştır (BCA, 490.01.00.00 / 1012.905.2). Yine Samsun Lisesi Müdürü Ziya Karamuk tarafından verilen "Türk'ün Kahramanlığı" ve "Türk Seciyesi" başlıklı diğer bir konferans da ilgiyle takip edilmiştir (Son Posta, 12 Şubat 1941, s. 6).

Dil, Edebiyat ve Tarih Şubesi bunların dışında Türklüğün tarihi onurunu ve ulusal savaş hatıralarını göz önüne koymak yolunda millî bayramları layık olduğu derecede kutlamak için vaktinde programlar yapmak ve bu günlerin önemine binaen edebi konferanslar vermekten de geri kalmamıştır.

Bu kapsamda 23 Nisan Egemenlik Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ün Samsun'a Ayak Basma Yıldönümü, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı gibi millî günler, Cumhuriyet Meydanı'nda düzenlenen törenlerle kutlanmış ve şube üyeleri tarafından günün önemini anlatan şiirler okunmuş, konuşmalar yapılmış ve konferanslar verilmiştir. Şube üyeleri, Bafra Askerlik Şubesi tarafından düzenlenen 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerine katılmaktan (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1), Tayyare Bayramı'nı kutlamaktan, Boğazlar ve Hayat Nümayişleri gibi etkinlikler düzenlemekten de geri kalmamıştır (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 18). Şube üyeleri ayrıca inkılap şehidi Kubilay'ın ölümünün yıl dönümü dolayısıyla Bafra Halkevi yönetiminin düzenlediği programda da yerini almış ve program muvaffakiyetle sona ermiştir. Salonu dolduran 300 kişi hep birden inkılabı koruyacaklarına dair ant içmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1).

Açıkçası Türk Dil ve Türk Tarih Kurumu'nun doğal birer üyesi olarak da görülen Bafra Halkevi'nin bu şubesi, yaptığı çalışmalarla üzerine düşen sorumluluğu bölgenin imkân ve şartları nispetinde yerine getirmeye çalışmış ve özellikle dil alanında yaptığı faaliyetlerle ön plana çıkmıştır. Türkçenin yüksek kültür varlığını bütün değeriyle ortaya çıkarma günü olan Dil Bayramı'nı layık olduğu şekilde kutlama gayreti içerisinde olmuş, Türkçenin büyüklüğü ve zenginliği hakkında farklı tarihlerde çeşitli konferanslar vermiştir. Millî bayramları layık olduğu derecede kutlamaya özen gösteren şubenin Bafra tarihi üzerine yaptığı araştırmalar bölge tarihi açısından önemli bir gelişme olarak yerini alırken halk şairleri ve yazılarına yönelik incelemeleri, derlemeleri de edebiyat alanında kayda değer bir hizmet olmuştur.

2.2. Güzel Sanatlar Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 2 doktor, 2 öğretmen, 5 tüccar, 1 çiftçi, 2 işçi, 13 sanatkâr ve 15'i de diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 40 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 106-107) Güzel Sanatlar Şubesi ilk iki yıl itibarıyla musiki üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Aile geceleri tertip ederek bu gecelerde konserler vermek ve bölgede içtimai hayatın ilerlemesi için tedbirler almak gayreti içerisinde olmuştur (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1935, s. 17).

Bu çabalara rağmen Güzel Sanatlar Şubesi'nin ilk yıllardaki çalışmaları gerek enstrüman ve gerekse bu enstrümanları kullanacak elemanların yetersizliği nedeniyle zayıf kalmıştır. Şube yönetimi, söz konusu zayıflığı gidermek amacıyla bir bando teşkilatı kurmak için harekete geçse de istenilen sonucu alamamıştır. Zira bando takımı teşkil için gerekli para ve eleman hazırlanmışsa da ihtiyaç duyulan aletlerin birçoğuna İstanbul'daki satış mağazalarında mevcut olmaması nedeniyle ulaşılamamıştır. Bunun üzerine şube üyeleri keman derslerine önem vermiş ve ara sıra da hoparlörler vasıtasıyla müzik yayınında bulunmuştur (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21). Halkevi'nde yapılan toplantı, konferans, müsamere ve törenlere de keman ve piyano ile eşlik etmiştir (Altın Yaprak, 1 Mart 1936, s. 8).

Güzel Sanatlar Şubesi'nin bir bandoya sahip olması 1936 yılını bulmuş ve 10 parça olarak teşekkül eden bando takımında görev alacak kişiler ilk etapta Bafra Halkevi üyeleri arasından seçilmiştir (Altın Yaprak, 31 Ağustos 1936, s. 16). 1937 yılında bando dışında bir de caz takımına sahip olan Güzel Sanatlar Şubesi bando, keman ve mandolin kursları açmak suretiyle müziğe yatkın olan gençleri bulmak ve onların musiki yeteneklerini geliştirme gayreti içerisinde olmuştur. Ayrıca özel günlerde hoparlörle müzik yayını yapmış, Halkevi'nde yapılan toplantılara ve spor kulüplerinin müsamerelerine, millî günlerdeki tören ve konserlere bando ile katılmaya başlamıştır (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 17).

Bu kapsamda Bando Takımı, 21 Nisan 1937'de düzenlenen ve Büyük Şair Abdülhak Hâmid'i anma programında yerini almış ve burada bir matem havası çalmıştır. Bandodan sonra yine Güzel Sanatlar Şubesi tarafından merhumun "Tarık yahut Endülüs Fethi" adlı eserinden bir kesit başarılı bir şekilde icra edilmiştir (Bafrasesi, 28 Nisan 1937, s. 2; Altın Yaprak, 30 Nisan 1937, s. 14). 14 Temmuz 1937 Cumartesi günü yapılan aile toplantısında da Güzel Sanatlar Şubesi'nin müzik bölümü bir gösteri icra etmiştir (Bafrasesi, 28 Temmuz 1937, s. 1).

Bando takımı bu tarihten sonra özellikle Bafra Halkevi tarafından tertip edilen aile toplantılarında sahne almaya devam etmiştir (Bafrasesi, 7 Ocak 1941, s. 1). Vatandaşların yoğun bir şekilde katılım sağladığı bu aile toplantılarında caz ve bando dinletisinin yanı sıra yine Güzel Sanatlar Şubesi tarafından mahallî danslar, oyunlar ve eğlenceler tertip edilmiştir (Bafrasesi, 27 Mart 1943 s. 2). 1943 yılı Mart ayında ise şube üyelerinden Öğretmen Refika Gökçey tarafından kadınlara mahsus olmak üzere bir mandolin kursu açılmıştır. Halkevi bünyesinde yapılacak derslerin saatleri pazartesi günleri 14.30-17.00, çarşamba günleri de 15.30-17.00 arasında olacak şekilde ayarlanmıştır (Bafrasesi, 13 Mart 1943, s. 3).

Tokat Halkevi bando öğretmenlerinden Mehmet Kalpak'ın oradaki görevinden ayrılıp Bafra Halkevi'nde göreve başlaması ve başta Bafra Kaymakamı Nazım Üner olmak üzere CHP İlçe Başkanı İshak Özkan ve Halkevi Müdürü Necmettin Esin'in katkıları sayesinde Güzel Sanatlar Şubesi bando takımının faaliyetleri 1944 yılından itibaren daha da canlanmaya başlamıştır. Zira Mehmet Kalpak her çeşit sazı çalmakla, sazdan istifade etmek ve bandonun heyecanını yaşamak isteyen gençlere önemli fırsatlar sağlamıştır (Bafrasesi, 27 Ocak 1943, s. 1). Bando takımının yeni hocasının öncülüğünde 29 Ocak 1944'teki aile toplantısında vermiş olduğu konser büyük bir alkış almıştır (Bafrasesi, 5 Şubat 1944, s. 1).

Bando takımı 1945 yılında Bafra Halkevi tarafından tertiplenen Halkevleri'nin kuruluşunun yıl dönümü etkinliğinde de sahne almıştır. Halkın yoğun ilgi gösterdiği etkinlik, İstiklal Marşı'nın okunmasıyla başlamış ve bandonun icra ettiği müzik ziyafetiyle son bulmuştur (Bafrasesi, 3 Mart 1945, s. 1).

23 Nisan 1947'de Bafra Halkevi tarafından Kızılırmak İlkokulu Salonu'nda tertip edilen ve Samsun Valisi Orhan Sami Güvenç'in de katıldığı baloda yine bando takımı eşliğinde dans, mahalli oyunlar, monologlar ve piyano gösterileri yapılmıştır. Misafirlerden Doğan Güvenç tarafından keman eşliğinde klasik parçalar çalınmış, Vali Orhan Sami Güvenç, Mustafa Kemal Atatürk'ün en çok sevdiği "Dağ başını duman almış" şarkısını baloya katılan misafirlerle birlikte söylemiştir (Bafrasesi, 26 Nisan 1947, s. 1).

Bu şekilde çalışmalarını sürdüren Bafra Halkevi bando takımı, Samsun merkezi ve komşu ilçelerdeki bando takımlarına oranla çok daha üstün bir teşekkül konumuna ulaşmıştır. Bu nedenle Bafra Halkevi bando takımı genel törenler, balolar ve toplantılarda sahne alması için Samsun, Alaçam ve Çarşamba Halkevleri gibi çeşitli kurumlar tarafından da davet edilmiş ve bu davet karşılıksız bırakılmamıştır. Tabii bu durum bando takımının müzik aletlerinin mühim bir kısmını tamire muhtaç hâline getirmiştir. Söz konusu sorun ise 1947 Kasım ayında CHP Genel Sekreterliği'nden alınan 500 liralık maddi destekle giderilmeye çalışılmış ve böylece bando takımının faaliyetlerini aynı kalitede sürdürmesi sağlanmıştır (BCA, 490.01.00.00 / 1042.1007.1).

Bafra Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi'nin yapmış olduğu yukarıdaki çalışmalardan hareketle, bu şubenin kendisinden faaliyette bulunması beklenen müzik, resim, mimari, süsleme ve benzeri sanatlar arasında özellikle müzik alanında ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Şube'nin millî günler ile Halkevi tarafından düzenlenen etkinliklerin musiki kısmını hazırlamak, halk için musiki akşamları tertip etme ve müziğe yatkın olan vatandaşların bu yeteneklerini geliştirme yönündeki amaç ve sorumluluklarını da yerine getirdiği, bölge halkının güzel sanatlara olan ilgisini artırmak için uğraş verdiği görülmektedir.

2.3. Temsil Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 1 avukat, 1 doktor, 4 öğretmen, 10 tüccar, 7 çiftçi, 1 işçi, 2 sanatkâr ve 30 diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 56 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 86-87) Temsil Şubesi ilk yıl itibariyle herhangi bir çalışma ortaya koymamıştır (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15).

1934 yılı itibariyle aktif olarak çalışmaya başlayan ve bu sürece gençleri de katan Temsil Şubesi, Bafra Halkevi yöneticilerinin Alaçam nahiyesine yaptığı ziyarette "İstiklal" konulu bir piyes sahnelemiştir (Vakit, 2 Eylül 1934, s. 9; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1935, s. 20-21). 1935 yılında ise 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla düzenlenen programda yer alarak "İstiklal ve Sönen Ümit" adlı piyeslerini sahneye koymuştur. Gençlerin sahne aldığı bu piyesler 280 kişi tarafından izlenilmiştir. Samsun Lisesi'nde okuyan Bafra gençleri de Temsil Şubesi'nin yardımlarıyla 28 ve 29 Aralık 1935 akşamı "Beş Devir" adlı piyeslerini 550 kişinin katılım sağladığı bir ortamda icra etmişlerdir (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21).

Temsil Şubesi'nin bu dönemde çalışmalarını sınırlayan en büyük faktör temsilde rol alacak kadın bulunamaması olmuştur. Bölgedeki kadın öğretmenlerden temsillerde rol almaları için yardım istenmişse de bu yardım her defasında temin edilememiştir (BCA, 490.10.00.00/990.832.1). Nitekim Temsil Şubesi'nde görev alacak kadınların bulunamaması yüzünden Bafra Halkevi'nde sahnelenmesi gereken bazı piyesler sahnelenememiştir. Bu nedenle Temsil Şubesi 1936 yılı içerisinde "İstiklâl", "Sönen Ümit", "Destan", "Şeriye Mahkemesi", "İnkılap Çocukları" gibi bazı piyesleri tekraren sahnelemek mecburiyetinde kalmışlardır (Altın Yaprak, 1 Mart 1936, s. 8). 1936 yılı içerisinde toplamda 12 temsil sahneye koyan Temsil Şubesi, faaliyetlerini 1937 yılından itibaren

kadınların da çalışmalara dâhil olmasıyla birlikte arttırmaya başlamıştır (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 17).

21 Nisan 1937'de Bafra Halkevi tarafından Şair Abdülhak Hâmid'in ölümü dolayısıyla Kızılırmak İlkokulu müsamere salonunda düzenlenen "Hâmid Gecesi" adlı anma programında sahne alan Temsil Şubesi, merhum şairin bazı eserlerini canlandırmıştır (Bafrasesi, 21 Nisan 1937, s. 2). 1 Mayıs 1937 günü Çarşamba Halkevi, Bafra Halkevi'ni ziyaret etmiş ve ziyaret vesilesiyle Temsil Şubesi tarafından Bafra vatandaşlara "Kahraman" isimli bir piyes sahnelenmiştir (Bafrasesi, 5 Mayıs 1937, s. 1). 24 Temmuz 1939'da Lozan Antlaşması'nın yıl dönümü dolayısıyla sinema bahçesinde düzenlenen programda da Temsil Şubesi tarafından "Şeriatçısı" isimli komedi icra edilmiştir (Bafrasesi, 26 Temmuz 1939, s. 1).

Temsil Şubesi 1 Şubat 1941 tarihinde Kızılırmak İlkokulu gösteri salonunda müsamere düzenlenmiş ve gençler tarafından "Kanun Adamı ve Has Bahçe" isimli komedi eseri icra edilmiştir (Bafrasesi, 5 Şubat 1941, s. 1). 30 Ocak 1943'te yine gençler tarafından "Himmetin Oğlu" başlıklı bir piyes temsil edilmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1). 13-14 Şubat 1943 tarihlerinde yapılan müsamereler nutuk, piyes, şiir, monolog ve komedi ile zenginleştirilmiş ve bu durum halkın takdir hislerini uyandırmıştır. Program esnasında Bafra Halkevi Başkanı Necmettin Esin, hitabet sanatının tarihçesi ve Türkiye'deki büyük hatipler konulu bir nutuk vermiştir (Bafrasesi, 20 Şubat 1943, s. 1). Temsil Şubesi 27 Şubat 1943'te "Has Bahçe" (Bafrasesi, 3 Mart 1943, s. 2), 17 Nisan 1943'de "Kör" (Bafrasesi, 21 Nisan 1943, s. 1), 15 Mayıs 1943 tarihinde ise "Vatan Yolunda" isimli piyesi yüzlerce insanın önünde sahnelemiştir (Bafrasesi, 19 Mayıs 1943, s. 2). Yine 1944 yılı Haziran ayında "İmralı'nın İnsanları" isimli bir gösteri yapılmıştır (Bafrasesi, 10 Haziran 1944, s. 1).

Temsil Şubesi, II. İnönü Zaferi'nin yıl dönümü dolayısıyla 1 Nisan 1946'da hazırlanan program sırasında da sahne alarak "Cumhuriyet" adlı üç perdelik bir piyesi ilk defa bu tören şerefine sahneye koymuş ve gösteride Temsil Şubesi'ne kayıtlı öğretmenler görev almıştır (Bafrasesi, 6 Nisan 1946, s. 1). 29 Mart 1947 Cumartesi günü Çarşamba Halkevi Başkanı Ferhun Kut başkanlığında 35 kişilik bir grup Bafra İlçesi'ni ziyarete gelmiştir. Ziyaret vesilesiyle Bafra Halkevi Temsil Şubesi onların şerefine "Bir İlan Hatası" ve "Gömdüğüm O Cihan" isimli müsamerelerini birçok davetlinin yer aldığı sinema salonunda icra etmiştir (Bafrasesi, 5 Nisan 1947, s. 1). Faaliyetlerini giderek arttıran Temsil Şubesi 1947 yılı Eylül ayı içerisinde de 5 temsil sergilemiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1042.1007.1). Gerze Halkevi ve Spor Kulübü gençlerinin 1949 yılı Eylül ayında Bafra ilçesine yaptığı ziyaret esnasında da Temsil Şubesi yüzlerce davetlinin hazır bulunduğu sinema salonunda "Ergenekon" isimli piyesi oynamıştır (Bafrasesi, 3 Eylül 1949, s. 1).

Sonuç olarak Bafra Halkevi Temsil Şubesi'nin gerçekleştirdiği çalışmalara bakıldığında, kendisinden beklenen; Halkevi'nde bir hayat ve hareket uyandırmak, bulunduğu bölgenin tiyatro ihtiyaçlarını gidermek, halkevleri müsamerelerinde piyesler hazırlamak ve bu alanda yetenekli kişilerin kendilerini göstermelerine imkân vermek gibi birçok başlıkta, üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

2.4. Spor Şubesi

Kuruluşu esnasında bünyesinde 4 öğretmen, 42 tüccar, 14 çiftçi, 7 işçi, 8 sanatkâr ve 42'si de diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 117 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 114-115) Spor Şubesi, ilk yıl itibarıyla Bafra'da yer alan iki futbol kulübünü (Gençlerbirliği ve Bafra Spor) himayesine alarak bölgedeki sportif faaliyetlerin gelişmesi yönünde bir çalışma yürütmüştür (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15).

Spor Şubesi, 1934 yılından itibaren de himayesine aldığı bu kulüplere iyi sporcular yetiştirme yönünde bir politika izlemeye başlamış ve bu kapsamda gençlerin daha iyi şartlarda eğitilmesi, antrenman yapabilmesi için Bafra Hasbahçe mevkiinde bulunan 1700 m2 arazinin kiralanarak spor sahası yapılmasını sağlamıştır (Milliyet, 26 Mayıs 1934, s. 7). Spor sahası açıldıktan sonra da 9000 kişilik bir seyirci kitlesi önünde iki defa futbol maçı ve bir defa da gösteriş müsabakası düzenlemiştir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21). Spor Şubesi, bölge ve ülke futbolunun daha çok ilerlemesi adına Gençlerbirliği ile Bafra Spor Kulüplerinin 1935 yılı bölgesel lig maçlarına katılımlarını sağlamıştır. Bu kulüpler Samsun'a nazaran yeni olmakla beraber daha ileri ve daha enerjik olduklarını her zaman göstermişlerdir (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1).

Spor Şubesi, yalnızca futbolla değil voleybol ve atletizm gibi spor branşları ile de yakından ilgilenmiştir. Hasbahçe mevkiinde kiralanmış arazi, futbolun yanı sıra voleybol, atlama ve koşu çalışmalarının yapılmasına da imkân verecek bir hâle getirilmiştir. Ayrıca bahsi geçen sahanın etrafı kapatılmış ve halkın müsabakaları rahat bir şekilde izleyebilmesi için 200 kişinin oturabileceği bir de tribün yaptırılmıştır (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1). Böylece bölgesindeki sportif faaliyetlerinin rahat bir şekilde yürütülmesi yolunda önemli işlere imza atan Bafra Halkevi Spor Şubesi kendilerini ziyarete gelen Sinop Halkevi Spor Şubesi'ne mensup sporcular ile de bir futbol müsabakası düzenlemiştir. Bu müsabaka Bafra Halkevi sporcularının 4-1'lik galibiyetiyle neticelenmiş ve müsabaka 2000'in üzerinde bir seyirci topluluğu tarafından takip edilmiştir. Yine bu dönemde Bafra Halkevi'ni ziyarete gelen Merzifon Halkevi Spor Şubesi ile de bir futbol müsabakası yapılmış ve bu müsabaka ise 1-1'lik skorla berabere sonuçlanmıştır. Spor Şubesi 1935 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamaları dolayısıyla da bir gösteri müsabakası düzenlemiş ve bu müsabakada da 4.000 üzerinde bir seyirci topluluğu hazır bulunmuştur (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1).

Bu arada Sinop Halkevi'nin 1935 yılında yaptığı ziyarete Bafra Halkevi, 15 Ağustos 1936'da iade-i ziyaretle mukabelede bulunmuştur. Bafra Halkevi Başkanı Zihni Lokman'ın başkanlığında 18'i sporcu, 10'u temsilci ve 3'ü idareci olmak üzere 31 üyenin katılımıyla gerçekleşen bu ziyaret esnasında da Bafra Halkevi ile Sinop Halkevi sporcuları arasında voleybol müsabakası yapılmış ve müsabaka beraberlikle neticelenmiştir (Altın Yaprak, 31 Ağustos 1936, s. 15). 1937 yılı Ocak ayında Halkevi Başkanı Zihni Lokman, beraberindeki spor takımıyla birlikte Çarşamba Halkevi'ni ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında yine spor takımları arasında voleybol müsabakası yapılmış müsabaka Bafra Halkevi sporcularının galibiyetiyle sonuçlanmıştır (Kurun, 29 Ocak 1937, s. 6).

1937 yılı, Bafra Halkevi Spor Şubesi adına futbolla ilgili müsabakaların da yoğun bir şekilde yapıldığı bir yıl olarak dikkati çeker. Nitekim 6 Haziran 1937'de Samsun Fener alanında yapılan bölge birincilik maçında Samsun Demirspor ile Bafra Gençlerbirliği karşı karşıya gelmiştir. Mücadele Bafra Gençlerbirliği'nin 3-0'lık galibiyetiyle sona ermiştir (Bafrasesi, 9 Haziran 1937, s. 2). Ayrıca Bafra'nın diğer bir takımı olan Bafra Spor da Karadeniz şampiyonu Samsun İdman Yurdunu 2-0 yenerek bölge birincisi olmuştur (Bafrasesi, 16 Haziran 1937, s. 3). 9 Temmuz 1937'de Ordu Halkevi ve sporcuları Bafra Halkevi'ni ziyaret etmişlerdir. Ziyaret vesilesiyle Ordu Gençler Yurdu ile Bafra Gençlerbirliği sporcuları arasında Hasbahçe spor sahasında bir futbol karşılaşması yapılmıştır. Karşılaşmayı 3-2'lik skorla Ordu Gençler Yurdu kazanmıştır (Bafrasesi, 14 Temmuz 1937, s. 2).

1938 yılı başlarında ise Bafra'nın mevcut iki spor kulübü olan Bafra Spor ile Gençlerbirliği takımları birleşerek "Bafra Gençlik Kulübü" adını almış ve bu yeni kulübün renkleri kırmızı-lacivert olarak belirlenmiştir (Bafrasesi, 16 Mart 1938, s. 1). Bu tarihten sonra Bafra Halkevi Spor Şubesi'nin desteğinde yekvücut olarak mücadele eden Bafra Gençlik Kulübü, bu birleşmenin faydasını görmüş ve yaptığı mücadelelerden genellikle

galibiyetle ayrılmıştır. Örneğin Bafra Gençlik Kulübü, 2 Temmuz 1944'de Spor Şubesi Başkanı Naci Sualp ve Beden Eğitimi Öğretmeni Rauf Göre idaresinde Samsun'a giderek Samsun 19 Mayıs Gençlik Kulübü ile bir maç yapmıştır. Müsabaka Bafra Gençlik Kulübü'nün 6-2'lik galibiyetiyle sonuçlanmıştır (Bafrasesi, 8 Temmuz 1944, s. 1). 26 Kasım 1944'de Çarşamba Gençlik Kulübü ile yapılan futbol maçı yine 2-1'lik skorla Bafra Gençlik Kulübü'nün galibiyetiyle sona ermiştir (Bafrasesi, 2 Aralık 1944, s. 1). 15 Kasım 1945'te Trabzon İdman Ocağı Kulübü ile yapılan ilk karşılaşmayı 4-2 skorla karşı taraf kazanırken bir gün sonra yapılan ikinci karşılaşmayı 3-1'lik skorla Bafra Gençlik Kulübü kazanmıştır (Bafrasesi, 17 Kasım 1945, s. 1).

Yine 1947 yılı mayıs ayında grup maçları kapsamında Samsun'a gelen Zonguldak birincisi Kömür Spor takımı ile yapılan iki müsabakayı da Bafra Gençlik Kulübü 3-2'lik ve 4-2'lik skorlarla kazanmıştır (Bafrasesi, 10 Mayıs 1947, s. 1). Nihayetinde, elde ettiği başarılar sayesinde Samsun Bölge Şampiyonluğuna kadar yükselen Bafra Gençlik Kulübü, 10 Mayıs 1950'de Sivas'ta yapılan gruplar birinciliği maçları kapsamında Sivas Demirspor Kulübü ile Tokat Spor Birliği Kulübü'nü aynı skorla 4-1 yenmiştir. Son maçında ise Trabzon Orman Ocağı ile 3-3 berabere kalarak turnuvayı grup ikincisi olarak tamamlamıştır (Bafrasesi, 27 Mayıs 1950, s. 1).

Görüldüğü gibi Bafra Halkevi Spor Şubesi kendisinden beklenen görevlerden birçoğunu karşılayarak bölgesindeki spor teşekküllerinin gelişim ve ilerlemesine yardımcı olmuş ve bilhassa futbolla ilgili önemli çalışmalar yapmıştır. Himayesine aldığı Gençlerbirliği ve Bafra Spor Kulüplerinin katıldıkları müsabakalardan başarılı sonuçlar elde etmesine ciddi katkı sağlamıştır. Yine gençlerin spora ve beden hareketlerine ilgisini arttırma, onların rahat bir şekilde sportif faaliyetlerde bulunabilmesi yolunda kiraladığı bir arsayı spor sahası hâline getirme gibi önemli çalışmalara da imza atmıştır. Aynı şubenin, yalnızca futbol ekseninde çalışmalar yapmadığı futbolun yanı sıra voleybol ve atletizm gibi değişik spor branşlarında da bölgede öncü çalışmalara imza attığını söylemek mümkündür.

2.5. Sosyal Yardım Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 3 avukat, 5 doktor, 18 tüccar, 14 çiftçi, 5 işçi, 3 sanatkâr ve 43 diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 91 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 90-91) Sosyal Yardım Şubesi, faaliyete geçtiği günden itibaren Bafra merkezinde ve köylerinde ihtiyaç sahibi vatandaşların yardımına koşmaya başlamıştır (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15). Bu kapsamda ziyaret edilen Bafra Kaydalapa Köyü'ndeki hasta vatandaşlar, Sosyal Yardım Şubesi üyelerinden Doktor Cavit Bey tarafından muayene edilerek reçeteleri yazılmıştır (Vakit, 17 Ağustos 1933, s. 6). Yine 1934 yılında Bafra Halkevi yönetiminin Alaçam nahiyesine yaptığı gezi sırasında 30 kadar hastanın muayeneleri ücretsiz yapılmış ve reçeteleri verilmiştir (Vakit, 2 Eylül 1934, s. 9; Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1935, s. 17).

Sosyal Yardım Şubesi 1935 yılında ise haftanın belli günlerini fakir hastaların muayenesine ayırarak onları kendi bünyesindeki doktoru vasıtasıyla bedava muayene ettirmiş ve reçetelerini tanzim etmiştir. Sosyal Yardım Şubesi, Köycüler Şubesi'nin tertip ettiği bütün köy gezilerine katılmış, beraberinde getirdiği doktorlarıyla bölgedeki fakir ve kimsesiz hastaları parasız muayene ettirmiş, reçete tanzim ettirmiş ve bir kısmına da ilaç dağıtmıştır. Kasabada, fakir bir ailenin yıkılan evini yaptırmak için 30 liralık yardımda bulunmuştur. Bafra okullarındaki yetim çocukların kitap masraflarını karşılamak ve onlara Cumhuriyet Bayramı için elbise dikilmesi amacıyla da 50 lira tutarında bir destek sağlamıştır (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları

Hulasaları, 1936, s. 20-21). Bunlara ilaveten Bulgaristan'dan gelen muhacir vatandaşlara yardımcı olmak için iki defa müsamere hazırlamıştır (Zaman, 21 Ocak 1935, s. 7).

Sosyal Yardım Şubesi 1936 yılında da benzer çalışmalarını sürdürmüş ve ihtiyaç sahibi gerek şehirli gerekse köylü vatandaşların muayenelerini ücretsiz yaptırmış ve birçoklarının ilaçlarını temin etmiştir. Bafra Çocuk Esirgeme Kurumu'na da elinden gelen yardımı yaparak maddi durumu yetersiz olan öğrencilerine kitap ve elbise dağıtımına katılmıştır. Bafra Çocuk Esirgeme Kurumu'ndaki bir öğrencinin yıllık yemek ücretini karşılamış ve Bafra'ya gelen göçmenlerle yakından ilgilenerek onlara 70 adet yorgan vermiştir (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 18).

Bafra Sosyal Yardım Şubesi'nin çalışmaları sadece kendi bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. Örneğin 1938 yılı mayıs ayında Kırşehir ve Yozgat illerinde meydana gelen deprem dolısıyla mağdur olan vatandaşlar için yardım kampanyası başlatmış ve kampanya sonunda toplanan 500 lirayı bu illerdeki ihtiyaç sahiplerine göndermiştir (Bafrasesi, 11 Mayıs 1938, s. 1). Yine 10 Mart 1942'de kendi bölgesindeki ihtiyaç sahibi 225 vatandaşa 470 lira nakit yardım yapılmıştır (Vakit, 16 Mart 1942, s. 3).

Bu arada Sosyal Yardım Şubesi üyelerinden iki tanesinin Çocuk Esirgeme Kurumunda da çalışması, doktorların haftada bir gün fakir hastaları ücretsiz muayene etmesi Bafra Halkevi'ne karşı olan rağbet ve sevgiyi attırma yolunda önemli birer hizmet olarak dikkat çekmektedir (BCA, 490.10.00.00 / 1002.870.2). Maddi durumu yetersiz vatandaşların bu şekilde muayene edilmesi uygulamasını devamlı olarak yerine getiren Sosyal Yardım Şubesi, 1943 yılından itibaren de yardıma muhtaç kişilerle kendi bünyesindeki doktorları her hafta çarşamba günleri bir araya getirmiş ve onları ücretsiz olarak muayene ettirmiştir (Bafrasesi, 13 Şubat 1943, s. 1). Aynı şube 1944 yılı Mart ayından itibaren ise bu konumdaki vatandaşların yine kendi bünyesindeki doktorları tarafından pazartesi, çarşamba ve cuma günleri 13.30-15.30 saatleri arasında olmak üzere çarşı içerisinde bulunan okuma odasında ücretsiz bir şekilde muayene edilmesini sağlamış ve bu hastalara eczanelerden ücretsiz olarak ilaç temin etmiştir (Bafrasesi, 4 Mart 1944, s. 1).

Sosyal Yardım Şubesi'nin bu faaliyetleri karşısında Bafralı gençler de boş durmayarak 1947 yılı Ocak ayında şube yararına sinema salonunda bir gösteri tertip etmiştir. Gösteri kapsamında "Ceza Erkek Kukla" ve "Yapışkanlar" isimli piyesler sahnelenmiş, millî oyunlar oynanmış ve şarkılar söylenmiştir. Gençlerin sosyal yardım yararına tertip ettikleri bu gösteri, vatandaşlar tarafından da takdirle karşılanmıştır (Bafrasesi, 18 Ocak 1947, s. 1).

Sonuç olarak denilebilir ki Bafra Halkevi Sosyal Yardım Şubesi kendisinden beklenen yükümlülükler dâhilindeki birçok hususta başarılı çalışmalar yapmıştır. Bölge halkına maddi-manevi, sağlık, barınma vb. yardımlarda bulunarak ihtiyaç sahibi kimseler için toplumun şefkat ve yardım duygusunu uyandırabilmiştir. Bölgedeki diğer sosyal yardım kuruluşları ile de müşterek çalışmalara imza atarak vazifesini hakkıyla yerine getirebilmiştir.

2.6. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 16 öğretmen, 6 tüccar, 1 çiftçi ve 11 diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 34 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 110-111) Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, ilk yıl itibarıyla Halkevi içerisinde bir Almanca kursu açmıştır (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15). Şube üyelerinden de olan bir Almanca öğretmeni tarafından verilen bu kurs 1934 yılı boyunca devam etmiştir (Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1935, s. 17). Aynı şubenin 1935 yılında ise

bünyesindeki Almanca kursunun dışında, hapisanedeki mahkûmlar için de bir okuma yazma kursu açtığı görülmektedir. Haftanın belirli gün ve saatlerinde şubenin görevlendirdiği öğretmenler tarafından verilen kursta 70 kadar mahkûmun eğitim aldığı kayıtlara geçmiştir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21; BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1). Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi 1936 yılı boyunca Almanca kursu vermeye devam ederken (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 18) 1937 yılında ise A kursu, B kursu ve Zehirli Gazlardan Korunma Kursu olmak üzere üç farklı kurs daha açmıştır. Hazırlanan programa göre A kursuna okuma yazmayı hiç bilmeyen vatandaşlar devam edecek, B kursunda Türkçe, yurt bilgisi, hesap ve hayata müteallik bilgiler öğretilecek, Zehirli Gazlardan Kurtulma Kursu'na ise bütün bir bölge ahalisi katılabilecektir (Bafrasesi, 14 Nisan 1937, s. 4). Bütün bu çalışmaların yanı sıra Sağlık Bakanlığı tarafından gönderilen bir doktor vasıtasıyla da öğretmenlere Halkevi bünyesinde zehirli gazlardan korunma hususunda seminerler verilmiştir (Kurun, 29 Ocak 1937, s. 6). Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin bir diğer önemli çalışması da 1941 yılında dikiş ve nakış kursu açması olmuştur. Ücretsiz olarak verilen bu kurs, salı ve cuma günleri 13.00-17.00 arasında devam edecek ve toplam dört aylık bir dönemi kapsayacaktır. Kursu bitiren vatandaşlara da diploma verilecektir (Bafrasesi, 4 Haziran 1941, s. 2). Şube'nin 1942 yılından itibaren dikiş ve nakış kursunun yanı sıra yine ücretsiz olarak İngilizce, muhasebe ve matematik kursları açtığı görülmektedir (Bafrasesi, 28 Ocak 1942, s. 2). 1943 yılına gelindiğinde ise okuma yazma bilmeyenler için yeni kurslar açılırken bu kurslarda erkeklere erkek öğretmen, kadınlara da kadın öğretmen tarafından dersler verileceği duyurulmuştur (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.11). 1944 yılı Şubat ayında, sadece kadınlara yönelik okuma-yazma kursu açılmış ve şube üyesi Öğretmen Münevver Tektaşar'ın başında yer aldığı kursa 43 kadın iştirak etmiştir (Bafrasesi, 19 Şubat 1944, s. 1). 1944 yılının sonuna doğru da erkeklere mahsus olmak üzere okuma, yazma ve hesap kursları açılmıştır. Kurslardan bir tanesi cezaevinde, diğeri ise Merkez Okulu'nda faaliyete geçmiştir. Pazartesi, çarşamba ve cuma günleri 19.00-20.00 saatlerinde yapılması planlanan eğitimin 3 ay sürmesi kararı alınmıştır (Bafrasesi, 9 Aralık 1944, s. 1). Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin düzenlemiş olduğu bu kurslara yaşlı vatandaşların da ilgi gösterdiği görülürken kursiyer sayısının ise 150'yi bulduğu belirtilmiştir. Akabinde Bafra Halkevi yönetimi hem kursa devam eden vatandaşları teşvik etmek hem de kursa daha fazla vatandaşın katılımı sağlamak amacıyla kursu başarıyla bitirenlere kurs tahsil vesikası vermek istemiştir. Böylece kursa katılan vatandaşlar okuma yazma bildiğini kanıtlama imkânına kavuşacak ve kendilerinden bu yönde bir belge istenildiği zaman da bunu gösterebilecektir. Nitekim Bafra Halkevi Başkanı Necmettin Esin böyle bir vesika verilmesinde mahzur olup olmadığı konusunda CHP Genel Sekreterliği'nden bilgi istemiştir. CHP Genel Sekreterliği tarafından kendisine verilen 14 Mart 1945 tarihli cevapta, kurslara başlangıç olarak 150 kişinin katılmasının gelecek için umut verici bir sayı olduğu belirtilmiş ve kursiyerlere verilmek istenilen belgenin Milli Eğitim Müdürlüklerinden temin edilebileceği söylenmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1058.1062.4). 1949 yılı Mayıs ayında da şube tarafından Kızılırmak İlkokulu salonunda suni çiçek kursu açılmıştır. Bu kurs halk tarafından büyük bir rağbet görürken 100'den fazla kadın kursa devam etmiştir (Bafrasesi, 11 Haziran 1949, s. 1).

Yukarıdaki çalışmalara baktığımızda Bafra Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi'nin, kuruluş amaçları içerisinde yer alan "yapacağı derslerle halkın bilgisini arttırma, okuma-yazma ve yetiştirme faaliyetlerinde bulunma, belirli meslekleri öğretme ve el becerilerini geliştirme" yolundaki yükümlülüklerinden önemli bir kısmını yerine getirdiği, bölgedeki eğitim ve kültürel faaliyetlere büyük katkılar sağladığı söylenebilir. Yine şubenin yaptığı diğer çalışmalarla da bölge halkının günlük yaşantılarına faydalı olacak çalışmalarını gerçekleştirmek suretiyle vazife edindiği görevlerin büyük bir kısmını yerine getirdiği görülmektedir.

2.7. Kütüphane ve Yayın Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 1 avukat, 5 öğretmen, 31 tüccar, 3 çiftçi, 2 işçi, 1 sanatkâr ve 38 diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 81 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 94-95) Kütüphane ve Yayın Şubesi, ilk yıl itibarıyla 540 kitaptan oluşan kütüphanesini halkın kullanımına sunmuş, birçok gazete ve mecmuaya abone olmak suretiyle halka okuma zevkini aşılama gayreti içerisinde olmuştur (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 15-16).

Kütüphane ve Yayın Şubesi, 1935 yılında da merkezden ve diğer halkevlerinden gönderilen kitap, dergi ve gazeteleri yurttaşların her an istifadelerine hazır bulundurmaya devam ederek bu sayede kütüphaneden istifade edenlerin sayısını giderek arttırmıştır. Şube, Halkevi'nin yaptığı bütün çalışmaları halka kolayca iletebilmek için bir hoparlör getirtmiş ve bunu Bafra Cumhuriyet Meydanı'na kurduşturmuş. Bu hoparlör vasıtasıyla halka her gün faydalı yayınlarda bulunurken Anadolu Ajansı'ndan gelen bilgileri de aktarmıştır. Böylece vatandaşların Bafra Halkevi çalışmaları dışında ülke meseleleriyle alakalı da doğru bilgiye ulaşabilmesini amaçlamıştır. Ayrıca Köycüler Şubesi'nin yaptığı bütün köy gezilerine iştirak etmiş, bu geziler esnasında köylülere ücretsiz olarak kitap, gazete ve dergi de dağıtmıştır (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21).

Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin kayıtlarına göre 1935 yılı itibarıyla şube kütüphanesinden 230 öğrenci, 257 işyar (memur), 120 öğretmen, 18 subay, 670 çiftçi, 550 işçi ve 145 serbest meslek olmak üzere toplam 1990 kişi istifade etmiştir. Faydalanılan kitapların 130'u edebiyat, 38'i tarih, 31'i coğrafya, 10'u felsefe, 25'i müspet ve tabii ilimler, 41'i dil, 42'si sosyal ilimler, 23'ü sanat, 80'i diğer konular, 1670'i gazete ve mecmua olarak kayıtlara geçmiştir. Yekûn olarak ise 1220 yayının okuyucusuyla buluştuğu görülmektedir (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1).

Şube'nin 1935 yılında yaptığı bir diğer önemli faaliyet ise Bafra Halkevi'nin ve hükümetin yaptığı çalışmaları ve onların fikirlerini aktarmak maksadıyla diğer şubelerin yardımlarından da istifade etmek suretiyle *Altın Yaprak* isimli bir dergi çıkarmak olmuştur (BCA, 490.10.00.00 / 990.832.1; Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1936, s. 20-21). 29 Ekim 1935'ten itibaren on beş günde bir çıkarılan bu dergi, 1936 yılından itibaren aylık olarak basılmış ve 1937 Eylül ayında çıkan yirmi dokuzuncu sayısından sonra da yayın hayatını sona erdirmiştir.³ Bafra'nın kültürel ve sosyal hayatına canlılık kazandıran *Altın Yaprak* dergisi (Tuna, 2018, s. 585), yayımlandığı süre boyunca Cumhuriyet değerlerinden inkılaplara, tarih ve edebiyattan ekonomiye kadar birçok konuda makale neşretmek suretiyle halkı bilinçlendirme yönünde faaliyet göstermiştir (Altın Yaprak, 29 Ekim 1935-30 Eylül 1937).

Kütüphane ve Yayın Şubesi'nin 1937 yılı itibarıyla kütüphanesine yer alan kitap sayısı ise 266 adet Türkçe ve edebiyat, 181 adet tarih, 98 adet felsefe, 24 adet sağlık, 106 adet zirai, 352 adet bedii, 45 adet hukuk, 283 adet hikâye ve roman, 19 adet yabancı ve 232 adet diğer yayınlar olmak üzere toplamda 1606'yı bulmuştur (BCA, 490.01.00.00 /

³ Işıl Tuna, *Altın Yaprak* dergisiyle ilgili kaleme almış olduğu makalede, derginin 29 Ekim 1935-30 Kasım 1936 tarihleri arasında yayımlanan nüshalarını incelemiş olup derginin bu tarihten itibaren yayımlanmadığı çıkarımında bulunmuştur (bk. Tuna, 2018, s. 585-596). Fakat yapılmış olan araştırmalar sonucunda *Altın Yaprak* dergisinin 30 Kasım 1936'dan itibaren yayımlanmaya devam ettiği ve yayın hayatının 30 Eylül 1937 tarihinde yayımlanan 29. sayı ile son bulduğu anlaşılmıştır (bk. Altın Yaprak, 30 Eylül 1937, s. 1-16). Derginin bu tarihten itibaren yayımlanmama nedenini *Bafrasesi* gazetesinin çıkarılmaya başlamasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Zira bu gazete Halkevi ve Partiyi teşkil eden elemanların elindedir ve CHP ile halkevlerinin mesaisi ve yayın işini üzerine almıştır (bk. BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

1002.870.2). Şube bu dönemde de yine kütüphanesini gece ve gündüz yurttaşların istifadesi için açık bulundurmuş ve bir yıl içinde 4018 vatandaşın kitap ve mecmualardan istifade etmesini sağlamıştır. Yine aynı şube, Cumhuriyet Meydanı'na kurduğu hoparlörler vasıtasıyla da yayın yapmaya devam etmiştir (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 18).

Şube'nin faaliyetleri 1939 yılındaki taşınma faaliyetleri nedeniyle çeşitli aksamalara uğramış ve hatta bu yeni binaya taşınma çalışmaları esnasında bazı eserler kaybolmuştur (BCA, 490.01.00.00 /1048.1027.3). Nihayetinde şubeyi yeni bir binaya taşıma faaliyetleri bittikten sonra şube yavaş yavaş yeniden esas faaliyetlerine başlamıştır. Halkevi Başkanı Nesimi Barkın, kütüphanedeki kitap sayısını arttırmak amacıyla CHP Genel Sekterliği'ne gönderdiği yazıda ellerinde Karagöz'e ait eserler varsa bunların Bafra Halkevi'ne gönderilmesini istemiştir. Kendisine verilen yanıtta istenilen dokümanların toplanmaya başlandığı bildirilmiştir (BCA, 490.01.00 / 925.601.1).

20 Nisan 1941 tarihi, şube adına Bafra Halkevi bünyesinde yeni bir okuma odasının açıldığı önemli bir tarih olmuştur (Bafrasesi, 23 Nisan 1941, s. 1). Okuma odasının açılışı dolayısıyla CHP Genel Sekterliği'nden gönderilen yazıda, halkevlerinin kitap ve benzeri okuma vasıtaları yönünden mümkün olduğu kadar donatılmasının önemli olduğu, bu nedenle yeni açılan okuma odasının eldeki imkânlar çerçevesinde desteklenmesi istenmiştir (BCA, 490.01.00 / 925.601.1). Nitekim Bafra Halkevi yönetimi, okuma odasına her gün 5 adet günlük gazete getirilmesi kararı almış ve bu gazeteler kütüphanede bulunan diğer eserlerle birlikte halkın hizmetine sunulmuştur. Yine Bafra Cumhuriyet Meydanı ve Bafra Halkevi önüne konulan hoparlörler vasıtasıyla bölge halkının yayınlardan yararlanması sağlanmıştır (Bafrasesi, 12 Kasım 1941, s. 1).

1943 yılı Mayıs ayında Bafra İlçesi'ne üç saat uzaklıkta bulunan Sulaş Köyü'ne Bafra'nın ikinci okuma odası açılmıştır. Kütüphane ve Yayın Şubesi'ne bağlı bir komite tarafından idare edilecek bu odanın açılışında Bafra Kaymakamı Nazım Üner, CHP İlçe Başkanı İshak Özkan, Halkevi Başkanı Necmettin Esin, Kütüphane ve Yayın Şubesi Başkanı Süleyman Türk ve şube üyeleri hazır bulunmuştur. Açılış esnasında bando takımı müzik dinletisi sunarken hemen akabinde Temsil Şubesi üyeleri tarafından da bir piyes sahnelenmiştir (Bafrasesi, 29 Mayıs 1943, s. 1).

1944 yılı Mart ayında merkeze yakın bir konumdaki Gazipaşa mevkiinde Bafra'nın üçüncü okuma odası açılmıştır. Kütüphane ve Yayın Şubesi Başkanı Süleyman Türk açılış vesilesiyle yaptığı konuşmada, "Her insan, hangi meslekte olursa olsun ömrünün sonuna kadar durmadan okumak zorunda ve bildiğini başkalarına da öğretmek borcu altındadır" şeklindeki sözleriyle okuma odalarının önemini dile getirmiştir (Bafrasesi, 4 Mart 1944, s. 1).

Kütüphane ve Yayın Şubesi giderek zenginleştirdiği ve 4000'e yakın kitap barındırdığı kütüphanesini daha faydalı bir hâle getirmek için kütüphanenin akşam saatlerinde de açık tutulması kararını almıştır. Bu meyanda 8 Aralık 1948 tarihinden itibaren okuma saatleri öğleden sonra 14.00-17.00, akşamları ise 18.00-21.00 saatleri arasında olacak şekilde düzenlenmiştir. Şube, okuyucu sayısını arttırmak için günlük gazetelere ve edebî bazı mecmualara abone olmuştur. Kütüphanenin en büyük eksiği olan fiş ve fihrist işleri de ciddiyetle ele alınarak mevcut problemlerin önüne geçilmiştir (Bafrasesi, 11 Aralık 1948, s. 1).

Görüldüğü gibi Bafra Halkevi Kütüphane ve Yayın Şubesi kendisinden beklenen sorumluluklar içerisinde "mümkün olduğu kadar her zümrede okuma zevkini uyandırmak için mümkün ve münasip olan her tedbiri" alma yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Kütüphanesinin kapılarını sürekli açık bulundurarak başta köylüler olmak üzere tüm vatandaşlara ücretsiz bir şekilde gazete, kitap ve dergi dağıtarak halkın bu tür yayınlara ulaşabilmesi, onlardan istifade edebilmesi ve böylelikle okuma zevkinin artırılması

yolunda büyük bir gayret içerisinde olmuştur. Ayrıca halka Cumhuriyetin değerlerini ve inkılaplarını benimsetmek, onları çeşitli konularda aydınlatmak ve onların doğru bilgiye ulaşması amacıyla *Altın Yaprak* isimli bir dergi çıkarmış ve Anadolu Ajansı'nın gönderdiği bilgileri aktarmıştır.

2.8. Köycüler Şubesi

Kuruluş esnasında bünyesinde 2 avukat, 3 doktor, 5 öğretmen, 14 tüccar, 98 çiftçi, 16 işçi, 8 sanatkâr ve 30 diğer meslek gruplarından olmak üzere toplamda 176 üye barındıran (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 98-99) Köycüler Şubesi, ilk yıl itibarıyla köylülerin sağlık sorunlarıyla ilgilenmiş ve onların resmî makamlarla olan işlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. Bu kapsamda köylülerin dilekçeleri ücret alınmadan yazdırılmış, maddi durumu zayıf olanların muayeneleri yaptırılmış, ilaçları temin edilmiş, tüm bunların yanı sıra bir şehit ailesine de maaş bağlanmasıyla ilgili gerekli prosedürün yerine getirilmesini sağlamıştır (Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1934, s. 16).

Köycüler Şubesi, bu dönemde köylere düzenlediği seyahatlerde köylülere Bafra Halkevi'nin faaliyetleri hakkında bilgi vermiş ve ziyaret edilen köylere Türk Bayrağı hediye edilmesi ve hediye edilen Türk Bayraklarının da cuma günleri köy meydanında yapılan törenle göndere çekilmesi uygulamasını başlatmıştır (Vakit, 4 Temmuz 1933, s. 6). Bu meyanda ilk tören Bafra'nın Kaydalaba Köyü'nde tertip edilmiştir. Törene Bafra Kaymakamı Halil Mümtaz Bey, Bafra Halkevi Başkan Vekili Zihni Bey, Halkevi İdare Heyeti, CHF İlçe Teşkilatı ve 30 kadar da Bafra Halkevi üyesi katılmıştır. Köycüler Şubesi temsilcisi Sırrı Bey bayrak töreni dolayısıyla yaptığı konuşmada tertip edilen gezi ve törenin gayesini açıklamış, bayrak sevgisinin önemine değinmiştir (Vakit, 17 Ağustos 1933, s. 6).

Köycüler Şubesi 1934 yılı Ağustos ayında Bafra Kaymakamı Abdulkadir Bey'in de yer aldığı 60 kişilik bir grupla Alaçam Nahiyesi'ni ziyaret etmiştir (Vakit Gazetesi, 2 Eylül 1934, s. 9). Gezi esnasında köylülerle hasbihâlde bulunmuş ve maddi durumu zayıf olan 30 kadar köylünün parasız bir şekilde muayene edilmesini sağlamıştır (Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları, 1935, s. 17).

Köycüler Şubesi 1 Eylül 1935 Pazar günü tertip ettiği köy gezisi programı kapsamında ise 8 köyü ziyaret etmiştir. 200 kişinin katıldığı gezide sırasıyla Beşgeller, Cırıklar, Lengerli, Evrenuşağı, Sürmeli, Tekkesarmaşık, Martikale ve Aktekke köylerine gidilmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1). Ziyaretler esnasında köylülerle faydalı mevzular etrafında hasbihâller yapılarak onlara birçok öğüt verilmiş ve ait makamlara arz ve takip edilmek üzere dilekçeleri tespit olunmuştur. Ayrıca Sosyal Yardım ve Kütüphanecilik şubesinin de yardımlarıyla köylülerin hastalıklarına bakılmış, köylülere kitap ve gazete dağıtılmıştır (Cumhuriyet, 14 Eylül 1935, s. 6).

Köycüler Şubesi, 7-9 Eylül 1935 tarihleri arasında da Nebiyan Yaylası'na bir gezi düzenlemiştir. Yaklaşık 320 kişinin katıldığı geziye Samsun Valisi Fuat Tutsal da katılırken seyahat kapsamında Dededağı, Darboğaz, Kösedik ve Gazibeyli Köylerine uğranılmıştır. Gezi esnasında genel amaç ve hedefe yönelik çalışmaların dışında maddi durumu iyi olmayan köylülere kasket, kumaş, entarilik basma, çocuklara şekerleme dağıtılmıştır. Bir gece süreyle Nebiyan Yaylası'nda çadırlar kurularak kalınmış, millî oyunlar oynanmış ve millî türküler söylenmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1; Altın Yaprak, 1 Mart 1936, s. 10).

Köycüler Şubesi'nin 1935 yılı Ekim ayı içerisinde yaptığı köy gezilerinde 100 atlıdan oluşan kafilenin yanı sıra 2 doktor ve 2 eczacı da hazır bulunmuştur. Yine gezi sırasında köylüler muayene edilmiş ve hasta olanlara ilaç verilmiştir. Ayrıca 50 kasket, şekerleme, 200'den fazla kitap, broşür, mecmua ve çeşitli gazeteler de köylülere dağıtılmıştır (Akşam,

2 Ekim 1935, s. 18). 22 Aralık 1935'te ise göçmenlerin yerleştirildikleri Yeraltı ve Ağcaalan Köylerine bir seyahat yapılmış ve Sosyal Yardım Şubesi'nin de katılımıyla hayırsever vatandaşların yardımıyla toplanan 70 adet yorgan göçmenlere verilmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1). Her seyahatte köylüler soysal ve ekonomik yönlerden aydınlatılmıştır (Altın Yaprak, 1 Mart 1936, s. 10).

1936 yılı, Köycüler Şubesi için kuraklık nedeniyle sıkıntı yaşayan köylülerin yardımına koştuğu bir yıl olmuştur. Nitekim kuraklık yüzünden Bafra'nın bazı köylerinde mahsul istenildiği kadar sonuç vermemiş ve bundan ötürü bu köylerin halkı yiyecek bakımından sıkıntı içinde kalmıştır. Bu durum karşısında devletin yetkili organları yiyecek kıtlığına çözüm bulmak amacıyla köylülere tohumluk ve yiyecek buğday göndermiş, Bafra Halkevi Köycüler Şubesi de Sosyal Yardım Şubesi ile kuraklıktan etkilenen köylüler için yardım toplamaya başlamıştır (Altın Yaprak, 15 Mart 1936, s. 12). Nihayetinde hayırsever vatandaşların da katkılarıyla 60 ton tahıl toplanmış ve toplanan bu tahıl kuraklıktan etkilenen köylülere dağıtılmıştır. Böylece bu köylerin büyük bir yiyecek sorunu ile karşı karşıya kalması engellenmiştir. Köycüler Şubesi yine aynı yıl içerisinde düzenlediği köy gezilerinde de kasket, giyecek, kitap ve gazete dağıtmaya devam etmiş, köylülere bayrak sevgisini aşılamış; iktisadi, zirai, içtimai ve kültürel sahalarda öğütler vererek ve onların dertlerini dinlemiştir. Göçmenlerle yakından ilgilenmiş ve onlara gereken yardımlarda bulunmak için Sosyal Yardım Şubesi'yle birlikte çalışmıştır (Altın Yaprak, 28 Şubat 1937, s. 18).

Köycüler Şubesi 1937 yılı Mayıs ayında ilçe kaymakamı başkanlığında düzenlediği muhtarlar toplantısında da köylerin kalkınması, köylülere yapılacak yardım ve numune tarlaların köylüler tarafından işletilmesi konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur (Bafrasesi, 19 Mayıs 1937, s. 2). 1939 yılı Kasım ayında Martikale, Sulaştaş ve Taşkoy Köylerine gezi düzenleyen şube, gezi sırasında yaşlıları muayene ettirmiş, köylülerin dertlerini dinlemiş ve onlara kitap ve gazete dağıtmıştır (Son Posta, 2 Kasım 1939, s. 10). Köycüler Şubesi 23 Nisan 1941'de ise Martikale Köyü İlkokul öğrencilerinden oluşan 25 kişilik bir grubu Bafra İlçesi'ne getirerek onlara yemek ikramı yapmış ve akabinde film izlettirmiştir (Bafrasesi, 30 Nisan 1941, s. 2). Yine bu yıl içerisinde köylüler ve şehirli halkın kaynaşması adına Gökçeagaç Köyü'ne bir gezi tertip edilmiştir (Bafrasesi, 14 Mayıs 1941, s. 1).

Köycüler Şubesi 1944 yılı Ekim ayında başta Bafra ilçe kaymakamı, CHF ilçe başkanı, Halkevi başkanı ve üyeleri eşliğinde Sulaş Köyü'ne giderek köyde bulunan okuma odasına yeni kitaplar bırakmıştır (Bafrasesi, 18 Kasım 1944 s. 1). 20 Mayıs 1945 tarihinde ise Kızılırmak'a yakın bir yerde at yarışı ve pehlivan güreşleri tertip etmiştir (Bafrasesi, 26 Mayıs 1945, s. 1).

1945 yılı Bafra Halkevi adına yurdun dört tarafında olduğu gibi kendisine bağlı halk odalarının açıldığı verimli bir dönem olmuştur. Nitekim 25 Şubat 1945'te Bafra'nın çeşitli köylerinde 15 halk odası açılmıştır. Halk odalarının açıldığı köyler; Kolay, Keresteci, Darboğaz, Tosköy, Mardar, Örencik, Gazibeyli, Martikale, Sulaş, Kaydalapa, İlyaslı, Dedeli, Dededağı, Sürmeli ve Çağşur olurken (Bafrasesi, 3 Mart 1945, s. 1) Köycüler Şubesi bu odaların da ihtiyaçlarını karşılamak üzere harekete geçmiştir.

Açıkçası Bafra Halkevi Köycüler Şubesi yaptığı çalışmalar ve köylere düzenlediği gezilerle bir taraftan köylülere Cumhuriyet değerlerini aktarma ve onların kültürel seviyesini arttırma gayreti içerisinde olmuş bir taraftan da onların sağlık sorunlarıyla ilgilenmiş, resmî işlemlerini kolaylaştırmış, giyim ve yiyecek gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu kapsamda Köycüler Şubesi'nin köylerin sosyal, sağlık, bedii gelişmelerine yardımcı olma, köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve tesanüt duygularını kuvvetlendirme yolunda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği söylenebilir.

3. Bafra Halkevleriyle İlgili Teftiş Raporları

Halkevleri, belirlenen esaslara uyup uymadığının tespiti için belli zamanlarda teftiş görmekteydi. Yapılan teftişlerde halkevlerinin eksiklikleri üzerinde durulmakta, imkânları bakımından yeterlilik içinde bulunup da çalışmamış olanlar tenkit edilmekte, iyi çalışanlar ise takdir edilmekteydi. Bu teftişler gönülsüzleri veya isteksizleri zorla çalışmaya sürükleyen bir vasıta değildi. Bilakis teftişler, halkevlerinin takıldıkları engelleri ortadan kaldırmak, noksanlarını tamamlamak ve enerjilerini halkın yükselmesi uğrunda kullanmalarına imkân vermek amacı gütmekteydi (CHP Halkevleri ve Halkodaları 1932-1942, s. 23). Bu kapsamda Bafra Halkevi de zaman zaman teftiş edilmiştir.

Bafra Halkevi ilk teftişini 1937 yılında geçirirken onu teftiş eden yetkili ise Mardin Milletvekili Hilmi Çoruk olmuştur. Hilmi Çoruk teftiş sonrası kaleme aldığı raporunda, ilk olarak Bafra Halkevi yönetim kurulu üyeleri hakkında bilgi vermiş ve Bafra Halkevi Başkanı Zihni Lokman'ın çok çalışkan birisi olduğunu ifade etmiştir. Lakin kendisinin aynı zamanda Bafra Belediye Başkanı olması ve CHP İlçe Teşkilatı Sekreterliği görevini yürütmesi nedeniyle işinin çok olduğunu ve bu nedenle yerine onun gibi faal birisinin geçmesinin lazım geldiğini söylemiştir. Daha sonra da Bafra Halkevi faaliyet ve hareketlerinin haricinde kalmış kimselerin olmadığı, toplantıların düzenli olarak yapıldığı ve Halkevi'nde teşekkül eden şubelerin maksada kâfi olduğu üzerinde durmuştur. Hilmi Çoruk'un raporunda dikkati çektiği en önemli husus ise Bafra Halkevi'nin yeni bir binaya kavuşması gerektiği olmuştur. Zira o dönemde kullanılan bina, ne şubelerin mesaisini tam olarak yerine getirebileceği ve ne de halkın rahat bir şekilde toplanacağı bir bina değildi. Böyle bir yerde arzu olunacak şekilde çalışmanın zorluğu ortadadır ve bu nedenle bina işinin hâlli lazımdır (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2). Hilmi Çoruk, 1939 yılında teftiş ettiği Bafra Halkevi ile ilgili kaleme aldığı raporda, yine Bafra Halkevi'nin yeni bir binaya taşınması gerektiğine dikkati çekmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bafra Halkevi, 1940 yılında CHP Amasya Bölgesi Müfettişi Erzurum Milletvekili Salim Altuğ tarafından iki kez teftiş edilmiştir. Selim Altuğ ilk teftiş sonrası yazdığı 2 Mayıs 1940 tarihli raporunda, Bafra CHP İlçe Heyeti'ndeki durgunluğun Bafra Halkevi'ne de sirayet ettiğine vurgu yapmıştır. Bu meyanda "Halkevlerinin Yıl Dönümü" ve "İnönü Zaferi" gibi törenlerin çok ruhsuz ve cansız geçtiğini belirtmiştir. Halkevi'nin tekrar canlandırılması adına Bafra Kaymakamı, Bafra CHP İlçe Teşkilatı ve ilçedeki öğretmenlerle toplantı yaptığını ve onların da sürece dâhil olmasıyla Halkevi'nin içinde düştüğü bu durgunluktan kurtulacağına inandığını söylemiştir. Halkevi'nin maddi anlamda sorun yaşamaması için de Bafra Belediyesi bütçesinden mümkün olan yardımın yapılacağını ifade etmiştir. Yine Bafra Halkevi'nin verimini arttırmak yolunda yeni bir binaya kavuşması için uygun görülen bir arsanın pazarlığını yaptığı üzerinde durmuş ve bina yapımına hemen başlanması hâlinde ihtiyaç duyulan malzemelerin uygun fiyata temin edilebileceğini ifade etmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Selim Altuğ, Bafra Halkevi'ni ikinci teftişi sonrası kaleme aldığı raporda gerek CHP İlçe Teşkilatı üyeleri gerekse ilçedeki memurlarının Halkevi'yle yakından ilgilendiğini ve şubelerinde vazife aldığını yazmıştır. Halkevi'nin çalışmalarını arttırabilmesi için Bafra Belediyesi bütçesinden 800 liranın Halkevi'ne tahsil edildiğini, bu rakamın Bafra Halkevi'nde verimli iş görülmesine yetmemekle beraber kâtip ve hademe maaşlarıyla, binanın aydınlatma ve ısıtma giderleri için yeterli olduğunu belirtmiştir. Raporunun devamında da Bafra Halkevi bünyesinde faaliyet gösteren sekiz şubenin verimli çalışmalar yaptığından bahsetmiş, Halkevi açısından en büyük sorunun yine bina olduğunun ve mevcut binanın halk üzerinde iyi bir intiba bırakmadığının altını çizmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bafra Halkevi 1941 yılında CHP Sinop Bölgesi Müfettişi Sivas Mebusu Hikmet Işık tarafından da iki defa teftiş edilmiştir. Hikmet Işık ilk teftiş sonrası yazdığı raporda, Bafra CHP İlçe Teşkilatı'nın Bafra Halkevi'ne olan zayıf ilgisinden bahsetmiş ve Bafra Halkevi'nin yeni bir binaya ihtiyacı olduğuna dikkati çekmiştir. Zira binanın vaziyeti Halkevi'nin çalışmalarını ve verimini azaltmaktadır. Hikmet Işık, 20 Temmuz 1941 tarihli ikinci raporunda ise İlçe Teşkilatı'nın Bafra Halkevi'ne karşı alakasının arttığını ve böyle devam ederse halkevinde vazife almış kişilerin çalışma arzusu ve verimliliğinin artacağını belirtmiştir. Halkevi idare heyetine seçilen kişilerin üstlendikleri vazifelerin ehli olduğunu ve yapılan çalışmaları birinci teftişe nazaran daha canlı ve hareketli bulunduğunu ifade etmiştir. Raporunun sonunda da Bafra Halkevi şubelerinin bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olduğunu ve bölge halkının halkevine ilgisinin giderek arttığını dile getirmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bafra Halkevi'ni 1942 yılında da teftiş eden Hikmet Işık, teftiş sonrası kaleme aldığı 15 Temmuz 1942 tarihli raporda, Bafra Halkevi'nin genel durumunu bir önceki yıla nispetle umut verici ve verimli bulunduğunu yazmıştır. Bafra Halkevi'nin bölge üzerinde bıraktığı tesir ve izlenimin geçen yıla nispetle daha iyi olduğundan, gün geçtikçe halkın alakasının ve Halkevi çalışmalarına rağbetinin arttığından bahsetmiştir. Ayrıca Bafra Halkevi yönetiminde görev alan kişilerin işinin ehli olduğu, Halkevi'nin sekiz şube ile çalıştığı ve mevcut şubelerin bölgenin ihtiyaçlarına cevap verecek yapıda olduğu üzerinde durmuştur. Teşekkür etmeyen Tarih ve Müze Şubesi'nin⁴ işlerinin diğer şubelerce yapılabileceğini dolayısıyla bu şubenin açılmasına gerek olmadığını belirtmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bafra Halkevi 1943 yılında yine Hikmet Işık tarafından teftiş edilmiştir. Hikmet Işık yaptığı teftiş sonucu izlenimlerini aktardığı 2 Kasım 1943 tarihli raporunda, Bafra Halkevi'nin çalışmalarının son aylar içerisinde giderek hızlandığına değinmiştir. Halkevi'nin faaliyetlerindeki artışta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün burayı ziyaret etmesi ve ziyareti sırasında Bafra Halkevi'nde görev alan gençlere daha hızlı ve gayretli olmaları gerektiği yönünde ilham vermesinin de etkili olduğuna dikkati çekmiştir. Halkevi Yönetim Kurulu'nun tutumlu ve gayretli gençlerden oluştuğunu, Halkevi Başkanı Necmeddin Esin'in vazifesinin önemini kavramış, üstlendiği sorumluluğu yapacak ehliyetinde olduğunu ifade etmiştir. Halkevi şubelerinin yaptığı çalışmaların gerek kuruluş amaçlarına gerekse bölgenin ihtiyaçlarına uyumlu bir çerçevede ilerlediğini belirtmiştir. Hikmet Işık raporunun sonunda da genel itibarıyla Bafra Halkevi çalışmalarını verimli bulunduğunu söylemiş, salonları ve yeni binaları yapıldığı takdirde bu verimin daha çok artacağını altını çizmiştir. Zira Bafra Halkevi faaliyetlerini dar bir binada sürdürmekte, müsamere ve konferanslar için ilçedeki okulların salonlarından istifade etmektedir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

Bafra Halkevi 1945 yılında ise Çanakkale Milletvekili Selahattin Batu tarafından teftiş edilmiştir. Selahattin Batu da teftiş sonrası kaleme aldığı 4 Ekim 1945 tarihli raporunda, Bafra Halkevi binası üzerinde durmuş ve "Karadeniz Bölgesi'nin en zengin ve bayındır kasabalarından biri olan Bafra'nın Halkevi dar, küçük perişan bir binaya sıkışmış vaziyettedir." demiştir. Bina yapımındaki gecikmenin özellikle arsa tespiti konusunda mutabık kalınmamasından kaynaklandığı üzerinde durmuştur. Daha sonra da Bafra'nın sahip olduğu imkân ve aydınlarıyla yeni bir Halkevi binası kurmak ve yaşatmak yolunda bütün imkânlara sahip olduğunu belirterek bina yapım işinin daha fazla geciktirilmeden çözülmesi gerektiğine dikkati çekmiştir (BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2).

⁴ 1940 yılında Halkevlerinin şube yapılarında yapılan değişiklikle, tarih çalışmaları bu koldan alınarak Müze ve Sergi Şubesi'ne aktarılmıştır. Böylece, biri Dil ve Edebiyat Şubesi, diğeri de Tarih ve Müze Şubesi isimlerini almıştır (CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1940, s. 5).

Bafra Halkevi'yle ilgili kaleme alınan teftiş raporlarına bakıldığında, Bafra Halkevi'nin imkânları çerçevesinde ve hatta kendisine ait uygun bir binası olmaması, zaman zaman da CHP İlçe Teşkilatı'ndan gerekli ilgiyi görmemesi gibi eksikliklerine rağmen kuruluş amaçlarına uygun bir çerçevede çalışmalar yaptığı görülmektedir. Bünyesinde yer alan sekiz şube, bölgenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeydedir ve bölge halkının Bafra Halkevi'ne ilgisi giderek artmaktadır. Müfettişlerin teftiş sonrası kaleme aldığı raporlar ise 1939 yılında Bafra Halkevi Başkanlığı'nda değişikliğe gidilmesi ve Bafra CHP İlçe Teşkilatı'nın, Halkevi çalışmalarını desteklemesi gibi konularda Bafra Halkevi'nin verimini artırma yolunda hemen etkisini göstermiştir. Yine teftiş raporları sonrası Bafra Halkevi'nin çalışmalarını rahat bir şekilde yürütebileceği yeni bir binaya sahip olması yolunda adımlar atılmış, lakin bu süreç çok uzun sürmüştür.

4. Bafra Halkevi'nin Faaliyetlerinin Sona Ermesi

Türkiye'de 1946 yılından itibaren çok partili döneme geçmesiyle birlikte Halkevlerinin statüsü de özellikle CHP ile Demokrat Parti (DP) arasında siyasi bir sorun olmuştur. Çünkü DP, Halkevlerinin CHP'nin bir parçası olduğunu söylemiş ve bu nedenle devlet bütçesinden ve diğer kamu kaynaklarından gelir aktarılmasına karşı çıkmıştır. CHP'nin yararlandığı Halkevlerine bütçeden pay ayrılmasının Anayasa'ya aykırı olduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında CHP sözcüleri ise Halkevlerinin ulusal kültürü halka yaymak amacıyla kurulduğunun ve herkese açık olduğunun altını çizmiştir. Bu durumun devletten ve diğer kamu kaynaklarından Halkevlerine gelir aktarımını meşrulaştırdığını, fonların da adil bir biçimde ve sorumluluk çerçevesinde kullanıldığını vurgulamıştır (Çeçen, 1991, s. 218-219).

Halkevleriyle ilgili tartışmaların devam ettiği bu dönemde bazı CHP'li idareciler, Halkevlerinin varlığını sürdürebilmesi amacıyla siyaset dışı kültürel kurumlar hâline getirilmesi fikrini ortaya atmıştır. Açıkçası Halkevlerinin CHP'den ayrılması veya bağımsız bir tesis hâline getirilmesi fikri partinin ilgili organlarında yankı bulmuş ve konu 1947 CHP Büyük Kurultayı ile 1950 Kurultayı'nda görüşülmüştür (Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri, 1932-1951-1963, 1963, s. 6). Lakin siyasal olayların hızla gelişmesi ve buna karşın CHP üst yönetiminin eski bürokratik alışkanlıklar nedeniyle ağır işlemesi sonucunda Halkevleri için düşünülen olumlu değişiklikler, bu kurumlara siyaset dışı ve kültürel bir kurum olma niteliği kazandıracak yasal düzenlemeler gerçekleştirilememiştir (Çeçen, 1991, s. 216-217).

Böyle bir ortamda 14 Mayıs 1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte kamuoyunda Halkevleriyle ilgili tartışmalar daha da artarken CHP ile DP arasında Halkevlerinin gelecekteki statüsü konusunda bir uzlaşmaya varabilmek için görüşmeler başlamıştır. Ancak uzun süren görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamış (Akkuş, 2004, s. 45) ve 8 Ağustos 1951 tarihinde DP Grup Başkan Vekili Refik Şevket İnce, kendi partisinden 7 milletvekili ile birlikte "Resmî Daire Ve Müesseselerin Siyasi Partilere Bedelsiz Mal Devir Edemeyeceklerine ve Bu Daire ve Müesseselerle Münfesi Derneklere Ait Olup Siyasi Partilere Terkedilmiş Olan Gayrimenkul Mallarla Bu Partiler Tarafından Genel Menfaatler için Yaptırılmış Olan Binaların Sahiplerine ve Hazineye İadesi Hakkındaki Kanun Layihası'nı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunmuştur. TBMM'de yer alan 487 milletvekilinden 342 milletvekilinin yer aldığı oturumda oylamaya katılan 342 milletvekilinden 339'u evet, 3'ü hayır oyu vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 8 Ağustos 1951, s. 693-744). Böylece yasalaşan 5830 sayılı kanun teklifi 11 Ağustos 1951 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girerken (Resmî Gazete, 11 Ağustos 1951, s. 1781-1782) bu kanun çerçevesinde tüm Halkevleri tasfiye edilmiş ve Bafra Halkevi'nin de faaliyetleri son bulmuştur.

Sonuç

Halkevleri, Türkiye'nin sosyal ve kültürel bakımdan kalkınmasını sağlama, Cumhuriyetin getirdiği değerleri anlatma ve yapılan inkılapları içselleştirme amacıyla 19 Şubat 1932 tarihinde başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde açılmış ve 1950 yılı itibarıyla de şube sayısı 478'e ulaşmış ciddi bir kuruluştur. Kapatıldığı 1951 yılına kadar gerek inkılapları geniş halk kitlelerine benimsetmek ve halkla bütünleşmek gerekse kültürel olarak gelişmiş yeni bir toplum yaratmak adına önemli çalışmalar yapan bu kuruluşlardan bir tanesi de Samsun'un bir ilçesi olan Bafra'da açılmıştır.

24 Şubat 1933 tarihinde faaliyetlerine başlayan Bafra Halkevi; bünyesinde yer alan Dil-Edebiyat-Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri-Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler gibi şubeleri vasıtasıyla halka birçok farklı alanda hizmet etmiştir. Bu şubelerden Dil-Edebiyat-Tarih Şubesi, dil alanında yaptığı çalışmalarla, verdiği konferanslarla ve millî bayram kutlamalarıyla Cumhuriyet ve inkılap prensiplerinin kökleşmesine, Türkçenin öneminin kavranmasına katkıda bulunmuş, halkı bu konularda aydınlatmış ve bilinçlendirmiştir. Güzel Sanatlar Şubesi, millî günler ile Halkevi tarafından düzenlenen etkinliklerin musiki kısmını hazırlamış, müzikle ilgilenen gençlere fırsatlar sunmuş, millî marşların ve şarkıların öğrenmesine yardımcı olmuştur. Temsil Şubesi, Bafra'nın sanatsal bağlamda tiyatro ihtiyacını gidermiş ve bu alanda yetenekli kişilerin kendilerini göstermelerine imkân vermiştir. Spor Şubesi, bölge futbolunun gelişmesine vesile olmuş ve hizmete açtığı spor sahasıyla gençlerin spora ilgisinin artmasını ve rahat bir şekilde sportif faaliyetlerde bulunabilmesini sağlamıştır. Keza voleybol ve atletizm gibi diğer branşlarla yöre ahalisinin ilgilenmesini sağlayan da Spor Şubesi olmuştur. Sosyal Yardım Şubesi, ihtiyaç sahibi vatandaşların yanında olmak suretiyle halka bütünleşmek yolunda önemli çalışmalar yapmıştır. Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi, açtığı kurslarla vatandaşların kültür düzeyini arttırma yolunda hizmet etmiştir. Kütüphane ve Yayın Şubesi, kütüphanesi vasıtasıyla millî kültürü besleyecek eserleri halkın hizmetine sunmuş, vatandaşlara ücretsiz bir şekilde gazete, kitap ve dergi dağıtmak suretiyle de halkın bu tür yayınlara ulaşabilmesine ve onlardan istifade edebilmesine olanak sağlamıştır. Yine aynı şube, Cumhuriyetin değerlerini ve inkılapları benimsetmek, halkı çeşitli konularda aydınlatmak amacıyla da *Altın Yaprak* adlı bir dergiyi de yayın hayatına kazandırmıştır. Köycüler Şubesi, köylere düzenlediği gezilerle ilçe ahalisi ile bölgedeki köy ahalisinin birbiriyle kaynaşmasını sağlamak, köylülere ulusal ülkü başta olmak üzere çeşitli konularda bilgiler vermek suretiyle Halkevi'nin köylünün yanında olduğunu göstermiştir. Onları sosyal ve ekonomik yönlerden aydınlatmıştır.

Sonuç olarak Bafra Halkevi'ni kuruluşundan itibaren tüm şubeleriyle birlikte Halkevlerinin kuruluş amaçları doğrultusunda çalışmış, bölgede Cumhuriyet'in değerlerini yaymak ve yaşatmak açısından önemli bir rol üstlenmiş, Bafra'da sosyal ve kültürel faaliyetlerinin artmasına katkı sağlamış önemli bir yapı olarak tarif edebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, M. (2004). *Bursa Halkevi ve Uludağ Dergisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ARIKAN, Z. (1999). "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. XI/23: 261-281.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Bafra İlçe Raporu* (2018). (hzl. Emre Arslanbay). Samsun.

- AYAR, M. (2010). "Bafra'da Osmanlı Dönemine Ait Modern Eğitim Kurumlarına İki Örnek: Zükur Erkek ve İnas Kız Rüşdiyeleri". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. VIII/8: 67-90.
- AYDIN, A. (1994). "Cumhuriyet Döneminde Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi". *Marmara İletişim Dergisi*. 8: 261-275.
- AYDIN, A. (2011). "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8: 1-9.
- AYSAL, N. (2009). "Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası-Menemen Olayı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. XI/44: 581-625.
- Bafra İkiztepe-Nerik (Vezirköprü) Kültür Yolu* (2015). (hızl. Ersin Demirel). Samsun: Bafra Belediyesi Yayınları.
- BAYRAKTUAN, F. (2020). "Millet Mekteplerinin Halk Eğitimi Açısından İncelenmesi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. 37: 119-150.
- CHF Halkevleri Talimatnamesi* (1932). Ankara: Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
- CHP 1945 Yılında Halkevi ve Halkodaları* (1946). Ankara.
- CHP 18'inci Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları* (1950). Ankara: Ulus Basımevi.
- CHP Halkevleri Öğreneği* (1938). Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.
- CHP Halkevleri ve Halkodaları* (1932-1942). Ankara.
- CHP Halkevleri ve Halkodaları* (1940). Ankara.
- ÇAVDAR, T. (2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇEÇEN, A. (1991). *Halkevleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- GÜMÜŞ, H. (2007). *Milli Mücadele'de Samsun*. Samsun: Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GOLOĞLU, M. (2017). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930: Devrimler ve Tepkiler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- HALICI, Ş. (2004). "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Sırasında Ali Fethi (Okyar) Bey ile Mahmut Esat (Bozkurt) Beyin Polemikleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XX/59: 429-451.
- Halkevi Çalışmaları Talimatnamesi* (1940). Ankara: Zerbamat Basımevi.
- Halkevleri 1932-1935: 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı*. Ankara.
- Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi* (1940). Ankara: Zerbamat Basımevi.
- Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları* (1934). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Halkevlerinin 1934 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları* (1935). Ankara: Ulus Basımevi.
- Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulasaları* (1936). Ankara: Ulus Basımevi.
- KIZILTAN, Z. (1992). "Samsun Bölgesi Yüzey Araştırmaları 1971-1977". *Belleten*. LVI/215: 212-243.
- Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963)* (1963). İstanbul: CHP İl Gençlik Kolu Yayını.

- TUNA, I. (2018). "Halkevi Dergiciliğine Bir Örnek: Bafra Halkevi Dergisi Altın Yaprak Dergisi (1935-1936)". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 72: 585-596.
- TURAN, Ş. (2013). *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap Birinci Bölüm: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- YALÇIN, D. vd. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- YEŞİLKAYA, N. Ş. (1999). *Halkevleri: İdeoloji ve Mimari*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arşiv Belgeleri

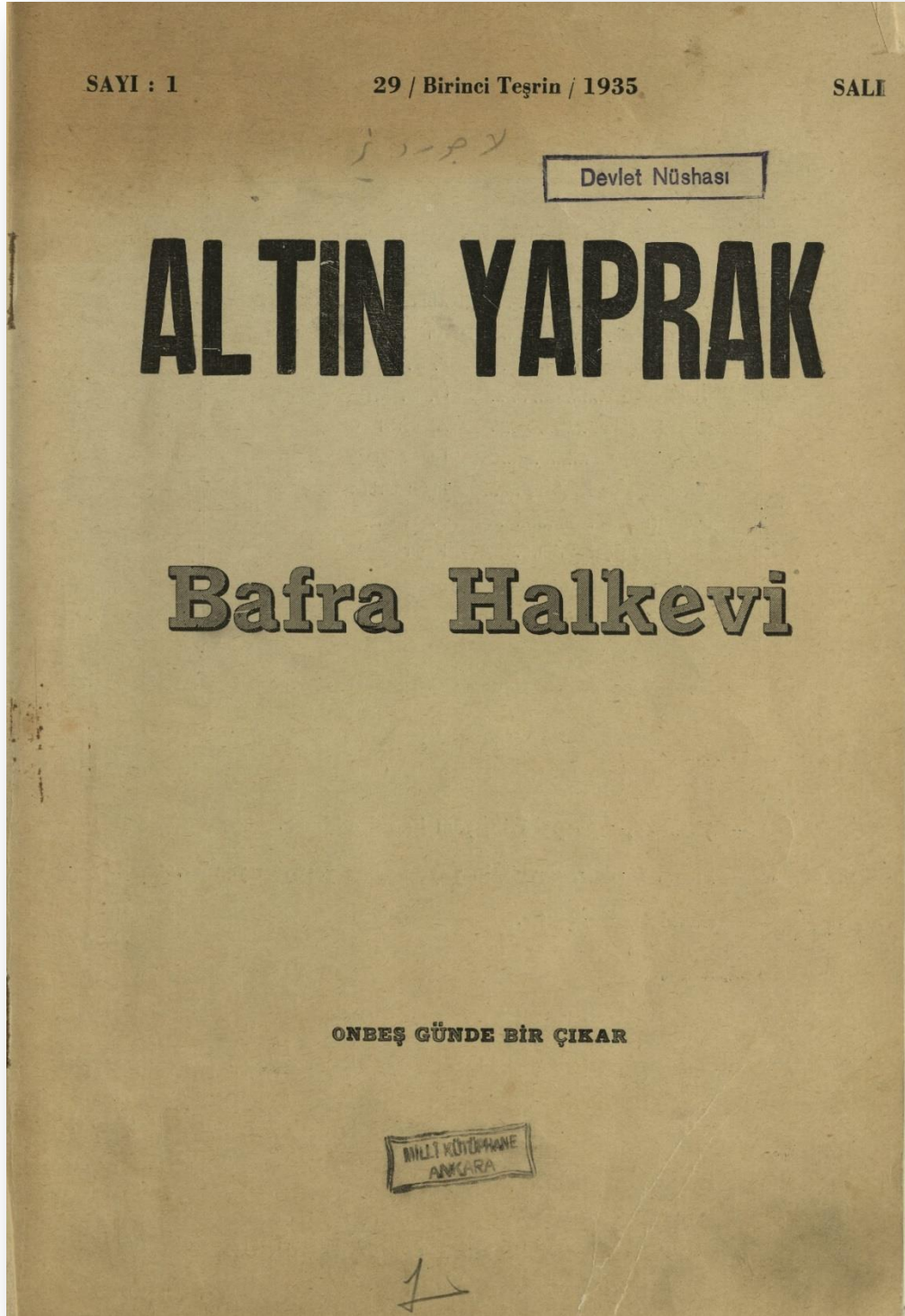
T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 490.01.00 / 925.601.1.
- BCA, 490.01.00.00 / 973.766.3.
- BCA, 490.01.00.00 / 990.832.1.
- BCA, 490.01.00.00 / 1002.870.2.
- BCA, 490.01.00.00 / 1012.905.2.
- BCA, 490.01.00.00 / 1042.1007.1.
- BCA, 490.01.00.00 / 1048.1027.3.
- BCA, 490.01.00.00 / 1058.1062.4.

Sürelî Yayınlar

- Akşam*
- Altın Yaprak*
- Bafrasesi*
- Cumhuriyet*
- Hâkimiyeti Milliye*
- Kurun*
- Milliyet*
- Resmî Gazete*
- Son Posta*
- TBMM Tutanak Dergisi*
- Vakit*
- Zaman*

EKLER

EK 1: Altın Yaprak Dergisi'nin İlk Nüshası Kapağı (29 Ekim 1935)

EK 2: Altın Yaprak Dergisi'nin 29. Nüshası Kapağı (30 Eylül 1937)

ABONESİ :
Yıllığı : 200 Kuruş
6 aylığı : 100 »
Sayısı : 5 »
İdare evi :
Vatan Basımında
Hususi daire

BAFRASESİ

23 Nisan
Çocuk haftasının
ilk günüdür.

14 Nisan 1937 Çarşamba

çarşamba günleri çıkar , her şeyden bahseder
MEMLEKET GAZETESİDİR.

Yıl : 1 Sayı : 1

Niçin çıkıyoruz ?

Bir gazetenin çıkma sebeplerini anlatmak, tahmin edileceği üzere pek kolay bir şey değildir. Yalnız, o gazeteyi idare edecek kişilerin zihinlerinde ve görüşlerinde yaşayan gayeler bir iki kalem hamlesiyle ifade edilebilirse maksat hakkında hiç olmazsa bir fikir elde edilmiş olur.

Bizim inandığımız, içten kandığımız ve gözlerimizle gördüğümüz bir şey var : Yirminci medeniyet aşrında Türkiye topraklarında, Ata türke olan inanından Cumhuriyete olan imanından hız alan ve büyük ülküsüne ulaşmak için yorulmaz azmle çalışan güçlü bir gençlik bulunuyor. Bu gençlik (yaşı her kaç olursa olsun) asırların devrildiğini Heyülaların çöktüğünü ve bu çöküntünün içinden yeni bir vatanın yeni bir mesih eliyle yaratıldığını görmüş bir nesildir. Bu nesil öyle bir nesildirki, ne roma, ne atina, ne siparta, ne hint, ne çin tarihleri ona duyduğu saadette asla bir örnek; bir eş vermemiş, verememiş, o bütün heyecanını kendi öz tarihinden almıştır. Bu gün yeni Türk medeniyetinde beliren imanlar şunlardır : Ayları günlere, yılları aylara, asırları yıllara sığdırmak ve büyük Atanın dediği gibi her ne bahasına olursa olsun medeniyette en ön safı almak..

Yeni Türkiye şimdi hep bu gaye ile çalışıyor : Bul-

miyor, Halk ediyoruz. ilerlemiyor, koşuyoruz. Yapmıyor, yaratıyoruz. Bu ilerlemede bütün Türk gençliğinin ödevi vardır, payı vardır.

Garbe bakıyoruz: okuyor, okutuyo. Her şehirde çıkan binlerle gazeteler havadis veriyor, memleketini tanıtıyor, dünyayı tanıtıyor..

Munihde çıkan bir gazete, tetkik seyahatına çıkardığı muharrirleri vasıtasıyla Bafradan bahsederken, Amasya da oturan, Sivasta bulunan, Trabzona seyahat eden bir Bafralı kendi memleketi hakkında malumat alabilmek için neden müşkilat çekmeli ?..

İşte biz Bafrayı tanıtmak Bafra havadislerini yad illere duyurmak ülküsüyle (Bafrasesi) ni çıkarmaya karar verdik. İçimizde inan, elimizde kalem var.. Altok bize gaye ve fikirleriyle birlikte hareket işareti olmaktadır.

(Bafrasesi) her hafta Bafradan ses verecek, ilçemizin içtimai, iktisadi, ve kültürel haberlerini muntazaman yazacaktır. Yakın memleket havadislerini, en yeni ajans haberlerini okuyacaksınız.

Gazetemiz, sütunlarını halkın dileklerine açık bulunduracak, köylü ile köylerimizle daima ilgilenecektir. (Bafrasesi) nde sen ve ben endişesi yerine müşterek arzuların tahakkuku

TÜTÜN PİYASALARI

Bu yıl ilçemizde Tütün eken 7400 ekiciden 4500 kadarı tütünlerini dizi dengi halinde satmıştır.

Şehirimizde demet dengi tütün satışları da başlamıştır. Şimdiye kadar demet dengi halinde 200 kadar mahsul lıh'şarlar hanganna gelmiş ve muhtelif alıcılara satılmıştır.

936 mahsulünden şimdiye kadar satılan tütünlerin mecmuu iki milyon yedi yüz bin kilodur. Halihazırda idare anbarında ve yerli tüccar depolarında pıçak ve görmez iki yüz bin kilo kadar dizi ve demet tütün stoku bulunmaktadır.

Demet dengi fiyatları : Pıçaklar kilosu 160-220, balya pıçaklar 52-65, görmezler 19-26 kuruş arasıdır.

Başlıca alıcılar inhisarlar Türk tütün limitet şirketi, Mitat Nemli ve felemenk türk anonim şirketi hesabına Elma oğullarıdır.

Fiatlar normaldir. Satıcılar piyasanın bu fiatlarla açılmasından memnun görünmektedir.

için çalışıldığını göreceksiniz.

(Bafrasesi) bir halk, yurd ve Cumhuriyet gazetesi olmak davasıdır.

Muvaffakiyete gelince ; bundan şüphelenmeye selâhiyet sahibi değiliz. Çünkü bu gazete bizim değil, onu okuyanın malı, bu toprağın malı, Gençliğin malıdır.

Dileğe elbet varacağız..

BAFRASESİ

Belediye MECLİSİ

Belediye meclisi Nisan 937 icumalarına Belediye reisi bay Zihni Lokmann reisiği altında başlamıştır. İlk icuma 5 Nisan pazartesi günü yapılmış ve daimi encümenin hazırladığı 937 yılı bütçesinin tetkik ve meclise arzı için bir bütçe encümeni ayrılmıştır.

Kaymakamlığın gösterdiği lüzum üzerine vergi ve resimler tarifesi tekrar incelenmek için tarife komisyonuna verilmiştir. Şimdiye kadar mevcut olmayan sâhbi zabita talimatnamesinin daimi encümence bir proje halinde hazırlanarak meclise verilmesi takarrur etmiştir.

Okunan bazı tezkerele ait olduğu encümenlere havale edildikten ve bazı azaların mezunüyet istekleri kabul edildikten sonra 12-4-937 pazartesi günü toplanmak üzere icuma son verilmiştir.

12-4-937 de tekrar toplanmış isede ekseriyet olmadığından icuma 15-4-937 perşembe günü saat 14 de bırakılmıştır.

Kostümlü Balo

Sayın kaymakamımız Bay Nedim Aker ve sayın refikalarının himayelerinde önümüzdeki Çocuk haftası içinde (24 Nisan 937 Cumartesi günü akşamı) Çocuk esirgeme kurumu Bafra kolu adına bir kostümlü balo verilecektir. Bayan ve baylardan müteşekkil seçkin bir komitenin haftalardanberi yaptığı hazırlıklar ilerlemiş ve balonun üstün bir şekilde olması temin edilmiştir. Balonun kostümlü olması bilhassa bayanlar arasında çok alaka uyandırmıştır.

Balo Askerlik şubesi yanındaki binada verilecektir. Bina dahilinde her türlü hazırlıklar ikmal edilmiştir.

EK 3: Bafrasesi Gazetesi'nin İlk Nüshası Birinci Sayfası (14 Nisan 1937)

CUMARTESİ

17

Haziran 1950
10 KURUŞ
ABONE

Seneliği : 300 kuruştur,
6 aylığı : 150
Sayı : 482 Yıl : 14

BAFRASESİ

Cumartesi Günleri Çıkar

ONBEŞ GÖNLÜK SİYASİ MEMLEKET GAZETESİDİR

Sahibi : Ali Rıza Kefeli

Neşriyatı fiilen idare eden

Süleyman TÜRK

Baskıldığı yer: Valan Basmevi

Her Nevi Evrak

İdare Müdürlüğüne gönderilir

Basılmıyan Yazılar

Geri verilmez

OKUMA İHTİYACI

YAZAN: Mustafa Teksoy

Okumak, her an, karşı karşıya bulunduğumuz bir zaruretler.

Talebe, okulda yalnız kendi ders kitaplarına çerçevesinde kalmaz. Tahsil derecesi, sınıf yükseldikçe derslerine iyi bir şekilde hazırlanması, öğretmenlerini tatmin etmesi için muhakkak çeşitli eserlere başvuracaktır. Bu suretle hiç farkında olmadan birçok bilgiler edinir; bilgi ve görüşü de artar.

Fakat okumak sırf talebelik adına münhasır kalmamalıdır. Hayatta bir meslek sahibi olunca da okumak elzemdir. Her insanın mesleğinde karşısına çıkan yeni problemleri çözmesi, kendisini yetiştirme mesleğini ilgilendiren kitapları okumakla olur. Okuyan kimse; dinlenmeyen, koşan, ileri atılan ve etrafıyla ilgilenen kimsedir.

Kişinin okuması ulusun mükemmelleşmesi demektir. Bütün yenilikler, medeni alanda her hamle fertlerin uyanık olmasıyla kabilirdir, bu da ancak ve ancak okumak ile olunur.

Okumak insanı geliştirir, olgunlaştırır. Tarihine ilk çağlarında ilksel ulular birbirinin örf ve adetlerini, duygu ve inanışlarını anlamak için yekdiğeri ile savaşırdı. Halbuki asrımızda bunun temini vahşiyaneye değil, medeni bir anlayış ve sezgiyle mümkündür. Çünkü kitaplar bunu kolayca temin eder. Reform, Rönesansın doğuşu Yunan ve Roma eserlerinin tetkikiyle, tıbbın yükselişi İslâm ve Türk kitaplarının incelenmesiyle değil mi? Bunlar inkâr edilmeyen hakikatlardır. Tarihle sabittir. 17

TÜTÜNCÜLER TOPLANTISI

Geçen hafta içinde tütün ekici ve tüccarlarından mürrekkep olarak şehir kulübünde umumî bir toplantı yapıldı. Tütüncüler Birliği Başkanı Süleyman Türk'ün idare ettiği bu toplantıda eski ve yeni tütün vaziyetleri hakkında görüşülmüş ve Ankara'ya temsilciler yollanmak suretiyle Hükümetten aşağıdaki isteklerde bulunulmasına karar verilmiştir :

1- 1949 tütünlerinin son yaprağı satılınca kadar Tekel'in mübaya'ya devamı.

2- 1946, 1947, 1948 yılları mahsullerinden Bafra'da tüccarlar elinde mevcut 672.000 kilo mamul tütünlerin takas ve deblonaj gibi ihracını kolaylaştırıcı tedbirler alınması,

3- Piyasaya iştirakleri için tüccarlara kredi temini,

4- % 5 ler işinin biran evvel faydalı hale ifrağı,

5- Tütün dikimi yasak tarlaların yeni baştan tesbiti ve bu oluncuya kadar da şimdiki dikime müsaade edilmesi,

6- Tütün ticareti yapan çiftlik sahipleri tütünlerinin de Tekelce alınması,

7- 1950 tütün piyasasının erken açılması,

8- Tekel idaresinin Bafra'dan aldığı tütünleri burada işlemesi.

Toplantıda temsilci olarak seçilen Ali Kale ve Hasan Genç Ankara'ya gitmişlerdir.

en basit bir işçisinden en olgun mütefekkirine varıncaya kadar bütün halkın bir sınıyını bile boş geçirmedigini, zevkle mutlaka bir şeyler okuduğunu ve hatta otel ve apartman hizmetçilerinin dahi bir kazaya sebebiyet vermeme şartıyla okumalarına müsaade ve müsamaha edildiğini anlatıyorlar.

Bizde de okuma ihtiyacının bu derece şumul ve ehemmiyetle kavranıldığı gün saadet yoluna girilmiş olacaktır.

TERFİ EDEN YARGIÇLARIMIZ

İlceimiz Hukuk Yargıcı Osman Talu 60 lira aslı maaşından 70 liraya ve Sorgu Yargıcı Servet Kılıççı 50 liradan 60 liraya terfi etmişlerdir.

Kıymetli Hukuk Yargıcımız
OSMAN TALU

Osmen Talu, dürüst, çalışkan, kemal ve fazilet sahibi bir insandır. Servet Kılıççı hakkındaki kanaatlerimiz de aynıdır. Adliyeimizin bu iki mümtaz simasının terfi'leri gayet yerinde olmuştur. Kendilerini tebrik eder, bundan sonra da başarılar dileriz.

Ziraat Bankası Müdürü

İlceimiz Ziraat Bankası Müdürü Celal Vaner Şubasına ait işlere dair Genel Müdürlükle temas etmek üzere Ankara'ya gitmiştir.

AKŞAM KIZ SANAT OKULU SERGİSİ

Akşam Kız Sanat Okulu ders sonu münasebetiyle bir sergi tertip etmiştir. Okulun ilk yılı olmasına rağmen sergide yer alan modeller takdirle lâyık bir başarısını mahsulü idiler. Okulun öğrenci sayısı yüz kadardır.

BELEDİYEDEN BİR İSTEK

Şehir kulübü önünden geçen yol parke döşenmiştir. Fakat bunun çeşmeden ileri gitmeyeceği söyleniyor. Çeşmeden ortaokula giden yol ise gayet bozuk bir haldedir. Bu yola samsun caddesinden gelen kısım onarılmış olduğuna göre bari ki tarafında onarılması veya parke döşenmesi zaruridir.

Halk, bahse mevzu yolun ortaokula kadar yapılmasını istiyor. Belediyenin dikkat nazarı çekerez.

YEŞİLAY GENÇLİK KULÜBÜ

Yeşilay Kurumu Spor Kolu, oyuncuları resmi maçlara iştirak ettirmek gayesiyle (Yeşilay Gençlik Kulübü) adı altında bir teşekkül meydana getirmiştir. Bu teşekkilde yer alacak üyeler için en başta gelen şart içki ve uyuşturucu maddeler kullanmamaktır.

Kulüp Genel Kurulu evvelki gün Süleyman Türk'ün başkanlığında ilk toplantısını yaparak İdare Kuruluna Sıtkı Barutçu, Mehmed Kadıoğlu, Mehmet Ucu, Habil Demircan, Nazif Mesutağlı, Kemal Çakın ve Şinasi Etekin'i seçmiştir. İdare Heyeti işbütümünde de Sıtkı Barutçu Kulübün Başkanı olmuştur. Müteebbis gençleri tebrik ederiz.

YEŞİLAY SAMSUNDA ŞUBE AÇIYOR

Yeşilay Kurumunun Bafra'daki çalışmalarına müsbet neticeler elde etmekte olduğu malumdur. Kurum, şimdi, Samsun il merkezinde de bir şube açacaktır. Bunun için Bafra şubesiyle işbirliği halinde çalışan Samsun Yeşilaycılar üye ve taraftar sayısını arttırmışlardır. Yakında kongrenin yapılacağı ve kongrede Genel merkezi temsilen İstanbuldan bir zatın bulunacağı haber verilmektedir.

Spor

Bafra Gençlik Kulübü maç yapmak üzere Tulaha'ya gitmiştir.

TÜRKİYE HİMÂYE-İ ETFÂL CEMİYETİ ÇORUM ŞUBESİ (1924-1930)

Yücel NAMAL*

ÖZ

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren toplumlarda korunmaya muhtaç çocuklar olmuş ve bu çocuklara dini, insani ve hukuki nedenlerle yardım eden kişi ve kurumlar olmuştur. Türkler çocuklarına büyük önem verir ve küçük yaşlardan itibaren hayata iyi hazırlanmaları için gerekli eğitim verirdi. Bu amaçla Türk tarihinde çocukların himayesi amacıyla birçok kurum kurulmuş olmasına karşın bunların en çok bilineni Himâye-i Etfâl Cemiyetidir. Kökleri Osmanlı Devleti'ne uzanan bu cemiyetin kurumsallaşması, yurt içi ve yurt dışına şubeler açması Türkiye Cumhuriyetiyle birlikte olmuştur. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti 30 Haziran 1921'de kuruluşunun ardından hızlı bir şekilde teşkilatlanarak cemiyetin bir şubesi de Çorum'da açılmıştır. 1924 yılında kurulan Çorum şubesinin idare heyeti çoğunlukla yerel yönetici ve memurlardan ve az sayıda yerel halktan oluşmuştur. Cemiyet'in Çorum şubesi şehit ve gazi çocukları başta olmak üzere fakir ve kimsesiz çocukların daha iyi şartlarda eğitimi ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için çalışmalar yapmıştır. Çorum şubesi şehirdeki mektep öğrencilerini giyindirme ve açtığı ücretsiz muayenehanesi aracılığıyla yaptığı sağlık çalışmalarıyla dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi başkanı olan Dr. Hamit Şakir uzun süre başkanlık görevini sürdürerek ihtiyaç sahibi çocuklara yönelik faaliyetlerde bulunmuş ve bunlar dönemin gazetelerine yansımıştır. Bu makaleyle Çorum'da cemiyetin şubesinin kuruluşu ve çalışmaları arşiv belgeleri ve süreli yayınlar ışığında ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Çorum, Hamit Şakir.

ÇORUM BRANCH OF TURKISH CHILDREN'S PROTECTION SOCIETY (1924-1930)

ABSTRACT

Throughout history, children have been in need of protection. Likewise, there have also been people and institutions alike who have offered them help, be it out of religious, humanitarian, or legal conviction. Turks used to pay great significance to their children and they provided necessary education to prepare them fully for their lives beginning from their early childhood. Thus, many Turkish institution have devoted themselves to protecting children. The most well-known of these is the Himaye-i Etfal Society. Its roots date back to the Ottoman Empire and the early Turkish Republic, and it has branches both within Turkey and abroad. It officially opened its doors on June 30, 1921. In parallel, a branch of the society also opened the province of Çorum at around the same time. The administrative committee of the Çorum branch, which was established in 1924, consisted mostly of local administrators and civil servants and a small number of local people. All of its activities ensure that poor and destitute children – especially those of martyrs and veterans – get the chance to live in better conditions, especially where education, health, and standard of living are concerned. The Çorum branch draws attention with its health activities through the dressing of the school students in the city and the free practice it opened. In the early years of the Republic, Dr. Hamit Sakir, the head of the Corum Branch of The Orphanage Society of Turkey (Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti) who held the presidency for a long time and carried out activities for children in need which were reflected in the newspapers of the period. With this article, the establishment and activities of the branch of the society in Çorum are revealed in the light of archival documents and periodicals.

Keywords: Turkish Children's Protection Society, Çorum, Hamit Şakir.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 12.08.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2021

* Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Tarih Bölümü, ZONGULDAK; ORCID: 0000-0002-8074-0134, E-posta: yucelnamal@hotmail.com

Giriş

Tarih boyunca devletler çocuklarla ilgili hem var olan hem de ortaya çıkması muhtemel problemlerin tespit ve çözümüne önem vermişlerdir. Bu nedenle devletler çocukların himayesi sorununu çözmek amacıyla birtakım uygulamalar yapmıştır. Eski çağlardan itibaren Türk tarihinin bütün evrelerinde yetim çocukların korunduğu ve Türk töresine uygun olarak yetiştirildiği bilinmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti'nde ise kurulan vakıflar aracılığıyla yetim çocuklara bakıldığı görülmektedir (Çanlı, 2002, s. 93). Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde Himâye-i Etfâl Cemiyeti kurulana kadar öksüz ve yetimlerin himayesi için bir takım kurumlar kurulduğu ve yasalar çıkartıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda 31 Aralık 1851'de Emvâl-i Eytâm Nezâreti kurulmuş, yetimler hakkında ferman ve nizamname yayımlanmıştır (BOA, A.MKT.MVL, 49/13, 7 Rebî'u'l-evvel 1268/31 Aralık 1851).¹ 1865'de çocuklara ve gençlere faydalı olmak amacıyla Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı "İslam eğitimi yaymaya hizmet amacıyla kurulan cemiyet, bu nedenle zamanında okumayı yazmayı ve dini eğitimi alamayan halka, kimsesiz ve fakir çocuklara eğitim vermek"tir (Cemiyet-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 3-11).

1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi'nin dördüncü maddesiyle de bakımsız, yetim ve fukara çocukların terbiyesiyle ilgili görevler belediyeye verilir (Düstur, Tertip 1, 2, s. 451). 1873'te açılışı yapılan Darüşşafaka yetim ve fakir çocuklara yönelik sosyal hizmetleri yürütmek üzere faaliyete başlar. Darüşşafaka, nizamnamesi doğrultusunda yetim ve fakir Müslüman çocukların talim ve terbiyeleri için çalışmalar yapmıştır (Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Cemiyetinin Vezaifine Müsmir Nizamnamedir, 1332, s. 5; İzzet vd. 1927, s. 162). 1896'da açılan Darülaceze ve 1897 Yunan Savaşı sonrasında Evlâd-ı Şühedâ ve Malûlîn-i Guzât-ı Asâkir-i Şâhane'ye yani şehit evlatları sakat ve yaralı askerlerin ve gazilerin çocuk ve aileleri ile savaşlar dolayısıyla yardıma ihtiyaç duyanlara yönelik yardım kampanyaları düzenlemiştir. Ayrıca toplumsal duyarlılığı arttıran yetimlere, dullara ve emeklilere yönelik çok sayıda örnek de bulunmaktadır. Bu amaçlarla kurulan bir diğer kuruluş 1902'de II. Abdülhamid döneminde yetimlere barınma ve eğitim amacıyla kurulan Darülhayr-ı Alidir².

Zamanla Evkaf Nezareti bünyesinde bu vakıfların merkezileştiği görülür. XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde sosyal amaçlı faaliyet gösteren cemiyet sayısında hızlı bir artış görülür. Hatta bu dönemde kurulan çok sayıdaki kadın derneği de hayır amacına yönelik hizmet vermekte ve devamlı savaşların neden olduğu sorunları cephe gerisinde çözmeye çalışmaktadır. 1908'de hayırsever kadınların Cemiyet-i İmdadiye ile başlayan ilk girişimini, Osmanlı ve Türk Hanımları Esirgeme Derneği, Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezinin kurulması gibi kadınların vücuda getirdiği hayır kurumları ve dönemin diğer hayır cemiyetlerinin kadın şubelerinin oluşturulması izler. 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nde çocuklara verilen sosyal ve sağlık hizmetleri, savaş yıllarında yeterli olmayınca ve yeni kurumlara ihtiyaç duyulur. Bu yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyetinin desteği ile çocukların himayesine yönelik cemiyetler de kurulmuştur. Bunlardan birisi "Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyeti Hayriyesi" dir (BOA, MB.İ, 150/80, 15.02.1329; BOA, HH.İ, 206/47, 15.02.1329; BOA, İ.DUİT, 116/32; Sarıkaya, 2005, s. 19). Cemiyetin nizamnamesinde "yetim ve fakir ve bakes olup da temin-i istikbal edecek vesaitten mahrum zükur..." olduğu belirtilerek cemiyetin vatan evladı cinsiyet, mezhep ve ırk ayrımı yapmaksızın yetim, fakir ve kimsesiz çocuklara istikbal sağlamak için elinden geleni yapma kararlılığındadır. Fakir ailelerin çocuklarına yardım yapmak amacıyla çalışan başka bir dernek ise 1912'de Hamiyet Hanım reisliğinde faaliyetine başlayan Osmanlı ve Türk

¹ Eytam Nizamnamesi için bk. Düstur, Cilt 1, Tertip 1, s. 270-275.

² Evlad-ı Şüheda ve Malulin-i Guzât-ı Asakir-i Şâhane'nin yardım çalışmalarıyla ilgili bazı örnekler için bk. Özbek, 2002, s. 51,195; BOA, HR.SFR.04, 525/44, 20.12.1898; BOA, BEO, 1011/ 75814, 25.04.1315.

Hanımları Esirgeme Derneğidir. Bu dernek hem kimsesiz çocuklar hem de onların annelerini himaye edip sanat ve ticaret eğitimi gibi hizmetler sunmuştur (BOA, DH.İ. UM, 89/1, 15.09.1333; Sarıkaya, 2005, s. 19).

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları ardından yaşanan göçlerle sokakları dolduran kimsesiz çocuklar sorununu çözmeye uğraşırken I. Dünya Savaşı başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine kimsesiz ve mülteci çocukların toplanması ve himayeleri sorunu da artmıştır (BOA, DH.EUM.THR, 105/37, 23.08.1328; BOA, DH.EUM.KADL, 4/18, 09.01.1329). Savaşın getirdiği olumsuzluklar sonucunda savaşta yetim kalanlara yardım edilmesi ve maddi kaynaklar yaratılmasına yönelik; yetim çocuklar için Evladı Şüheda Vergisi ve Pulu piyasaya sürülür ve Evlâd-ı Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Askeriye yararına yardım sergileri de açılmıştır (BOA, Y.PRK.HH, 31/20, 28.12.1316).³ 1915'te "Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Evlâdiyenin Himayeleri Hakkında Kanun Layihası" yayınlanır, şehit ve gazi çocuklarının himayesi için çalışmalar yapılır⁴. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından savaş sırasında açılan Dârüleytamlarla birçok çocuk himaye edilir (BOA, BEO, 4246/318376, 08.02.1332; Düstur, Tertib-i Sani, Cild: 12, 16 Mart 1336- 4 Teşrinisani 1338, Kararname No: 224, 1927, s. 426). Ardından kurulan Eytam Sandıkları aracılığıyla yetimlerin mal ve paralarının korunması ve değerlendirilmesine çalışıldığı bilinmektedir (Çanlı, 2002, s. 94-95).

I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren himayeye muhtaç çocuklar için 1916'da Malûlîn-i Guzât ve Şüheda-yı Asâkir-i Osmaniyenin çocuklarına mahsus olarak her vilayette tesis olunacak Dârüleytamlar hakkında çalışmalara başlanmıştır (BOA, BEO, 4244/318252, 02.02.1332; BOA, BEO, 4246/318376, 08.02.1332). Osmanlı Devleti'nde, Himâye-i Etfâl Cemiyeti öncesinde çocuklarla ilgili Osmanlı Fakir Çocuklarına Yardım Cemiyet-i Hayriyesi (14.12.1909) ve Himâye-i Etfâl Şişli Hastanesi Cemiyeti (20.05.1914) gibi dernekler kurulduğu bilinmektedir (BOA, MF.İBT, 289/13, 03.11.1328; BOA, MB.İ, 150/80, 15.02.1329; BOA, HH.İ, 206/47, 15.02.1329; BOA, ŞD., 43/14, 03.06.1333). Bu derneklerin özellikle II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı ardından kurulduğunu görmekteyiz. I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan insan kayıpları geride birçok öksüz ve yetim çocuğun kalması toplumda çocukların himayesini daha yoğun şekilde gündeme getirmiştir. Böylece "kimsesiz, fakir ve yetim çocukların sağlıklarını korumak, eğitimlerini yaptırmak ve gelecekte iyi yetişmiş insan olmalarını sağlamak" amacıyla 6 Mart 1917'de İstanbul'da Himâye-i Etfâl Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet'in kurucuları arasında Cavid Bey, Ahmet Hakkı Bey, Orfanidis Efendi, Arif Bey, İsmail Canbulat, Muhtar Bey, Emanuel Karasu Efendi, Doktor Ömer Fuad Paşa ve Gabriel Noradukyan Efendiler yer almıştır. 11 Ağustos 1917'de cemiyet "menafi-i umumiyeye hâdim cemiyet" olur⁵ (Acar, 2005, s. 11; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler, 2013, s. 43).

Milli Mücadelenin başladığı ilk günlerden itibaren başta 15. Kolorduda Kazım Karabekir Paşa olmak üzere birçok askerî yetkili cephe gerisinde öksüz, yetim ve perişan hâldeki çocukların himayesi ve eğitimine ilişkin girişimlerde bulunmuştur. 1920'li yılların başındaki Türkiye'de ana mektebi, sanayi gürbüzler mektebi ve yetimler yatılı askerî ilkokulunda birçok yetime iyi bir gelecek sağlanabilmiştir (Karabekir, 2021, s. 20-28). Milli Mücadelenin devam ettiği yıllarda cephe gerisindeki çocuklarda unutulmamıştır. Bunun

³ 1915 yılında şehit çocuklarının talim ve terbiyesine harcanmak amacıyla posta ücretlerine zam yapılır (BOA, HR.HMŞ.İŞO, 134/5, 15.06.1331; BOA, HR.İD, 1110/1, 07.06.1913; BOA, MV, 199/25, 17.11.1333).

⁴ Şehit ve gazi çocuklarının himayesi için yapılan çalışmalar için bk. BOA, BEO, Dos. 4439, No: 332857, 17.01.1335; BOA, MV., Dos. 203, No: 35, 15.11.1334. Ayrıca yirmi iki maddelik kanun için bk. Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Evlâdiyenin Himayeleri Hakkında Kanun Layihası, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1331.

⁵ Himâye-i Etfâl Cemiyeti 6 Mart 1333 senesinde teşekkül eden Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin târihçesi ve 1338 senesindeki faaliyeti hakkında 1339 senesinde inikâd eden meclis-i umûmîye takdîm eylediği umûmî rapor ve bilanço, İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339, s. 2.

bir örneği 2 Kasım 1920 tarihli Şehit zabitan ailelerine tahsis olunacak maaş hakkında kanun tasarısı⁶ ile şehit yetimlerinin himayesi, talim ve terbiyesiyle ilgilenilmiştir. Ancak çocuklarla ilgili en etkin çalışmalar 30 Haziran 1921'de Ankara'da Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti adıyla kurularak tüm yurttan teşkilatlanmaya başlar. Bu cemiyetin kimsesiz ve şehit çocuklarını Türkiye toplumuna yararlı bir insan olacak şekilde yetiştirmesinden dolayı 26 Kasım 1921 tarihli bakanlar kurulu kararnamesiyle kamu yararına çalışan derneklerden sayılır (BCA, 30.18.1.1, 4.39.3, 26.11.1921; Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337). Milli Mücadelenin ardından öksüz ve yetim kalan çocuklarla ilgilecek daha çok kuruma ihtiyaç duyulması üzerine BMM İcra vekilleri heyetince 5 Aralık 1922'de "Dârüleytamlar Talimatnamesi" hazırlanarak Dârüleytamların usul ve idaresi hususları belirlenir (BCA, 30.18.1.1, 6.39.2, 05.12.1338). Bu kurumlar 1926'ya kadar kimsesiz ve yetim çocuklara hizmete devam eder. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi'nde amaç ve çalışma alanı açık olarak ortaya konulmuştur. Bu nizamnameye göre cemiyetin on üç yaşına kadar olan çocuklara hizmet vereceği belirtilmiştir. Bu kapsamda yatılı okul, hastane ve sanatoryum inşası, fakir ve hasta çocukların tedavisi, oyun alanları yapmak, özürlü çocukların bakımını sağlamak, çalışan kadınların çocukları için gündüz bakımevleri kurmak, fakir çocuklar için belli okullarda öğle yemeği vermek, doğum öncesi ve sonrası yapılması gerekenler konusunda yayın yapmak gibi amaca sahiptir (Okay, 1999, s. 72-88).

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti tarihi hakkında Makbule Sarıkaya'nın "Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1921-1935" başlığıyla hazırladığı doktora tezi başta olmak üzere birkaç tez ve cemiyetin vilayetlerdeki teşkilatlanmasıyla ilgili ise Mustafa Fırat Gül'ün "Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti Aksaray Şubesi" ve Günver Güneş'in "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksul Çocukları: Ödemiş Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri" başlıklı makaleler ve Cüneyd Okay'ın hazırlamış olduğu "Belgelerle Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1917-1923" gibi birkaç kitapla sınırlıdır (Okay, 1999; Sarıkaya, 2005; Güneş, 2005; Gül, 2020). Cemiyetin Çorum şubesi hakkında daha önce çalışma yapılmamış olması bu çalışmanın hazırlanmasına vesile olmuştur. Bu makalenin amacı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum şubesi başta olmak üzere kazalarda kurulan şubelerin çalışmalarının etraflı bir şekilde incelenmesidir. Bu araştırma yapılırken Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde cemiyetin Çorum şubesiyle ilgili belgelere ulaşılamaması çalışmanın sınırlılıkları arasındadır. Ancak bu sınırlılıklar incelediğimiz dönemde şehirde mevcut olan Çorum ve Fikret gazeteleri ile Gürbüz Türk Çocuğu ve Türk Çocuğu dergileri incelenerek aşılıma çalışılmıştır. Bu araştırma ileride yapılacak olan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti ve şubeleriyle ilgili araştırmalara katkıda bulunması amacıyla yazılmıştır. Ancak incelediğimiz dönemde kimi zaman cemiyetle ilgili haberlerin gazetelere yansımaması nedeniyle bir boşluk oluşmasına da neden olmuştur.

1. Çorum'daki Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Şubelerinin Kongre ve İdare Heyetleri

Dr. Fuad Bey ve arkadaşlarının 1908'de Kırklareli'nde kurduğu Himâye-i Etfâl Cemiyeti, Balkan Savaşlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. 1917'de Himâye-i Etfâl Cemiyeti adıyla kurulan cemiyette şube sayısını arttıramadığı gibi faaliyetleri İstanbul'da sınırlı kalmıştır. Milli Mücadele döneminde şehit çocuklarına hizmet vermek amacıyla 30 Haziran 1921'de Ankara merkezli olup tüm yurttan ve yurt dışında şube açan Türkiye

⁶ BCA, 30.18.1.1, 1.18.6, 02.11.1920; Şehit olan subay ve askerlerin ailelerine yardım için Milli Müdafaa Vekaleti'nce bir kanun teklifi hazırlanması hakkındaki 2 Temmuz 1336 tarihli yazı için bk. BCA, 30.18.1.1, 1.5.15, 22.07.1920.

Himâye-i Etfâl Cemiyeti kurulur⁷. Cemiyetin yurt genelinde kurulan ilk şubelerinden birisi de 1924'ten itibaren faaliyetlerine başlayan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum şubesidir. Cemiyet çalışmalarına dair bilgileri Çorum ve Fikret gazetesi gibi yerel basın üzerinden okuyucularına ulaştırmıştır. Bu haberlerden anlaşıldığı üzere Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi 1924 Ocak ayında vilayet merkezinde bulunan yetim, şehit ve gazi çocuklarının tespiti çalışmasına başlamıştır. Böylece cemiyet Sıhhiye Dairesi kâtibi aracılığıyla vilayetteki çocukları bir hafta içerisinde ve köylerdeki de bir ay içerisinde kaydetmeyi planlamıştır. Cemiyet, bu çalışmayı halka duyurmak amacıyla zaman zaman Çorum gazetesi aracılığıyla duyurular da yapmıştır (Çorum, No: 142, 16 Kânunusani 1340/Ocak 1924, s. 4). Ardından 1924 Ocak ayında Çorum'un Mecitözü kazasında Himâye-i Etfâl Cemiyeti Mecitözü şubesi Kadı Mehmet Efendi, Müdde-i Umumi Medeni Bey ve Hükûmet Tabibi Ali Bey'in teşvik ve gayretleriyle kurularak faaliyetlerine başlamıştır (Çorum, No: 142, 16 Kânunusani 1340/Ocak 1924, s. 4).

Çorum şubesinin, Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti 1921 Nizamnamesi'ne göre Ocak ayında, 1927 yılı nizamnamesine göre ise cemiyetin olağan ve olağanüstü kongrelerini mart ayında yapılması esasına uygun yaptığı anlaşılmaktadır (Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337, s. 23; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927, s. 9). Ancak Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi'nin olağanüstü kongrelerin ise farklı aylarda yapıldığını görmekteyiz. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi'nin tespit edilen ilk kongresi 1924 Mart'ında belediye binasında yapılmış ve bu kongrede yeni idare heyeti seçilmiştir. Kongrelerde cemiyet başkanlığına ve yönetimine seçilecek kişilerin cemiyete faydalı olabilecek kişiler olmasına dikkat edilmiştir (BCA, 490.1.0.0, 1.2.15, 12.01.1929). Böylece Çorum Vali Vekili Ahmet Cevdet Bey⁸ başkanlığında yapılan kongrede Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin İdare Heyeti şu şekilde teşekkül etmiştir (Çorum, No: 151, 19 Mart 340/1924, s. 2)

Görev	İsmi
Reis	Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Müdürü Dr. Hamit Şakir Bey
Kâtip	Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Kâtibi Remzi Efendi
Aza	Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Lütfi Bey
Aza	Madenzade İhsan Bey

Tablo 1: 1924 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin İdare Heyeti

Kaynak: Çorum, No: 151, 19 Mart 340/1924, s. 2

⁷ Himâye-i Etfâl Cemiyeti, 1909 Cemiyetler kanununa göre göre: Cemiyet eşhas-ı müteaddide tarafından malumat veya mesailerini suret-i daimede bi't-tevhid mukaseme-i ribhten gayri bir maksatla teşkil edilen heyettir (Madde 1). Cemiyet teşkili evvelce ruhsat istihsaline menut değildir. Şu kadar ki teessüsünü müteakip altıncı maddeye tevfikane behemahâl hükûmete ihbar edilmesi lazımdır (Madde 2). Ahkâm-ı kavanine ve adap-ı umumiye mugayir bir esası gayrı meşrua veya asayiş-i memleket ve tamamıyet-i mülkiye-i devleti ihlal ve şekl-i hazır-ı hükûmeti tağyir ve anasır-ı muhtelif-i Osmanıye'yi siyaseten tefrik maksadına müstenit olmak üzere cemiyetler teşkili caiz değildir (Madde 3). Kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur (Madde 4). Bu maddelerden anlaşıldığı üzere dernek kurmak için önceden izin alınması gerekmiyor ancak kurulduktan sonra hükûmete bildirilmesi gerekiyordu. Cemiyetler Osmanlı Devleti bütünlüğünü bozacak derneklerin kurulması engellenmiştir. Ayrıca kavmiyet ve cinsiyet isimleriyle de dernek kurulması yasaklanmıştır. ("Cemiyetler Kanunu", Numro: 121, 3 Ağustos 1325, Düstur, Cilt: 1, Tertib-i Sani, 1329, s. 604-608; Basri, 1341, s. 58; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Şubeleri için bk. Gürbüz Türk Çocuğu, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 19-20; Sarıkaya, 2005, s. 26; Acar, 2005, s. 9-10; Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337; Akın, 2000, s. 108).

⁸ Ahmet Cevdet Bey, 15.12.1923-14.06.1926 tarihleri arasında Çorum valiliği görevinde bulunmuştur. Bk. Cumhuriyetin 15. Yılında Çorum, 1938, s. 16.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin İdare Heyeti'nin çoğunluğunun şehirdeki kamu görevlilerinden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca şubenin reisi olarak Çorum Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Müdürü Dr. Hamit Şakir Bey'in seçilmesi ardından cemiyetin müstakil bir binası olmadığından Çorum Sıhhiye binasının aynı zamanda cemiyetin merkezi olarak kullanıldığını görmekteyiz (Çorum, No: 152, 26 Mart 340/1924, s. 4).

1924 Temmuz'unda Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi gereğince Çorum Şubesi olağanüstü yıllık kongresini yapmıştır. Kongreye Mecitözü Şubesi adına Heyeti İdare üyesi Çorum Valisi ve Sungurlu Şubesinden de katılım olmuştur (Çorum, No: 166, 9 Temmuz 340/1924, s. 3). Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi 1925'teki kongresini ise Mayıs ayı içerisinde belediye salonunda gerçekleştirmiştir. Vali Ahmet Cevdet Bey, Çorum Mebusu İsmet Bey ve Dr. Mustafa Beylerin katılımıyla yapılan kongreye katılımın az olduğu Çorum gazetesine yansıyan haberlerden anlaşılmaktadır. Kongre, cemiyetin Reisi Dr. Hamit Şakir Bey tarafından bir yıllık faaliyet ve gelir gider hesap raporu okunmasıyla başlamıştır. Ardından yapılan gizli oylamayla yeni idare heyeti oluşturulmuştur. Seçimin ardından oluşan yeni idare heyeti şöyledir (Çorum, No: 210, 13 Mayıs 341/1925, s. 3; Çorum, No: 211, 20 Mayıs 341/1925, s. 3):

Görev	İsmi
Reis	Dr. Hamit Şakir Bey
Kâtip	Belediye Reisi Hasan Efendi
Veznedar	Maarif Müdürü Tefik Bey
Aza	Sertabip Memduh Bey
Aza	Leyli Köy Mektebi Müdürü Mehmet Lütfi Bey
Aza	Kavukçuzade Rifat Bey

Tablo 2: 1925 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin İdare Heyeti

Kaynak: Çorum, No: 210, 13 Mayıs 341/1925, s. 3;

Çorum, No: 211, 20 Mayıs 341/1925, s. 3

Çorum şubesinin 1925 yılı idare heyetine baktığımızda Dr. Hamit Şakir Bey'in yeniden reisliğe seçildiğini ve idare heyetinin yine çoğunlukla kamu çalışanı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yıl şubenin idare heyetinin sayısında artış olduğunu da görmekteyiz. 1925 Mayıs'ında Çorum'un Sungurlu kazasında da Himâye-i Etfâl Cemiyeti şubesi kurulmuştur. Çorum gazetesinin 20 Mayıs 1925 tarihli sayısında verilen bilgilere göre idare heyeti şöyledir (Çorum, No: 211, 20 Mayıs 341/1925, s. 3):

Görev	İsmi
Reis	Belediye Reisi Bahaeddin Efendi
Kâtip	Muallim İbrahim Hilmi Efendi
Veznedar	Numune Müdürü Ali Ulvi Efendi
Aza	Emir Alizade Mustafa Efendi
Aza	Hüseyin Ağazade Hacı Sadık Efendi
Aza	Emir Alizade Ali Efendi
Aza	Evliyazade Bekir Efendi
Aza	Tüccardan Durmuş Efendi
Aza	Bölükbaşızade Mehmet Efendi

Tablo 3: 1925 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sungurlu Şubesinin İdare Heyeti.

Kaynak: Çorum, No: 211, 20 Mayıs 341/1925, s. 3

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Sungurlu şubesinin idare heyetinde yerel yöneticilerden daha çok eşraftan kişilerin çoğunlukta bulunduğu görülmektedir.

1927 yılında yapılan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi gereğince Çorum Şubesi olağan yıllık kongresini yapmıştır. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi kongresini Türk Ocağı salonunda yapmıştır. Çorum Sıhhiye Müdürü Dr. Hamid Şakir Bey'in başkanlığında altında müzakere ve seçim yapılan kongre tamamlanmıştır. Böylece kongrede cemiyetin 1927 yılı idare heyeti başkanlığına Dr. Pertev Bey seçilmiştir. Kongrede ayrıca cemiyet tarafından Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin faaliyetleri ve özellikle 30 öğrencinin iase ve eğitimleriyle ilgili görüşme yapılmıştır. Fikret gazetesi de bu haberinde yeni idare heyetine başarılar dilemesinin ardından halkında bu cemiyete elden geldiği kadar yardımda bulunmasını rica etmiştir (Fikret, 9 Haziran 1927, Sayı: 58, s. 1). 1928 yılında yapılan kongreyle Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İskilip Şubesi idare heyeti ş (Türk Çocuğu, Sayı: 20, Mayıs 1928, s. 4):

Görev	İsmi
Reis	Binbaşı Tahsin Bey
Aza	Başmuallim Tahir Necati Bey
Veznedar	Veznedar Muallim İsmail Bey
Aza	Jandarma kumandanı Faik Bey
Aza	Baytar Şükrü Şakir Bey

Tablo 4: 1928 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İskilip Şubesinin İdare Heyeti

Kaynak: Türk Çocuğu, Sayı: 20, Mayıs 1928, s. 4

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne memurların katılım göstermesinde bir mahzur olmadığını resmi makamlarca bildirilmesi cemiyetin idare heyetlerinde memurların yoğun katılım göstermesini sağlamıştır (BCA, 51.0.0.0, 14.122.5, 02.02.1928). Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere İskilip şubesinin idare heyetinin tamamının memurlardan oluşması bunun güzel bir örneğidir. 5 Eylül 1929 tarihinde saat 14.00'da Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin yıllık kongresi Türk Ocağı salonunda yapılmıştır (Çorum, No: 468, 4 Eylül 1929, s. 1). Bu kongre sonucunda Çorum Şubesinin İdare Heyeti şu şekilde teşekkül etmiştir (Çorum, No: 469, 11 Eylül 1929, s. 1):

Görev	İsmi
Reis	Doktor Pertev Bey
Aza	Velipaşaoğlu Şevket Bey
Veznedar	Muhasebe-i Hususiye Müdürü Reşat Bey
Aza	Evkaf Müdürü Süleyman
Aza	Sücaettinoğlu Salim Bey
Aza	Baytar Müdürü Murat Bey
Aza	Orta Mektep Müdür Muavini Mahmut Rakıp Bey
Aza	Belediye Muhasibi İsmail Şevki Bey
Aza	Gazipaşa Başmuallimi Mahir Bey
Aza	Mehmet Rauf Bey

Aza	İnkılap Başmuallimi Mahir Bey
Aza	Eczacı Mazlum Bey
Aza	Matbaa Müdürü M. Hilmi Bey
Aza	Davudoğlu Şevket Bey
Aza	Meroğlu Eşref Bey

Tablo 5: 1929 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin İdare Heyeti

Kaynak: Çorum, No: 469, 11 Eylül 1929, s. 1

Çorum şubesinin 1929 yılındaki idare heyetinin de diğer yıllarda olduğu gibi şehrin ileri gelen kamu görevlilerinden oluştuğunu görmekteyiz. Ayrıca diğer yıllara göre Çorum şubesinin idare heyetinin üç kat fazlaştığını ve bu durum halkın cemiyete ilgisini arttırdığını göstermektedir.

1.1. Çorum ve Kazalardaki Şubelerin Gelir Kaynakları

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi'nde belirtildiği üzere cemiyetin gelirleri arasında üyelere alınan aidat, vasiyet, hibe yoluyla bağış, hükûmetin, vakıfların, belediyenin ve diğer kişilerin vereceği tahsisat, menkul ve gayri menkulün gelirleri, sergi, müsamere, konferans, çiçek satışı, yarışlar, şefkat pulları, rozet satışı, piyango geliri, zekât ve sadaka gibi çeşitli gelirleri bulunmaktadır.⁹ Bunların yanında 1922'de Himâye-i Etfâl Cemiyetine gelir sağlamak amacıyla posta pulu satışı da kabul edilir (BCA, 30.18.1.1., 4.46.17, 01.02.1922; BCA, 30.10.0.0, 178.232.2, 20.02.1922). Ayrıca zekât, fitre ve kurban derilerinden elde edilen gelirin bir kısmının da cemiyete verilmesi hükûmet tarafından kararlaştırılmıştır (BCA, 51.0.0, 13. 114. 25, 13.04.1925; BCA, 51.0.0, 2.6.20, 08.02.1927). Böylece cemiyet dini bayramlarda özellikle kurban bayramlarında derilerin toplanması için çalışmalarında bulunmuş ve şubeler de bu şekilde gelir elde edebilmişlerdir. Bu amaçla halkın kurban derilerini Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetine vermelerini teşvik için gazetelere ilanlar verilmiştir. Bu ilanlarda Kurban derilerinin gelirlerinin şehit çocuklarına harcanacağı da belirtilmiştir (Çorum, Sayı: 166, 9 Temmuz 340/1924, s. 3). Ayrıca hükûmetin müftülöklere gönderdiği tebliğle Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetine ellerinden gelen yardımı göstermeleri de istenmiştir (BCA, 51.0.0.0, 13.112.19, 26.02.1928).

Çorum ve kazalardaki Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti şubelerinin önemli gelir kaynağının yapılan bağışlar olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda 1924 Ocak'ında açılan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Mecitözü Şubesine üye olanların yıllık taahhüt ettikleri para miktarı şöyledir (Çorum, No: 142, 16 Kânunusani 1340/Ocak 1924, s. 4):

İsmi	Miktarı (Kuruş)
Kadı Mehmet Hulusi Efendi	250
Hâkim Nuri Bey	100
Müdde-i Umumi Medeni Bey	200
Malmüdürü Mehmet Hamdi Bey	200
Doktor Ali Bey	250
Jandarma Komutanı Sadık Bey	200
Muhasebe-i Hususiye memuru Reşit Efendi	200
Tahrirat kâtibi Nuri Efendi	100
Tapu Memuru Haşim Efendi	300

⁹ Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi için bk. Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337, s. 26; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927, s. 18. Hükûmet tarafından yapılan yardım için bk. BCA, 30.18.1.2, 28.39.8, 17.05.1932; BCA, 30.18.1.2, 30.54.7, 19.07.1932.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi (1924-1930)

Varidat kâtibi Necmeddin Efendi	100
Telgraf Müdürü Şükrü Efendi	100
Düyunu Umumiye Memuru Mümin	100
Sandık emini Rifat Efendi	100
Müstantik Yusuf Bahri Efendi	100
Mahkeme Başkâtibi Fethi Efendi	100
Eytam Müdürü Hafız Mehmet Efendi	100
Eşraftan Hacı Kolağası zade Mehmet Rıza Efendi	100
Tüccar Vanlızade Mehmet Asaf Efendi	100
Tüccar Hüsnü Efendi Eşraftan Hisarkavak karyeli Süleyman Efendi	100
Meclisi Umumi Azasından Veli Bey	500
Toplam	3400

Tablo 6: 1924 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Üye Bağış Miktarı

Kaynak: Çorum, No: 142, 16 Kânunusani 1340/Ocak 1924, s. 4

Bu tablodan anlaşıldığı üzere Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Mecitözü Şubesine çoğunlukla kadı, hâkim, doktor, müdür, kâtip ve jandarma gibi birçok farklı meslek grubundan olan memurların aza olduğu görülmektedir. Bunların yanında birkaç tüccarda cemiyete üye olarak aidat vermiştir. Bu dönemde Çorum'da toz şeker 60 kuruşa, sığır eti 20 kuruşa ve domatesin 4 kuruşa satıldığını (Çorum, No: 129, 17 Teşrinievvel 1339, s. 4; Çorum, 171 sayı, 13 Ağustos 340, 1924, s. 4) dikkate aldığımızda 1924 Ocak'ında cemiyete yapılan 3400 kuruşluk yardım miktarının önemli bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Mecitözü Şubesinin 1924 Şubat ayı başında ise topladığı bağış miktarı geçen aydan daha fazladır. Şubeye şubat ayında bağış yapanlar ve miktarı şöyledir (Çorum, No: 145, 6 Şubat 340/1924, s. 4):

İsmi	Miktarı (Kuruş)
Kaymakam Vekili Recep Bey	300
Şube Reisi Hüseyin Hüsnü Bey	300
Şube Muamelat Memuru Mehmet Ali Bey	250
Belediye Reisi Hüseyin Ağa	200
Şube Hesap Memuru Emin Efendi	100
Eşraftan Pirzade İbrahim Bey	250
Eşraftan Veli Beyzade Halil Bey	100
Eşraftan Şeyh Alizade Mehmet Nazif Efendi	100
Nüfus Memuru Hakkı Efendi	150
Merkez Tahsildarı Ahmet Efendi	100
Halıcızade Cemal Efendi	100
Tüccardan Şaban Efendi	100
Tüccardan Hacı Ömer Efendi	100
Hisarkavak Karyeli Bekir Efendi	100
Geçen Haftanın toplamı	3400
Genel Toplam	5650

Tablo 7: 1924 Yılı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Bağış Miktarı

Kaynak: Çorum, No: 145, 6 Şubat 340/1924, s. 4

Yukarıdaki tabloya baktığımızda Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Mecitözü Şubesine yapılan yardımların çoğunun yine kamu görevlileri ve tüccarlar tarafından yapıldığını görmekteyiz. Şubenin şubat ayında geçen aydan 2000 kuruş daha fazla bağış aldığını görmekteyiz. Bu tarihte Çorum'da sığır eti 20 kuruşa ve domatesin 4 kuruşa satıldığını (Çorum, No: 129, 17 Teşrinievvel 1339, s. 4; Çorum, No: 171, 13 Ağustos 1340/1924, s. 4) dikkate aldığımızda 1924 Şubat'ında cemiyete yapılan 5650 kuruşluk yardım miktarı bir önceki aydan daha fazla olmakla beraber çocuklara yapılacak yardımlara önemli bir katkısı olmuştur. 1924 Şubat'ında ayrıca Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Merkezi tarafından Çorum'daki şehit çocuklarına dağıtılmak üzere 500 lira elbise yardımı gönderilmiştir (Çorum, No: 150, 21 Mart 340/1924, s. 1). Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesine yapılan bu yardımlar Çorum gazetesinde sıklıkla yayınlanan konular arasındadır. Örneğin 16 Nisan 1924 tarihli nüshasında cemiyete yardım yapanlara teşekkür edilmiştir. Bu haberde Çorum eşrafından Veliyüddin Paşazade Şevket Beyefendi'nin kimsesiz çocukların ihtiyacına harcanmak üzere 20 lira bağışta bulunduğu da yazılmıştır (Çorum, No: 155, 16 Nisan 340/1924, s. 4).

Cemiyetin gelirleri arasında müsamere ve temsil düzenlenmesi etkinlikleri de bulunmaktadır. Örneğin 21 Nisan 1924 akşamında Türk Ocağı Çorum Şubesi Futbol Kulübü üyeleri tarafından Pamuk Hanı karşısında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi yararına bir müsamere düzenlenmiştir. Müsamerenin gelirlerinin cemiyet aracılığıyla şehit, yetim ve ihtiyaç sahipleri yararına harcanması amaçlanmıştır. 21 Nisan'da düzenlenecek bu müsamerenin Çorum gazetesindeki duyurusunda halkın bu hayırlı müsamereye yoğun katılım göstereceği yazılmıştır. Bu müsamerede birçok temsil sahnelenmiştir. Bu temsiller arasında İntibah ve Azm-i Milli den bazı temsiller başta olmak üzere şunlar sahnelenir: Zindanda Albayrak- Yahut Yaklaşan Zafer, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Kuvayı Milliye: Aydın Civarında Zeybekler, Son Taarruz Hacı Anesti Karargâhında, Bursa'nın İstirdadı: İbretâmiz ve hazin bir tablodur eserleri yer alır (Çorum, No: 155, 16 Nisan 340/1924, s. 4).

1924 Eylül'ünde ise Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi yararına at koşusu ve güreş müsabakaları düzenlenmiştir. Güreşlere katılım çok olduğundan bu karşılaşmaların 21 Eylül 1924'te Çorum kışlası içerisinde yapılması kararlaştırılmıştır. Her iki müsabakayı idare etmek için otuz kişilik bir idare heyeti oluşturulmasına karşın yoğun katılım nedeniyle karışıklık olduğu Çorum gazetesinin haberinden anlaşılmaktadır. Güreş müsabakası saat altıda başlamış ve güreşçiler arasında ayak tabir olunan ilk kısma birçok pehlivan katılmıştır. Bu kısımda Gözübüyüköğlü Kışla Karyesinden Ömeroğlu İsmail Pehlivan birinci olmuştur. İkinci kısımda yani orta sıklette on pehlivan güreşmiş ancak galibiyetin kimde olduğu ihtilaf yüzünden belirlenememiştir. Ardından Hüseyin Pehlivan'la güreşen olmadığından galibiyetin onda kaldığı ilan edilmiştir. Üçüncü kısımda yani başpehlivanların sıralamasında da birçok anlaşmazlık çıkmıştır. Bu sonuçlar üzerine 23 Eylül 1924'te Çorum belediyesinde toplanan güreş idare heyeti müsabakadaki sıralamayı hâlledeyince de ödülün pehlivanlar arasında eşit olarak paylaşılmasına karar verilmiştir (Çorum, No: 166, 9 Temmuz 340/1924, s. 3).

24 Eylül 1924'te hastane civarında yapılan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi yararına yapılan at koşusunda da güreşlerde olduğu gibi düzensizlik görülmüştür. Koşuların birinci kısmı 3000 metre olup ödülü 80 lira idi. Bu koşuya altı at katılarak birinciliği Çorum'un Hamamözü köyünden Cankitoğlu Ahmet'in atı, ikinciliği Sungurlu'nun Saraycık köyünden Adil Bey'in atı kazanmıştır. İkinci kısım at koşusu 1500 metre olup ödülü 25 liradır. Bu yarışta Jandarma süvarilerinden üç at katılmış Kıdemli Başçavuş Mahir Efendinin atı birinciliği kazanmıştır. Üçüncü kısım at yarışı 4500 metre olup, ödülü birinciye 120 lira, ikinciye 60 lira idi. Bu yarışmaya da yedi at katılarak birinciliği Mahmudiye Karahisar'ından Osman Ağa'nın (doru) atı birinci, Sungurlulu Adil Bey'in

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi (1924-1930)

(Yıldırım) ismindeki atı ikinciliği kazanmıştır. Dördüncü kısım at yarışı 6000 metre olup ödülü birinciye 150 lira, ikinciye 75 liraydı. Bu müsabakaya da yedi at katılmış olup birinciliği Sungurlunun Saraycık köyünden Adil Bey'in Derviş ismindeki Doru atı birinci, İhsu kazasının Sultan köyünden Özbek Ali oğlu Mehmet Ağa'nın Kır atı ikinci olur. Adil Bey'in atı bir de gümüş madalya kazanmıştır (Çorum, No: 166, 9 Temmuz 340/1924, s. 3). 1924 Ekiminde Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi havalanın soğumaya başlamasından dolayı kimsesizlerin ve şehit çocuklarının ihtiyaçlarını gidermek ve kışlık elbise temini için çalışmaya başlamıştır. Bu amaçla Hâkimiyeti Milliye Bayramı'nda yardım toplanmaya başlanmıştır. Ayrıca yapılan yardımlar Çorum gazetesinde yayımlanarak halkın da bu yardıma teşvik edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu vesileyle Çorum şubesine bağışta bulunan Çorumlu hayırseverler ve yaptıkları bağış miktarları şu şekildedir (Çorum, No: 180, 15 Teşrinievvel 340/Ekim1924, s. 4):

İsim	Miktar (Kuruş)	İsim	Miktar (Kuruş)
Vali Ahmet Cevdet Bey	500	Mektep Müdürü Vehbi Bey	500
Hesap komisyonu reisi Tahsin Bey	500	Veliyüddün Paşazade Şevket Bey	1000
Müftü Mehmet Nazif Efendi	500	Reji Müdürü Ahmet Bey	300
Mahkeme-i Asliye Reisi Saim Bey	300	Düyun-u Umumiye Memuru Faik Bey	300
Mahkeme-i Asliye azası Galip Efendi	300	Tahrirat Müdürü Rüştü Bey	200
Müddeiumumi Saim Bey	300	Operatör Akif Tevfik Bey	250
Jandarma Kumandanı Bey	300	Şube Reisi Sabri Bey	500
/	200	Matbaa Müdürü Rafet Bey	300
Muhasebeci Bey	300	Şeyh Hilmi Efendi	200
İskan Müdürü Mehmet Ali Bey	300	Doktor Reşit Bey	100
Muallim Behram Lütfi	300	Doktor Pertev Bey	300
Ziraat Mektebi Müdürü Vasfi Bey	300	Sıhhiye Müdürü Hamit Şakir Bey	300
Fransızca Muallimi Necip Bey	100	Veliyüddün Paşazade Nuri Bey	500
Muhasebeyi Hususiye Müdürü Reşat Efendi	300	Battalzade Mehmet Efendi	300
Baytar Müdürü Murat Bey	100	Köy Mektebi Heyeti Talimiyesi	500
Kalelizade Ziya Efendi	250		
Genel Toplam		10.800 Kuruş	

Tablo 8: 1924 Yılı Ekim Ayı Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Bağış Miktarı

Kaynak: Çorum, No: 180, 15 Teşrinievvel 340/Ekim1924, s. 4

Bu tabloda görüldüğü üzere Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesine yardımda bulunanların hemen hemen hepsinin farklı meslek gruplarından oluşan devlet görevlisi memurlardan olduğu göze çarpmaktadır. Bu dönemde Çorum'da toz şekerin 60 kuruşa, sığır etinin 20 kuruşa ve domatesin 4 kuruşa satıldığı (Çorum, No: 129, 17 Teşrinievvel 1339, s. 4; Çorum, Sayı: 171, 13 Ağustos 1340, 1924, s. 4) dikkate aldığımızda 1924 Ekim'inde cemiyete yapılan 10.800 kuruşluk yardım miktarının çocuklara yapılacak yardımlara önemli bir katkısı olacağını söyleyebiliriz.

1930 yılı başlarında Çorum'da bulunan Sahne-i İntibah Heyeti temsiliyesi tarafından sinema salonunda Perşembe ve Cuma akşamları Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi yararına iki müsamere yapmıştır (Çorum, No: 487, 15 İkincikanun 1930, s. 2). Bu dönemde cemiyet gelirlerini çeşitlendirerek telgraf kâğıtları ve posta kartlarından elde edilen gelirler de eklemiştir. Bu gelirleri arttırmak için cemiyet gazetelere verdiği reklamlarla halkın özel günlerde bunları satın alması teşvik edilmiştir (Çorum, No: 493, 26 Şubat 1930, s. 4). 1930 Mart'ında Çorum şubesinin gelirlerini arttırması için sinema salonu tahsis edilmiştir. Bu salonda yapılacak etkinliklerde elde edilen gelirlerle ihtiyaç sahibi çocuklara harcanmıştır. Sinema salonunda bulunan piyanoyu tamir ettiren Yüzbaşı Ferit Beye cemiyet tarafından Çorum gazetesi aracılığıyla teşekkür edilmiştir (Çorum, No: 495, 19 Mart 1930, s. 3).

1.2. Çorum ve Kazalardaki Şubelerin Çocuklara Yardım Faaliyetleri

Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi'nde yer alan "Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Maksadı" başlıklı bölümünde belirtildiği üzere on iki yaşına kadarki çocukların hayat ve hukukunu himaye etmek için çalışan Çorum şubesi bu konuda bazı çalışmaları hayata geçirmiştir. Bu kapsamla fakir ve hasta çocuklara yardım, fakir çocuklara gıda ve eşya yardımı, mekteplerdeki fakir çocuklara gıda ve eşya, doğumlarda ailelere yardım, şehit ve gazi çocuklarını himaye ve terbiyesi, kürtaja karşı halka gerekli bilgilerin verilmesi, çocuk ölümlerini önlemeye çalışma gibi faaliyetlerde de bulunmuştur (Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337, s. 4-5; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927, s. 3-6). Örneğin çocukların iyi ahlak ile yetişmeleri konusunda Çorum gazetesinin 21 Mart 1924 tarihli nüshasında yer alan "Küçük Serseriler" başlıklı yazısı dikkate değerdir. Yazıda Çorum çarşısında ve mahalle aralarında dilencilik yapan ve davranışlarıyla halkı rahatsız eden birçok çocuk olduğu konusu gündeme getirilerek "Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Çorum'da da şubesinin olmasına karşın şubenin bugüne kadar henüz ayrı bir binasının olmadığı gibi maalesef ufak bir icraatına da şahit değiliz." eleştirisi yapıldığı ve "Cemiyet yarının büyükleri olan bugünkü tehlikeyi her hâlde ıslaha himmet etmeli. Zira ihmal en büyük günah, en mühim noksanlıktır..." şeklinde eleştirildiği görülmektedir. Yazının sonunda ayrıca belediyenin de zabıtalari aracılığıyla üzerine düşeni yapması gerektiği eklenmiştir (Çorum, No: 150, 21 Mart 340/1924, s. 1). Haberde çocuk himayesinde temel görevin cemiyetin üzerinde görüldüğü, ancak meselenin toplumsal boyutlarıyla da ele alındığı yani kurumlar kadar milletin de çocuk himayesindeki rolü üzerine dikkat çekilmek istendiği anlaşılmaktadır.

Çorum şubesi 1924 yılı kongresi ardından 19 Mart 1924 ve 26 Mart 1924 tarihli Çorum gazetesi nüshalarında halkı cemiyete yardıma teşvik etmek amacıyla "Himaye-i Etfâle Yardım Vatani Milli Borcumuzdur" başlıklı yazıda şunlar ifade edilmiştir (Çorum, No: 151, 19 Mart 340/1924, s. 2; Çorum, No: 152, 26 Mart 340/1924, s. 4):

"Memleketimizin kimsesiz yetim yavrularına ve mini mini bebeklerine karşı bir valide şefkati ve muhabbeti ile kollarını açarak onların gözyaşlarını silen, hayatlarını koruyan ve vatana yararlı evlatlar olmasına çalışan Himâye-i Etfâl Cemiyetine; kutsi ve ulvi gayesini temin için herkesin yardım etmesi vatani ve milli bir vazifedir. Her şefkatli ve hamiyetli vatandaşın bu vazifeyi ihmal etmemesi ve senede bir lira vermek suretiyle bu muhterem ve aziz cemiyete aza kaydolunması bilhassa temenni olunur."

26 Mart 1924 tarihli Çorum gazetesinde yapılan duyuruyla Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin yetim ve şehit ihtiyaç sahibi çocuklar için yüz takım elbise diktirmek için ihale düzenleneceği belirtilmiştir. Bu sebeple şehirdeki terzi ve kumaş tüccarlarının Nisan'ın üçüncü Perşembe günü saat sekiz-dokuz arasında sıhhiye binasında

bulunan cemiyet merkezine müracaat etmeleri bildirilmiştir (Çorum, No: 152, 26 Mart 340/1924, s. 4).

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamnamesi'nde yer alan "Himâye-i Etfâl Cemiyetinin Maksadı" başlıklı bölümünde belirtildiği üzere cemiyetin kuruluş amacı çocukların sağlığını temin, hayat ve hukukunu himaye etmek amacıyla birçok faaliyette bulunabilmektedirler. Çorum Şubesi de çocuk dispanserleri açmak, misafirhanelerle yetim yuvaları tesisi, süt dağıtımı, fakir ve hasta çocuklara yardım, doğumlarda ailelere yardım, kürtaja karşı halka gerekli duyuru yapılması ve çocuk ölümlerini önlemeye çalışma gibi halk sağlığı konularında da yardımda bulunmuştur (Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1337, s. 4-5; Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, 1927, s. 3-6). Bu amaçla Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin yaptığı halk sağlığı faaliyetlerinden birisi de fakir çocuklara ve annelerine ilaç temini yapmak ve muayene etmektir. Bu amaçla cemiyet Çorum Cami-i Kebir karşısında açtığı muayenede doktorlar tarafından sabah ve akşamları olmak üzere muayene başlatılmıştır. Bu çalışma cemiyetin şube reisi Dr. Hamit Şakir Bey tarafından 11 Haziran 1924 tarihli Çorum gazetesine verilen ilanla halka duyurulmuştur (Çorum, No: 162, 11 Haziran 340/1924, s. 3).

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum şubesinin açtığı muayenehanenin haftalık sabah-akşam çalışma çizelgesi şöyledir (Çorum, No: 164, 25 Haziran 340/1924, s. 4):

Gün	Sabah	Akşam	Poliklinik
Cumartesi	Doktor Reşit Bey	Doktor Tevfik Bey	Dâhili ve tahlil
Pazar	Doktor Hamit Bey	Doktor Hamit Bey	Göz hastalıkları
Pazartesi	Doktor Akif Bey	Doktor Memduh Bey	Cerrahi ve harici hastalıklar
Salı	Doktor Hamit Bey	Doktor Hamit Bey	Kulak, boğaz hastalıkları
Çarşamba	Doktor Reşit Bey	Doktor Tevfik Bey	Dâhili ve tahlil
Perşembe	Doktor Akif Bey	Doktor Memduh Bey	Cerrahi ve kadın hastalıklar

Tablo 9: 1924 Yılında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin Muayenehane Programı

Kaynak: Çorum, No: 164, 25 Haziran 340/1924, s. 4

Çorum Cami-i Kebir karşısındaki Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin açtığı muayenehanede her gün öğleden sonra birden üçe kadar, akşamları da dokuzdan on bire kadar fakir çocuklar ve anneleri ücretsiz muayene edilmiş ve onlara ücretsiz ilaç verilmiştir (Çorum, No: 164, 25 Haziran 340/1924, s. 4).

1924 Haziranı'nda Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Genel Merkezi tarafından Çorum Şubesine halkın sıtmayla mücadelesinde kullanılmak üzere 900 gram kinin gönderilmiştir. Bu kininler Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi muayenehanesinde ihtiyaç sahiplerine ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Çorum, No: 164, 25 Haziran 340/1924, s. 4).

1924 Ekimi'nde Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi havaların soğumaya başlamasından dolayı kimsesizlerin ve şehit çocuklarının ihtiyaçlarını gidermek ve kışlık elbise temini için çalışma içerisine girmiştir. Bu amaçla Hâkimiyeti Milliye Bayramı'nda yardım toplamaya başlanmıştır. Ayrıca yapılan yardımları Çorum gazetesinde yayımlayarak halkında bu yardıma katkıda bulunması sağlanmaya çalışılmıştır (Çorum, No: 180, 15 Teşrinievvel 340/Ekim 1924, s. 4). Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin yardım faaliyetlerine halkın büyük ölçüde teveccüh göstermesi üzerine birçok kimsesiz ve şehit çocuğunun ihtiyacını karşılamıştır. Bu amaçla toplanan yardımlarla 1924 Ekimi'nde 8 çocuğa çamaşır, kundak ve süt ihtiyacı olan 10 çocuğa günlük yarım kilo süt

dağıtılmıştır. Ayrıca bir aylıktan beş yaşına kadar olan bebeklere iç çamaşırı, pamuklu atlet ve entari yaptırılmıştır. Bunların yanında 45 okul öğrencisine birer takım elbise ve 100 çocuğa da gömlek ve pamuklu atlet yaptırılarak dağıtılmıştır (Çorum, No: 181, 22 Teşrinievvel 340/Ekim 1924, s. 3; Çorum, No: 182, 29 Teşrinievvel 340/Ekim 1924, s. 4).

1924 Aralık'ında cemiyetin Çorum halkından aldığı büyük maddi yardımla kimsesizleri, şehit ve gazi çocuklarını soğuk kış günlerinden korumak amacıyla giysi yardımlarını sürdürmüştür. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi yardım yapılacak çocukların tespiti konusunda mahalle muhtarlarından yardım da almıştır. Ayrıca Çorum gazetesinde yayımlanan duyuruyla mahallelerdeki şehit, yetim ve yardıma muhtaç çocukların velilerinin muhtarlardan alacakları belgelerle Çorum sıhhiye dairesindeki cemiyet şubesine başvurmaları istenmiştir (Çorum, No: 187, 03 Kânunuevvel 340/Aralık 1924, s. 4). Bu çalışmaların ardından mektep öğretmenlerinin Çorum gazetesi aracılığıyla cemiyete yazdıkları açık mektupla mektep talebelerine de yardım yapılması istenir. Bunun üzerine cemiyet Çorum'daki kız mekteplerine giden 25 öğrenciye ve erkek mekteplerindeki 50 öğrenciye de elbise yaptırmıştır. Bu yardımın ihtiyacı olanlara ulaşması için muhtarların isimleri ilk mektep öğretmenleriyle uzlaşarak bir liste hazırlaması hususuna da vurgu yapılmıştır (Çorum, No: 185, 19 Teşrinisani 340/Kasım 1924, s. 4). Çorum Maarif Müdürlüğü 24 Aralık 1924 tarihli Çorum gazetesinde Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesine öğrencilere yapmış olduğu yardımdan dolayı teşekkür yazısı yayımlanmıştır. Bu yazıdan anlaşıldığı üzere cemiyetin şehirdeki ilk mekteplerde okuyan öksüz ve yetimlere ayrıca 300 defter, 180 kurşun kalem, 224 silgi, 5 top yazı kâğıdı ve 3 top eliş kâğıdı bağışta bulunduğu da anlaşılmaktadır (Çorum, No: 190, 24 Kânunuevvel 340/Aralık 1924, s. 3).

22 Nisan 1925 tarihli Çorum gazetesinde Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Genel Merkezi tarafından yayımlanan "23 Nisan Yetimler Bayramıdır" başlıklı yazıda toplumumuzun en acı olaylarından olan çocuk ölümlerinin önüne geçmek rahat ve refahlarını temin için kurulduğu belirtilmiştir. Kurtuluşumuzun başlangıcını teşkil eden 23 Nisan Çocuk günü olarak tespit etmiştir (Çorum, No: 207, 22 Nisan 341/1925, s. 3). Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi okul çocuklarına giyim ve gıda yardımı dışında nakdi yardımda da bulunmuştur. Bu vesileyle 1925'te Çorum'da bir mektep öğrencilerine bayram harçlığı dağıtılmıştır (Çorum, No: 208, 29 Nisan 341/1925, s. 3). Görüldüğü üzere Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi faaliyetleriyle ihtiyaç sahibi öksüz ve yetim birçok çocuğu şefkat dolu kollarıyla sarmıştır (Tuğrul, 1927, s. 61).

Cemiyet, 1925 Mayısından itibaren muayenehanesini yeniden açarak muayeneye ve ilaç dağıtımına aynı yerde devam etmiştir (Çorum, No: 208, 29 Nisan 341/1925, s. 3). Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Muayenehanesinin haftalık sabah-akşam çalışma çizelgesi şöyledir:

Gün	Sabah	Akşam	Poliklinik
Cumartesi	Doktor Reşit Bey	Doktor Tevfik Bey	Dâhili ve tahlilat
Pazar	Doktor Hamit Bey	Doktor Hamit Bey	Göz hastalıkları
Pazartesi	Doktor Akif Bey	Doktor Memduh Bey	Cerrahi ve harici hastalıklar
Salı	Doktor Hamit Bey	Doktor Hamit Bey	Kulak, boğaz hastalıkları
Çarşamba	Doktor Reşit Bey	Doktor Tevfik Bey	Dâhili ve tahlilat
Perşembe	Doktor Akif Bey	Doktor Memduh Bey	Cerrahi ve nisai hastalıklar

Tablo 10: 1925 Yılında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin Muayenehane Programı

Kaynak: Çorum, Sayı: 167, 16 Temmuz 340, s. 3

Çorum merkezde Cami-i Kebir karşısındaki Himâye-i Etfâl Muayenehanesi 1925 Mayıs'ından itibaren yeniden açılarak cuma günleri hariç her gün öğlen birden üçe kadar, akşamları dokuzdan on bire kadar fakir çocuklar ve anneleri ücretsiz muayene edilip, muhtaç çocuklara ücretsiz ilaç verilmeye devam edilmiştir (Çorum, Sayı: 167, 16 Temmuz 340, s. 3).

1926 yılı başlarında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sungurlu Şubesi ilk kız mektebinde okuyan 67 fakir ve yetim çocuğa yeni elbise yaptırmıştır. Kız Mektebi Başmuallimi Bakiye Şükrü Hanım'ın Fikret gazetesine gönderdiği mektuptan Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Sungurlu Şubesi azalarından Belediye Reisi Bahaaddin, Emiralizade Mustafa, Başmuallim Ali Ulvi ve Hacı Mehmed Ağazade İsmail Efendilerin katkılarıyla bu yardım yapılmıştır. Bu haber üzerine Fikret gazetesi de bu yardımseverleri takdir ettiği yazmıştır (Fikret, Sayı: 5, 1 Nisan 1926, s. 2).

1927 yılı Ocak ayında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İskilip Şubesi, fakir çocuklar yararına düzenlediği piyangodan altı yüz liraya yakın gelir elde etmiş ve bununla yüz kadar fakir öğrenci için elbise diktirilmiştir (Fikret, Sayı: 42, 27 Kanunusani 1927, s. 1). İskilip Şubesi 1928 yılında da çocuklara yardım çalışmalarını arttırarak devam etmiştir. Bu yılda on yedi çocuğa elbise, çamaşır ve ayakkabı verilmiştir. Ayrıca bayram dolayısıyla da kırk çocuk giydirilerek, yirmi dört çocuğa daimi surette iâşe sağlanmıştır (Türk Çocuğu, Sayı: 20, Mayıs 1928, s. 4).

1929 yılı başlarında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi fakir çocuklar için defter, kalem, lastik ve çamaşırılık satın alarak dağıtmıştır (Çorum, No: 428, 28 İkincikanun 1929, s. 2; Çorum, No: 430, 4 Şubat 1929, s. 1) 1929 Şubat'ında cemiyete fakir çocuklara dağıtılmak üzere hayırseverler tarafından iç çamaşırı yapılmak üzere 190 arşın kaput bezi bağışında bulunulmuştur. Bu yardım üzerine cemiyet Çorum gazetesi aracılığıyla hayırseverlere teşekkür etmiştir (Çorum, No: 432, 11 Şubat 1929, s. 2). 1929 Nisan'ında Çorum şubesi elde ettiği gelirleriyle öksüz ve yetim çocukların ihtiyaçlarını gidermiştir. Bu amaçla ilk ve orta mektepteki fakir çocukların kırtasiye malzemesi temin edilmiştir. Ayrıca yüz yirmi iki çocuğa iç çamaşırı ve elli dokuz çocuğa da elbise diktirilmiştir. Bunların yanında her ay on sekiz çocuğun iâşesi temin edilerek sokağa atılan üç çocuğunda himayesi sağlanmıştır (Çorum, No: 447, 10 Nisan 1929, s. 1).

2. Çorum Basınında Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin Faaliyetleri

Çorum'da basın ve yayın alanında da ilk adım 1921 yılında Mutasarrıf Ali Cemal (Bardakçı) tarafından Liva matbaası kurulmasıyla atılmıştır. Bu matbaada basılan ilk gazete olan Müstakil Çorum ilk dört sayısından sonra Çorum Gazetesi olarak yayına devam etmiştir (Ozulu, 2012, s. 33). Çalışmamızı incelediğimiz dönemde faaliyette olan Fikret gazetesi nüshaları Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler kütüphanesinden ve Çorum gazeteleri ise Çorum Belediyesi Kent Arşivinden temin edilmiş olup bütün nüshaları incelenerek ele alınmıştır. Ancak Fikret gazetesinin gerek yayın süresinin azlığı gerekse cemiyetle ilgili haberlere az yer vermesi nedeniyle sınırlı bilgiye ulaşılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda en çok yararlandığımız Çorum gazetesi olmuştur. Çorum gazeteleri sadece vilayetteki Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti şubesi hakkında değil Ankara'daki genel merkezin faaliyetlerine de yer vermiştir. Bu bağlamda Ankara'da yapılan genel merkez kongrelerinin haberleri de Çorum gazetelerinde yer almıştır (Fikret, Sayı: 5, 1 Nisan 1926, s. 1).

Çorum gazetesi, Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi'nin etkinliklerinin yansıdığı önemli bir araç olmuştur. Çorum gazetesinde cemiyet ile ilgili haber, duyuru ve teşekkür yazıları yayımlanarak halka ulaşmak için bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Halkın cemiyete yardımda bulunması için Çorum gazetesi aracılığıyla yaptığı teşvik niteliği

taşıyan duyurular da bunlar arasında gösterilebilir. Bu duyurulardan birisi de 30 Nisan 1924 tarihli Çorum gazetesinde yayımlanan şu yazıdır (Çorum, No: 157, 30 Nisan 340/1924, s. 4):

“Himâye-i Etfâle Yardım Vatani Milli Borcumuzdur
Memleketimizin kimsesiz yetim yavrularına ve mini mini bebeklerine karşı bir valide şefkati ve muhabbeti ile kollarını açarak onların gözyaşlarını silen, hayatlarını koruyan ve vatana yararlı evlatlar olmasına çalışan Himâye-i Etfâl Cemiyetine, kutsi ve ulvi gayesini temin için herkesin muavenet ve müzaheret etmesi vatani ve milli bir vazifedir. Her şefkatli ve hamiyetli vatandaşın bu vazifeyi ihmal etmemesi ve senede bir lira vermek suretiyle bu muhterem ve aziz cemiyete aza kayıt olunmasını bilhassa temenni olunur.”

Çorum gazetesinin 25 Haziran 1924 tarihli nüshasında Kurban Bayramı vesilesiyle cemiyete deri bağışlanmasını teşvik amacıyla “Şehit Yavrularını Unutmayalım” başlıklı yazı şöyledir:

“Bugün teneffüs ettiğimiz hürriyet ve istiklal havasını bize temin etmek için hudut boylarında, ölüm savaşlarında gözlerini kapayan aziz şehitlerimiz, kıymetli hayatlarına veda ederken hiçbir şeyden müteessir değillerdi. Çünkü millet ve vatan uğrunda ölmek, şehit olmak bir şereftir. Köyde bıraktığı ailesi, çocukları büyük milletin şefkatkâr kucağında sefil olmayacak, her türlü esbab-ı istirahatı temin edilecekti. Vatan ve millet namına bu hisle ölen aziz şehitler, mübarek mezarlarında umduklarını her an bizden bekliyorlar. Onların emellerini temin etmek, mukaddes şeref borcudur. Yarın babalarının takip ettiği yolu pervasızca takip edecek olan şehit yavruları, bükük boyunlarıyla, sönük gözleriyle bizden pek çok şey istiyorlar, bekliyorlar. Onlara istediklerini vermek, onları sefaletten kurtarmak, onları bu memlekete hayırlı birer uzuv olarak yetiştirmek de bize teveccüh eden asil bir vazifedir. Millet bu gayesine rehber olarak çalışan Himâye-i Etfâl Cemiyeti üzerine aldığı vazifeyi başarabilmek için asil milletimizin cömert şefkatine, ulvi cenaplığına istinat ediyor. Binaenaleyh yaklaşan kurban bayramında kesilecek kurban derilerinin Himâye-i Etfâl Cemiyetine verilmesi hem en büyük sevap, hemde en mukaddes bir borcu ödemektir. Size mesut bayramlar temini için millet ve vatan namına kurban olanların aziz yavrularına, sevabınıza kestiğiniz kurbanların derisini vererek vatan kurbanlarının ruhunu şad yetimlerini mesrur ediniz” (Çorum, Sayı: 164, 25 Haziran 340/1924, s. 3; Çorum, Sayı: 166, 9 Temmuz 340/1924, s. 3).

Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Reisi Hamit Şakir Bey 12 Kasım 1924 tarihli Çorum gazetesinde “Himâye-i Etfâl Cemiyetine Yardım Vatani ve Milli Borcumuzdur” başlıklı yazısında kimsesiz ve yetimlere şefkat eli uzatmak için hayırseverlerin senelik bir lira vererek üye olmalarını belirttiği yazısı şöyledir:

“Memleketimizin kimsesiz yetim yavrularına ve mini mini bebeklerine karşı bir valide şefkati ve muhabbeti ile kollarını açarak onların gözyaşlarını silen, hayatlarını koruyan vatana yararlı evlatlar olmalarına çalışan “Himaye-i Etfâl” cemiyetine kutsi ve ulvi gayesini temin için herkesin yardım etmesi vatani ve milli bir vazifedir. Her şefkatli ve hamiyetli vatandaşın bu vazifeyi ihmal etmemesi ve senede bir lira vermek suretiyle bu muhterem ve aziz cemiyete aza kayıt olunması bilhassa temenni olunur. Himâye-i Etfâl Muayenehanesine devam eden doktorların muayene günleri ücretsiz muayeneleri devam etmektedir. Ayrıca muhtaç ve fakir çocuklarla yeni doğmuş annelere ücretsiz ilaç verilerek her türlü yardımda bulunulacağından müracaat edilmesi ilan olunur” (Çorum, Sayı: 184, 12 Teşrinisani 340/Kasım1924, s. 2).

Çorum gazetesine cemiyet ile ilgili yansıyan bir diğer konu ise bazı öğretmenlerin “Açık Mektup” başlıklı eleştiri yazısı ve ardından cemiyet başkanının buna verdiği cevabı içeren haberler yer almaktadır. Öğretmenlerin yazısında cemiyetin Hakimiyeti Milliye gününde çocuklara yaptığı yardım eleştirilerek asıl ihtiyaç sahibi olan ilk mektep çocuklarına yardım yapılmadığı belirtilmiştir. Öğretmenler yazılarında elbisesi ve ayakkabısı olanlara elbise yaptırıldığını çıplak ve yalınayak öğrencilerin yine ihmal edildiğini yazmıştır. İhtiyaçlarını temin edemeyen bazı çocukların ise okulu bırakmak zorunda kaldığını da eklemiştir¹⁰. Öğretmenlerin yazdığı bu açık mektuba cevaben Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi Reisi Dr. Hamit Şakir Bey, Çorum gazetesinin 19 Kasım 1924 tarihli nüshasına “Açık Mektuba Açık Cevap” başlığıyla cevabını yayımlatmıştır. Bu yazısının başında öncelikle cemiyete hiçbir öğretmenin üye olup senede bir lira dahi yardımda bulunmadığını ve mukaddes bir amaçla kurulan cemiyetin adeta muhalif ve siyasi bir cemiyet gibi eleştirilmesinin doğru olmadığını belirtmiştir. Yazının devamında cemiyetin kasasından ve resmi daire idarecilerinden alınan yardımla mektep öğrencileri giydirilmiştir. Dr. Şakir Bey yazısının devamında cemiyetin mekteplerden liste istediğini, verilen liste üzerine istenilen yardımda bulunduğu belirtilmiştir. Yazının devamında şöyle denmektedir:

“Öksüz yavruların arkalarında bulunan elbiseler, sizlere bir cevap olduğu gibi bu muavenet hakkında Çorum gazetesiyile Vakit gazetesinde yayımlanan yazı ve resimde iddiamıza canlı birer şahittir. Bilmem bunları da tenkit ve tekzip edebilir misiniz muallim beyler!.. Cemiyet mektep yavrularına yaptığı bu yardımla yetinmeyerek henüz doğmuş ve anneleri tarafından terk olunmuş iki yavruyu himayesine kabul ederek ve ücretli bir sütanneye vererek ve adedi on beşe ulaşan yeni doğmuş çocuklara süt, kundak çamaşır verdiği gibi son defa da bir yaşından beş yaşına kadar yüz çocuğa gömlek pamuklu entari diktirmiştir.”

Dr. Hamit Şakir Bey gazetede yazısının devamında Çorum merkezde açtığı Himâye-i Etfâl muayenehanesinde doktorlar tarafından altı yüzün üzerinde çocuğa ve halka bakmış, tedavi ettiğini açıklamıştır. Mekteplere müdâvim talebeye yaptığımız en son yardıma ait tenkit ve itirazlar için şunları söyler:

“Hakimiyeti Milliye günü hükûmet önünde yapılan merasimde mektep talebelerimizin göstermiş olduğu perişan manzara orada bulunan istisnasız her şahsı müteessir ve müteellim etmişti. “Eski giymek ayıp değil, pis giymek ayıp” levhasını başında taşıdığı feste bir intizam gösteremeyen ayaklarının kiri adeta bir çorap şeklini alan bu yavruların hâli pür melali elbette bizi düşündürmüş ve müteessir etmiştir. Bunun ardından belediye binasında yapılan resmî kabul esnasında herkesin mektep çocuklarına (resmî günlerde giymek üzere) birer kat elbise yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine maarif müdür vekilinden yardıma muhtaç öğrencilerin listesi talep edilmiştir. Gelen listede yazılı çocukların hepsi orta mektebe ait idi. Biz sebebini müdür beye sorduk. Müdür bey “Muavenete muhtaç çocukların yekunu yüzlere balığ olduğunu hâlbuki ancak kırk beş çocuğa elbise yaptırılabilceğini bundan dolayı farklı mekteplere yaptırmaktansa şimdilik orta mektepten başlanmasının daha faydalı bulunduğunu, aynı zamanda daha önce ilk mektep talebelerinden yüz küsur öğrenciye elbise yaptırıldığından orta mektebin bundan istifade edemediğini belirtmiştir. Cemiyet idare heyeti bu fikri isabetli görerek bu şekilde harekete karar verdi. Bununla da

¹⁰ Açık Mektubu gönderen öğretmenler şunlardır: Mecidi Mektebi Başmuallimi İsmail Şevki, Osmani Mektebi Başmuallimi Mahir, Cumhuriyet Mektebi Başmuallimi Hami, Mahmudi Mektebi Başmuallimi Şevket Tefeyyüz Mektebi Başmuallimi Halit, Namık Kemal Mektebi Başmuallimidir (Çorum, Sayı: 184, 12 Teşrinisani 340/Kasım 1924, s. 2).

yetinmeyen cemiyet listede isimleri bulunan öğrencilerin yardıma ihtiyacı olup olmadığını tetkik için Veliyüddin Paşazade Şevket Bey ve Gökeşmezade Mahmut Efendiyi görevlendirmiştir. Yapılan tahkikat sonunda listede yer alan altmış üç çocuktan ancak kırk üçünün yardıma muhtaç görerek bunlara elbise yaptırılmasına karar verilmiştir. Bununla beraber cemiyet heyeti idaresine müracaat eden İsmail Şevki Efendiye “Mademki mekteplerinizde arkadaşlarının artıklarıyla geçinen talebe vardır. Millet sağ olsun”. Bize yardımda bulununuz yardım miktarını arttıralım açıklaması yapıldığı hâlde maalesef hiç biriniz cemiyetin semtine bile uğramadınız. Şu hâlde hissiyatınıza yenik düşerek itham ve tenkitte bulunuyorsunuz. Cemiyet çalışmalarında hiçbir partiye, şahsa mensup değildir. Gayemiz öksüzün gözyaşlarını silmektir. Öksüz ağlarken şahsi iltimasla şeker yiyen ağza bon bon uzatmış isek açık ve kati olarak ispatını isteriz. Orta mektep idaresinden verilen liste bizce resmi bir makamın itimada layık sözüdür. Bunu Veliyüddin Paşazade Şevket Bey ve Mahmut Efendiyle ayrıca tahkikimiz dedikodulardan, yaklaşan bir hareketten masun kalmak için yapılan ihtiyati bir harekettir. Bizim gibi memlekette bu zevata itimat etmiştir. Sizde itimat ediniz, etmediğiniz takdirde sözlerinize riayetkar bulununuz” (Çorum, Sayı: 185, 19 Teşrinisani 340/Kasım 1924, s. 3).

Çorum gazetesinin 17 Aralık 1924 tarihli nüshasında ise “Yetimler Yarının Milletidir” başlıklı yazıda milletimizin uzun savaşlar ardından muzaffer olduğu fakat geride birçok şehit ve gazinin çocuğunun yetim ve öksüz kaldığı belirtilmiştir. Bu çocukların fedakâr ana ve babaların emaneti olduğu vurgulanmış ve yazının devamında şunlar yer almıştır:

“Himâye-i Etfâl Cemiyeti bu ağır fakat lüzumlu vazifede Türk milletine ve kimsesiz Türk çocuklarına elden geldiği kadar yardım ve onları memlekete tekrar kazandırmak emeliyle işe baş koydu. Zira cemiyet şuna kanidir ki milletin en büyük ve en lüzumlu serveti her şeyden evvel çocuklarıdır. Çocuklar yarınki millettir. Her gün adımlarını daha kuvvetle atan bu müessese zaman ilerledikçe vatan içindeki iniltileri dindirmeye, paçavra içinde toz toprak üstünde bakımsız titreşen körpe Türk vücutlarını birer faaliyet ve müspet hizmet amili hâline koymaya gayret ediyor. Bu gayrete bütün milletin ve matbuatın artan bir istekle, hissi bir muhabbetle yardım etmesi kendi selameti, toprağının ve azminin saadeti için hiç ihmal götürmez bir vazifesidir. Bu müessesenin kutsiyeti ve elzemiyeti her şahsın kalbinde, her Türk kaleminde ve her Türkçede adeta bir iman gibi yerleşmelidir. Ancak bütün milletin şefkatine, semahatına, ulvi ve hamiyetli matbuatına hitap ederek Himâye-i Etfâl Cemiyeti umumi iştirakleri sayesinde gaye ve emelini sürat ve suhuletle tatbika kabiliyetli müessese hâline getirmesini rica eder” (Çorum, Sayı: 189, 17 Kanunuevvel 340/Aralık 1924, s. 2).

Sonuç

Savaş gibi olağanüstü durumların ardından ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlardan toplum daha yoğun olarak da çocuklar etkilenmektedir. Yirminci yüzyılın başından itibaren yaşanan Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği en önemli sorunlar arasında şehit, gazi ve yetim çocuklar meselesi olmuştur. Bu meseleyle ilgilenmek üzere birkaç farklı girişim olmuş ve bunların en önemlisi Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyetinin 1921 yılında kurulmasıdır. Cemiyet hızla yurt içinde ve yurt dışında teşkilatlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1924'te Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi de açılarak faaliyetlerine başlamıştır. Çorum'da Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Şubesinin kurulmasında mülki idarecilerin ve özellikle Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Müdürü Dr. Hamit Şakir Bey'in önemli katkıları olmuştur.

Ayrıca incelediğimiz dönemde Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi ve ilçelerindeki şubelerin idare heyetleri genellikle sıhhiye görevlileri olmak üzere jandarma kumandanı, belediye reisi, maarif müdürü, tapu memuru, adliye görevlileri, tüccar ve eşraftan oluşturulmuştur. Çorum'da ve ilçelerinde cemiyetin kurulmasında yörede bulunan doktorların teşvik ve gayretlerinin önemli katkısı olduğu da anlaşılmaktadır. Öyle ki Çorum Sıhhiye ve Muaveneti İctimaiye Müdürü Dr. Hamit Şakir Bey cemiyetin en uzun süre görev yapan başkanlarından biri olmuştur. Ayrıca maddi imkânsızlıklar yüzünden cemiyetin merkezi için ayrı bir binanın temin edilemediği bu nedenle başkanların görev yaptıkları sıhhiye binalarının aynı zamanda cemiyetin merkezi olarak kullanıldığını da görmekteyiz.

Cemiyetin Çorum şubesinin ana gelir kaynağı üyelere alınan bir liralık aidatlar ve pul satışı başta olmak üzere özel gün ve bayramlarda memur, tüccar ve halktan toplanan gelirlerle kurban derilerinden elde edilen gelirlerdir. 1924-1927 yılları arasında cemiyetin bu faaliyetlerden elde ettiği gelirin 19.850 kuruşu bulunduğunu görmekteyiz. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi anne ve çocuk sağlığı çerçevesinde halk sağlığı faaliyetleri içinde de bulunmuştur. Bu amaçla cemiyet 1924 yılında Çorum merkezde açtığı muayenehanede altı yüzün üzerinde fakir çocuk ve anneleri muayene edilerek onlara ücretsiz ilaç verilmiştir. Sıtmayla mücadele bağlamında zaman zaman halka ücretsiz kinin dağıtılmıştır. Cemiyetin Çorum şubesinin faaliyetlerinden birisi de yetimlere ve şehit çocuklarına elbise dikmek, bebeklere kundak ve süt yardımı yapılmıştır. Bu bağlamda cemiyetin 1924-1927 yılları arasında Çorum'daki öksüz ve şehit çocukları başta olmak üzere 600 civarında kıyafet diktirdiği görülmektedir. Ayrıca mekteplerde okuyan şehit ve fakir çocuklara ise silgi, kâğıt, kalem olmak üzere birçok kırtasiye malzemesi dağıtılmıştır. Çorum kazalarındaki cemiyetin şubelerine baktığımızda Mecitözü, İskilip ve Sungurlu şubelerinin aktif olduğunu görmekteyiz. Ancak bu şubeler arasında gerek toplanan yardım miktarı ve yapılan yardımlar açısından Mecitözü şubesinin önde olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesi etkinliklerini, duyuruları ve yardım taleplerini Çorum ve Fikret gazetesi aracılığıyla duyurmuştur. Bu yazılar arasında çocukların himayesinin önemi başta olmak üzere cemiyete yönelik eleştiri ve açık mektuplar da yayımlanmıştır.

KAYNAKÇA

- ACAR, H. (2005). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981)*. Ankara: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları.
- AKIN, V. (2000). *Bir Devrin Cemiyet Adamı Doktor Fuad Umay*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- "Açık Mektuba Açık Cevap" (19 Teşrinisani 340). *Çorum*. Sayı: 185: 3.
- "Açık Mektup" (12 Teşrinisani 340). *Çorum*. Sayı: 184: 2.
- "Himâye-i Etfâl Cemiyeti Muayenehanesi" (16 Temmuz 340). *Çorum*. Sayı: 167: 3.
- "Himâye-i Etfâl Cemiyetine Yardım Vatani ve Milli Borcumuzdur" (12 Teşrinisani 340). *Çorum*. Sayı: 184: 2.
- "Şehit Yavrularını Unutmayalım" (25 Haziran 340). *Çorum*. Sayı: 164: 3.
- "Şehit Yavrularını Unutmayalım" (9 Temmuz 340). *Çorum*. Sayı: 166: 3.
- "Yetimler Yarının Milletidir" (17 Kanunuevvel 340). *Çorum*. Sayı: 189: 2.
- Cumhuriyetin 15. Yılında Çorum (1938)*. Çorum: (Basım yeri yok).

- ÇANLI, M. (2002). "Eytam İdaresi ve Sandıklar (1851-1926)". *Türkler*. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları: 93-128.
- GÜL, M. F. (2020). "Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Aksaray Şubesi". *SUTAD*. 49: 475-492.
- GÜNEŞ, G. (2005). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ödemiş'in Kimsesiz ve Yoksul Çocukları: Ödemiş Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin Faaliyetleri". *Kebikeç*. 19: 141-156.
- İZZET, M. vd. (1927). *Darüşşafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- KARABEKİR, K. (2021). *Çocuk Davamız*. İstanbul: Truva Yayınları.
- OKAY, C. (1999). *Belgelerle Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1917-1923*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler* (2013). (ed. Recep Çelik). Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı. Yayın No: 744.
- OZULU, A. (2012). *Çorum Basın Tarihi Notları*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- ÖZBEK, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARIKAYA, M. (2005). *Türkiye Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1921-1935*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TUĞRUL, N. (1927). *Çorum Tarihi ve Coğrafyası*. Çorum: (Basım yeri yok).

Resmî Yayınlar

- "Cemiyetler Kanunu". Numro: 121, 3 Ağustos 1325, *Düstur*. (1329). Cilt: 1, Tertib-i Sani, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye: 604-608.
- "Eytam Nizamnâmesidir". *Düstur*. (1289). Cilt 1, Tertip 1,31 Aralık 1851, İstanbul: Matbaa-i Amire: 270-275.
- Ankara Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi* (1337). Ankara.
- Balıkesirli H. B. (1341). *Müslümanlıkta Himâye-i Etfâl Cemiyeti*. Ankara: Yeni Gün Matbaası: 58.
- "Cemiyet-i İslamiye Salnamesi" (1332). Dersaadet. Hikmet Matbaa-i İslamiyesi: 3-11.
- "Cemiyeti Tedrisiye-i İslamiye Cemiyetinin Vezâifine Müsmir Nizamnamedir" (1332). Matbaa-i İslamiye: 5.
- Düstur* (1927). Tertib-i Sani, Cild: 12, 16 Mart 1336-4 Teşrinisani 1338, İstanbul: Evkaf Matbaası. Kararname No: 224: 426.
- Düstur* (1289). Tertip 1, Cilt 2, İstanbul: Matbaa-i Amire: 451.
- Himâye-i Etfâl Cemiyeti 6 Mart 1333 senesinde teşekkül eden Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin târihçesi ve 1338 senesindeki faaliyeti hakkında 1339 senesinde inikâd eden meclis-i umûmiye takdîm eylediği umûmî rapor ve bilanço (1339). İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan ve şürekası.
- Şüheda ve Malûlîn-i Guzât-ı Evlâdiyenin Himayeleri Hakkında Kanun Layihası* (1331). İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Nizamname-i Esasisi* (1927). Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası.

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30.18.1.1, 6.39.2, 05.12.1338.
BCA, 30.18.1.1, 1.5.15, 22.07.1920.
BCA, 30.18.1.1, 1.18.6, 02.11.1920.
BCA, 30.18.1.1, 4.39.3, 26.11.1921.
BCA, 30.18.1.1., 4.46.17, 01.02.1922.
BCA, 30.10.0.0, 178.232.2, 20.02.1922.
BCA, 51.0.0, 13.114.25, 13.04.1925.
BCA, 51.0.0, 2.6.20, 08.02.1927.
BCA, 51.0.0.0, 14.122.5, 02.02.1928.
BCA, 51.0.0.0, 13.112.19, 26.02.1928.
BCA, 490.1.0.0, 1.2.15, 12.01.1929.
BCA, 30.18.1.2, 28.39.8, 17.05.1932.
BCA, 30.18.1.2, 30.54.7, 19.07.1932.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, BEO, Dos. 1011, No: 75814, 25.04.1315.
BOA, BEO, Dos. 4244, No: 318252, 02.02.1332.
BOA, BEO, Dos. 4246, No: 318376, 08.02.1332.
BOA, BEO, Dos. 4246, No: 318376, 08.02.1332.
BOA, BEO, Dos. 4439, No: 332857, 17.01.1335.
BOA, DH.EUM.KADL., Dos. 4, No: 18, 09.01.1329.
BOA, DH.EUM.THR, Dos. 105, No: 37, 23.08.1328.
BOA, DH.İ.UM., Dos. 89, No: 1, 15.09.1333.
BOA, HH.İ., Dos. 206, No: 47, 15.02.1329.
BOA, HH.İ., Dos. 206, No: 47, 15.02.1329.
BOA, HR.HMŞ.İŞO., Dos. 134, No: 5, 15-06-1331.
BOA, HR.İD., Dos. 1110, No: 1, 07.06.1913.
BOA, HR.SFR.04, Dos. 525, No: 44, 20.12.1898.
BOA, MB.İ., Dos. 150, No: 80, 15.02.1329.
BOA, MB.İ., Dos. 150, No: 80, 15.02.1329.
BOA, MF.İBT., Dos. 289, No: 13, 03.11.1328.
BOA, MV., Dos. 199, No: 25, 17.11.1333.
BOA, MV., Dos. 203, No: 35, 15.11.1334.

BOA, ŞD., Dos. 43, No: 14, 03.06.1333.

BOA, Y.PRK.HH., Dos. 31, No: 20, 28.12.1316.

BOA, A.MKT.MVL., Dos. 49, No: 13, 7 Rebî'u'l-evvel 1268.

Gazete ve Dergiler

Çorum, No: 129, 17 Teşrinievvel 1339, s. 4.

Çorum, No: 164, 25 Haziran 1340 (25 Haziran 1924), s. 4.

Çorum, No: 210, 13 Mayıs 1341 (13 Mayıs 1925), s. 3.

Çorum, No: 211, 20 Mayıs 1341 (20 Mayıs 1925), s. 3.

Çorum, No: 211, 20 Mayıs 1341 (20 Mayıs 1925), s. 3.

Çorum, No: 162, 11 Haziran 1340 (11 Haziran 1924), s. 3.

Çorum, Sayı: 166, 9 Temmuz 1340, s. 3.

Çorum, No: 142, 16 Kânunusani 1340 (16 Ocak 1924), s. 4.

Çorum, No: 145, 6 Şubat 1340 (6 Şubat 1924), s. 4.

Çorum, No: 151, 19 Mart 1340 (19 Mart 1924), s. 2.

Çorum, No: 150, 21 Mart 1340 (21 Mart 1924), s. 1.

Çorum, No: 152, 26 Mart 1340 (26 Mart 1924), s. 4.

Çorum, No: 155, 16 Nisan 1340 (16 Nisan 1924), s. 4.

Çorum, No: 157, 30 Nisan 1340 (30 Nisan 1924), s. 4.

Çorum, No: 166, 9 Temmuz 1340 (9 Temmuz 1924), s. 3.

Çorum, No: 171, 13 Ağustos 1340/1924, s. 4.

Çorum, No: 180, 15 Teşrinievvel 1340 (15 Ekim 1924), s. 4.

Çorum, No: 181, 22 Teşrinievvel 1340 (22 Ekim 1924), s. 3.

Çorum, No: 182, 29 Teşrinievvel 1340 (29 Ekim 1924), s. 4.

Çorum, No: 185, 19 Teşrinisani 1340 (19 Kasım 1924), s. 4.

Çorum, No: 187, 03 Kânunuevvel 1340 (03 Aralık 1924), s. 4.

Çorum, No: 190, 24 Kânunuevvel 1340 (24 Aralık 1924), s. 3.

Çorum, No: 207, 22 Nisan 1341 (22 Nisan 1925), s. 3.

Çorum, No: 208, 29 Nisan 1341 (29 Nisan 1925), s. 3.

Çorum, No: 428, 28 ikincikanun 1929, s. 2.

Çorum, No: 430, 4 Şubat 1929, s. 1.

Çorum, No: 432, 11 Şubat 1929, s. 2.

Çorum, No: 447, 10 Nisan 1929, s. 1.

Çorum, No: 468, 4 Eylül 1929, s. 1.

Çorum, No: 469, 11 Eylül 1929, s. 1.

Çorum, No: 487, 15 İkincikanun 1930, s. 2.

Çorum, No: 493, 26 Şubat 1930, s. 4.

Çorum, No: 495, 19 Mart 1930, s. 3.

Çorum, No: 499, 16 Nisan 1930, s. 4.

Fikret, No: 5, 1 Nisan 1926, , s. 2.

Fikret, No: 42, 27 Kanunusani 1927, s. 1.

Fikret, No: 5, 1 Nisan 1926, s. 1.

Fikret, No: 58, 9 Haziran 1927, s.1.

Gürbüz Türk Çocuğu, Sayı: 1, Teşrinievvel 1926, s. 19-20.

Türk Çocuğu, Yıl: 2, Sayı: 20, Mayıs 1928, s. 4.

EKLER

EK 1: Çorum Sıhhiye binası, aynı zamanda Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin merkezi ve başkanı olan Dr. Hamit Şakir'in görev yaptığı hastane binası (İBB. Atatürk Kitaplığı Krt.015280).

EK 2: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin kongrelerini yaptığı Çorum belediye binası (İBB. Atatürk Kitaplığı, Krt.015313).

10 NISAN 1929

ÇORUM

TARİHİ TESİSİ 1337 — 1921

Nusba | 3 | Kuruluş

Resmi Gazete

HİMAYEİETFALİMİZİN MEŞ'KÛR MESAİSİ — VE ONA YARDIM —

Hayırlı teşekküllerimizden birisi de Himaye-i Etfâl'dir. Geçen haftalarda bu sütunlarda Hittahmer için bazı şeyler yazmış ve yardım vasıtasıyla bulunmuşuk. Ençok muvazemet edeceğimiz cemiyetlerden birisi de Himaye-i Etfâl cemiyetidir. İhtihâda büyük adam olmağa namet yazıncağları sevaketen korumak için çalışan cemiyet mekârinin yardımına koymak hepimiz için millî bir borçtur.

Cemiyet; Mahabebel himayenin verdiği yardımlardan; ana taahhüdü vesileyle gibi husulattan bu sene ölümlü ve yetim yardımların olan gibi yardımlarını dindirmiş, büyük boyunda muvazemet gördür.

Çorum Himaye-i Etfâl Cemiyetinin giydirdiği Yavrulardan bir kısmı

İş ve sevindirmişdir. Geçen şiddetli zamanında bakes çocukların tutmayan ocaklarını kan ve yakıtın cemiyet buseine ve Orta mekteplerdeki fakir çocukların kırtasiye levanımını temin niç yüz yirmi iki çocuğa iş çamaşı verdiği gibi elli dokuz çocuğa ise yaptırmıştır. Yılda onsekiz kimsesiz çocuğun işlerini temin eden bu hayırlı Cemiyetin geçenlerde sokak arasına atılan ikisi ekiz üç yaşına dendi himayesine aldığı söyleyerek buna yardım ne kadar mühim ve en evvel ödenecek bir borç olduğuna karlırlarınla takdirlere herakıyedir.

Birçocuk korumak, bir yavru korumak vatanın kiyemli bir köpünü temin etmek demektir. Vatan

Çocukların, Çocuk Vatandaşları, onları vatan kadar aziz tutmak, yoksul ancağı, kimsesiz çocukları kınadı altına alan Himaye-i Etfâl yardımına koymak. Bir çocuğu korumak en büyük bir gazadır. Himaye-i Etfâl birçok yavruyu korumağa çalışıyor, ona yardım edersek gazı vazifesini de yapmış oluruz.

EK 3: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti Çorum Şubesinin 1929 yılında giydirdiği çocuklarla ilgili gazete haberi (Çorum, No: 447, 10 Nisan 1929, s. 1).

EK 4: Türkiye Himâye-i Etfâl Cemiyeti İskilip Şubesinin idare heyeti ve giydirdiği çocuklarla ilgili haber (Türk Çocuğu, Yıl: 2, Sayı: 20, Mayıs 1928, s. 4).

BARTIN'DA YAŞAYANLARIN BİR KENT OLARAK BARTIN'DAN MEMNUNİYET DÜZEYLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Fethi NAS*

ÖZ

Modernitenin beraberinde getirdiği bir kavram olarak kentsel alanlardaki koşullar, bireylerin yaşam kalitesini ve toplumsal eylemlerini büyük ölçüde belirlemektedir. Tek başına ekonomik bir gösterge olarak kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla, ulusun genel refah seviyesini ve yaşam standardını belirleyebileceği düşüncesi artık terk edilmektedir. Ekonomik göstergeler yanında bireylerin sosyal birer varlık olmalarından ötürü yeni kriterler de gündeme gelmektedir. Bu yüzden farklı bilimsel yaklaşımlar, insanların ihtiyaçları konusunda farklı ölçekler kullanarak araştırmalar yapmaktadır. İnsan ve doğa etkileşimi göz önünde bulundurularak dünyanın herhangi bir kentinde uygulanabilen belirli bir ölçeğin uygulanması ve kentin gerçek sorunlarını ortaya çıkaracağına iddia edilmesi ise son derece sorunludur. Bu yüzden her bir yerleşim yerine özgü ölçek veya araştırma araçlarının geliştirilmesine gereksinim vardır. Bir yerleşim yerinde sıcak bir yaz gününde gölgesinde oturulacak bir ağacın olması önemli bir ihtiyaç olarak kavramsallaştırılabilir. Başka bir yerde ise güneş ışığına daha fazla gereksinim duyulabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında her bir kente özgü objektif bakımdan kurgulanabilecek gereksinimler ve bireylerin algılama biçimlerini etkileyecek sübjektif olarak değerlendirilebilecek özelliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada bir kent olarak Bartın'da yaşayanların memnuniyet düzeylerinin araştırılması amaçlanmıştır. Farklı yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim seviyelerine sahip bireylerle yapılan araştırmanın sonuçlarına göre Bartın'a dair objektif ve sübjektif değişkenlerin değerlendirilmesi sürecinde birbiriyile uyumlu olmayan sonuçların olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Yaşam, Memnuniyet Düzeyi, Objektif ve Sübjektif Değişkenler.

AN INVESTIGATION OF THE URBAN LIFE SATISFACTION LEVEL OF THE PEOPLE LIVING IN BARTIN

ABSTRACT

As a concept created by modernity, conditions in urban areas largely dictate an individual's quality of life and social actions. Modern man is aware that local and central governments are responsible for improving that. The notion that the gross national product per capita (as a stand-alone economic indicator) can determine the general welfare level and standard of living of a given nation has now been abandoned. Beyond economic indicators, there are also new criteria on the agenda because are social beings. Therefore, researchers are developing different scientific approaches to study the needs of local and national populations using different scales. Applying a certain scale that one can apply for any city around the world – and then claim that it will reveal the real problems of the city, taking into account the interaction of human and nature – is extremely problematic. This leads [us] to the need to develop scale or research tools that are settlement-specific. For example, in residential area may be in desperate need of trees for people to sit under on hot summer days. Elsewhere, more sunlight (period) is necessary. From this point of view, there are needs that can be objectively constructed for each city, and features that can be subjectively assessed that will affect individual perceptions. This study aims to investigate the satisfaction level of people living Bartın-Turkey. Individuals of different ages, gender, income, and education levels were examined. The findings reveal that there were inconsistent results in the evaluation of objective and subjective variables about Bartın.

Keywords: Urban Life, Satisfaction Level, Objective and Subjective Variables.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 25.10.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.12.2021

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, BARTIN; ORCID: 0000-0001-6464-5615, E-posta: fethinas@yahoo.com

1. Kavramsal Çerçeve

Tarihsel süreçte insan yaşamının beraberinde getirdiği zorunlu bir ihtiyaç şeklinde ortaya çıkan kent gibi yerleşim yerlerinin bazıları kısa bir süre içerisinde önemini kaybedip yok olurken, bazıları çeşitli özellikleri bakımından uzun yıllar varlığını sürdürebilmiştir. Bir yerleşim yerinin önemini kaybetmesine veya varlığını sürdürememesine yol açan etkenler doğal ve insani özellikler olarak ikiye ayrılabilir. Doğal özellikler genel olarak iklimsel değişimler, doğal afetler ve çeşitli salgın hastalıklardır; insani özellikler ise farklı kültür ve medeniyetler arasındaki güç mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan savaşlar ve istilalar olarak kavramsallaştırılabilir. Bu sorunlara bağlı olarak bazı yerleşim yerleri, insanların yaşamını sürdürmesine elverişli alanlar olma niteliğini kaybettiğinden önemini ve hatta izlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Buna karşılık insan yaşamı için elverişli olma niteliğini koruduğundan günümüze kadar varlığını sürdürüp gelişmeye ve dönüşmeye devam eden yerleşim yerleri vardır. Yerleşim yerleri, insan yaşamı için işlevselliğini koruduğu sürece uzun ömürlü olmakta ve cazibesini koruyabilmektedir. Yerleşim yerlerinin işlevselliğinden kasıt; dinsel, ekonomik, kültürel, siyasal vb. insan yaşamına dair faaliyetlerin karşılanmasıdır. Bu faaliyetlerin yoğunlaştığı alanların ise Milattan Önce 10.000'lerde Nil Vadisi, Mezopotamya, Çin ve Hindistan'da, ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Zamanla buralarda ortaya çıkan yerleşim yerleri, çeşitli insani ihtiyaçların giderildiği kentsel alanlar hâline gelmiştir (Turner, 1999, s. 199). İlk kentsel alanlar pazarların, kutsal mekânların, güç ilişkilerinin, toplumsal hiyerarşinin ve kültürel birikimlerin merkezi hâline gelmiştir. Bundan dolayı kentsel alanlar, insanların farklı gereksinimlerini giderebilecekleri ve güven içerisinde yaşayabilecekleri alanlar olmuştur. Ayrıca kentsel alanlar, insanın doğayla ve insanın insanla kurduğu etkileşimin ve bu etkileşimin ortaya çıkardığı varoluşsal ilişkilerin bir alanıdır (Öztürk, 2019). Literatürde, günümüz devlet yapısına en uygun anlamda yöneten-yönetilen ayrımına dayalı site yönetim anlayışının MÖ 1500-1000 yıllarında Antik Yunan'da ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Her ne kadar bir devlet olarak örgütlenme biçimi Sümer, İbrani ve Babil medeniyetlerinde görülmüş olsa da batılı kentlerin başlangıcı Yunan sitelerine dayandırılmaktadır. Hem Doğu'da, hem Batı'da farklı kültür ve medeniyetler tarafından kurulan kentler; dinsel ve politik bir merkez olma özelliklerine ek olarak üretim, ticaret, bilim, sanat ve kültürün üretildiği mekânlar olmuşlardır. Modern öncesi dönemlere kadar bu kentlerde tarıma dayalı bir ekonomi, el emeğine dayalı ve hane odaklı bir üretim söz konusudur.

Kentlerin ortaya çıkışı ve büyümesi belirli tarihsel koşulların oluşmasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında dünya genelinde sanayi öncesi ve sanayi sonrası kentlerin olduğu görülür. Sanayi Devrimi öncesi dönemde kentler, surlarla çevrilmiş ve belirli sınırları olan, çoğunlukla tarımsal üretim ağırlıklı ve tarımsal üretim teknolojilerine yönelik basit alet üretiminin yapıldığı, hane odaklı üretim yapan nispeten topluluk yaşamının hâkim olduğu mekânsal ve yönetsel yapılardır (Mellor, 1977, s. 193). Sanayi Devriminden sonra ve modern zamanlara tekabül eden kentleşme süreci, sanayileşmenin beraberinde getirdiği ekonomik gelişmelerin bir sonucu olarak kırsal alanlarda yaşayan insanların, doğal koşullardan bağımsız ve tarım dışı üretimi veya sanayi üretimine dayalı yeni yerleşim yerlerinin ortaya çıkış sürecini ifade eder (Özdemir, 2021). Sanayi sonrası dönemde nüfus yoğunluğu kırsal yerleşim alanlarından kentsel alanlara doğru yayılmıştır. Bu çerçevede kırsal alan ile kentsel alan arasında belirgin farklar vardır. Kırsal alanlarda nüfus yoğunluğu düşüktür ve bireysel farklılaşma azdır buna karşılık kentler daha büyük, demografik bakımdan daha yoğun ve daha heterojen bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte yerleşim yerlerinin kentsel mi veya kırsal mı olduğu konusunda kesin bir ölçüt yoktur ve kent kavramı zaman içinde ve kültürden kültüre farklılık arz edebilmektedir. Kente özgü bu durum kavramsal bir gerçeklik olarak hem geçmişte hem

de bugün kentlerin maruz kalacağı dönüşüm ve değişimin sürekliliğini korumaktadır (Bookchin, 1999, s. 18).

Sanayi Devrimi sonrasında kurulan kentler oldukça karmaşıklaşmış ve geniş alanlara yayılmıştır. Alabildiğine geniş yollar ve yüksek yapılar ortaya çıkmış, işyerleri ile barınma mekânları ve farklı toplumsal işlevleri olan kurumlar ve birimler arasında mesafeler oluşmuştur. Kentlerin merkezinde üst ve orta gelir grubuna mensup sınıflar yaşarken, kentin kenarlarına alt tabakaya ve bazen de istenmeyen gruplar ve unsurlar yerleşmiştir (Sjoberg, 1967, s. 229). Bu koşullar altında birbirinden farklı ve birbiriyle çelişen sosyal ve siyasal yapılar ile ekonomik sistemler ortaya çıkmıştır. Farklı ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklere sahip birey ve grupların kentsel alanlarda bir arada yaşaması ve toplumsal bir bütünlük oluşturması amacıyla sosyal ve siyasal fikirler ortaya çıkmıştır. Farklı deneyimler ve ekonomik (Kapitalizm-Sosyalizm) sistemler arasında sorunlar ve çatışmalar yaşanmış, bunların sonucunda ise devlet ve kamuoyu ile ilgili yeni perspektifler gündeme gelmiştir. Böylece sanayileşme süreci ile birlikte ortaya çıkan yeni kentsel alanların insan yaşamına daha elverişli hâle getirilmesi için sosyal adalet, fırsat eşitliği, bireysel hak ve özgürlükler ile ulusal kalkınma gibi politikalar ve hizmet anlayışları ortaya çıkmıştır. Bu politika ve hizmet anlayışları ise modern zamanlara özgü bir örgütlenme biçimi olan ulus devletlerin kendi yurttaşlarının yaşam kalitesini arttırma hedefleri arasında yer almaya başlamıştır.

Günümüz dünyasında devlet yönetimlerinin ve hükümetlerin öncelikli hedefleri arasında yurttaşların yaşam kalitesinin yükseltilmesi önemli hedeflerden birisidir. Özellikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan kitlelerin kentsel alanlarda yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, kentsel alanların sahip olduğu yaşam koşullarının iyileştirilmesinin önemi her geçen gün daha artmaktadır. Çünkü kentsel alanlar, ekonomik ve politik temsil ile bu konuda ortaya çıkan sorunların veya memnuniyetlerin ölçülmesinde ve dile getirilmesinde daha geniş imkânlarla sahiptir (Andrews, 1974). Yurttaşların kamu hizmetlerinden memnuniyetsizliği, yerel ve ulusal yönetimler açısından sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Birçok idari reform ve icraat, kamu hizmetlerinden faydalanan yurttaşların memnuniyetini artırma ve halkın merkezî yönetime olan güvenini sürdürme veya yeniden tesis etme ihtiyacını amaçlar. 1980'li yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yurttaşlara adeta ekonomik bir aktörü ifade eden "müşteri" gibi davranma ve kamu hizmetlerini daha çok "müşteri odaklı" hâle getirme fikri ortaya atılmıştır. Bu, diğerlerinin yanı sıra hizmet sunum sürecini sonuçtan ayırmak ve müşteriye iyi bir hizmet deneyimi sunmaya çalışmak ve geleneksel bürokratik durumu bir hizmet dağıtım makinesine dönüştürmek anlamına gelmektedir (Flynn, 2012, s. 156). Yurttaşın müşteri olarak algılandığı bu bakış açısı, kamu hizmetlerinin daha iyi sunulmasında, yurttaşların kamu hizmetlerine ulaşmasında ve yaşam koşullarının iyileştirilmesinde pratik faydalar sağlamaktadır. Bu faydaların etkisinin araştırılması amacıyla da birçok gelişmiş ülkede periyodik olarak kamuoyu araştırmaları gerçekleştirilmektedir. Bu araştırmalarla yurttaşların yaşadığı yerlerde karşılaştığı sorunlar ile sunulan hizmetlerden memnuniyet düzeyleri incelenmektedir (Bouckaert vd. 2003). Günümüz Türkiye'sinde - bu hizmetlere örnek olarak - belirli bazı alanlardaki sorunların dile getirilmesi ve ilgili kurumlara iletilmesi amacıyla kitle iletişim araçlarının sağladığı imkânlardan hareketle, kurumsal bazı uygulamalar (e-devlet ve CİMER gibi) hayata geçirilmiştir. Bu uygulamaların genel amacı ise kamu hizmetlerinde aksaklıklara yol açan sorunlara hem merkezî hem de yerel ölçekte çözümler üretilmesinin işlevsel olarak geliştirilmesidir (Selvi, 2019). Yurttaşların yaşam koşullarını etkileyen belirli bazı sorunların giderilmesinde kullanılan bu tür mekanizmalar, ulusal ve yerel hizmetlerin sağlanması konusunda sembolik bir değer olarak görülebilir ve yurttaşların kamu hizmetlerinden beklediği hizmet standartlarının ana hatlarıyla belirtilmesinin önünü açabilir. Bu

hizmetler arasında alt yapı hizmetleri, istihdam olanakları, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konular yer almaktadır. Söz konusu uygulamaların geliştirilmesi, kamu hizmetlerini daha erişilebilir hâle getirmekle birlikte, aynı zamanda merkezî yönetimlerin yerel düzeyde çeşitli yaşam koşullarının iyileştirilmesi çerçevesinde kümelenmiş düşünceleri hayata geçirmeye başladığının bir göstergesidir (Darıcı, 2020). Bir diğer ifadeyle kurum odaklı bir kamu hizmeti anlayışından yurttaş ve talep odaklı bir kamu sektörüne geçişin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Türkiye’de 1990’lı yıllardan bu yana özellikle su, elektrik, doğal gaz, telefon ve internet gibi iletişim sistemlerinin alt yapısının kurulması, sağlık ve istihdam alanında hizmetlerin yaygınlaştırılmasının başlıca sonuçlarından biri, kamu memnuniyetini hedefleyen yaşam koşullarının iyileştirilmesidir. Kamunun memnuniyeti sadece bireysel düzeyde oluşan bir ilişki değil, aynı zamanda yurttaşlık bilincinin oluşmasında ve devlete duyulan güvenin artmasında olumlu tutumların gelişmesini sağlamaktadır. Yanı sıra kamusal hizmetlerin kalitesindeki artış, yaşam koşullarını iyileştireceğinden daha yüksek düzeydeki memnuniyetlere yol açacaktır (Kelly vd. 2002). Ayrıca kentler, ulusal düzeyde ülkenin sahip olduğu ekonomik ve toplumsal gelişmenin seviyesini göstermesi bakımından önemli göstergeler barındırmaktadır. Bir ülkenin ulusal kültürünün ve ulusal bilincinin gerektirdiği dayanışma ve bütünleşme örüntülerinin en iyi gözlemlendiği mekânlar, kentsel alanlardır ve ekonomik büyümenin temel özellikleri arasında yer alan üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin merkezidirler.

Yukarıda yapılan açıklamalara göre, kentsel alanlardaki yaşam kalitesi ve memnuniyetinin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli konular olduğu görülmektedir. Kentsel alanlarda yaşam kalitesinin azalması, kentlerde yaşayan insanların daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak amacıyla başka kentlere göç etmesinin sebepleri arasında en başat olanıdır (Alwyn, 2013). Göç veren yerler, pek çok bakımdan olumsuz bir yapıya sahiptir ve bu durum yaşanılan yerlerin itici bir özelliği olarak kabul edilmektedir. Buna mukabil göç alan yerler nispeten daha istikrarlı ve ekonomik açıdan daha olumlu ve dolayısıyla daha çekici niteliklere sahiptir. Bu yüzden rasyonel birer aktör olarak bireyler; istihdamın daha iyi, ücretlerin daha yüksek, temel hizmetlere ulaşma imkânlarının daha kolay olduğu kısaca daha elverişli yaşam koşullarına sahip olan kentlere veya yerleşim yerlerine göç ederler (Todaro, 1969). Bu durum elverişsiz veya itici yaşam koşullarının yoğunlaştığı yerlerde göçlerin sürekli artmasına bağlı olarak birçok alanda gerilemeye ve toplumsal sorunlara yol açmaktadır. Çünkü göç, beraberinde önemli bir sosyal ve ekonomik sermayenin başka bir yere transfer edilmesine yol açmaktadır. Bu transfer süreci ise farklı yerleşim yerleri arasında eşit olmayan bir gelişmenin yaşanmasının sebebi hâline gelmektedir (Erkan, 2018, s. 50-51).

Kentsel alanlarda yaşam kalitesinin artması yerel ve ulusal yönetimler tarafından uygulanan siyasal ve ekonomik politikaların bir başarısı olarak değerlendirilmektedir. Yaşam kalitesinin yüksek olduğu kentsel alanlar başta turizm olmak üzere çeşitli ekonomik faaliyetler ve yatırımlar için birer cazibe merkezidirler. Bundan dolayı yaşam kalitesinin belirlenmesine ve arttırılmasına yönelik araştırmalar birçok sosyal bilimin ilgi odağındadır (Jensen, 2007). Kentsel yaşam kalitesi ve memnuniyeti, sosyal bilimlerde farklı şekillerde tanımlanmakta ve değerlendirilmektedir. Özellikle sosyologlar, psikologlar ve ekonomistler, kentlerde ve metropollerde yaşam kalitesini değerlendirmek ve karşılaştırmak için farklı istatistiksel verileri ve teknikleri kullanmaktadırlar. Kent planlamacıları ve mimarlar; kentsel yapılar, konut türleri, kentin doğal, fiziksel ve mekânsal yapılar gibi kente özgü imajları incelerler (Lynch, 1960, s. 7). Ekonomistler; mal ve hizmet fiyatları, kalkınma, çalışma koşulları, istihdam olanakları ve ücretler gibi konuları ele alırlar (Musterd vd. 2012). Turizm açısından bakıldığında; kentin ulaşım, barınma, yeme-içme olanakları, kültürel etkinlikler ve eğlence mekânları ön plana çıkmaktadır. Bu özelliklerden hareketle kente özgü değerler pazarlanmakta ve kentin

tanıtımı yapılmaktadır (Evans, 2003). Sosyologlar ise genel olarak kent insanının demografik ve sosyo-kültürel özelliklerini, toplumsal değişmeyi ve gündelik yaşama dair pratikleri analiz ederler (Mills, 2000). Dolayısıyla kentsel bir alandaki yaşam koşullarından duyulan memnuniyet, sadece kişi başına düşen gelir, ekonomik faaliyetler ve kente özgü mimari ve kültürel özellikler ile ölçülememektedir. Son yıllarda istihdam, gelir ve yatırımlar gibi ekonomik bileşenler ile birlikte sosyal ve kültürel çeşitlilik ile ulaşım, eğitim ve güvenlik gibi olanaklar, kentsel alanların cazibe merkezi hâline getirilmesinde stratejik yapılar olarak görülmeye başlanmıştır. Ekonomik boyutta; sanayileşme, teknolojik gelişme ve makro-yapısal eğilimler, finansal kurumlar ve sistemler ile işgücü piyasası ön plandadır. Toplumsal boyut ise tarihsel, kültürel, demografik, siyasal ve hatta psikolojik özellikleri içermektedir (Musterd vd. 2012). Buradan da anlaşılacağı üzere kentsel alanların yaşam kalitesinin ve insanların memnuniyet düzeylerinin belirlenmesinde objektif ve sübjektif olmak üzere iki farklı boyut ön plana çıkmaktadır.

Objektif ve sübjektif boyutlar, kentsel alanlarda yaşayan insanların refah seviyelerini ve yaşam kalitesini nasıl değerlendirdiği ve kentler arasında bu konuda karşılaştırmaların nasıl yapıldığı ile ilgili kapsamlı analizlerin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Buna göre kentsel bir alanın çevresel ve dışsal yapısını oluşturan coğrafi konum, iklim, ulaşım imkânları, alt yapı hizmetleri ve bunun gibi yaşam koşullarını doğrudan etkileyen nitelikler objektif boyutu oluşturur. Objektif boyut çoğu zaman ölçülebilen ve gözlemlenebilen göstergelerden oluşmaktadır. Eğitim seviyesi, ekonomik gelir düzeyi ve yaş ortalaması gibi ulusal ve uluslararası ölçütlerle belirlenebilen göstergeler bu gruba dâhildir (Shin vd. 2003). Sübjektif boyutu oluşturan nitelikler ise bireylerin yaşam koşulları ile ilgili tutum ve algıdır. Bireylerin herhangi bir konuya yönelik tutum ve algılarını ölçmek ise son derece karmaşık ve zordur. Çünkü bireylerin bilişsel ve duygusal özellikleri değerlendirmeye dâhil edilmektedir (Diener vd. 1997). Objektif göstergelerin analiz edilmesi sürecinde bireyler, kendi öznel-sübjektif tutum ve algılarından çok olanı betimlemeye ve ifade etmeye daha yatkındırlar. Sübjektif göstergeler ise bireylerin bizzat kendi yaşam standartları ile ilgili memnuniyet veya hoşnutsuzluklarını içerir. Örneğin kişinin çalışma koşullarından hoşnut olup olmaması, sağlık koşulları, sosyal ilişkileri gibi özellikler bireylerin doğrudan kendi yaşam kalitesine dair izlenimlerine dayalıdır. Buna karşılık kent içi ulaşım, hava ve su kalitesi ve çeşitli hizmetlere ulaşabilme imkânları, bireyler tarafından objektif olarak değerlendirilebilen özelliklerdir. Bundan dolayı sübjektif göstergeler sosyal varlıklar olarak bireylerin toplum ile objektif göstergeler ise bireylerin fiziksel-dışsal çevre ile olan ilişkilerinden oluşur (Massam, 2002). Kentsel alanlardaki yaşam koşullarının ve kalitesinin belirlenmesinde her iki boyutun göz önünde bulundurulması gereklidir. İnsanların yaşam kalitesine dair değerlendirmeleri ve algıları birçok etken tarafından etkilenmeye açık olmasından ötürü çok boyutludur. Tek başına maddi ve ekonomik koşullar bu gerçekliği anlamada yetersiz kalmaktadır. Bir bütün olarak insan yaşantısı ele alındığında maddi koşullar kadar biyolojik, sosyal ve psikolojik özellikler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Kentsel alanlarda yaşam memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmalar, kentte yaşayan insanların yaşamı ile doğrudan ilişkili beklentilerini ve bakış açılarını ortaya çıkarmaktadır. Elde edilen verilerden hareketle kentsel yaşamın kalitesinin artırılmasına etki edecek temel değişkenler olarak kullanılacak belirli değerlerin ve önceliklerin neler olduğu tespit edilebilmektedir. Kentsel alanda yaşayan insanların memnuniyet ya da memnuniyetsizliklerinin belirlenmesi, merkezî ve yerel yönetimler ile ekonomik faaliyetlerin çeşitli alanlarında yatırımlar yapan sermaye sahipleri için son derece önemlidir. Sorunların yoğunlaştığı alanlarda çözüm üretmeye yönelik politikaların üretilmesi ve hayata geçirilmesi, kentsel alanın yaşam kalitesini doğrudan etkilemektedir. Çünkü kentlerde biriken ekonomik ve sosyal sermaye, kentler

arasında ve hatta ülkeler arasındaki alış-veriş ilişkilerini ve rekabeti etkilemektedir. Bu ilişkileri ve rekabeti uzun vadeli hâle getirmenin imkânları ise sürdürülebilir bir yaşam alanının oluşturulması ile mümkündür. Ekonominin ihtiyaç duyduğu bilgi, sermaye ve emek gücünün sağlıklı bir şekilde işlemesi, birey ve grupların yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve aynı zamanda doğal çevreye duyarlı bir üretim ve tüketim ilişkisinin kurulması, kentsel alanlarda doğrudan memnuniyeti arttıran özelliklerdir. Dolayısıyla modern zamanların yaşam alanları olarak kentlerdeki yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve sürdürülebilirliği, kentlerde yaşayan insanların sorunlarının tespit edilmesi ve hizmetlerin beklentiler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi ile başarılabilmektedir.

Dünya genelinde çeşitli ulusal ve uluslararası kuruluşlar yaşam koşullarından memnuniyetin en fazla olduğu yerleri belirlemek amacıyla periyodik olarak çeşitli ölçme ve derecelendirme çalışmaları yapmaktadırlar. Yapılan çalışmaların sonuçları, bir kentteki yaşam kalitesini belirleyen siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelere işaret etmektedir (Lever, 2000). Gerek toplumların gerek kentlerin yaşam standartlarının belirlenmesine yönelik olarak farklı kuruluşlar tarafından çeşitli ölçekler uygulanmaktadır. Bu ölçeklerin genel amacı ise ülke ve toplumların sadece ekonomik göstergelere dayalı gelir cinsinden sahip olduğu gelişmişlik düzeyini değil aynı zamanda sosyal, kültürel, psikolojik ve çevresel etkenler gibi insanların yaşantısını sürdürmesinde etkili olan unsurları belirlemektir (Georgiou, 2009).

Yaşam koşulları ve yaşam kalitesinin ne olduğu tam anlamıyla tanımlanmış ve sınırları belirlenmiş kavramlar değildir. Pek çok sosyal ve siyasal kavram gibi bu kavramlar da bölgelere, ülkelere ve bireylere göre farklı anlamlara ve işlevlere bürünebilmektedir. Bazıları için kaliteli yaşam, sağlıklı ve mutlu olmak ile ilişkili bir durumdur, bazıları içinse ekonomik bakımdan çeşitli gereksinimlere ulaşma ve yüksek bir statüye sahip olmaktır (Testa vd. 1994). Bu özelliklerinden ötürü bu kavramların tanımlanması oldukça zordur ve evrensel bir nitelik taşıyan bir ölçüte ve açıklamaya dayandırılması imkânsızdır. Genel olarak betimlemek gerekirse, yaşam kalitesi çok boyutlu ve çok değişkenli bir özelliğe sahip olup, insanların içerisinde bulunduğu sosyal ve çevresel koşullar ile ideolojik ve siyasal etmenlere göre farklı şekillerde algılanabilmektedir. Yanı sıra toplumsal ilişkiler, kültürel özellikler ve kurumsal yapılar (aile, din, eğitim) gibi içsel faktörler ile iklimsel-çevresel koşullar, ekonomik faaliyetler ve siyasal değişimler gibi dışsal etkilere açıktır (Erdem, 2018).

Nobel Ekonomi Ödülü sahibi J. Stiglitz ve çalışma ekibi 2009 yılında, dünya genelinde farklı alanlarda yaptıkları akademik araştırmalar ile yaşam koşullarının belirlenmesine yönelik çok boyutlu ve kapsamlı bir rapor yayınlamışlardır. Raporda ülkelerin sahip olduğu refah seviyesini ve yaşam kalitesini belirleyen etkenlerin son derece karmaşık olduğunu dile getirmiş ve bu özellikleri göz önünde bulunduran standart bir endeksin hazırlanmasını önermişlerdir. Hazırlanan endeksin ise refah ve yaşam kalitesi ile ilgili sübjektif ve objektif değerlendirmeleri de göz önünde bulundurması gerektiğine vurgu yapılmıştır. OECD, bu raporda dile getirilen öneriler doğrultusunda 2011 yılında "Daha İyi Yaşam Endeksi"ni kullanmaya başlamış ve üye ülkelerin refah seviyesi ve yaşam kalitesine yönelik yeni kriterler belirlemiştir. Türkiye'de bu alandaki çalışmaları veya istatistikî verilere dayalı değerlendirmeleri TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) gerçekleştirmektedir. Daha İyi Yaşam Endeksi, ülkelerin kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla gibi gelir ölçeğinden farklı olarak insanların barınma, iş hayatı, gelir, sosyal etkileşim, eğitim, sağlık, güvenlik, çevre, sivil katılım, yerel yönetim, yaşam memnuniyeti ve güvenlik olmak üzere 11 kriteri göz önünde bulundurarak refah seviyesini ölçmekte kullanılmaktadır (www.oecdbetterlifeindex.org). TÜİK 2015 yılında, OECD'nin Daha İyi Yaşam Endeksine doğrultusunda uyarlanmış bir ölçek geliştirmek suretiyle, farklı illere ait yaşam kalitesi göstergelerini bir araya getirmiştir. Buna göre Bartın ili, endekste ki

sıralamaya göre Türkiye’de 81 il arasında 38. sırada yer almaktadır (Nas, 2019). Bu çalışmada, OECD tarafından geliştirilmiş olan “Daha İyi Yaşam Endeksi” ölçeği ve TÜİK’in 2016 yılında yayınladığı “İllerde Yaşam Endeksi Gösterge Değerleri” adlı ölçekten faydalanarak, objektif ve sübjektif değişkenler başlığı altında bir çalışma formu hazırlanmıştır. Aşağıda çalışmanın metodolojisine ve çalışma sonucunda elde edilen verilere yer verilmiştir.

2. Metodoloji

Araştırmanın tasarlanması sürecinde genel olarak kentleşme sorunları, kentlilik bilinci, kentsel memnuniyet algısı ile ilgili literatür incelemeleri yapılmış ve Bartın kent merkezinde farklı yer ve zamanlarda gözlemler yapılmıştır. Bu süreçte Bartın’ının kamusal alanları, kamu kuruluşları, konut yapıları ve çevresi, sağlık ve eğitim kurumları ve bunlara erişim olanakları, park ve bahçeler, çocuk oyun alanları, otoyol ve kaldırımlar gibi fiziksel alanların gözlemi yapılmıştır. Bunun yanı sıra Bartın kent merkezinde yaşayan yetişkinler ile araştırma sorularının hazırlanmasından önce kentsel bir mekân olarak Bartın’da karşılaşılan sorunlar ve beklentiler hakkında derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Yapılan gözlemler ve mülakatlardan elde edilen verilerden hareketle, bir anket formu oluşturulmuştur. Böylece Bartın özelinde kentsel bir alandaki yaşam koşullarının ve bunlardan memnuniyet düzeyinin araştırılması amaçlanmıştır. Literatür incelemesinden, Bartın kent merkezinde yapılan gözlemlerden ve araştırma öncesinde yapılan mülakatlardan elde edilen verilerden hareketle, yaşam koşullarına dair çeşitli objektif ve sübjektif maddeler belirlenmiştir. Objektif maddeler, doğrudan gözlemlenebilen veya hakkında kolayca bilgi sahibi olunabilen bilgilerden oluşturulmuştur. Sübjektif maddeler ise katılımcıların doğrudan kendi duygu, tutum ve deneyimleri ile ilişkili verdiği bilgiler çerçevesinde belirlenmiştir. Buna göre aşağıdaki tabloda 16 objektif ve 16 sübjektif madde tespit edilmiştir. Katılımcıların bu maddelere verdiği cevaplardan hareketle, Bartın kent merkezindeki yaşam koşulları iki boyutlu (objektif ve sübjektif) olarak araştırılmıştır. Objektif değişkenler kendi içinde kentleşme, trafik, çevre ve ekonomi olmak üzere dört ana başlık altında gruplandırılmıştır. Sübjektif değişkenler ise sosyal hizmetler, sosyal ilişkiler, sosyo-kültürel özellikler, temel hizmetler ve çevresel faktörler olarak belirlenmiştir.

Kentleşme	Trafik	Çevre	Ekonomi
1. Çocuk oyun parkları	5. Ara yolların kalitesi	9. Havanın kalitesi	13. Sebze-meyve fiyatları
2. Şehir içi ulaşım	6. Ana yolların kalitesi	10. Cadde ve sokakların temizliği	14. Giyim-kuşam fiyatları
3. Alt yapı hizmetleri	7. Kaldırımların kalitesi	11. Çevre kirliliği	15. İş bulma imkânları
4. Mimari planlama	8. Araç park yerleri	12. Suyun kalitesi	16. Kira ve konut fiyatları

Tablo 1: Araştırma Kapsamında Belirlenen Objektif Değişkenler

Sosyal Hizmetler	Sosyal ilişkiler	Sosyo-Kültürel Özellikler	Temel Hizmetler ve Çevresel Faktörler
1. Bartın'da yaşıyor olmak	5. Oturulan evin özellikleri	9. Sosyo-kültürel etkinlikler	13. Sağlık hizmetlerinin kalitesi
2. Yerel yönetimlerin hizmetleri	6. Aile ilişkileri	10. Sportif alanlar ve faaliyetler	14. Görüntü kirliliği
3. Kamusal hizmetler	7. Komşularla ilişkiler	11. Park ve bahçe gibi alanlar	15. Gürültü kirliliği
4. Güvenlik ve huzur	8. Yardımlaşma-dayanışma	12. Eğitimin kalitesi	16. Şehirlerarası seyahat

Tablo 2: Araştırma Kapsamında Belirlenen Sübjektif Değişkenler

2.1. Çalışma Alanı - Bartın Kent Merkezi

Çalışma, Bartın ilinin kent merkezinde Nisan 2018 – Nisan 2019 döneminde gerçekleştirilmiştir. Bartın ili, Karadeniz Bölgesinin Batısında yer alan bir yerleşim yeridir. Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Kastamonu, güneydoğusunda Karabük ve batısında Zonguldak ili yer almaktadır. Bartın, Zonguldak'a bağlı bir ilçe iken 1991 yılında il statüsüne sahip olmuştur. Bartın ve çevresi, eski çağlardan bu yana farklı kültür ve medeniyetlerin izlerini taşımaktadır (Erdem, 2016). Bartın iline bağlı üç ilçe vardır bunlar, Amasra, Ulus ve Kurucasıle'dir. Bu özellikleri itibariyle Türkiye'nin en küçük illeri arasında yer almaktadır. Karadeniz ikliminin hâkim olduğu yöre, dağlık ve ormanlık alanlardan oluşmaktadır. Yörede temel geçim kaynakları; madencilik, ticaret ve tarımsal faaliyetlere dayalıdır. Bartın ilinin nüfusu 2019 yılında yayınlanan verilere göre 200 bin civarındadır. Merkez ilçenin toplam nüfusu ise 150 bin kadardır. Nüfusunun % 51'ne yakını kadın, % 49 civarı da erkektir. 2014 yılı verilerine göre Bartın, yaş piramidinin oldukça ince olduğu illerden bir tanesidir. Yaş piramidinin ince olması, bir ilden dışarıya yoğun bir göç hareketinin yaşandığı ve genç olarak nitelenebilecek nüfusun da az olduğunun bir göstergesidir (Koramaz vd. 2017, s. 35).

2.2. Örneklem Grubu

Örneklem grubunun belirlenmesinde, kent merkezinde yaşayan Bartınlılar ile farklı sebeplerden ötürü Bartın'a gelip yerleşenlere öncelik verilmiştir. Bartın kent merkezinde yaşayan üniversite öğrencileri örneklem dâhil edilmemiştir. Çünkü üniversite öğrencilerinin, Bartın'da büyük ölçüde sadece öğrenim süresi boyunca yaşadığı ve bir yıl boyunca en fazla 8 ay Bartın'da yaşadığı göz önünde bulundurulduğunda, Bartın'daki kentsel yaşam konusunda yeterince ilgi ve deneyime sahip olmadıkları varsayılmıştır. Tesadüfi örneklem yoluyla, kent merkezinde (ilçe merkezinde) farklı mahallelerde oturan hane halkları, esnaf ve kamu çalışanları-memurlar olmak üzere farklı meslek grubuna mensup 1750 kişiden oluşan bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Böylece Bartın kent merkezinde yaşayan farklı demografik ve sosyo-ekonomik özelliklere sahip bireylere ulaşılmıştır (Bartın merkez ilçenin nüfusu 71000 civarındadır).

2.3. Veri Toplanması ve Analizi

Çalışma, kapalı uçlu sorulardan oluşmuş, beşli Likert ölçeğinde hazırlanmış bir anket formunun çalışmaya katılmayı kabul eden bireylere uygulanması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Anket çalışması, uygulama esnasında dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda detaylı biçimde bilgilendirilen ve saha çalışmasından önce uygulamalı eğitim verilen Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Anket formlarına verilen cevapların ortalaması alınmak

suretiyle sayısal olarak sınıflandırılmış, analiz edilmiş ve sonuçlar tablolar hâlinde gösterilmiştir.

2.4. Etik İnceleme

Araştırmanın etik açıklığı ile ilgili olarak Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kuruluna müracaat edilmiş ve etik kurul raporu alındıktan sonra araştırma süreci başlatılmıştır. Araştırmaya katılımın gönüllü olduğu, katılımcıların kişilik haklarının korunacağı, fiziksel ve ruhsal özellikleri tehdit edici herhangi bir içeriğe sahip olmadığı bildirilmiş ve taahhüt edilmiştir.

3. Araştırma Sonucunda Elde Edilen Veriler

	DEĞERLER	N	%
Cinsiyet	Kadın	893	51
	Erkek	857	49
Yaş	20-30	274	16
	31-40	453	25
	41-50	682	39
	51-60	241	14
	61 ve üzeri	100	6
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	249	14
	Ortaöğretim	716	41
	Lisans	687	39
	Lisansüstü	98	6
Mesleği	Esnaf	423	24
	Memur	532	30
	Zanaatkâr	157	9
	Çiftçi	186	11
Medeni Hâli	Diğer	452	26
	Bekâr	195	11
	Evli	1511	86
	Dul	24	1
Memleketi	Boşanmış	20	1
	Bartın	1265	72
Kaç yıldır Bartın'da yaşadığı	Diğer	485	28
	1-5 yıl	50	3
	6-10 yıl	126	7
	11-15 yıl	204	12
	16-20 yıl	263	15
Bartın'da yaşamasının sebebi	Doğma-Büyüme	1105	63
	Memleketi olduğu için	1125	64
	Görev yeri olduğu için	482	26
	Eşinin memleketi olduğu için	143	8
Konut mülkiyeti	Mülk	1123	64
	Kiralık	627	36

Tablo 3: Örneklem Demografik Özellikleri

Maddeler	Hiç memnun değil	Memnun değil	Fikri yok	Memnun	Çok memnun
1 Bartın'da yaşıyor olmaktan	12	9,5	21,5	27	30
2 Yerel yönetimlerin hizmetlerinden	11	12	20,5	27	29
3 Kamusal hizmetlerden	12	14,5	26	20	27
4 Sağlanan huzur ve güvenlikten	2,5	2	17	39	44
5 Oturulan evin özelliklerinden	12	11	18,5	27	32
6 Aile ilişkilerinden	2	1	24	34,5	39
7 Komşularla ilişkilerden	8	9	16	28	38
8 Yardımlaşma-dayanışma ilişkilerinden	3	2	24	34	36
9 Sosyo-kültürel etkinliklerden	11	11	18	29	30
10 Sportif alanlar ve faaliyetlerden	12	24	10	26	27
11 Park ve bahçe gibi alanlarından	10	11,5	19	28	33
12 Eğitimin kalitesinden	13	17	13	27	30
13 Sağlık hizmetlerinin kalitesinden	16	17	13	26	28
14 Görüntü kirliliğinden	10	10	16,5	30	34
15 Gürültü kirliliğinden	14,5	14	20	24	27
16 Şehirler arası seyahat imkânından	11	9	19	29	33
ORTALAMA	10	11	18,5	28,5	32,3

Tablo 4: Sübjektif Değişkenlere Dair Değerlendirmeler (%)

Maddeler	Hiç memnun değil	Memnun değil	Fikri yok	Memnun	Çok memnun
1 Çocuk oyun parkları	31,5	29	19,5	13	7
2 Alt yapı hizmetleri	32	27	18	16	7
3 Şehir içi ulaşım	37	24	23	9	6
4 Mimari planlama	21	26	22	16	14
5 Ara yolların kalitesi	27	26	18	16	13
6 Anayolların kalitesi	30	23	19,5	18	10
7 Kaldırımların kalitesi	28	24	21	19	9
8 Araç park yerleri	31	30	14	13	11,5
9 Havanın kalitesi	33	29,5	19	10	9
10 Cadde ve sokakların temizliği	15	24	26	26	9
11 Çevresel kirlilik	36,5	29,5	12	13	9
12 Şebeke suyunun kalitesi	46	35,6	5	6	7
13 Sebze-meyve fiyatları	38	29,5	12,5	11	9
14 Giyim-kuşam fiyatları	33	32	9,5	13,5	12

15	İş bulma imkânları	25	20	26	17	13
16	Kira ve konut fiyatları	22	30	18	18	11
	ORTALAMA	30,2	27,4	17,7	14,6	9,9

Tablo 5: Objektif Değişkenlere Dair Değerlendirmeler (%)

Değerlendirme ve Sonuç

Elde edilen bulgulardan Bartın'da yaşayanların, kentsel bir mekân olarak Bartın'ı değerlendirme biçimlerinde sübjektif ve objektif değişkenler bakımından belirgin farklar olduğu görülmektedir. Birçok sosyal araştırmada inceleme konusu hâline getirilen göstergeler, objektif ve sübjektif ölçütlere göre belirlenmektedir. Memnuniyet düzeyinin değerlendirilmesi ve izlenmesi, yaşam kalitesi araştırmalarının odak noktasıdır. Bu yüzden belirli bazı göstergelerin oluşturulması ve uygulanmasının ötesinde, çeşitli objektif ve sübjektif bileşenlerin ve boyutların karşılıklı ilişkilerinin analizi gereklidir. Çünkü günümüz dünyasında kentsel alanlarda yoğunlaşan sosyal yaşam son derece karmaşık bir hâle gelmiştir. Ayrıca insan doğasına özgü bilinç, çıkar ve sosyal etkileşim süreçleri genel olana yönelik çıkarımların elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Bir gösterge türünün diğerinin yorumlanmasına katkıda bulunabileceğine kanaat getirerek, her iki gösterge türünün de belirli çalışmalarda birlikte değerlendirilmesi ve analiz edilmesi oldukça önemlidir. Örneğin kamusal bir hizmet olarak objektif bakımdan sağlık hizmetlerinin niteliğinin değerlendirilmesi, insanların kendi sağlıklarına, aldıkları bakıma veya kendilerine sunulan sağlık hizmetlerine ilişkin algılarını kapsayan tamamlayıcı verilerle daha kolay anlaşılabilir. Bir hastanede görev yapan sağlık personelinin sayısı ve kullanılan teçhizatın niteliği, tek başına sağlık hizmetinin kalitesini belirlemez. Bunun yanında sağlık sorunu yaşayan bireylerin sağlık kuruluşlarına ulaşma imkânları ve sadece insan olmaktan kaynaklanan saygı görme ve hakka riayet etme gibi özellikler de değerlendirme süreçlerine dâhil edilmelidir. Dolayısıyla sadece istatistiki verilere dayalı objektif göstergelerin değerlendirilmesi, aynı olgunun farklı iki yönünü –objektif ve sübjektif bileşenlerini bir araya getirmeden kapsamlı bir incelemenin yapılmasında eksik çıkarımların yapılmasına yol açar. Bununla birlikte algılanan sübjektif koşullar ile objektif göstergeler arasında bir farklılığın olması çok doğaldır. Çünkü insan bilincinin karmaşık yapısı söz konusu olduğunda sahip olunan birçok özellik algılama sürecini etkilemektedir.

Bartın'da yaşayanların kentsel bir mekân olarak memnuniyet düzeyleri ile ilgili olarak yapılan bu çalışmada, Bartın'a dair objektif ve sübjektif değişkenler bakımından farklı değerlendirmelerin olduğu sonucuna varılmıştır. Gerek araştırmaya dâhil edilen katılımcıların gerek Bartın'da veya herhangi bir yerleşim yerinde hayatını sürdüren farklı bireylerin yaş, gelir ve eğitim gibi kişisel ve sosyal özellikleri dâhil olmak üzere birçok etken, nesnel dünyayı ve bireyin onu değerlendirmesi sürecine etki eder ve objektif koşulları olduğundan farklı bir işleve yönlendirir. Bireysel algı, olan veya olması gereken objektif bir koşulu, sadece bireysel olarak görülen bir yoruma mahkûm eder. Bundan dolayı bireysel algı belirli bir alanın sübjektif biçimde algılanmasını etkileyecek kilit bir faktördür.

Araştırmada sübjektif değişkenler olarak belirlenen sosyal hizmetler, sosyal ilişkiler, sosyo-kültürel özellikler, temel hizmetler ve çevresel faktörlerden memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür (Tablo 4). Söz konusu dört farklı değişkene dair olumlu özelliklerin ön plana çıkması, katılımcıların yaşam beklentileri, sosyal ve kültürel çevreleri ile doğrudan ilintili olarak oluşan bir durumdur. Bu sonucun önemli sebeplerinden birisi yaşanılan ortama ve bağlama uyum sağlamış olmakla ilgilidir. Ortama

ve bağlama uyum sağlamış olmak, objektif ve sübjektif koşullar arasındaki farkların değerlendirilmesini ciddi biçimde etkiler ve süreklilik arz eden bir koşula veya bir duruma uyum sağlamak memnuniyet düzeyini olumlu yönde belirler. Ayrıca memnuniyet düzeyini olumlu yönde belirleyen bir diğer etken ise sübjektif koşulların değerlendirildiği farklı türden karşılaştırma standartlarıdır. Bir diğer ifadeyle, bireyler uyum sağlamış oldukları kentsel alandan-bağlamdan ayrılıp kısa veya orta vadede başka bir kentsel alanda bulunmaktan kaynaklanan uyum mekanizmalarının işlememesi sonucunda, yaşadıkları kentin koşullarını yüceltmeye yönelirler. Örneğin sosyal ilişkiler değişkeni altında bir araya gelen “Oturulan evin özellikleri, Aile ilişkileri, Komşularla ilişkiler, Yardımlaşma-dayanışma” gibi özelliklerden bireylerin hoşnut olması genel memnuniyet düzeyine olumlu olarak yansır. Oturulan evin fiziksel özellikleri, evin bulunduğu mahallenin konumu, komşularla kurulan iyi ilişkiler vb. özellikler, kent hakkında olumlu fakat sübjektif bir algının oluşmasını sağlar.

Objektif koşulları betimlemede kullanılan kentleşme, trafik, çevre ve ekonomi değişkenleri alanında Bartın’da yaşayanların memnuniyet düzeyleri sübjektif değişkenlerin aksine “düşük” olarak gözlenmiştir (Tablo 5). Objektif değişkenler, yaşam standartlarını etkileyen çeşitli faktörlerin değerlendirilmesi sürecini, bireylerin kendi sübjektif durumlarından mümkün olduğunca az etkilendiği bağımsız bir bakış açısı olarak görmek mümkündür. Objektif değişkenlerin değerlendirilmesi, bireylerin kentle bütünleşmelerini sağlayan kentin doğal-çevresel özellikleri, fiziksel-kamusal alanlar ile ekonomik faaliyetlerini içerir. Bireylerin temel ihtiyaçlarını gidermede sahip oldukları olanaklar ve bu olanaklardan duydukları memnuniyet, kenti yaşam kalitesini ortaya çıkarır. Buna göre objektif bir değerlendirme, gerçek koşulları normatif ölçütlerle mukayese ederek yaşam koşullarının olumlu ve olumsuz yönleri hakkında bilgileri açığa çıkarır. Örneğin; işe, okula, hastaneye gitmek veya başka bir kamu kuruluşundan temel bir hizmete ulaşmak isteyen bireyin söz konusu kuruluşlara ulaşma imkânı, mesafe ve trafikte harcadığı zaman ve bunun gibi etkenler, bir kentteki objektif koşulları belirler. Yol ve caddelerin temizliği, otopark alanları, alt yapı hizmetleri, suyun kalitesi vb. özellikler bir kentte yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesi beklenen hizmetlerdir. Yanı sıra bireylerin barınma, beslenme, giyinme vb. çeşitli hizmetlerin maliyetleri, merkezî yönetimlerin ekonomik ve politik uygulamalarına yönelik bakış açısını belirler. Bu özellikler söz konusu olduğunda Bartın’da yaşayanların memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir. Hava kirliliği, şehir içi ulaşım, şebeke suyu, sebze-meyve ve giyim fiyatları konusunda olumsuz değerlendirmelere yol açan sorunlara rastlanmıştır. Bu durum ise bireylerin kentsel yaşama uyum sağlama ve kentle bütünleşme düzeylerini olumsuz yönde etkiler ayrıca yerel ve merkezî yönetimlere karşı politik bir tutumun oluşmasına yol açar. Kentsel yaşama dair olumsuz ekonomik ve politik bir bakış açısı, birey veya grupların başka bir kente göç etme sorunlarını gündeme getirir.

Günümüz dünyasında yaşam alanlarının başlıca merkezleri hâline gelen kentlerdeki memnuniyet düzeylerinin yükseltilmesi, ulusal ve toplumsal kalkınmanın başlıca hedefleri arasındadır. Özellikle küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği ulaşım ve iletişim teknolojileri alanındaki gelişmeler, bireysel ve kolektif taleplerin oluşması, dengeli ve uyumlu bir toplumsal yeniden üretim konusundaki beklentilerin oluşmasında önemli işlevler üstlenmiştir. Temiz bir çevre, yeterli beslenme, güven ve huzur içinde yaşama, barınma ve seyahat imkânları konusunda bireylerin beklentileri ile sahip oldukları olanaklar, bir kente duyulan aidiyeti ve kentten memnuniyeti belirleyen etkenlerdir. Çünkü insanların yaşadığı doğal ve sosyal çevrenin koşullarına uygun olarak birtakım beklentiler içine girmesi ve yaşantıları ile ilişkili sorunlarını dile getirmesi küreselleşme süreciyle ilişkili olarak meşru bireysel veya kolektif talepler olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı sürdürülebilir bir kentsel yaşam alanının oluşturulması, sübjektif ve

objektif koşullar göz önünde bulundurularak yerel ve merkezî yönetimlerin kalkınma hedefleri hâline getirilmelidir. Uzun bir süre kentsel alanlardaki yaşam memnuniyeti ile ilgili sadece objektif göstergelerden hareketle analizler yapılmıştır fakat günümüzde insan ihtiyaçlarının doğru bir şekilde tespit edilmesi ve anlaşılması amacıyla subjektif değerlendirmelerin de önemli olduğu kanaati hâkimdir. Kentsel bir alana ait yerel ölçekli çevresel, fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel koşulların iyileştirilmesi konusunda artan farkındalık, merkezî yönetimlerin bu alanlarda ulusal bir politika izlemesi gerektiğini zorunlu hâle getirmiştir.

KAYNAKÇA

- ANDREWS, F. M. (1974). "Social Indicators of Perceived Life Quality". *Social Indicators Research*. 1: 279-299.
- BOUCKAERT, G. - S. V. de WALLE (2003). "Comparing Measures of Citizen Trust and User Satisfaction as Indicators of Good Governance: Difficulties in Linking Trust and Satisfaction Indicators". *International Review of Administrative Sciences*. LXIX/3: 329-44.
- DARICI, M. (2020). "Yeni Kamu Yönetimi Ekseninde Bir Şikâyet Mekanizması Olarak Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (Cimer)". *Türk İdare Dergisi*. XCII/490: 93-114.
- DIENER, E. - E. SUH (1997). "Measuring Quality of Life: Economic, Social, and Subjective Indicators". *Social Indicators Research*. 40: 189-216.
- ERDEM N. G. - Z. PARLAR (2016). "Bartın Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar". *Diyalektolog*. 13: 50-59.
- ERDEM, N. G. (2018). "Abdals of Anamur: A Community Excluded with Regard to Its Language, Belief and Identity". *Dil Araştırmaları*. 23: 275-287.
- ERKAN, Ü. (2018). "Ulusçu Asimilasyon/Entegrasyon Politikalarından Medeniyet Perspektifine Dayalı Dirimsel/Diyalojik Etkileşime". *Göç Sosyolojisi Farklı Boyutlarıyla Göç*. (ed. Rıdvan Şimşek). Ankara: Akademisyen Kitabevi. 49-72.
- EVANS, G. (2003). "Hard-Branding the Cultural City -From Prado to Prada". *International Journal of Urban and Regional Research*. XXVII/2: 417-440.
- FLYNN, N. (2012). *Public Sector Management*. London: Sage Pub.
- GEORGIU, J. at al. (2009). "Quality of Life Indicators: The Objective-Subjective Interrelationship That Exists within One's Place of Residence in Old Age". *Asian Social Science*. V/9: 03-23.
- JENSEN, O. B. (2007). "Culture Stories: Understanding Cultural Urban Branding". *Planning Theory*. VI/3: 211-236.
- LEVER, J. P. (2000). "The Development of An Instrument to Measure Quality of Life in Mexico City". *Social Indicators Research*. 50: 187-208.
- KELLY, J. M. - D. SWINDELL (2003). "The Case for The Inexperienced User: Rethinking Filter Questions in Citizen Satisfaction Surveys". *American Review of Public Administration*. XXXIII/1: 91-108.
- KORAMAZ, K. vd. (2017). *Türkiye'de Göç*. İstanbul: Hiper Yayınları.
- LYNCH, K. (1960). *The Image of The City*. Los Angeles: MIT Press.

- MASSAM, B. H. (2002). "Quality of Life: Public Planning and Private Living". *Progress in Planning*. 58: 141-227.
- MELLOR, J. R. (1977). *Urban Sociology in An Urbanized Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- MILLS, C. W. (2000). *Toplumbilimsel Düşün.* (çev. Ünsal Oskay). İstanbul: Der Yayınları.
- MUSTERD S. - O. GRITSAI (2012). "The Creative Knowledge City in Europe: Structural Conditions and Urban Policy Strategies for Competitive Cities". *European Urban and Regional Studies*. XX/3: 343-359.
- NAS, F. (2019). "Bartın, Karabük ve Zonguldak İllerine Ait Yaşam Endeksi Gösterge Değerlerinin Sosyolojik Analizi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XII/64: 501-511.
- ÖZDEMİR, S. M. (2021). "Kapital Birikim Süreçleri ve Kent Kuramları". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. XIV/33: 184-202.
- ÖZTÜRK, A. (2019). "Şehir İmajolojisi Bağlamında Doğu-İslam Şehirleri ve Batı Şehirlerinin Mukayesesi". *TYB Akademi*. 26: 113-128.
- SELVİ, Ö. vd. (2019). "Halkla İlişkiler ve Bir E-Devlet Uygulaması Olarak Cimer". *Akademikbakış Dergisi*. 75: 13-37.
- SHIN, D. C. vd. (2003). "The Quality of Life in Korea: Comperative and Dynamic Perspectives". *Social Indicators Research*. LXII/63: 3-16.
- SJOBERG, G. (2002). "20. Yüzyıl Kenti". *Sanayi Öncesi Kenti*. Ankara: İmge Kitabevi.
- TESTA, M. A. - J. F. NACKLEY (1994). "Methods for Quality of Life Studies". *Annu. Rev. Public Health*. 15: 535-559.
- TODARO, M. P. (1969). "A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries". *The American Economic Review*. LIX/1: 138-148.
- TURNER, B. (1999). *Classical Sociology*. London: SAGE Pub.
- YOUNG, A. (2013). "Inequality, The Urban-Rural Gap, and Migration". *Quarterly Journal of Economics*. CXXVIII/4: 1727-1785.

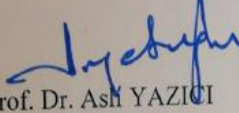
İnternet Kaynakları

- STIGLITZ, J. E. vd. (2009). "Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress". Erişim Tarihi: 05.07.2021.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report>)

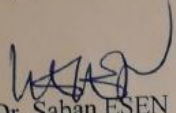
EK:

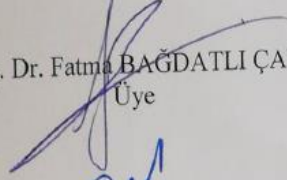
T.C. BARTIN ÜNİVERSİTESİ Sosyal ve Beşeri Bilimleri Etik Kurulu ONAY BELGESİ	
Protokol No:	2018-029
Araştırmanın Başlığı:	Bartın'da Yaşayanların Bir Kent Olarak Bartın'dan Memnuniyet Düzeylerinin Araştırılması
Proje Yürütücüsü:	Dr. Öğretim Üyesi Fethi NAS
Başvuru Formunun Geliş Tarihi:	19.03.2018
Karar Tarihi:	27.03.2018

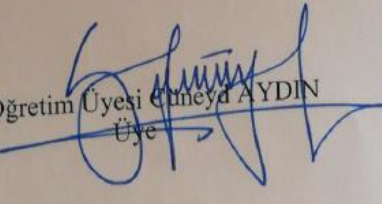
Başvuru dosyasında etik sorun oluşturabilecek sorular/maddeler, süreçler ya da unsurlar bulunmadığından ETİK KURUL ONAY belgesinin verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

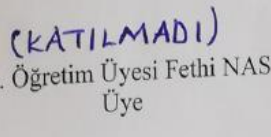

Prof. Dr. Ashi YAZICI
Başkan

Doç. Dr. Ayşe Derya IŞIK
Başkan Vekili

Doç. Dr. Şaban ESEN
Üye

Doç. Dr. Fatma BAĞDATLI ÇAM
Üye

Dr. Öğretim Üyesi Cüneyd AYDIN
Üye

(KATILMADI)
Dr. Öğretim Üyesi Fethi NAS
Üye

ETİK KURUL KARARI

DESTAN EVRENİNDE TERÖR, TERÖRİZM VE TERÖRİST: ANAKRONİK BİR SÖZLÜ KÜLTÜR OKUMA DENEMESİ

Mustafa DUMAN*

ÖZ

Geleneksel anlatıların toplumsal davranış kalıpları üzerinde etkisi olduğu ve toplumun belirli olgulara karşı tavrının geleneksel anlatılarda önemli izlerinin olduğu iddiasına sahip olan bu makale, söz konusu iddiayı terörizm olgusu üzerinden ve destanlar örnekleminde çözümlemeyi vadetmektedir. Böylesi bir iddiayı tutarlı bir şekilde ispat edebilmek için anakronik bir okuma yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Çünkü günümüz dünyasında var olan terörizm gibi bir olguyu geçmişte yaratıldığı bilinen destanlar üzerinden tahlil etme girişimi özü itibarıyla anakroniktir. Bu nedenle makalede, toplum hayatında sürekli olarak var olan terörizm gibi zamandan muaf bir olguyu tahlil etmede geleneksel anlatılardan nasıl yararlanılması gerektiği noktasında özgün bir inceleme yöntemi araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Türk dünyası destanları örnekleminde gerçekleştirilen tahliller Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut Kitabı üzerinden derinleştirilmiştir. Yapısalcı yöntemin genel ilkeleri takip edilerek Türk destanlarındaki terörizmin izleri karakterlerin eylemleri ve anlatı epizotları üzerinden ayrıntılı olarak tahlil edilmiştir. Bu yapısal inceleme neticesinde terörizme ilişkin karakter eylemlerinin ve epizotların destanlardaki yapısal şeması ortaya konulmuştur. Elde edilen veriler gerçeğin kurgusallaşması ve kurgunun gerçekleşmesi bağlamında tartışmaya açılmış; böylece makalenin çok yönlü ve kapsamlı bir inceleme hâline gelmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörizm, Türk Destanları, Tipoloji.

REPRESENTATIONS OF "TERROR", "TERRORISM" AND "TERRORIST" IN THE EPIC WORLD: AN ANACHRONICAL READING ATTEMPT OF ORAL CULTURE

ABSTRACT

The present study claims that traditional narratives shape social behaviour patterns and that there are significant traces in the narratives about a society's attitudes to certain phenomena. It promises to analyse this claim through terrorism and the example of the epic world. An anachronistic reading attempt has emerged to coherently prove this claim, as the attempt to analyse a phenomenon such as terrorism (a contemporary problem) through past epics is inherently anachronistic. Therefore, this article presents an original method of analysis to researchers on how one can use traditional narratives to analyse terrorism. In this study, we carried out this assessment through samples from two Turkic epics: epic of Oguz Kagan and the Book of Dede Korkut. The presentation of terrorism in the Turkic epics has been studied in detail through the actions of each epics' characters and narrative episodes through the general principles of structuralism – thus revealing the structural scheme of the character actions and episodes as they relate to terrorism. We have discussed our findings in the context of the fictionalization of reality and the realization of fiction to give our study versatility and comprehensiveness.

Keywords: Terror, Terrorism, Turkic Epics, Typology.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 10.11.2021; Yayına Kabul Tarihi: 05.12.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, UŞAK; ORCID: 0000-0001-9689-4034, E-posta: m.duman66@gmail.com

Giriş

El Kaide'nin gerçekleştirdiği bir terör saldırısı olduğu düşünülen 11 Eylül 2001 tarihindeki yıkıcı eylemler (9/11) dünyanın farklı coğrafyalarında sürekli gündemde olan "terör" olgusunun küresel ölçekte yeniden görünür olmasına yol açmıştır.¹ 9/11 sonrası dönemde terörün sadece idari ve askeri otoritelerin değil aynı zamanda sinema, edebiyat ve diğer sanat dallarının gündemini meşgul etmesi de terörün sürekli olarak gündemde kalmasını sağlamıştır. 9/11 saldırısı ve saldırı sonrasında ortaya çıkan komplo teorileri (bk. Bell, 2018; Graff, 2020; Brennan, 2021) -tam da çağın (hakikat ötesi çağ) ruhuna uygun olarak- insanları kurgu ile hakikat arasındaki o bulanık ve gri alana toplamıştır. Bir tarafta yaşanan dünyada vuku bulan bir olay, diğer tarafta ise onu anlatan gerçekler, alternatif gerçekler, komplo teorileri ve diğer söylem türleri kurgu ile tecrübe edilen gerçeklik arasındaki girift ilişkiyi yeniden gözler önüne sermiştir.

Tarihin hemen her döneminde bu tarz olaylar yaşanmıştır ve gelecekte de yaşanmaya devam edeceğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle, terör olgusunu daha iyi anlayabilmek için kurgu ile deneyimlenen gerçeklik arasındaki ilişkiyi tutarlı bir şekilde tahlil etmek sosyal bilimcilerin en önemli görevleri arasında yer almalıdır. Bu ilişkiyi bilimsel olarak değerlendirme noktasında, gerçekleşen bir olay ve onun pratikteki yansımalarını inceleme eğiliminde olan siyaset bilimi, hukuk ve uluslararası ilişkiler gibi disiplinlerin terör hakkında ortaya koydukları bilgiler yetersiz kalmaktadır. Çünkü bir "an" içerisinde gerçekleşen bir olay, söz konusu bu andan sonra sözlü bir boyuta taşınmaktadır. Olup biten bir olay, çeşitli söylem türleri içerisinde yaşatılmaya devam etmektedir. Ortaya çıkan söylemler ise insanların düşünme biçimini değiştirerek yeni olayların ortaya çıkması için gerekli motivasyonu sağlamaktadır. Bu, kurgunun toplumu inşa etme süreci olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, terör olgusunu anlatı boyutuyla ele almak, kavramın çok yönlü olarak anlaşılması yolunda atılan önemli bir adım olacaktır. Böylece terör hakkında yapılan tespitlerin toplumsal bilinçten bağımsız ve konjonktürel olmasının önüne geçilebilecektir. Destanlar gibi estetik ve bir o kadar da siyasi tutum içeren söylemler, tarihi belgelerdeki resmî söylemlerin aksine toplumların belirli olgulara yükledikleri anlamları -görece olarak- çok yönlü sunar. Dolayısıyla, terör hakkında kaleme alınan resmî kayıtların yanında geleneksel anlatıcıların bu kavramı ne şekilde sunduğunu belirleyerek terör hakkındaki bilgi birikimine katkı sağlamak mümkündür.

Kurgusal metinler üzerinden siyasete ve gündelik hayata dair gerçeklikler hakkında değerlendirmede bulunmak pek çok klasik araştırmacı için "afaki" bir girişim olarak kabul edilebilir. Ancak bu bakış açısı antropoloji, sosyoloji, tarih ve edebiyat alanındaki çalışmaların yerel ve uluslararası siyasetle ve gündelik hayatla pratik olarak ilişkilendirilememesi sorununu beraberinde getirmektedir. Öte yandan, bazı sosyal bilimcilerin inceleme sahalarını genellikle reel-pragmatik bir zemine oturttuğu görülmektedir. Bu husustaki en tipik örnek, muhtemelen, İkinci Dünya Savaşı esnasında Japon savaşçıların savaş stratejilerini daha iyi anlamak için çalışma yürüten antropolog Ruth Benedict'in *Krizantem ve Kılıç*'i (2011) olacaktır. Benzer şekilde, 11 Eylül saldırısının hemen ardından Amerikalı sosyal bilimcilerin terör saldırısı ile ilgili anlatıları derleme çalışmaları (9/11 Memorial & Museum, 2021) böylesi bir bakış açısının ürünüdür. Bu

¹ Terörizme karşı küresel farkındalığın artmasında ABD Başkanı George W. Bush'un, 11 Eylül 2001 saldırılarından dokuz gün sonra Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmasındaki; "Teröre karşı savaşımız El Kaide ile başlıyor ama onunla bitmiyor. Küresel erişime sahip her terörist grup bulunana, durdurulana ve mağlup edilene kadar bitmeyecek!" ifadeleri ve ardından Dışişleri Bakanı Colin L. Powell'in, Mayıs 2002'deki; "Terörizme karşı bu küresel kampanyada, hiçbir ülkenin kenarda kalma lüksü yok. Kenarda kalma yok. Teröristler, coğrafi veya ahlaki sınırlara saygı göstermezler. Cepheler her yerde ve riskler yüksek. Terörizm sadece insanları öldürmekle kalmıyor, aynı zamanda demokratik kurumları tehdit ediyor, ekonomileri baltalıyor ve bölgeleri istikrarsızlaştırıyor!" (Tilly, 2004, s. 5) ifadeleri ve daha sonraki süreçte ABD'nin bölge ülkelerine yaptığı askeri müdahaleler bu iddiayı destekler mahiyettedir.

nedenlerden dolayı, terörün izlerini birer sözlü kültür ürünü olan ve siyasi söylemlerle sürekli dirsek temasında bulunan destanlarda aramanın makul ve gerekli bir girişim olduğunu düşünmekteyim.

Bu girişimin örneği olarak kabul edilebilecek, terörü anlatı teorileri bağlamında ele alan çalışmalar daha önce de yapılmıştır. Bu çalışmalarda genellikle terör anlatılarının anlamları ve insan hayatındaki rolleri ele alınmıştır. 2011 yılında Shakespeare teorisyenlerini bir araya getiren *9/11'in Ardından Shakespeare: Sosyal Bir Travma Yorumlamayı Nasıl Yeniden Şekillendirir?* (*Shakespeare After 9/11: How a Social Trauma Reshapes Interpretation*) (2011) bu tarz çalışmalardandır. Eser, bugün gerçekleşen olayların tarihî olayları ve onları yansıttığı varsayılan eserleri yorumlamamızda nasıl etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Şiddet ve terörü anlatı boyutunda ele alan çalışmalardan bir diğeri Alexandra Homolar ve Pablo A. Rodríguez-Merino (2019) tarafından kaleme alınan, "Terörizmi Anlamak: Şiddet İçeren Olaylara Anlatısal Bir Yaklaşım (Making Sense of Terrorism: A Narrative Approach to The Study of Violent Events)" başlıklı makaledir. Bu çalışmada terör anlatılarının yapısal çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Adam Hodges'ın (2007) Saddam Hüseyin ve Usame Bin Ladin örneğinde kaleme aldığı ve kimlik inşasında anlatıların önemini irdelediği çalışması; Robert Appelbaum'un (2015) "Shakespeare ve Terörizm" başlıklı makalesi de terör olgusunu anlatı çerçevesinde ele alan çalışmalardır. Uzun bir listeye dönüştürülebilecek bu minvaldeki çalışmaların hemen hepsinde terör olgusunun izleri edebi metinlerin sunduğu sonsuz anlam dünyası içerisinde aranmış ya da terörün kendisi söylem boyutunda ele alınarak tartışılmıştır. Bunların yanı sıra, "terör anlatıları" başlığı altında değerlendirilebilecek, terör örgütü olarak kabul edilen grupların anlatılarını tahlil eden çalışmalar da mevcuttur (bk. Casebeer, 2018; Copeland, 2019).

Roland Barthes'ın da işaret ettiği gibi, yazar ölmüştür ve metnin anlamı artık okurun egemenliği altındadır (Göksel, 2006, s. 11). Başka bir deyişle bir edebi metin sonsuz bir anlamlar dünyası sunmaktadır. Bir eseri sonsuzluğa taşıyan unsur, okuyucu sayısıyla doğru orantılıyken aynı zamanda yeni edinilen tecrübelerin eski eserlerin anlamları üzerinde etkili olmasıdır. Deneyimlenen gerçeklik, okuma biçimlerimizi sürekli olarak ve sonsuz bir şekilde şekillendirir. Bu nedenle, tarihi yeniden kurgulamak ve böylece yaşanan dünyadaki olguları daha anlamlı kılabilmek için yeni okuma biçimleri ortaya çıkar. Batılı sosyal bilimcilerin çalışma prensiplerini bu farklı okuma biçimleri üzerinde inşa ettiğini ifade etmekte tereddüt etmeyeceğim.

Terörün henüz bir kavram olarak var olmadığı dönemlerde olduğu bilinen anlatılarda terörizmin izlerini aramak anakronik bir okuma girişimi olarak kabul edilebilir. Terörün anlatılardaki izlerini arayan yukarıda bahsi geçen çalışmalarda da bu durum dile getirilmiştir. Ancak, terörün bir kavram olarak anlatılarda yer almaması, terörün bu anlatılarda izlerinin olmadığı anlamına gelmez. Nitekim 18. yüzyılda şiddetin bir türünü ifade etmek için ortaya çıkan terör teriminin kavramsallaştırılabilmesinin sebebi, şiddetin bu özel türü ile ilgili insanoğlunun geçmiş bir deneyiminin olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle anakronik görünen bu durum insanların, bilinen ve anlatılar içerisinde yer verilen şiddetin bu özel türünü teorik boyutta tartışılabilecek entelektüel seviyeye sonraki dönemlerde ulaştığını göstermektedir. Bir analogi ile bu durum biraz daha açık hâle getirilebilir: Başlangıçtan itibaren anlatıların hemen hepsinde kadın karakterler farklı özellikleriyle var olmuştur. Kadın karakterlerin anlatılar içerisindeki rolünü feminizm penceresinden okuyabilmek için feminizmin bir teorik yaklaşım olarak ortaya çıkması beklenmiştir. Daha önce Roland Barthes'a atfen ifade ettiğim gibi, bir metnin sonsuz anlamı vardır. Metne bu sonsuz anlam vasfının yüklenmesinde ise yeni deneyimlenen duyguların ve olguların bu metinlerin anlamını değiştirmesi etkilidir. Buradaki kasıt metnin değil, onunla muhatap olan insan zihninin değişmesidir. İnsan zihninin sonsuz

değişimine bağlı olarak metnin anlamı da sonsuz bir boyuta taşınmaktadır. Farazi olarak; uzak gelecekte küreselleşmenin hızını kesmemesi neticesinde insanların tek bir ulus fikri üzerine kurulu bir düzende yaşadığı bir zaman dilimi hayal edelim. Böylesi bir zaman diliminde gelişen toplumsal yapıyla ilişkili felsefi yaklaşımları ve yeni ortaya çıkan kavramları söz gelimi *Oğuz Kağan Destanı* ya da *Yaratılış Mitleri* üzerinden değerlendiren çalışmaların yapılacağını iddia etmekte bir sakınca görmemekteyim. Dolayısıyla, terörün kökenlerini geleneksel anlatılarda aramanın makul ve aynı zamanda da önemli bir girişim olduğunu düşünmekteyim.

Böylesi bir çalışmaya, tutarlı ve bu hâliyle kabul görebilecek tahliller ortaya koymak için, öncelikle terör ve onunla ilişkili kavramların anlam aralıklarını belirleyerek başlamak uygun olacaktır. Bunun yanı sıra, insanların bilinç dünyasında yer alan terör olgusunun sanatsal sunumlarını tahlil edebilmek için arketip ve tipleştirme-karakterleştirme kavramları etrafında tartışmalar yürüteceğim. Bu tartışmaları örnekler üzerinden olgunlaştırmak için, tarihin farklı dönemlerinde oluşturuldukları düşünülen destanlardan² faydalanarak belirli karakterler aracılığıyla sunulan terörün kurgusal temsil aşamalarını değerlendirmeyi hedeflemekteyim. Birden fazla destanda yer alan ortak yapıları belirlemek için yapısal bir bakış açısı takip ederek karakterlerin eylem şemalarını belirleyeceğim. İdeolojisi fark etmeksizin terörizmin iskelet bir yapısı olduğu ön kabulüyle bu iskelet yapının tespitinde destanların kullanılıp kullanılmayacağı hususunu tartışmaya açarak halk bilimi disiplini penceresinden değerlendirmeler yapacağım.

Amacım Türk destanları üzerinden bir terörizm okuması yapmak olduğu için, makalenin son bölümünde değindiğim anlatı ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi koşulsuz bir şekilde kabul ettiğimi en başta ifade etmeliyim. Ancak bu okumayı yapabilmek için sistematik bir inceleme modeli ortaya koymak zaruridir. Bu noktada, Türk destanlarında terör olgusunun yansımalarını doğru bir şekilde analiz edebilmek için üç temel parametrenin kullanılması gerektiğini düşünmekteyim. Bunlardan ilki, bir çıkış noktası olarak “tanımlama”dır. Terör olgusunun tanımlanması hususundaki tartışmalar, bu olgunun bir konu olarak anlatılarda nasıl yer aldığını tespit etmemizde önemli rol oynayacaktır. İlk parametreye bağlı bir şekilde ele alınması gereken ikinci husus ise “tema/ konu”dur. Bir anlatıda terörün temsil edildiği epizotlar yer alır. Bu epizotları farklı anlatıları karşılaştırarak tespit etmek mümkündür. Bu karşılaştırma ile farklı metinlerin ortak temalarını belirleyebiliriz. Bu ortaklık, terörün insan zihninde kolektif bir biçimde nasıl var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Son olarak “tipleştirme-karakterleştirme”, anlatılardaki terörizm sunumlarını tespit ve tahlil etmede kullanılmalıdır. Çünkü temaya bağlı olarak değişen karakterlerin eylemleri terörizmin eylemsel boyutunu ortaya koyacak ve arketipler olarak insan zihinde var olan ortak yapıları tespit etmemizi sağlayacaktır.

1. Tanım: Terör, Terörizm, Terörist ve İsyan

Terörün ve terörizmin terim anlamı ile kullanıldığı bağlamlar arasında fark olması sebebiyle uluslararası ölçekte kabul gören bir terörizm tanımı yapılamamaktadır. İlki basitçe korku salmak manasına gelirken ikincisi, kullanan kişi ya da gruba bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle, başlangıçtan günümüze kadar sürekli bir şekilde siyasetin malzemesi olarak kullanılan bu terimin anlam aralığı hakkındaki görüşler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Batı'nın siyasi sözlüğüne Fransız devrimcilerin 1793-1794 yıllarındaki eylemlerine karşı olan iç düşmanlarının adı olarak giren ve hükümet baskısını, korku verici idamları ifade eden terim (Tilly, 2004, s. 8) bu hâliyle bir taraftan devletin halk üzerindeki haksız baskı ve eylemlerini ifade etmede kullanılırken (bk. Chomsky,

² Oğuz Kağan Destanı (Bang vd. 1936), Dede Korkut Kitabı (Ergin, 1997), Battal Gazi Destanı (Köksal, 2003), Maaday-Kara Destanı (Gürsoy Naskali, 1999).

2002; Brice, 2015, s. 15; Dişci, 2019, s. 181-182) diğer taraftan bir devlet karşısında konumlanan ve o devletin bütünlüğünü korku ile bozmayı amaçlayan marjinal grupların eylemler bütünü adlandırmada kullanılmıştır. Terimin geçirdiği bu kavramsal değişim, şüphesiz, siyasetin dil üzerindeki etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir.

Terörizmin siyasetle olan doğal bağı durağan bir tanımın ortaya konulmasının önüne geçmektedir. Konu hakkında çalışma yapanlar da bu kavramın tanımlanmasının zorluğu hususunda hemfikirdirler. Terörizmin tanımlanmasında araştırmacıları çıkmaza sokan temel nedenlerden bir diğeri ise tanımlamaların anakronik olacağı korkusudur (Brice, 2015, s. 7). Çünkü bugünün siyasi ve toplumsal atmosferinde yapılan bir tanım geçmişteki olayları doğru bir şekilde anlamada yanıltıcı olabilmektedir. Benzer şekilde, geçmişte yapılan tanımlamalar da günümüz koşullarıyla çelişebilmektedir. Bu nedenle, tarihin her döneminde geçerli olabilecek bir terörizm tanımı yapmak imkânsız olarak görülmektedir. Yine de araştırmacılar bazı genel geçer tanımlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu girişimler neticesinde *ihtilalci terör* (revolutional terror) ve *devlet terörü* (state terror) kavramları ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan ilki; şiddet ve korkuya yol açan, siyasal davranışı etkilemek için şekillendirilmiş “ekstra-normal” bir sembolik hareket; ikincisi ise, yönetim kademesinde bulunanların toplum üzerindeki korku ve yıldırıma yönelik sistemli davranışlarını ifade etmede kullanılmıştır (Brice, 2015, s. 15). Her iki tanımlamayı da göz önünde bulundurmak kaydıyla bu makaledeki tartışmaları ihtilalci terör kapsamında yürüteceğim. Çünkü makalenin örnekleme destanlar olduğu için, devlet terörü kavramı destanlar özelinde pek bir anlam ifade etmeyecektir.

Terörizm konusunda dünya ölçeğindeki en kapsamlı çalışmalardan biri Maryland Üniversitesi Terörizm ve Terörizme Müdahaleler Araştırmaları Ulusal Konsorsiyumu [National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START)] tarafından yürütülmektedir. Konsorsiyum bünyesinde kurulan “Global Terrorism Database (Küresel Terörizm Veritabanı) (GTD)” dünyada gerçekleşen tüm terör saldırılarını özgün bir fişleme yöntemi kullanarak kayıt altına almaktadır. GTD verilerinin yer aldığı kod kitabında terör saldırısı genel manada “*korku, zorlama yoluyla siyasi, ekonomik, dini veya sosyal bir hedefe ulaşmak için devlet dışı bir aktör tarafından tehdit veya fiili yasadışı güç ve şiddet kullanımı*” olarak tanımlanır (GTB, 2019). Bu hâliyle terör(izm) temelinde bir şiddeti barındırır; ancak şiddet terörizm değildir. Terörizm, şiddetin bir türüdür.

Şiddetin her türünün “terör” olarak adlandırılmasını siyasi bir eylem olarak kabul eden ve bunun büyük sorunlara yol açtığını ifade eden Alexandra Homolar ve Pablo A. Rodríguez-Merino; bir olayın terör eylemi olarak anlaşılmasının, ancak terörizmin belirteçleri (göstergeleri) açıkça kabul edildiğinde ve siyasi ajanlar tarafından terörizm anlatısının bir parçası olarak öne sürülen retorik iddialarda kullanıldığında ortaya çıktığını savunmaktadır (2019, s. 562). Homolar ve Merino’nun terör hakkındaki bu görüşleri, terörizmin tanımlanmasının aslında siyasi bir edim olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu siyasi edimin meşru boyuta taşınması için resmî kanalların bir “anlatı” ile bu işi gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu durum, terörün tanımlanmasında toplumsal bir mutabakatın gerekli olduğunu göstermektedir. Ancak bu tanım yine de objektif bir tanım olmayacaktır. Çünkü bir şiddet eylemi hakkında toplumsal mutabakatı sağlayan terör anlatılarını yaratanlar çoğunlukla siyasi şahsiyetler, televizyon kanalları ve gazetelerdir.

Öte yandan terör ve onun sistemli uygulaması terörizm de birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Türkiye Barolar Birliği, 2006 yılında terör ve terörizm kavramları hakkında ortaya koyduğu kapsamlı çalışma neticesinde bir *Rapor* (2006) hazırlamıştır. Bu raporda terör ve terörizm şu şekilde birbirinden ayrılmıştır:

“Devlet terörü hariç tutulmak kaydıyla, günlük kullanımdaki anlamlarıyla terör ile terörizm kavramları arasındaki en önemli farklılık, terörün belirli bir irade gerektirmeden de ortaya çıkabilen, spontane, sistemsiz, örgüte gerek duymayan, çoğu kez de anlık veya kısa süreli bir şiddet olgusunu ifade etmesi, terörizmin ise terörün; sistematik, iradi, çoğu kez örgütlü ve uzun süreli kullanımını içeren bir kuralsız savaş ve propaganda tekniği, bir strateji olmasıdır.”(TBB Rapor, 2006, s. 4).

Ayrıca raporda, 1937 konvansiyon girişimi dışında terör-terörizm tanımlarına yer veren herhangi bir uluslararası sözleşmenin olmadığı da belirtilmiştir (2006, s. 16). Terörün sistemsiz ve münferit bir davranışlar bütününe ifade etmesi nedeniyle dikkatimizi onun sistemli uygulaması olan terörizm üzerinde yoğunlaştırmamız gerekmektedir. Çünkü amacımız, terör konusunda felsefi bir tartışma yürütmekten ziyade bu sistemli yapının destanlardaki tipik temsillerini belirlemektir. Ayrıca, ulusal ve uluslararası ölçekte hemfikir olunamayan kavram terörden ziyade terörizmdir.

Terörizmin Antik Mezopotamya’daki izlerine odaklanan çalışmasında Lee L. Brice anakronik olmayan ve hem uzak geçmiş hem de tarihin diğer dönemlerinde gerçekleşen olayları göz önünde bulundurarak bir terörizm tanımlaması yapmıştır (2015, s. 13). Makalede bu tanımlamayı biraz değiştirerek şu şekilde kullanacağım: Terörizm, korku yaratan bir taktik ya da özel bir işin beklenen etkisini yansıtan bir doktrini ya da zorlayıcı şiddeti ifade eder. Özellikle sivilleri hedef alan, çatışılan tarafı yıldırma ve çeşitli psikolojik etkileri hedefleyen, yasal ve ahlaki sınırlamaları olmayan, kışkırtıcı ve doğrudan şiddet içeren eylemlerin bir uygulamasıdır. Bu uygulama çabasının psikolojik kaynağı ise “isyan”dır.

Terörizmi ortaya çıkaran isyan olgusu da tıpkı terör kavramı gibi kullanıldığı bağlama göre değişen bir anlam aralığına sahip olduğu için farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamaların müşterek olduğu esaslar ise şöyledir; “*Kurulu bir hükümeti ya da otoriteyi çökerterek ve askeri güçle devirme ya da tasfiye etmeye yönelik bir ayaklanma ya da başkaldırı hareketi.*” (Brice, 2015, s. 12) Terörizm ve isyan terimlerinin bu tanımları, onları sergileyen karakterlerin destanlardaki tipik temsilcilerini tespit etmede oldukça belirleyicidir. Ancak bu çalışmanın odak noktası kavramların tanımından ziyade “eyleyenler”i olduğu için bu tanımlamaların dâhilinde kalacak eylemleri belirlememiz gerekmektedir. Bu eylemler de tıpkı tanımlarda olduğu gibi, anakronizmden uzak bir şekilde belirlenmelidir. Bunun için de öncelikle anlatılardaki terörizmin iskelet yapısını ortaya koymak gerekmektedir. İskelet yapı ile kasıt, farklı destan metinlerde aynı şemayla sunulan terör konusu/ temasıdır. Teröre ilişkin kavramların tanımlanması hususunda yukarıda yürütülen tartışmalar “korku”, “şiddet”, “kaos”, “insanlara zarar verme” ve “marjinal grup” gibi anahtar kelimelerin altını çizmektedir. Tanımlardaki bu ortaklıktan teröre ilişkin tema-konuları tespit ederken yararlanacağım.

2. Tema-Konu ve Yapı-İskelet Yapı

Destanlar gibi belirli bir gelenek içerisinde şekillenen anlatılar, sembolik bir anlatım ve metaforlardan faydalanarak “gerçekliği” eğip bükme girişimindedir. Buradaki eğip bükme, anlatıyı gerçeklikten uzaklaştırma manasında düşünülmemelidir. Anlatının sanatsallığının bağlı olduğu bu estetik kaygı anlatıyı edebi olmayan diğer metinlerden ayırır. Ayrıca, olayların aktarımı noktasında destanlar alternatif ve simgesel olarak nitelendirilebilecek bir gerçeklik de sunar. Tarihi hadiselerin aktarılmasında olayları devlet penceresinden değerlendiren tarihi kayıtlar ile aynı hadiseleri aktaran edebi sunumlar arasındaki farklılık da bundan kaynaklanır. Bu durumla ilgili en tipik örnek, tarihi kayıtlarda yer alan eşkıya Köroğlu ve bir destan kahramanı olan Köroğlu’dur (bk. Ekici, 2001). Tüm bunların ötesinde edebiyatın ya da daha özeldede sözlü edebiyatın gerçekliği yansıtmaya gibi bir kaygısı yoktur; ancak sözlü edebiyat ürünleri çoğunlukla

anonim olma özelliklerinden dolayı toplumsal mutabakat metinleri olarak kabul edilir. Bu nedenle, her ne kadar anlatıların gerçekliği yansıtma iddiası olmasa da onların belirli olayların ya da olguların insanların zihnindeki ortak kanısı olduğu yadsınamaz.

Amerikalı subay ve bilim insanı William D. Casebeer (2008), El Kaide ve diğer terörist oluşumların örgüt işleyişini ve temel motivasyonu daha iyi analiz edebilmek için kaleme aldığı makalesinde hikâyeler ile insan psikolojisi arasında bir ilişki kurar. Bu ilişkiye göre, bir grubun insanların zihninde terörist olarak yaftalamasında oldukça basit temalar söz konusudur. Anlatıların sıklıkla metafor ve analogiler barındırdığını, metaforların ise bizim dünyaya karşı çoğu temel tavrımızı etkilediğini ifade eden Casebeer şöyle bir örnek verir: İslami köktenciliği bir hastalık olarak varsayalım. Bu varsayım üzerinden kökten İslamcılık hakkındaki temel bir anlatı şu şekilde ortaya çıkabilir: “*Biz, dünya toplumlarının insan haklarına saygı duymasını isteriz. Köktenci Müslümanlar bazı temel haklara saygı duymazlar. Onların bu saygısız eylemlerini önlemek için şimdi harekete geçebiliriz. Bu anlatı, köktenciliğe karşı sergilenecek bir reaksiyonun yapılmasını ima eder.*” (2008: s. 656) Bu anlatı şablonunun en basit yapısal haritası biz folkloristlerin oldukça aşina olduğu şu şemaya sahiptir:

Kozmos= insan haklarına saygı duyulan bir yaşam

Kaos= insan haklarına saygı duymayan eylemlerin sergilenmesi

Çözüm= insan haklarına saygı duymayanlarla mücadele etme/ savaş

Sonuç= düzen

Zıtlık temelinde oluşturulan bu oldukça küçük anlatı şeması, terör anlatılarının iskelet yapısını özetler mahiyettedir. Makalenin kapsamında yer almadığı için, bu temel yapının Hollywood yapımı terör konulu filmlerin kurgularının da temelini oluşturduğunu ifade etmekle yetinerek değerlendirmeme devam edeceğim.

Bilindiği üzere Propp ve Levi-Strauss gibi yapısalcılar geleneksel anlatılardaki zıtlıkların anlatıların temelini oluşturduğunu ifade eder. Axel Olrik de bu zıtlığa halk anlatılarının epik kuralları arasında yer verir (Olrik, 1994, s. 4-5). Bu zıtlık temelinde oluşturulan anlatıların konuları ise anlatıcının yaratıcı gücü ve anlatı türünün özelliğine bağlı olarak çeşitlenir. Aslında zamandan muaf bir şekilde genel manada tüm kurgusal metinlerin temel mantığı da bu şekilde işler. Mitlerden diğer geleneksel anlatılara ve en nihayetinde günümüz sinema filmlerinin kurgularına kadar takip edilen anlatı mantığı temelde böyledir. Bu temel ve oldukça basit yapı ise kaynağını insan zihninden alır. Hikâyeler, insanlar tarafından yaratıldığı için yaratıcısının zihin dünyasını yansıtır. Bu durum, dairesel bir hareketle tersine de döner. Yani, ortaya çıkan anlatılar da yeniden insan zihninin şekillenmesinde etkili olur. Casebeer bu dairesel işleyişi şu şekilde ifade eder:

“Metafor ve analogilerin belirli bir kalıp hâlinde sunulması, insan bilincinde güçlü bir kavrayışı ortaya çıkarır. Anlatılar, dünya hakkındaki düşüncelerimizi ve düşünme kabiliyetimizi ciddi şekilde değiştirebilir ve yeniden yapılandırabilir. Mark Turner’ın ifade ettiği gibi; hikâyeye, zihin temel işleyiş şeklidir. Deneyimlerimizin çoğu, bilgimiz ve düşünme biçimimiz, hikâyeler olarak organize edilir.” (2008: s. 657).

Genel manada insan zihninin -ikili- zıtlık temelinde çalıştığını göz önünde bulundurduğumuzda anlatıların da zıtlıklar temelinde şekillenmesi daha anlaşılabilir bir hâle gelecektir. Bu temel kanunun bir yansıması olarak terörle ilgili tema da zorunlu olarak bu yapı ile sunulur. Buradan hareketle terör temasının yer aldığı epizotları belirleyebilir ve böylece destanlarındaki terörizm sunumunu tahlil edebiliriz.

Gizli Dede Korkut adlı kitabında Kemal Abdulla (2019), Dede Korkut Kitabı'nın kronolojik serüvenini ortaya koymaya çalışırken anlatı katmanlarını belirlemek için karşılaştırmalı yöntemden faydalanarak "ortak derin yapı"yı belirlemeye çalışır. Böylece, tıpkı bir jeoloğun yerkürenin katmanlarını belirleme girişimi gibi, Dede Korkut Kitabı'ndaki anlatıların katmanlarını belirlemeyi vadeder. Abdulla'nın ortaya koyduğu inceleme modeline benzer şekilde, terör içerikli epizotları tespit etmek için örneklemimizdeki destanların terörle ilgili epizotlarını karşılaştırarak bir "motif" belirlemesi yapmak mümkündür.

Oğuz Kağan Destanı'nın en bilinen epizotlarından biri olan "Kahramanın ad alması" kısmında Oğuz'un gergedan benzeri bir yaratıkla mücadelesi anlatılır. Anlatıya göre; huzur içerisinde yaşayan Oğuz iline musallat olan tek boynuzlu bir yaratık (gergedan) insanlara zarar verir ve korku salar. Aniden ortaya çıkan bu gergedanın geldiği yer ve tür özellikleri bilinmez. O, sadece insanları yok etme hevesindedir. Oğuz, gergedanı avlamak için silahlanır. Önce bir geyik yakalar ve onu ormana bırakır. Gergedan geyiği yer. Oğuz, daha sonra bir ayı yakalar ve onu ormana bırakır. Gergedan ayıyı da yer. Bu yolla, yaratığın çevikliği ve gücü hakkında bilgi edinen Oğuz bu kez hayvanları bıraktığı yerde kendisi durur. Gergedan onu yemek için gelir; fakat Oğuz onu kargısıyla öldürür ve yaratığın başını keser (Bang vd. 1936). Bu mücadelenin yapısal şeması şu şekildedir:

Kozmos= insan hayatının korunduğu bir düzen

Kaos= insanları yiyen bir canavarın ortaya çıkışı

Çözüm= insan hayatını korumak için girişilen mücadele/ savaş

Sonuç= düzen

Kaos-kozmos zıtlığı temelinde şekillenen bu epizotun yapısal şeması yaratılış mitlerinden diğer destanlara kadar pek çok anlatıda bulunur. Burada akıllara şöyle bir soru gelebilir; "Hemen her anlatıda böylesi bir zıtlık ve mücadele varsa terörle ilgili tema nasıl belirlenebilir?" Oldukça makul olan bu soruya cevap verebilmek için daha önce de ifade ettiğim gibi, sistematik bir inceleme takip etmeliyiz. Elbette her anlatı zıtlık/ çatışma temelinde şekillenir ve zıtlığın bir iyi bir de kötü tarafı mevcuttur. Ancak, zıtlığın kötü tarafını temsil eden karakterin eylemlerinin niteliği destanlarda terörizmin izlerini ararken belirleyici olacaktır. Zira inceleme modelimizde "tanımlama" parametresinin zorunluluğunu bu nedenle ifade ettim. Dolayısıyla, terörizmi tanımlarken kullanılan anahtar kelimeler terörle ilgili temayı belirlemede kullanılmalıdır.

Terörizm tanımlarında ortak olarak kullanılan anahtar kelimeler "korku", "şiddet", "kaos", "insanlara zarar verme" ve "marjinal"dir. Oğuz ile gergedanın mücadelesi bu anahtar kelimelerin tam manasıyla estetik bir sunumdur. Aslında anlatıcı, içerisinde korku ve şiddetin yer aldığı bir terör tanımı yapar. Ancak bunu teknik bir tanımlama olarak değil, estetik bir sunum olarak ortaya koyar. Nitekim destan tek başına ideolojik ya da felsefi bir söylem değildir; ideoloji ve felsefeyi içeren estetik bir söylemdir. Bu nedenle anlatıcı, ideolojisini ve diğer düşüncelerini estetik bir şekilde, soyutlama yoluyla sunar. Oğuz Kağan Destanı'nın anlatıcısı da içerisinde şiddet ve korkunun yer aldığı bir terör tanımı yapar aslında; ancak bunu bir siyasetçi, bilim insanı ya da filozof gibi yapmaz.

Destanın anlatıcısı bir olguyu tanımlarken simgelerden ve metaforlardan da faydalanır. Böylece, teknik söylemlerin kelimelerin birinci anlamlarını kullanarak düzenli bir cümle yapısıyla sunduğu tanımlardan farklı olarak anlatıcı simge ve metaforlardan faydalanarak anlatmak istediğini insan zihninde canlandırır. Oğuz Kağan Destanı'nın anlatıcısı da bu epizotun sahip olduğu terör temasını sanatsal ifadelerle insan zihninde canlandırır. Anlatıcı, tıpkı terörizmi maruz kalanın penceresinden tanımlama girişiminde olan çağımız akademisyenleri, siyasetçileri ya da gazetecileri gibi, Oğuz halkının

penceresinden olaylara bakarak tanımlar. Anlatıcıya göre yaratık birden ortaya çıkmıştır. O bu dünyaya, bu düzene ait değildir. Tek boynuzludur, yani nakıstır. Yaratılışında bir eksiklik, bir tamamlanmamışlık vardır. Bozulmuş bir bedeni ve seçici olmayan bir midesi vardır. Önüne çıkan her şeyi yer. Düşünmez, empati kurmaz, sorgulamaz; sadece yer, yok eder. Bu hâliyle, mevcut düşmanlardan farklıdır; marjinaldir, belirsizdir. Belirsiz olduğu için “şiddet”in en ilkelini sergiler ve “korku” salar. Bu nedenle, kahraman onunla iletişim kurmak zorunda değildir; çünkü o iletişime açık değildir. Oğuz, diğer düşmanlarına yaptığı gibi onu öldürmekle yetinmez; çünkü o alelade bir kötücül karakter değildir. Öldürdükten sonra onun başını keser; çünkü o tam manasıyla yok olmalıdır. Aynı zamanda ibret de alınmalıdır. O, meşru savaş alanında mücadele edilen düşmandan farklıdır, bu nedenle onun cezası da farklı olmalıdır.

Oğuz Kağan Destanı’nda yer alan bu epizot sadece bu destana has, orijinal ve tek bir kurgu olsaydı kümülatif yargı içeren yukarıdaki değerlendirmeleri yapmak oldukça subjektif bir eylem olarak kabul edilebilirdi. Ancak bu yapısal şema ve tema diğer destanlarda da oldukça benzer bir şekilde takip edilmektedir.³ Her bir örneği ayrı ayrı tahlil etmek yerine en tipik ve yaygın olarak bilinen anlatıları terörizm penceresinden okumanın daha derin tahliller yapmayı kolaylaştıracağı düşüncesiyle bir diğer önemli örneğe geçmek istiyorum.

Dede Korkut Kitabı’ndaki Tepegöz anlatısı pek çok farklı kültürün sözlü geleneğinde var olan kötücül tek gözlü bir yaratıkla girişilen mücadele üzerine inşa edilmiştir (bk. Gökyay, 1973, s. 531-543). Anlatıda; Oğuz halkı göç etmek için yola çıkar. Hayvanların başında ve kervanın en önünde Konur Koca Sarı Çoban adında bir çoban vardır. Kervan, Uzun Pınar adındaki akarsuyun yanına gelir. Bu suyun etrafında su perileri yaşar. Çoban, uçan bu su perilerini görünce onlardan birinin üzerine kepeneğini atar ve bir peri kızını yakalar. Çoban, peri kızına tecavüz eder. Peri kızı, sonrasında, uçup giderken çobana; “bir yıl sonra buraya gel ve emanetini al!” der. Bir yıl sonra oraya giden çobanın karşısına çıkan peri kızı ona emanetini verir. Kıpır kıpır bir yığınak hâlinde görünen bu emaneti çoban ve diğer insanlar korkuyla teperler. Ancak, bu nesne tepildikçe büyür. Daha sonra Oğuz Beyi Aruz Koca, bu nesnenin tek gözlü bir çocuk olduğunu görür ve onu alır, oğlu Basat’la birlikte büyütmek ister. Tepegöz, kendisini beslemek için çağırılan dadıların önce sütünü, sonra kanını emmek suretiyle ölümüne sebep olur. Biraz büyüyünce de arkadaşlarının kulaklarını, burunlarını yemeye başlar. Aruz Koca, Tepegöz’ü döver, söver; netice alamayınca da evinden kovar. Yalnız kalan Tepegöz’ün peri olan annesi gelip oğlunun parmağına bir yüzük takar. Bu yüzük onu oktan ve kılıçtan korumak içindir. Tepegöz dağa çıkar, yol kesmeye, adam öldürmeye, haramilik etmeye başlar. Öldürmek için atılan oklar ona batmaz, vurulan kılıçlar onu kesmez. Tepegöz artık adam yemeye başlar. Oğuz’dan da birçok kişiyi yer. Bunun üzerine Dede Korkut, Tepegöz’le görüşür. Günlük olarak Oğuz yurdundan iki adam ve beş yüz koyuna anlaşırlar; yemeğini pişirmesi için ona iki de aşçı verirler. Oğuz ilinde bunlar olurken Tepegöz’ün ana-baba ayrı kardeşi Basat savaştadır,

³ Söz konusu temaya sahip pek çok destan metni bulunmaktadır. Bunlardan birkaçının şeması şöyledir: Maaday-Kara Destanı’ndaki kahraman Mergen ile Erlik Bey arasındaki mücadelenin yapısal şeması şu şekildedir:

Kozmos= insan haklarına saygı duyulan bir yaşam

Kaos= insan haklarına saygı duymayan eylemlerin sergilenmesi/ zulmetme

Çözüm= insan haklarına saygı duymayanlarla mücadele etme/ savaş

Sonuç= düzen

Battal Gazi Destanı’nda kahraman Battal pek çok düşmanla mücadele eder. Bunlardan Guzende Cadı, Rad Cadı ve Hilal karakterleriyle yaptığı mücadelenin yapısal şeması şu şekildedir:

Kozmos= insan hayatının korunduğu bir düzen

Kaos= insanları kaçıran ve düzeni bozan bir varlığın ortaya çıkışı

Çözüm= insan hayatını korumak için girişilen mücadele/ savaş

Sonuç= düzen

olan bitenden haberdar değildir. Basat, döndüğünde Oğuz iline musallat olan bu yaratığı öldürmek ister ve Tepegöz'ün mekânına gider. Ona ok atar, kılıç sallar. Ancak bunlar Tepegöz'e işlemez. Tepegöz'ün aşçısı olan iki kişiden onu nasıl öldürebileceğini sorar. Onlar da gözünden başka bir yerine ok ya da kılıç işlemediğini söyler. Basat, mızrağını Tepegöz'ün gözüne sokar ve mücadele sonucunda onu öldürür sonrasında da onun başını keser (Ergin, 1997; Aslan, 2018).

Anlatının geneline yayılmış olan zıtlığı ve mücadeleyi yapısal birimlerine ayırdığımızda şöyle bir şemayla karşılaşıyoruz:

Kozmos= insan hayatının korunduğu bir düzen

Kaos= yasak bir ilişki neticesinde insanları yiyen bir canavarın ortaya çıkışı

Çözüm= insan hayatını korumak için girişilen mücadele/ savaş

Sonuç= düzen

Oğuz Kağan Destanı'nda sadece bir epizotta yer alan korku ve şiddet içerikli tema, Dede Korkut Kitabı'ndaki bir anlatının ana temasıdır. Bu duruma sözlü gelenekte sıkça rastlanır; bir anlatı içerisindeki bir motif, başka bir anlatının tamamında işlenebilir. Bu hâliyle Tepegöz anlatısında daha ayrıntılı bir terör ve terörizm tanımı yapıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Anlatı, bir yasağın ihlali ile başlar. Kutsal ya da olağanüstü bir varlığa tecavüz etmek yasaktır. Nitekim anlatıcı da anlatı içerisinde bu durumu ifade eder: Çobanın "sarı" olarak nitelenmesi, olumsuz göstergelere matuf olan bir rengin tercih edilmesi onun olumsuz bir karakter olmasını salık verir. Yasak ilişki neticesinde belirsiz bir yaratık meydana gelir. Kendi içerisinde bir bütünlük barındıran bu yaratık, aslında nakıstır; tek gözlüdür. İnsana benzer ama tek gözlü olması ve tepildikçe büyümesi onu belirsiz bir varlık hâline getirir. Bu yaratık büyüyünce bir deve dönüşür. Daha sonra insanları yemeye başlar. Oğuz iline korku salar. Şiddet, onun en bilindik karakteristik özelliğidir. Anlatıcı Tepegöz'ü tasarlarken, tıpkı Oğuz Kağan Destanı'nın anlatıcısı gibi, simge ve metaforlardan faydalanarak belirsizlik, kaos, korku ve şiddeti hissettirmeye çalışır. Yasak bir ilişkinin meyvesi olması nedeniyle meydana gelen kaotik bir yaratık, bozulmuş ve nakıs bir beden gibi özellikleri onu "normal" insanlardan ayırır, marjinalleştirir. İnsanları yemesi onu şiddet ve korkunun en tipik temsilcisi hâline getirir.

Daha önce de ifade ettiğim gibi, Oğuz Kağan Destanı ve Tepegöz anlatısındaki bu yapısal şema kahraman ile herhangi bir olumsuz karakter arasındaki ilişkinin en basit kalıbıdır. Yani sadece terörist tip değil, diğer tüm olumsuz karakterlerle yapılan mücadele bu şekilde gerçekleşir. Ancak her ne kadar yapıları aynı olsa da tema bakımından değerlendirildiklerinde terörizme dair bazı önemli izlere rastlanır. İlk olarak olumsuz karakterlerin gerçekleştirdikleri eylemlerin doğrudan kahramana karşı sergilenmediğini görmekteyiz. Kahramanın içine doğduğu toplumu tehdit eden bir varlıkla girişilen mücadele, söz konusu epizotlardaki ortak temadır. Yani, başlangıçta belirlediğim üçlü parametrenin ilk adımı olan terör tanımı ile paralel bir tema sunumu söz konusudur. Bu paralellik kapsamında ikinci olarak bu eylemler neticesinde toplumsal düzen bozulmakta ve kaos baş göstermektedir. Tanımda da belirtildiği üzere, terörün ana amacı hasıl olmaktadır. Üçüncü olarak, kahramanın müdahalesi olmaksızın toplum bir çözülme ve yok olma noktasına varacaktır. Anlatı dünyasındaki kahramanın gerçek hayattaki karşılığı devlet erkidir. Terörle ve onun temsilcisiyle girişilen mücadelenin yan karakterler aracılığıyla değil, doğrudan kahramanla gerçekleştirilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca söz konusu anlatılar, terör ve terörizmin tanımlarında da olduğu gibi "korku salma" ana temasına sahiptir. Bu değerlendirmeleri, söz konusu destanlardaki karakterleri ayrıntılı olarak tahlil ederek desteklemek uygun olacaktır.

3. Karakterizasyon: Kaos Getirenler

Bir terim olarak terör 18. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır ve terimin Türkçede kullanılmaya başlanması daha sonraki dönemlerde olmuştur. Bu nedenle, incelemeye dâhil edilen destanlarda terör ve terörist gibi terimlerle karşılaşmak mümkün değildir. Ancak yine de genel kabul gören terörist eylemleri belirleyerek bu eylemlerin icracılarını terörist tip olarak ortaya koymak mümkündür. Bunun için öncelikle anlatılarda sunulan terörist imgesinin belirlenmesi gerekmektedir. Arketipler bu belirleme işleminde yol gösterici olacaktır. Çünkü arketipler, kolektif olarak insanoğlunun zihninde var olan mutlak değerlerdir ve insanın ihtiyaç duyduğu ya da sahip olduğu olumlu-olumsuz tüm özelliklerin psikolojik kaynaklarıdır:

“Jung’a göre, insanlık tarihi boyunca tüm dünyada farklı formlarda görünebilen arketipler ancak bir deneyimle harekete geçirildiklerinde, yani tetiklendiklerinde, içlerinde buldukları kültür ya da başka diğer faktörlerden etkileneceklerdir. Tetiklenmeyen, harekete geçmeyen bir arketip algılanamaz. Her arketip aslında psişik bir niteliğin temsilcisidir ve arketiplerin harekete geçmesi demek, bilinçdışında potansiyel olarak bulunan psişik niteliklerin (irade, cesaret, üretkenlik) aktive olması demektir.” (Ersoy, 2015).

Mitler, destanlar ve diğer sanatsal ürünler arketiplerin yansıtıldığı/ açığa çıkarıldığı alanlar olarak kabul edilir. Bu nedenle, terörün destanlardaki yansımalarını belirlemek için arketip kavramı etrafında yapılan değerlendirmelere ihtiyaç duyarız. Terörün temelde anlam aralığı korku ile ilişkili olduğu için, destanlarda korkuya dair anlatı unsurlarını belirleyerek işe başlamak gerekir. Bu anlatı unsurlarına arketipik korkunun temsilcileri diyebiliriz.

Korku arketipi ya da arketipik korkunun temsilcileri geleneksel anlatılarda çeşitli görünümlere sahip olur; ancak sahip olduğu değerler ve sergiledikleri eylemler genel olarak aynıdır. Başka bir ifadeyle aynı ihtiyaca istinaden yaratılan karakterlerin anlatıdaki işlevleri sabit kalırken temsilleri değişebilir. Örneğin; Oğuz Kağan Destanı’ndaki gergedan, Dede Korkut Kitabı’ndaki Tepegöz, Battal Gazi Destanı’ndaki bazı cadılar, Maaday-Kara Destanı’ndaki Erlik temsil açısından farklıyken anlatıların yapısında sahip olduğu işlevler aynıdır. Dolayısıyla destanlarda terörizmin izlerini ararken karakterlerin sunumlarından ziyade üstlendikleri işlevleri belirlemek gerekmektedir. Böylece Türk destanlarındaki “terörist tip”in özelliklerini belirleyerek tartışmaya açabiliriz. Terörist tipin tespit edilebilmesi için bir çıkış noktası olarak terörizme günümüzde yüklenen anlamları da içine alan daha önce belirttiğimiz tanımda yer alan eylem aralıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu eylemleri, incelemeye dâhil edilen destanlardan hareketle şu şekilde belirlemek mümkündür:

1. Köksüzlük-kökendeki belirsizlik ya da yasak ilişki: Aslında her terörist grubun bir köken anlatısı vardır.⁴ Nitekim grup, bu anlatılar etrafında birleşerek ortak hareket eder (bk. Casebeer, 2008). Ancak, grupla mücadele eden taraf bu anlatıyı bilmez. Benzer şekilde grup da saldırdığı tarafın hikâyesini bilmez. Bilmemek belki güçlü bir iddia olabilir; bu nedenle “bilmemeyi tercih eder” demek daha doğru olacaktır. Çünkü bir saldırının gerçekleşmesi için karşı tarafla empati kurulmaması ötekileştirmenin birincil şartlarından biridir. Bu genel tabloya istinaden, destanlarda sunulan terörist tiplerin kökeni hakkında bilgi verilmez. Onlar köksüz ve belirsizdir. Bu durumun bir yansıması olarak

⁴ Bu anlatının yapısı ise şöyledir: “(El Kaide özelinde bunu şu şekilde şemalandırabiliriz): 1. kahramansı yolculuk ve mitik bir figür, 2. destansı bir mücadele olarak sunulan tarihi akış, 3. yenilenme (düzeni değiştirme) için verilen amir/telkin, 4. mistik edebiyat formunda sunulan, empoze edilen meydana çıkarılan tarih.” (Casebeer, 2008, s. 661).

destanlarda sunulan terörist tip genellikle; tasdiklenmeyen bir ilişki neticesinde doğar ya da onun ailesi, kökeni bilinmez.

Destanlarda terörist tipi temsil eden karakterin ailesi hakkında çok fazla bilgi verilmez. Böylece dinleyici, karaktere sempati duyamaz; çünkü sempatinin ortaya çıkması için muhatabın az da olsa bilinmesi/ tanınması gerekir. Toplum tarafından tasdik edilmeyen bir ilişkinin meyvesi olan karakterler de bir “yasak”ın ihlali neticesinde ortaya çıktıkları için “antipatik” bir sunumla anlatıya dâhil olur. Kökendeki bu belirsizlik kötülüğün kaynağının belirsiz olmasını beraberinde getirir. Bu nedenle, kahramanın bu belirsiz kötülükle her türlü mücadele biçimi meşru bir zemine taşınır.

Oğuz Kağan Destanı’nda, Oğuz ilinde kargaşaya sebebiyet veren bir yaratık (gergedan) insanlara zarar vermekte ve korku salmaktadır. Destanda gergedanın nereden geldiği, nasıl ortaya çıktığı ve insanlara neden zarar verdiği hakkında bir bilgi yer almaz. Anlatıya kötücül bir karakter olarak dâhil olan bu yaratığın kökeni bilinmez. Destanda yer alan diğer olumsuz karakterler hakkında ayrıntılı bilgi verilmese de söz gelimi; Urum Kağan, Altun Kağan gibi düşmanların bir ülkenin yöneticisi olduğu özellikle belirtilir. Bunun yanı sıra terörist tipin temsilcisi olarak gergedanın seçilmesinin arkasında bu hayvanın fiziki özellikleri de etkilidir. Tek boynuzlu olma, tek gözlü olma, tek dişli olma bir nakışlığı, tamamlanmamışlığı, garipliği yani ötekileştirmede kullanılabilecek her türlü argümanı bünyesinde barındıran bir epitetir. Dolayısıyla, alışlagelmiş fiziki görünümüne sahip olmama bu tipin bir diğer özelliğidir.

Gergedan’ın destanda sahip olduğu rol, Oğuznamecilik geleneği içerisinde teşekkül eden bir diğer destan olan Dede Korkut Kitabı içerisindeki anlatılardan Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Boy’da Tepegöz ile karşımıza çıkar. Tepegöz, toplum tarafından onaylanmayan bir ilişki neticesinde dünyaya gelir. Oğuz ilindeki Sarı Çoban, bir peri kızına tecavüz eder ve bu ilişki neticesinde yine fiziki açıdan aykırı bir yaratık dünyaya gelir. Tepegöz, büyüdükçe kendisinin diğerlerinden farklı olduğunu anlar ve doğası gereği Oğuz ilindeki insanları yemeye başlar. Tepegöz’ün fiziki görünümü ve cezalandırılma biçimi Oğuz Kağan destanındaki gergedana benzerdir. Tepegöz de gergedan gibi köken itibarıyla belirsizdir; yasak bir ilişki neticesinde doğmuştur. Bir insanın bir periye tecavüz etmesi sonucu meydana gelmesi daha ilk başta Tepegöz’ün kötücül eylemler icra etmesinin işaretlerini vermektedir. Bunun yanı sıra Basat, tıpkı Oğuz gibi onu öldürmek için akla dayalı yöntemler arar ve onun zayıf noktasını bulur. Zayıf noktasına saldırarak Tepegöz’ü alt eden Basat, yine tıpkı Oğuz gibi hasmının başını keser.

2. Korku salmak: Terörist bir eylemin “başarılı” olmasının ölçütü ses getirmesi, büyük bir korku salması ile doğru orantılıdır. Bu nedenle, terörist eylemlerin kanlı, aşırı şiddet içeren ve toplumda genel bir korkuya sebep olan eylemler olması söz konusudur. Ayrıca genellikle yönetici zümreden ziyade halka karşı gerçekleştirilerek eylemin ses getirmesi planlanır. Yalnızca 2019 yılında gerçekleştirilen terör saldırıları neticesinde ölen insanların sayısına bakmak bu görüşü destekleyecektir (Statista, 2021).

Destanlarda da bu duruma benzer şekilde terörist tip büyük çoğunlukla, halka (çoğunlukla yöneticiye değil) zarar verir. Bu tipi temsil eden karakterlerin temel motivasyonu, diğer pek çok olumsuz karakterden farklı olarak doğrudan kahramana değil halka zarar vermektir. Halk kendini savunamadığı için mazlum, bu tipi temsil eden karakterler ise zalim olarak nitelendirilir. Halka verilen zarar genellikle münferit olmaz. Bunun yerine toplu bir zarar verme eylemi söz konusudur. Bu nedenle, gerçekleştirilen eylem korku salma motivasyonuna sahiptir.

Oğuz Kağan Destanı’nda yer alan Gergedan, mevcut düzeni korku ve şiddetle bozma girişiminde olan bir karakter olarak karşımıza çıkar. Anlatıda Gergedan, Oğuz ilindeki insanları yemekte, onlara korku salmaktadır. Oğuz ilinde korku salan Gergedan ortadan

kaldırılmadığında ise Oğuz ili kalmayacak, yani Oğuz'un inşa etmeye çalıştığı düzen daha ilk başta bozulacaktır. Bu nedenle, Oğuz bu düzen bozan varlığı ortadan kaldırır ve böylece Kağan unvanına sahip olur.

Benzer şekilde Tepegöz de Oğuz ilinde yaşayan insanlara zarar verir. Onları bir nevi haraca bağlar. Haracın metası ise insan bedenidir. Bu nedenle baş edilemeyen bir yaratığın korku salması söz konusudur. Bu yaratığın korku salmasındaki tek sebep insanları yemesi değildir. Aynı zamanda, belirsiz ya da kaotik bir yaratık olduğu için insanlar onunla mücadele etme yollarına vakıf değildir. Nitekim korkunun en temel sebeplerinden biri de belirsizliktir.

3. *Ülküsüzlük/ideal yoksunluğu*: Ülkü kavramı, en basit şekilde, varılmak istenen ve bunun için uğraş verilen yüce amaç manasına gelir. Terör örgütlerinin hemen her birinin de bir amacı vardır ve bunu yazılı ve sözlü beyanlarla yinelerler (bk. Volkan, 2000). Ülkü, hedef ya da ütopyaya sahip olmak kabul edilebilir; ancak bu amaca ulaşmak için sergilenen eylemlerin genel etik değerlerle çelişmesi terörizmi ortaya çıkarır. Egemen, resmî bir devlete karşı gerçekleştirilen terör eylemleri bu nedenle mazur görülmez.

Destanlarda da bu tipi temsil eden olumsuz karakterlerin, genellikle, kötülük amaçları belli değildir. Anlatma içerisinde bu tipin sergilediği eylemler onun doğasının bir gerekliliği olarak yansıtılır. Terörist tipin temsilcileri, aniden ortaya çıkar ve temel amaçları anlatı içerisinde sunulmaz. Eylemleri her ne kadar amaçsız gibi sunulsa da aslında bu tipin temsilcisi karakterlerin temel gayesi kendi varlığını devam ettirebilmektir. Ancak bu temel güdü, ideolojiden yoksundur ya da bu şekilde sunulur.

Terörist tipin amaçsızlığı ya da anlatıda terörist tipin herhangi bir amaca sahip olmayan kötücül bir varlık olarak sunulması Harold Scheub'un dikkatini de çekmiştir. Scheub her ne kadar terörist tip üzerinde bir inceleme yapmasa da onun anlatılardaki kötücül unsurların ülküsüzlüğü hakkındaki görüşleri ortaya koyduğum değerlendirmeyi destekler mahiyettedir:

"Profan (dinsiz) ya da dünyevi hilekar, tıpkı ilahi hilekar gibi müstehecen, saldırgan, bencil ve ahlaksızdır. Yani, insanların en iğrencine oldukça yakındır. O, tanrılarla kurulan yüce/ilahi bağdan yoksundur ki bu dünyevi hilekarı ilahi hilekardan ayıran şeydir" (...) Bir kaos unsuru olan hilekar, düzeni bozar; bir düzen kurduğunda, bu onun geçici isteği ya da dürtüsü içindir, bunu kendisi için yapar." (Scheub, 2012, s. 6)

İnsanlara zarar vermek, gergedan ve Tepegöz'ün doğası gereği sergilediği bir eylemdir. Her iki yaratık da bu eylemleriyle kendi varlığını devam ettirmek ister, bunun dışında başka motivasyonları yoktur.

Anlatı dünyasında olumsuz karakterlerin sergiledikleri eylemlerin arka planına yer verilmez; çünkü anlatıcı tarafsız değildir. Bu nedenle, anlatıcı kahramanı tasarlarken onu bir idealin kusursuz temsilcisi olarak yaratırken onun karşısında yer alan karakterleri bunun tam zıddı şekilde tasarlar. Bu durum geleneksel anlatıların şahıs kadrolarının "tiplerden" (düz karakter) müteşekkil olmasının da bir sonucudur. Tipler ya da düz karakterler iki boyutlu karakterlerdir. Onların gri alanları yoktur; ya beyaz ya da siyah olmak zorundadırlar. Bu temel zıtlığın olumlu tarafının temsilcisi kahraman tüm olumlu özelliklere matufken diğer taraftaki karakterler bütün olumsuz özellikleri bünyesinde taşımak zorundadır. Bu, geleneksel anlatılardaki karakterizasyonun temel işleyiş mekanizmasıdır.

4. *Kaos yaratmak*: Gündelik hayatta olduğu gibi destan dünyasında da terörist tipin sergilediği eylemler anlatma gerçekliği içerisindeki düzeni bozar. Bu nedenle, bu tipin

gerçekleştirdiği eylemler kaosa sebebiyet verir. Ayrıca, düzenin sunduğu ortam bu tipi besleyen temel kaynaktır.

Diğer mitolojilerde olduğu gibi Türk mitolojisinde de yaratılış anlatılarında kozmosu tehdit eden ve düzeni bozan bir karakter vardır. Yaratılış anlatılarının varyantlarında farklı adlarla anılsa da Türk mitolojisi özelinde bu karakterin en tipik olanı “Erlık”tir (bk. Ögel, 2003; İnan, 2006). Erlık, kozmos içinde, kozmosun temsilcisi Ülgen tarafından yaratılır. Zaman içerisinde kıskançlık ve kibir duygularıyla hareket ederek kendi dünyasını yaratma arzusuna sahip olur. Bu dünya içerisinde kendi düzenini kurarak hâkimiyeti ele almak ister. Ancak mevcut düzen içerisinde yeni bir düzen kurmak, mevcudun yıkılması veya kendinden bir şeyler kaybetmesi anlamına gelir. Bu nedenle, Erlık’ın bu hamlesi cezalandırılır.

Erlık örneğinde de görüldüğü üzere, anlatı dünyasında sunulan bir düzen (kozmos) söz konusudur. Bu düzen, anlatıcı tarafından meşru bir düzen olarak sunulurken dinleyici de bu durumla hemfikirdir –ki söz konusu anlatılar toplum tarafından kabul görmüştür. Kaos ile kozmos arasında düalist bir ilişki söz konusudur. Biri olmadan diğeri herhangi bir anlam ifade etmez. Bu nedenle, kaos ile kozmos birbirinin varlık sebebi olan iki olgudur. Kaos ve kozmos bir “sıfır noktası”nda ortaya çıkmaz. Kaosa sebep olan karakterler kozmos içerisinde doğar, büyür, serpilir. Sonrasında kaos yaratır. Kozmosun sağlanması için kaosa sebep olan karakterlerin ortadan kalkması anlatı geleneğinin yaslandığı temel ilkelerdendir. Anlatı dediğimiz sistemli söylemler de bu temel çatışma olmaksızın ortaya çıkamaz.

Bu bağlamda ana örneklemimize tekrar dönecek olursak; Oğuz, olağanüstü bir şekilde dünyaya gelir ve yine olağanüstü bir şekilde büyür. Anlatının bu ilk epizodu kozmosu temsil eder. Kahramanın içine doğduğu ve sağlıklı bir şekilde yetiştiği bir toplum... Ancak anlatının ikinci epizodu olarak değerlendirilebilecek “kahramanın ad alması” epizotunda düzeni tehdit eden bir varlık anlatıya dâhil olur. Bu noktada, anlatının genel atmosferi tamamen değişir. Düzenin göstergesi olan ilk epizottaki olumlu hava birden karanlık bir senaryoya dönüşür. Bu, kaosun yükselişidir. Bu andan itibaren anlatının tek bahsettiği konu gergedanın eylemleri neticesinde ortaya çıkan olumsuz durumlar ve gergedanın ortadan kaldırılma yöntemleridir. Oğuz’un gergedanı alt etmesiyle birlikte anlatı tekrar kozmos düzleminde işlemeye devam eder.

Benzer şekilde Oğuz ili bir düzen içerisinde yaşarken, bu düzeni tehdit eden kaotik bir yaratık yükselişe geçer. Tepegöz, kaosun temsilcisi durumundadır. Belirsiz, kendisiyle empati kurulamayan ve eylemlerinin gerekçesi anlaşılamayan bu yaratık, destandaki düzeni ortadan kaldırır. Anlatının tamamı bu kaotik yaratığın ortadan kaldırılması üzerine şekillenir. Basat’ın Tepegöz’ü alt etmesiyle birlikte düzen sağlanır.

5. Kahraman tarafından şiddetli bir şekilde cezalandırılmak: Terörle yapılan mücadelenin başarılı olması, büyük bir siyasi çıkar sağlar. Ayrıca, anlatı dünyasındaki cezalandırmanın yanı sıra, ceza hukuku açısından da terör suçlarının yaptırımı oldukça büyüktür. Teröre karışan bireyler “düzen” tarafından en sert şekilde cezalandırılır.

Bu duruma benzer şekilde destanlarda da teröristler kaosa sebebiyet verdikleri için, anlatma içerisinde herhangi bir olumlu karakter tarafından değil, düzenin temsilcisi olan kahraman tarafından cezalandırılırlar. Bu cezalandırma, terörist tipin sahip olduğu bir zafiyetten yararlanılarak gerçekleştirilir. Bu tipin çeşitli zaafı vardır; bir nevi kendi bünyelerinde bir kaosu, bir tamamlanmamışlığı barındırırlar. Belirgin bir kaynaktan gelmemeleri ve eylemlerinin amaçsızlığı bu kaosun temel sebebidir.

Destanda Oğuz, gergedanı alt etmek için ona tuzak kurar ve bu tuzığa yem olarak farklı güç ve yeteneğe sahip hayvanları yerleştirir. Bu sayede gergedanın gücü hakkında

bilgi sahibi olan Oğuz, kargısıyla hasmını öldürür. Oğuz'un gergedanı öldürdükten sonra başını kesmesi ise ayrı bir tahlile muhtaçtır. Kafa kesmek, her suçluya ya da destan mantığı içerisinde her olumsuz tipe uygulanan bir cezalandırma yöntemi değildir. Bu cezaya çarptırılanlar genellikle büyük bir suç işlemiş olanlardır. Bu suç ise genellikle halka toplu bir şekilde zarar vermektir. Kafa kesmek ayrıca caydırıcı bir cezalandırma yöntemidir ve bu yolla, kafası kesilen canlının yaptığı eylemin tekrarının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Kahramanın terörist tipi bu şekilde cezalandırılmasına diğer pek çok Türk destanında rastlanmaktadır.

Benzer şekilde Tepegöz anlatısında Tepegöz'le mücadeleye girişen hiç kimse muvaffak olamaz. Öte yandan, hasmı gibi olağanüstü özelliklere sahip Basat bu iş için uygun bir kahraman olarak tasarlanır. Tepegöz, olağanüstü bir yaratıktır; ancak onun karşısındaki Basat da kendi bünyesinde hem doğanın hem de beşerin gücünü birleştirmektedir. Dolayısıyla, anlatıcı yalnızca Basat'ın öldürmesi için gerekli olan tüm mantıklı gerekçeleri daha ilk başta anlatıya eklemiştir. Basat da Oğuz gibi Tepegöz'ü öldürmekle yetinmez, onun başını keser. Destanlar üzerinden terörizm olgusunu okuma girişiminde tanım, tema ve karakterizasyon parametreleri üzerine kurulu bir inceleme modeli sunmaya çalıştım. Ancak elde edilen bu bilgi hâlâ belirli bir kuramsal çerçeve dâhilinde yorumlanmaya muhtaçtır.

4. Gerçeğin Kurgusallaşması – Kurgunun Gerçekleşmesi Üzerine

Genellikle epistemoloji ve ontoloji geleneklerinin içerisinde tartışılan gerçek, gerçeklik, hakikat, sahilik, aslına uygunluk (otantiklik); doğru, yanlış ve bilgi gibi kavramlar büyük ölçüde sübjektiflik ve objektiflik tutumları ile ilişkilendirilir. Bilgi ve gerçeklik bağlamında sübjektif olan olumsuz bir atfa maruz kalırken objektif olan olumlanır. Bu genel kabul –şüphesiz- pozitif bilimlerin hegemonyasının bir ürünüdür. Ancak, sözlü gelenek içerisinde oluşan halk bilgisini bu olumluluk-olumsuzluk skalasında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü üretilen bilgi gerçekliğin, aslına uygunluğun bizatihi kendisidir. Halk bilgisi ürünleri (anlatılar ve diğer sanatsal sunumlar) her ne kadar bireysel bir yaratım neticesinde ortaya çıksa da bu ürünler belirli bir “gelenek” içerisinde var olduğu için kolektif bir kabule matuftur. Başka bir deyişle, ortaya çıkan ürün kolektif bir kabulü yansıtır ve bu nedenle otantiktir, sahihtir, genel kabul gören bilgidir. Dolayısıyla gerçeklik ve hakikat gibi yukarıda zikrettiğimiz kavramlar halk bilgisi bağlamında pek bir anlam ifade etmez. Zaten genel olarak da edebiyatın gerçekliği yansıtmak gibi bir kaygısı yoktur. Ancak edebi metinler içerisinde yer alan bir gerçeklik vardır. Peki, bu gerçekliğin niteliği nedir? İnsanlar üzerinde bir etkisi var mıdır? Bu sorulara terörizm olgusu üzerinden cevaplar arayarak bu makaleyi yalnızca betimleyici bir girişim olmaktan öteye taşımak mümkündür.

Ünlü folklorist Dan Ben-Amos, halk bilgisinin bir toplumun sahip olduğu bilginin özü olduğunu ifade eder. Ona göre toplumun bir üyesi, toplumun genelinin sahip olduğu tüm bilgiye sahip olmazken çok sayıdaki insanın bilgi birikiminin bir araya gelmesiyle inanç ve gelenekle ilişkili kolektif bir öz bilgi ortaya çıkar (Ben-Amos, 1971, s. 6). Folklorik bilgi, halk bilgisi ya da belirli yapılarda üretilen anlatılar bütünü bu bağlamda bir gerçeklik sunar. Bu gerçeklik her bireyin ayrı ayrı deneyimleyeceği bir gerçeklikten ziyade insan gruplarının ortak ürettiği gerçekliktir. Jerome Bruner'ın (1991) anlatıların gerçekliği hakkında kaleme aldığı yazısında da belirttiği gibi, “dağıtılmış zekâ” (*distributed intelligence*) olarak da kavramsallaştırılan ortak bilgi üretim şekli, bir bireyin zekâsının asla “tek başına” olmadığını ifade eder. Dil ve diğer simgesel sistemler –ki anlatılar da bu simgesel sistemlerdendir- gibi kültürel ürünler, düşüncenin oluşmasına ve ifade edilmesine aracılık eder (1991, s. 3). Böylece, ortaya farklı bir gerçeklik türü çıkar: simgelerle ifade edilen bir gerçeklik.

Geleneksel halk anlatılarının icracısı konumundaki profesyonel anlatıcılar, bireysel yaratıcılık yeteneklerini kullanarak hikâyelerini oluştururlar. Anlatıların yalnızca bireysel bir hüviyete sahip olduğu kanısını vurgulayan bu durum, yukarıda halk bilgisi ürünlerinin toplumsal bir mutabakatın ürünü olduğu görüşüyle çelişiyor gibi görülebilir. Ancak destanlar gibi geleneksel halk anlatıları, kuralları uzun yıllar içerisinde oluşmuş sabit yapı ve büyük oranda sabit konulu anlatılardır. Anlatıcının bireysel yaratıcılığı bu sabit yapı ve konunun işlenmesi noktasında ortaya çıkar. Anlatıcı, destanını icra ederken kahramanlık konusunu belirli bir kalıpta işleyeceğini vadeder. Dinleyici de bu vaade uygun bir anlatı dinleyeceğini bilir. Anlatıcı ve dinleyicinin içerisinde bulunduğu destan anlatıcılık geleneği bu ana çerçeveyi çizer.

Böylesi bir anlatı ortamı içerisinde yaratılan destan metni dinleyicinin/ okuyucunun ortak kabullerini yansıtmaya misyonunu üstlenir. Ortak kabullerin oluşmasının sebebi ise içerikte sunulan olguların gündelik hayatta deneyimlenmesi ve insanların hayatında yer etmesidir. Bu ortak kabullerden biri de kahramanın düzen kurma mücadelesinde onun karşısında konumlanan, topluma zarar veren, korku ve kaos ortamı yaratan kötücül varlıklardır. Bu varlıkların birbirinden farklı anlatılarda yer alması, onların yalnızca bireysel yaratıcılık neticesinde ortaya çıkan fantezi ürünü kurgu unsurları olmadığını gösterir. Anlatıcı bu noktada, bu kötücül varlıkları kurgu dünyasına taşıma işlevini üstlenir; toplumun mutabık olduğu bir olgunun tasarımını sunar. Terör teriminin henüz bilinmediği ve terörizmin kavramsallaştırılmadığı bir dönemde anlatıcı bunu belirli karakterlere çeşitli eylemler atfederek ve niteleyici epitetler kullanarak yapar. Bu, daha önce Bruner'a atfen belirttiğim simgelerle ifade edilen gerçekliktir. Ayrıca, Eric Hobsbawm'ın ifadesiyle; *"Haydut sadece bir insan değil, aynı zamanda bir semboldür de."* (1990, s. 113). Bu sembol, anlatıcı tarafından yaratılır ve sembolik bir şekilde insanlar arasında yaşamaya devam eder.

Bruner, anlatıların gerçekliği tartışmasını derinleştirerek insanların olaylara ilişkin deneyimlerini ve hafızalarını mitler ve diğer hikâyeler gibi anlatılar şeklinde ifade ettiğini ispat etme işine girişir. Ona göre anlatı, kültürel olarak aktarılan ve her bireyin ürettiği fakat toplumun diğer bireyleri tarafından sınırlandırılması nedeniyle toplu bir bilgi üretim aracı hâline gelen geleneksel bir ifade biçimidir. Yanlışlanarak ayıklanan mantıksal ve bilimsel yapıların aksine anlatısal yapılar yalnızca "gerçeğe benzerlik (*verisimilitude*)" elde eder. Bu nedenle anlatılar, ampirik doğrulama ve mantıksal zorunluluk neticesinde elde edilen gerçeklikten ziyade uzlaşım ve "anlatı gerekliliği" tarafından yönetilen bir gerçeklik versiyonudur (Bruner, 1991, s. 5). Bir analogi ile bu durum daha iyi ifade edilebilir: İnsanlar yerküreye temas hâlinde yaşar. Bu bir gerçekliktir. Yerçekimi kanunu bu zorunluluğu kanıtlarla (doğrulama ve yanlışlama yoluyla) ve formüllerle açıklar. Diğer taraftan pek çok toplumda yaşı büyük olanlara saygı duyulur. Bu, uzlaşım neticesinde ortaya çıkan bir gerçekliktir. Mitler, masallar ve diğer anlatılar bu gerçekliği ifade eder. Saygıya ilişkin bu bilgi, basit bir anket çalışmasıyla kanıtlanabilir. Ancak kanıtlanan husus, insanların büyüklere saygı duyması durumudur; yani sonuçtur. Yerçekimi kanunu örneğinde ise kanıtlanan husus, nedensellik ve daha da önemlisi deneyimlenen bir gerçekliğin kökeninde yatan fizik kanunlarıdır. Colin McGinn'in de ifade ettiği gibi; *"... bilimsel düşüncenin bilimsel gerçekler tarafından açıklanması gibi etik düşünce etik gerçeklerle açıklanamaz. Fiziksel gerçekler ve olaylar bizi etkiler ve bilimsel düşüncemize kılavuzluk eder; fakat ahlaki gerçekler bizi etkilemez ve ahlaki inançlarımıza yön vermez."* (McGinn, 2003, s. 37)

Deney ve ispatla üretilen "bilimsel bilgi"nin sunduğu gerçeklik ile anlatıların sunduğu gerçekliği niteliği, aydınlanma çağından sonra köklü bir biçimde belirlenmiştir. İlki gerçekliğe ulaşmanın yegâne yolu olarak genel kabul görürken ikincisi değişebilir ve ispatlanamaz olması nedeniyle bilimsellikten uzak kabul edilmiştir. Ancak toplu hâlde

yaşamak zorunda olan insanın sosyal organizasyonu bu ikinci bilgi üretme biçiminin sunduğu gerçeklik üzerine inşa edilmiştir. Bu, "Anlatıdaki gerçekliğin insanlar üzerinde bir etkisi var mıdır? sorusuna verilebilecek en genel cevap olarak kabul edilebilir. Bu genel cevabın biraz daha derinine inilebilir.

Bruner'ın görüşlerini değerlendirdiği çalışmasında Adam Hodges (2007), ABD'li siyasetçilerin söylemlerini analiz ederek anlatı yoluyla yaratılan gerçekliği ortaya koymaya çalışır ve şunları ifade eder:

"Söylem ve toplumun kesişim noktasındaki çağdaş araştırmalar, dilin yalnızca önceden var olan bir sosyal dünyayı temsil etmekten fazlasını yaptığını kabul eder; daha da önemlisi dil, genellikle anlatı yoluyla, bu toplumsal gerçekliğin kuruluşunda birincil bir rol oynar. Bruner'ın (1991) belirttiği gibi, 'olaylarla ilgili deneyimlerimizi ve hafızamızı esas olarak anlatı biçiminde düzenleriz'. Aynı şekilde modern demokrasilerde, siyasi liderler halkı bilgilendirir, ikna etmeye çalışır ve konuları tartışmaya açar; ancak daha da önemlisi, anlattıkları anlatılar aracılığıyla yönettikleri ulusların kolektif deneyimlerini organize etmeye çalışır." (2007, s. 68)

Hodges, çalışmasında 9/11 eylemini ve sonrasında George Bush'un terör hakkındaki söylemlerini analiz eder ve onun El Kaide ile Irak arasında nasıl ilinti kurduğunu ve bir askeri müdahale için zemin hazırladığını ortaya koymaya çalışır. Bu açıdan, bu çalışmanın temel iddiası olan, anlatılarda sunulan terör olgusunun temsillerini belirleyebilme girişiminin farklı bir örneklemedeki analizi olarak kabul edilebilir.

Bruner ve Hodges'in söz konusu çalışmaları, anlatıların gerçekliği ve insan-toplum üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde değerlendirdiği için burada anlatıların gerçekliği ve/veya anlatıların sunduğu gerçeklik konularını daha fazla irdelemeyeceğim. Ancak, "kurgunun gerçekleşmesi" ya da "kurgudaki gerçeklik"le ilgili olarak anlatıların ortaya koyduğu kanıtlanamaz gerçekliğin sübjektiflik ve objektiflik gibi temel ayrımlarla ölçülemeyeceğini ifade etmek isterim. Anlatıların sunduğu bir gerçeklik vardır ve kolektif kabul gören bu gerçeklik birey ve toplumun hayatını şekillendirir. Şekillenen hayatın içerisine doğan insan benzer anlatılar ortaya koyar. Böylece ortaya anlatı ile gerçeklik arasındaki sarmal ilişki çıkar.

Destanlar, toplumların hayatına yön veren tarihi hadiseleri kurgusal boyuta taşıyan anlatılardır. Destanlarda yer verilen tarihi olaylar gerçekten yaşanmış olabilir ya da - o klişe edebiyat tanımında olduğu gibi- bunlar yaşanmış olması muhtemel olaylardır. Her iki koşulda da insanlar bu anlatıların var olduğu toplumlar içerisine doğar. Her bir birey ayrı ayrı destanlarda sunulan gerçekliğe inanmaz; nitekim her bir birey destan da dinlemez/okumaz. Ancak, yaratıcısından çıktıktan sonra anonimleşerek varlığına devam eden destan metinleri kurgunun diğer türlerine kaynaklık eder. Tiyatro, sinema, müzik, dans ve kurgunun diğer türleri metinlerarası ilişkiler bağıyla birbirine bağlanır. Hatta siyasi söylemler de geleneksel anlatılarda sunulan değerler dünyasından beslenir. Toplumun bireyleri sürekli olarak bu kurgusal dünyayla hayatlarının her aşamasında muhatap olur. Dolayısıyla, insanlar anlatıların sunduğu bir gerçeklik dünyasının içerisinde var olur. *Simülakrlar ve Simülasyon* kitabında Jean Baudrillard (2021) bu konu üzerinde (kültür ve medyanın toplum inşasındaki rolü) ayrıntılı olarak durmuştur.

Destanlarda sunulan terör ve terörist temsillerine baktığımızda kendisiyle iletişim kurulamayan, köksüz, vahşi, insana benzemeyen, fiziki açıdan bozulmuş, herhangi bir ülküsü olmayan bir tipolojiyle karşılaşırız. Türk toplumunun gerçek hayatta da böylesi bir terör ve terörizm algısına sahip olduğunu ifade etmek niyet okumaktan öteye gitmeyecektir. Çünkü bunu kanıtlayacak argümanlara sahip değiliz. Ancak, bu konuda daha cesur davranan Philip Cole, Batı toplumunun zihnindeki terörist algısının halk

anlatmalarındaki yansıması olarak vampirleri görür. Vampirlerin anlatmalar içerisinde yer almasının sebebi, kozmosun bozulması ile ilgili arketipik korkunun anlatmalar içerisindeki somut hâlidir. Vampir anlatmalarında vampirlere atfedilen temel özellikler, terörist ile bu tip arasındaki ilişkiyi göstermektedir: Vampirler insana benzerler, gündelik hayata onların “canavar” oldukları anlaşılabilir. Fakat hava kararınca (kaos yükselince) bu tipler, insanların kanını emip onları zehirlemeye ve sömürmeye başlar. Vampirlerin bu ontolojik serüveni, terörist ontolojisiyle birebir örtüşür. Vampirlerden korkular (Cole, 2006, s. 213-214). Batı toplumu vampir anlatılarıyla büyüdüğü için mi terörizmden korkar, yoksa terörizmden korktukları için mi kurgu dünyasında vampirleri yaratırlar? Bu soruya cevap vermek oldukça güçtür; ancak yine de bu durum kurgu ile gerçeklik arasındaki girift ilişkiyi göstermede bir örnek olarak kabul edilebilir. Yine de bu tartışmayı böylesi belirsiz bir sonuç cümlesiyle bitirmek istemediğim için şunu ifade edebilirim: Terör temasına sahip olan ele aldığım destanların yaratıcısı, icracısı ve dinleyicisi bizizdir. Bu anonim kurgusal eserlerdeki teröristlerin yaratıcısı da mağduru da yine bizizdir. McGinn bu aidiyetlik durumunu şu şekilde ifade eder:

“Mit, halk bilgisi ve kurgusal eserlerdeki pek çok canavar bize ait bazı derin psikolojik gerçekleri temsil eder. Onların ve canavarlıklarının kaynağının yaratıcısı biziz; bizim onlara verdiğimiz niteliklere sahiptirler. Her birimiz onların müellifi (yazarı) ve kurbanıyız. Biz onlara çanak tutarız. Onların var olmalarına biz sebep oluruz ve sonra geri döner ve bizi avlarlar. İnsanın hayal gücü canavarlığa, onun her türünün verimli şeytani topraklarına meraklıdır.” (McGinn, 2003, s. 144).

Bireysel olarak bu makalede ortaya koyulan böylesi bir terörist tasarımına karşı olabiliriz; destan dünyasında sunulan terörist temsillerinin yanlış olduklarını da düşünebiliriz –ki öylelerdir de. Ancak, bu metinler içerisindeki sunumlar toplum tarafından kabul görür. Toplumun sahip olduğu genel bilgi birikimini kabul etmek ya da reddetmek ise siyasi bir eylemdir ve farklı çalışmaların konuları olarak ayrıca tahlil edilebilir. Bu noktada “Anlatıdaki gerçekliğin insanlar üzerinde bir etkisi var mıdır?” sorusuna tekrar dönecek olursak; evet, anlatıdaki gerçekliğin insanlar üzerinde bir etkisi vardır; çünkü o gerçekliği bizler yaratırız. O gerçeklik, bizim etrafımızı sarar, düşünme biçimlerimizi değiştirir-dönüştürür; olaylara yaklaşımımızı belirler. Bu bağlamda Türk destanlarının bize köksüz veya yasaklanmış bir kaynaktan gelen, korku salma amacına sahip, ülküsüz veya ideolojiden yoksun, kaosa sebebiyet veren ve kahraman tarafından en şiddetli şekilde cezalandırılması gereken bir terörist tipolojisi sunduğunu görürüz. Anlatı dünyası, Türk toplumunun terörizmi bu şekilde tanımladığını gösterir.

Sonuç

Bir anlatının oluştuğu coğrafya, toplumun dini inancı ve diğer kültürel pek çok unsur o anlatıda ele alınan konuları ve bu konuların ele alınış biçimini değiştirir. Bu nedenle belirli bir kültüre –Türk kültürüne- ait destanlar örnekleminde bir inceleme ortaya koymaya ve farklı dönemlerde yaratıldığı bilinen destanlarda terörizme dair unsurların sunumunda bir ortaklık olduğunu özgün bir inceleme modeliyle ispat etmeye çalıştım. Bu ortak sunumların, anlatıyı oluşturan yaratıcı zihnin terörizmle ilgili sahip olduğu bakış açısını yansıtmaları bakımından önemli olduğunu düşünmekteyim. Çünkü bu ortak zihinsel yaratıcılık süreci farklı coğrafyalarda yaşayan Türk toplumunun teröre yüklediği anlam ve onun karşısında sergilediği tavırları anlama sürecine katkıda bulunacaktır. Elbette, Türk dünyası anlatımları özelindeki bu tespitler, dünyanın farklı bölgelerindeki anlatılar için de geçerli olabilir. Bu da başka bir çalışma ile ortaya konulabilir.

Anlatı dünyasında sunulan terörizmi anlamlandırabilmek için anakronik bir okuma biçimine ihtiyaç duyulmaktadır. Anakronik okuma ile kasıt, bugünün sorunlarına geçmişten cevaplar aramadır. Ancak gerçekleştirdiğim inceleme bu hâliyle anakronik

olarak kabul edilse bile, sözlü edebiyat ürünlerinin zamandan muaf bir şekilde toplum hayatında var olmasının güncel bir sorunu “eski” metinler üzerinden anlamlandırma girişimimi makul bir seviyede kabul edilebilir kılacağını düşünmekteyim. Bu okuma girişimi neticesinde Türk destanlarında terör olgusunun ortak bir şablonla sunulduğu sonucuna ulaştım. Ancak ulaşılan bu sonucun daha anlamlı ve işlevsel olabilmesi için farklı disiplinlerdeki araştırmacıların ortaya koyduğum incelemeyi ve ulaştığım sonuçları eleştirmesi gerekmektedir.

Makalede sürekli olarak gündelik hayat ve kurgusal dünya, gerçeklik ve kurgusal gerçeklik kavramlarına atıfta bulunduğum için bu husustaki bireysel nihayi düşüncelerimi şu şekilde ifade edebilirim: Dünyanın hemen her yerindeki siyasetçilerin bir ötekileştirme aracı olarak kullandıkları terör, terörizm ve terörist kavramları şiddetin her türlüşünü ifade etmez ve bu nedenle fikir uyuşmazlığı neticesinde ortaya çıkan eylemlerin tamamının bu kavramlarla etiketlenmesi uzun vadede çözülemeyecek sorunlara sebebiyet verebilir. Terör ve ona bağlı diğer kavramların anlam aralığı ve kimleri, neleri kastettiği hususunda küresel ölçekte bir mutabakatın şimdiye kadar sağlanamaması bu temel iddianın kanıtı mahiyetindedir. Siyasi söylemlerde bir ötekileştirme argümanı olarak kullanılan bu kavramlar, tanımlanma sorununu doğurmaktadır. Tanımlanamayan bir olgu için de çözüm üretilememektedir. Söz konusu sorunlardan en önemlisi kavramların rastgele kullanılması nedeniyle ortaya çıkabilecek duyarsızlaşmadır. Kötülüğe karşı duyarsızlaşmanın sistematik ve küresel bir çöküşün temellerini oluşturacağını düşünmekteyim.

Bu bağlamda makaledeki destan dünyasında terörün izlerini arama girişimi, söylem ve kurgu ile gerçeklik arasındaki bulanık alanı netleştirme girişimi olarak kabul edilebilir. Sosyal bilimciler olarak bizler bu bulanıklığın giderilmesi için çözümler üretebiliriz. Ancak siyasi söylemlerin dünya gerçeklerine kayıtsız ve konjonktürel bir şekilde ürettiği zararlı alternatif gerçeklikler toplu bir aydınlanma ile bertaraf edilebilir. Terörü daha iyi anlama girişimi temelinde şekillenen bu makalenin, söz konusu toplu aydınlanma yolunda atılan ufak bir adım olarak kabul edilmesini temenni etmekteyim.

KAYNAKÇA

- ABDULLA, K. (2019). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. (akt. Ali Duymaz). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- APPELBAUM, R. (2015). “Shakespeare and Terrorism”. *Criticism*. LVII/1: 23-45.
- ASLAN, B. (2018). “Dede Korkut Hikâyelerinin Ucubesi: Tepegöz”. *TYB Akademi*. 24: 51-60.
- BANG, W. - G. R. Rahmeti (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- BAUDRILLARD, J. (2021). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (çev. Oğuz Adanır). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- BEN AMOS, D. (1971). “Toward a Definition of Folklore in Connex”. *The Journal of American Folklore*. LXXXIV/331: 3-15.
- BENEDICT, R. (2011). *Krizantem ve Kılıç*. (çev. Türkan Turgut). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- BRICE, L. L. (2015). “Insurgency and Terrorism in the Ancient World, Grounding the Discussion”. *Brill’s Companion to Insurgency and Terrorism in the Ancient Mediterranean*. (ed. T. Howe-L. L. Brice) . Leiden: Brill.

- BROOKS, D. A. vd. (2011). *Shakespeare after 9/11: How a Social Trauma Reshapes Interpretation*. New York: Edwin Mellen Press.
- BRUNER, J. (1991). "The Narrative Construction of Reality". *Critical Inquiry*. XVIII/1: 1-21.
- CASEBEER, W. D. (2008). "Identity, Culture and Stories: Empathy and the War on Terrorism". *Minn. J.L. Sci. & Tech*. IX/2: 653-688.
- CHOMSKY, N. (2002). *Pirates and Emperors: International Terrorism in the Real World*. Pluto Press.
- COLE, P. (2006). *The Myth of Evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- COLIN, M. (2003). *Ethics, Evil, and Fiction*. New York: Oxford University Press.
- COPELAND, S. (2019). "Telling Stories of Terrorism: A Framework for Applying Narrative Approaches to the Study of Militant's Self-Accounts". *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*. XI/3: 232-253.
- DİŞÇİ, Z. (2019). "Alain Badiou'nun Düşüncesinde Devlet ve Siyaset". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 28: 169-186.
- EKİCİ, M. (2001). "Celali Revolts and the Epic Story of Koroglu". *Millî Folklor*. 51: 15-27.
- ERGİN, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKSEL, N. (2006). *Umberto Eco'da Yorumlamanın Sınırları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÖKYAY, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- GÜRSOY NASKALİ, E. (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HOBBSAWM, E. (1990). *Haydutlar*. (çev. Fatma Taşkent). İstanbul: Logos Yayıncılık.
- HODGES, A. (2007). "The Narrative Construction of Identity: The Adequation of Saddam Hussein and Osama bin Laden in the War on Terror". *Discourse, War and Terrorist*. (ed. A. Hodges&C. Nilep): 67-88.
- HOMOLAR, A. – P. A. RODRÍGUEZ MERINO (2019). "Making Sense of Terrorism: A Narrative Approach to The Study of Violent Events". *Critical Studies on Terrorism*. XII/4: 561-581.
- İNAN, A. (2006). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÖKSAL, H. (2003). *Battal Gazi Destanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- OLRIK, A. (1994). "Halk Anlatılarının Epik Kuralları". *Millî Folklor*. 23: 2-5.
- ÖGEL, B. (2003). *Türk Mitolojisi 1 (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SCHEUB, H. (2012). *Trickster and Hero: Two Characters in the Oral and Written Traditions of the World*. Madison: The Universtiy of Wisconsin Press.
- TBB (2006). *Rapor: Türkiye ve Terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- TILLY, C. (2004). "Terror, Terrorism, Terrorists". *Sociological Theory*. XXII/1: 5-13.
- VOLKAN, V. (2000). *Tarihi ve Psikolojik Boyutlarıyla Uluslararası Terörizm*. İstanbul: Pusula Yayınevi.

İnternet Kaynakları

- Global Terrorism Database (GTD) (2019). *Codebook: Inclusion Criteria and Variables*. Erişim Tarihi: 28.10.2021.
<https://www.start.umd.edu/gtd/>
- Statista (2020). The 20 Worst Terrorist Attacks of 2019, by Number of Fatalities. Erişim Tarihi: 20.08.2021.
<https://www.statista.com/statistics/486876/the-20-worst-terrorist-attacks-by-fatalities-and-injuries/>
- BELL, C. (2018). "The People Who Think 9/11 May Have Been an 'Inside Job'". *BBC News*. Erişim Tarihi: 28.10.2021.
<https://www.bbc.com/news/blogs-trending-42195513>
- ERSOY, E. (2015). "Jung'un Arketip Kavramı". Erişim Tarihi: 20.08.2021.
<http://sosyolojisi.com/arketip-kavrami-jungun-arketip-kavrami/3148.html>
- 9/11 Memorial & Museum (2021). *Oral Histories*. Erişim Tarihi: 28.10.2021.
<https://www.911memorial.org/learn/resources/oral-histories>
- GRAFF, G. M. (2020). "9/11 and the Rise of the New Conspiracy Theorists". *The Wall Street Journal*. Erişim Tarihi: 28.10.2021.
<https://www.wsj.com/articles/9-11-and-the-rise-of-the-new-conspiracy-theorists-11599768458>
- BRENNAN, D. (2021). "Big Tech is Still Profiting from 9/11 Conspiracy Theories, 20 Years on". *Newsweek*. Erişim Tarihi: 28.10.2021.
<https://www.newsweek.com/big-tech-still-profiting-9-11-conspiracy-theories-20-years-1591513>

TARİHSEL TÜRK DİLİ METİNLERİNDE BİR GRAMERLEŞME ÖRNEĞİ: OKSUZ VE BAZI İKİLEME ŞEKİLLERİ ÜZERİNE

Kenan AZILI*

ÖZ

İlk yazılı metinlerinden itibaren çok çeşitli kültür çevrelerine ait metinlere sahip olan Türkçe, bu çevrelerde ürettiği metinlerinde oldukça zengin bir söz varlığına sahiptir. Türkçenin söz varlığı, kimi arkaik biçimlerle birlikte, modern yazı dillerine kadar ulaşabilmiş ve geniş bir coğrafyaya yayılmış birçok dil verisini bünyesinde saklamaya devam etmiştir. Ne var ki, on iki asırdır devam eden yazılı dilin örnekleri, söz varlığı açısından bazı kelime formlarının izahı için problemleri de beraberinde getirmiştir. Tarihsel metinlerde, sahip olduğu kavramsal alanların anlaşılması için karşılaştırmalı yöntem ile ele alınan formlar, kimi yaklaşımlarla anlaşılma imkanı bulurken, bazıları hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Bu açıdan, bazı formların farklı açılardan, diğer yaklaşımlarla yeniden değerlendirilmesine gerek duyulmaktadır. Türklük Bilimi çalışmalarında bugüne kadar çok defa ele alınan oksuz formu, bütün açıklamalara rağmen yine problemlili vaziyetini korumaktadır. Genellikle yazıtlardaki örnekler üzerinden açıklanmaya çalışılan formun, özellikle Budist Uygur çevrelerinde yazılan metinlerdeki durumu, daha önceki yaklaşımları kavramsal açıdan şüpheli kılmaktadır. Bu makalede, tarihsel metinlerde tanıklanan oksuz formunun ilk örneklerinden ikileme şekillerine kadar bütün tanıkları kavramsal açıdan değerlendirilerek formun gramerleşme aşamaları ışığında kavramsal gelişimi incelenecek ve yeni bir anlamlandırma teklifi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Gramerleşme, İkilemeler, Oksuz

AN EXAMPLE OF GRAMMARIZATION IN HISTORICAL TURKIC TEXTS: ON OKSUZ AND ITS SOME FORMS OF HENDIADYOINS

ABSTRACT

Turkic – ever since its the dawn of its existence – has had a rich textual cannon hailing from different circles of culture. Such a cannon moreover features a very rich vocabulary. Many archaic Turkic words have made their reached modern written languages a wide geography – many of which date as far back as the twelfth century. That noted, some pose problems for linguists when it comes to explaining their morphology. In the context of historical texts, the use of comparative linguistics can help us solve a good number of these, but not all. In that respect, certain words need to be re-assessed from different angles and with different approaches. The form “oksuz” has been widely studied by Turkologists, and yet still remains an enigma despite researchers attempts at explaining it. Many have tried to analyse it through examples taken from Buddhist Uyghur inscriptions. Alas, they remain dubious. This article will attempt to examine “oksuz” in a conceptual light, as it appears in historical texts – from the earliest examples we have of it, to its hendiadyoin forms. We will do this by studying how it evolved grammatically – stage by stage – and propose a new interpretation.

Keywords: Old Turkic, Grammarization, Hendiadyoins, Oksuz.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 12.10.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.12.2021

* Öğr. Gör. Dr., Bayburt Üniversitesi, Rektörlük, BAYBURT; ORCID: 0000-0002-9055-3842, E-posta: kenanazili@hotmail.com

Giriş

VIII. yüzyıldan itibaren yazılı metinlere sahip olan Türkçe, çeşitli kültürel ve dinî çevrelerden beslendiği tarihsel metinlerle, oldukça zengin bir yazın envanterine sahiptir. Bu metinler, yazılış amaçları doğrultusunda konularına göre çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığının izleri, daha eski dönemlerden modern Türk yazı dillerine kadar geniş ihatadaki dil içi gelişim ve değişimleri barındırmaktadır. Diğer taraftan günümüzde, tarihsel metinlerde tespit edilebilen, ancak hâlâ anlamlandırma konusunda tutarlılık gösteremeyen ve Türklük Bilimini meşgul eden kimi formlara rastlanmaktadır.

W. Bang'dan bu yana Türklük Biliminin en yaygın yöntemlerinden biri olan karşılaştırmalı metot (Ata, 2012, s. 38), tarihsel metinlerdeki kimi problemleri aydınlatmak için kullanılagelen önemli bir yaklaşım olmuştur. Tarihsel metinlerde yer alan ve kavram alanları açısından bulanıklık gösteren çeşitli formların açıklanabilmesi için, bu yöntem ışığında eş zamanlı ve art zamanlı olarak bazı yaklaşımlar esas alınmaktadır. Bugüne kadar, bu yaklaşımların biri veya birkaçı uygulanarak problem teşkil eden formlar izah edilmeye çalışılmıştır. Tarihsel metinlerde yapısı veya kavramsal alanı belli olmayan formlar için şu yaklaşımlar esas alınmaktadır:

(a) *Köken*: Bazı formların kavramsal alanlarını tespit edebilmek için, formun çekimlendiği morfemlerin işlevi ile birlikte kök şekillerinin kavram alanları tespit edilebilir. Bu yaklaşım Türklük Biliminin en yaygın uygulama sahalarından biridir.

(b) *Gramerleşme*: Tarihsel metinlerde yer alan bazı formların çeşitli aşamalarda kategori değiştirdiği, buna bağlı olarak da yeni kavramsal alanlara genişlediği; bazen ise formların anlamsızlaşmaya uğradığı görülmektedir. Kavramsal alanları tespit edilemeyen formların, bu şekildeki gramerleşme aşamaları tespit edildiğinde, aynı zamanda muhtemel kavramsal gelişimleri tahmin edilebilir.

(c) *Bağlam*: Bazı formların yeni kavram alanlarını söz diziminde kazanmalarından dolayı, kavramsal alanları net bir şekilde anlaşılamayan çeşitli şekillerin bağlamsal değerlerine göre anlamlandırma yapılabilir.

(d) *Kaynak metin*: Özellikle bazı tarihsel alanlarda kaleme alınan tercüme metinlerinin, kaynak metinlerdeki karşılıkları kullanılarak kimi formların kavramsal alanları tespit edilebilir. Bu yaklaşımda, "eşdeğer" biçimler esas alınmaktadır.

(e) *İkilemeler*: Tarihsel Türk dili alanlarında sıkça kullanıldığı bilinen ikileme şekillerinden hareketle, ikilemeyi oluşturan formlardan biri, diğer(ler)ine dayanarak açıklanabilir. İkilemelerin oluşumunda görülen antonim ve sinonim düzenleri bu anlamlandırmanın esasını oluşturabilir.

Değerlendirilecek olan formların tarihsel metinlerdeki tanıkları, art zamanlı ve eş zamanlı inceleme dışında, yukarıdaki yaklaşımlardan biri veya birkaçı ile değerlendirilerek formun kavramsal alanı hakkında doğrulanabilir sonuçlara erişmek mümkündür. Ancak bazı şartlar altında, yaklaşımların sınırlı veya seçici oluşu, formların anlaşılması için eksik veya hatalı çıkarımlara sebep olmaktadır. VIII. yüzyıldan itibaren çeşitli tarihsel metinlerde görülen *oksuz* formu, bunun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu makale, çeşitli çalışmalarda yukarıdaki yaklaşımların bir veya birkaçının uygulandığı *oksuz* formunu yeniden değerlendirmeyi hedeflemektedir. Farklı tarihsel Türk yazı dillerinde tespit edilebilen formun anlamlandırılması konusunda görülen tutarsızlık veya farklı önerilere rağmen, sahip olduğu kavramsal alanın sınırı, problemleri vaziyetini korumaktadır. Özellikle gramerleşme aşamaları, metaforik yapısı ve ikileme şekilleri göz ardı edilerek bağlam ve köken merkezli yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılan formun, tam olarak anlaşamadığı görülmektedir. Bu açıdan form, farklı yaklaşımlarla yeniden değerlendirilmesi gereken bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

1. İlk oksuz Örnekleri

Tarihsel metinlerde *oksuz*, ilk kez yazıtlardaki çok iyi bilinen şu ifadelerde yer almaktadır: **KT D2-3**'te *ekin ara idi oksuz kök türk ança olurur ermiş*, **BK D4**'te *ekin ara idi oksuz kök türk eti ança olurur ermiş*.

Bu ibarelerde yer alan *idi oksuz* yapısı, uzun süre araştırmacıları meşgul etmiştir. *İdi* formunun “sahip” olarak değerlendirilmesi bir yana, formun “olumsuzluk kuvvetlendiricisi” olarak anlaşılmasıyla birlikte, ilk kez Tuna tarafından “hiç ‘ok’suz= hiç ‘ok’u bulunmayan, yani ‘bir bütün hâlinde, tam birlik hâlinde, tekdüze, üniter” olarak açıklanmıştır (1995, s. 79). Daha sonra çeşitli yayınlarda *oksuz* formu “örgütsüz” şeklinde anlamlandırılmıştır (Tekin, 2003, s. 147; Berta, 2010, s. 193; Aydın, 2012: 174; Şirin, 2015, s. 356). Diğer yandan, Geng (2005, s. 121-143) formu çeşitli yönlerden değerlendirerek “kağansız” şeklinde anlamlandırmıştır. Son çalışmalardan biri olan Kaya (2011, s. 463-466) ise *idi oksuz* ifadesini “bağımsız, hür” olarak nitelendirmiştir. Bu yaklaşımlara göre, *oksuz* ifadesini *ok+suz* şeklinde değerlendiren araştırmacılar kök formu, “ok”, “boy” ve “teşkilat” gibi kavram alanlarına bağlamıştır. Form üzerine son olarak eğilen Mirkamal (2015, s. 23) ise bu yaklaşımları kabul etmeyerek yukarıdaki ifadeye geçen biçimi “sınırları bölmeksizin” şeklinde anlamlandırmıştır.

Yukarıdaki bütün anlamlandırma teklifleri, bağlama bağlı olarak tutarlı gibi görünse bile, Budist Uygur çevresine ait metinlerde tespit edilen *oksuz* formlarının bu şekilde değerlendirilmesi mümkün değildir. Budist metinlerde genellikle ikilemelerde tespit edilen *oksuz*, yukarıdaki kavramsal alan kabullerine göre değerlendirildiğinde, bağlam açısından problemlili bir vaziyet sergilemektedir. Dolayısıyla formu, yukarıdaki örneklerle birlikte, ikilemelerin kavramsal alanlarına göre değerlendirilme zorunluluğu doğmuştur. İkilemelerin kavramsal alanlarıyla paralel olarak formun kategorik değerlere ulaşmasında gösterdiği gramerleşme evreleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

2. Metaforik Transfer ve Gramerleşme Safhaları

Tarihsel Türk dilinin farklı alanlarına ait metinlerde bazı kelime formlarının sahip olduğu kavramsal alanlar için kimi metaforik ilişkilerin rol oynadığı görülmektedir. Mesela, özellikle Uygur metinlerinde tanıklanan *burun* organ adının, bu kavram alanından yola çıkarak coğrafi şekillerin ön kısımlarını niteleyen bir işaretleyiciye, buradan da “ön” yönselliğini kazanarak mekânsal kavram alanına geçiş yaptığı gözlemlenmektedir. Son aşamada ise, mekânsal yönlülüğünü zaman çizgisine taşıyarak zamansal bir niteleyici olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramsal geçişler esnasında, isim, sıfat, zarf ve edat kategorilerine geçişi sağlayan gramerleşme safhalarını geçirdiği görülmektedir (Azılı, 2021, s. 147-153). Diğer yandan bir ölçü birimi olarak kullanılan *türk* formunun gramerleşmeyle birlikte mekânsal ve daha sonra zamansal işaretleyiciye dönüştüğü görülebilir (Hamilton, 2011, s. 226). Örnekleri artırılabilir bu kavramsal geçiş için, Türk dili tipolojik bir karakter sergilerken, çoğu kez de evrensel bir eğilimin var olduğu görülmektedir (Haspelmath, 1997, s. 140).

Tarihsel metinlerde tanıklanan *oksuz* formu için, bu şekilde bir kavramsal geçişi düşündüren tanıklar mevcuttur. Yukarıda verilen zamansallığa sahip ikileme şekilleri, *oksuz* formunun mekândan zamana doğru bir kavramsal transfer gerçekleştirdiğini düşündürmektedir. Özellikle diğer tarihsel tanıklarla birlikte dikkat çekici deliller bu kavramsal geçişe izin vermektedir. Formun kökeninin, *ok+suz* biçiminde bir yokluk eki ile çekimlenen *ok* formu olduğu araştırmacıların ittifakla kabul ettiği bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre formu oluşturan *ok* biçiminin tarihsel alanlardaki kullanımı şu şekilde gösterilebilir:

Yazıtlardan beri tarihsel alanlarda tanıklanan ve genellikle 'WQ/WYK şeklinde yazılan enklitik formu¹ dışında, ayrıca 'WQ/WWQ şeklinde yazılmış bir *ok/ook* formunun bulunduğu bilinmektedir. Bu form tarihsel metinlerde yaygın olarak "ok" kavram alanıyla kullanılmıştır:

KT D 33'te *yarıkınta yalmasınta yüz artuk okın urtı,*

Ye 43'te *bir erig ok birle sündüm,*

TT I 163'te *yalın kılıç tutup ok üzkelir,*

TT IV B12'de *yagi sançıp okın atıp adınagunun isig özin adırtımız,*

BT VIII 254'te *munçukka okşatı tişilü ok tülüki teg...,*

BT XXV 67'de *birer kor kem kelmiş sayu yalar ot teg atmış ok teg kılınıp,*

DLT 217'de *utru turup yağdı añar kiş okı çıgılwar.*

Bir savaş ve av aletini karşılayan isim formu için Clauson (1972, s. 76), çeşitli ritüel ve törensel amaçlar için kullanılması nedeniyle, çok erken bir tarihte "alt boy" (sub-tribe) kavram alanına genişlediği ve bu nedenle *On ok* gibi kabile adlarının bir parçasını oluşturduğunu düşünür. Gabain (2007, s. 288) ise, formun kabile teşkilatında küçük birlik için kullanıldığını ileri sürer. Şüphesiz bu kavramsal gelişim, kültürel bir karşılığın dilbilimsel bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Özellikle yazıtlarda, *On ok* ismi dışında "boy" kavram alanıyla tanıklanan *ok* formu dikkat çekmektedir:

Ye 5'te *er erdemi tokuz at bodun erdemig unç okum,*

Ye 110'da *er erdemim okum oğlanım elim esizim e,*

ŞU K 11'de *üç karluk yawlak sakınıp teze bardı kuriya on okka kirti.*

Ok formunun yaygın kullanımlarından ziyade, sahip olduğu kavramsal alana karşılık gelen nesnenin fiziksel özelliklerine bağlı bir şekilde, benzetme ilişkisiyle bazı metaforik kavramların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki karşılık bulduğu nesnenin şekline bağlı olarak ortaya çıkan "direk" karşılığıdır: **DLT 17'**de *ew okı* "evin orta direği". Bu kavramsal ilişki, diğer taraftan, *ok-boy* ilişkisine benzer mantıksal ilişki içerisinde, "kişiller arasında bölüşülen mirastan her bir pay"a karşılık gelmektedir: **DLT 22'**de *añar bir ok tegdi*. Benzer kavramsal ilişki açısından yine **DLT**'de *ok* formunun "araziye ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kur'a" için kullanıldığı kaydedilmektedir (2014, s. 17). Muhtemelen bu adlandırmanın, söz konusu uygulamada okun kullanılmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Semet'in aktardığına göre, bu kavram alanı yakın zamana kadar devam etmiş ve Doğu Türkistan'ın Üstün Artuş kasabasında 1897-1898 yıllarında kaleme alınmış bir belgede "Medrese Mahmudiye" adındaki bir medresenin şu kayıt düşülmüştür: *yäri iğarägä alıp tarıguçılardıñ kalgän kirim on ok kılınıp, baş oknı mädräsä mudärrisi özläri särf etädur. Üç oknı mädräsä talibläri, bir oknı üç ok kılıp, iki oknı mädräsänin bozulgan yerlirigä işlätilir* (2014, s. 11-12). Üstelik bu kavram alanından türetilen fiil formu "taksim etmek" kavram alanıyla tespit edilmektedir: **Maitr. 69'**da *yirin suvın bağıñ borlukın erin atın oklatdımız*. Son olarak formun, yine benzetme ilişkisiyle "şans oku, kader" kavram alanına sahip olduğu tanıklar mevcuttur: **KurT. 16b2'**de *ol kim boguzlansa burhanlar üze kim üleşse sizler oklar birle*.

¹ Clauson, *ok* maddesinde bilinen kavram alanları dışında verdiği "çok" niteleyici görevi, muhtemelen söz konusu isim formunun değil; enklitik formunun görevi olduğu için iki farklı formu eş olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır (1972, s. 76).

Form, yukarıdaki kavram alanları dışında, yokluk morfemi olan +sXz ile çekimlenerek gramerleşme sürecine dâhil olmuş ve isim kategorisinden ayrılarak sıfat ve zarf kategorilerinde niteleyici görevli bir birime dönüşmüştür. Bu noktada çekimlendiği morfemin Tarihsel Türk yazı dillerinde genellikle sıfat kategorisinde birimler türettiği, ancak bazı karakteristik biçimlerde zarf kategorisinde formlar da türetebildiği bilinmektedir (Ağca, 2010, s. 181). Ayrıca Erdal (1991, s. 133): yazıtlardaki örneği göstererek +sXz ekinin sadece olumsuzluk değil, ayrıca yoğunlaştırma eki olduğunu düşünür.

Yokluk morfemiyle çekimlenen formun sahip olduğu kavramsal alanların ilki “kesintisiz” karşılığıyla mekânsallık barındırmakta ve genellikle dinî bir terim olarak *ânantarya-mârgaya* karşılık olarak kullanılmaktadır (Shogaito, 2014, s. 257):

Üİ 108b'de *bilge biligniñ adırtı erser ol ok oksuz yoltaki bilge bilig erür,*

Abh.Sho. 31R58'de *tayak dyantaki tokuz oksuz yollar birleki akıglıg sanvarlarıgadin akıglıg dyanasanvarlar erür,*

Abh.Sho. 31R66'da *yme yintem oksuz yol ok bolup bagtın öñi üdrülmeklig prapti birle bir ödte inçip tugar.*

Sınırlı örnekte tespit edilebilen bu form ve kavramsal alanına göre, *ok* şeklinin “ara, boşluk, kesinti” gibi bir kavram alanına sahip olması beklenir. Zaten kök formun “ara, mesafe” kavram alanı, Wilkens tarafından daha önceki çalışmalarda değerlendirilen bir meseledir (2021, s. 505). Bu aşamada, *ok* formunun daha önceki gösterilen temel kavram alanına bağlı olarak “ok mesafesi, ok boyu” gibi kültür-dilbilimsel bir zeminden geliştiği şüphe götürmeyen bir gerçektir. Bu kavramsal geçiş, aynı zamanda, formun karşıladığı nesnenin fiziksel özelliği açısından “direk” kavram alanına geçişi ve buradan mekânsal mesafeyi işaretleyebilmeyi kolaylaştırmış olmalıdır. Diğer taraftan, formun sahip olduğu “pay, hisse” kavram alanı da yine benzer bir mekânsallığa işaret etmektedir.

Formun gramerleşme öncesi sahip olduğu mekânsallık, yine benzer ilişkilerle zamansal kavram alanına aktarılmıştır: **BT III 165'**te *alku üdlerte ok yık körü yoryurlar erti, bu ok kunçuyllarınñ karınında ajun tutup öz anasın ölürgülük okug yıkıg tileyü* (Kara vd. 1986, s. 334). Formun sahip olduğu zamansal kavram alanı, mekândaki alanın zaman çizgisine aktarımı şeklinde gerçekleşmiştir. Bu ilişki, metaforik açıdan tarihsel Türk dili alanlarında tespit edilmiş bir ilkeye bağlanabilir: *Mekândaki herhangi bir bölge, zamanda belirli periyoda karşılık gelir* (Azılı, 2021, s. 223). Bu ilkenin Türkçe için en karakteristik örneği *ara* formudur. İlk tanıkları genellikle “iki konumsal noktanın arasındaki mesafe, boşluk” kavram alanına sahip olan *ara* formunun, metaforik transfer sonrasında çeşitli zamansal noktalar arasındaki periyodu işaretlediği ve gramerleşme sonucu kimi örneklerde, zarf, edat ve bağlaç kategorilerinde çeşitli zamansal kavram alanlarına doğru genişlediği tespit edilmiştir (Ağca, 2019, s. 68): **BT III 365'**te *anıñ arasın̄ta bu savlar pırsançı iligke eşidilti*, **KB 184'**te *tilig ögdüm ança ara söktüküm tilekim söz erdi saña yördüküm*, **BT XXIX 490'**da *anı için bu vidvag içinte arada bar tip bodisavatlar yorıkın nomlayur arada yok tip bodisavatlar yorıkın nomlayur*. Ayrıca aşağıda görüleceği gibi *ok* ve *ara* formlarının eşdeğer biçimde ikileme formunda kullanımları da dikkat çekmektedir.

Bütün bu metaforik bağlantılar bir tarafa, *ok* formu ile oluşturulan zamansal kavram alanlarına geçişin “ara aşaması” da bu şekilde mekânsal bir gelişimin olması gerektiğini düşündürmektedir. Çünkü dillerin etimolojiye dirençli zaman adları dışındaki neredeyse bütün zamansal formların mekândan zamana doğru geliştiği bilinmektedir (Bu konuda bk. Haspellmath, 1997; Azılı, 2021). Bilindiği gibi Türkçedeki *üd, ür, kolu, kün, ay, yıl* gibi salt zaman adları dışındaki bütün zamansal kavram alanına sahip formlar, çeşitli kavramsal

gelişme ve değişmelere bağlı olarak zamansallıklarını kazanmıştır. Öyle ki dünya dillerinde olduğu gibi, Türkçenin tarihsel gelişimine paralel olarak, metinlerdeki zamansal ifadelerin genellikle metaforik transfer yoluyla mekânsal kavram alanlarından ortaya çıktığı görülmektedir. *Oksuz* formunun, kök formda görülen zamansallığının, çeşitli ikileme şekillerinde de devam ettiği anlaşıldığı için, kavramsal alanı açısından *oksuz* formunun böyle bir yolla zamansal niteleyici olabileceği ihtimali değerlendirilmesi gereken önemli bir varsayım olarak ortaya çıkmaktadır:

2.1. Oksuz Formuyla Oluşturulan İkilemeler

Budist çevrede yazılan Uygurca metinlerde, *oksuz* formu ile oluşturulan ikileme şekillerinin yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Mirkamal (2015), formun anlamlandırılması için bu ikileme şekillerinden bazılarını kullanmış, ancak dikkat çeken - ve belki anahtar role sahip- diğer formlara yer vermemiştir. Metinlerde yapılan taramalarda, formun dört farklı niteleyici ile birlikte kullanılan ikileme biçimleri tespit edilmiştir. Bu ikileme şekilleri gramerleşmeye bağlı olarak sıfat ve zarf kategorisinde görevlidir:

Teg- “ulaşmak” fiilinden türetilmiş (Clouston, 1972, s. 484) *teginçsiz* “ulaşılmaz” formuyla kullanılan *oksuz*, Budist çevreye ait Maitrisimit’te kullanılan en yaygın ikilemelerden biridir. Bu ikileme, çeşitli çalışmalarda “gelişigüzel, fırsatsız, nasipsiz, zamansız” olarak değerlendirilmiştir (Tekin, 1960; Şen, 2002). Ağca (2015, s. 19) ise **Maitr. 82**’deki ifadeyi “sayısızca” diye anlamlandırmıştır:

Maitr. 23’te *sekiz türlü* **teginçsiz oksuz** *yir orunda ozmış kurtulmuş erür biz*

Maitr. 75’te *munta tugup sıgun muygak başlıg imga teke adgırak sukak başlıg tamulug tınlıglar kelip üç adrı süñün olarnı* **oksuz teginçsiz** *öz konukra sançarlar tartarlar*

Maitr. 78’de **oksuz teginçsiz** *ot yalın içinte örtenür biz*

Maitr. 82’de *yir üze yiti bı bıçgun* **oksuz teginçsiz** *ölürürler*

Maitr. 83’te *üstün örtüki altın yapagı dört tamı alku temirliç örtlüg kamağ ödün irinç yarlıg tınlıglarıç* **oksuz teginçsiz** *köyürür*

Diğer bir ikileme şekli, “sürekli, daima” kavram alanına sahip *tutçı* formu ile oluşturulmuştur ve ikilemenin “sürekli” kavramına karşılık geldiği düşünülmüştür:

ETS 13’te **oksuz tutçı** *tınlıglarınıç asıgın kılgu üçün...*

Form ile birlikte kullanılarak farklı bir ikileme biçimi *üzüksüz* “kesintisiz, sürekli” formu ile oluşturulmuştur:

MaitrH.16’da *tört türlüç ög turugları üze berü tartıp yir suvda baştınkı nomta* **oksuz üzüksüz** *eñ ilki iki kşan ölderde amranmak uluşdaki on türlüç nizvanılar tegmekin üzer biçer*

Abh. Sho. 27’de *kaltı kañlınıç çuğınça* **oksuz üzüksüz** *kök kalıktın akılı qıdılu*

Son olarak form, **ETS**’deki bir şiirde rastlanılan ikilemede kullanılmıştır. İkilemedeki *oksuz* formu “desteksiz” şeklinde değerlendirilmiştir (Arat, 2007, s. 87, 99):

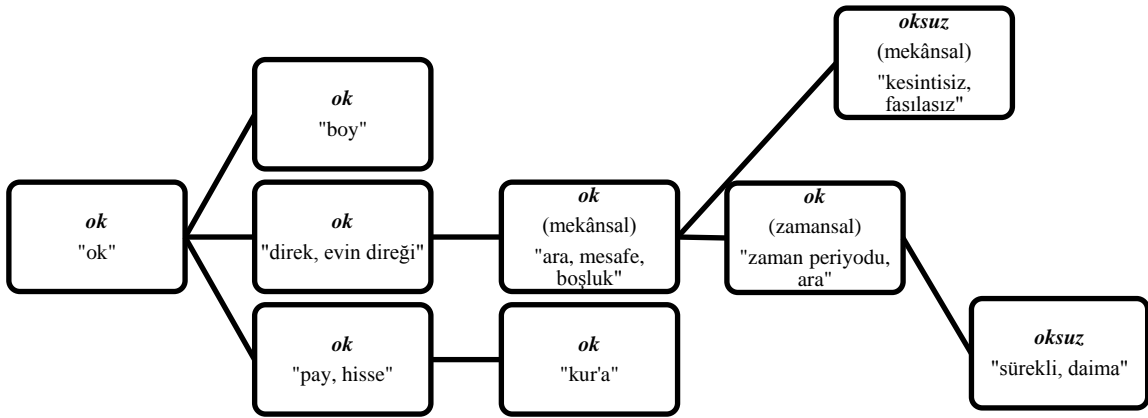
ETS 10’da *anantımadı başlagsız uzun ağlançığ sansar içindeki* **arasız oksuz** *agıtını ine altı yollarta tegşinü turur*

ETS 10’da *adınlar asıgın kılgulug işte* **arasız oksuz** *bar kel kılğalı*

İkilemeler bir araya getirildiğinde; *teginçsiz*, *tutçı*, *üzüksüz* ve *arasız* gibi zamansal kavram alanlarına sahip formlarla birlikte kullanılan *oksuz* formunun da zamansallık kazanmış olduğu görülmektedir. İkilemelerin genellikle “sürekli, daima” karşılığına sahip bir zamansal niteleyici olarak kullanılmış olması, *oksuz* formu için de zamansal bir geçişin tamamlandığını düşündürmektedir. Eski Uygur metnindeki bu tanıklardan olsa gerek, yazıtlardaki *idi oksuz* biçimi, bazı araştırmacılar tarafından “kesintisiz, aralıksız, sürekli, daima” kavram alanlarıyla verilmiştir (Erdal, 2004, s. 346; Tezcan, 2010, s. 273-280). Formun gramerleşmesi ve kavramsal geçişinde rol oynayan +sXz morfemi, tıpkı *ara/arasız* ve *üzük/üzüksüz* biçimlerinde olduğu gibi, zamansallığı sürekliliğe, dolayısıyla zaman çizgisindeki kesintisiz akışa taşımıştır. Burada verilen ikileme şekillerinden başka, herhangi bir ikileme şekli veya zaman dışındaki kavramsal alanı işaretleyen tanıklar bulunmadığı için, formun gramerleşmesi ve kavramsal gelişiminin son aşamasının sıfat ve zarf kategorilerinde “daima, sürekli” olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bütün bu veriler göz önünde bulundurulduğunda *ok* ve *oksuz* formları için belirli metaforik ilişkilerle sahip olduğu kavramsal alanlarının haritalandırılması şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 1

Oksuz formu, Budist Uygur çevrelerinde tanıklanan *teginçsiz*, *tutçı*, *üzüksüz* ve *arasız* gibi formlarla oluşturulan ikileme şekillerinde şüpheye yer bırakmayacak kadar açık bir biçimde zamansal kavram alanına sahiptir. Ancak bu zamansallığını yine bir ikileme formu olan *ok yık* şeklinde bulmak mümkündür. Diğer yandan söz konusu formun son aşamada sahip olduğu zamansallığı, mekânsal kavram alanından transfer yoluyla kazandığı anlaşılmaktadır. Çünkü aynı çevrelerde *oksuz yol* şeklinde tanıklanan biçimlere tesadüf edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki formun kök şekli olan *ok*, temel kavram alanından gelişen diğer kavramlarla birlikte mekânsal bir “mesafe”yi, “ara”yı kazanmış; buradan da zaman çizgisindeki “periyod”a transfer edilmiştir. Bu mantıksal ve metaforik ilişki, tarihsel Türk dili alanları için şaşırtıcı bir durum değildir. Benzer şekillerde, *arasız*, *üzüksüz*, *turkaru* ve *yintem* gibi çeşitli formların aynı gelişimi göstererek zamansallıklarını kazandıkları görülmektedir (Azılı, 2021). Bu yüzden, söz konusu gelişimin tarihsel Türk dili alanlarının karakteristik özelliklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak, oksuz formunun yazıtlarda geçen iki örneği bu bağlamda bir kez daha düşünülebilir. Eğer +sXz morfemiyle çekimlenen form, gramerleşme sürecine VIII. yüzyılda girmişse, gramerleşme ve kavramsal gelişimin son aşaması olan zamansal niteleyici görevi, bu örnekler için geçerli olabilir. Bu durumda, ifadelerde geçen form şu şekilde anlaşılabilir:

KT D2-3'te *ekin ara idi oksuz kök türk ança olurur ermiş* "İkisinin arasında daimî Köktürkler öylece yaşarmış."

Diğer bir ihtimal ise, formun gramerleşme öncesi kavramsal gelişimi tamamlamamış olması ve buna bağlı olarak mekânsallığını korumuş olma ihtimalidir. Kontekste yer alan bazı ipuçları, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. İfadenin öncesinde verilen iki konumsal nokta (*kadırkan yış* ve *temir kapıg*) arasının ifade edilmesi, metnin bağlamında mekânsal bir bütünlüğü akıllara getirmektedir. Bu yüzden ifadenin "İkisinin arasında (toprakları) hep bütün olarak Köktürkler öylece yaşarmış." Bu düşünce, daha önce Mirkamal (2015, s. 23) tarafından ileri sürülen anlamlandırma teklifine yaklaşmaktadır.

Kısaltmalar

Abh.Sho.: Abhidharmakośabhāṣya; **BK:** Bilge Kağan Yazıtı; **BT III:** Berliner Turfantexte III; **BT VIII:** Berliner Turfantexte VIII; **BT XXV:** Berliner Turfantexte XXV; **BT XXIX:** Berliner Turfantexte XXIX; **DLT:** Dîvânü Lugâti't-Türk; **ETS:** Eski Türk Şiiri; **KB:** Kutadgu Bilig; **KT:** Költigin Yazıtı; **KurT.:** Satırlı Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası; **Maitr.:** Maitrisimit Nom Bitig; **ŞU:** Şine Usu Yazıtı; **TT I:** Türkische Turfan-texte I; **TT IV:** Türkische Turfan-texte IV; **Üİ:** Üç İtigsizler; **Ye:** Yenisey Yazıtları

KAYNAKÇA

- AĞCA, F. (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- AĞCA, F. (2015). "Eski Uygurcada İstikaklı İkilemeler". *Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı*. (ed. Bülent GÜL). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 17-30.
- AĞCA, F. (2019). "Kutadgu Biligde ara ... ara(la) Bağlacı Üzerine". *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı (26-28 Eylül 2019)*. *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı Bildiriler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 2020: 59-70.
- ARAT, R. R. (2007). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kocabalçı Yayınları.
- ATA, A. (2012). "Türkolojide Berlin-Varşova Hattı". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. XIX/2: 33-43.
- ATA, A. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYDIN, E. (2012). *Orhon Yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- AYDIN, E. (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- AZILI, K. (2021). *Mekândan Zamana Metaforik Transferler -Eski Türkçe Üzerine Teorik Yaklaşımlı Bir İnceleme-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- BANG, W. - A. von GABAİN (1929). *Türkische Turfan Texte I*. Berlin: ABAW.
- BANG, W. - A. von GABAİN (1930). *Türkische Turfan Texte IV*. Berlin: ABAW.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. (1998). *Abidarim Kunlıg Koşavarti Şastirtakı Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsinden Üç İtigsizler, Giriş, Metin, Tercüme, Notlar, İndeks XXX Levha*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BERTA, Á. (2010). *Sözlerimi İyi Dinleyin: Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını*. (çev. E. YILMAZ). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- ERCİLASUN, A. B. (2014). *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk -Giriş, Metin, Çeviri, Notlar, Dizin-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon, Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- GABAİN, A. von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M. Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENG, S. (2005). *Studies of the Old Turkic Inscriptions*. Beijing: Minzu University Press.
- GENG, S. - H. J. KLIMKEIT (1988). *Das Zusammentreffen mit Maitreya. Die ersten fünf Kapitel der Hami-Version der Maitrisimit, In Zusammenarbeit mit Helmut EIMER und Jens Peter LAUT hrsg., übersetzt und kommentiert. 1. Text, Übersetzung und Kommentar*. Wiesbaden.
- HAMILTON, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi Kötü Prens Öyküsü*. (çev. Vedat Köken). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HASPELMATH, M. (1997). *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages*. München: Lincom.
- KARA, G. - P. ZIEME (1977). "Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Pañđita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti". *Berliner Turfantexte VIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- KARA, G. - P. ZIEME (1986). "Die uigurische Übersetzung des apokryphen Sutras "Fo ding xin da tuo luo ni"". *AoF*, 13: 318-376.
- KASAI, Y. (2011). "Der Alttürkische Kommentar zum Vimalakīrtinirdeśasūtra". *Berliner Turfantexte XXIX*. Turnhout: Brepols.
- KAYA, C. (2011). "Göktürkçe idi oksuz Üzerine". *Orhon Yazıtların Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (I)* (26-29 Mayıs 2010). Bildiriler Kitabı (1. Cilt). Ankara: 463-467.
- MİRKAMAL, A. (2015). "Kültegin ve Bilge Kağan Yazıtlarındaki İDİ O(O)Qs(U)Z Sözü Üzerine". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. IV/1: 16-24.
- SEMET, A. (2014). "Eski Uygurca Çeviri Metinleri Işığında Orhun Yazıtlarının Söz Varlığına Katkılar (I)". *TDAY-Belleten*. 62-1: 7-17.

- SHOGAITO, M. (2014). *The Uighur Abhidharmakośabhāṣya preserved at the Museum of Ethnography in Stockholm, Turcologica*. Band: 99. Herausgegeben von Lars JOHANSON. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- ŞEN, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İnkilemeler*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞİRİN, H. (2015). *Kül Tigin Yazıtı Notlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TEKİN, Ş. (1976). *Maytrisimit-Burkancıların Mehdisi Maytreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. Türk Dilleri Araştırma Dizisi 9. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEZCAN, S. (1974). "Das uigurische Insadi-Sūtra". *Berliner Turfantexte III*. Berlin: Akademie Verlag.
- TEZCAN, S. (2010). "Yazıtlarda Yeni Okuyuş ve Anlamlandırma Önerileri". *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Yayınları: 273-280.
- TUNA, O. N. (1995). "Ekin ara idi oksuz kök türk ança olurur ermiş (KT, D, 2-3) İbaresine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 1993: 77-81.
- WILKENS, J. (2007). "Das Buch von der Südentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılğuluk Nom Bitig". I-II. *Berliner Turfantexte XXV*. Turnhout: Brepols.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch - Deutsch - Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- YILDIRIM, F. vd. (2013). *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig*. Ankara: Bilgesu Yayınları.

ÇAĞATAY TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT TEVÂRÎH-İ GÜZÎDE-İ NUSRET-NÂME'NİN (THE BRITISH LIBRARY NÜSHASI) DİLİ*

Hasan BEKMEZ**
Ufuk Deniz AŞCI***

ÖZ

Moğol tarihi ve onların büyük komutanı Cengiz Han, tarih boyunca birçok araştırmanın ilgisini çekmiş ve hakkında bir hayli eser kaleme alınmıştır. Moğol hükümdarı Cengiz Han'ın doğumu, yaşamı, kişiliği, ailesi, soy kütüğü ve fetihleri ile ilgili yazılmış eserlere "Cengiz-nâme" adı verilir. Bu makalenin konusu olan Çağatay Türkçesi döneminde kaleme alınmış olan Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme de mensur bir Cengiz-nâme'dir. Eserin katalog kaydında ve içeriğinde Hicri 908 (M 1502) yılında yazıldığı bilgisi mevcuttur ancak kim tarafından yazıldığı belirtilmemiştir. Eserin iki nüshası vardır. İncelenen nüsha Londra'daki British Library'de muhafaza edilmektedir. Eser 149 varaktan oluşmaktadır. Eserin temel konusunu Cengiz Han'ın hayatı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra eserde Oğuz Kağan Destanı, Türk ve Moğol kavimleri ile Cengiz Han'ın seçeresi hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu eser dil hususiyetleri açısından Çağatay Türkçesinin özelliklerini yansıtmakla birlikte Oğuz Türkçesine ait kelimelere, eklere ve seslik özelliklere de sahiptir. İmla bakımından eser, noktalı Arap harflerinin noktalarının genellikle kullanılmadığı ve aynı kelimenin farklı bir, iki, üç hatta dört varyantının olduğu bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme, Cengiz Han, Türk-Moğol Kavimleri, Oğuz Türkçesi.

LANGUAGE OF TEVÂRÎH-İ GÜZÎDE-İ NUSRET-NÂME OF THE ERA OF CHAGATAY TURKISH (THE BRITISH LIBRARY ISSUE)

ABSTRACT

Mongolian history and their great commander, Genghis Khan, have attracted the attention of many researchers from past to present, and many works have been written about him. The works written about the birth, life, personality, family, genealogy and conquests of the Mongolian ruler Genghis Khan are called "Genghis-nama". Written during the Chagatay Turkish period, Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme, which is the subject of this article, is also a sample for Genghis-nama in prose. There is information in the catalog record and content of the work concluding that it is written in 908 AH (1502 CE). It is not specified by whom the work is written. There are two copies of the work. The copy analyzed in this study is kept in the British Library in London. The book consists of 149 sheets. The main subject of the work is Genghis Khan's life. In addition, detailed information about the Epic of Oghuz Khan, Turkish and Mongolian tribes, and genealogy of Genghis Khan is given in the work. Although this work reflects the characteristics of Chagatay Turkish in terms of linguistic features, it also has the words, suffixes and phonetic features of Oghuz Turkish. In terms of spelling, the work is a text in which the dots of dotted Arabic letters are not usually used and there are different one, two, three or even four variants of the same word.

Keywords: Chagatay Turkish, The Selected Chronicles of Nusret-name, Genghis Khan, Turkish-Mongolian Tribes, Oghuz Turkish.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 27.08.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.10.2021

* Bu makale, *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme (The British Library Nüshası) (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, AKSARAY; ORCID: 0000-0003-2522-0205, E-posta: hasanbekmez@aksaray.edu.tr

*** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KONYA; ORCID: 0000-0002-3964-7253, E-posta: ufukdenizasci@selcuk.edu.tr

Giriş

Eser Hakkında Genel Bilgiler

13'üncü yüzyılda Cengiz Han tarafından kurulan Moğol devleti, kurulduktan kısa bir süre sonra hızlı bir gelişim göstermiş ve büyük bir alana yayılmıştır. Bu ani ve hızlı genişlemeden dolayı Moğollar ve büyük Moğol İmparatorluğunun kurucusu olan Cengiz Han, birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Özellikle Avrupalı araştırmacılar ve İslam tarihçileri Moğollar ve Cengiz Han ile ilgili hayli eser kaleme almışlardır. Müellifi belli olmayan *Moğolların Gizli Tarihi* (Temir, 2016), Alaaddin Ata Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihan-güşâ'sı* (Öztürk, 2013), Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmiü't-Tevârîh'i* (Aka vd. 2013), Altan Topçî (Gülensoy, 2008), *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme* (Karasoy vd. 2005) gibi eserler Moğol İmparatorluğu ve Cengiz Han ile ilgili yazılmış eserlerden bazılarıdır. *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme* de bu alanda yazılmış eserlerden biridir.

Eserin Fiziki Özellikleri ve Nüshaları

Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme'nin iki nüshası vardır. Birincisi *British Library Or. 3222* numarada kayıtlı olan nüsha, ikincisi ise *St. Petersburg Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmalarında B745* numarasıyla kayıtlı olan nüshadır. Bu makaleye konu olan nüsha, *British Library* nüshasıdır. Nüsha, Charles Rieu tarafından tavsif edilmiştir (Rieu, 1888, s. 276-280). 149 varaktan oluşan yazmanın her sayfasında genellikle 19 satır vardır ancak bazı varaklarda satır sayısı değişebilmektedir. Eser, talik hattıyla yazılmış olup sayfa kenarları kalın çizgilerle çevrelenmiştir. Büyük bölümü mensur olan eserin çeşitli yerlerine Türkçe ve Farsça manzumeler serpiştirilmiştir. Nüshada on altı (16) adet minyatür bulunmaktadır. Eserde eksik ve bir sıvı dökülmesinden kaynaklandığını düşündüğümüz bozuk kısımlar (47b, 64a/16-19, 104a, 116a, 146b, 149a) vardır. Bozuk kısımların birçoğu, -muhtemelen- tarama esnasında tarama cihazının hareket ettirilmesinden kaynaklanmıştır.

Özbek bilim insanı A. M. Akramov, iki nüshayı karşılaştırmak suretiyle hazırladığı çalışmasını, *Tevarih-i Güzide-i Nusret-Name* (1967) adıyla yayımlamıştır. Akramov, çalışmasının sonuna her iki nüshanın tıpkıbasımlarını da vermiştir. *British Library* nüshasının bazı varaklarında bulunan okunamayacak derecedeki bozuk kısımları *St. Petersburg* nüshasından hareketle tamamlamış olan Akramov, çalışmasında her iki nüshada geçen ana başlıkları da varak numaralarıyla birlikte vermiştir.

Eserin Yazılış Tarihi ve Müellifi/ Müstensihi

Eserin müellifi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak metnin başında eserin neden ve kimin emriyle yazıldığı bilgisi geçmektedir. Yazmanın birçok sayfasında (3b/15-17, 70a/8, 140a/8, 141a/9, 143a/6, 147b/1) Muhammed Şibani Han adına "imâmü'z-zamân ve halifetü'r-rahmân" unvanı kullanılmaktadır. 3b ve 4a'da isim verilmeden bu unvan kullanılarak eserin Ebu'l-Hayr Han'ın oğlu Şah Budag Sultan'ın birinci oğlu Muhammed Şibani Han'ın emriyle maiyetinde olan Moğol kâtipleri tarafından yazıldığı bilgisi yer almaktadır. Müellifin beyanına göre eserin yazılma sebebi, Cengiz Han zamanına ait olmak üzere duyulan ve şahit olunan tarihî hikâyelerin, Cengiz Han'ın hatunları ve oğlanlarının isimleri ve hikâyelerinin kayıt altına alınmak istenmesidir (3b/9-19, 4a/1-8).

Eser, Hicri 908 (M 1502) yılının beşinci ayında, Cemaziyelevvel'de yazılmıştır. Eserin yazılış tarihi ile ilgili bilgi yazmada şu şekilde geçmektedir:

Moğol bahşıları Moğol hattı birle bitilgenleryni âsân bolmak üçün taqı Fârisî tili birle bitilgenleryni Türkîge urup tertîb birildi taqı kitâbğa *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme* at(ı) birildi. Bu tevârîh hicrî tokkuz yüz sikkizde Cemâziye'l-evvel ayı cem' itilip bitildi (4a/5-6-7-8).

“Moğol kâtipleri Moğol hattı ile yazılanları düzenlemek için Fars dili ile yazılanları Türkçeye çevirip düzenlediler ve de kitaba Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme adı verildi. Bu eser Hicri 908, Cemaziyelevvel ayında toplanıp yazıldı.”

Öte yandan yazmanın sonunda, “temmet hem 970 (تمت هم ٩٧٠)” (148b) ve “bitildi sene 970 (بيتلدى سنه ٩٧٠)” (149a) ifadeleri geçmektedir. Bu ifadelerden hareketle, eserin giriş bölümünde verilen tarihin eserin yazılış tarihi; 148b ve 149a’da verilen tarihlerinse eserin istinsah tarihi olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin Konusu

Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme özellikle kişi adı, bu kişilerin şecereleri, kavim adları ve yer adları açısından son derece zengin bir tarihî kaynaktır. Eserde 2530 kişi adı, 217 kavim adı ve 374 yer adı geçmektedir. Eserde yer alan 113 ana başlık çizgilerle çerçeve içine alınıp koyu yazılmıştır. Yazmada ana başlıklar dışında birçok alt başlık da bulunmaktadır. Bu alt başlıklar da ana başlıklar gibi koyu yazılmıştır. Alt başlıklarda özellikle kişilerin şecereleri, kavimler, kavim isimlerinin ortaya çıkışı, kavimlerin birbirleriyle münasebetleri, savaşları ve bunların şubeleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Eserde yer alan pek çok ana başlık ve alt başlıklara rağmen eser temelde üç ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm, tahmidname ve Muhammed Şibani Han adına yazılmış bir kaside ile başlar (1b-3b). Sonra Oğuz Han’ın çocuklarının ve torunlarının isimleri açıklanmıştır (5a-6b). Bu bilgilerin hemen arkasından birinci bölüm Oğuz Han’ın tarihi, hikâyeleri ve Oğuz kavimleri ile ilgili açıklamalarla devam etmiştir (7b-8b). Bu bölümde *Uygur, Kanglı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri* gibi kavimlerin isimlerinin oluşumu hakkında bilgiler verilmiştir (9a, 9b, 10a). *Celayir, Sünit, Tatar, Merkit, Kürlevüt, Targut, Oyrat, Barkut, Urasut, Korıkan, Sakayit* ve bunun gibi daha pek çok Türk ve Moğol kavimleri ile bunların şubeleri hakkında bilgiler verilmiştir (11b-27b). Bu bölümde son olarak kavimler arası savaşlar (28a-30a) ile Cengiz Han ve oğullarına bağlı ordu birliklerinin dağılımı hakkında açıklamalar yapılmıştır (30b-35a).

İkinci bölüm genel itibarıyla Cengiz Han hakkındadır. Eserde tarihî açıdan en dikkat çekici unsurlardan biri, Cengiz Han’ın ataları hakkında detaylı bir şecere verilmiş olmasıdır. Eserde bu bölüm şu şekilde yer almaktadır:

Āgāz-ı Dāstān-ı Neseb-i Çingiz Ĥan: Basa Çingiz Ĥannıñ atasınıñ atı Yisügey Bahādır turur, Moğol tili birle içege timek bolur. Anıñ atası Mardan Bahādır, Moğol tili birle ebüge timek bolur. Anıñ atası Qabul Ĥan; anıñ atası Tümene Ĥan, Moğol tili birle budutu timek bolur. Anıñ atası Bay Songur, Moğol tili birle budavdu timek bolur. Anıñ atası Qaydu Ĥan, Moğol tili birle boratay timek bolur. Anıñ atası Dotum Menen, Moğol tili birle dutağun dimek bolur. Anıñ atası Torumtay Çeçen, anıñ atası Tobul Mergen, anıñ atası Buğra Ĥan, anıñ atası Bodançar Mungğak, içigin, içigen, ebügen timek bolur. Kütü Mergenniñ atası Salar Soçı, anıñ atası Sam Soçı, anıñ atası Nebgen Hindun, anıñ atası Oçam Buğrul, anıñ atası Qacu Mergen, anıñ atası Timaç Ĥan, anıñ atası Buqa Ĥan, anıñ atası Qoa-Maral, anıñ atasın ba’zılar Süleymān peygāMBERġa ve ba’zılar Nūĥ ‘aleyhimü’s-selāmġa tigürüp tururlar va’llāhu a’lem (39a/13-19, 39b/1, 40a/17-19, 40b/1-2).

“Cengiz Han’ın soy hikâyesinin girişi: Sonra Cengiz Han’ın atasının adı Yisügey Bahadır’dır, Moğol dili ile rütbeli kişi anlamına gelir. Onun atası Mardan Bahadır, Moğol dili ile büyükbaba anlamına gelir. Onun atası Kabul Han; onun atası Tümene Han, Moğol dili ile dördüncü kuşaktan büyükbaba anlamına gelir. Onun atası Bay Songur, Moğol dili ile beşinci kuşaktan büyükbaba anlamına gelir. Onun atası Kaydu Han, Moğol dili ile

altıncı kuşaktan büyükbaba anlamına gelir. Onun atası Dotum Menen, Moğol dili yedinci kuşaktan büyükbaba anlamına gelir. Onun atası Torumtay Çeçen, onun atası Tobul Mergen, onun atası Buğra Han, onun atası Bodançar Munggak on birinci kuşaktan büyükbaba anlamına gelir. Kütü Mergen'in atası Salar Soçı, onun atası Sam Soçı, onun atası Nebgen Hindun, onun atası Oçam Bugrul, onun atası Kacu Mergen, onun atası Timaç Han, onun atası Buka Han, onun atası Koa-Maral, onun atası bazı rivâyetlere göre Süleyman peygambere ve bazılarına göre Nuh Aleyhisselam'a kadar ulaşır, en doğrusunu Allah bilir.”

İkinci bölümün devamında Cengiz Han'ın hatun ve kumaları (40b, 41a); Cengiz Han'ın çocuklarına verdiği toprakların paylaşımı (41b-46a); Ögetay Han'ın hatunları, kumaları, çocukları, torunları, gerçekleştirilen fetihler ve Ögetay Han'ın ölümü (47b-64a); Yuci Han'ın hatunları, kumaları, çocukları, torunları, gerçekleştirilen fetihler ve Yuci Han'ın ölümü (64b-80b); Çağatay Han'ın hatunları, kumaları, çocukları, torunları, gerçekleştirilen fetihler ve Çağatay Han'ın ölümü (81a-90b); Tuluy Han'ın hatunları, kumaları, çocukları, torunları, gerçekleştirilen fetihler ve Tuluy Han'ın ölümü (90b-117b) hakkında bilgiler yer almaktadır.

Üçüncü bölümde, Ebu'l-Hayr Han ve oğlu Şah Budag Sultan hakkında bilgiler verildikten sonra Şah Budag Sultan'ın oğlu Muhammed Şibani Han'ın şeceresi ve onun döneminde yapılan fetihlerle ilgili bilgiler verilmiştir (117b-149a).

Eserin Dili ve İmlası

Eser, giriş bölümünde verilen bilgiden hareketle Hicri 908 (M 1502) yılında yazılmıştır. M. Fuat Köprülü, Janos Eckmann ve Kemal Eraslan Çağatay Türkçesini sınıflandırırken 16. yüzyılı “*Klasik Dönemin Devamı*” olarak adlandırmışlardır. *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme* bu yüzyılın dil özelliklerini tam anlamıyla yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra eserde, Çağatay Türkçesinde nadir görülen bazı dikkat çekici dil hususiyetleri ile Oğuz Türkçesine ait ses, şekil ve kelime bazlı örneklerle de rastlanmaktadır. Bu özellikler yanında eserin imlasında müstensihinden kaynaklandığı düşünülen pek çok yazım hatası da göze çarpmaktadır. Eserde karşılaşılan bu hususlar aşağıda gösterilmiştir:

1. Eserde en dikkati çeken husus, yazım eksiklikleri ve hatalarıdır. Birçok sayfada bir kelimenin bir kez ya da birden fazla hatalı yazıldığı tespit edilmiştir. Yazım hatalarının hemen hemen tamamı Arap alfabesindeki noktalı harflerin noktalarının konulmamasından kaynaklanmaktadır. Bu eksik ve hatalı yazımlardan bazıları aşağıda gösterilmiştir:

İmlası Eksik Kelime	Okunuşu	Varak/ Satır Numarası
باد شاه	pād-şāh	4a/1
قير	qız	4a/4
برحه	barça	5a/5
بيحنه	biçine	5b/3
بكدور	Bügdüz	5b/9
قنچاق	Kıpçak	5b/10
اوريانكقش	Uryangkit	6b/20
بكرين	Bekrin	7a/1
تاسكقون	Tangkut	7a/1
بول	bol-	7a/3
تاتار	Tatar	7a/7
انا	ata	7a/19
بعلق	ta'alluq	7b/15

تخت	taht	7b/17
تئگری	tiğri	8a/13
ذکر	zıkr	8b/8
خلایق	halâyıq	8b/9
بخشی	yağşı	8b/11
تاریخ	tārîh	11a/5
بیک	big	11b/4
حنکیز	Çingiz	11b/17
حوجی	Cuci	12a/1
تایچیوت	Tayçiyut	12a/2
حغای	Çağatay	12a/5
مونویک	munuñ	12a/11
کونچاک	könçek	12a/14
قوبوقه	Qutuqa	16b/2
قریلتوق	Quriltuq	17a/14
عجب	ta'accüb	18a/13
تبریز	Tebriz	34b/19
وز	yüz	35a/4
تحقیق	taħkik	35a/12
توقامیش	Toqtamiş	35a/15
قوبلوق	Qutluq	35b/1
توقتا	Toqta	35b/1
فنا	fenā	36a/4
آذربانجان	Āzerpāncān	55a/10
سحضور	bī-ħużūr	56a/13
شوگوم	şügün	56b/18
یغان	yağan	57b/6
تئگرو	tigrü	58a/13
باشغیرت	Başğırt	58b/15
بجمان	Bacman	59b/5
اوزونکور	özünüz	59b/16
توقور	tokquz	61a/12
ابیقه	abıqa	61b/2
یولوقتی	yoluqtı	62b/14
تئگرو	tigrü	78a/2
حبات	Cabat	89a/1
بورونعی	burunğı	89b/10
حوریکه	Cörike	91a/10
قوبوقو	Qutuqtu	91a/10
حزانه	ħazāne	93a/2
اورونکتاش	Orung-taş	95b/11
کسک	Keşik	96b/6
قوشچی	Quşçı	96b/6
طعاجار	Toğaçar	97b/15
بخشی	bağşı	99a/16
بتحانه	büt-ħāne	99a/18
برحی	burcı	100a/2
قوبوی	Qutuy	101a/5
انبارچی	Anbarçı	101b/1
قونچی	Qoyunçı	106a/14
قونگورتای	Qongurtay	109b/3

یورو	yörü-	110a/12
ایحور	içür-	110a/16
ایح	iç-	110a/18
یراع	yarağ	110b/3
سجشنبه	pencşenbe	110b/11
کنخاتو	Geyhatu	111a/9
قلقلمور	Qutluğ Timur	111a/2
تفرح	teferrüc	114a/3
غنیم	ğanim	137a/17
ننک	teñ	141b/1
بغی	bağy	142b/1
مرعان	Margınan	143a/6
کور	köz	144a/6
سسه	sene	149a/3

İmlayla ilgili bir diğer husus şahıs adları, kavim adları ve yer adlarının yazımında; yazmanın başında, ortasında ve sonunda farklılıklar göze çarpmasıdır. Aynı şahıs, kavim ve yer adının iki, üç hatta dört farklı yazımıyla karşılaşmıştır. Bu durumda olan örneklerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

a) Kişi Adlarındaki Yazım Farklılıkları

Tögün (15b/2), Tögüz (28a/16)
Naqu (15b/11), Naqu (48a/3)
Sorğan (19a/7), Soluğan (19a/9)
Carğa Linkum (20b/2), Carqum (21b/2)
Toğan Dalu (25a/17), Toğay Dalu (21a/14).

b) Kavim Adlarındaki Yazım Farklılıkları

Ala Yuntlı (5b/6), Alay Yudantlı (6b/10)
Köstemi (5b/15), Ketmi (6b/20)
Qarqın (5b/17), Qarqır (6b/12), Qarqız (11a/1)
Toyaqın (7a/17), Noyaqın (21b/17)
Qarçın (11a/1), Qarqın (7a/2)
Kürlevüt (16a/5), Kürlüevüt (16a/6), Kürelevüt (16a/8)
Süldüz (17b/1), Süldüs (42b/3)
Burulas (27a/15), Barlas (42b/3).

c) Yer Adlarındaki Yazım Farklılıkları

Burğan-Qaldun (6a/5), Bulğan-Qaldun (98a/13)
Senge (6a/9), Seling (16b/9), Selekne (28a/13), Seleken (44a/19)
Cungdu (19b/3), Cungduki (51a/18), Cungdur (98a/8)
Hive (36b/9), Hivak (122b/2)
Taşkend (42a/14), Tatkend (142a/5)

Külüren (43a/16), Kelüren (77b/17)

Namkin (51a/19), Namking (54a/15)

Marağa (104a/13), Marağa (115b/8).

2. Eserde belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma, ilgi ve vasıta hâli ekleriyle teklik üçüncü şahıs iyelik eki için bazı yerlerde ek kullanılmadığı görülmektedir. *kızı(n)* (8a/16), *sözi(n)* (145b/6), *Başğırd(nı)* (59a/16), *Yucinin(ni)* (128b/12), *Semerķand(ğa)* (37a/1), *vilâyet(ğa)* (44a/10), *üstige* (140a/1), *Taşkend(ge)* (146b/8), *sarây(da)* (56b/17), *hayât(da)* (99b/10), *bigleri(din)* (23a/19), *ķavmi(din)* (51a/6), *ķatun(nın)* (9b/4), *Çingiz Ğan(nın)* (29a/14), *Mūsā Küregen(nin)* (109a/11), *cān ķavli (birle)* (122a/15), *anır ķalem(i)* (2b/4), *Uyğur at(tı)* (9a/15).

3. Eserde, Oğuz Türkçesinin bazı ses ve şekil özellikleri ile Oğuz Türkçesi söz varlığına ait olduğu düşünülen bazı kelimelerin varlığı da dikkati çekmektedir. Bunlara ait olduğu düşünülen örnekler aşağıda gösterilmiştir:

a) /d-/ , /-d-/ < /t-/ , /-t-/ değişmesi: *di-* (7b/13) ~ *ti-* (39b/2), *dig* (3b/5) ~ *tig* (40a/12), *dil* (146a/18) ~ *til* (4a/6).

b) /b/ ünsüzünün düşmesi: *yok olurlar* (5a/4), *ma'mūr olur* (123a/8), *ķōş oldu* (142a/16), *ķikmet ile* (2a/5), *yaş ile* (120a/17), *siziñ ile* (143b/7).

c) /g/ ve / ğ/ ünsüzünün düşmesi: *tutan* < *tutğan* (123b/8), *yağlı* < *yağlığ* (35b/14), *ķaķlı* < *ķaķlıķ* (90b/2), *ķirek* < *ķergek* (36b/13), *ķulak* < *ķulğak* (45a/5).

d) Yükleme (belirtme) hâli eki +I'nın kullanılması: *sin+i* (8a/15), *ķarn+iñ+i* (88b/16), *rāz+iñ+i* (132a/5).

e) Yönelme hâli eki +A'nın kullanılması: *sāhil+e* (3b/1), *düşmen+ler+e* (126b/7), *şāh+a* (143a/8).

f) Ayrılma hâli eki +dAn'ın kullanılması: *ķay+dan* (104b/9), *Sikender+den* (126b/7), *dōstın+dan* (133b/12), *düşmen+den* (133b/12).

g) Sıfat-fil eki -DUK'un kullanılması: *yi-düki zaķķum* (131a/13), *iç-düki ķamīm* (131a/13).

h) Geniş zaman olumsuz birinci teklik şahıs için -mAn ekinin kullanılması: *yüz ivür-men* (87b/14), *bil-men* (131b/5).

ı) İsim çekiminde (bildirme) geniş (şimdiki) zaman teklik birinci şahıs çekiminde -Im/-Um ekinin kullanılması: *Ğudā-y-ım* (116b/7), *reh-nümā-y-ım* (116b/7).

i) Dönüşlülük zamiri "kendü" nün kullanılması: Eserde genel olarak dönüşlülük için "öz" zamiri kullanılmaktadır. Bir yerde ise "kendü" zamirine rastlanılmıştır.

Ol öz başın işaret ķılıp ķörgüzdi. "O, kendi başını işaret edip gösterdi." (4b/9), *Olmaz atı kendüñe atanmağıl.* "Olmayacak (yakışmayacak) adı kendine adlandırma." (131b/8)

j) Şu iki kelimenin ikili kullanımında da Oğuz grubu Türk lehçelerinin etkisi olduğu kanaatindeyiz: *kizle-/yaşur-:* "saklamak, gizlemek". *Toķta'îģa yaşura ķaber yiberdi.* "Toktai'ye gizleyerek (gizli bir şekilde) haber gönderdi." (80a/10), *Çingiz Ğannı kızler.* "Cengiz Han'ı kızler." (17b/7-9); *ilig/ķol:* "el (uzuv)". *Ol oğrılar at üstidin ķarmap aldı irse uluğ aģası yitip bir ķolģa yapuşı.* "O hırsızlar at üstünden (onu) kavrayıp alınca büyük ağabeyi yetişip bir eline yapıştı." (14b/4-5), *Yaz ve ķış kündüz su yaķasıda oturup ilig, yüz yumas.* "Yaz ve kış gündüz su kenarında oturup el ve yüz yıkamaz." (64a/11-12)

4. Eserde tespit edilen bazı kullanımlar Çağatay Türkçesi açısından dikkat çekici dil hususiyetlerine sahiptir:

a) Şimdiki zamanın rivayeti “-ydUr irmiş” yapısıyla oluşturulması: *anıñ bilen yürü-ydür irmiş. “onun ile yürüyor imiş.”* (16a/12)

b) Gereklilik kipinin hikâyesi için “-mAk lâzım” yapısının kullanılması: *Bu leşkerge andın öt-mek lâzım boldı. “Bu askerin oradan geçmesi lazımdı/Bu asker oradan geçmeliydi.”* (53a/18-19)

c) “-mAk(çl) bol-” yapısının gereklilik fonksiyonunda kullanılması: *Vezîrğa zarûret bolup anıñ işin yasa-mak boldı. “Vezir’e mecbur olup onun işini yapmak zorunda kaldı.”* (90b/10), *şulhğa rāzî bolup Māverāü’n-nehirniñ üçde bir ülüşin Barakğa bir-mek boldılar. “barışa razı olup Maveraünnehir’in üçte bir hissesini Barak’a vermek zorunda kaldılar.”* (106b/14-15)

d) İstek fonksiyonunda kullanılan “-mAkçl bol-” yapısının eserdeki varlığı: *Rûm ve Haleb ve Şâm pād-şāhları ittifāk kılip sultān üstige yürü-mekçi bol-updurlar. “Rum, Halep ve Şam padişahları anlaşıp sultanın üstüne yürümeye niyet etmişler.”* (56a/10-11)

e) “-er/-mAs” yapısının zarf-fiil işlevinde kullanılması: *Bolad atıdın tüş-er tüş-mesde yana tuluğasıdın ötgüze urdı taķı ikelesi tutaķlaştılar irse Bolad, Türkānnı yığıp başın kisti. “Bolad atından düşer düşmez yine (Türkan’ın) miğferinden deliverdi ve ikisi birlikte (mücadeleye) tutuşunca Bolad, Türkan’ı yıkıp başını kesti.”* (37b/12-13-14)

f) “-Ay/-mAy” yapısının zarf-fiil işlevinde kullanılması: *Dabannı tap-ay tap-may öteyin dip sakınsañ tapķay-sin taķı yolnu tapıp tüketsen otluğ, suluğ yahşı yirlerge yitkey-sin. “Dağı bulur bulmaz geçeyim diye düşün(ür)sen bulursun ve yolu bulursan bitir(ir)sen otlu, sulu güzel yerlere ulaşırsın.”* (42b/13-14)

g) “-ğan -ğan” yapısının zarf-fiil işlevinde kullanılması: *Mundın ferzend bol-ğan bolma-ğanı ma’lûm irmes. “Bundan çocuk olup olmadığı belli değil.”* (48a/2)

Sonuç

Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme*, yazıldığı tarih olan 1502 yılı ve dil hususiyetleri göz önüne alındığında Çağatay Türkçesinin sınıflandırılmasında “*Klasik Dönemin Devamı*” içinde yer almaktadır. Eserde görülen bazı gramatikal unsurlar, eserin Çağatay Türkçesindeki dikkat çekici dil hususiyetlerine sahip olduğunu göstermektedir. Eserde geçen bu dil hususiyetlerinin yanı sıra 2530 kişi adı, 217 kavim adı ve 374 yer adının bulunması eseri tam anlamıyla tarihî bir kaynak yapmaktadır. Eser; Türk dili, tarihi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu sebeple Cengizliler tarihi başta olmak üzere tarih alanındaki araştırmacıların ve Çağatay Türkçesi üzerine çalışan bilim adamlarının istifade edeceği bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

AKRAMOV, A. M. (1967). *Tevarih-i Güzide-i Nusret-Name*. Taşkent.

ARGUNŞAH, M. (2017). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.

AŞCI, U. D. (2012). *Mûsâ-nâme (İnceleme, Transkripsiyonlu Metin, Çeviri, Dizin, Tıpkıbasım)*. Konya: Palet Yayınları.

BEKMEZ, H. (2021). *Tevârîh-i Güzîde-i Nusret-nâme (The British Library Nüshası) (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- CÜVEYNÎ, A. A. M. (2013). *Târih-i Cihân Güşâ*. (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- ECKMANN, J. (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (hızl. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (2014). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları.
- FAZLULLAH, R. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. (çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2008). *Altan Topçî (Moğol Tarihi)*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- GÜLENSOY, T. (2009). *Ötemiş Hacı Cengizname*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.
- GÜLENSOY, T. - P. KÜÇÜKER (2015). *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KAÇALIN, M. S. (1990). *Çinggis Kağan Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KAFALI, M. (2009). *Ötemiş Hacı'ya Göre Cuci Ulusu'nun Tarihi*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- KANAR, M. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü I-II*. İstanbul: Say Yayınları.
- KANAR, M. (2012). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KANAR, M. (2016). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KARASOY, Y. (1998). *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARASOY, Y. - M. TOKER (2005). *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme*. Konya: Tablet Yayınları.
- KARGI ÖLMEZ, Z. (2003). *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PARLATIR, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- RIEU, C. (1888). *Catalogue of the Turkish Manuscripts in British Museum*. London.
- TEMİR, A. (2016). *Moğolların Gizli Tarihi, I Tercüme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

YUNUS EMRE'DE İNSAN

Mahmut SARIKAYA*

ÖZ

Yunus Emre'nin şiirine bakanlar onun "götürü bazar ile" sonsuz bir insan sevgisi ve hoşgörüsü sahibi olduğunu görürler. Çünkü ona göre insan ilâhî bir varlıktır. Bütün yaratılmış âlem, aşk üzeredir; insan da bu aşkın doruklardaki tezahürüdür. Yunus'un bu aşkı duyusu ve yansıması coşkun ve aşkın bir terennüm gibidir. Çünkü o, bu aşkın cezbisine tutulmuş bir "deli derviş"tir... Yunus, yaratılarda Yaratan'ı gördüğü için sever insanı. Çünkü Yaratan da yaratılan da birdir ve "varlığın birliği" söz konusudur. Onun Hakk'ı gerçek sevenlere cümle âlem kardaş gelir söyleyişi de bu düşünceyi ifade eder. Ondaki kardeşlik anlayışı ilâhî varlık ve ilâhî varlığın tezahürlerine bakışının bir sonucudur. Yunus, "varlığın birliğine" inanan bir mutasavvıftır. O'na göre, varlık tektir; o da mutlak varlık olan Allah'tır. Allah'ın varlığı dışındaki her türlü var oluş, yaratıcıdan birer yansıma olup yine yaratıcıya doğru yol alan birer yokluktan (gölgeden, hayâlden) ibarettir. Gölgeden ibaret bu varlıklara "özgün" birer vücut izafe etmek şirktir. Aslında varlık tek bir cevherdir; o da aşk'tan ibarettir. Gerçek anlamda insan da ikilikten kurtulmuş, bu aşk ile bir olmuş insandır. Bu bakımdan, insan, insan olduğu için toptancı (götürü) bir anlayışla sevilir ve hoş görülür. Ama yine de beş parmağın beşi bir olmadığı gibi; her insan da bir değil... 'Âşık insan var, aşksız insan var; hayvan derecesinde insan var, yabancı hayvan gibi insan var... Bir de o taş gibi o kaya gibi olanı var bunun... Söylersin, anlamaz, sesin onun varlığına nüfuz edemez; kayaya seslenmişsin gibi yankılanıp geri gelir... Bu çalışmada Yunus'un çok iyi tanıdığı ve şiirleriyle bize tanıttığı insan tipleri belirlenerek ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âşık İnsan, Aşksız İnsan, Hayvan İnsan, Yabancı Hayvan İnsan, Taş İnsan.

HUMAN IN THE POETRY OF YUNUS EMRE

ABSTRACT

Those who look at Yunus Emre's poetry see that he has an endless love and tolerance for people, with his "götürü bazar ile". In his eyes, a human being is divine. the whole world is about love; human beings are the manifestation of this love at the peaks. Yunus's feeling and reflection of this love is like an exuberant and transcendent chant. Because he is a "crazy dervish" who is fascinated by this love... Yunus loves human beings because he sees the Creator in the created. To him, the Creator and the created are one, and there is the "unity of existence". His saying, "Hakk'ı gerçek sevenlere cümle âlem kardaş gelür" also expresses this thought. The understanding of brotherhood in him is the result of his view of the divine being and the manifestations of the divine being. Yunus is a mystic who believes in the "unity of existence". According to him, existence is one; absolute being is Allah, the absolute being. Every existence other than the existence of Allah is a reflection from the creator and consists of nothingness (shadow, imagination) that leads towards the creator. It is shirk to ascribe "original" bodies to these shadowy beings. In fact, being is a single substance; it is also love. In the real sense, a human being is freed from "duality" and by this way became "one" with this love. In this respect, a human being is loved and tolerated with a wholesale (lump) understanding.

Keywords: Lover, Loveless Person, Animal Human, Wild Animal Human, Stone Human.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 16.11.2021; Yayına Kabul Tarihi: 10.12.2021

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KIRŞEHİR;
ORCID: 0000-0002-2197-0124, E-posta: msarikaya@gmail.com.tr

Giriş

Yunus Emre: *Hak bir gönül virdi başa / Ha! dimeden hayrân olur* (Timurtaş, 2009, s. 63) diyerek “sevmeye hazır bir gönül ile” gelmiştir bu dünyaya. *Gelün tanışık idelüm, işün kolayın tutalum / Sevelüm, sevillelüm, dünyeye kimse kalmaz* (Timurtaş, 2009, s. 83)¹ demiş ve insan sevgisinde olduğu gibi şiirde de güç olanı kolay söylemiştir. Sabahattin Eyüboğlu bu söyleyişi “Halkın dilinde söylenemez sanılan yüksek duygu ve düşünceleri halkın diliyle bal gibi söylemek” olarak tanımlamıştır (Eyüboğlu, 1972, s. 7). Yunus'un, bunu sanat olsun diye yaptığı düşünülemez; fakat “balı yağa katar gibi” (Timurtaş, 2009, s. 95) söylemiş; bu da başkaları tarafından *sehl-i mümteni* olarak adlandırılmıştır.

Onun insan sevgisi de böyledir; o, yaratılanı yaratandan ötürü sever. Çünkü o, yaratılarda Yaratan'ı görmektedir. Yunus için Yaratan da yaratılan da birdir; çünkü “varlığın birliği” söz konusudur... Fakat ondaki insan sevgisini İslam dininden ve tasavvuftan ayırdığınızda bu sevgi boş, kof, gerçeklerden ve hayattan kopuk bir slogan durumuna geliyor. Oysa Abdurrahman Güzel'in incelemesinde Yunus'un şiirlerinde âdeta bir ilmihal kitabının bölümleri tespit edilmiştir (Güzel, 2021).

Yunus'un insana bakışını, insanlık anlayışını ve insan sevgisini dile getiren çok olmuş da onun bize tanıttığı insan tiplerini eserlerinden retorik çalışmasıyla süzüp çıkarmaya çalışan bir girişime pek rastlanmaz.

Türk Yurdu Dergisi'nin 1966'da yayımlanan 200 sayfalık Yunus Emre Özel Sayısında 76 yazı ve şiir yer almıştır ve bunlardan yalnızca Dr. Sırrı Alıçlı'nın yazısında “Yunus Emre'de İnsanlık” başlıklı yazıda bu konu ele alınmıştır. O yazıda da Yunus Emre'nin eserlerinde vasıflarını belirlediği insan tipleri konu edilmemiş, herkesin yaptığı gibi Yunus Emre'nin “insancılığı, insancılığının evrenselliği” genel olarak ele alınmıştır.

Ahmet Sevgi'nin *Yunus Emre'de İnsan Sevgisinin Evrensel Niteliği Üzerine* başlıklı yazısında da bu genel yaklaşımdan başka bir şey yoktur. Yazının başlığına uygun olarak Yunus'un en çok bilinen aşağıdaki beyitlerinden hareketle ondaki insan sevgisinin evrenselliğine dikkat çekilmiştir:

Elif okuduk ötüri bâzâr eyledik götüri

Yaratılmışı severiz Yaradandan ötüri

(Sevgi, 2012, s. 100)

Yetmiş iki millete bir gözle bakmayan

Halka müderris olsa hakîkatte âsîdir

(Sevgi, 2012, s. 101)

Ben gelmedim da'vî için benim işim sevi için

Dostun evi gönüllerdir gönüller yapmaya geldim

(Sevgi, 2012, s. 101)

Ak sakallı bir koca hiç bilmez hâli nice

Emek vermesin hacca bir gönül yıkar ise

(Sevgi, 2012, s. 101)

Bir kez gönül kırdın ise bu kıldığın namaz değil

¹ Faruk Kadri Timurtaş'ın Yunus Emre Divanı'ndan alıntılara atıfta bulunurken bu eserin 2009 ve 2012 baskılarına gönderme yapıldı. Eserlerin bu baskı tarihinden sonraki numaralar ilgili şiirin kitaptaki numarasıdır.

Yetmiş iki millet dağı elin yüzün yumaz değil

(Sevgi, 2012, s. 101)

Yunus'un şiirlerinde âdeta bir ilmihal kitabının bölümlerini tespit etme gayretindeki Abdurrahman Güzel'in yukarıda sözü edilen çalışmasında Yunus Emre'nin eserlerinde tavsif ettiği insan tiplerini belirlemesi tabii ki beklenemezdi. Çünkü amacı bu değildi (Güzel, 2021).

Yunus Emre ve eserleri üzerine en çok çalışan ve bu konuda otuz kadar eser veren Mehmet Kaplan'ın Yunus Emre ve eserleri üzerine yaptığı çalışmalar İsmet Şanlı ve Muharrem Dayanç tarafından kronolojik olarak tespit edilip bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bu tespit ve değerlendirmeler içinde, Kaplan'ın "Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü" (Risâlat al Nushiyya'nın Tahlili), (1973, s. 65-82) ve "Yunus Emre'ye Göre İnsan" (1946, s. 9-11) ve (Kaplan, 1997, s. 21-40) gibi yazılarından hareketle Mehmet Kaplan'ın "genellikle Yunus Emre'nin bir mısra, beyit veya manzumesinden esinlenerek eklettik yöntemle kaleme aldığı yazılarının büyük bir kısmında daha çok 'genel anlamda insan', 'insanın iç dünyası' ve 'insanın toplumdaki yeri' üzerinde durduğu görülmektedir", demiş ve Kaplan'ın "Ebedî Yunus" incelemesinden hareketle "Yunus Emre'nin şiirlerinde üzerinde durduğu insanın daha çok Yunus'un kendisi olduğu, bu nedenle onun kendisini 'aşk eri', 'miskin', 'derviş' gibi kavramlarla nitelediği ve Yunus Emre'nin, 13. yüzyıl Anadolu'sunda sergilediği tavır ile "alp tipi"nin "derviş/veli tipi"ne dönmüş somut bir örneği olduğu" sonucunu Enginün ve Kerman'dan alıntılıyarak çıkarmışlardır (Şanlı vd. 2016, s. 576). Enginün ve Kerman, Yunus'taki "insan" anlayışını ayrıca "İnsanîyetçilik" olarak adlandırmışlardır (1988, s. 235-238).

Son olarak Kırşehir Ahi Evran Üniversitesinde düzenlenmiş Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu'na sunulan bildiriler (İlhan vd. 2020) arasında da Yunus Emre'de insan konusuna hasredilmiş bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu bakımdan Ahmet Doğan'ın çalışması bir yönüyle istisna oluşturmaktadır: Doğan, yazısında Yunus'un en çok üzerinde durduğu "ideal insan" konusunu irdelemiş ve bu "ideal insan" sınırlamasıyla bizim "âşık insan" dediğimiz tipi bir güzel tanıtmıştır (2013, s. 829-839). Tabii burada tanıtılan "insan" yer yer başkalarının da üzerinde durduğu "insan"dır. "Yunus'ta İnsan" konusunu bu boyutuyla inceleyenler daima Yunus'taki diğer insan tiplerini, bu ideal insanı daha belirgin kılmak ve daha iyi anlatmak için kullanmışlardır. Fakat burada sözü edilen "ideal insan" tipinin dışındaki "insan" tipleri de var Yunus'un eserlerinde.

Evet, Yunus'a göre tüm insanlar sırf insan olduğu için toptancı (götürü) bir anlayışla sevilir ve hoş görülür; fakat bütün bu insanlar içinde çeşit çeşit insan vardır... Öyle ya, "insan kısım kısım, yer damar damar..." diyenleri de yabana atmamak gerekir... Yunus da hayatı tüm bu insanlar içinde yaşamaktaydı.

Yunus'un şiiri ilâhî aşk üzere söylendiği için ilâhî bir ahengin terennümü hâindedir. Onun şiirleri coşkun söyleyişin eşsiz örneğidir ve bestelemişçesine akıcıdır. Yunus'un şiirindeki bu "lirizm"ın kaynağı "cezbe" hâline gelmiş "aşk"ın yansımadır. Onun *İşidüh iy yârenler/ aşk bir güneşe benzer* (Timurtaş, 2009, s. 70) deyişi, yeryüzündeki hayatın kaynağının güneş olduğu gibi kâinatta var olan her şeyin kaynağının da "aşk" olduğunu vurgulamaktadır... Bu sebeple ondaki bilgilendirici ve aydınlatıcı söyleyişler kuru bilgiler değil, ışıklar gölgeler gibi, yağmurlar akarsular gibi, esen yeller uçan kuşlar gibi, açan solan çiçekler gibi tabiidir. Çünkü o, aşkı bin bir türlü hâllerıyla yaşamıştır; bu sebeple onun için şiiri de tabii ve âşıkane bir yansımadır.

Yunus, “vahdet-i vücud”a inanan bir mutasavvıftır. O’na göre, varlık tektir; o da mutlak varlık olan Allah’tır. Onun dışında eşya âlemi olarak görünen varlıklar, yaratıcıdan yansımış olup yine yaratıcıya doğru yol alan birer gölgeden, hayâlden ibarettir. Eşyanın kendisine ait bir vücudu yoktur. Görünen bu varlıklara müstakil vücut izafe etmek ise Tanrı’nın varlığı karşısında başka bir var oluş kabul etmek olacağından şıktır. Çünkü varlık tek bir cevherdir; o da aşktan ibarettir. Yunus’a göre kâinatın oluşumu aşk iledir:

Bu yir ü gök ü arş ü ferş ışk dadı ile kayımdur

(Timurtaş, 2009, s. 27)

Yunus, temelde iki tip insandan söz eder: Âşık İnsan, Aşksız İnsan.

1. Âşık İnsan

Yunus, bu dünyada yaşayanlar içinde gerçek ve yüce insan olarak “âşık insan”ı görür. “Âşık insan”ın da türlü hâlleri vardır. Onun için aşk, yaratılışın sırrı, yaratıcı varlığın yansımaları, olduran bir güç ve eksikleri tamamlayan bir cevherdir:

Aşk gelicek cümle eksikler biter

(Tatçı, 1991, s. 38)

Fakat bu da nefsi öldürmeği, görünen yansıma varlıkla ilgiyi kesmeyi gerektirir: Yunus’a göre bunun için:

Derviş bağı baş gerek, gözü dolu yaş gerek, koyundan yavaş gerek’tir. Bunun için:

Gerçek âşık olanların yüzinde nişanı olur

Dün gün turmaz akar anuñ gözleri yaşınuñ kanı

(Timurtaş, 2009, s. 317)

Bâki dirlik seven kişi gerek tuta ışk eteğin

İşkdan artuk her nesnenüñ degşirilür zevâli var

(Timurtaş, 2009, s. 27)

Bu aşkın yolu ise çilelidir. Yunus bu yolda dünyadan geçtiği gibi kendisine bu dünyada verilmiş “cüft” dediği “eş”den de gönlü geçmiştir, ahirette vadedilen cennetten ve cennetteki hurileri koynuna almaktan da vaz geçmiştir. Onun için cennet bahçeleri de bu dünyadaki bağ ve bahçeler kadar değersizdir:

Bugün canum yolda koyam yarın ivazın viresin

Arz eyleme Uçmağunı hiç arzum yok Uçmağičün

Benüm Uçmak neme gerek hergiz göñlüm aña bakmaz

İşbu benüm zarılığum degüldürür bir bağ için

Uçmağ Uçmağum didüğün mü’minleri yêltedigün

Vardur ola birkaç huri arzum yokdur kucmağičün

Bunda dağı virdün bize ol huriyi cüftü halâl

Andan geçti arzum tamam arzum saña ermeğičün

Sûfilere vir sen anı baña seni gerek seni

Hâşâ ben terk idem seni şol bir evle çardağičün?!

(Timurtaş, 2009, s. 185)

Yunus'un ideal insan tipi, bu aşk üzere "olmuş", "kâmil insan"dır. Bu tip, ilahî ahlakla ahlaklanmış, aşk ile Allah'a ulaşmıştır. Bu insan, tûl-ı emel defterin dürmüş, pervâneleyin oda yanmış, yüreğine aşk odun urmuş, cehd eyleyip ol dosta ermiş ve sonunda dost didarın görmüştür:

*Cânını dost yolına koymayan 'âşık mıdur
Cehd eyleyüb ol dosta ırmeyen 'âşık mıdur
'Aşk derdini gönjilde cân ile berkitmeyen
Tûl-ı emel defterin dürmeyen 'âşık mıdur
'Aşk kadehinden içüb nefis dileginden geçüb
Hak yolına er gibi turmayan 'âşık mıdur
Dâ'im riyâzet çeküb halvetlerde diz çöküb
Dost didârın görmeyen sanma ki 'âşık mıdur
'Aşka tanışuk sığmaz degme cân göge ağmaz
Pervâne gibi oda yanmayan 'âşık mıdur
Kişi dertlü olıcak dermân istegen olur
Kendü derdi dermânın sormayan 'âşık mıdur
Ey Yunus sen dostuñuñ cefâsına katlanğıl
Yüregine 'aşk odun urmayan 'âşık mıdur
(Şahin, 2011, s. 137)*

Bütün bunları yerine getiren âşıktır. Bütün bunları yerine getirdikten sonra kişi dünya ile nefsi arasındaki ilişkiyi keser, gerçek varlıkta yok olur; akıldan, idrakten kurtulur ve âşık için ipek ile çulun farkı kalmaz:

*Işk erine dünyada çi harir ü çi palas
Zirâ ki gönjli anuñ dutmadı kibr ile pas
(Timurtaş, 2009, s. 95)*

Aslında gerçek anlamda insan da yaratılışındaki aşk ile ikilikten kurtulmuş, "bir" hâline gelmiş insandır. Bu kurtuluş kişinin maddi varlığının bürümceği olan vücut organlarına kadar varmalıdır:

*Seni Hak'dan yığanı her neyise vir gider
Ne beslersin bu teni sinde kurt kuş yir gider
Ölene bak gözin aç dökülür sakal ü saç
İlan çıyan gelür aç yiyüp içüp sir gider
(Timurtaş, 2009, s. 32)*

Yunus'un burada tanıttığı "âşık insan/ideal insan" gerçekte de kendisidir ve bütün araştırmacılar az çok bundan bahsetmişlerdir. Onun tanıttığı bu insan sonsuz hoşgörülü, evrensel değerlerle insanîyetli, insanlı (hümanist) ve ermiş kişidir.

2. Aşksız İnsan

Yunus bundan başka “aşksız insan” dediği ikinci insan tiplerinden söz etmiştir. Bu ikinci kategoride onun tarif ve tavsif ettiği en az dört insan tipi vardır:

2.1. Sâlûs İnsan

Bunların birincisi maddi ve manevi çelişkiler içinde bocalayan zahitler ve sofulardır. Bu sahtekâr dindarlar kendilerini cübbesiyle, tesbihiyle, sarığıyla pazarlayıp keramet sahibi olduklarını iddia edenlerdir. Bunlar, *cehd eyleyip ol dosta ermeyen, tûl-ı emel defterin dürmeyen, yüreğine aşk odun urmayan, pervâneleyn oda yanmayan ve dost didârın görmeyenlerdir*. Bu tipin davranışlarındaki en belirgin özellik riyadır ve böyle insanlar çelişkiler içinde bocalamaktadır. Yunus bunları kendi ağızlarından konuşturarak şöyle demiştir:

*Sûfiyem halk içinde tesbih elümden düşmez
Dilüm ma'rifet söyler gönlüm hiç kabûl itmez
Söylerem ma'rifeti sâlûslanırım katı
Miskinliğe dönmeğe gönlümden kibir gitmez*
(Timurtaş, 2009, s 776)

Bunlar, nefleriyle mücadele etmemiş, kendini ve rabbini hakkıyla bilmemiş, kolayca Allah'a ulaşabileceğini sanarak aldanmış kimselerdir. Kesinlikle akıllı değil, delidirler; çünkü bunlar dünyaya, maddeye tapınmaktadırlar:

*Uslu degül, delidür yüce saraylar yapan
Âkıbet vîrân olur cümleñün imâreti*
(Timurtaş, 2009, s 291)

Yunus'a göre böyleleri keramet sahibi olduğunu iddia ederek “halka sâlûsluk satan”lardır. Böyleleri yalnız halkı değil, kendilerini de aldatan cahiller olup dünya derdine düşmüş, kıyameti ve hesap gününü unutmuşlardır. Yunus, bu tip insanlara karşı çok katı bir tutum içindedir ve onların, aslında hâlâ kâfir olan nefslerinin kölesi oldukları düşüncesindedir:

*Kerâmetüm var diyen halka sâlûsluk satan
Nefsin müselmân itsün var ise kerâmeti*
(Timurtaş, 2009, s. 291)

O, böylelerine seslenirken bu işin hiç de onların zannettiği gibi olmadığını söyler ve bu yolda kişinin Tanrı yardımına muhtaç olduğunu, bu muhtaçlık durumunun da benlik duygusu ve nefsin iyice ezilip yer ile yeksan olmasıyla ortaya çıkabileceğine inanır. Çünkü Yunus ancak o zaman Tanrı'nın ilgisine mazhar olunacağı düşüncesindedir:

*Dostu kande bulasın sende durmağıla sen
Ol imâret eylemez sen vîrân olmayınca*
(Timurtaş, 2009, s. 262)

Yunus'a göre nefsinin ve benlik duygusunun esiri olanlar “ben dervişim” diyerek yalan iddiada bulunanlardır; böyleleri asla Tanrı'nın varlığına ulaşamayacak ve Hak didarını görmeyeceklerdir:

Ben dervişim diyenler yalan da'vî kılanlar

Yarın Hak didârını görmeyiser göz ile

(Timurtaş, 2009, s. 262)

2.2. Hayvan İnsan

Yunus, “aşksız insan” tiplerinin ikincisi olarak “hayvan” denilebilecek bir insandan söz eder. Bunlarda “âşık insan” diye bir yan gelişmemiştir; bunlar “aşk”tan mahrum olup büsbütün dünyevî ve nefsî davranış içindedirler. Yunus onlara öğüt vermenin gereksizliğini, onların hayvan olduklarını ve öğütten almaz olduklarını şöyle ifade eder:

İşksizlara virme öğüt öğüdünnden alur değül

İşksiz âdem hayvan olur hayvan öğüt bilür değül

(Timurtaş, 2009, s. 121)

Böyleleri öldüğünde hayvan ölmüş gibi olur. Yunus bunların ölümünden söz ederken:

Ölen hayvandurur, âşıklar ölmez (Timurtaş, 2009, s. 88) der ve böylelerini “otlar davara” benzetir (Timurtaş, 2012, s. 50).

2.3. Yabani Hayvan Gibi İnsan

Yunus'a göre “aşksız insan”ların önemli bir çoğunluğu da “yabani hayvan”dır; bunlar evcil hayvandan da beterdirler:

İlm okumaktan garaz kişi kendin bilmektir

Pes kendini bilmezsen bir hayvândan betersin

(Timurtaş, 2012, s. 191)

O, böylelerinin sürüler hâlinde dağlarda dolaştığını, dağlarda yaşamakta olduğunu söyler:

İşbu sözüm anlamayan eydüm saña neye beşzer

Anuñ bigi öküş âdem tağda yürür süri süri

(Timurtaş, 2009, s. 249)

Yunus'a göre böylelerinin zerre kadar aşkı yoktur ve onun için yabani hayvan gibi kalmışlardır: *Bilürsin dünya seveni baykuş gibi yabandadır* (Timurtaş, 2009, s. 317) deyişi de *Bir zerre aşkı olmayan belli bilün yabandadır* (Timurtaş, 2012, s. 51) deyişi de bunu anlatır.

2.4. Taş İnsan

Yunus bununla da kalmaz; yine aşksızlardan olmak üzere “taş insan”dan söz eder ve onları “taş” olarak nitelendirir:

Kara taşa su koyarsañ elli yıl isladurisañ

Hemen taş gine bayağı hünerlü taş olur degül

(Timurtaş, 2009, s. 121)

Bu tipin gönlü, *misâl-i taşa beşzer*. Böylelerinin aşktan yoksun olan gönülleri taş gibi olduğundan “yumuşak söylese” dahi oradan sâdır olan “sözi savaşa beşzer” (Timurtaş, 2012, s. 50).

Yunus böylelerine çok söylemiştir, ama boşuna... O, böylelerinin idraksizliği için *Aşksızlara benüm sözüm / Benzer kaya yankusına* (Timurtaş, 2012, s. 51) demektedir. Yunus bazen bütün bir ülkeyi böyle kendisini anlamaz insanlarla dolu görmüştür:

Ben bir aceb ile geldüm kimse halüm bilmez benüm

Ben söylerem ben dinlerem kimse bilmez dilüm benüm

(Timurtaş, 2009, s. 180)

Öyle ya, evcil hayvanlardan At'a "Deh!" dese gider, eşeğe "Çüş!" dese dururdu. Yabani hayvanlar ürker kaçır ya da hırlar saldırırdı. "Bu taş gibi insanlar hiç etkilenip tepki vermediler..." demek istiyor. Ve bu durum, bu anlatamama durumu hayatı cehennem eder insana. İnsan bu durumda felç de olur, kanser de olur, kalp ve damar hastalıklarına da yakalanabilir. O olgun Yunus'un, o derviş Yunus'un, o ermiş Yunus'un bu dertlerden birine düşmüş olabileceği de yabana atılır bir düşünce gibi görünmüyor insana... Çünkü Yunus gibi insanlar daha derinden duyarak yaşarlar...

Sonuç

Yunus'a göre tüm insanlar sırf insan olduğu için toptancı (götürü) bir anlayışla sevilir ve hoş görülür; fakat bütün bu insanlar içinde çeşit çeşit insan vardır... Yunus bu bakımdan insanları iki genel başlık altında değerlendirmiş gibidir: 1. "âşık insan", 2. "aşksız insan". İncelendiğinde onun "âşık insan" dediğinin kendisi gibi nefsini öldürmüş, maddi her şeyle ilgisini kesmiş, dünya ve ahiretten her türlü beklenti, lütuf ve ihsanlara sırtını dönmüş, yalnız Tanrı'nın varlığı ve birliğine ulaşmayı amaçlamıştır. Onda "aşksız insan" ise en az dört kategoriye ayrılmış gibi görünür:

Bunların birincisi maddi ve manevi çelişkiler içinde bocalayan zahitler ve sofulardır. Bu sahtekâr dindarlar kendilerini cübbesiyle, tesbihiyle, sarığıyla pazarlayıp keramet sahibi olduklarını iddia edenlerdir. Bunlar, *cehd eyleyip ol dosta ermeyen, tûl-ı emel defterin dürmeyen, yüreğine aşk odun urmayan, pervâneleynin oda yanmayan ve dost didârın görmeyenlerdir*. Bu tipin davranışlarındaki en belirgin özellik riyadır ve böyle insanlar çelişkiler içinde bocalamaktadır.

Yunus'un "aşksız insan" kategorisindeki ikinci insan tipi "hayvan insan" olarak tavsif edilmiştir. Bunlarda "âşık insan" diye bir yan gelişmemiştir; bunlar "aşk"tan mahrum olup büsbütün dünyevi ve nefsi davranış içindedirler. Yunus onlara öğüt vermenin gereksizliğini, onların hayvan olduklarını ve öğütten almaz olduklarını şöyle ifade eder:

İşksızlara virme öğüt öğüdünden alur değül

İşksız âdem hayvan olur hayvan öğüt bilür değül

Yunus'taki "aşksız insan"ların üçüncüsü "yabani hayvan" olarak tespit edilmiştir: O, böylelerinin sürüler hâlinde dağlarda dolaştığını, dağlarda yaşamakta olduğunu söyler:

İşbu sözüm anlamayan eydüm saña neye benzer

Anuñ bigi öküş âdem tağda yürür süri süri

Yunus'a göre böylelerinin zerre kadar aşkı yoktur ve onun için yabani hayvan gibi kalmışlardır: *Bilürsin dünya seveni baykuş gibi yabandadır* deyişi de *Bir zerre aşkı olmayan belli bilün yabandadır* deyişi de bunları anlatmaktadır. "Aşksız insan"ların dördüncüsü taş gibidir. Yunus onlara da seslenmiştir ama boşuna... Sesi kayaya çarpmışçasına geri gelmiştir: O, böylelerinin anlayışsızlığı, kavrayışsızlığı ve idraksizliği karşısında *Aşksızlara benüm sözüm / Benzer kaya yankusına* demiştir. Bu durum, o engin hoşgörüsüyle Yunus Emre'nin de hayatını zorlaştırmış olmalı...

Daha önce Yunus Emre'nin insanlık anlayışını ve insancılığını konu alan incelemelerde böyle bir retorik çalışmasıyla bu tespit ve tasnifin yapılmamış olduğu da ayrıca önemle vurgulanması gereken bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

- ALIÇLI, S. (1966). "Yunus Emre'de İnsanlık". *Türk Yurdu, Yunus Emre Özel Sayısı*. 5: 117-122.
- ALPAY, G. (1972). *Yunus Emre'nin Hümanizmasının Temelleri*, Yunus Emre, Sabahattin Eyuboğlu, İstanbul: Cem Yayınevi: 321-323.
- DOĞAN, A. (2013). "Yunus Emre Divanı'nda İdeal İnsan". *Turkish Studies*. VIII/13: 829-839.
- ENGÜNÜN, İ. – Z. KERMAN (1988). "İnsaniyetçilik". *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2: 235-238.
- EYÜBOĞLU, S. (1972). *Yunus Emre*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- GÜZEL, A. (2021). *Bizim Yunus*. İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yayınları.
- İLHAN, N. vd. (2020). *Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ahi Evran Üniversitesi, 4-6 Ekim/October 2018, Kırşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü, Kırşehir.
- KAPLAN, M. (1946). "Yunus Emre'ye Göre İnsan". *İstanbul*. 63: 9-11.
- KAPLAN, M. (1973). "Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlâk Görüşü (Risâlat al Nushiyya'nın Tahlili)". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 21: 65-82.
- KAPLAN, M. (1988). "Ebedî Yunus". *Edebiyatımızın İçinden*. İstanbul: Dergâh Yayınları: 20-22.
- SEVGİ, A. (2012). "Yunus Emre'de İnsan Sevgisinin Evrensel Niteliği Üzerine". *Turkish Studies*. VII/1: 99-103.
- ŞAHİN, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ŞANLI, İ. – M. DAYANÇ (2016). "Mehmet Kaplan'ın Yunus Emre ve Şiirlerini Konu Alan Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies*. XI/20: 567-582.
- TATCI, M. (1991). *Yunus Emre Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- TİMURTAŞ, F. K. (2009). *Yunus Emre Divanı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- TİMURTAŞ, F. K. (2012). *Yunus Emre Divânı*. İstanbul: Kapı Yayınları.

ATASÖZLERİNİN TASNİFLENDİRİLMESİ ÜZERİNE TEMATİK BİR YAKLAŞIM: ANTALYA ÖRNEĞİ

Atila KARTAL*

ÖZ

Türk halk kültürünün yazılı ve sözlü edebiyatının önemli vesikaları olan atasözleri, zamanla kazanılmış tecrübe ve deneyimlerin kısa, özlü ve derin manalar içeren sözlere yansımalarıdır. Atasözleri eğitimden öğretime, tarımdan halk takvimine, tabiatın kâinata, edebiyattan sanata, açlıktan tokluğa, yığıtlıktan korkaklığa, cömertlikten cimriliğe, her konuda söylenmiş yol gösterici, eğitici, uyarıcı, öğretici veciz kalıplaşmış ifadelerdir. Gerek sözlü edebiyatımızda gerek yazılı edebiyatımızda millî kültürümüzün bir parçası sayılan atasözleri zengin bir kullanıma sahiptir. Metinlerle takip edebildiğimiz ilk örneklerini Orhun Kitabeleri'nde ve Divânu Lugâti't-Türk'te görebildiğimiz atasözleri, varlığını ve tesirini kullanım alanını genişleterek, günümüzde de canlılığını korumaktadır. Atasözleri ve deyimler kalıplaşmış ifadelerdir; ancak çeşitli sebeplerden dolayı bu kalıp ifadelerin bazısının kelimesi değişmiş, bazıları bölgesel özellik gösteren kelimelerle zenginleşmiş, bazı atasözleri de günümüzde unutulmuş olabilir. Az sözle çok şey söyleme kudreti bulunan atasözleri sözlü ve yazılı edebiyatımızın, söz varlığımızın en zengin kaynakları arasına girmektedir. Makalede atasözleri hakkında bilgi verildikten sonra bu ifadelerin bireylerin duygu, düşünce ve yaşantısına yansıtılmakta olduğu benzer sözler üzerinden örnekler verilecektir. Bir sonraki aşamada ise Antalya'da kullanılmakta olan ve yazılı kaynaklardan tespit edilen atasözlerinin tematik tahlili yapılacaktır. Ayrıca elde edilen bulgular analiz yöntemi ile varyantlaşma, tema, işlev, konu, eş mana yönleri bağlamında değerlendirilerek Türk atasözleri içindeki durumu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Antalya, Sözlü Kültür, Tema, Düşünce Dünyası.

A THEMATIC APPROACH TO THE CLASSIFICATION OF PROVERBS: THE CASE OF ANTALYA

ABSTRACT

Proverbs are essential documents of in Turkish folk culture, including written and oral Turkish literature. They reflect people's accumulated wisdom through concise sentences loaded with deep meaning. They also encompass a massive philosophy of life in short expressions, independent of the burden of words. Proverbs guide, educate, warn, and instruct. They are concise formulaic expressions that delve into every topic of the human experience, from education to teaching, agriculture to folk calendar, nature to the universe, literature to art, hunger to satiety, bravery to cowardice, and generosity to stinginess. Proverbs are a part of Turkish national culture; and lay at the core of our oral and written culture. The first examples of written proverbs we know of date back to the Orkhon Inscriptions and Divânu Lugâti't-Türk. What's more, they are still timeless – and evolving both in meaning and influence. Sometimes the words within many of these formulaic expressions have change. Some have gotten richer by taking on regional color. Others have been long. Nevertheless, they have the power to say a lot with few words, are among the wealthiest sources of knowledge and language we have. This article – with reference to written sources – will offer you information about proverbs haling from Antalya, Turkey, with a categorical focus on those that highlight personal feelings, thoughts, and lives. Next, we have made an attempt to assess the findings will be assessed through the lens of variant, theme, function, subject, and synonym, and offer insight into their place within the broader scope of Turkish proverbs in general.

Keywords: Proverb, Antalya, Oral Culture, Theme, World of Thought.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 28.09.2021; Yayına Kabul Tarihi: 01.12.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANTALYA; ORCID: 0000-0002-4706-9940, E-posta: atilakartal@akdeniz.edu.tr

Giriş

Dünyadaki bütün milletlerin ve toplulukların atalarından kalmış sözleri vardır. Türk atasözlerini yazılı olarak takip edebildiğimiz Göktürk ve Uygur dönemi yazılı kaynaklarından sonra Dîvânu Lugâti't-Türk, atasözlerimiz için ilk önemli yazılı kaynaktır. XI. yüzyıldan beri değerinden hiçbir şey kaybetmemiş aksine yapılan her araştırma ile yeni bir yönü keşfedilen Dîvânu Lugâti't-Türk, Türkolojinin ve Türk kültürünün en büyük hazinelerindedir. Türk folklorunun ve Türk halk edebiyatının ilk derlemelerinden sayılan Kaşgarlı Mahmud'un eseri, Türk dilinin en eski ansiklopedik sözlüğü olmasının yanında atasözü derlemeleri bakımından da çok değerli bilgiler sunmaktadır. Dîvânu Lugâti't-Türk'ün müellifi Kaşgarlı Mahmud, sözlükte madde başı olarak verdiği kelimelere tanık olarak atasözü ve şiir örneklerini kaydeder. Kaşgarlı Mahmud'un madde başına aldığı bir kelimeyi açıklamak, örneklendirmek için verdiği savlar, bize ataların hayat tecrübeleri, gelenek ve görenekleri, inançları, toplumsal ilişkileri, vb. birçok konu hakkında fikir verebilir. Dîvânu Lugâti't-Türk, eski Türk atasözlerinden hareketle Türk kültürü ve yaşamı hakkında detaylı fikir sahibi olabileceğimiz en hacimli kaynaktır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te tespit edilen atasözleri, birçok araştırmanın ortak konusunu teşkil etmektedir. Ancak Dîvân'daki atasözleri sayı bakımından araştırmacılara göre farklıdır. Abdulahad Nuri, Atalarsözü (1334/1918,1339/1923) adlı eserinde atasözlerinin sayısını 251 olarak tespit etmiştir. Carl Brockelmann 1920'de yayımladığı makalesinde 264 atasözüne yer verir. Necip Asım 1923'te başladığı çalışmasını 1927'de kitaplaştırmış ve eserinde 290 atasözü, Ferit Birtek 1944 tarihli En Eski Türk Sıvları adlı eserinde 291 atasözü tespit etmiştir. Ali Ulvi Elöve'nin Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Halk Şiirleri, Halk Sözlere (Sıvları) (1935) adlı eserinde 266 atasözüne yer verilmektedir. Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* (1972) adlı araştırmasında tekrarlanan sıvları birleştirip deyim niteliğindeki çıkartarak 262 atasözüne yer vermiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'teki atasözleri üzerine kapsamlı bir araştırma yapan Sakaoğlu (1997, s. 261), Dîvân'daki atasözlerinin her araştırmacıya göre farklı sayıların ortaya çıkmasını ortak ilmi değer ölçütlerine göre duyarlı olunmamasına ve atasözü özelliği taşımayan bazı sözlerin atasözü olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Atasözlerindeki bu tutarsız sayıların bir diğer sebebi de Bozok (2021)'un araştırması ile tespit edilmiştir ki bazı araştırmacılar tarafından Dîvânu Lugâti't-Türk'te tekrarlı olan atasözlerinin ayrı atasözleri olarak değerlendirilmesidir.

Kaşgarlı Mahmud farklı Türk coğrafyalarında dolaşmış ve oralardan derlediği atasözlerini aynen almış, aynı manayı ifade eden sözler olsa bile atasözlerinin aslını muhafaza ederek eserine almıştır. *Alın arslan tutar, küçin oyuk tutmas/ Al ile arslan tutulur, güç ile bostan oyuğu tutulmaz* (Atalay, 1985a, s. 81). *Alın arslan tutar, küçin kösgük tutmas/Al ile arslan tutulur, güç ile korkuluk tutulmaz* (Atalay, 1985b, s. 289). *Alın arslan tutar, küçin sıçgan tutmas/Al ile arslan tutulur, güç ile sıçan tutulmaz* (Atalay, 1985c, s. 412).

Günümüzde de devam eden Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan atasözleri üzerine yapılan çalışmalarda araştırmacıların verdikleri rakamlar farklıdır. Atlı (2019, s. 2247), Dîvânu Lugâti't-Türk'teki atasözleri üzerine yapılan bir araştırmasında araştırmacılar ve Dîvân'daki atasözü sayısına dair tespitleri hakkında şu bilgileri vermektedir: Abdülahad Nûrî (1918) 251, Necip Âsım (1919/1920) 290, Carl Brockelmann (1920/1921) 264, Ali Ulvi Elöve (1935) 266, Ferit Birtek (1944) 291, Nevin Aybars (1949) 301, Kaya Türkay (1983) 300'e yakın, Huziahmed Mahmutov (1999) 319, Saim Sakaoğlu (1999) 250'den fazla, Yücel İpek (2004) 252, Ahmet Günşen (2006) 268, Hatice Korkmaz (2007) 293, Serdar Bulut (2016) 268, Sagıp Atlı (2019) ise 282 atasözünün varlığını ortaya koymaktadır. Ercilasun (2020), *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri* adlı eserinde 266 atasözünün Dîvân'da yer aldığını belirtmektedir. Dîvân'daki atasözleri üzerine kitap

boyutunda yapılan en son çalışma olan *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tekrarlı Atasözleri* adlı eserinde Bozok (2021, s. 166), *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* üç yüz civarında atasözü örneği bulunduğunu ifade etmektedir. Bu araştırma ile *Dîvân'daki* atasözü sayısındaki farklılığın nedenlerinden birinin daha vuzuha kavuşturulduğu kanaatindeyiz. Bozok (2021), çalışmasında *Dîvân'da* üç yüz atasözünden kırk üç tanesinin bazen birebir bazen de parçalı, karma veya çeşitli değişikliklerle tekrarlanmış olduğunu ifade ederken araştırmacılar arasındaki atasözü sayısındaki tutarsızlıkların nedenini şu tespitleriyle izah etmiştir:

"Araştırmacıların temel aldıkları ölçütleri kadar, eser içinde KM'nin aynı atasözünü başka bir maddenin örneklendirilmesinde tekrar olarak kullanmasıdır. İçinde ortalama 3 ila 12 kelime barındıran atasözlerinin DLT'de başka maddeler için de kullanılması gayet doğal karşılanabilecek bir durumdur. Sayılar arasındaki farklılık, araştırmacıların bir sözü atasözü kabul edip etmemesinin yanında tekrarlı atasözlerinin de tam olarak tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır."

Ortaya çıkan bu farklı rakamlar bize atasözlerinin tanım, özellik ve değerlendirme kriterlerinin belirlenmesinin akademik ve ilmî araştırmalarda elzem olduğunu göstermektedir.

Türk dilinin en eski ve zengin söz varlıklarından biri olan atasözlerini derleme, tetkik ve tahlil çalışmaları Kaşgarlı Mahmud'dan günümüze kadar devam etmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* atasözleri karşılığı olarak "sav/saw" (Atalay, 1985b, s. 20; Atalay, 1985c, s. 153-155; Atalay, 1986, s. 498) terimi kullanılmıştır. İslami dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinden kabul ettiğimiz ve *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile aynı dönemde yazılan Kutadgu Bilig'de İslamiyet'in etkisi, Arap ve belki de İran tesiri ile yazı dilinde atasözü yerine "mesel" tabiri de kullanılır (Elçin, 1998, s. 623).

Kutadgu Bilig'de "mesel" (208, 273, 1798) kelimesinin yanında atasözü niteliği taşıyan sözlerden önce "*Muñar meñzetü aydı Türkçe mesel*" (1798), "*Mesel keldi Türkçe muñar meñzetür*" (273) gibi ifadelerde atasözlerinin manzum olarak karşılık bulduğu görülmektedir. Kutadgu Bilig'de yer alan atasözleri mesel olarak adlandırılmış ve bu sözden sonra metin içine yerleştirilmiştir (Nalbant, 2016). Konunun örneklendirilmesi Kutadgu Bilig'den seçilen aşağıdaki üç beyit ile sınırlı tutulmuştur.

Muñar meñzetü aydı Türkçe mesel

Başında keçürmiş bu kökçin saçal (1798)

"Görmüş-geçirmiş şu ak-sakal, şu Türkçe mesel, bu hususta, bak, ne der." (Arat, 1998, s. 137; Arat, 1999, s. 197)

Tañ ermez seniñdin meselde kelir

Kayu neñ sewüg bolsa 'aybı barır (3514)

"Sana hayret etmem; meselde de vardır: Hangi şey sevilirse, onun kusurları görünmez." (Arat, 1998, s. 257; Arat, 1999, s. 353)

Mesel keldi Türkçe muñar meñzetür

Anı sözledim men munu yañzatur (273)

"Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der." (Arat, 1998, s. 30; Arat, 1999, s. 42)

Kaynak eserlerde ve halk dilinde atasözleri yerine veya aynı anlamda darb-ı mesel, durûb-ı emsâl, hikmet-i avâm, hikmetü'l-avam, darb-ı mesel/durûb-ı emsâl, mesel, atalar sözü, atalar sözleri gibi terimlerin kullanıldığı bilinmektedir. Eski Türkçede kullanılan sav terimi yerine İslami tesirle Kutadgu Bilig'de mesel sözü kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki

dönemlerde XIV. ve XV. yüzyıllarda Farsçadan dilimize geçen “pend” kelimesinin kullanıldığı ve pendnâmeler yazıldığı bilinmektedir (Oy, 1972, s. 4; Beyzadeoğlu, 2003, s. 1).

Müslüman bir toplumda atasözlerine verilen değeri göstermesi bağlamında Oğuznâme’de yer alan bir atasözünde “*Atalar sözü Kur’an’a girmez, yanınca yelisür. /Birlikte kosup gider; ondan geri kalmaz.*” denilir (Aksoy, 1978, s. 19). Atasözlerinin Kur’an-ı Kerim ile beraber anılmasını, Türk toplumunda atasözlerine güven duyulması ve itibar edilmesi olarak değerlendirebiliriz. Oğuznâme’de tespit edilen “*Atalar sözünü tutmayan yabana atulur, ahrette tamu ehline katılır.*” (Oy, 1972, s. 170) sözü, öğütler ve uyarılar ile dünyada ve ahrette muteber kişilerin atasözlerine kulak veren kimseler olacağına işaret edilmektedir. Aksi hâlde her iki dünyada zararlı çıkacakları yönünde bilgi verilir.

Kaşgarlı Mahmûd, “saw” maddesini açıklarken atasözlerinin bilge adamların sözleri olduğunu, bu sözlerin tutularak özümsemesi gerektiği üzerinde durur:

Bilge eren sawların algıl öğüt

Edgü sawıg edlese özge siñer

“Bilgin adamların sözlerini öğüt olarak al, iyi söz tesir ederse öze siner.” (Atalay, 1985c, s. 155)

Amaç ve Yöntem

Atasözlerini daha iyi anlamak için tema çalışmalarının yöresel atasözlerini de içine alarak yapılması kültürümüze ışık tutabilir. Türkiye’de ve Türk dünyasında bilinen atasözlerinin varlığı yanında yalnızca bir yörede veya dar bir çevrede yaşayan mahallî atasözleri, ağızlardan yapılan derlemeler ve yazılı kaynakların incelenmesi sonucu tespit edilebilir (Oy, 1991, s. 44). Çalışma, bölge ağızlarındaki araştırmada tespit edilen atasözlerinin tematik sınıflandırılması ile yazılı kaynaklardaki varlığı ve bu atasözlerinin tahlil edilmesini, varsa benzerlerini, varyant ve yakın anlamlılarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Makale, sözlü kültürde atasözleri üzerine Antalya’nın doğu ilçelerinden olan Akseki’de ve Alanya’da devam ettirdiğimiz tamamlanmamış projenin ön sonuçlarını içermektedir. Bölgeden tespit edilen yüzlerce atasözünden elde edilecek bulguların analizi ve değerlendirilmesi bir makalenin sınırlarını zorlamak anlamına geleceğinden sadece hacim yönüyle bir sınırlamaya gidilmiştir. Projenin tamamlanması ile elde edilecek veriler bütüncül bir yaklaşımla analiz edilecek ve araştırmanın sonuçları yeniden karşılaştırmalı olarak paylaşılacaktır.

Antalya’da sözlü kültürde yaşayan atasözleri tespit edildikten sonra Anadolu’da kullanılan, benzer düşünceleri dile getirmek için ifade edilen eş manalı atasözleriyle birlikte verilecektir. Makalede Türk Dil Kurumunun Derleme-Tarama Kolu tarafından yurdumuzun çeşitli bölgelerinden derlenen atasözleri ve deyimlerden oluşan Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler/BAAD (1996, 2016) adlı eserdeki Antalya, Akseki ve Alanya’dan derlenen atasözleri çalışmamızda esas alınmıştır. Doküman/eser incelemesi neticesinde elde edilen atasözleri zamanın akışına göre durumu, benzer kullanımlara göre durumu, mahallîleşme ve tematik bakımdan ulaşılan verilerin analizi şeklinde incelenecektir.

Makalede atasözleri konu yönünden tasnif edilirken Aydın Oy (1972), İ. Hilmi Soykut (1974), Nail Tan (1986), Türker Acaroğlu (1992), Şükrü Elçin (1998), Sinan Gönen (2011) ve Metin Yurtbaşı (2012) gibi bazı araştırmacıların eserlerinden faydalanılmış ve tematik bir tasnif çalışması yapılmıştır. Çalışma iki ana kısımdan meydana gelmektedir. İlk

kısımda atasözlerinin Türk kültür tarihindeki yeri, işlevi, değişimleri, sınıflandırılmaları ve özellikleri bağlamında bilgiler verilecektir. İkinci kısımda ise yazılı kaynaklardan tespit edilmiş Antalya'dan kayıtlara alınan atasözleri, tematik bir şekilde sınıflandırılarak Türk atasözleri içerisindeki yeri eş mânalı atasözleri ile tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Halk Bilgeliğinin Söze Dönüşümü ve Atasözleri

Atasözleri toplum hayatını ve yaşantısını yansıtan, bir milletin dünya görüşünü ve değerler yargısını ortaya çıkaran halk edebiyatının sözlü ürünlerindedir. Atasözleri, verilmek istenen mesaja güç katan, iletişimi kuvvetlendiren söz varlığıdır. Bu nedenle sadece Türk dili ve kültüründe değil, tüm milletlerin kültür ve edebiyatında atasözlerinin yaygın bir kullanım alanı olduğu bilinmektedir. Milletleşme sürecini tamamlamış ulusların atasözü diye tabir ettiğimiz özlü ifadeleri, kalıplaşmış sözleri vardır. Bu sözler bize, o toplumun değer yargıları, âdet, gelenek ve görenekleri, duygu, duyuş, düşünüşleri, kültürel kodları hakkında değerli bilgiler verebilir.

Atasözleri milletlerin gözlemlerini, deneyimlerini, tecrübelerini, birikimlerini ve hayata bakışlarını ortaya koyan önemli kaynaklardandır. Atasözleri Türk kültürünü yansıtan en değerli söz varlıklarından biridir. Türk toplumunun vazgeçilmez bir unsuru olan atasözleri, binlerce yıllık Türk tarihinde kazanılan deneyimlerin yanında Türkçenin anlatım kabiliyeti ve ifade kudreti ile de birleşerek ortaya çıkan kalıplaşmış ifadelere dönüşmüştür. Asırlarca hiç değişmeyen atasözleri olduğu gibi zamana ve coğrafyaya göre farklılık gösterebilen, hatta tamamen unutulmuş atasözlerinin varlığı da bilinmektedir. Atasözlerinin ilk nerede, ne zaman ve kim tarafından söylendiği bilinmemektedir. Bilinmeyen zamanlarda ve atalar tarafından söylenen bilgelik taşıyan özlü ifadeler, nesilden nesile söz ya da yazı aracılığıyla aktarılmıştır. Halk tarafından sahiplenilen atasözlerinin varlığını koruduğu ifade edilebilir. Atasözlerinin mutlaka bir ilk söyleyeni vardır; ancak zamanla bu ilk söyleyen unutulduğu için atasözleri, anonim bir nitelik kazanır.

Atasözlerinin özelliklerinden biri de akılda kalıcı olmasıdır. Kulağa hoş gelen, bazen de şiirsel özellikler taşıyan bu ifadeler sıradan zamanlarda hatırlanmayabilirler. İnsanların hafızasında yüzlerce atasözü olmasına rağmen bir seferde onlarcası arka arkaya sayılamayabilir. Ancak uygun durumlarda atasözleri hiç düşünmeksizin söylenirler. Bu da atasözlerinin sosyal yaşamda kendine yer bulmalarını ve mevcut durumu az sözde yoğun ve derin anlamlarla ifade kabiliyetini ortaya koymaktadır. Dil canlı bir varlıktır; bu sebeple dil, zamanla bazı yeni kelimeler kazanabildiği gibi bazı kelimeler de zamanla unutulabilir veya dildeki kelimeler kullanımdan düşebilir. Atasözlerinin bu değişken yapısına dair Bedri Sarıca (2016, s. 87), "*Atasözlerinde Anlama ve Biçime Dayanan Eşlikler*" üzerine yaptığı araştırmasında şu tespitlerini aktarmıştır:

"En eski metinlerden günümüze değin Türk atasözlerinde pek çok sanat unsuru yer almıştır. Kelimelerin müzikal yapısından, anlamın türlü boyutlarından istifade eden bu sözlerin zamana karşı direnenleri olduğu gibi şekil değiştirip farklı yollarla dile getirilenleri de vardır. Ancak her dönemde benzer akıl süzgecinden ve terazisinden çıkan bu sözler, 'Akıl yolu birdir.' sözünde olduğu gibi geleneksel ana biçimini korumuş, muhtevayı zamana ve mekâna göre yeniden kurmuştur."

Atasözleri ve deyimler, yapıları itibarıyla dilin anlam sınırlarını genişleten ve dili canlı tutan söz kalıplarıdır. Mecazlı yapılarıyla atasözü ve deyimler, anlam zenginliği taşımaktadırlar. Hem cemiyet hem de fert için söylenmiş bu sözlerin ifade ettikleri anlamlar bakımından da değeri büyüktür. Çünkü atasözü ve deyimler, lisanında ortaya çıktığı milletin düşünce dünyasına rehberlik eder. Atasözü ve deyimler, taşıdıkları birikim ile hem ait oldukları milletin mazisini aksettiren hem de anlamları itibarıyla o insanlara

yol gösteren yapılarıdır. Bu söz kalıplarının her biri, binlerce yıldır damıtılarak oluşturdukları ifadelerle kültürel mirasın geçmişten geleceğe aktarılmasında kıymetli bir görevi de yerine getirmektedir. Belki bir ömürde elde edilemeyecek kazanımlar, binlerce yıllık bilgi, birikim ve tecrübe atasözleri sayesinde birkaç kelime ile izah edilebilmektedir. Geçmiş doğru anlamak ve geleceği iyi okuyabilmek için atasözleri bu bağlamda mazi ve ati arasında sağlam bir köprü kurabilmektedir. Atasözü ve deyimler hem dil hem de muhteva açısından taşıdıkları birikim ve zenginlikleri ile hepsi birer edebî eser hüviyetindedir (Alemdar, 2019, s. 114).

Her atasözünü ait olduğu toplumun varlığını ve değerlerini yansıtan bir ayna olarak gören Aksoy (1978, s. 27), atasözlerinin ulusal niteliklerini ele alırken şu tespitleri yapmaktadır: "Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yasayıları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır."

Atasözleri, derlendiği il ve bölgenin sınırlarını aşarak Türk dünyasının ortak bir değeri hâline gelebilir. Mahallî olarak düşünülen bir atasözünün benzerini uzak Türk lehçelerinde bulmak, atasözleri hazinesinin mahallî derlemelerle zenginleşebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Derlenmiş atasözlerinin her şeyi aynı olsa bile yayılma alanını göstermesi bakımından derlenip yayımlanmasında da fayda olacağı fikrini savunan Duymaz (1998, s. 334), Türk kültür tarihini aydınlatıcı muhteviyatı bakımından atasözlerini kültürümüzün değer göstergelerinden biri olarak kabul etmektedir.

2. Atasözlerinin Değişikliğe Uğraması

Atasözü atalardan yadigârdır. Bu miras, kalıplaşan ifadeler üzerinde değişikliği kabul etmez. Atasözleri, olduğu gibi muhafaza edilir. "*Derdini saklayan derman bulamaz.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 691) atasözündeki *derman* kelimesi yerine *ilaç* veya *şifa* kelimeleri getirilemez. "*Söz gümüşse sükût altındır.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 1003) atasözünü, "*Söz gümüşse susmak altındır.*" şeklinde kullanmak doğru değildir. "*Atılan ok geri dönmez.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 602) atasözünde *ok* yerine *mızrak*, *gülle* veya *kurşun* kullanılamaz. Ancak yurdun farklı coğrafi bölgelerinde ve çeşitli hayat tarzları içinde türlü türlü şekillerle söylenmiş atasözlerine de rastlanmaktadır. Bunların her biri kendi coğrafyasının dil özellikleri ve kendi çevresinin kelimeleri ile söylenmiş istisna sözler olarak görülmelidir. Bu atasözleri, değişmez kalıp prensibinin dışında kalırlar (Soykut, 1974, s. 33). Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir; ancak bu kalıpların kimi atasözünde çeşitlenebildiğini unutmamak gerekir. Bölgelere göre donmuş kalıplar oluşturan atasözleri vardır. Bazı atasözleri değişik biçimler almış olabilir. Bu durum, atasözlerinin bozulmuş olduğu anlamına gelmez. "*Keskin sirke kabına zarar verir.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 910) atasözü, kimi yerlerde yine zamanla kalıplaşmış şekli ile "*Keskin sirke küpüne zarar verir.*" (Aksoy, 1978, s. 293) biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim bu konuda Oy (1972, s. 104), atasözlerinin ilk kullanılmaya başladıkları dönemlerden bugüne kadar aynı biçimde kalmadığını ifade eder. Sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere ve diğer etkenlere bağlı olarak değişikliğe uğradığını belirtir.

Atasözlerindeki kelime değişimi; Anadolu ile sınırlı kalmamış, tarihi kaynaklarda ve Türk lehçelerinde bu değişimin örnekleri görülmüştür. İlk örneği Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânî'nda görülen "*Agilda oglak togsa arikda otu öner. /Ağilda oğlak doğsa ırmakta, arkta otu biter.*" (Atalay, 1985a, s. 65) atasözü, Antalya'da yapılan bir araştırmada "*Ağilda oğlak doğmadan ırmakta otu biter.*" şeklinde ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Türkçesi kaynaklarında bu atasözü "*Ağilda oğlak doğsa, ovada otu biter.*" biçiminde görülürken aynı tema Altınordu Türkçesinde "*Avlede tuvsa arikta oti piter.*" ile "*Agilda oglak dogsa ovada ot*

biter." şeklinde kullanılan bir atasözü olmuştur. Aynı atasözü, Bulgaristan Türkçesinde "*Ağılda oğlak doğsa, kırdada ot biter.*" şekli ile kullanılırken Kıbrıs Türkçesinde ise "*Mandarada olağ doğsa, ovada otu biter.*" (Çobanoğlu, 2004, s. 61) şeklinde kullanımları, Türk dünyası atasözlerinde görülmektedir. Tarihî ve coğrafi farklara rağmen "ağıl/mandara/avle/agil; ova/arık/kır" gibi lehçesel deşikeler, atasözünün kalıplaşmış yapısına zarar vermemiştir. Türk lehçeleri ile yapılacak mukayeseli çalışmalarda atasözleri hazinesi daha da zenginleşecektir. Atasözlerinin kullanıldıkları dönemden günümüze kadar aynı kalmayıp değişmesi sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere, görgüye, dilin gelişimine, inançlara, törelere, medeniyete ve ağız özelliklerine bağlanabilir (Oy, 1991, s. 44). Dilin, kültürün kendini yenileyebilmesi ve çağına ait olma prensipleri atasözleri için de geçerli olmuştur.

Modern dilde atasözlerinin yeniden oluşum sürecinin devam ettiğini belirten Röhrich, atasözlerinin parodileşmesinde bilinçli ve yaratıcı eleştirinin varlığına dikkat çeker. Aynı şekilde bugün atasözlerinin yeniden oluşum tecrübelerinden mahrum bırakılmasının yanlış bir davranış olacağını ifade eder (Röhrich vd. 2009, s. 161).

3. Atasözlerinin Sınıflandırılması

Atasözlerinin kimisi bütün Türk dünyasında, kimisi sadece Anadolu'da, kimisi de belirli bölgelerde bilinip kullanılmaktadır. Şehir ve bölge folkloru kapsamında yapılan monografi çalışmalarında genellikle yöreden derlenen folklorik malzemeler, kendi özel inceleme ve tahlil metotları ile değerlendirilmektedir. Bu çalışmaların içerisinde yüzlerce atasözünün mevcut olduğu bilinmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından yapılan on binlerce deyim ve atasözü derleme çalışmalarından oluşan *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* kitabında her sözün sonunda derlendiği yer gösterilmek suretiyle sözün yayılma alanları kısmen verilmiştir. Anadolu coğrafyası ve Türk dünyası düşünüldüğünde oldukça geniş ve son derece zengin olan Türk atasözlerine dair kıymetli çalışmaların varlığını bilmekle beraber sayılarını yeterli kabul etmek mümkün değildir.

Bazı soru ve zorlukları beraberinde getiren bu çalışmanın en baştaki sorunlarından biri, atasözlerinin yayılma alanı bakımından çok geniş bir coğrafyayı kapsamasıdır ki bu da bireysel araştırmaları vakit ve maddi imkânlar açısından zorlaştırmaktadır. Sınırlanmış alan çalışmalarında ise "*Bölge atasözlerini, genel atasözlerinden ayıran özellik(ler) nedir?*" Sorusu ilk cevap verilmesi gereken sorulardandır. Oy (1972, s. 73-74), bölge atasözlerinin nitelikleri konusunda yapmış olduğu tasniflemelerde şu dört hususa dikkat çekmektedir: "a) Ağız özellikleri, b) Topografik özellikler, c) İklim özellikleri, ç) Yaygınlık."

Atasözleri üzerine yapılan sınıflandırmalardan biri de yayılma alanıyla ilgili olan tasnif çalışmasıdır. Aksoy (1978, s. 29), atasözlerinin yayılma alanlarını kullandıkları yer ve zaman bakımından dört kısma ayırmıştır: "a) Yurdun her yerinde kullanılanlar, b) Sadece bir bölgede bulunanlar, c) Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar, ç) Eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar."

Araştırmacılar tarafından en çok kullanılan yöntemlerden biri de atasözlerinin içerdiği konulara göre sınıflandırılması olmuştur. Her ulusun karakterine dair ipuçlarını, atasözlerinde bulmak mümkündür. Düşünce dünyası, hayat görüşü, kişilerin ve toplumun yaşayışına yön veren ölçütler, uyarılar atasözlerine yansımıştır. Oy (1972, s. 17), *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı çalışmasında konuya göre tasnifinde şu başlıkları esas almıştır:

"Atasözlerimizde Ulusal Değerlerimiz, Türklük Konusunda Atasözleri, Atasözlerimizde Sosyal Yaşantı ve Sosyal Değerler, Atasözlerimizde Din, Atasözlerimizde Tasavvuf İzleri, Sağlık ve Ölüm Konusunda Atasözleri,

Ekonomi Üzerine Atasözleri, Atasözlerimizde Doğa (Tabiat) ve Evren (Kâinat), Hayvanlarla İlgili Atasözleri, Atasözlerimizde At, Atasözlerimizde Tarım ve Hayvancılık, İklim ve Halk Takvimi Üzerine Atasözleri”

Konularına göre atasözlerini tasnif eden araştırmacılardan biri de İ. Hilmi Soykut'tur. *Türk Atalar Sözü Hazinesi* adlı eserinde konularına göre atasözlerini tasnif ettiği çalışması ayrıntılı çalışmalar arasında dikkat çekicidir. Eserin sonunda hazırlanmış olduğu on altı sayfalık Kavramlara Göre Tasnifli Atasözlerine Ait Özel İndeks'in buraya sadece ana başlıklarını aktarıyoruz:

“Allah ve İnsan; Tabiat, Adam-İnsan; Kadın; Erkek ve Kadın; İnsan ve Sıhhat, İnsanda Beğenilen Hâller, İyi Vasıflar; İnsanda Hoş Görülmeyen Kötü Hâller, İnsan ve Tabiat; İnsan ve Toplum; İnsan ve Çeşitli Marifet, Meslek ve San'atlar; İnsanoğlunun Hayat Boyunca Rastladığı Maddi Davranışlar, Durumlar, Hükümler, Olaylar ve Tepkiler; İnsanoğlunun Hayat Boyunca Rastladığı Manevi Davranışlar, Durumlar, Hükümler, Olaylar ve Tepkiler; Türlü İşler ve Durumlar Hakkında, Ataların Açık ve Kesin Öğütleri; Hayvanlar ve Bunların Özellikleriyle İlgili Sözler; Çeşitli Konularda Atasözleri” (Soykut, 1974, s. 437-452).

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde atasözlerini konulara göre şöyle tasnif etmiştir:

I. İnsan ve Değerler

A. Yüceltilen Değerler: a. Dostluk, b. İyilik, c. Sabır, d. Sebat, azim, e. Bağışlama, f. Fedakârlık, g. Aşk, sevgi, h. Temkin, ihtiyat, ı. Digergâmlık, i. Hayata bağlılık.

B. Yerilen Değerler: a. Cimrilik, b. Yalancılık, c. Suçu yüklenmemiş, d. Tenkide tahammülsüzlük, e. İhtiyatsızlık, f. Öfke, g. Nankörlük.

C. İnsan karakteri ve kişilik

II. İnsan-Cemiyet

a. Sosyal iş birliği, dayanışma, b. Sosyal hiciv, c. Mevkie rağbet, d. Yöneticilik, e. Kanun fikri, f. Mülkiyet, g. Ekonomi, h. Eğitim, ı. İş ve zamanın değerlendirilmesi, i. Kabiliyetlerin değerlendirilmesi, j. Düşmana karşı uyanık olma.

III. Bilgi ve Hakikat

IV. Dünya Görüşü

A. a. Kader fikri, b. Nasip, c. Tanrı,

B. Determinizm (sebebe-netice münasebeti)

C. Değerlerin Değişmesi (Elçin, 1998, s. 629-632).

Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü adlı eseri hazırlayan Metin Yurtbaşı (2012), çalışmasında Türkiye ve Türk dünyasından seçilmiş kırk bin atasözünde en çok öne çıkan 172 kavramsal konuyu sistematik olarak ele almıştır.

Semboller, soyut ve somut anlamlar aracılığı ile dile anlatım gücü ve zenginliği katan atasözleri, sözlü kültürün damıtılmış ifadeleri olarak, coğrafyalar farklı olsa bile ortak değerler taşıyan toplumlarda benzer ifadeler üretirler. Tema, bir eserde işlenen ana konu, temel motif (TS, 2011, s. 2315) olarak izah edilmiştir. Atasözleri taşıdığı manalar çerçevesinde benzer temalı olanlar bir araya getirilerek ortak başlık altında tematik olarak sınıflandırılmıştır. Nesnelere, olayların veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel mefhumu olarak ortaya çıkan bazı kavramların (acelecilik, açlık, duygu-üzüntü-gam,

evlilik-aile kurma, görünüş, hayâ-utanma-ar, iletişim-konuşma, kendini beğenme-kibir, tutumluluk-tasarruf-biriktirme, Yörüklerle dair) atasözlerine yansımaları incelenmiştir.

3.1. Acelecilik

Acelecilik; aceleci olma durumu, sabırsızlık, ıvencenlik olarak Türkçe Sözlük'te (TS, 2011, s. 7) açıklanmıştır. Acelecilik insanın yaratılışında mevcuttur. Ku'an-ı Kerim'de (21: 37; 17: 11) "*İnsan aceleci (tabiatta) yaratıldı.*" ve "*İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir.*" buyrulurken ayet-i kerimeler ile bu hakikat, Kur'an-ı Kerim gözüyle izah edilmektedir. Tirmizi'den rivayet edilen bir Hadis-i şerifte ise "*Teennî Allah'tan, acelecilik şeytandır.*" (Beyhakî, 6/211, 4058) buyrulmaktadır. Aceleciliğin dinî kaynaklara göre tavsiye ve teşvik edilmediği görülmektedir. Kültürümüzde de aceleciliği, sabırsızlığı kötü huylar içinde bulabiliriz. Hızlı olmak ile aceleci olmak farklıdır; ama çoğu zaman birbiri ile karıştırılır. Acelecilik bir zorlama, zamanı gelmeden vaktinden evvel olmazı oldurma isteğidir. İçinde bulunduğumuz modern dünya insanı yarıştırmak, hızlı olmak zorunda bıraksa da hız ve acele dengesini iyi ayarlayamayanların sonuca ulaşamayıp hatta hüsrana karşılaşmaları ihtimaller arasındadır. Atalarımız acele ile yapılan işlerde sağlıklı neticeler alınamayacağını gözlemleyerek bu konuda sabırsızlık gösteren veya gösterecek olan kimselere yol gösterip, uyarıda bulunup rehberlik eden sözleri miras bırakmışlardır. Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçen savda "*İwek sinek sütte düşür. /Aceleci sinek süte düşer.*" (Birtek,1944, s. 28; Atalay, 1985b, s. 13) denilmektedir. Acelecilik fena sonuçlar doğurabildiği için insanlar işlerinde acele etmemelidir. Antalya/Alanya'dan derlenen "*Acele etme, dilini ısırırsın (dişlersin).*" (BAAD, 2016, s. 25) atasözü, bunlardan birisidir. Antalya/Akseki'den derlenen "*Bir denmeden iki denmez.*" (BAAD, 2016, s. 63) atasözü de acelecilik başlığı altında değerlendirilebilir. İnsan bir anda hedefine ulaşamaz, sabır gerekir. Kutadgu Bilig'de acele işin olumsuzluklarla neticelenebileceği beyitte şöyle dile getirilir.

İwe kılmış işler neçe yig bolur

İwe bışmış aşnı yise ig bolur (632)

"Acele ile yapılan işler daima çığ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur." (Arat, 1998, s. 56; Arat, 1999, s. 79)

Kutadgu Bilig'de acele etmenin neticesinin iyi olmayacağı ve acelecilik sebebiyle pişmemiş bir yemeği yiyen kişiye bu yemeğin fayda yerine zarar vereceği uyarısında bulunulmuştur. Bir işte ilerlemek yavaş yavaş, sabır ve teenninin yanında ölçü ile olur. Acele yapılan işlerde hata yapma olasılığı fazladır. Anadolu'da bilinen ve yazılı kaynaklardan tespit edilen aynı temalı diğer atasözleri şöyledir:

Acele bir ağaçtır meyvesi pişmanlıktır (Yurtbaşı, 2012, s. 1, 559).

Acele eden dilini ısırır (Soykut, 1974, s. 70; Yurtbaşı, 2012, s. 2).

Acele eden eve varamaz (Birtek, 1944, s. 28).

Acele eden kadın kıcsız uşak doğurur (Yurtbaşı, 2012, s. 835).

Acele etsen de iş olacağına varır (Yurtbaşı, 2012, s.1, 559).

Acele giden ecele gider (Yurtbaşı, 2012, s. 1, 559).

Acele ile kalkan nedametle oturur (Yurtbaşı, 2012, s. 1).

Acele ile menzil alınmaz (Oy, 1972, s. 245; Soykut, 1974, s. 70; Yurtbaşı, 2012, s.1, 559).

Acele işe şeytan karışır (Oy, 1972, s. 245; Soykut, 1974, s. 70; Yurtbaşı, 2012, s.1, 559).

Acele yürüyen yolda kalır (Oy, 1972, s. 245; Soykut, 1974, s. 70; Yurtbaşı, 2012, s.1, 559).

Aceleci/İven sinek süte düşer (Birttek, 1944, s. 28; Soykut, 1974, s. 70; Atalay, 1985b, s. 13).

Merdiven ayak ayak çıkılır (Yurtbaşı, 2012, s. 2).

3.2. Açlık

Açlık, sözlük anlamı olarak aç olma durumu, kıtlık ve mecaz anlamı olarak da aşırı istek içinde bulunma (TS, 2011, s. 21) manasında kullanılmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca dünya milletlerinin uğraştığı sorunların başında açlıkla mücadele gelmektedir. Orhon Âbideleri'nde hem Bilge Kağan hem de Kül Tigin yazıtlarında Türk milletine "*Türük bodun tok arkuk sen açsar tosık ömez sen.*" Türk halkı sen tok (gözlü ve) aksisin; acıyorsan doyacağını düşünmezsin, bir (de) doyarsan (tekrar) acıkacağını düşünmezsin (Tekin, 2014, s. 46-47) ve "*Türük bodun tok arkuk sen açsık tosık ömez sen bir todsar açsık ömez sen*" Türk halkı, (sen) tok (gözlü ve) aksisin. Açlığı tokluğu düşünmezsin; bir (de) doyarsan açlığı (hiç) düşünmezsin. (Tekin, 2014, s. 22-23) diye seslenilmektedir. Caferoğlu, Orhon Âbideleri'ndeki atasözleri arasında zikrettiği bu ifadeleri manzum şekilde şöyle sunmuştur:

Açsar tosık ömezsen

Bir todsar açsık ömezsen.

Aç olduğun zaman tokluk (nedir) bilmezsin, bir defa doyunca (da) açlık (nedir) bilmezsin (Caferoğlu, 1930, s. 14).

Açlık ve yetersiz beslenme sebebiyle dünyada her yıl milyonlarca insanın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Aç kalan insan karnını doyurabilmek için kendini tehlikeye atmaktan çekinmez. "*Aç adam kendini ateşe salar.*" (Soykut, 1974, s. 71; Yurtbaşı, 2012, s. 8) veya "*Aç, elini kora sokar.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 561) atasözlerinde işaret edildiği gibi çaresiz kalan aç insan her türlü zararı göze alabilir. Açlık sadece aç kişiyi değil başkalarını da dolaylı ya da doğrudan etkileyebilir. "*Aç köpek, fırın duvarı deler.*" (Soykut, 1974, s. 73; Yurtbaşı, 2012, s. 9), "*Aç kurt, yavrusunu yer.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 561) atasözleri, aç kalan ya da bırakılan canlıların kendi yakınlarına bile zarar verebileceğini ve açlık sebebiyle her yola başvurabileceğini vurgulamaktadır. Türk atasözlerindeki açlık güdüsünün Maslow'un güdüler sıralamasına uygun olduğunu belirten Kurt (1991, s. 33), bireyin açlık duyması hâlinde bu ihtiyacını giderme yolunda hazır olacağını ve davranışlarını bu yönde geliştirebileceğini ifade eder. Türk atasözlerinde açlığın bireyde hayal kurmayı arttırdığı gibi sağlıklı düşünmeyi de bozabileceğine işaret edilir. "*Açın uykusu gelmez.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 10), "*Aç tavuk kendini darı ambarında sanır.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 561) ifadelerinde olduğu gibi açlığın birey üzerindeki tesirleri izah edilir. Atasözlerinde açlık güdüsünün bir canlıya neler yaptırabileceğine dair dikkat çeken ifadeler vardır. Açlık hem insanda hem de hayvanda beklenilmedik davranışları ortaya çıkarabilir.

Antalya/Akseki'den derlenen "*Canavarı ormandan açlık çıkarır.*" (BAAD, 2016, s. 73) atasözünde evinden, doğal yaşam alanlarından çıkmayan hayvanların açlık sebebiyle çıkabilecekleri ifade edilmektedir. Ayrıca yaşadığı yerde karnını doyuramayan, kendine yeni yaşam alanları da aramaya başlar. Canlılar pek çok zorluğa katlanabilir; ama açlık her canlı için dayanılması zor bir durum olarak kabul edilmiştir. Aç insan rahat edemez, huzursuz insan ya da canlı yaşadığı çevreyi de etkiler, belki de çevresine zarar verebilir. Aç

insana iyi davranmak onun açlığını gidermez. Atasözlerinde aç insanın ve hayvanın ne durumlara düşebileceği konusunda bilgiler, korunma ve tedbir noktasında uyarılar, bireysel ve toplumsal bir sorun olan açlığın önlenmesi için öneriler bulmak mümkündür. Açlık konusundaki diğer atasözlerinden örnekler şöyledir:

Acıkmış, kudurmuştan beterdir (Soykut, 1974, s. 73; Yurtbaşı, 2012, s. 560).

Acındırırsan arsız olur, acıktırırsan hırsız olur (Soykut, 1974, s. 242; Yurtbaşı, 2012, s. 560).

Acıyan, uyumuş; acıkan uyumamış (Soykut, 1974, s. 71; Yurtbaşı, 2012, s. 561).

Aç, aman bilmez; çocuk, zaman bilmez (Yurtbaşı, 2012, s. 8).

Aç itin menzili olmaz (Yurtbaşı, 2012, s. 11).

Aç kedi, yavrusunu yer (Yurtbaşı, 2012, s. 9).

Aç kurt, aslana saldırır (Soykut, 1974, s. 73; Yurtbaşı, 2012, s. 561).

Aç kurt, yavrusunu yer (Yurtbaşı, 2012, s. 561).

Aça dokuz yorgan örtmüşler, yine uyuyamamış (Yurtbaşı, 2012, s. 11).

Açlık, tilkiyi aslan yapar (Yurtbaşı, 2012, s. 11).

Kurdu, ormandan açlık çıkarır (Yurtbaşı, 2012, s. 901).

Tok aslandan korkma, aç kediden kork (Yurtbaşı, 2012, s. 597).

3.3. Duygu-Üzüntü-Gam

Neşe, eğlence, üzüntü, kin, nefret, dert, tasa, kaygı, sevgi, saygı, aşk vb. duygusal örüntüler insan içindir. İnsanın tabiatında cesaretin bulunması kadar korkunun bulunması da doğaldır. Her insanda bulunan bu duygulara karşı uyarıcıların ortaya çıkması durumunda bireysel tepkiler meydana gelmektedir. Kişilikte duygular, nitelik ve nicelik olarak farklı olabilir. Bu farklılığa duyguların şiddeti denir. Benzer olay ve uyaranlar karşısında her insanın tepkisi aynı oranda olmayabilir. Atasözlerine üzüntü, öfke, kaygı, korku, yiğitlik, inatçılık vb. konuların yoğun olarak yansıdığı görülmektedir. Menfi duyguların kişiye zararı olabileceği "*Keskin sirke, küpüne (kabına) zarar (-dır).*" (Aksoy, 1978, s. 293) ve "*Öfke ile kalkan, zararlar (ziyanlar) oturur.*" (Aksoy, 1978, s. 329) atasözlerinde ifade edilmektedir. Bilimsel araştırmalar neticesinde de üzüntü, stres, kaygı, korku gibi duyguların başta mide ve baş ağrısı olmak üzere çeşitli hastalıklara sebep olduğu kanıtlanmıştır. "*Demir nemden, insan gamdan çürür.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 689), "*Ağacı kurt, insanı dert yer.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 566), "*Duvarı nem, insanı gam yıkar.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 716) atasözlerinde hem ruh sağlığı hem de beden sağlığına üzüntünün, sıkıntının insana verebileceği zararlara dikkat çekilmektedir (Kurt, 1991, s. 80-83). Anadolu'da sözlü kültürde sıkça karşılaşılan "*Ağlayan, gözden olur; dövünen, dizden olur.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 778) ifadesi, Antalya'da "*Ağlarsan gözüne, yemezsen özüne.*" (BAAD, 2016, s. 32) şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Bu başlık altında verilen atasözlerinde genel olarak olumsuz tutum ve davranışların insan psikolojisine ve fizyolojisine verebileceği zararlara işaret edilmektedir. Konuya dair çağrışım yapan yazılı kaynaklardan tespit edilen atasözlerinden örnekler şöyledir:

Ağacı kurt, insanı dert yer (Yurtbaşı, 2012, s. 566).

Ağlaya ağlaya gözden olursun (Yurtbaşı, 2012, s. 570).

Demir nemden, insan gamdan çürür (Yurtbaşı, 2012, s. 689).

Duvarı nem, insanı gam yıkar (Yurtbaşı, 2012, s. 716).

El için ağlayan gözsüz kalır (Yurtbaşı, 2012, s. 570).

El için ağlayan iki gözden çıkar (Yurtbaşı, 2012, s. 570).

3.4. Evlilik-Aile Kurma

Aile, toplumu oluşturan en küçük bütündür. İlk insandan günümüze kadar aile kurumu varlığını ve önemini korumuştur. Birey ve toplum ilişkileri bağlamında toplumun en temel ögesi olan aile kurumunun oluşturulması, Türk kültür medeniyeti dairesinde en önemli işlerden biri olmuştur. Bir kadın ve bir erkeğin evlenmesiyle kurulan aile, toplumun en temel birimidir. Aileler, toplumları ve milletleri oluşturan yapı taşlarıdır. Türk kültüründe aile kurumu, evlilik öncesi, evlilik esnası ve evlilik sonrası pek çok kültürel zenginliği, inanç, âdet ve göreneği barındıran köklü bir müessesedir. Halk kültüründe geçiş dönemlerinden biri olan evlilik üzerine sözlü ve yazılı edebiyatımızın zenginliği dikkat çekicidir. Atasözlerimiz; aile bireylerinden karı, koca, kaynana (kayınvalide), kaynata (kayın baba, kayın peder), evlenilecek erkek ve kadın, kurulan yuvanın huzuru, refahı, geçimi vb. konular üzerine söylenmiş özlü sözler hazinesidir. Antalya'dan derlenen "*Al, görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al, görmemişin kızını tutsun ilene ilene.*" (BAAD, 2016, s. 36) atasözü, gelin kızın aile yapısını ve terbiyesini yeni yuvasına taşıyabileceğine işaret etmektedir. Türk kültürüne göre gelin olacak kızın yetiştiği aile ve onu yetiştiren anne önemli bir referanstır. Atasözünde "*Kenarına bak, bezini al; anasına bak, kızını al.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 199) denilir. "*Tatlıyı küpten almalı, kadını kökten.*" (Soykut, 1974, s. 144) sözüyle evlenilecek kişide soyun ve aile kökenlerinin önemli bir kriter olduğu belirtilmektedir. Asalete dair dikkat çekilen bir başka atasözünde "*Asıl azmaz, bal kokmaz.*" (Tülbentçi, 1977, s. 65; Aksoy, 1978, s. 140) denilmektedir. Atasözleri insanlara uyarıda bulunur, bazen de kılavuzluk eder. Kızlar için anneler önemli bir rol modelidir. Annelerine özenerek veya annesinin etkisinde kalarak yetişen kızlar hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler, kız analarına bakarak fikir sahibi olabilirler. Kızlar için annelerin rehberliği ve öğreticiliği önemlidir. Dede Korkut Hikâyeleri'nden günümüze kadar değişmeden gelen atasözlerimizden biri olan "*Kız anadan görmeyince öğüt almaz.*" (Ergin, 2004, s. 74) ifadesi, Türk kültüründe ana-kız ilişkilerinin farklı bir yönünü aydınlatması açısından oldukça değerlidir. Kutadgu Bilig'de evlat, atasının gözünün ışığı görülmüştür. Evladın gözün ışığı ve canlılığı olarak görülmesi, evlat ile göz arasında bir ilişki kurulması beyitte şöyle dile getirilmiştir:

Yime yaqsı aymıs bu Türk buyrukı

Körür köz yarukı oğul kız okı (1163)

"Bir Türk veziri de çok güzel söylemiş: Oğul kız, hakikatte, gören gözün nurudur." (Arat, 1998, s. 94; Arat, 1999, s. 133).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde de oğul, babanın yerine yetişeni, iki gözünün biri olarak kabul edilir. Türk aile yapısında çocuğa verilen değer açısından Dede Korkut Hikâyeleri evlat sahibi olmanın toplumda statü sahibi olmakla eşdeğer kabul edilmesini anlatır. Beylerden oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa buyur ederler. Oğlu, kızı olmayan beylerin kara otağa oturtulup altına kara keçe serilmesi bu bakış açısının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Ergin, 2004, s. 79). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Türk aile yapısında ve toplum hayatında erkek evlat sahibi olmanın kıvanç kaynağı olduğu ifade edilir. Bu övünç sadece soyun devamı olarak görüldüğü için değildir, aynı zamanda erkek evlat, beylik ve devlet idaresinin doğal vârisi kabul edildiği içindir (Yücel Çetin, 2015, s. 57). Dede Korkut Hikâyeleri'nin Giriş bölümünde "*Oğul atanuñ yetiridür, iki gözünüñ biridür. Devletlü oğul kopsa ocağınıñ közidür. Oğul dağı neylesün baba ölüp mal kalmasa. Baba malından ne fâ'ide başda devlet olmasa*" (Ergin, 2004, s. 74) ifadeleri, babanın

davranışlarıyla oğulun eğitilebileceğini anlatır (Yücel Çetin, 2015, s. 58). Kutadgu Bilig'de geçen şu ifadeler ata-oğul ilişkisini dile getirmesi açısından dikkat çekicidir.

Negü ekse yirke yana ol önür

Oğul toğsa kılkı atağa yanur (1624)

Yere ne ekilirse, yine o biter; oğlunun tabiatı da babasına çeker (Arat, 1998, s. 125; Arat, 1999, s. 179).

Bu beytin birinci mısraında geçen, "*negü ekse yirke yana ol önür /yere ne ekilirse, yine o biter*" ifadesi "*Herkes ektiğini biçer*" (Yurtbaşı, 2012, s. 443) atasözünü hatırlatmaktadır. İkinci mısraıda ise "*Oğul toğsa kılkı atağa yanur / oğlunun tabiatı da babasına çeker*" sözleriyle evladın ataya benzemesi durumu ifade edilir. Bitkilerin topraktan beslenmesi gibi çocuklar da her bakımdan ebeveyninden etkilenebilir ve davranışlarını, onlardan gördüklerine ve öğrendiklerine göre şekillendirebilirler. Aynı bağlamda Dede Korkut Hikâyeleri'nin Giriş bölümünde geçen "*Oğul atadan görmeyince sufra çekmez.*" (Ergin, 2004, s. 74) atasözü de soya çekim ve etkileniş kavramlarının ata ve evlat arasındaki etkisi konusunda sistematik bir tesirin yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Aile; toplumda bireylerin yetiştirildiği bir nevi okul, anne ise eğitimci gibidir. "*Yuvayı yapan dişi kuştur.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 702) atasözü, ailede kadının işlevini anlatmaktadır. Aileyi kurmada, koruma ve kurtarmada, ailenin oluşmasında ve yıkılmasında, en büyük rol kadının omuzlarına yüklenmiştir. Türk halkı; evliliğe, aile kurmaya, ailenin refahı ve huzurunu sağlamaya, aile aracılığıyla nesillerin yetiştirilmesine özen göstermiştir. Bu konunun değerlendirilmesine ışık tutabilecek diğer atasözleri şöyledir:

Al, dilencinin kızını tutsun dolanı dolanı; al, devletlinin kızını tutsun döleni döleni (Yurtbaşı, 2012, s. 699).

Al, gördüğün kızını tuttur dolam dolam; al, görmediğin kızını tuttur dolanı dolanı (Yurtbaşı, 2012, s. 210).

Al, görgülü kızını tutsun gümreni gümreni; al, görgüsüz kızını tutsun somranı somranı (Tan, 1986, s. 69).

Al, görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al, görmemişin kızını tutsun ilene ilene (Yurtbaşı, 2012, s. 577).

Al, kibar kızını işlesin bulana bulana; al, çıtak kızını gezsün ilana ilana / eğlene eğlene (Tülbentçi, 1977, s. 43; Yurtbaşı, 2012, s. 578).

Al, zenginin kızını döndürsün babası evine; al, fakir kızını göndersün babası evine (Tan, 1986, s. 19).

Anadan gören inci dizer, babadan gören sofraya yazar (Yurtbaşı, 2012, s. 51).

Ocaktan kız almalı (Yurtbaşı, 2012, s. 939).

Oğlan, atadan/babadan öğrenir sofraya kurmayı; kız, anadan öğrenir biçki biçmeyi (Yurtbaşı, 2012, s. 940).

3.5. Görünüş

Görünüş, "*gözün ilk bakışta ya da zihnin dolaysız olarak kabul ettiği bir şeyin dış şekli veya sureti*" olarak izah edilebilir. İnsanlar, genellikle dış görünüme önem verirler (Yurtbaşı, 2012, s. 250). Tanımlamalar veya değerlendirmeler umumiyetle görünüme göre yapılır. Atasözleri, insanların yaptıkları ya da görünüşleri hakkında bir fikir verebilir.

Görünüş ve yapılan işler, sözlerden daha etkileyici olduğu için “*Ayinesi iştir, kişinin lafa bakılmaz.*” (Yurtbaşı, 2012, s. 608) denilir. Ancak görünüş bazen insanları aldatabilir. “*Her işildayan altın değildir.*” (Yurtbaşı, 2012, s. 804) atasözünde olduğu gibi uzaktan bakılınca değerli olan şeylerin yanıltıcı olabileceğine de dikkat çekilir. “*Kara keçiyi gören içi dolu yağ sanır.*” (Yurtbaşı, 2012, s. 983) derken atalar, sîret ve suretin her zaman aynı şeyi söylemeyeceğini veciz biçimde ifade eder.

Binlerce yıllık Türk tarihinde atın Türkler için özel bir yeri vardır. Sosyal, iktisadi, beşerî kalkınmada, savaşlarda, hayatın her safhasında etkisi ve katkısı ile at, Türk milletinin dünya medeniyetine en büyük armağanlarından biri olmuştur. Türk kültüründe ve edebiyatında kıymetli bir yeri olan at, sözlü ve yazılı edebiyatta önemli bir sembol olmuştur. Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçen “*Kuş kanatın er atın/Kuş kanadıyla, er atıyla.*” (Atalay, 1985a, s. 34) atasözüyle at ile yiğidin birlikteliği ve etkinliği, kuş ile kanadı gibi görülmüştür. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan atla ilgili çok sayıda atasözü mevcuttur. Şükrü Elçin (1963), Ahmet Gökçimen (2005), Ahmet Özdemir (2014), Sevgi Dal (2019) gibi araştırmacıların çalışmalarında atasözlerimizde at konusunda detaylı bilgi bulunmaktadır. Biz bu başlık altında Antalya/Akseki'den derlenen “*Atı çulundan bilmezler.*” (BAAD, 2016, s. 47) atasözü ve varyantları hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Atasözleri aynı doğrultuda olmayabilir. Bu durum karşıt anlamlılık olarak ifade edilirken bir çelişki olarak kabul edilmez. Hayatta her zaman aynı durum veya olayla aynı şekilde karşılaşmak söz konusu değildir. Atalarımız da aynı olay veya durumlarla bazen farklı şekillerde karşılaştıklarından ötürü bu olay ve durumlarla ilgili tecrübelerini birbirine karşıt görünen atasözleri ile ifade etmişlerdir (Özdemir, 2014, s. 126). Bu konuya dair söylenen, çağrışım yapan atasözleri şöyledir:

Acar tazı çullu da belli olur, çulsuz da (Aksoy, 1993, s. 72; Yurtbaşı, 2012, s. 1024).

Arap atı, çul içinde de belli olur (Yurtbaşı, 2012, s. 601).

Atı atasıyla tanır, katırı anasıyla (Yurtbaşı, 2012, s. 855).

Atı çulundan bilmezler (Yurtbaşı, 2012, s. 601).

Kanara köpeği, tüyünden belli olur (Yurtbaşı, 2012, s. 1037).

Küheylan at, çul içinde de bellidir (Soykut, 1974, s. 143; Aksoy, 1993, s. 178; Yurtbaşı, 2012, s. 909).

Yeğin atı, çulundan bilmezler (Yurtbaşı, 2012, s. 1068).

Yeğin tazı, çullu da belli olur çulsuz da (Yurtbaşı, 2012, s. 1024).

3.6. Hayâ-Utanma-Ar

Hayâ kelimesi Türkçe Sözlük'te utanma duygusu, sıklıma, utanç (2011, s. 1067) anlamlarına gelen bir ahlak terimi olup ar kelimesi ile eş anlamlı kullanılmaktadır. Toplumun genel ahlak kaidelerine bağlı olmayan, ahlak ilkelerinden yoksun yaşayan kişilerde hayâ duygusunun zayıf olduğu düşünülmektedir. Ahlaklı, dürüst, namuslu kişiler haksız, hukuksuz iş ve eylemlerin içinde bulunmaz. Atasözlerinde, hayâ, ar, namus, edep gibi hasletlerin insanı hiçbir zaman yanlış yolda yürütmeyeceği salık verilir. Türk toplumunda ifrat ve tefrit noktalarından uzaklaşıp orta yolu tercih etmenin daha yararlı olacağı düşünülür. Aşırıya kaçmak hayâ, ar gibi beğenilen davranışlar bile olsa fazlasının bireye yük olabileceği atasözlerine de yansımıştır. Antalya'dan derlenen “*Ar, yiğidi meydanda kor.*” (BAAD, 2016, s. 45) atasözünde yiğidin sadece gücüyle meydanda kalmayacağına; ar, hayâ ve namus gibi erdemlere de sahip olması gerektiğine de işaret edilir. Atasözlerinde hayâ sahibi yiğitlerin kişiliğine gölge düşürecek işlere yaklaşmayacağı dile getirilir. Konuya dair benzer temalı, eş manalı atasözleri şu şekildedir:

Ar, ateşten beterdir (Yurtbaşı, 2012, s. 601).

Ar, çekmekten bar çekmek yeğdir/evladır (Soykut, 1974, s. 93; Yurtbaşı, 2012, s. 619).

Ar insana, bar hayvana yakışır (Tülbentçi, 1977, s. 58).

Ar, yiğidi kambur eder (Soykut, 1974, s. 93; Yurtbaşı, 2012, s. 841).

Ar, yiğidin berbadıdır (Yurtbaşı, 2012, s. 590).

Ar, yiğidin kamçısıdır (Soykut, 1974, s. 93; Yurtbaşı, 2012, s. 590).

Ar yüzden, kâr gözden bellidir (Yurtbaşı, 2012, s. 778).

Arsız adama söz neylesin, kokmuş ete tuz/buz neylesin (Tan, 1986, s. 14; Yurtbaşı, 2012, s. 595).

Hayâ, imandandır (Yurtbaşı, 2012, s. 800).

Hayâ, imanın nurudur (Yurtbaşı, 2012, s. 800).

Hayâsı olmayanın insafı da olmaz (Yurtbaşı, 2012, s. 800).

Hayâsızda insaf olmaz, insafsızda hayâ (Yurtbaşı, 2012, s. 800).

Yiğidi ar, deveyi zelber yıkar (Yurtbaşı, 2012, s. 590).

3.7. İletişim-Konuşma

Dil, "(I) *Ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun hareketli organ*" (TS, 2011, s. 662) olarak tanımlamaktadır. Dil, iletişimin en güçlü araçlarından biridir. Duygu, düşünce ve bilgilerin başkalarına aktarılmasının pek çok yolu ve yöntemi vardır. Ancak en tesirli iletişim araçlarının başında dil gelmektedir. Sosyal bir varlık olan insanın tüm dünyada kullandığı en yaygın, etkili ve kısa iletişim aracı dildir. Dil, türlü ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştır. İnsanların anlaşma, anlatma, anlaşılma ve kendini ifade etme zaruretinden doğmuştur. Atasözlerinde insanın dili sayesinde nimete ya da külfete erebileceği nitelmesi yapılır. Antalya/Akseki'den derlenen "*Ağız tetik, dil tüfek*" (BAAD, 2016, s. 32) atasözü de bu hakikati izah etmektedir. Kişinin dilinden dökülen sözler karşısındakine zarar verebilir, onu incitebilir. Bazen ağızdan çıkan bir söz, silahtan çıkan bir kurşundan daha büyük yaralar açabilir. Düşünmeden sarf edilen bir söz, sadece karşısındakine değil, aynı zamanda sözün sahibine de zarar verebilir. "*Bülbülün çektiği dil belasıdır.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 339) atasözünde dilini tutmayan kişinin başına bela açabileceği gerçeği hatırlatılır. Bu yüzden insan, diline sahip çıkmasını bilmelidir. "*İnsan, ne bulursa dilinden bulur.*" (Tülbentçi, 1977, s. 311) denilmiştir. Konuşmalar, dile dökülenler, kişiliğin, özün söze yansımalarıdır.

Kaşgarlı Mahmud'un eserinde geçen "*Erdem başı tıl/ Erdemin başı dil*" (Atalay, 1985a, s. 107) atasözünün günümüze kadar değişikliğe uğramadan korunan atasözlerimizden olması bakımından dikkat çekicidir. Türklerin ilk yazılı belgelerinden beri günümüzde de aynı anlamıyla kullanılmaya devam eden erdem kelimesi için Bozok (2021, s. 55), şöyle demektedir: "Ahlak, edep ve fazilet anlamını karşılayan erdem sözü, günümüzde de aynı anlamıyla varlığını sürdürmesi bu kavrama ve toplumsal yaşamda taşıdığı değer yargıları bakımından Türkler tarafından ona ne kadar önem verildiğini göstermektedir."

Söz ağızdan çıkar, bin dile yayılır. Nasreddin Hoca fıkrasında "*Âlemin/Elin ağız torba değil ki (çekip) büzesin.*" denilir (Aksoy, 1978, s. 222; Yurtbaşı, 2012, s. 571). Konuşmak, duygu, düşünce ve fikirlerimizin kelimeler aracılığıyla söze gelmesidir. Psikolojik ve sosyolojik bir olaya dönüşen dedikodunun kaynağı olarak atasözünde ağız-

dil ikilisi görülmektedir. Atalar sözünde “*Selin ağız tutulur, elin ağız tutulmaz.*” (Yurtbaşı, 2012, s. 988) denilmektedir. Bu sebeple ağızdan çıkan söze dökülen cümleler, her zaman önemlidir. Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânı*’ndaki bir diğer konu ile ilgili savda “*Tılın tergige tegir. /Dil ile sofraya erişilir.*” (Atalay, 1985a, s. 429) denilerek güzel sözle insanın nimete, iyiliğe erişeceği anlatılmaktadır. “*Ağız tetik, dil tüfek*” (Yurtbaşı, 2012, s. 1035) atasözünde dil tüfeğe, ağız da tetiğe benzetilerek sözün ve konuşmanın yerindeliği ve tesirine vurgu yapılmıştır. Düşünmeden konuşmak, hedef almadan ateş etmeye benzetilir. Anadolu’da bilinen benzer temalı atasözleri şöyledir:

Ağızdan çıkan başa değer (Soykut, 1974, s. 114; Yurtbaşı, 2012, s.338).

Ağızdaki dili hapseyle (Yurtbaşı, 2012, s. 338).

Az söyle, öz söyle; iki dinle, bir söyle (Yurtbaşı, 2012, s. 339).

Baş, dille tartılır (Yurtbaşı, 2012, s. 339).

Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez (Yurtbaşı, 2012, s. 632).

Boğaz dokuz boğumdur, sözünü yutkuna yutkuna söyle (Yurtbaşı, 2012, s. 339).

Değirmeni su döndürür, insanı dil (Yurtbaşı, 2012, s. 685).

Dil, kılıçtan çabuk öldürür (Yurtbaşı, 2012, s. 698).

Dil, kılıçtan keskindir (Soykut, 1974, s. 134; Yurtbaşı, 2012, s. 698).

Dil söyler saklanır, baş belasını çeker (Yurtbaşı, 2012, s. 698).

Dilim, seni dilim dilim dileyim; başıma geleni senden bileyim (Yurtbaşı, 2012, s. 699).

Dilim, bana giydirir kilim (Yurtbaşı, 2012, s. 699).

Dilin kemiği yok, ama kemiği kırar (Yurtbaşı, 2012, s. 699).

Gider kılıç yarası, gitmez dil yarası (Yurtbaşı, 2012, s. 870).

Herkesin çektiği, kendi dili belasıdır (Yurtbaşı, 2012, s. 805).

İnsanın/Adamın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var? (Soykut, 1974, s. 133; Yurtbaşı, 2012, s. 823).

Kişinin çektiği, dili belasıdır (Yurtbaşı, 2012, s. 881).

Kötü/Acı söz insanı dinden çıkarır, tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır (Soykut, 1974, s. 133; Yurtbaşı, 2012, s.338).

Söz var, dağa çıkarır; söz var, dağdan indirir (Yurtbaşı, 2012, s. 1003).

Söz var, iş bitirir; söz var, baş yitirir (Yurtbaşı, 2012, s. 1003).

Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır (Yurtbaşı, 2012, s. 1022).

Tatlı söz, can azığı; acı söz, baş kazığı (Yurtbaşı, 2012, s. 1022).

Yiğidi kılıç değil, kötü söz öldürür (Yurtbaşı, 2012, s. 871).

3.8. Kendini Beğenme-Kibirlenme

Kendini beğenmek; başkalarını küçümseyerek kendini üstün görmek (TS, 2011, s. 1388), hodbin olmak (Sami, 2002, s. 1186), küçümseme, başkalarını hor görme ve böbürlenme anlamında kullanılır. Kibir, İslam’da kabul görmeyen bir davranıştır. Kur’an-ı Kerim’de (2: 34) “*Meleklerle, Âdem’e secde edin’ dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu.*” buyrulmaktadır. Hz. Âdem’e secde

etmeleri emredildiğinde şeytan, kibrine yenik düşerek, kendinin daha üstün olduğunu düşünerek isyan edince meleklik vasıflarını kaybetmiştir. Şeytani bir tavır olarak görülen kibir, Dede Korkut Hikâyeleri'nde de kültürümüzde kabul görmeyen bir davranış olarak şu atasözü ile pekiştirilmiştir: "*Tekebbürlük eyleyen Tanrı sevmez.*" (Ergin, 2004, s. 73). Önemli makamlara sahip olmak değerlidir. Ancak daha kıymetli olan o makamlarda tevazuyu kaybetmemektir. Başkalarına ve kendine karşı riyakâr tavırlar sergilemek, büyüklük taslamak şahsiyetli insanların tavrı değildir. Kendini bilme çabası, toplumda olumlu karşılanan davranışlardandır. Çoğu zaman kendini beğenmek, haddini aşmak anlamında kullanılır. Daha iyi olana dönüşmek, ona benzemek, özünden haberdar olmak yaratılış ve mana sınırlarını zorlamadan olmalıdır. "*Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.*" (Soykut, 1974, s. 142) atasözünde darı unu-baklava ve incir ağacı-oklava örneklendirmesi ile yapılabilecek veya yapılamayacak işler olduğu, her birinin detayı ayrı bilinmese de bu nesnelere ne/neler yapıp yapılamayacağı, ataların tecrübelerine dayanılarak öğrenilmektedir. Kişinin daha iyi olana dönüşmesinin ne olduğunu, öz ve biçim ilişkisi içerisinde haddi bilmek olarak ifade edilebilir. Görgüsüz, ukala insanlar, tesadüfen kendilerine ait olmayan önemli bir konuma geldiklerinde bu ahval sürekliliği gibi kibirlenirler. Aslında fazla güçlü olmayan insanlar, kendilerinden güçsüz olan insanların içinde kendilerini çok güçlü zannederler (Yurtbaşı, 2012, s. 330). "*Böğürtlen dallanmış, bağ oldum sanmış; Türk, ata binmiş, bey oldum sanmış.*" (BAAD, 2016, s. 69) atasözü, Antalya/Akseki'den tespit edilmiştir. Her türlü toprak ve iklime uyum sağlayabilen böğürtlen meyvesi ile Türk ismi üzerinde bir denklik kurulmak istenildiği görülmektedir. Anadolu'da kullanılan, işlevsel açıdan aynı minvalde olan benzer atasözleri de vardır. "*Abdal, ata binince bey oldum sanır; şalgam, aşı girince yağ oldum sanır.*" (Oy, 1972, s. 245; Aksoy, 1978, s. 103; Yurtbaşı, 2012, s. 331) atasözünde abdal ile şalgam, at ile aş, bey ile yağ denk olarak ifadede karşılık bulmaktadır. "Türk kültüründe, "abdal" ve "şalgam" önemsizliğin; "at" ve "aş" ise tam tersine yaşamsallığın göstergeleridir. "Bey" ile "yağ" da birçok bakımdan birbirlerinin dengidir. Her şeyden önce ikisi de "en üstte durur"; birisi içinde bulunduğu topluma, diğeri içinde bulunduğu yemeğe "değer" katar. Ancak günümüzde her ikisi için de bu değer yargısının değişmekte olduğu söylenebilir." (Yüceol Özezen, 2005, s. 406) Bu konuya dair aynı temalı atasözlerinden tespit edilenler şunlardır:

Alçak yerde tepecik, kendisini dağ sanır (Yurtbaşı, 2012, s. 330).

Babası ölen, ağa oldum sanır; anası ölen, hanım oldum sanır (Yurtbaşı, 2012, s. 611).

Böğürtlen, büyümüş bağ oldum sanmış; Kürt, ata binmiş ağa oldum sanmış (BAAD, 2016, s. 69).

Böğürtlen, büyümüş bağ oldum sanmış; Türk, ata binmiş bey oldum sanmış (Yurtbaşı, 2012, s. 612).

Böğürtlen, çiçek açmış bağ oldum sanmış; Yörük, ata binmiş bey oldum sanmış (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Çelem/Şalgam/Kelem, kazana girince et oldum sanır; Arap, ata binince bey oldum sanır (Yurtbaşı, 2012, s. 591).

Karga, şakırdamış bülbülüm sanmış; Kürt, ata binmiş beyim sanmış (Yurtbaşı, 2012, s. 911).

3.9. Tasarruf-Tutumluluk-Biriktirme

Tasarruf etmek; bir malın sahibi olmak, onu istediği gibi kullanmak, bir şeyi idareli ve dikkatli kullanmak, para biriktirmek (TS, 2011, s. 2275) anlamlarına gelmektedir. Tutumluluk; aşırı harcamalardan kaçınmak, idareli olmak (TS, 2011, s. 2393) olarak izah edilir. Toplumda ihtiyacından fazlasını kenara koymak, kazanılan birikimi dikkatli

kullanma ve idareli harcama noktasında teşvik edilen bu davranışlar atasözlerine de yansımıştır. Tutumlu olmak ile cimrilik karıştırılmamalıdır. Cimri, ihtiyacı olsa bile harcamaz, sadece biriktirir. Atasözlerimizde tutumlu olmanın, tasarruf etmenin faydaları işlendiği gibi savurganlığın ve israfın zararları da belirtilmiştir. İnsanlık tarihi boyunca parayı kazanmak, kolay olmamıştır. İktisadi açıdan parayı kazanmak kadar parayı yönlendirmek ve elde tutmak da çok önemlidir. Dîvânü Lugâti't-Türk'te geçen "*Birin birin miñ bolur tama tama köl bolur / Birle birle (birer birer) bin olur, damlaya damlaya göl olur.*" (Atalay, 1985c, s. 360) atasözü, küçük birikimlerle büyük tasarruflar yapılabileceğini ifade eder. İnsan kazancıyla değil, harcaması ile birikim yapabilmektedir. Ekonomik hayatın gelir ve gider dengesini önemseyen ifadelerini Türk atasözlerinde bulmak mümkündür. "*Beş kuruşun varsa beş yere düğümle.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 339) atasözünde eldeki birikimin iyi muhafaza edilmesi öğütlenir. İnsan ne kadar çok çalışırsa çalışsın kazancını tasarruf etmez, birikimini koruyamazsa çalışmasının karşılığını alamamış olur. "*İdaresiz ev, kendi kendine yıkılır.*" (Yurtbaşı, 2012, s. 815) atasözünde birey ve toplum hayatında yönetim kabiliyetinin yanında idareli olmaya da dikkat çekilmektedir. Antalya/Akseki'den derlenen "*Altını zapt etmeye gümüşten el ister.*" (BAAD, 2016, s. 39) atasözünde altını elde tutabilmenin de değerli olduğu vurgulanmıştır. Türkler, cimriliğe ve israfa hoş bakmazlar; tasarruf ve tutumluluğu teşvik ve methederler. Onların bu düşünceleri, benzer temalı atasözlerine şu şekilde yansımıştır:

Ak akçe, kara gün içindir (Yurtbaşı, 2012, s. 573).

Altın parayı gümüş parmak tutar (Yurtbaşı, 2012, s. 497).

Altını saklamak değil, kuruşu saklamak hünerdir (Soykut, 1974, s. 105; Yurtbaşı, 2012, s. 586).

Altın zaptetmeye/tutmaya gümüşten el ister (Yurtbaşı, 2012, s. 497).

Bol bol yiyen, bön bön/bel bel bakar (Soykut, 1974, s. 123; Yurtbaşı, 2012, s. 642).

Büğersen göl olur, açarsan çöl olur (Soykut, 1974, s. 105)

Damlaya damlaya göl olur, akar gider/aka gide sel olur (Soykut, 1974, s. 105; Yurtbaşı, 2012, s. 497).

Dana, biçikten artar; para buçuktan artar (Yurtbaşı, 2012, s. 635).

Dünya üç şey üzerinde durur: idara, müdara, dübara (Yurtbaşı, 2012, s. 931).

Gündüzün mum yakan, geceyle (geceleyin) bulamaz (Aksoy, 1978, 247).

İştten artmaz, diştten artar (Soykut, 1974, s. 106; Yurtbaşı, 2012, s. 828).

3.10. Yörüklere Dair

Yörükler, genellikle Toroslar'da yaşayan ve hayvancılıkla geçinen göçebe (konargöçer) Türkmen topluluğu olarak bilinir. Yörüklük kavramı, etnik bir unsuru içermemektedir. Yörüklük, yörede geçimini küçükbaş hayvancılıkla sağlayan, yazın yaylaya çıkan, kışın ise sahile inen, konargöçer Türkmen halk için kullanılmaktadır. Yörük, Anadolu'da göçebe olarak çadırda yaşayan, geçimini hayvancılıkla sağlayan, konargöçer Türk topluluklarına verilen isimdir. Yörüklerin zamanla yerleşik hayata geçmesi ile sayıları her geçen gün azalmakta olan konargöçer toplulukların yaylak ve kışlaklarda devam eden özgün bir yaşam biçimi mevcuttur. Yörükler, başlıca geçim kaynağı olan hayvanlarını doyurmak için verimli ve suya yakın bölgeler arasında mevsimsel göçler yaparlar. Günümüzde yerleşik hayata geçen Yörüklerin bazıları yaylaktan kışlağa, kışlakta yaylağa göçleri ile eski hayat tarzlarını devam ettirmektedirler. Anadolu'ya göç eden Yörük-Türkmen topluluklarından önemli bir kısmı Antalya yöresine, Toros

Dağları'na yerleşmiştir. Antalya yöresinde Yörük aşiretleri olarak en yaygın bilinenleri arasında Boynuinceli, EskiYörük, Hayta, Honamlı, Karahacılı, Karakoyunlu, Karatekeli, Köseli, Saraçlı, Sarıkeçili, Tırtar ve Yeni Osmanlı aşiretlerini sayabiliriz (Kılınç, 2010, s. 22). Kent hayatı yaşayan insanlarla konargöçer hayatın içinde olan insanların hayata bakışında ve hayattan beklentilerinde farklılık bulunması, yaşam koşullarının ortaya çıkardığı bir zaruret olarak kabul edilebilir. Toplumda yerleşik ve konargöçer yaşam biçimleri üzerinden yapılan çekişme ve çatışmalar, kimi zaman ifadelerle yansımıştır. Antalya/Akseki'den derlenen "*Yörük ne bilir bayramı, lık lık içer ayranı.*" (BAAD, 2016, s. 227) atasözü, Antalya yöresinde yaygın olarak Yörükleri aşağılamak amacıyla kullanılan bir ifadedir. Şehir hayatı yaşayan ve göçebe yaşam biçimine sahip Türkler arasındaki çekişmenin atasözlerine yansıdığı görülmektedir. Aşağıda farklı konular için söylenen, temasında, konusunda "Yörük" olan atasözleri birlikte verilmiştir.

Bağına erik, evine/köyüne Yörük koyma/sokma (Oy, 1972, s. 264; Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Böğürtlen, çiçek açmış bağ oldum sanmış; Yörük, ata binmiş bey oldum sanmış (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Dağdan inme Yörük, ne erik bilir ne koruk (Yurtbaşı, 2012, s. 248).

Deli dallıyı, Yörük allıyı sever (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Evine Yörük, bağına erik bastırma (Yurtbaşı, 2012, s. 613).

Kapına Yörük, bağına erik bastırma (Yurtbaşı, 2012, s. 613).

Rençbersen nadası üçle, Yörüksen sahile kışla (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Yörük göçü, gide gide düzelir (BAAD, 2016, s. 227).

Yörük ne bilir bayramı, lık lık (lak lak) içer ayranı (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Yörük yörügün, keçe gayretin güder (Yurtbaşı, 2012, s. 1084).

Sonuç

Türk halk kültüründe ve dilinde atasözleri, önemli bir yere sahiptir. Sözlü ve yazılı iletişimde atasözleri ile verilmek istenen mesaj, gerçek ya da mecaz anlamıyla hem gerçek hem mecaz anlamı ile kuvvetli bir şekilde kısa ve öz biçimde muhatabına iletilen net ifadelerdir.

Türk atasözlerini içerdiği temalar ve işlenen konular bakımından farklı sınıflandırmalar ileri sürmek, yeni konu başlıkları ortaya çıkarmak atasözlerinin özelliği gereği gayet tabiidir. Tasniflendirme aşamasında seçilmiş olan atasözlerini birden fazla başlık altında değerlendirmek, elbette mümkündür. Bu çalışmada makalenin sınırlarını aşmamak ve tekrara düşmemek adına birçok başlık altında ele alınabilecek atasözleri, genelde tek başlık içinde değerlendirilmiştir. Türk atasözlerinin kelime kadrosundan toplumun meşguliyeti, inancı, töresi, geleneği hakkında kelimelere yansımaları oranında fikir sahibi olabiliriz. Örneğin atasözlerinde binlerce yıldır yaşanan hayatın, coğrafyanın özellikleri gözlemlenmiş ve bu tecrübeler özlü sözlere atalar tarafından işlenmiştir. Yüksek yerde, önemli bir işin başında olan kişilerin sorunu eksik olmaz. Yiğit kişiye de sataşmak isteyen çok olur, gerçeğini "*Dağ başından duman, yiğit başından boran eksik olmaz.*" sözü ile anlatır. Yaşanılan coğrafyanın sözlere yansıdığı görülmektedir. Olmayacak bir iş için beyhude uğraşlara girilmemesi gerektiği "*Denize köprü kurulmaz.*" atasözünde tabiatın ve hayatın gerçekliği, özlü bir biçimde en az kelime ile ifade edilmiştir. Elde edilen veriler, yapılan literatür taramalarıyla makalede yüz elli civarında atasözünü incelenmiş ve Antalya'dan derlenmiş atasözlerinde bölgeye has ifadeler tespit

edilememiştir. Antalya'dan tespit edilen atasözleri farklı sebeplerle "*Yerelin özelliğini koruyamamış*" demek yerine "*Anadolu'da bilinen atasözleri, bu bölgede de canlı bir şekilde yaşamaktadır.*" demek daha doğru bir ifade olacaktır. Toplumsal ve teknolojik gelişmelere paralel olarak bölgeler arasındaki farkların giderek azalmasının da etkisiyle bu sözlerin genellik kazanmasından dolayı yerelliğin tespitinde kesinlik ifade etmek imkânsız hâle gelmektedir. Antalya'dan derlenen atasözleri, elde edilen veriler ışığında konuları itibarıyla tematik olarak bir sınıflandırmaya tabi tutularak değerlendirilmiştir.

Türkler yaşadıkları bölgelerdeki sosyal hayatlarında, dinî yaşamlarında, kültür ve edebiyatlarına ait birçok sözde hayvanlara yer vermişlerdir. Başta at olmak üzere köpek, eşek, arslan, canavar, kurt, öküz, ayı, deve, koyun, keçi, tavşan, yılan gibi pek çok hayvan; atasözlerinde çeşitli gerekçelerle kullanılmıştır. Ataların hayatlarına doğrudan tesir eden hayvanlarla ilgili sözler söylemiş olmaları bu sözlerin kalıcı tesir ve korunması bağlamında dikkat çekicidir. Türklerin yaşam tarzındaki hayvanlarla olan ilişkileri atasözlerine de yansımıştır. Antalya'dan kaydedilen atasözlerinde de bu gerçek değişmemiş ve hayvanlarla ilgili pek çok atasözü söylenmiştir. "*Atı, çulundan bilmezler.*", "*Ayı bile yenilmeye razı olmaz.*", "*Balık, gölüne göre yaşar.*", "*Bayramda köpek canlanmaz.*", "*Bir katarda bir lök öter.*", "*Buldun bir koyun, yi de doyun.*", "*Canavarı ormandan açlık çıkarır.*", "*Devenin yemediği ot başını ağrıtır.*", "*Durgun öküzün ıslık canına minnet.*", "*Eşek, dövme ile at olmaz.*", "*Öküz ölür, çift kahr; eşek ölür, yük kahr.*" atasözlerinde olduğu gibi bu örneklerin sayısını arttırmak mümkündür.

Atasözlerinin kalıplaşmış ifadeler olduğu bilinmektedir. Ancak bu kalıp ifadeler, halk dilinde statik özelliğini yitirip varyantlaşma ile dinamik hâle gelerek sözlü kültürde canlılık kazanmıştır. Atasözlerindeki anlam kalıpları değiştirilemez. Değişim, uzun bir süreçtir. Ancak atasözlerindeki değişim, bilinmeyen zamanlarda, bilinmeyen kişiler tarafından yapılır ve atasözleri, varyant olarak donmuş yeni kalıplara dönüşür. Antalya'dan derlenen atasözlerinde de varyantlaşmanın kullanıldığı görülmüştür. Dil ve kültür, çağın gerisinde ve durağan değildir. Sözlü geleneğin tesiri ile bölgesel kelime farklılıkları gösteren atasözleri tespit edilmiştir. Dilin gelişimi ve değişimi noktasında birçok atasözü, tarihi süreç içinde varlığını korurken bazılarında kısmi değişiklikler söz konusudur. Antalya'dan derlenmiş atasözlerinin pek çoğunun Anadolu'da ve Türk dünyasında çeşitli varyantları mevcuttur. "*Canavarı ormandan açlık çıkarır.*" ile "*Kurdu ormandan açlık çıkarır.*", "*Ar, yiğidi meydanda kor.*" ile "*Ar, yiğidi kambur eder.*", "*Altını zapt etmeye gümüşten el ister.*" ile "*Altın parayı gümüş parmak tutar.*", "*Al, görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al, görmemişin kızını tutsun ilene ilene.*" ile "*Al, kibar kızını işlesin bulana bulana; al, çitak kızını gezsün ilana ilana / eğlene eğlene.*", "*Acele etme, dilini ısırırın (dişlersin)*" ile "*Acele eden dilini ısırır.*" atasözleri varyantlaşmanın örneklerindedir.

Bölgede Yörüklerin yoğun olarak yaşaması söz varlığına da yansımıştır. Konargöçer diye tabir edilen veya yakın dönemde yerleşik hayata geçmiş olan Yörükler ile ilgili atasözlerinde toplumun Yörüklere bakışı, Yörüklerin hayat felsefesi, yaşam biçimi, değer yargıları, kavram dünyası gibi bulgular atasözlerine işlenmiştir.

Sonuç olarak duygu, düşünce, inanç, sosyal ve beşerî hayat, coğrafya gibi faktörlere atasözlerinde rastlanmaktadır. Atasözleri, toplumların düşünce ve inanç dünyalarından damıtılmış sözlü ifadelerdir. Bu çalışma ile insanın insanla, insanın doğayla, insanın hayvanla, insanın toplumla, insanın nesne ile olan ilişkilerinin sözlü ifadelerle yansıdığı ve bunun da zamanla atasözlerine işlenerek bu özlü ifadelerin gelecek kuşaklara kültürel miras olarak Antalya yöresinde de aktarıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ö. A. (1978-1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Atasözleri Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- ALEMDAR, E. (2019). "Türkçe Atasözü ve Deyim Hazinesine Atalar Sözü Mecmuası'ndan Katkılar". *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 5: 112-124.
- ARAT, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I (Cilt I)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi II (Cilt II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1985c). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi III (Cilt III)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini IV "Endeks" (Cilt IV)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATLI, S. (2019). "Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nûrî ve "Atalar Sözü". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. VIII/3: 2243-2279.
- BEYHAKÎ, E. (2003). *Şuabu'l-İman (I-VI)*. Beyrut: Mektebetu'r-Ruşd.
- BEYZADEOĞLU, S. (2003). *Şinasi Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye*. İstanbul: MEB Yayınları.
- BİRTEK, F. (1944). *Divan-ı Lûgat-it-Türk'ten Derlemeler I: En Eski Türk Savları*. Ankara: Alâattin Kırıl Basımevi.
- BOZOK, E. (2021). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tekrarlı Sözcükler*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler* (2016). (hızl. M. S. Kaçalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1930). "Orhon Abidelerinde Atalar sözü". *Halk Bilgisi Haberleri*. I/3: 11-14.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- DAL, S. (2019). "Uygurların At Konulu Atasözleri". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 14: 99-110.
- DUYMAZ, A. (1998). "Balıkesir'den Derlenen Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme". *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu*. Balıkesir Üniversitesi Yayını: 334-342.
- ELÇİN, Ş. (1963). "Türk Atasözlerinde At". *Türk Folklor Araştırmaları*. XV/171: 3189-3191.
- ELÇİN, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ERCİLASUN, A. B. (2020). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- ERGİN, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKÇİMEN, A. (2005). "Türkmen Atasözlerinde At". *TAED*. 28: 199-212.
- GÖNEN, S. (2011). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- KILINÇ, N. (2010). *Antalya Yöresi Yörük Fıkraları Üzerine Bir Araştırma*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KURT, İ. (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- NALBANT, M. V. (2016). "IX-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat*. (ed. Mustafa Sarıca-Bedri Sarıca). Ankara: Padam Yayınları.
- OY, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- OY, A. (1991). "Atasözü". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul. C. 4: 44-46.
- ÖZDEMİR, A. (2014). *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki At ile İlgili Atasözleri Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ROHRICH, L. - W. MEIDER (2006). "Modern Dilde Kullanılan Atasözlerinin Biyolojisi". (çev. Ali Osman Öztürk-Ali Baykan). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1*. (hızl. M. Öcal Oğuz vd.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- SAKAOĞLU, S. (1984). "Atasözleri Eş Mânâlı Olabilir Mi?". *Halk Kültürü*. 1984/3: 103-112.
- SAKAOĞLU, S. (1987). "Atasözleri ve Deyimlerimizdeki Yabancı Asıllı Kelimeleri Türkçeleştirebilir miyiz?". *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri (7-9 Mayıs 1983)*. Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları: 255-261.
- SAKAOĞLU, S. (1997). "Dîvânü Lugâti't-Türk'teki Bazı Atasözleri Üzerine". *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Eylül 1989)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 261-268.
- SAMİ, Ş. (2020). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SARICA, B. (2016). "Atasözlerinde Anlama ve Biçime Dayanan Eşlikler". *Dil Bilimleri, Kültür ve Edebiyat*. (ed. M. Sarıca-B. Sarıca). Ankara: Padam Yayınları: 71-89.
- SOYKUT, İ. H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hazinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- TAN, N. (1986). *Folklorumuzda Ölçülü Sözler*. İstanbul: Halk Kültürü Yayınları.
- TEKİN, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜLBENTÇİ, F. F. (1977). *Ata Sözleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Türkçe Sözlük* (2011). (hızl. Şükrü Halûk Akalın). 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTBAŞI, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.
- YÜCEL ÇETİN, A. (2015). "Dede Korkut Kitabı'nda Baba, Oğul ve Baba-Oğul İlişkisi". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XV/2: 55-63.
- YÜCEOL ÖZEZEN, M. (2005). "Türkiye Türkçesi Atasözlerindeki Değişkenlerin Eşdeğerliliği". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. XIV/2: 403-416.

YIRTIŁAN ZAMANIN DİNMEYEN AĞRISI: ABDÜLHAK ŞİNASI HİSAR'IN ROMANLARINDA NOSTALJİNİN MEKÂNLAŞMASI*

Bekir Şakir KONYALI**

ÖZ

Abdülhak Şinasi Hisar'ın bir aile anlatısı olarak şekillenen üç romanı (Fahim Bey ve Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz, Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği) yaşanmışlıkları anlatmasıyla hatıra-roman, romanların adında yer bulan merkez karakterlerin zaman içindeki değişimlerini konu edinmesiyle ise yetişme romanı özelliği gösterir. Romanlarda olayları hatırlama, aktarma ve anlamaya imkân veren zamansal mesafede karakterlerin de yer aldığı mekânın anlatıcı dilinde geçmişi özleyici bir hâl almasıyla ortaya çıkan nostaljik söylem, Abdülhak Şinasi Hisar'ın ifadelerinde Mazi Cenneti ve Boğaziçi Medeniyeti olarak karşılık bulur. Yeniden kurucu nostaljiden ziyade düşünsel bir nostaljinin sınırlarında dolaşan bu karşılık, temelde fanilik-ebedilik geriliminin ürettiği bir anlam arayışıdır. Faniliğe işaret eden şimdideki yırtılma, bir ebedilik arzusu olarak geçmişe yönelir. Diğer bir deyişle bu arayışta Abdülhak Şinasi Hisar, yırtılan zamanın dinmeyen ağrısı olan şimdiyi, daimi bir oluşu (mazi cenneti) yâd ederek hafifletir. Bu yazıda ağrıyı dindiren bir mekânlaştırma tecrübesi olarak nostaljinin imkân ve problemleri Abdülhak Şinasi Hisar ve romanları özelinde araştırılacak, romanlarda betimleme ve anlatıcı yorumlarında açığa çıkan nostaljinin, kurgu enstrümanlarının (anlatıcı, karakter, olay örgüsü, zaman kipleri vb.) şekillenmesini ne yönde ve nasıl etkilediği gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nostalji, Abdülhak Şinasi Hisar, Roman, Mekân.

THE ENDLESS PAIN OF THE TEARED TIME: SPATIALIZATION OF NOSTALGIA IN THE NOVELS OF ABDULHAK ŞİNASI HİSAR

ABSTRACT

Abdülhak Şinasi Hisar's three novels (Fahim Bey ve Biz, Çamlıca'daki Eniştemiz, Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği) are formed as a family narrative. These novels can be called memorabilia-novel due to their purpose of narrating experiences, and bildungs-novel because they deal with the changes of the central characters together in a row in the title of the novels over time. As these naming confirm, the novels deal with the change in the person over time. The link between change and nostalgia emerges from narrators' comments. The narrator recounts the past with yearn. The past is conceptualized as past paradise and Bosphorus civilization in the expressions of Abdülhak Şinasi Hisar. This conceptualization is basically a search for meaning produced by the transience-eternity tension. The rupture in the now, which points to mortality, turns towards the past as a desire for eternity. In other words, in this quest, Abdülhak Şinasi Hisar eases the pain of the now by commemorating a permanent being (past paradise). In this article, the possibilities and problems of nostalgia will be investigated from the view of Abdülhak Şinasi Hisar and his novels. It will be tried to show in what way and how the nostalgia, which is revealed in the descriptions and narrator interpretations in the novels, affects the shaping of the fictional instruments (narrator, character, plot, tense, etc.).

Keywords: Nostalgia, Abdülhak Şinasi Hisar, Novel, Space.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 28.09.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 01.11.2021

* Bu makale, Edebî Anlatılarda Mekânın Poetikası: Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanları Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analiz adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SAMSUN; ORCID: 0000-0001-9235-1294, E-posta: bekirkonyali55@hotmail.com

Giriş

Edebî metinlerin dile gelişinde etkisi fark edilebilir tutumlardan biri de *şimdinin* sıkılma ve/veya sıkışma olarak tecrübe edildiği anlarda bir ufuk aramak üzere geçmişe yönelmektir. Nostalji; bu yönelimde beliren mekân, özlenen bir duyuş biçimiyle ifade bulunduğu söz konusu olmaktadır. *Geçmişseverlik*, *gündedün* kelimeleriyle Türkçeleştirilen nostalji, açığa çıkacağı zemini, daralan gelecek ufkunun *fiili şimdide* bir kriz olarak belirmesiyle bulur. Bu yönüyle edebiyatta o, 'krizde beliren mekân' arayışlarından biridir.¹

Genellikle kişi veya toplum yaşamındaki ani ve hızlı değişimlere uyum sağlayamamanın neden olduğu nostaljik mekân algısının arka planında yer alan olgu ise devamlılık hissinin yara alması olarak tespit edilebilir. Bugünden çekileni göstermesi, şimdideki sorunu fark ettirmesiyle bir imkâna dönüşen yara, iyi geçmiş-kötü şimdi ayrımını belirginleştiren bakış açısı ve söylemlerde bilincin bölünmesine yol açan problem alanını işaret etmektedir.

Nostaljik mekân tasarımına neden olan değişme ve gelişmelerin modernlikle hız kazanmış olması, nostaljinin modern sanat pratiklerine yöne veren bir söylem olarak değerlendirilmesine kapı aralamıştır. Nostaljinin *direnç* ya da *kaçış* olarak ele alındığı bu değerlendirmelerin nereden hareketle ve neden yapıldığı, nostaljinin ortaya çıkışı ve etkileriyle yakın ilişki içindedir. Bu sebeple yazımızda öncelikle nostaljinin neden ve nasıl ortaya çıktığının, etkisini nasıl genişlettiğinin kısa tarihi verilecek, tanımıyla başlayan analizlerden hareketle problem (kaçış) ve imkân (direnç) alanı tespit edilmeye çalışılacaktır. Nostaljinin modern sanatla ilişkisinde açığa çıkan bu tespitlerin ardından Abdülhak Şinasi Hisar'da nostaljik söylemi açığa çıkaran tarihsel ve toplumsal ortam betimlenecek, nostaljik mekân tasarımının romanlardaki izleri kurgu enstrümanlarından hareketle gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Nostaljinin Ortaya Çıkışı ve Etkileri

İlk olarak İsviçreli doktor Johannes Hofer'in 1688'de yazdığı tıp tezinde bir terim olarak kullanılan nostalji (Boym, 2009, s. 25), başlarda ani ve köklü değişimlerin (göç, savaş, devrimler vb.) ortaya çıkardığı travmaların yol açtığı bir hastalık olarak görülmüştür. Diğer bilim dallarına ve sanata konu olmasıyla anlam alanı genişleyen nostaljiye dair çeşitli yorum ve tespitler, temelde iki aks üzerinde ilerler. Bu aksları var eden soru şudur: Nostalji -kişi ve toplumlar için- şimdi ve buradan bir *kaçış* mıdır, şimdi ve buranın anlamını açığa çıkaran bir *direnç noktası* mıdır?

Yegâne tasarruf ve tasarım hakkını *özne olarak insana* veren modernliğin, dünyayı şekil verilmesi ve müdahale edilmesi gereken bir *boş alan* olarak tasavvur etmesi, kelimeye (modernlik) yön veren *yenilik* vurgusunun ani ve köklü değişimler olarak tecrübesine yol açmıştır. Aynı zamanda modernlik eleştirilerine de zemin teşkil eden bu tecrübe, özellikle modernliğe ayak uydurmaya ya da tepki göstermeye çalışan kişi ve toplumlarda daimi bir *maruz kalmayı* işaret edegelmiştir. Neticesi ise bölünmüş, yaralı ve mutsuz bir bilinç² olmuştur. Yukarıdaki sorumuza bir cevap olarak nostaljiyi *şimdi ve buradan bir kaçış* olarak gören yorumlar, onu modernliğin ortaya çıkardığı paradigma değişimi ile süregelen yabancılaşan, süreklilik hissini yitiren bilincin düşkünlüğü olarak tespit etmişlerdir. Buna göre özünde suçun olmadığı bir tarih arayışı olan nostalji, kişisel sorumluluktan feragat etmek, suçlardan arınarak eve dönmektir; etik ve estetik bir

¹ Bir diğer arayışın ise *olması istenen, olması beklenen* gelecek tasarımlarıyla *ütopya* ve *distopya* türlerine varlık kazandırdığı söylenebilir.

² Modernliğe maruz kalan toplumlarda ortaya çıkan *bölünmüş bilinçin tarih dışılığa* götüren boyutlarının analizi için bk. Shayegan, 2012, s. 13-118.

başarısızlıktır. Kolektif hafızası olan bir cemaate duyulan dokunaklı bir hasret, parçalanmış dünyada sürekliliğe duyulan bir özlemdir (Boym, 2009, s. 15).

Nostaljiyi yetersizlik, aldanış ve başarısızlık ima eden bir anomali veya hastalık olarak değil de *şimdi-burayı* besleyen ve zenginleştiren bir direnç noktası olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Wilson'dan öğrendiğimiz, nostaljinin anlamlı bir yaşam sahibi olmanın teminatı olarak varoluşsal bir fonksiyon gördüğü, kimliğin devamlılığını desteklediğidir (2015, s. 479). Routledge-Arndt'e göre nostaljik episotlar bizi derin, büyük, önemli yaşam tecrübelerini kapsayan çok önemli olaylara götürür. Kültürel ritüeller, büyük sembolik değeri olan aile gelenekleri ya da hoş hatıralar etrafında dönen bu olaylarla nostalji pozitif ruh hâli uyandıran, insanın öz-saygısını ve yaşamın anlamlılığını artıran fonksiyonlar icra eder. Ölüm düşüncesi ve kaygısını azalttığı deneysel çalışmalarla ortaya konan nostalji, ayrıca sosyal bağları da güçlendirmektedir. Çünkü anımsanan olaylar –diğer insanlara yer açan mekân ve organizasyonlarla hatırlandığı için- nostaljik kişiler daha yardımsever ve empatiye açık olurlar (2011, s. 639).

Bir tıp çalışmasında ortaya çıkan kelimenin zamanla psikoloji ve sosyal psikoloji alanındaki çalışmalara konu olmasıyla kazandığı lehte (direnç sağlayan yapıcılık) ve aleyhte (kaçışa neden olan yıkıcılık) anlamlar, aslında kelimenin tanımı ve bu tanımın işaret ettiği problemlerle yakından ilişkilidir.

2. Tanımı ve Problemleri

Nostaljinin –*nostos* (eve dönüş) ve *algia* (özlem), *nostalgia*- artık var olmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlem (Boym, 2009, s. 14), tanımı kelimeyi zaman (*algia*), mekân (*nostos*) ve kurguyla (artık var olmayan veya hiç var olmamış) ilişkili bir noktaya taşımaktadır. Buradan bakıldığında nostalji, mekânın (space) *olana* açılan *şimdi ve bura* yerine *olması istenen* orada bir *geçmişe yerleş(tiril)mesidir* (place). Bu *yerleş(tiril)mede* şimdi ve bura *özleyen bir hatırlama* olarak varlık kazanır. Bu tespitin dikkatimize sunduğu husus, nostaljik söylemin aslında geçmişle değil şimdiyle ilgili olduğudur. Çünkü nostaljiye yol açan, şimdinin bir eksiklik ya da memnuniyetsizlik olarak tecrübesidir. Yani nostalji, şimdinin bastırıldığını ya da göz ardı ettiğini bize söyler, şimdide kaybolanı dile getirir. Problemi ise özleyen hatırlamaya (nostalji) konu olanın (*nostos*), *kusurlu şimdi (olan) - kusursuz geçmiş (olması istenen)* çatışmasını gün yüzüne çıkaracak bir söylem üretmesidir. Geçmişin hata, suç ya da günahtan arındırılarak hatırlanması (kurgu), Boym'un da işaret ettiği üzere aslında bir masumiyet arayışıdır.

Şimdi ile geçmiş arasında oluşan zamansal mesafeden beslenen nostalji, bir yandan şimdiden çekileni (yitirilen) fark ettirmekle şimdide farklı bir perspektiften bakma imkânı veren, böylece onun anlamını genişleten ve zenginleştiren bir uyanış (direnç) olurken diğer yandan hatırlananı masumiyet noktasında inşa edilen ideal bir öz (özlem) olarak kurgulamakla bir aldanışa (kaçışa) kapı aralar.

Nostaljinin bir diğer paradoksal karakteri ise hem birleştirici hem ayrıştırıcı olabilmesidir. Nostaljik söylem bu açıdan semboller gibi yapılır. Geçmişin şimdide devamını sağlayarak geleneğin sürekliliğine imkân tanıyan semboller, ona aidiyet ya da mensubiyet hissedener için birleştirici, diğerleri içinse ayrıştırıcı bir yerde durmaktadır. Genel anlamda ise sembolün varlık ve geçerliliği, öteden beri ve herkes içindir. Bu anlamıyla nihayetinde bizleri hem ayrıştıran hem birleştiren dil de bir semboldür. Nostalji de zamansal boyutunun öne çıktığı *özlem* (*algia*) ile bizi birleştirirken, mekânsal boyut kazandığı *eve dönüşle* (*nostos*) ayırır. Zira fiili olarak aynıyla bugüne getirilemeyecek olana (geçmişe) yöneldiği için karşılıksız özlemin mekânı olan ve bugünde(n) yorumlanmak üzere dönülen ev, ancak mensubiyet ya da aidiyet üzerinden ortaklaşan tarafların ikametgâhıdır. Boym şöyle der: “Nostalji, özlemin bizi diğer insanlara karşı daha empatili yapabilmesi anlamında paradoksaldir, ancak özlemi aidiyetle, yitirilenle ilgili kaygıyı

kimliğin yeniden keşfiyle düzeltmeye çalıştığımız an, genellikle yollarımız ayırır ve karşılıklı anlayışa son veririz. *Algia* (özlem) paylaştığımız şey, *nostos* (eve dönüş) ise bizi bölen şeydir” (2009, s. 16).

Ancak bu paradokstan Boym’un ima ettiği karşıtlık üreten bir çatışma çıkarmanın zorunlu olmadığı düşünülebilir. Aynı paradoks bir aradalığa imkân veren farklılık üzerinden de anlam kazanabilir. Nitekim Boym da bu noktada bir ayrıma gider. Merkezine *özlemi* alan nostaljiyi *düşünsel nostalji*, merkezine *eve dönüşü* alan nostaljiyi ise *yeniden kurucu nostalji* olarak adlandırır.

“Yeniden kurucu nostalji *nostos*’u vurgular ve yitirilmiş evin tarihasırı bir tarzda yeniden inşasına teşebbüs eder. Düşünsel nostaljide ise *algia*, özlemin kendisi gelişip serpilir ve -iştihakla, ironikçe, çaresizce- eve dönüşü erteler. Yeniden kurucu nostalji kendisini nostalji olarak değil, daha ziyade hakikat ve gelenek olarak görür. Düşünsel nostalji ise insanın özlemlerinin ve aidiyetinin çift değerliliği üzerinde durur, modernliğin çelişkilerinden çekinmez. Yeniden kurucu modernlik mutlak hakikati korurken, düşünsel nostalji sorgular” (2009, s. 20).

Boym’un ifadelerinden çıkardığımız, yeniden kurucu nostaljinin reaksiyoner bir tavır olarak geçmişin şimdide ikamesine yöneldiğidir. Bu yönelim, harekete geçirdiği aidiyet eksenli tanışma ve dayanışmayla kendine yer açarken şimdii daraltmaktadır. Daha çok bir rehabilitasyonu ima eden düşünsel nostalji ise şimdide eksik olanın keşfine imkân tanımakla herhangi bir noktada (evde) karar kılmayan bir aidiyet arayışı olarak şimdii genişletmektedir. Buna göre deyiş yerindeyse nostaljik düşünme içinde bir kuraklık olarak anlam kazanan *şimdi* ve *buraya*, özleyen bir hatırlamayla çekilen yağmur, hem rahmet (genişleyen şimdi) hem felaket (daralan şimdi) olma potansiyeline aynı anda sahiptir.

3. Modern Sanat ve Nostalji

Nostalji, doğrudan ve dolaylı olarak birçok modern sanat eserine konu olmuştur. Bizim burada üzerinde duracağımız, nostaljinin modern sanattaki görünümüne (modern sanatta nostalji) temas etmekten ziyade modern sanatın doğasının nostaljiyle ilişkisini (modern sanat ve nostalji) tespit etmek olacaktır.

Modern sanatın tarihî seyrini dikkate aldığımızda onun genelde modernliğin teklif ve pratiklerine bir karşı-oluş içinde anlam kazandığını görürüz. Diğer bir ifadeyle Batıda gelişen ve bizde de karşılık bulan sanat akımlarının poetika ve pratiklerine bakıldığında görüleceği üzere *modern sanat*, modernlikten beslenen bir karşı-sanattır. Bu karşı(t)lık modernliğin bir boş alana dönüştürdüğü yeryüzünü özellikle sanayi, ekonomi, ulaşım ve iletişim (teknoloji) alanlarında eriştiği kazanımlarla sıfırdan inşaya imkân tanımaktadır. Bu yönüyle modernliğin *şimdi* ve *buradasında* insan kendini aynı anda hem *her yerde* hem *hiçbir yerde* kılan bir yersiz-yurtsuzlaşmayı tecrübe etmiştir. Mazinin dal budak salacak bir kök olma vasfını yitirdiği, atinense ölçme araçlarıyla bugünden belirlendiği bu dünyada sanatçı, onu daima sürgüne çıkaran şimdinin tazyikinden bunalan, dünyayı bir ağrı ve acı olarak hisseden ve dile getirendir. Freudyen bir deyişle babanın ne reddedilebilen ne kabul edilebilen varlığının doğurduğu çatışma gibi o, modernliğin çelişki ve çatışmalarından beslenen bir huzursuz ruhtur. Ne evi bulabilmekte ne ev inşa edebilmektedir, dile getirebildiği evsizliğin sesi ve resmidir. Bu minvalde, modern(ist) sanatı *modernin* sanatından ayırarak değerlendiren Dellaloğlu’nun tespitleri analizlerimizi belirginleştiren imkânlar sunmaktadır. O, şöyle demektedir:

“Bir anlamda modernizm, modern kriterlerin kritiğidir. Modernizm, modernin krizidir. Modernizm, modern bir modern eleştirisidir. Modernizm ilk iki anlamda, zamansal ve mekânsal anlamda moderndir;

ama aynı zamanda onun değerleriyle uyuşamayandır. Ona karşı duran, onu eleştiren bir akımdır. (...) Modernizm, modern olandan huzursuzluğa, ondan memnun olmamaya, hem içinde olup hem de onu beğenmemeye işaret eder. (...) Modernizm, modern hakkındaki bir düşünümeye karşılık gelir. Modernizm, Fransız dilinin uluslararası entelektüel cemaate en büyük katkılarından biri kullanılırsa, modernin sorunsallaştırılması, problematize edilmesi anlamına gelir. Modernizm, modernin dert edilmesidir. Modernizmin derdi moderndir. Böyle bakıldığında modernizm ile modern düşman kardeşler gibi durur” (2012, s. 37).

Buradan bakıldığında kritik ettiğimiz modern sanatın nostalji üzerine tahlillerimizle örtüşen birçok tarafı mevcuttur. Öncelikle her ikisi de modernliğin şimdisini bir *maruz kalma* olarak tecrübe etmekte ve varoluş sancılarının eşlik ettiği *duygu durumlarını* dile getirmektedir. Nostaljideki özleyen hatırlama gibi genelde karşı-oluştan yol bularak varlık kazanan modern sanatta dile gelenin de arka planında acı, isyan, çılgılık, yalnızlık vb. duygu durumlarını açığa çıkaran itirazlar bulunmaktadır. İki de modernliğe uyum süreçlerine direnç gösteren bir kural dışılıktır (anomali). İki de evsizdir.

Boym'un ayrımı esas alındığında ise modern sanatın daha çok düşünsel nostaljiyle yakın durduğunu söylenebilir. O şöyle demektedir:

“Düşünsel nostalji ise tek bir olay örgüsünü takip etmez, aksine aynı anda birden çok mekânı işgal etmenin ve farklı zaman alanlarını tahayyül etmenin yollarını arar; sembolleri değil, ayrıntıları sever. Düşünsel nostalji, gece yarısı melankolileri için basit bir bahane değil, olsa olsa etik ve yaratıcı bir meydan okuma sunabilir. Bu nostalji tipolojisi yalnızca ulusal kimliğe dayalı olan ulusal hafıza ile bireysel hafızayı ifade eden ama bunu tanımlamayan kolektif çerçevelerden oluşan toplumsal hafıza arasında ayırım yapma olanağı sunar bize” (2009, s. 20).

Boym'un gerek bu ifadelerine gerekse çalışmasının devamındaki tespit ve yorumlarına göre, ulusal bağları tesis etmeye ve güçlendirmeye yönelik *yeniden kurucu nostalji* normatif boyutlar taşıyabilen siyaset sahasında modernliğin kazanımlarını riske edecek anakronik bir ev inşasına imkân verebilecek olmakla kaçınılması gereken tehlikeli bir yönelişe işaret eder. Daha çok modern sanat içinde karşılık bulan *düşünsel nostalji* ise, evsizliğin sesi ve resmi olarak kültürel belleği oluşturan toplumsal hafıza ile bireysel hafıza arasında bazen kopukluğu göstererek bazense bağlantıyı tesis ederek modernliğin tadil ve tamirine imkân vermekle mazur görülen bir noktada durur.

Buradan hareketle denilebilir ki, modernlikle insan yaşamından çekilenlerin bıraktığı boşluk, düşünsel nostaljide öne çıkan teselli ve telafi arayışına yön veren zemin olarak karşımıza çıkar. Düşünsel nostaljinin farklı inşa ve ifşalarla ortaya çıkan diğer modern sanat pratikleriyle ortaklaştığı bu zemin, aynı zamanda modernliğin daha sağlıklı yol alışına imkân sağlar. Nostaljiyle ilgili bu yazının başında yer verilen psikoloji ve sosyal psikoloji alanındaki araştırmalardan elde edilen bulgular da aynı imkân alanına odaklanmış görünmektedir. Kişi ve toplumu sağaltıcı taraflarıyla nostalji, modernliğin sosyo-kültürel, sosyo-politik kazanımlarını güçlendiren bir yerde durmaktadır.

Gerek nostaljiyi gerek modern sanatı söylem ve pratikleriyle bir imkân olarak değerlendirdiğimizde ulaştığımız sonuç, nostalji ve modern sanatla dile gelenin, modernliğin şimdisinde örtülen ya da göz ardı edileni fark ettirmesi, unutulmuş hatırlatması, bastırılanı gün yüzüne çıkarması, böylece refleksif (kendi üzerine) düşünceyi harekete geçirmesidir.

4. Abdülhak Şinasi Hisar ve Nostalji

Abdülhak Şinasi Hisar'ın bir sanatçı olarak nostaljik düşünmeye ya(t)kınlığı, içinden geçtiği tarihsel ve toplumsal ortamdan ayrı düşünülemez. Yukarıda izaha gayret ettiğimiz nostaljiyi ortaya çıkaran tarihsel ve toplumsal şartları hatırlatır biçimde o, imparatorlukta (Osmanlı) doğan (1887) ulus devlette (Türkiye Cumhuriyeti) vefat eden (1963) bir sanatçıdır. Ani ve köklü değişimleri işaret eden savaşların, göçlerin, paradigma değişiminin hem tanığı hem muhatabıdır.

Onun *personal miti* olarak değerlendirilebilecek *Boğaziçi Medeniyeti ve mazi cenneti*, hem yazılarına yön veren hem de onu nostalji bağlamında ele almamıza imkân veren adlandırmalardır.³ Kolektif (Boğaziçi medeniyeti) ve bireysel (mazi cenneti) hafızanın bir aradalığına işaret eden bu iki kullanımdan birincisi geleneğin, ikincisi bu geleneğin Hisar'ca yorumlanışının ipuçlarını taşır. Kendine has adet ve zevkleri olan (medeniyet) bir coğrafyanın (Boğaziçi) geride bırakılmışlığına (mazi) duyulan muhabbet ve özlemi (cennet) ifade eden bu iki kullanımda; bir cennet olan mazi, Boğaziçi'nde yer tutan bir medeniyet olarak mekânlaşır. Bu mekânla dile gelen; yalıları, köşkleri, Boğaz sefaları, âdet, gelenek ve görenekleriyle Boğaziçi'nde yaşayan, bir medeniyet olarak Boğaziçi'ni inşa eden Osmanlıdır. Ancak eserlerinde o, Osmanlıyı imparatorluk kılan siyasi, askerî, tarihî kazanım veya başarılarından ziyade Osmanlı'nın inşa ve ihya ettiği Boğaz içinde yayılan ve kökleşen medeniyetin eşsizliğini kişisel tarihinden, tecrübe ve hatıralarından hareketle gün yüzüne çıkarmaya çalışır. Onun *Türk Müzeciliği*, *Boğaziçi Yalıları*, *Geçmiş Zaman Köşkleri*, *Boğaziçi Mehtapları*'ndaki yazıları, ömrünü tamamlamış bir medeniyetten arta kalanları tespit ve muhafazaya dönük munis, içli, özlem dolu, şairane bir hatırla(t)madır.

Bu adlandırmaların işaret ettiği bir diğer hususa kusursuzluk, masumiyet, zamansızlık (ebedilik) çağrışımlarını haiz *cennetin* anlamını *maziden* hareketle almasıdır. Bu durumda cennetten düşüşü işaret eden *şimdi ve bura* ise kusur, hata, suç ve günaha açık bir zamana kayıtlılık (fanilik) mekânına dönüşmektedir. Hisar'ın düşünsel nostaljisi, bu fanilik (bugün)-ebedilik (geçmiş) geriliminin ürettiği bir anlam arayışıdır. Bu arayışta geçmiş, zamansal bir kategori olmaktan ziyade zamansızlık özlemine (cennet) dönüşür. Buradan bakıldığında, Hisar'ın Boğaziçi'ni bir medeniyet olarak yurt tutan yazı mekânı, bu özlemde dile gelen hatıralar eliyle bir zamansızlık (cennet) inşasıdır. Bu noktada nostalji, bir mekân problemi olmaktan daha çok bir zaman problemi (fanilik-ebedilik) olarak kendini göstermektedir.

5. Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanları ve Nostalji

Abdülhak Şinasi Hisar'ın hatıra-roman sayılabilecek üç eseri *Fahim Bey ve Biz*, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı* ve *Şeyhliği* adlarını taşımaktadır. Bu üç roman, onun diğer yazılarındaki arka plan ve atmosferden (aura) beslenen; ancak o

³ Sanatçının hatıra tarzında kaleme aldığı yedi bölümden (Hazırlanış, Toplanış, Musiki Faslı, Sükut Faslı, Aşk Faslı, Dağılıp, Hatırlayış) oluşan *Boğaziçi Mehtapları* adlı eserinde *Boğaziçi Medeniyeti*, *Hazırlanış* bölümünün ilk başlığı, *Mazi Cenneti* ise aynı eserin *Hatırlayış* bölümünün ilk başlığıdır (bk. Hisar, 1995, s. 11-21, 197-201). Hisar'ın söz konusu eserinde *Boğaziçi Medeniyeti* başlığı altında kaleme aldıklarından hareketle Abdullah Uçman, Boğaziçi Medeniyetinin anlamını şu sözlerle dile getirir: "Türk milleti, Büyük Fetih'in hemen ardından, yer adlarından başlayarak Türkleştirmeye başladığı Boğaziçi'nde bu beş asır zarfında "Boğaziçi Medeniyeti" adı verilen ve Osmanlı medeniyetinin en zarif kısmını oluşturan yeni bir medeniyet kurar. İşte bu medeniyet dairesi içinde yer alan yalılar, kasırlar, sahilsaraylar ve lebiderya evleri ile bunları koruluklarda tamamlayan bahçe içindeki köşkler, saray yavrusu diye adlandırılan binalar, Türk mimari dehasının ortaya koyduğu eşsiz güzellikte şaheserlerdir" (1998, s. 284). Ayrıca Nesrin Tağızade'nin Hisar'ı hayatı, sanatı ve eserleriyle konu ettiği çalışmasının ikinci bölümü ağırlıklı olarak Hisar'ın eserlerinde İstanbul'un Boğaziçi Medeniyeti olarak ifade ettiği anlamı incelemeye ayrılmıştır (bk. Karaca, 1998, s. 116-219). Sonraki yıllarda *Mazi Cenneti* ifadesinin Taha Toros'un, içinde Abdülhak Şinasi Hisar'ın da yer aldığı, genelde Türk Edebiyatındaki önemli şahsiyetlere dair anekdot, hatıra, kanaat ve değerlendirmelere yer veren kitabına da ad olarak seçildiği görülmektedir.

dönem içine yerleştirilmiş üç karakteri (Fahim Bey, Hacı Vamık Bey, Ali Nizami Bey) merkeze alan anlatılar olmakla da diğer yazılarından ayrılan bir yerde durmaktadır.

Şimdi ve geçmiş arasında *şimdinin* yırtılmasıyla⁴ oluş(turul)an *zamansal mesafe* bir zaman sanatı olarak değerlendirilen romana; olayların var edilmesi, boyutlanması, anlam kazanması için gerekli olan alanı⁵ açar. Romanın bu alanda inşa ettiği mekân, bir mesafe olarak tecrübe edilen zamandaki gidiş gelişlerle (yakınlaşma-uzaklaşma)⁶ üretilir ve zamandan hareketle varlık ve anlam kazanır.

Bu zamansal mesafeyi türlü şekillerde dokuyan romanlardan farklı olarak nostaljide bu doku(n)ma özlem yüklüdür. Hatıralar, hatırlamalar anlamının olduğu kadar arzulamanın da aracıdır. Ne var ki bu arzu, zamanın geri çevrilemez (tekrar edilemez) karakteri nedeniyle mesafenin kapatılamadığı, arzu nesnesinin ancak dile gelerek tatmin aradığı bir karşılıksız özlemi işaret eder. Bu karşılıksızlık bizi, Hisar'ın romanlarında hayatı fanilik (zaman)-ebedilik (zaman dışılık) çatışması üreten özleyici bir hatırlama olarak anlamaya davet eder.

Olayları anlama ve hatırlamaya imkân veren *zamansal mesafenin* geçmişi özleyici bir hâl almasıyla ortaya çıkan nostaljinin bir söylem olarak izi, romandaki betimleme ve anlatıcı yorumlarıyla tespit edilebilir. Bununla birlikte asıl merak ettiğimiz Hisar'ın romanlarında nostaljik söylem, anlatı varlıklarının (zaman, mekân, anlatıcı, olay ve karakterler) şekillenmesini etkilemekte midir? Şayet etkiliyorsa onları ne yönde ve nasıl harekete geçirmektedir?

5.1. Anlatıcı ve Karakter

Hisar'ın romanları adlarından da anlaşılacağı üzere Fahim Bey, Deli Enişte (Hacı Vamık Bey) ve Ali Nizami Bey'in kim olduklarını, bu roman kişilerinin talih ve talihsizlikleriyle yaşamını konu edinir. Romanların açılış bölümlerinde (ilk sayfalarda) bu konu edinmenin gerekçeleri hazırlanır. Buna göre Fahim Bey'in gazetelerde hazin bir vefat başlığıyla yer alan ölüm ilanı, Hacı Vamık Bey'in deli doluluğu, Ali Nizami Bey'in ise şatafatlı hayatı onlardan söz edecek olmanın başlangıçtaki nedenidir. Bu roman karakterlerinin hayatı; içinde buldukları muhiti, iklimi göz ardı etmeden, yer yer bu muhit ve iklimin kendine özgülüklerini öne çıkararak açıklanır.

Hisar'ın romanlarında *olay* değilse de *karakter* sürekli etrafında dönülen bir asli unsurdur ve romanlarına ad olacak denli merkezi bir öneme sahiptir. Bizi kendinde tutan karakterlerin sosyal statülerini daha üst noktaya taşıma gayretleri, zaman geçtikçe (sayfalar ilerledikçe) boşa çıkar. Karakterlerin beklentilerini gerçekleştirememesinin hatta zamanla mevcut konumlarından da aşağı düşmelerinin nedeni ise zamanın şartlarına ayak uyduramama, baba yoksunluğu, mizaçlarının neden olduğu talihsizlikler ve yaşlanma olarak görülebilir.

⁴ Bizi, zamanda *şimdinin* bölünmesini *yırtılma* olarak adlandırmaya götüren, Hisar'ın *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında geçen şu ifadedir: "Bazan uzakta bir horoz öterdi. Ve sanki zaman taşıdığı hatıraların çokluğundan yırtılıyormuş gibi, bu bir tutamlık seste güya günler ve geceleriyle bütün Çamlıca ve tek mil tatlariyle bütün mevsim süzülür, hâlin içine sığamayan bu içli ses, geçmiş zamanlarımızı tarayarak ve içimizden kayarak, gözlerimizden akan bir damla yaş gibi, yine boşluğun içine akardı" (2008, s. 73).

⁵ Barthes romanda *görünen geçmiş zamanı* bir zamanı belirtmekten öte, evren kurmanın bulunmaz bir aracı olarak görür (bk. 2006, s. 32).

⁶ Anlatı temelde öykü (geçmiş) ve söylem (şimdi) arasında meydana gelen bu mesafeyi daraltan (yakınlaştırma) ve genişleten (uzaklaştırma) hareketlerde varlık kazanır. Hatta başta geçmişte konumlanan öykü zamanının kendi içinde ürettiği geçmiş-şimdi-gelecek kategorileriyle bu mesafe katmerleşir. Bu mesafe üzerindeki gidiş gelişler (sıralama), bu gidiş gelişlerde geç(iril)en zaman (süre), bu zamanın yoğunluğu (sıklık) anlatının zaman üzerinden organizasyonuna (kurgu) yön veren temel hareketler olarak karşımıza çıkar. Bu konuda daha detaylı bilgi için Genette'in Prost'un *Kayıp Zamanın İzinde* romanından hareketle ortaya koyduğu *anlatıda zamanın yapılışını* incelediği çalışmaya bakılabilir (Genette, 2011, s. 21-171).

James Wood'un, romanı okurda bireyin kaderine ilişkin merak uyandırma sanatı (2010, s. 97) olarak görmesine paralel bir şekilde Hisar'ın romanlarında da bir karakteri muhitini de canlandıracak şekilde inşa etme söz konusudur. Anlatılama zamanı açısından karakterler ölmüş, onların yaşadığı zaman ve muhit geçmişte kalmıştır. Bu yüzden söz konusu olan *şimdide* bir geçmiş anlatmaktır.

Üç roman da anlatıcının konumu ve sesi ile ilgili ortaklık gösterir. *Çamlıca'daki Eniştemiz* ve *Ali Nizami Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği* romanlarında çocuk, *Fahim Bey ve Biz* romanında lisede okumakta olan bir genç olarak öyküye dâhil olan anlatıcı başlangıçta orta yaşlarını sürmekte olan karakterlerle birlikte büyür ve olgunlaşır. Bu açıdan Hisar romanları, gelişim ve olgunlaşmayı merkeze alan *yetişme romanlarını* (buildings roman) anımsatır. Bir başka açıdansa bu romanlar *kuşak romanı* karakteri taşır.⁷ Hacı Vamık Bey anlatıcının halasının kocası, Fahim Bey anlatıcının babasının ahabası, Ali Nizami Beyse annesinin uzaktan akrabasıdır. Özellikle *Çamlıca'daki Eniştemiz*'de Fahim Bey'e, *Fahim Bey ve Biz*'de *Çamlıca'daki Eniştemiz*'e atıflar bu tematik sürekliliğe işaret ederek üç romanı da geniş bir *aile anlatısına*⁸ dönüştürür.

Hisar'ın romanlarında öykü, öykü dışından bir anlatıcıya değil (heterodiegetic), öykü içinden birine (homodiegetic) anlatılmaktadır⁹. Fark edileceği üzere bu tercih, metni geriye dönüştü (retrospective) bir anlatıya hazırlamaktadır. *İç anlatıcılı ses* bir yandan tanık ve gözlemci olarak karakterlerini ve onların eylemlerini bize aktaracak, diğer yandan kendi tecrübelerini, kendiyile karakterler arasında gerçekleşen eylemleri kimi zaman *tecrübe eden ben*, ama çoğunlukla *anlatan ben* olarak yorumlayacaktır.¹⁰ Anlatıcı çocuk zamanla büyüyecek, yaşamlarına tanık olduğu karakterlerse zamanla yaşlanacak ve ölecektir. Başka bir deyişle, anlatı zamanının şimdisinde vücut bulan *anlatan ben*, bir yandan geçmiş olarak öykü zamanının şimdisini tayin eden *tecrübe eden benin* eylem ve tanıklıklarını aktarır ve yorumlarken öte yandan yine öykü zamanı içinde yer alan öyküye konu karakterlerin sıfat ve eylemlerini öne çıkaracaktır.

Öyküye konu karakterlerin eylem, davranış ve sözlerini *tecrübe eden ben* onların yanında yöresinde olan bitene tanık olarak (görünen geçmiş zaman) ya da olan biteni anlatının diğer karakterleri olan anlatıcının babası, arkadaşları ya da akrabalarının başkarakter hakkında söylediklerinden yola çıkarak (duyulan geçmiş zaman) aktarmaktadır. Öykü zamanı içinde *tecrübe eden benin* karakterlerle baş başa kaldığı nadir anlarda bile (yolda karşılaşma, ziyaret, vapurda rastlaşma) bu tanık olan dil devam etmektedir. *Tecrübe eden ben*, öykünün içindedir ama karakterlerle temas eden, bir olaya

⁷ Ricoeur'un Galsworthy'nin kuşaklar romanından hareketle söyledikleri, temanın zaman kurgusuyla bağıni kurması açısından dikkat çekicidir: "...Galsworthy'nin 'kuşaklar romanı' yaşlanmayı, karanlığa zorunlu dönüşü, ve bunun aracılığıyla da bireysel yargıyı, yeni yaşamın yükselişini, buna bağlı olarak da zamanın hem kurtarıcı hem de yıkıcı olduğunu göstermeye çalışır" (2012, s. 148).

⁸ Aytaç, ardındaki sosyolojik gerçekliğe de ışık tutacak şekilde aile romanını şöyle tanımlar: "Konusunu ve ana problemini soylu ya da kentsoylu aile hayatının oluşturduğu roman çeşidi. Genellikle toplum dünyasının siyasal baskı ya da çaresizlik bunalımı içinde bulunduğu dönemlerde evin, ailenin bir kaçış, bir sığınak imkânı vermesi nedeniyle rağbet görmüş bir türdür (bk. 2013, s. 214). Hisar'ın romanlarında resmedilen kentsoylu aile ve Hisar romanlarını doğuran tarihsel ve toplumsal şartlar Aytaç'ın aile romanı tanımında da karşılık bulmaktadır.

⁹ Genette anlatıcının anlattığı hikâyede yer almadığı anlatıları heterodiegetic (dış-anlatıcılı), anlatıcının anlattığı hikâyede bir karakter olarak var olduğu anlatıları ise homodiegetic (iç-anlatıcılı) olarak adlandırır. Hisar'ın romanlarında söz konusu olan iç-anlatıcılı türü ise anlatıcının anlatısının kahramanı olduğu anlatılar ve bir tanık ve gözlemci olarak yalnızca tali bir rol oynadığı anlatılar olarak ikiye ayırır (2011, s. 267-268). Hisar romanlarında iç-anlatıcının öyküyü aktarırken tanık ve gözlemci, anlattığı üzerinde düşünürken (yorumlama) anlatısının kahramanı olarak belirlediği görülür.

¹⁰ Leo Spitzer tarafından ortaya konan bu adlandırmanın Spitzer'e atıfla anıldığı iki kaynaktan biri kavramı *anlatan ben* ve *anlatılan ben* olarak Türkçeleştirir (bk. Genette, 2011, s. 276). Diğerinde ise *anlatan benlik*, *deneyimleyen benlik* adları tercih edilmiştir (bk. Cohn, 2006, s. 157). *Anlatan ben*, *tecrübe eden ben* adlandırması için bk. Jahn, 2012, s. 72.

sebebiyet veren ne bir eylemi ne de konuşması vardır. O konuşulanları duymakta ama cevap ver(e)memektedir. Karakterleri herhangi bir şekilde etkileyen değil, bir maruz kalan olarak onların etkisini açığa çıkarmayı *anlatan bene* havale edendir: “Böyle haykıran adam içini çeker, yine bağdaş kurarak köşesine oturur, bana, âdeti olduğu üzere, şefkatli gözlerle bakarak ve beni başımdan büyük dertlere karıştırmak istemiyor gibi bir şey söyleyerek, hüzünlü bir hâlde gazetesinin başka sütunlarına geçer ve bir fincan kahve daha içer, bir tutam enfiye daha çekerdi” (Hisar, 2008, s. 7).

Denilebilir ki böyle yapmakla o, öykü zamanında sustuklarını anlatı zamanında konuşmaktadır. Yüzü öykü evrenine dönük, sesi ise muhayyel dinleyiciyedir. Karakterlerle *tecrübe eden ben* arasında neredeyse hiçbir diyalog gerçekleşmeyişi de bu durumun bir örneği olarak okuyabiliriz. Ancak öte taraftan *tecrübe eden ben* anlatıyı mümkün kılan gücü elinde bulundurmaktadır. *Anlatan benin* anlatı zamanının şimdisini işaret eden açıklama, yorum, kanaatlerinin sebebi onun öyküde bulunuşudur. Bununla birlikte *anlatan benin tecrübe eden beni* doğrudan öne çıkardığı sahneler de mevcuttur. Ali Nizami Bey'in resim merakının anlatıldığı satırlarda bir çocuk olarak *tecrübe eden benin* köşkün üst katındaki büyük misafir salonunda asılı tabloları beğeniyle seyredişi, giysi dolabının alt rafında Ali Nizami Bey'e ait kırk çiftten fazla ayakkabıya hayretle bakışı, *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanının *Deli Eniştemiz Bana Arabistan'ı Veriyor* bölümünde eniştenin Arabistan anlatısının bir masal ve rüya gibi açılışının etkileri bir vukuf anı (epifani)¹¹ olarak *tecrübe eden benin* odağında verilir. Anlatıcının kendi içinde ve karakterler karşısındaki bu yakınlaşma ve uzaklaşmalar, öne çıkarma ve arka planda bırakmalar anlatıcının romanın kimi zaman ana kahramanı, kimi zaman katılımcısı, kimi zaman da gözlemcisi kılmaktadır.

Romanlarda anlatıcının temelde *tecrübe eden ben* (öykü zamanı) ve *anlatan ben* (anlatı zamanı) olarak bölünmüş kişiliği aynı zamanda nostaljinin belirmesine aracılık eder. Şöyle ki, *anlatıcı ben* öykü zamanında çocuk olarak yer aldığı olayları anlatı zamanında saflık, haz ve mutluluk olarak anımsarken yetişkinlik zamanları kötümserlik, hüznün ve mutsuzluk üreten yorumları açığa çıkarır (Cebeci, 2008, s. 260). Hisar'ın romanlarında nostaljik özellik gösteren merkez karakterler değil bu karakterleri bize tanıtan, anlatan, aktaran anlatıcıdır. Kanaatimizce onun ayrıksı karakterleri¹² mutlu çocukluğu belirginleştirmek içindir. Karakterlerin aynı zamanda komiğe de yer açan ayrıksı yönleri anlatı içerisinde yaşam enerjisi, neşe ve mutluluk üretir. Dolayısıyla anlatıcının çocukluğunu mutlu bir geçmiş olarak öne çıkarır. Karakterler açısından komiği trajiğe dönüştüren onları anlatı içinde parlatan, yaşam enerjisi üreten ayrıksılıklarının aynı zamanda ve zamanla (yaşlandıkça) toplum nezdinde itibarsızlaştıran başarısızlıkları getirmiş olmasıdır. Anlatıcı açısından ise karakterlerin zamanla geçirdiği değişimler, hayatı oluştan (çocukluk) bozuluşa (yaşlılık) doğru bir yol alış olarak fark etmeye götüren olgunlaşmayı getirecektir. Hayatı daimi bir oluş (ebedilik) olarak vehm ve tecrübe ettiren çocukluktan, daimi bir bozuluş (fanilik) olarak vehm ve tecrübe ettiren yetişkinliğe geçiş, fark edilen ama kabul edilmek istenmeyen bir gerçekliktir. Kabul edildiğinde ise *şimdi*, bir eksiklik, memnuniyetsizlik, karamsarlık mekânı olarak öne çıkacaktır. Buradan bakıldığında Hisar'ın romanlarıyla yaptığı, yırtılan zamanın dinmeyen ağrısını daimi bir oluşu (cennet) yâd ederek (hatıra-roman) hafifletmedir.

¹¹ “Köken olarak Yunanca bir terim olan epifani, ilahi bir gücün tecellisi, kendini göstermesi veya görünmesi anlamına gelir. James Joyce bu terimi, Stephen Hero'da (1905), genellikle sıradan sayılabilecek bir nesne ya da olayın algılanması sırasında ortaya çıkan güçlü ve yoğun bir vukuf anını göstermek için kullanmıştır. Bu terim, diğer yazarların *vukuf anı* (Conrad, Woolf), *varoluş anı* (Woolf) ya da *görme* olarak nitelediği şeyle yakından ilgilidir” (Jahn, 2012, s. 78).

¹² Sazyek, çalışmasında Abdülhak Şinasi Hisar'ın ayrıksı roman karakterlerinin durumunu, insanın toplumdan ve giderek hayattan uzaklaşmasını ifade eden *özel yabancılaşma* kavramsallaştırmasıyla tespit eder (bk. 2008, s. 30).

5.2. Zamanı İze Dönüştüren Kipler

Söz konusu romanlarda basit geçmiş zamanlar (görülen ve duyulan) görüntüyü (öykü) var etmeye; geniş zaman, şimdiki zaman ve bileşik zamanlar (şimdiki zamanın hikâyesi ve geniş zamanın hikâyesi) ise anlatıcı yorum ve müdahalesine yer açmaya imkân verir.

Basit geçmiş zamanlar temelde görüntünün inşası, başka bir deyişle anlatılan öykünün açılmasında görev yüklenir. *Görünen geçmiş zaman* (-dı) anlatıcının tanık olduğu ya da gerçekleştirdiği eylem ve düşüncelerin gelişiminde, *duyulan geçmiş zamansa* (-mış) başkarakterin diğer karakterlerin anlatılarıyla şekillenmesinde kimi zaman geri dönüş (başkarakterini açıklayıcı beslemeler), kimi zaman da öykünün şimdisindeki karakterin farklı perspektiflerle sunumu için kullanılır. Böylelikle sınırlı bakış açısının (iç anlatıcılı ses) doğuracağı kısıtlılık, başkalarının tanıklıkları ve kanaatleriyle aşılarak başkaraktere derinlik kazandırılır. Bu aynı zamanda hem anlatının tutarlılığına hanel getirmeden ilerleme hem de karaktere tek yönlü bir bakışın getireceği muhtemel düzlüğü farklı odak noktalarıyla kırarak karaktere çok yönlülük kazandırma (karakterini yuvarlaklaştırma) imkânıdır.¹³

Geniş zamanın hikâyesi (-ardı) anlatıcının ya da karakterlerin öykü zamanın şimdisinde gerçekleştirdikleri eylemlerin, yapmakta olduklarının yapageldikleri olarak dile getirilmesidir. Bunun doğurduğu etki, anlatılama zamanından ayrışmanın en önemli göstergelerinden biridir. Bu yolla bir yandan karakterlerin huy ve alışkanlıklarının yön verdiği eylemler, diğer yandan anlatılan zamanın ritüeller ihtiva eden boyutu öne çıkarılır.

Geniş zamanın hikâyesi, tekrarın sürekliliğine ve bu sürekliliğin geçmişte kayıtlı oluşuna vurgu yapar. Yakınlaşma (-ar) ve uzaklaşma (-dı), ele geçirme (-ar) ve yitirme (-dı), fark etme (-ar) ve kaybetme (-dı), hatırlamanın kıvılcımı (-ar) ve unutmanın karanlığı (-dı) bir aradadır. Burada olan (-ar) ve fiili olarak burada olamayanın (-dı) zıtlığını bir arada tutan oluşun kipidir zaman. Bütün bu açılımlarıyla *geniş zamanın hikâyesi* denilebilir ki, farklı anekdotların sunumuna imkân veren *basit geçmiş zamanlarla* ilerleyen anlatının çizgisel zamanını (khronos), tükenmez bir zamana (kairos) dönüştürür.¹⁴

Zamanın çocuklara özgü tecrübesinde de kendini gösteren bu zamansızlık, anlatısını hatırlayarak inşa eden iç-anlatıcılı sesin karakterine de uygunluk taşır. Geri döndürülemez ve tekrar edilemez olduğu için kaygı üreten zaman, anlatıcının ancak yorumlarıyla farkına vardığı bir durum olacaktır. Bu zamanın kipi ise geniş zaman (-ar) kullanımlarını da içeren şimdiki zaman (-yor)dır.

Bir yorum olarak vukuf anlarının anlatımında rol üstlenen *bileşik zamanlarda* (özellikle şimdiki zamanın ve geniş zamanın hikâyesi), ayrıntıları açığa çıkarma gücünü elinde bulunduran yavaşlayan betimlemelerle *an* üzerinde yoğunlaşılır. Bu aynı zamanda, *anlatan benin tecrübe eden benle* özdeşleşme çabasıdır ve *anlatılan zamanda* yaşananların şimdideki yorumuna işaret eder.

Şimdiki zamanın öne çıktığı ifadeler, anlatıcı sesin yüzünü anlatılan öyküden okura çevirdiği bir duruma karşılık gelir.¹⁵ *Anlatı zamanının anlatılama zamanına* yaklaştırılması

¹³ Chatman, Forster'in *çember* ve *düz* karakter ayrımından hareketle karakter meselesini ele aldığı analizinde, *çember* karakterlerin bazılarının birbiriyle çatışan hatta çelişen farklı karakteristik özelliklere sahip olması açısından *düz* karakterden ayrıldığını, bu yönüyle güçlü bir yakınlık hissi uyandırdığını belirtir: "Onları gerçek insanlar olarak hatırlarız. Tuhaf bir biçimde tanıdıkları. Gerçek arkadaşlarda ya da düşmanlarda olduğu gibi, onların tam olarak neye benzediğini tanımlamak zordur" (2008, s. 123).

¹⁴ Khronos, Kairos ayrımı için bk. Ricoeur, 2012, s. 50-55.

¹⁵ "Tartışarak yorumlama sürecinde, geriye dönük bir bilginin şimdisiyle ilgilenirim; demek ki, geriye dönük zamanlar geçmişi girişimimize açar, anlatı sürecindeyse geçmişi girişimimizden çıkarır. Geçmiş tartışmak, onu *şimdi* içinde uzatmak demektir" (Ricoeur, 2012, s. 131).

olarak da okuyabileceğimiz bu durum, *tecrübe eden benden uzaklaşan bir anlatan benin anlatılan zamandaki* olayların anlamı yerine hayata dair görüş ve kanaatlerini serdettiği dış gerçekliğe referansa heves eden bir sese dönüşümünü haber verir.¹⁶ Başka bir deyişle vukuf anlarında tikelin anlamını araştıran ses, hayatın anlamını ortaya koyarken başvurduğu genellemelerle (geniş zaman) tikeli tümelden hareketle anlamaya koyulur.¹⁷ Dorrit John'un da belirttiği gibi aforizmatik geniş zamanda ifade edilen yazar retoriği insanlık durumlarının gizemlerine ve hakikatlerine yönelir (2006, s. 40). Bu aynı zamanda başlarda (anlatıcı, çocuk ya da gençken) heyecan, şaşkınlık, neşe uyandıran karşılaşmaların zamanla bu özelliklerini yitirmesi, olgunlaşan anlatıcının sesinde, verili bir yorumun sınırlarına çekilmesidir.

Basit geçmiş zamanların temelde öykü evrenini (anlatılanların dünyası) açan, genişleten, ilerleten bir doğrultuda iş gördüğünü belirtmiştik. *Bileşik geçmiş zaman* ve *şimdiki zaman* kullanımının ise önümüzde daima bir geçmiş olarak mesafelenen öykü evrenini girişimimize açtığını söyleyebiliriz. Bugünden geçmişe doğru bir yönelmeyle anlatılanlar hakkında düşünmeye (vukuf anı) imkân veren bileşik zamanlar, *tecrübe eden benin* (geçmiş olarak anlatıcı) şahsında çizgisel zamanı tükenmez zamana dönüştürerek anlatıya derinlik kazandırır. Anlatılanlardan hareketle düşünmeyi açığa çıkaran *şimdiki zamanda* ise *anlatan benin* şahsında zamanın daha çok kaygı üreten boyutu öne çıkar. Böylece tasarı (basit geçmiş zamanlar) ve yorum (bileşik zamanlar ve şimdiki zaman) birbirlerini örerek, görüntüden olmaya, olaydan duruma, yatışmadan gerilime gidiş-gelişlerle ilerleyen bir zaman deneyimi sunar. Öyle ki romanların daha ilk cümlesinde *şimdiyle* oluşan yırtılma, *orada* olarak tasarlanan geçmişin merak uyandıran bir düzenlemeyle sunumuyken sayfalar ilerledikçe, anlatıcı ses belirginleştikçe, seyredilen geçmiş (görüntü olarak öykü) anlatının şimdisi üzerinde kurduğu baskıyı artırır. Öyle ki olma, durum ve gerilim kavramlarıyla örtüştürdüğümüz bu baskı, varoluşsal çağrışımlara imkân veren bir düşünmeye davet eder.

Yırtılan şimdiye düzen verme çabası olarak zamansal kırılmalar (anokroni), olayların sıralanışı (diyakroni) içinde sürekli bir ertelemeyle ilerler. Bir yandan sonraya bırakılarak ilerleyen diğer yandan vazgeçilemeyen anlam,¹⁸ dili ize dönüştürür. Çünkü iz, şimdide daima bir geçmiş olarak buradadır. Ne onu aşabilir ne de ondan vazgeçebiliriz. Onu aşamayız, çünkü zaman tekrar edilemez ve geri döndürülemez boyutuyla buna imkân vermez. Ondan vazgeçemeyiz, çünkü dilde yurt tutmuştur. *Şimdide* bizimle olarak *şimdinin* anlamını belirlemektedir. Onunla *şimdinin* anlamını yitiriş olarak fark ederiz. Zaman neredeyse daima bir *artık şimdi değil* dile gelir. *Artık şimdi değil* anlatılanlar sıralanırken (khronos olarak zaman), bir fırsata dönüşürken (kairos olarak zaman), yok oluş (ölüm) düşüncesinin doğurduğu kaygı (angst) durumlarının gölgesi altındayken bizimledir.¹⁹

¹⁶ Anlatıcı yorumunun bir uzantısı olarak Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanında zamanı, anlatı içinde hakkında düşünülen olarak (duygu ve düşünceleri değiştiren, öğreten, unutturan ve yokluğa sürükleyen hafıza olarak eşyalara sinen ve benzeri) ele alan tematik bir inceleme için bk. Mahfuz Zariç, 2012, s. 747-763. Ayrıca zaman sanatı olarak roman ve romanda zamanın işlevleri için bk. Sağlık, 2002, s. 134-142.

¹⁷ Olgunlaşan anlatıcının yaşlanmış Fahim Bey hakkında değişen hislerini ele aldığı bölümde, Fahim Bey'i ahmak ve bunak bulmaktan kendini alamadığını belirttikten sonraki yorumlar bu minval üzeredir: "Gözlerin yavaş yavaş çoğalan ilmi maneviyata gittikçe daha çok nüfuz etmeye sebep oluyor. Bir yaştan sonra zehirlenmiş gözlerimiz artık zahiri görmekle kanmıyor, batını da görüyor. Hakikatlerin temizlenmiş yanında kalmıyor, içlerine, gizlenen yaralarına da nüfuz ediyor. Söyleyeni dinlerken duyduğumuz sözler bize şeffaf görünüyor. Yalnız işittiğimizizin yalan olduğunu değil, aynı zamanda söylenmeyen doğruyu da duyuyoruz. Herkes özünü sakladığını umarken aldanır, acemidir, bunu saklayamaz; fakat kimse karşısındakinin maksatlarını duyarken aldanmaz, üstattır, gözünden hiçbir şey kaçırmaz. Karşımızda söyleyen her şeyi tahrif ederken biz ona içimizden 'Sen dilediğini söyle. Ben istediğini biliyorum. Yalanını duyarken doğruyu da anlıyorum!' diyoruz" (Hisar, 2010, s. 83-84).

¹⁸ "Ertelleme, hem sonraya atma hem vazgeçmemedir" (Dellaloğlu 2010, s. 27).

¹⁹ Hisar'ın Kléber Haedens'in *Roman Sanatı* adlı eserine yazdığı önsözde yer alan şu cümleler zamanın *khronos* ve *kairos* olarak tecrübesine ışık tutar niteliktedir: "Sanat'ın zamanı, şairin iddiasına göre, 'Gün bu gün, saat bu

Denilebilir ki Hisar, oluş ve bozuluş dünyasının imkân ve sınırlılıklarını kurmaca dünyanın zaman deneyiminden faydalanarak yansıtmaktadır. Bu açıdan Hisar romanları, romanda beliren anlatı varlıklarının oluş ve bozuluş sürecine odaklanmakla, aslında belirmenin (mekânlaşma) zamanla ilişkisini öne çıkarmaktadır. Bu noktada romanlar zamanın tezahürü olan oluş ve bozuluşun dile gelme formu olarak görülebilir. Bir başka deyişle gerçekleşen, oluş ve bozuluşun anlatıyla tecrübe edilmesidir. Bir potansiyel olarak hayat verili bir durum olarak ömüre; eşyanın, insanın ve zamanın hâlden hâle geçişinin tanıklık ve tecrübesine dönüşür. Romanlar bu yorumlara imkân verecek tarzda yapılıdır.

5.3. Olay Örgüsü

Hisar romanlarının olay örgüsü kompozisyonu anekdotlarla şekillenir. Bu yönüyle romanlar, Manfred Jahn'ın gevşek dokulu olay örgüleri sınıfında ele aldığı örneklerle yakınlaşır. Bunlar epizotlardan oluşan, tesadüflere dayalı, hatta mümkün olduğu kadar olay örgüsünden kaçınmaya çalışan örneklerdir (2012, s. 92).

Basit geçmiş zaman kullanımlarıyla farklı görüntüler oluşturan anlatıcı ses, bilgi aktarımının zenginliğini sağlamaya dönük her biri kendi içinde tamamlanmış anekdotlarla (ayrışık geçişler) anlatının ilerlemesini sağlar. Değiş yerindeyse anlatıcının çocukluk ya da ilk gençlik yıllarına ait bir hatırlamayla açılarak devam eden üç romanda başlarda bir silüet olarak beliren merkez karakterler, desenli bir yelpazede kat kat açıldıkça beliren görüntü gibi karakterlerin mizaç ve kaderini farklı perspektiflerden ısıtan ve genişleten bir anlatı diline imkân verir. Açılan her kat (her bir anekdot) öykü zamanının şimdisini genişleten, karakterleri farklı yönleriyle bize tanıtan eklerdir.

Bu eklemeler, kronolojik *art ardalıktan* ziyade bir *yan yanalık* görüntüsü oluşturur. Bu sebeple romanları okurken *daha başka neler oldu, daha sonra neler oldunun* önüne geçer. Böylece romanın merkezine *olay* yerine *karakter* yerleşir. Anekdotlarda ifade edilen olaylar, genellikle ayrışık karakterlerin mizaçlarının ortaya çıkardığı durumlara işaret eder. Tersten söylersek olaylar, karakterlerin bu ayrışık mizaçlarını belirginleştirmek içindir. Roman boyunca olaylar, karakteri merkeze alacak şekilde örülmekle anlam kazanır. Anlatının eski deyişle sebep-i telifi, romana konu karakterlerin ölmüş olmalarıyla açılan boşluktur. Başka bir deyişle, anlatıya sebebiyet veren, dünya sahnesinden çekilen karakterlerdir. Romanların üzerine oturduğu temel -yukarıda da belirttiğimiz gibi- yokluğuna vücut verme (hatırlama), yani yâd etmedir. Bu yâd etme anlatıcıya, hayatı fanilik olarak hatırlatır ve ona hayatı, bozuluşa giden bir oluş olarak anlamasına imkân veren yorumlar üretir.

5.4. Bir Yuva Mekânı Olarak İstanbul

Romanlarda anlamsal derinliğiyle baş döndürücü, nihai olarak erişilemez, ihata edilemez bir büyüklük olarak tasarlanan İstanbul'a yüksek bir değer verilir. Sanat (romanlar) güzelliğini böyle bir yüceden alır. Bu yüzden Hisar'ın kabarıp sönen cümleleri yüce İstanbul imgesinin doğurduğu coşku ve heyecanın (yüce) dingin bir seyredişte (güzel) karar kılması olarak görülebilir. Ve İstanbul'un yüceliği onun tarihîliğinde, öteden beriliğinde, biriktirdiğinde, yakın zamana kadar getirdiklerindedir:

“İstanbul o kadar güzel ve öyle müessirdi ki onu, bir ömür boyunca, bir sevgili gibi tatmamaya imkân yoktur. İstanbul'un öyle esrarlı bir nur ile aydınlık günleri olur ki bunlarda sanki bir güzellik haznesinin bütün gizli mucizeleri mahfazalarından soyunarak, hayran gözlerimiz karşısında gösterişli bir geçit resmi yapıyor sanılır. Her tarafımızı hisli, canlı bir rüya sarar. Mavi gök bu çıplaklığı hususi bir fanus gibi kaplar. Bu tabii

saat, dem bu dem!' değil, ebediyete kavuşmak isteyen ve cidden biraz karışan bir zamandır. Hâlis sanatkar eseriyle derhâl bu klâsik zamana katılmış olur” (Haedens, 1961, s. 10).

sükûn içinde semavi bir lezzet bizi güzelliklerin menbalarına çıkarmış gibi olur. Seyrine doyulmaz bu manzara insana bir musiki tesiri yapar. Paganizmden ruhumuza sızmış hislerle hayvani-ilahi bir hayat aşkına dalarız. Bu heybetli güzellik kendine çarpmış gibi ruh gafletinden uyanır. Sanki biraz güneş içmiş gibi sendeleriz ve biraz ilahlaştığımızı duyarız” (Hisar, 2010, s. 85).

Muhatabına mehabet ve erinç vaat eden İstanbul, tabiatının ve tarihinin eşsizliği ile yüceltilir. Denilebilir ki tarih ve tabiat, yaşantıyı kuşatan, ona yön tayin ederek kucaklayan bir büyüklükle görkem kazanır. Ancak tabiatı ve tarihiyle yüceltilen Türk İstanbul, gücünün fetih ve zaferlerden daha çok zevk ve yaşama üslubunda gösterir. Anlatıcı, bu zevk ve yaşama üslubunun tanığı, katılımcısı ve gözlemcisi olarak bize seslenir.

Görebildiğimiz kadarıyla temelde bize varlık kazandıran zaman, nostaljide yüceltme ve güzellemenin nesnesi kılınan bir tarih olarak mekânlaşır. Bu aynı zamanda var oluşun sorumluluklarını yerine getirmek üzere bir eylemliliğe davet eden *şimdiden*, faniliğin üzüntü ve hayal kırıklıklarıyla mehabet ve erinç vaat eden (yüce) güzel geçmişe (nostalji) sığınmadır (teselli olarak yuva).

Hisar'ın İstanbul'u, çağdaşı Refik Halit'in²⁰ aynı dönemde kaleme aldığı yazılarında güzelliklerinin yanı sıra öteden beri ikliminden, ulaşım problemlerinden ve bakımsızlığından şikâyet edilen İstanbul değildir. *Çamlıca'daki Eniştemiz* romanında siyasi bir mekân olarak her tür entrikanın döndüğü korkutucu bir yer olarak resmedilen Yıldız Sarayı'na ayrılan birkaç sayfayı ve Çamlıca'ya varırken bir an önce geçilen Üsküdar'ın tozlu yollarını işaret eden bir iki cümleyi saymazsak İstanbul, “kutsi, tılsımlı, büyü, musikili, şiirli, lezzetli” sözcükleriyle dile gelen bir mekândır. Bu İstanbul, bir aile anlatısı olması hasebiyle farklı dini, etnik ve sosyo-ekonomik sınıflardan insanların karşılaşmalarının olmadığı, romanlar boyunca mevsimin bahar ve yaza sabitlendiği bir İstanbul'dur. Medeniyet; rutine ve ritüele alan açan yaşama alışkanlıklarıyla çevrili, öteden beri mamur ve bakımlı bir premodern başkent görünümüyle İstanbul'u işaret ederken, romanlar boyunca mazinin çimlediği tohumlar bu hayali İstanbul'u, bir düşsel diyarı açar.

Medeniyeti Boğaziçi, cenneti mazi olarak inşa ederken giderek zeval vaktine işaret eden bir alacakaranlıkta kabarıp sönen, yükselip alçalan cümleler; *burayı* kendinden doğrudan bahsedilmeyen ancak *oranın* anlamını fark ettiren bir yer olarak gündeme taşır. *Bura*, anlamını yuvayı (*orayı*) fark ettiren bir sürgün yeri olarak kazanır.

Belirttiğimiz gibi roman mekânı; dağılmış, yok olmuş bir ailenin şimdide karşılığı olmayan kişi ve ilişkilerin fark edilmesiyle vücut bulmuştur. Bu, modernlikle ortaya çıkan bir durum olarak zikredilen *tekrar tecrübe edilebilirlikten mahrumiyetin*²¹ sürgünüdür. Benjamin'in işaret ettiği gibi son bakışta görülendir.²² Yuva, kökün söküldüğü, çatının uçtuğu, ilişkiler ağının buharlaştığı yerde fark edilir. Bu bakımdan romanların sonu aynı zamanda başlangıcına işaret eden yerdir. Başka bir deyişle ilk cümleleri yazdıran son cümlelerin işaret ettiği yerdir. Yersiz yurtsuzluk olarak anlaşılabilir bu yer, kendisinden dışarıya gidilen ama tekrar kendisine dönülemeyen (Tatar, 2010, s. 53) bir yuvaya, yuvasızlığa işaret eder. Hatırlanan mekân, karakterleri ve yaşama alışkanlıklarıyla (Boğaziçi Medeniyeti) görünür kılınırken onun eşsizliği ve kendine özgü biricikliği hüznün, özlem ve tebessümü açığa çıkaran ifadelerle duyurulur (mazi cenneti).

²⁰ bk. Karay, 2014, s. 61-67, 87-90.

²¹ “Modern olmak yeniden başlanamayacak şeylerin ayırdına varmak demek değil midir?” (Barthes, 2013, s. 78)

²² “Büyük şehir insanını büyüleyen aşktır, ama ilk bakışta değil, son bakışta aşk. Onu kendine çeken, şiirde büyülenme anıyla örtüşen bir ebedi elvedadır” (Benjamin, 2008, s. 129).

Genel olarak bakıldığında Hisar'ın izlerin (hatıralar) yorumu olarak kurgulanan romanlarının işaret ettiği İstanbul, alaturka ve alafranga yaşam tarzlarının yan yanılığında kaynaklanan çelişkilerin çatışma oluşturmadığı bir arzulan mekândır. Bu mekânda izin (hatıra) nostaljiyle takibi bizleri fiili bir karşılaşmaya (gerçek mekân tecrübesi) götürmemekle birlikte muhatabını *şimdi* üzerinde yeniden düşünmeye davet ederek *şimdinin* imkânlarını fark etmek noktasında açılımlar getirmektedir.²³

Sonuç

Şimdi ile geçmiş arasında oluşan zamansal mesafeden beslenen nostalji, bir yandan şimdiden çekileni (yitirilen) fark ettirmekle *şimdiye* farklı bir perspektiften bakma imkânı veren, böylece onun anlamını genişleten ve zenginleştiren bir uyanış (direnç) olurken diğer yandan hatırlananı masumiyet noktasında inşa edilen ideal bir öz (özlem) olarak kurgulamakla bir aldanişa (kaçış) kapı aralar.

Hisar, romanlarıyla modernliğin şimdisinde unutulmuş, bastırılan ya da göz ardı edilen; kendine has adet ve zevkleri olan (medeniyet) bir coğrafyada (Boğaziçi) fark ettirerek bu coğrafyada inşa edilenin (Boğaziçi Medeniyeti) kültürel bellek içinde devamına imkân verir. Öte yandan bu medeniyetin dile gelişinde bugünün faniliğinin (zamana kayıtlılık) geçmişin ebediliğini (zamansızlık) işaret edecek biçimde konumlanması bir aldanişa kapı aralar.

Gerek romanlardaki betimleme ve anlatıcı yorumlarında gerekse romanın kurgu enstrümanlarının (anlatı varlıkları) belirleş ve örgülenişinde açığa çıkan bu kategorik ayırım, hayatı oluş ve bozuluşu her daim üreten bir gerçeklik olarak ele almaktan uzaklaşır. Çocukluğu (geçmiş) daimi bir oluşun (ebedilik) zaman-mekânı olarak konumlarken yetişkinliği (şimdi) daimi bir bozuluş (fanilik) zaman-mekânı olarak yorumlar. Dolayısıyla romanlar oluş ve bozuluşu, her daim birbirini ören ve üreten yüz yüze bir karşılıklılık içinde değil deyiş yerindeyse sırtı birbirine dönük olarak geçmişin *oluşu*, bugün ve geleceğin ise *bozuluşu* gösterdiği bir yorum olarak açığa çıkarır. Nostaljik düşünme içinde bu kategorik ayırma neden olan, zamanın geri döndürülemez (tekrar edilemezlik) vasfıdır. Bu vasıf *şimdi* ve *burayı* ayırma ve bölünmenin gerçekleştiği bir zaman-mekâna dönüştürür. Böylece yırtılan zamanın (şimdi) yol açtığı acı, oluşa (çocukluk zamanlarına) yokluğunda vücut verilerek yani hatırlanarak, yâd edilerek hafifletilmeye çalışılır.

Bu durumda hatıralara yol açan zaman, mekânın anlamını hem açığa çıkaran (oluş) hem de onu yokluğa götürendir (bozuluş). Hatıra (zamansal mesafe) üzerinden zamanın mekânla kurduğu bu paradoksal ilişki roman kurgusu içinde de karşılık bulmaktadır. Çocuk ve gençken (geçmiş) öznenin girişimine açık mekân (anlatıcının epifani anları, karakterlerin eylem ve çabaları) anlatı içinde eylem alanları üretirken yetişkinlik ve yaşlılık ancak hatırlama olarak anlamlıdır. Bu yüzden çocukluk ve gençlik anlatının gelişmesine serpilmesine imkân veren *geleceğe doğru bir şimdi* (oluş) yetişkinlik ya da yaşlılık *geçmişe doğru bir şimdi* (bozuluş) olmaktadır.

Hisar'ın romanlarında hayıflanmayı açığa vuran, geçmişin güzelliklerini uzağında olmakla bir üzgünlükle ele alan kelimeler aynı zamanda maziye anmak, anlamak üzere bir araya gelen kelimelerdir. Bu kelimeler, kendilerini (bir iz olarak kelime) aşarak herhangi bir fiili ihya ya da insanın peşinde de görünmemektedir. Kelimelerle dile gelen, belirttiğimiz gibi daha çok insanın faniliğine (zamansallığına) dikkat çeken, ebediliği

²³ Ünsal Oskay, çalışmasında nostaljinin iyi ve kötü yönlerini analiz ettikten sonra nostaljinin iyi yönü için şu belirlemelerde bulunur: "Bu anlamda nostalji, insanın yabancılaşma-öncesi hâlini, özgür günlerini anımsama çabasıdır; unutturulmak istenenleri bir türlü unutamayışının tezahürüdür. (...) Yersiz yurtsuz modern toplum insanının yersiz yurtsuzluğun verdiği acıları eleştirel bir tavırla muhayyilesinden geçirme çabasıdır" (2000, s. 53).

(zamansızlığı) yâd ederek yakalamaya çalışan bir noktada durmaktadır. Buradan bakıldığında onun kelimeleri yaşamdan çekilenin ya da kaybedileni hatırlamanın, insanın faniliği üzerine düşünmenin imkânlarına açılan işaretlere dönüşmektedir. Bu anlaşılabilir, çünkü romanların sonunda gerek karakterler gerekse anlatıcı herhangi bir atılımı gereksiz ve geçersiz kılan ölümle (bozuluş) karşı karşıyadır.

KAYNAKÇA

- AYTAÇ, G. (2013). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Say Yayınları.
- BARTHESES, R. (2006). *Yazının Sıfır Derecesi*. (çev. Tahsin Yücel). İstanbul: Metis Yayınları.
- BARTHESES, R. (2013). *Dilin Çalışma Sesi*. (çev. Ayşe Ece-Necmettin Kâmil Sevil-Elif Gökteke). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BENJAMİN, W. (2008). *Son Bakışta Aşk*. (çev. Ahmet Doğukan). İstanbul: Metis Yayınları.
- BOYM, S. (2009). *Nostaljinin Geleceği*. (çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Metis Yayınları.
- CHATMAN, S. (2008). *Öykü ve Söylem Filmde ve Kurmacada Anlatı Yapısı*. (çev. Özgür Yaren). Ankara: De Ki Yayınları.
- COHN, D. (2006). *Şeffaf Zihinler*. (çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Metis Yayınları.
- DELLALOĞLU, B. F. (2010). *Romantik Muamma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DELLALOĞLU, B. F. (2012). *Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GENETTE, G. (2011). *Anlatının Söylemi*. (çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- HAEDENS, K. (1961). *Roman Sanatı*. (çev. Yaşar Nabi). Ankara: Varlık Yayınları.
- HİSAR, A. Ş. (1995). *Boğaziçi Mehtapları*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- HİSAR, A. Ş. (2008). *Çamlıca'daki Eniştemiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HİSAR, A. Ş. (2010). *Fahim Bey ve Biz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- HİSAR, A. Ş. (2011). *Ali Nizamî Beyin Alafrangalığı ve Şeyhliği*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- JAHN, M. (2012). *Anlatıbilim*. (çev. Bahar Dervişcemaloğlu). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARACA, N. T. (1998). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Eserlerinde Geçmiş Zaman ve İstanbul*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARAY, R. H. (2014). *Hep İstanbul*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- OSKAY, Ü. (2000). "Tarih'e Doğru Dürüst Bakmak ve Nostaljinin Katkısı". *Varlık Dergisi*. 1116: 45-54.
- RICOUR, P. (2012). *Kurmaca Anlatıda Zamanın Biçimlenişi*. (çev. Mehmet Rifat). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ROUTLEDGE, C. - J. ARNDT (2011). "The Past Makes the Present Meaningful: Nostalgia as an Existential Resource". *Journal of Personality and Social Psychology*. C1/3: 638-652.
- SAĞLIK, Ş. (2002). "Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcülerinden Romanda Zaman Mekân Tasvir". *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*. 65/66/67: 130-163.
- SAZYEK, H. (2008). *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Özel Yabancılaşma*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- SHAYEGAN, D. (2012). *Yaralı Bilinç*. (çev. Haldun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- TATAR, B. (2010). "Yerleşiklik (Yuva) ve Sürgün Diyalektiği". *Kutlu Doğum 2009 Küreselleşen Dünyada Aile*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 51-56.
- TOROS, T. (1992). *Mâzi Cenneti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- UÇMAN, A. (1988). "Abdülhak Şinasi Hisar". *Türk Dili*. 437: 281-289.
- WILSON, J. L. (2015). "Here and Now, There and Then: Nostalgia as a Time and Space Phenomenon". *Symbolic Interaction*. XXXVIII/4: 478-492.
- WOOD, J. (2010). *Kurmaca Nasıl İşler*. (çev. Ekin Bodur). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ZARİÇ, M. (2012), "Abdülhak Şinasi Hisar'ın "Fahim Bey ve Biz" Romanında Zaman ve Medeniyet Algısı". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*. 1/1: 747-763.

HİKÂYE ANLATICISININ SİLİNİŞİ VE OKURUN BELİRİŞİ: HÜZÜNLÜ HAZ OLARAK OKUMA SORUNU*

Atiye Gülfer GÜNDOĞDU**

ÖZ

Walter Benjamin, "Hikâye Anlatıcısı" başlıklı ünlü çalışmasında, sözlü kültürün hikâye anlatıcısının aradan çekilişi ile yazılı metinle karşı karşıya kalan okurun yaşamış olduğu krizi tartışır. Yazılı dünyada hikâye anlatıcısının beden ve sesinin silinmesiyle temelde okur ve metin başbaşa kalır. Bu başbaşalık, okuma tecrübesinin haz ve hüznün karşılığında açığa çıkan çift boyutlu anlam dünyasını açığa çıkarır. Hikâye anlatıcısının sesinin silinmesiyle metinle başbaşa kalan okurun metnin anlamını üretmede aktif ve özgür hâle gelmesi okumanın haz boyutunu oluşturur. Diğer taraftan, okurun hikâye anlatıcısının doğrudan aktardığı tecrübeden uzaklaşarak kendini yalnızca harflerle örülmüş kurgusal bir dünyada bulması okumanın hüzünlü boyutudur. Bu makale, Hasan Ali Toptaş'ın *Harfler ve Notalar* adlı eserindeki "Hikâye Anlatıcısına Ne Oldu?" ve "Okurun Okuru Olmak" adlı yazılarını, okuma tecrübesinin hüzünlü hazzı sorunu bağlamında analiz eder. Yazarın ünlü romanı *Bin Hüzünlü Haz*'a ismen atıfta bulunarak bu sorunun aşılabilmesinde okurun rolünü ön plana çıkarırken aynı zamanda tecrübe kavramını da göz ardı etmeyen bir okuma düşüncesine yer açmanın önemini vurgular. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, Peter Brooks'un psikanaliz ile hikâye anlatıcılığı arasında kurduğu ilişki ve okur ile metin arasındaki diyalog ortamını öne çıkaran hermenötik düşünce eşliğinde, okuma pratiği içinde tecrübe alışverişinin nasıl yeniden canlandırılabilirliği mütalaa edilir.

Anahtar Kelimeler: Hikâye Anlatıcısı, Okuma, Tecrübe, Haz, Walter Benjamin.

BETWEEN DISAPPEARANCE OF THE STORYTELLER AND EMERGENCE OF THE READER: THE PROBLEM OF READING AS GLOOMY PLEASURE

ABSTRACT

In this article "The Storyteller: Reflections on the Works of Nikolai Leskov," Walter Benjamin discusses the crisis of the reader faced with the written text due to the disappearance of the oral storyteller. Basically, the reader and the text are alone together as the storyteller's body and voice vanish into written world. In our opinion, this position reveals the double-dimensional world of meaning that emerges in the contrast of pleasure and sadness of the reading experience. With the disappearance of that voice and body, the reader - who is left alone with the text- becomes active and free in producing their own meaning for the literary text so frequently associated with pleasure dimension of reading. This article analyzes two essays by Hasan Ali Toptaş - "What Happened to the Storyteller?" and "Being a Reader of the Reader" in *Letters and Notes (Org: Harfler ve Notalar)* - in the context of the problem of gloomy pleasure of reading. While it highlights the role of the reader, also it also makes room for a reading thought that does not ignore the concept of experience in overcoming this problem - referring to the author's outstanding novel, *A Thousand Gloomy Pleasures (Org: Bin Hüzünlü Haz)*. It also discusses how the exchange of experience can be enlivened in the practice of reading in the relationship that Peter Brooks established between psychoanalysis and storytelling, or hermeneutical thought, which emphasizes the dialogue environment between the reader and the text.

Keywords: Storyteller, Reading, Experience, Pleasure, Walter Benjamin.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 02.09.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2021

* Bu metnin ilk hâli, 25 Nisan 2019 tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından düzenlenen "Grinin Gölgeleleri: Hasan Ali Toptaş" başlıklı panelde sunulmuştur.

** Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, SAMSUN; ORCID: 0000-0002-5073-1288, E-posta: atiyegulfer.kaymak@omu.edu.tr

Giriş

Sözlü kültürün önemli kavramlarından biri olan hikâye anlatıcısını yazıyla birlikte kaybederiz. Bu kayıp, okurun anlam üretimindeki rolünün ön plana çıkması gibi bir duruma sebep olur. Ancak bu imkân içinde, Walter Benjamin'in "Hikâye Anlatıcısı: Nikolay Leskov'un Eserleri Üzerine Düşünceler" başlıklı çalışmasında öne çıkardığı üzere, tecrübenin değer kaybettiği bir okuma pratiğine yönelmenin tedirginliği okurda ziyadesiyle hissedilir. Zira, yalnızca yazılı harflerle örülü kurgusal bir dünyaya dair anlam üretme çabası, onu bir anlamda tecrübeden uzaklaştırmış, varlığa/hayata dokunamayan bir okuma pratiğiyle ilişkili hâle getirmiştir. Anlam üretme imkânının hazzı, anlatıcıdan yoksunluğun ise hüznü çağrıştırdığı varsayılırsa, yazılı metin karşısında okurun etkinleştiği, bununla birlikte tecrübenin gözden düştüğü bir okuma biçimi ortaya çıkmıştır. Okumanın çift boyut kazandığı bu yeni hâlini "okumanın hüznü hazzı" şeklinde ifade edebiliriz.

Bu çalışmada, okumanın hüznü hazzı, Hasan Ali Toptaş'ın "Hikâye Anlatıcısına Ne Oldu?" ve "Okurun Okuru Olmak" adlı yazılarında dikkat çektiği bazı sorunlar eşliğinde ele alınmaya çalışılacak, edebiyat ile tecrübe arasındaki bağın yeniden kurulabileceği bir okuma perspektifine yer açmanın önemine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu anlamda yazının görünürdeki temel sorunu, hikâye anlatıcısının hayatımızdan uzaklaşmasıyla kaybedilen tecrübe etkileşiminin, yani canlı iletişim durumunun yazılı kültürün okuma tecrübesi içinde nasıl açığa çıkma imkânı bulabileceğine ilişkindir. Görünürdeki bu sorun, sadece sözlü kültürün dinleme pratiklerine aitmiş gibi görünen hikâye anlatıcısı ve tecrübe kavramlarının hâlihazırda yazılı kültürün okuma pratiklerini bir şekilde etkilemeye ve yön vermeye devam ettiği iddiasını da beraberinde getirir.

Peter Brooks (2014), Benjamin'in makalesinde vurgulanan romanın hikâye anlatıcısını yerinden edişyle kaybedilen bu "tecrübe alışverişi" nin psikanaliz gibi karşılıklı bir iletişimin temelleri üzerine kurulabileceğini ileri sürmüştür. Analiz eden (dinleyici) ve analiz edilen (anlatıcı) arasındaki ilişki bağlamında, psikanalizin kendisinin sözlü anlatsal alışveriş durumunu yeniden canlandıran bir etkinlik oluşuna dikkat çeken Brooks, Barthes'ın okurluk metin (readerly texts) ve yazarlık metin (writerly texts) (2006a: 16) kavramlarından yararlanarak, okurun metni yapılandırma pratiğine dikkat çeker. Bu düşüncesi Brooks'u, bu yazının sorun edindiği mesele bağlamında kendisiyle diyalog kurulması gereken bir isim hâline getirir. Bu diyaloga girince de ister istemez hikâye anlatıcılığını psikanaliz etrafında yapılandıran bir okuma tutumu içerisinde anlamlandırmaya kalkışmak ne anlama gelir ve ne ölçüde mümkündür sorusu hasıl olur. Dahası, böyle bir okuma tutumu modern çağın okuma pratikleri içinde tecrübe alışverişini temin edebilir mi?

Bu soruların cevaplanabilmesi, okuma ile hüznü, haz, tecrübe kelimeleri arasındaki ilişkiler ağı üzerine düşünmekten bağımsız değildir. Fakat öncelikle sırasıyla, dinleme pratiklerinden okuma pratiklerine anlama ortamının dönüşümü, hikâye anlatıcısının çekilişi ile okurun belirişi, hikâye anlatıcısının çekilişi ile tecrübenin yitirilişi şeklinde ilerleyen bir güzergâhın izlenmesi ve belirginleştirilmesi gerekmektedir.

1. Dinlemeden Okumaya: Anlama Ortamının Dönüşmesi

Bir başkasının sesine bağımlı olarak gerçekleştiren dinleme pratiği ile bugünkü anladığımız anlamda kitap karşısında yazılı bir dünyada gerçekleştiren okuma pratiği arasında bulunan belirgin farklar, bu eylemleri gerçekleştiren dinleyici yahut okurun anlam üretimi noktasındaki konumunu büyük ölçüde etkiler. Bu, temelde sözlü iletişimde sözün aynı ortam içinde anlam kazanması, yazılı kültürde ise sözün ortaya çıktığı ortamdaki bağımsız bir anlam üretimini gerekli kılmasıyla ilgilidir. Yakın döneme kadar temel bir okuma biçimi olan yüksek sesle okumada (Goody, 2017, s. 196) sözün dayanağı

kanlı canlı bir beden ve bu bedene ait ses iken yazıya bağımlı okur kendisini yazılı bir dünyada, konuşmanın ortaya çıktığı atmosferin zamansal ve bütünsel birlikteliğinden uzakta, “yalnızlığa” dayalı bir iletişim biçiminin içerisinde bulur. Sözlü kültüre ait dinleme pratikleri arasında edebiyat eserinin bir başkasının bedeni ve sesi aracılığıyla tecrübe edilmesinin kendisini genelde hikâyeyi birinci ağızdan nakleden “hikâye anlatıcısı” yahut da yazılı olan eseri başkaları için “yüksek sesle okuyan bir okuyucu” eşliğinde gösterdiği söylenebilir. Bu yazıda, dinleme pratiğine dayalı edebî tecrübe üzerinde durulurken daha ziyade “hikâye anlatıcısı”na atıfta bulunulacaktır. Ayrıca burada, “hikâye anlatıcısı” tabirinin, Walter Benjamin’in sözlü kültürün temsilcisi olarak kendisine açtığı özel yer ve Türk sözlü geleneğindeki “kam, şaman, oyun, ozan, baksı” gibi destan anlatıcılarını yahut “âşık, saz şairi, ozan, meddah, kıssahan”¹ gibi sözlü geleneğe ait olan katılımcıları aynı isim etrafında toparlayabilecek bir anlam yoğunluğuna sahip olması nedeniyle tercih edildiğinin belirtilmesi faydalı olabilir.

Edebiyat eserinin hikâye anlatıcısının icrası -kanlı canlı bedeni ve sesi- eşliğinde tecrübe edilmesine sözlü kültüre ait dinleme pratikleri arasında sıklıkla rastlanır. Geleneksel sanatların daha ziyade performatif olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilecek bu icra sırasında hikâye anlatıcısının beden ve sesi ayrıştırılmaz. Yazılı kültürde ise anlatıcının icrasının ortadan kalkmasıyla -beden ve sesinin aradan çekilmesiyle- okur ile metin başbaşa kalmakta, yazının işaretlerinin konuşma ve anlama taşınma görevi okurun omuzlarına yüklenmektedir. Dolayısıyla, dilin doğal ortamı olan ses dünyasıyla bağlantı kurması beklenen kişi okur hâline gelmektedir. Ong’un vurguladığı üzere, “Bir yazılı metnin meramını anlatabilmesi için, dolaylı veya dolaysız olarak, dilin doğal ortamı olan ses dünyasıyla bağlantı kurması gerekir. Bir metni “okumak”, “metni sese dönüştürmektir” (Ong, 2012, s. 20). Bu noktada, bir başkasının bedeni ve sesi eşliğinde okunanı dinleme ile okurun bizatihi kendisi olarak yazı ile karşılaşması arasında ne gibi farklılıkların bulunduğu sorusu öne çıkar. Edebî bir esere ete kemiğe bürünmüş kanlı canlı bir insan sesi eşliğinde genellikle kalabalık bir ortam içinde kulak vermek ile onu yazılı kültür içinde, kelimelerle başbaşa kalarak tecrübe etmek arasında ne gibi farklılıklar vardır ve bu durum okur ile metin arasındaki ilişkiyi nasıl etkiler?

2. Hikâye Anlatıcısının Çekilişi ile Okurun Belirişi

Esasında kişinin metinle arasına giren bir hikaye anlatıcısından mahrum kalması, onun bir okur olmasını sağlamıştır. Bu anlamda okur, hikâye anlatıcısının çekilişi ile belirir ve kendisini sözlü iletişimin uzağında; “yalnızlığa” dayalı bir iletişim biçiminin içerisinde bulur. Bu, okurun edebî metin karşısında anlam üretme imkânını ortaya çıkaran bir durumdur. Proust’un ifadesi ile söyleyecek olursak yeni durum, “yalnızlığın ortasındaki iletişimin verimli mucizesi” dir (2009, s. 31). Burada, Barthes’ın okurun anlam üretimine katılmasına “metnin hazzı” demesi hatırlanmalıdır. Barthes, metnin verdiği hazzı okurun üretken aktivitesiyle ilişkilendirir ve onu gösterenin görkemli düzeyine çıkan değer şeklinde tanımlar (2006b, s. 141).

Yazı karşısında anlam üretme sorumluluğu omuzlarına yüklenen okuru en fazla tedirgin eden şey, onun hikâye anlatıcısının sesinden mahrum oluşundan başka bir şey değildir. Hasan Ali Toptaş’ın *Bin Hüzünlü Haz*’daki ünlü giriş cümlesini biraz değiştirerek söyleyecek olursak, kendisini bir anlam arayışında bulan okuru en çok tedirgin eden şey, sestən arınmışlığıdır (Toptaş, 2015).²

Okurun bu durumda yaşamış olduğu şaşkınlık durumu, Platon’un, *Phaidros* (1943) adlı eserinde yazıya atfedilen o ünlü zayıflık ve çaresizlik durumunu hatırlatır. Yazı bu

¹ Fuad Köprülü, sözlü geleneğe ait olan bu katılımcıları müstakil başlıklar altında detaylıca ele alır (1966).

² “Beni en çok suçtan arınmışlığım tedirgin ediyor. Uzunca bir süredir, ruhum derinliklerinde bütün şiddetiyle hissediyorum bunu.” (Toptaş, 2015, s. 7).

anlamda resim misali canlı gibidir, fakat soru sorulduğunda derin bir sükûnet içerisine girer. Yazının okuru zayıf ve çaresiz bırakışına farklı bir açıdan bakabilmek için Hans-Georg Gadamer ve Paul Ricoeur'nün yazının sağlamış olduğu metodolojik avantajın okuma sürecini nasıl etkilediğine dair düşüncelerine dikkat çekmek yerinde olabilir. Söz, yazı şekline bürünerek doğal iletişim ortamından ayrılır ve “yabancılaşmış bir konuşma” hâline gelir. Bu ise, yabancılaşmış bir konuşmaya dönüşerek, ortaya çıktığı ortamın bağlarından koparılması anlamına gelir. Edebî eseri seslendiren/anlatan kişi, edebî eserin ortaya çıktığı zaman ve mekân, edebî eserin yazı hâline gelmesiyle bağını kopardığı unsurlardır. Burada önemli olan, edebî eserin yazıya geçirilmesinin onu özgürleştirerek “kendisini okuyabilen herkesin eşit pay sahibi olduğu bir anlam alanına” (Gadamer, 2009, s. 181) yükseltmesi, bu yolla “semantik özerkliği” (Ricoeur, 2003, s. 192) ilan etmesidir. Böylece okur edebî eserin anlamını ararken (seslendiren/anlatan kişinin jest ve mimikleriyle örülü bedensel destekleri, sesine bir şekilde yansıyan niyeti, yahut ortaya çıktığı zaman ve mekânla ilişkilendirilme eğilimi gibi) onu sınırlandıran çeşitli unsurlardan da kurtulmuş olur.

Hasan Ali Toptaş, “Okurun Okuru Olmak” adlı yazısında, edebiyat eserlerinin yazarlarının sesi eşliğinde okunmasının okuma sürecini, okurla metin arasındaki ilişkiyi nasıl etkileyeceği üzerinde durarak, tartışageldiğimiz konuya yazılı kültür içindeki devamlılığı içerisinden bakar. Toptaş bu bağlamda, yazarların çağrıldıkları çeşitli dinleti etkinlikleri üzerinde durur. Bilindiği gibi bu dinleti etkinlikleri, edebî eserlerin okurlara yazarlarının sesi eşliğinde sunulmasına, böylece metin yazarlarının bir anlamda “okurun okuru” olmalarına dayanır. Bu dinletilere yazarların çağrılmasının önemli nedenlerinden birisinin de, yazılı olana en doğru anlamını verenin onu yazıya geçirenler olduğu düşüncesinden ileri geldiği söylenebilir. Okurun okuru olarak gerçekleşen bu tarz etkinlikleri bir nevi okurla metin arasına girmek olarak değerlendiren Toptaş, bu durumu edebiyat eserinin bir kişinin bedeni, jest ve mimikleri ile sınırlandırılışı olarak görür: “Her şeyden önce, okuyan kişi Charles Dickens bile olsa, metnin sesi bir insan sesinin içine hapsediliyor çünkü ve kendi zenginliğini yaşayamadan orada can çekişmeye başlıyor.” (2008, s. 112-113)

Alıntıda açıkça görüleceği üzere yazar, metnin okuruyla konuşan sesinin etten kemikten bir insanın sesine indirgenmesinin oluşturabileceği sorunlara işaret eder. Metnin sesi ile bir insanın sesinin eşleşmesi durumunda onu tedirgin eden şey, bu yolla edebiyat eserinin çoğulcu ve tüketilemez dünyasına ait olası seslerin açığa çıkma potansiyellerinin önüne geçileceği düşüncesidir: “Okumanın da tıpkı yazmak gibi çok özel bir uğraş olduğunu, bir metnin birçok kişi tarafından pekala farklı yorumlarla seslendirilebileceğini ve sayfaların yüzünde hareketsiz duran harflerin aslında sağa sola doğru yürüyen oynak birer varlık olduklarını göz önüne aldığımızda, bu tablo kimi zaman olduğundan daha da hazin görünüyor bana.” (2008, s. 113)

Burada açık olan Toptaş'ın yazının semantik özerkliği itibarıyla karşısında duran okurlarına sunduğu üretim zenginliğini göz önünde bulundurmasıdır. Yazılarak “kendisini okuyabilen herkesin eşit pay sahibi olduğu bir anlam alanına” yükselen ve bu yolla özgürleşen edebî eserin yeniden bir insan sesi içerisine hapsedilmesi demek, özgürleştiği bağlarından birine yeniden kendi eliyle yakalanması anlamına gelir. Bu noktada Manguel'in de benzer biçimde, sesli okunanı dinlemeyi, okuma eylemini yoksullaştıran bir boyut olarak “kulağı başkasının diline tutsak etmek” (2010, s. 150) şeklinde ifade ettiği ve bunu dinleyenin özgürlüğünü kısıtlayan bir husus olarak değerlendirdiği hatırlanabilir.

Toptaş söz konusu yazısında ayrıca, bir metni onu yazan kişinin sesinden dinlemek üzere gerçekleştirilen bu tarz organizasyonların amacının, basitçe yazarların okurlarla buluşması olabileceğine dikkat çeker. Buna göre, okunan metin (okur ile yazar arasında) daha sonra (dinleti sonrasında) başlayacak olan karşılıklı konuşmanın, sorulacak soruların

ve verilecek cevapların vesilesi kılınır. Bu noktada ise şu sorular hasıl olur: Yazarla okur arasındaki böylesi bir diyalog oluşturma niyeti, okuma süreciyle metinle okur arasında vuku bulacak sanat tecrübesine ait hakiki diyaloga öncelenebilir mi? Mevzu bahis bir sanat eseri tecrübesi olduğunda söz konusu karşılıklı konuşma, sorulacak sorular ve verilecek cevaplardan oluşan diyalogun kimler arasında vuku bulması lazım gelir? Bu diyalogun yazar ve okur arasında, üstelik de okuma sonrasında gerçekleşmesi ne derece anlamlıdır?

Okumanın okuma sürecinde okurla metin arasında soru-cevap diyalektiği şeklinde tezahür eden bir diyalog içerisinde varlığını sergileyebilmesi, bu sorulara cevap arama noktasında Alman filozof Gadamer'in felsefi hermenötiğine ait olan anlamlı perspektifi hatırlatır. Bilindiği gibi ufukların kaynaşması, soru-cevap diyalektiği onun bu perspektifini ortaya koyan önemli kavramlardır. Gadamer'e ait olan ufukların kaynaşması tabiriyle temelde okuma tecrübesiyle ortaya çıkan ve metnin dünyası (ufku) ile okurun dünyası (ufku) arasında soru-cevap diyalektiğine³ dayalı bir karşılıklı konuşma devam ettikçe gerçekleşecek bir hadiseye işaret edilir.

3. Hikâye Anlatıcısının Çekilişi ile Tecrübenin Yitirilişi

Okurun *dinleyiciden okura* evrilmesi, aynı zamanda tecrübeye sırtını dönen bir okuma perspektifinin öne çıkması gibi bir tehlikeyi de beraberinde getirir: Benjamin'in "Adı size ne kadar tanıdık gelirse gelsin, hikâye anlatıcısının hayatımızda artık hiçbir hükmü yok." (2008, s. 77) şeklinde başlayan yazısını okurken kendimizi bir hüzün halesinin içerisinde buluruz. Bu hüzün yalnızca aradan çekilen hikâye anlatıcısına özlem/nostaljiden mi kaynaklanır? Ya da dünyanın hikâyelerden ibaret olduğuna ve hâlen anlatılan hikâyelerle döndüğüne inanan Hasan Ali Toptaş gibi⁴ (2008, s. 142) Benjamin'in "hayatımızda hiçbir hükmü yok," dediği hikâye anlatıcılarının dünyada bir yerlerde hâlâ yaşıyor olması gerektiğine dair inançla mı ilgilidir? Yoksa bütün bunlarla birlikte, hikâye anlatıcısının sesinin kaybolmasıyla tecrübe alışverişinin de ortadan çekilmesine, edebiyat ve tecrübe arasındaki ilişkiselliğin bir şekilde inkitaya uğramasına dair bir hüzün müdür ortaya çıkan? Kanaatimizce, hikâye anlatıcısının sesinin kesilmesi bir nostalji duygusuyla ilişkilendirilmenin ötesinde edebiyat ve tecrübe arasındaki bağı taşıdığı farklı nokta itibarıyla daha kritik sorunlar içerir.

Benjamin'de hikâye anlatıcısının aradan çekilmesi ile tecrübî olanın gözden düşmesi arasında önemli bir bağ kurulur. Onun bu yazıda vurguladığı tecrübe, hikâye anlatıcısının kendisiyle birlikte hikâyeden çekip aldığı tecrübedir. Burada sözlü olarak birinden başkasına aktarılabilir olan tecrübeden bahsedilir aslında. Sözlü edebiyattan gelmeyen, ona da dönmeyen yazı kültürü içinde böylesi bir tecrübenin açığa çıkamayacağı vurgulanır. Yazarının kendisini bütünüyle tecrit ettiği ve tek başına kalmış bireyin odasında doğan romanın bunu gerçekleştirme, tecrübeyi aktarma şansı yoktur. Gerçi onun çıkışı, yazıyla açığa çıkan ve önü alınması istenen bir okuma tutumuna işaret etme şeklinde de okunabilir. Yine de bu doğrultuda, romanın yükselişi ile tecrübî olanın düşüşü arasında kurulmaya çalışılan ilişki çevresinde aklımızda çeşitli sorular belirir: Anlatıcının sesinin olmadığı metinle başbaşa kalan okur, harflerle örülü bir dünyanın sınırlarında anlam arayışı içerisinde itilen biri hâline mi gelir? Okurun yazılı dünya içinde üretmiş olduğu anlamın yazının sınırları dışında hayata, tecrübeye yönelik bir tarafı olamaz mı?

³ "Bir diyalogu yürütmek, her şeyden önce diyalogun partnerlerinin birbirlerini dikkate almadan konuşmalarını gerektirir. Bu yüzden o zorunlu olarak soru-cevap yapısına sahiptir." (Gadamer, 2009, s. 148).

⁴ "Hiç kuşkusuz dünyanın hikâyelerden ibaret olduğunu düşünen biri olarak ben Walter Benjamin'in "hayatımızda hiçbir hükmü yok," dediği hikâye anlatıcısının hala yaşadığına inanıyorum." (Toptaş, 2008, s. 142)

Yazılı kültür içinde okunan edebiyat eserinin hayata/tecrübeye dönüklüğünü sorunsallaştırmak için Benjamin'in romanın sözlü kültürden gelmediği ve ona dönmediği iddiasına yönelmenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Hasan Ali Toptaş da hikâye anlatıcısına dair yazısında, üzerinde yeterince durmasa da bunun tartışmaya değer bir husus oluşuna dikkat çeker. Benjamin'e göre tecrübe, aktarılan, paylaşılan ve edinilen bir şey olmaklığını sözlü kültürden gelmeyen ve ona dönemeyen edebî eser kaybeder.

Okumak nihayetinde, yazı ile sabitleşerek sözlü kültürün doğal iletişim ortamından ayrılan yazının okurunun şimdisinde yeniden konuşmaya, anlama taşınmasıdır. Bu ise okuma ile birlikte yazı ile söz arasındaki ilişkinin yeniden açığa çıkmak durumunda olduğu gerçeğine işaret eder. Yazılı olanın sözlü olana asla dönemeyeceğini söylemek bu noktada geçerliliğini yitirmeye başlar. Okumanın bizatihi kendisi bir tecrübe hâline gelir. Elbette bu, sözlü kültürde olduğu gibi bir hikâye anlatıcısı aracılığıyla aktarılan ve paylaşılan tecrübe değildir. Ancak yazılı dünya, okurlarının onun dünyasına katılarak paylaştığı ve çoğalttığı biricik bir tecrübe hâline gelir. Okurun gerçekleştirdiği bu biricik okuma tecrübesinin onun hayatına yönelik olmayıp bir şekilde onu etkilememesi, diğer tecrübelerinin bir parçası olmaması mümkün görünmez. Yazılı dünyanın sözlü ortamda olduğu gibi doğrudan dış dünyaya referansta bulunmaması onun mümkün dünyaların birer taşıyıcısı olarak gerçek dünyaya dair tecrübelerimizi etkilemeyeceği ve zenginleştirmeyeceği anlamına gelmez. Bu soruna tersinden baktığımızda sözlü kültürün bir parçası olarak hikâye anlatıcısının sahip olduğu, aktardığı ve paylaştığı şeyin bütünüyle gerçek hayata işaret eden tecrübe olduğunu söylemek de anlatıcının anlattığı şeyin edebîliği/hikâye olmaklığı noktasında çeşitli sorunları beraberinde getirir.

Buraya kadar ifade etmeye çalıştıklarımızla Benjamin'in romanın sözlü kültürden gelmediği ve ona dönmediği yönündeki iddiası karşısında öne çıkardığımız, okuma uğraşı denilen şeyin bizatihi kendisinin, sözlü kültürden gelmeyen bir şeyi ona döndürme çabası olduğu şeklindeki vurgumuz yeterince açık hâle geldi. Bununla birlikte Benjamin'in kulak kabartılması gereken önemli dikkati hâlen, hikâye anlatıcısının gidişiyile birlikte kaybedilen tecrübe alışverişinin, yazı karşısında olmaklık ile birlikte ortaya çıkan okuma uğraşı içinde yeniden nasıl canlandırılabilirliğine dair taşıdığı imadır. Benjamin'in roman okuru olma ve tecrübenin düşüşü arasında kurmuş olduğu ilişki, bir hakikatin dile getirilmesi olduğu kadar önünün alınması gereken bir okuma tarzının işareti olarak da düşünülebilir.

4. Tecrübe Alışverişinin Yeniden Canlandırılması

Söz konusu ima, hikâye anlatıcısı ile dinleyici arasında aktarılan ve yazılı dünya içinde inkıtaya uğrayan bir tecrübe rabitasının okuma tecrübesi içinde kendisine bir şekilde yer açıp açamayacağı meselesiyle ilgilidir. Platoncu bir hükümden hareketle soracak olursak, soru sorulduğunda derin bir sükûnet içerisine giren yazıyla tecrübe alışverişini sağlayacak bir iletişimin kurulabilmesi mümkün müdür? Bir yazı olarak edebî metnin kendisine soru yönelteceğimiz yahut da sorduğumuz sorulara cevap alacağımız bir sesi var mıdır? Bu soruların, edebî metnin bizimle konuşan bir sesi var mıdır sorusuyla ilişkili bir hâl almaya başladığı farkedilecektir. Bu durumda hikâye anlatıcısının gidişiyile anlatı'nın sesinin de büsbütün kesildiğini iddia etmek, anlatıda bizimle konuşan bir sesin olmadığını söylemek anlamına gelir. Açıkçası bu yaklaşım, anlatıcının bir sesi olduğunu ön plana çıkarırken edebî metnin bir sesi olduğunu gözardı etmektir. Oysa ortada bir metin, bir anlatı olduğu sürece kanlı canlı bir ses ve beden eşliğinde olmasa bile, okuruyla konuşmaya çalışan bir ses kendisini duyurmayı sürdürür. Bu anlamda Kearney'in hâlihazırda bir şekilde devam eden ve ileride de sonlanacağını düşünmediği hikâye anlatıcılığı şu moda söyleme ters düşer: "anlatıda konuşan kimse yoktur" ya da, daha vahimi, dil yalnızca kendi kendisiyle konuşur (2017, s. 127).

Dilin kendi kendisiyle konuşmadığını teslim etmek, okumada ortaya çıkacak tecrübe alışverişinin kapısını aralar. Bundan sonra tartışılması gereken şey bu tecrübe alışverişinin, etkileşiminin yönünün ne olacağıdır. Hikâye anlatıcısı ve dinleyici arasında olduğu gibi tecrübe burada da anlatıcıdan dinleyiciye mi aktarılır? Yahut, okurla metin arasındaki bu ilişki tam tersi bir istikamete mi çevrilmelidir? Ya da sadece bir alış yahut sadece bir verişten ziyade alışveriş ve etkileşim kelimelerinde anlamını daha doğru ortaya çıkarabilecek karşılıklı bir işteşlik mi lazımdır?

Tartışmayı getirdiğimiz noktada, yazımızın girişinde belirttiğimiz üzere, romanın hikâye anlatıcısını yerinden edışıyle birlikte kaybolan “tecrübe alışveriş” fikrinin modern okumalarımıza yönelik bize ne söyleyebileceği üzerine düşünen Brooks’a yönelmemiz yerinde olabilir. Hikâye anlatıcılığı ve psikanaliz arasında belli bir ilişki kurmaya çalışan Brooks, psikanalizin temelde sözlü anlatısal alışveriş durumunu yeniden canlandıran bir etkinlik oluşuna ve benzer bir biçimde okurun, okuma sürecinde anlatı ortamının kendisine ve anlatının iletişimsel durumuna katılmak zorunda kalışına dikkat çeker. Sözlü anlatısal alışveriş durumunu yeniden canlandıran bir etkinlik olarak analiz eden (dinleyici) ve analiz edilen (anlatıcı) arasındaki ilişkiyi bir anlamda okur ve metin arasındaki ilişkiye tatbik etmek isteyen Brooks’un Barthes’ın okurluk metin/yazarlık metin kavramlarından etkilendiği söylenebilir. Barthes, okuru üretime davet eden “yazarlık metinler” ile okurun pasif tüketimini destekleyen “okurluk metinler” ayrımıyla, okurun üretici rolünü ön plana çıkarır.

Açıkçası Brooks hikâye anlatıcılığından miras kalan tecrübe alışverişini yeniden canlandırmak amacıyla psikanaliz ve edebiyat arasında yeni bir ilişki kurmaya çalışsa da temelde vurguladığı şey, okurların metin karşısındaki aktif üretimidir. Oysaki yazı karşısında okurun aktif üretim ve katılımını mümkün kılan şey, bu yazıda ele alınmaya çalışıldığı şekliyle tecrübeden ziyade okumanın hazzıyla ilgili bir husustur. Diğer taraftan psikanalizin hastası gibi metnin okurunun da teslim olduğu ideal bir söylem tarafından kendisini değiştirilmiş hâlde buluşuna dikkat çeken bir düşüncenin (tecrübeden ziyade haza yönelik) böylesi bir vurguya sahip olduğunu söylemek ilk elden şaşırtıcı gelebilir. Bu durumda bakılması gereken Brooks’un psikanaliz ve edebiyat arasında kurduğu bu ilişkide nasıl bir tecrübe kavramına yer açmış olduğudur. Kabaca özetlenecek olunursa psikanaliz bir anlatı disiplini, geçmiş yazıyı andırır, psikanaliz bu yazının daima yeni, ideal bir konuşma yoluyla canlandırılmasıdır. Psikanalist, hastaların anlattığı hikâyelerle ilgilenir, hastalar anlatı söylemlerinin zayıflığı nedeniyle hastalanır, anlatarak iyileşir, analistten beklenen hastanın hikâyesini daha iyi temsil edilebilmesi için anlatısal söylemi büyük ölçüde yeniden oluşturmaktır (2014, s. 29, 59). Bu kısa özet, Brooks’un hastaların (edebî metin okurlarının) geçmiş tecrübelerine ve bu tecrübelerin analistler eliyle yeniden yapılandırılmasının okurların hayatlarını değiştirmesine (iyileşmelerine) itina ile açtığı yeri gösterir. Ancak asıl sorun, hâlen gerçek anlamda bir tecrübeyi böyle bir ortam içinde açığa çıkıp çıkamayacağıdır.

Tecrübe, geçmişte yaşanmış bir şeyin yeniden anlatılması, geçmişin analist eliyle daha iyi bir kurguyla yeniden oluşturulması mıdır? Hastanın (okurun) bu yolla geçmiş tecrübelerini daha iyi fark etmesi, olan biteni daha iyi anlamış olması yeni bir tecrübeye izin verir mi? Analist eliyle ortaya çıkan, okuru gerçek bir tecrübeye maruz bırakacak yeni bir hikâye midir, yoksa daha iyi yapılandırılmış, daha iyi bir hikâye mi?

Hasta ve analist arasında vuku bulan bütün bu süreç genellikle yapay, izole ve kapalı bir ortam içinde gerçekleştirilir. Hastanın geçmişteki tecrübesi hasta ile analist arasındadır, başkalarına açık değildir. Ayrıca hasta sadece kendisini değiştirebilecek bir hikâyeyi anlatır ve ideal söylemine ulaştıktan sonra onu yeniden dinler. Dahası hasta, geçmiş tecrübelerini analistin gözetiminde, ara soruları ve yönlendirici cümleleriyle anlatmak, yapılandırmak zorunda kalacağı için, yaşamış olduğu tecrübeyi bir başkasına

anlattığında zaten böyle anlatamayacaktır. Yapay, izole, kapalı böylesi bir ortam, anlatının bir tecrübeye dönüşebilmesine, hakiki manasıyla yeni bir tecrübenin yaşanabilmesine izin vermez. Brooks'un perspektifiyle bu tecrübe kavramı içinde tecrübe hakiki icrasını gerçekleştiremez. Daha da önemlisi, bu durum, geçmişte yaşanan şeyin (tecrübenin) yeniden anlatıya dönüşmesi, anlatmanın bizatihi kendisinin tecrübe olduğunu ve anlatmanın geçmiş tecrübeleri değiştirme gücünü açıkça göz ardı eder.

Nasıl bir tecrübe kavramına yer açtığı üzerinde durduktan sonra, Brooks'un yazarlık metinlerle ilgili düşünceleri bağlamındaki okurun aktif üretimi vurgusuna ve bununla okumanın hazzı arasında kurulabilecek ilişkiye dönüldüğünde, şu analiz bize yardımcı olabilir. "Söz konusu iletişimsel durumda okurun, aktarımsal uzama girdiği taktirde, oyunun içinde kendisinin de yer aldığı ve hatta asıl meselenin kendisi olduğunu keşfetmemesi imkânsızdır." (2014, s. 127) Brooks'un oyun metaforu eşliğinde ele aldığı okuma eyleminde, okurun metinle kurmuş olduğu iletişime üretimle yön veren konumunu ön plana çıkardığı görülür. Bu noktada beliren soru şu olur: Okur, tecrübe alışverişine sadece yapmış olduğu üretimle mi yön veren kişidir? Yoksa hakiki anlamda bir tecrübe alışverişinde olabilmesi için tecrübenin doğası gereği bazı yeni şeylere maruz mu kalması gerekir?

Kanaatimizce, oyunun bizatihi kendisi olarak metnin gözardı edildiği ve oyuncu olarak okurun merkeze yerleştirildiği tek taraflı bir alışverişte, karşılıklı tecrübe etkileşimi askıya alınmış olunur. Sözlü kültürde hikâye anlatıcısından dinleyiciye yönelik gerçekleşen tecrübe aktarımı burada ters bir istikamette, okurdan metne doğru yönelen bir biçimlendirme hâline gelir. Edebî metnin yorumlanmasında bu ve buna benzer yaklaşımlar -Saussure'ün dil ve söz ayrımıyla öncüsü olduğu ve edebî metin okumalarının dil-içi hadiselerle dönüştüğü formalizm, yapısalılık gibi edebiyat teorileri- okurun yazılı dünya içerisindeki anlam arayışı ve üretimini önemserken bu anlamın etkisinin okurun dünyasına/tecrübelerine dönüklüğünü gözardı etmeye yaklaşır. Böylece, okurun üretkenliği, tecrübenin ırağında metnin sınırları içinde kalarak daha teknik bir hâle bürünür. Edebî eserlerin metin-içi veya dil-içi ilişkiler ağı ile sınırlandırılması onları birer "kapalı nesne" hâline getirir (Gündoğdu, 2019, s. 378). Okurun üretkenliğinin yüzünü tecrübeden⁵ ziyade deneye, deneyselliğe dönmüş olduğu söylenebilir. Yalnızca metin içerisinde anlam arama ve oracığa sıkışık kalmanın ötesine uzanamama ise okumanın biricik bir tecrübe hâline gelmesini engeller. Edebî metinlerin yorumlanmasında bu önemli bir sorundur. Sorunu aşma ve okuma sürecinin karşılıklı tecrübe alışverişine dönüştürülmesinde bize imkân tanıyan düşünce, yazıda daha önce yer verildiği üzere, yazıyı okuma/anlamlandırma sürecini soru-cevap diyalektiği ve metnin ufku ile okurun ufkunun kaynaşması olarak gören felsefi hermenötikten beslenen bir edebî hermenötiğe müracaattır. Ancak bu şekilde okur ile metnin birbirini karşılıklı olarak biçimlendirerek gerçekleştirdiği bir tecrübe alışverişi söz konusudur. Böylelikle, ilk olarak -edebî bir metnin kendisine sorular yönelteceğimiz, sorduğumuz sorulara cevaplar alacağımız ve tersinden edebî bir metnin bize sorular yöneltilip, sorduğumuz sorulara cevaplar vereceği bir süreç sonucunda- karşılıklı biçimlendirme şeklinde bir tecrübe alışverişi ortaya çıkar. Ayrıca, tecrübenin diyalektiği edebî tecrübe demek olan metnin bir parçası hâline gelmiş olur. Tecrübenin diyalektiği, okurun yabancı ve farklı olan şeyde kendisini tanıırken maruz kaldığı, ardından onunla kendisi arasında gerçekleşen etkileşimle şekillenir (Gadamer, 2009, s. 131). Demek oluyor ki Okuma tecrübesinin diyalektiğiyle okur, edebî metne sadece üreterek yön veren değil aynı zamanda tecrübenin doğası gereği bazı yeni şeylere

⁵ Türkçede "deney" kelimesinin sahip olduğu çağrışımlardan dolayı bu yazıda, "deneyim" yerine "tecrübe" kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu duruma ilişkin olarak Gadamer, tecrübe kavramının doğa bilimlerinde tümevarım mantığıyla önemli bir rol oynadığı için orijinal/özgün anlamını budayan epistemolojik bir şematizasyona tabi tutulduğuna dikkat çeker (2009, s. 119).

maruz kalarak kendisine dönen kişi hâline gelir. Benjamin'in romanın önemine atfettiği anlamın tecrübenin tezahür ediş biçimiyle (tecrübenin diyalektiğiyle) kurulabilecek benzerliği bu noktada dikkat çekicidir. "Romanın önemi, başkasının kaderini belki de öğretici bir biçimde bize sunmasında değildir. O içimizi ısıtır; kendi kaderimizden asla sağlayamayacağımız, bir yabancıнын kaderini tüketmiş olan alevin verdiği sıcaklıkla. Okuru romana çeken, ürpertilerle dolu hayatını okuduğu bir ölümle ısıtma umududur." (2008, s. 93)

Geldiğimiz noktada sözlü kültüre aitmiş gibi görünen hikâye anlatıcısı ve tecrübe kavramlarının, yazı karşısında nasıl bir okuma perspektifinin anlamlı olacağı hususunda önemli şeyler söylemeyi sürdürdüğü görülür. Burada okumanın yazılı dünya içinde tecrübe alışverişinin kaybolmasıyla ortaya çıkan hüzünlü boyutunun anlamlı bir okuma fenomenolojisinin içinde dahi okuru bütünüyle terketmeyeceğinin belirtilmesi gerekir. Okuma tecrübesinin diyalektiğini yaşayan okur, yalnızca metin içinde kalarak anlam üreten ve tecrübeye sırtını dönen bir okumanın hüznünden uzaklaşırken, bu defa da bir başka hüznü doğru yönelir. Yönelmiş olduğu, hayatını etkileyen bir okuma tecrübesinin sunacağı hakikatin hüznüdür. Bu anlamda, okumanın edebî metin önünde kendimizi anlarken bize sundukları, etki bağlamında tecrübelerimize yönelmişliği onun yalnızca hazla ilişkilendirilen boyutunun ötesinde, bir şekilde hüznüyle ilişkili olmak durumunda kalır.

Sonuç

Hikâye anlatıcısının ses ve bedeninin aradan çekilmesi, okuma sürecinde okurla metnin başbaşalığını temin etmesi anlamında okurun anlam arayışı ve üretimine elverişli bir zemin sunar. Ancak, bir başka taraftan bu siliniş okurun tecrübeden arınarak yazılı dünyanın ötesine uzanmayan bir okuma deneyimini ön plana çıkarma tehlikesini taşır. Okuru anlam arayışı ve üretime zorlayan birinci boyutu okumanın hazzını, sadece metin içinde kalarak anlam üretmeyi ön plana çıkarır. Okuru giderek tecrübeden uzaklaştıran ikinci boyutu, okuma tecrübesinin bu husustaki yoksunluğu olarak hüznünü sergiler.

Okumanın söz konusu bu hüzünlü hazzının aşılması noktasında çeşitli girişimler söz konusudur. Peter Brooks psikanaliz ile hikâye anlatıcılığı arasında kurduğu ilişkide, okuma pratiği içinde okurla metin arasında yeniden gerçekleşecek bir tecrübe alışverişini ön plana çıkarır. Ancak, önerilen tecrübe alışverişi üzerinde yeterince durulduğunda onun daha çok okurun anlam üretmesiyle dolayısıyla okumanın haz boyutuyla ilişkili olduğu görülür.

Diğer taraftan okuma sürecini karşılıklı bir tecrübe etkileşimi hâline getirmeye elverişli bir düşünce olarak, yazıyı okuma/anlamlandırma sürecini soru-cevap diyalektiği ve metnin ufku ile okurun ufkunun kaynaşması olarak gören hermenötik düşünce bir imkân oluşturur. Bu düşünceye göre okuma tecrübesinin diyalektiği içinde okur, edebî metne sadece üretmek yön vermez, aynı zamanda tecrübenin doğası gereği yeni olana da maruz kalır. Tecrübenin diyalektiği açığa çıkarken okur, yabancı ve farklı olan içinde kendisini tanıyarak kendisine dönen kişi hâline gelir. Okur ile metin arasında, birbirlerini karşılıklı olarak biçimlendirdikleri bir tecrübe alışverişi ortaya çıkar.

KAYNAKÇA

- BARTHES, R. (2006a). *S/Z*. (çev. Sündüz Öztürk Kasar). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BARTHES, R. (2006b). *Yazı Üzerine Çeşitlemeler, Metnin Hazzı*. (çev. Şule Demirkol). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- BENJAMIN, W. (2008). "Hikâye Anlatıcısı Nikolay Leskov'un Eserleri Üzerine Düşünceler". *Son Bakışta Aşk*. (hzl. Nurdan Gürbilek). (çev. Nurdan Gürbilek-Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis: 77-100.
- BROOKS, P. (2014). *Psikanaliz ve Hikâye Anlatıcılığı*. (çev. Hivren Demir Atay-Hakan Atay). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- EFLÂTUN (1943). *Phaidros*. (çev. Hamdi Akverdi). İstanbul: Maarif.
- GADAMER, H. G. (2009). *Hakikat ve Yöntem*. (çev. Hüsamettin Arslan ve İsmail Yavuzcan). C. II, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- GOODY, J. (2017). *Mit, Ritüel ve Söz*. (çev. Damla Sezgi). İstanbul : Küre Yayınları.
- GÜNDOĞDU, S. (2019). "Tarihselciliğin ve Formalizmin Ötesinde Edebiyatın Tanıklığı". *Milel ve Nihal*. XVI/2: 375-391.
- KEARNEY, R. (2017). "Hikâyeler Nereden Gelir?". (çev. Yasin Sofuoğlu). *Notos Öykü* 64: 126-131.
- KÖPRÜLÜ, F. (1966). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MANGUEL, A. (2010). *Okumanın Tarihi*. (çev. Füsun Elioğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ONG, W. J. (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözü'nün Teknolojileşmesi*. (çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- PROUST, M. (2009). *Okuma Üzerine*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: Notos Yayınları.
- RICOEUR, P. (2003). "Edebî Eleştiri ve Felsefî Hermenötiğin Bir Problemi Olarak Yazma". (çev. Ramazan Ertürk). *Doğu Batı Dergisi*. 22: 187-206.
- TOPTAŞ, H. A. (2015). *Bin Hüzünlü Haz*. İstanbul: İletişim.
- TOPTAŞ, H. A. (2008). "Okurun Okuru Olmak". *Harfler ve Notalar*. İstanbul: İletişim Yayınları: 109-113.
- TOPTAŞ, H. A. (2008). "Hikâye Anlatıcısına Ne Oldu?". *Harfler ve Notalar*. İstanbul: İletişim Yayınları: 139-143.

MORALIZADE VASSAF KADRI'NİN ÇARŞAMBA KARISI ADLI ESERİNDE ÖLÇÜNLÜ DİLDEN SAPMALAR

Merve AKBAŞ*
İbrahim YILMAZ**

ÖZ

Sultan II. Abdülhamit dönemi idaresinde süreli yayın ve matbaa faaliyetlerine uygulanan sıkı denetim yahut başka bir deyişle sansür, şair ve yazarların iç dünyalarına yönelip sanatı bizatihi sanatın hizmetine sokarak eser üretmelerine zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanıyla başladığı kabul edilen II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatında roman türünde verilen çok sayıdaki eser, konu çeşitliliğinin artışı ve kullanılan dil malzemeleri bakımından Türk kültür ve edebiyatının zenginliğini ortaya koymaktadır. II. Meşrutiyet Dönemi yazarlarından Moralizade Vassaf Kadri'ye ait Çarşamba Karısı adlı roman, dil incelemelerine ilişkin de önemli veriler sunmaktadır. Eserde sık sık argo sözlerin kullanıldığına, yöresel söyleyişlere ve bir kısmı Derleme Sözlüğü'nde yer almayan ağız kelimelerine rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra ek yığılması, ek eksiltimi, kalıplaşmış dil unsurlarına ek getirilmesi, kibarlık budalalığına varan dil kullanımları gibi çeşitli ölçünlü dilden sapma örneklerine de yer verildiği görülmektedir. Bu çalışmada, Moralizade Vassaf Kadri'nin biyografisi ile birlikte Çarşamba Karısı isimli romanından kısaca bahsedilerek yazarın eserinde kullandığı ölçünlü dilden sapma örnekleri ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vassaf Kadri, Çarşamba Karısı, Ölçünlü Dil, Argo.

ABERRATIONS FROM STANDARD LANGUAGE ON MORALIZADE VASSAF KADRI'S NOVEL NAMED ÇARŞAMBA KARISI

ABSTRACT

The strict control – or in other words, censorship – placed upon periodical alongside printing (press) activities during the reign of Sultan Abdülhamid II paved the way for poets and writers to turn to their inner worlds and produce works by putting art into the service of art itself. Numerous Turkish novels hailing from the Second Constitutional Period – which had given way to proclamation of the Second Constitutional Monarchy – reveal the richness of Turkish culture and literature in terms of diversification of subject variety and the linguistic richness. For example, Moralizade Vassaf Kadri's novel Çarşamba Karısı offers us important data about language studies. In it, he frequently uses slang, alongside local idioms and dialect words – many of which are not included in the Derleme Sözlüğü. The book also contains various examples of aberrations from the standard language – including the accumulation and removal of affixes, the addition of morphemes to stereotyped language items, and polite language. This study will present both a biography of Moralizade Vassaf Kadri, as well as discuss – with examples – how he uses non-standard language in his novel Çarşamba Karısı.

Keywords: Vassaf Kadri, Çarşamba Karısı, Standard Language, Slang.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 11.11.2021; Yayıma Kabul Tarihi: 01.12.2021

* Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANKARA; ORCID: 0000-0003-3635-3361, E-posta: merve.akbas@hbv.edu.tr

** Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANKARA; ORCID: 0000-0001-5690-2634, E-posta: ibrahim.yilmaz@hbv.edu.tr

Giriş

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilan edilişi Türk siyasi tarihini olduğu kadar kültür ve medeniyet sahasını da doğrudan etkilemiştir. Sansür baskısının ortadan kalkışı matbuat faaliyetlerinde özgürleşmeye imkân vermiş ve -niteliği tartışılır- pek çok eser süratle basılmıştır. Yayımlanan kitaplar içinde popüler romanların sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Bunların bir kısmı siyasi temayı işlerken bir kısmı güncel siyasetten tamamen uzak, pornografik denilecek hüviyettedir. Öte yandan polisiye türündeki tercüme ve telif romanlara rağbet de dikkate değerdir. Daha çok Süleyman Sûdî¹ ile birlikte yazdığı *Millî Cinâyât Koleksiyonu* isimli polisiye serisi ile tanınan Moralızade Vassaf Kadri de II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda eser vermiş popüler romancılardandır. Kapsamlı bir biyografisine ulaşılamayan Moralızade Vassaf Kadri'nin *III. Murad* isimli piyesinin "İfadem!" başlıklı önsöz mahiyetindeki sayfalarında yer alan bazı ifadeleri yazarın hayatına ilişkin kendi kaleminden kısıtlı bilgiler içermektedir:

"Henüz on dört yaşında idim. Avân-ı sebâvetimi hemen kâmilten Rumeli'nin daima kar tabakalarıyla mestur olan dağlarında Şar ve Rogozna Balkanlarının menâzır-ı ruh-fezâsı arasında geçirdiğim için İstanbul'a geldiğim vakit maskatire'simi acemi bir seyyâh hâliyle gezerdim... Bana İstanbul'un her yeri, her şeyi yabancı idi... Yahut bana öyle gelirdi. Mektep tatili günlerimden bilistifade hayatından pek ziyade bîzar olmuş, ihtimal ki yaşamaya nefret etmiş olan ihtiyar lalamın kolundan tutarak kendimce hazırladığım program mucibince beni gezdirmesini rica ederdim... (...) Dört sene sonra artık tamamıyla İstanbul'u öğrenmiş ve aynı zamanda da mektebimi ikmâl eylemiştim. (...) Henüz on dokuz yaşında bulunduğum bir sırada idi ki kaza ve kader beni Pire Sahilinin parlak yakamozlu emvac-ı bîkararı karşısında bulunduruyordu. (...) Bir arkadaşım hemen yanıma sokularak gözleri yaşarmakta olduğu hâlde: -Sultan Murad'ı kaybettik, diyordu." (s. 2-5).

Buradan hareketle Moralızade Vassaf Kadri'nin çocukluk ve ilk gençlik yıllarının büyük kısmını Balkanlar'da geçirdiği, 14 yaşından 19 yaşına dek İstanbul'da yaşadığı ve burada eğitim gördüğü, 29 Ağustos 1904 tarihinde Sultan V. Murad'ın vefat haberini Pire'de aldığı belirtilmesiyle o tarihte Pire'de bulunduğu kesindir. Yazarın tiyatro, roman, hikâye türünde verdiği eserler ile tercümeleri: *Mukaddeme-i İnkılâp* (1909), *Çakıcı'nın İlk Kurşunu* (1909), *Sultan Murad* (1911), *Yıldız Faciaları* (1911), *Çarşamba Karısı* (1913), *Hırsız Feneri-Gizli Mezaristan* (1914), *Melekper* (1914), *Ölüm Habercileri-Kızıl Sultan* (1914), *Kadınlar Komitesi* (1914), *Safiye* (1914), *Şimâl Rüzgârı* (1915), *Hint Yıldızı* (1915), *Yetime* (1915), *Meçhul Konak* (1915), *Yetime'nin Kabri* (1915), *Rauf'un Geceleri* (1915), *Tahte'l-bahirde İzdivaç* (1917), *Gizli Define Meyhanecinin Kızı* (?). Ayrıca Süleyman Sûdî ile birlikte, *Millî Cinâyât Koleksiyonu* (1914) dizisinde yayımladığı *Kanlı Peri*, *Kara Cadı*, *Siyah Pençe*, *Âni Felaket*, *Görülmemiş Bir Aşk*, *Yeraltı Şehrinde Bir Cinayet*, *Çin Guguklu Saat*, *Kanlı Perinin Son Aşkı*, *Esrarengiz Bir Düşün*, *Dirilen Cenaze* adlı kitapları da listeye eklemek gerekir. Bu çalışmaya konu edilen *Çarşamba Karısı* romanının basım tarihi çeşitli kaynaklarda 1915 olarak belirtilse de *İkdam* Gazetesinin 20 Nisan 1913 [13 Cemaziyelahir 1331/ 7 Nisan 1329] tarihli 5805. sayısının 6. sayfasında yer alan ilan, eserin forma forma neşredileceğini bildirmektedir. Ancak kütüphanelerde bu formaların kaydı bulunmamaktadır. O hâlde eserin 1331 tarihli baskısının Rumî değil Hicrî yıla işaret ettiğini düşünmek gerekir. Bu durumda eserin basım tarihinin 1915 değil 1913 olduğu kabul edilebilir.

¹ Süleyman Sûdî (1890-1933?): Kırmırlı yazar. Birçok müstear isim kullanarak çok sayıda eser vermiş, Türk folklor çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. (Gümüş, 2019).

Romana ismini veren “Çarşamba Karısı” Türk halk kültürüne ait bir unsurdur. Reşad Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde “Çarşamba Karısı”nı şöyle tanımlar: “Zamanımızda kullanılmıyor; ‘Saçı başı dağınık, yırtık, mülevves kılık kıyâfetli kadın’ ve ‘Büyücü, sihirbaz, cadı’ anlamlarında kullanılır halk ağzı bir deyim idi. Çarşamba gününe nisbetle nereden doğmuşdur tesbit edilemedi” (1971, s. 3761). Pertev Naili Boratav ise *Türk Mitolojisi* isimli eserinde Cin maddesi altında Çarşamba Karısını “halk aktarımlarına dayanan tanımlama” şeklinde ifade ederken onun “Çarşamba günleri öfkelenen bir kadın” olduğundan, bu sebeple de “Çarşamba-Karısı ve Çarşamba-Cadısı” isimleriyle adlandırıldığından söz eder (2012, s. 49). Türk mitolojisine özgü bu hayalî yaratık ile birlikte roman kahramanlarının ölçünlü dilden farklı yahut hatalı kullandıkları kelimeler, eserin mizahi unsurlarını oluşturmaktadır.

Çarşamba Karısı²'nin Olay Örgüsü

Vassaf Kadri'nin -II. Meşrutiyet Dönemi edebiyat hayatında natüralizmi esas alışı etkisiyle olacak- romanı kendisine anlatılan yaşanmış bir olayın üzerine kurguladığını dile getirdiği “Birinci Kısım”da okurunu gerçekçiliğe ikna etmeyi düşündüğü söylenebilir. Yazar, öte yandan halkın batıl inançlarını eleştireceğini belirtmektedir.

Eser, vaka zamanından bir yıl önceki Mart ayında, İstanbul Üsküdar'da bir konakta, evin büyük hanımı Hasene'nin duyduğu kedi seslerini anlamlandırarak insan gibi konuşmaya başladıklarını düşünmesi üzerine kıyametin kopacağına inanmasıyla başlar. Eşi Galip Efendi, kızları Zarife ve Yekta, evin çalışanları Şirin ile Aşçı Aziz de Hasene Hanım ile birlikte kıyamet telaşına kapılır. Ev halkının cehaletinden faydalanmak isteyen Galip Efendi'nin halasının oğlu Sadettin hemen bir plan kurarak evin sütnesi (sütanesi) ile birlikte vakit geçirmeye niyetlenir. Uşak Ferit'i, bir miktar para ve yiyecek karşılığında, kılık kıyafetiyle “Çarşamba Karısı” hâline sokar, çeşitli yazılı ve sözlü talimatlar verdirerek evde kendisi ve sütne için ziyafet ortamı hazırlar. Konak sakinlerinin korku ve telaş ile geçirdikleri iki gün boyunca, Yekta'nın sâlise rütbesiyle memuriyet vazifesinde bulunan eşi "Damat Bey" evde bulunmayan tek aile üyesidir. Galip Efendi, damadını çalıştığı dairede ziyaret ettiğinde durumu kendisine aktarır. Bunun üzerine Çarşamba Karısı'nı hurâfattan bulan Damat Bey, işin iç yüzünü ortaya çıkarmak üzere gece yarısı konağa gider. Gizemli olay çözülür, Sadettin ve sütne konaktan kovulur; Uşak Ferit ise memleketine kaçır.

Moralizade Vassaf Kadri, halk efsanesi etrafında şekillendirdiği romanında cehalet eleştirisinde bulunurken kahramanları hem inançlarıyla hem de dil sapmalarıyla gülünç duruma düşürmektedir. Mehmet Kaplan, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın “Ecir ve Sabır” başlıklı hikâyesi için şu tespitlerde bulunur: “Yazar mahalle kadınlarının şuursuzca hareketlerini cehaletleri ile açıklar. Hikâyede mahalle kadınlarının cehaleti, konuşmaları ile ortaya konulur. Kadınların cehaletleri ile ilgili motifler de güldürücüdür” (2005, s. 34). Esasında Kaplan'ın ifadeleri *Çarşamba Karısı* romanı için de geçerlidir. Hasene Hanım'ın kedi seslerinden hareketle kıyametin kopacağına inanması ve diğer aile üyelerini de buna inandırması, çalışmanın sonraki bölümlerinde de işaret edileceği üzere bilhassa Çarşamba Karısı'na yazılan mektuplarda kullanılan yanlış kelime ve terkipler bu mizahı oluşturmada başvurulan unsurlardandır.

Romanda Sadettin ve sütne kurnazlıkları, Damat Bey ise mesleği itibarıyla üst mevkide bulunuşuyla diğer kahramanların karşısında durmaktadır. Ayrıca bu üç karakterin diyaloglarında ölçünlü dilden sapmamaları da dikkat çekicidir.

² Bu eser, Arş. Gör. Merve Akbaş tarafından Latin harflerine aktarılarak yayına hazırlanmıştır, baskı sürecindedir.

1. Ağız Kullanımı

Ölçünlü dil ile ağızlar arasındaki en önemli fark, ölçünlü dilin öncelikle yazılı, ağızların ise öncelikle sözlü kullanılmasıdır. Buna karşılık, ağızlar; edebî metinler, karikatürler ve yerel basında yazılı olarak da kullanılabilir (Demir, 2009, s. 98). *Çarşamba Karısı*'nda ağız kullanımına, çoğunlukla evde çalışan görevlilerin diyaloglarında rastlanmaktadır. Bu durum, yöresel söyleyiş ve kelimelerin roman kişilerinin mensubu buldukları sosyal tabakayı okuyucuya hissettirme kaygısıyla kullanıldığının bir ifadesi olarak düşünülebilir. *Çarşamba Karısı*'nda ağız kullanımı iki başlık altında ele alınabilir:

1.1. Yöresel Söyleyişler

Ölçünlü dilde mevcut olan kelimelerin belli bir yöredeki söyleniş biçimleri, bu başlık altında değerlendirilecektir.

Aşçıbaşı Aziz Ağa, metinde ağız kullanımı ile ön planda olan kişidir. Aşçıbaşının *dedüğü, yandum, pişürdüm, çaldı, ...* söyleyişlerinde görülen ünlü yuvarlaklaşmaları; *bileyin* kullanımında görüldüğü gibi teklik birinci şahıs emir ekini -AyIn şeklinde ifade etmesi, *yaniya* ifadesindeki gibi şimdiki zamanı -yA eki ile karşılaması, onun Batı Grubu ağızlarının III. alt grubuna dâhil bir yöreden olduğunu düşündürmektedir³.

"Neğoluyo?" (Ne oluyor?)

"Geçiyi gettüm." (Keçiyi getirdim)

"Geliyo." (Geliyor)

"Hırhız" (Hırsız)

"Gıyamet" (Kıyamet)

"Yaniya." (Yaniyor.)

"Ben ne bileyin!" (Ben ne bileyim!)

"Müyezzün" (Müezzzin)

"Efendüm" (Efendim)

"Hırgız" (Hırsız)

"Bu gece buraya mı ilişdü?" (Bu gece buraya mı ilişti?)

"Sıfatuma bir şaplak çalsun hemü!" (Sıfatıma bir şaplak çalsın, he mi?)

"Geceler anasu" (Geceler anası)

"Çağırdu." (Çağırıldı.)

"Anacuğum" (Anacığım)

"Beyefendü" (Beyefendi)

"Vazgeçtüm." (Vazgeçtim.)

"Yuharı mı çıkacağın?" (Yukarı mı çıkacağım?)

"Geceler Anasuna gabadayılıh olu mu?" (Geceler Anasına kabadayılık olur mu?)

"Üstüne şimdicek atulurum." (Üstüne şimdi atılırım)

³ Batı Grubu ağızlarının III numaralı alt grubu; Bolu (Göynük, Mudurnu, seben, Kıbrısçık hariç), Zonguldak, Bartın, Kastamonu (Tosya hariç) ağızları ile Karabük ilinin Ovacık ve Eskipazar ağızlarından oluşmaktadır (Karahan, 2011, s. 158). Bu konudaki ayrıntılı bilgi için bk. (Karahan, 2011).

"Ulan galk. Gece Anasu va!" (Ulan, kalk! Gece Anası var!)

"Ferit ulan galk diyom. Gece Anasu va." (Ferit, ulan! Kalk diyorum. Gece Anası var.)

"İşş.. Ferit, galk. Gece Anasu a!" (Hişt! Ferit, kalk! Gece Anası ya!)

"Ben kaçıyor beyefendi." (Ben kaçıyorum beyefendi.)

"Geldi geldi de benim sıfatıma öyle çaplak çaldı ki..." (Geldi geldi de benim sıfatıma öyle şaplak çaldı ki...)

"Sabahtan belli aş pişürdüm ama yine beni çaplakladı." (Sabahtan beri aş pişirdim ama yine beni şaplakladı.)

"Gabil değil." (Kabil değil.)

"Ya benden evvel kaçmışdır. Yahut Geceler Anasu onu alup götürmüştür." (Ya benden evvel kaçmıştır yahut Geceler Anası onu alıp götürmüştür.)

"Dün gece de Ferit yatağında yoh idi." (Dün gece de Ferit yatağında yok idi.)

"Ben ondan korkmam. Bizim Ferit yatağında yoh." (Ben ondan korkmam. Bizim Ferit yatağında yok.)

"Ne olacak bir gece kıyamet koptu dedüğü bir gecede Geceler Anası gelmiş." (Ne olacak! Bir gece kıyamet koptu dediği bir gecede Geceler Anası gelmiş.)

"Aman efendim yandım." (Aman efendim, yandım.)

Uşak Ferit de ağız kullanan roman kişilerindedir. Diyalog sayısının sınırlı olması, kullandığı ağzın tespiti konusunda kesin bir yargıya varmayı güçleştirmektedir.

"-Vay babam diyordu. Karnım lakırdı söyley..." (Vay babam diyordu. Karnım lakırdı söylüyor.)

"-Sen içeride garı ile eğleniyorsun." (Sen içeride karı ile eğleniyorsun.)

"-O kadın ama içim zıplıyor." (O kadın ama içim zıplıyor.)

Roman boyunca ölçünlü Türkçe kullanan ev sahibi Galip Efendi'nin az sayıdaki örnekte ağız konuştuğu görülmektedir:

*"-Ben dışarı çıkam!" (Ben dışarı çıkayım!) örneğinde istek kipinde ölçünlü dil dışı bir kullanım söz konusudur. Bilindiği gibi, birinci şahıs çekimlerindeki eski -A eki, alam, verem, gelem, ... örneklerinde görüldüğü üzere bazı Anadolu ağızlarında kullanılagelmiştir (Korkmaz, 2003, s. 650). Galip Efendi, "gaz" kelimesini de *Derleme Sözlüğü*'nde örnekleri görüldüğü üzere "kaz" şeklinde telaffuz etmektedir. "Silsile" kelimesinin çeşitli ağızlardaki biçimi olan "sinsile" de yine Galip Efendi tarafından kullanılmaktadır.*

1.2. Ağız Kelimeleri

Çarşamba Karısı, ölçünlü dildeki sözlerin ağızlardaki farklı telaffuzlarının yanı sıra ölçünlü dilde mevcut olmayıp ağızlarda kullanılan kelimeleri de içermektedir. Bunlardan bazıları (taphunmak, dinazlamak, incilayazmak, paçaşmak) *Derleme Sözlüğü*'nde yer almamaktadır. Bu kelimelerin anlamları metnin bağlamından hareketle verilmeye çalışılmıştır. Yöresel söyleyişlerde olduğu gibi ağız kelimelerinin kullanımında da başı çeken roman kişisi Aşçı Aziz'dir:

Dinlemek: Ayakta durmak.

*"-Ben korktum. **dineldüğüm** yere incilayazdum."*

Eleşmek: Ulaşmak, yetişmek.

“-Ben şimdücek yukarı mı **eleşem?**”

Kelli: Sonra.

“-Memlekette emlak memuru var. Onu başımızdan galdırsa ben ondan **kelli** bir şey istemem.”

İncilayazmak: Düşeyazmak, yığılıvermek.

“-Ben korktum. dineldüğüm yere **incilayazdum.**”

Taphunmak: Tıka basa yemek.

“Ferit yemekleri istediği gibi ve hatta aşçıbaşının tabiri vechiyle “**taphunduğu**”nda arkasına kopuk kollu ceketini takarak Sadettin Bey’in tarif eylediği mahalle gitmiş idi.”

Paçaşmak: Zarara, kötülüğe uğramak.

“-Dedim **paçaşduk!**”

Uşak Ferit’in de ağız kelimeleri kullandığı görülüyor:

Dınazlamak: Katır gibi ses çıkarmak.

“-Ben hem eşek gibi zırlarım. Hem katır gibi **dınazlarım** hem horoz gibi öterim.. Hem de sansar gibi çiyaklarım!”

Evin beyi Galip Efendi’nin bir örnekte ağız kelimesi kullandığına tesadüf edilmiştir:

sübek: Küçük çocukların yataklarını kirletmemeleri için beşiğe takılarak sidiği oturağa götüren tahta boru, kamış.

“-Evet hatırımda **sübeğini** de beraber getirmiş idin.”

2. Argo Kullanımı

Aynı meslek veya sosyal topluluktaki insanların farklı bir anlaşma biçimi sağlamak üzere ortak dildeki kelimelere özel anlamlar vermek, bazı kelimelerde değişiklikler yapmak, ilgili dilin arkaik unsurları ve varyantlarının yanı sıra yabancı kökenli kelimelerden ve bunların farklı şekillerinden yararlanmak suretiyle oluşturdukları *argo*, herkesçe anlaşılmayan kelimeler, deyimler, mecazlar ve kinayeli anlatımlardan meydana gelen bir özel dildir (Arslan, 2015, s. 197). Toplumda yerleşmiş bulunan kaba dil çağrışımı, argoyu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Argo; ilgili çağrışımın ötesinde çeşitli toplulukların gizlenme, grup kimliği oluşturma, ilgi ve dikkat çekme, eğlenme gibi birtakım ihtiyaçları ile aykırı davranma, özenme gibi tutumlarını yansıtan ve sanat-edebiyat gibi işlevleri de yerine getiren bir dil çeşitlenmesidir (Özkan, 2016, s. 36-40).

Çarşamba Karısı adlı eserde de argo kullanımlar mevcuttur. Metinde hem yazar-anlatıcı hem de roman kişilerinin ağzından argo tabirlere yer verilmiştir. Yazar-anlatıcının yeri geldiğinde argo sözlerden yararlanması, bu tür söz servetinin de edebî esere zenginlik katabileceğini yansıtmaya bakımından önemlidir. Roman karakterlerinin argo ifadeler kullanmasının ise onların niteliklerini ve ait oldukları sosyal tabakayı okuyucuların zihninde belirginleştirmek gibi amaçlara hizmet ettiği görülmektedir.

Bızdık: Çocuk, yeniyetme.

Dudu: Kadınlara verilen bir unvan, hanım.

Galan: Paralı, zengin, kalantor.

Avantacı: Asalak, çıkarıcı, bir şeyi kolayca elde etmek isteyen kimse.

Sansar: Yankesici, hırsız.

Bağırsak Tarlası: Karın. Dilin dil ile açıklanması.

Kireç Söndürmek: Sarhoş olunan gecenin sabahında su içmek.

Şeytan Buğdayı: Göz.

Züppe: Şık.

Manca: Yiyecek şey, yemek.

Zıbarmak: Çok içip sızmak ya da yatıp uyumak.

Dolma yutmak: Yalana kanmak.

Kazık kakmak: Devamlı kalmak, ebediyen yaşamak.

Eşek fasulyesi: Bakla.

Çarşamba Karısı'nda yer alan bazı argo ifadelerin bizatihi metin içinde açıklandığı görülmektedir. Yazar-anlatıcı, romana konu ettiği hikâyenin arka planını anlattığı giriş kısmında meyhane argosundan verdiği birkaç örneği şu şekilde açıklar:

"Onların bir nevi lisanları da vardır.

-Sabahleyin su içmeye:

-Kireç söndürmek derler.

'Karın'a bağırsak tarlası...

'Göz'e şeytan buğdayı namını vermişlerdir. Sonra biraz şık giyinenlere 'züppe' derler..."

Argo bakımından oldukça ilginç veriler sunan Çarşamba Karısı'nda yazar-anlatıcının meyhane argosundan hareketle argonun zenginliğinden bahsetmesi de ayrıca dikkat çekicidir: *"Bunların meyhanelerde öğrenmiş oldukları öyle ıstılahat vardır ki Ş. Sami'nin bu lügatlerden pek çoğuna vakıf olmadan vefat etmiş olduğuna hatta eşrafın bu kelimelerin birçoğunu duymadan gittiğine emniyetim vardır."*

3. Ek Yığılmaları

Metinde sıkça rastlanan ek yığılması örneklerine, bir istisna haricinde tamamen roman kişilerinden Şirin'in konuşmalarında rastlanmaktadır.

Ölçünlü dilin toplumda sahip olduğu itibar, *açık prestij* olarak adlandırılır (Demirci, 2020, s. 243). Dilin açık prestije sahip olmayan varyantlarını kullanan kişiler, ölçünlü dili kullanmaya çalışırken bazen standardın ötesine geçerek hedeflenen dilde olmayan biçimleri kullanırlar. Aşırı düzeltmecilik denilen bu duruma kendi dilinin dışında dil öğrenen kişilerde de sıkça rastlanır (Demirci, 2020, s. 244-245). Memleketinde deveye bindiğini söylemesi ve metin içinde kendisine zaman zaman "fella" şeklinde hitap edilmesi ile Arap kökenli olduğu hissettirilen evin hizmetçisi Şirin'in konuşmalarında çok sayıda aşırı düzeltme örneğine rastlanmaktadır. Söz konusu biçimler çoğunlukla "ek yığılmaları"nda kendini göstermektedir. Şirin'in hemen hemen her konuşmasında görülen ek yığılması örnekleri, Türkçenin Arapçadan farklı olarak eklemeli bir dil olması ve kendisinin sonradan öğrendiği bu dili konuşurken yaşadığı güvensizlik ile ölçünlü dilin ötesine geçmesi olarak görülebilir:

"- Kiyametini kopaca."

"-Evimiz kirada mı hanımefendisi."

"-Kiyametini geliyo ayo."

“-**Kıyametini! Efendisi kalktı, hanımısı kalktı. Zarife Hanım kalktı. Hepsi kalktı.**”

“-**Hakkısını helal et ayo...**”

“-**Kıyametini geliyo.**”

“-**Kıyametini!..**”

“-Efendisi uyandı, **Hanımısı** uyandı. “

“-Geliyo.. **Kıyametini geliyo!**”

“- **Hanımı. Ben sizinle gitmeyece.**”

“- Bir ayda **bağırsaklarımı** ağızıma toplattı ayo.”

“-A.. u... Geliyo **kıyametini geliyo!**”

“-A...u.. **Kıyametini mi kopuyo!**”

“-Ben burada **hanımısı** çıktı hizmet eyleyece. Mahşerde **hanımısı** çiminceye kadar hizmet eyleyece..”

“-Av... **Kıyametini** kopuyor. Av!”

“-A.. u.. **Kıyametini mi geliyo! Çarçanbasını mı geliyo...**”

“-Au... Sütünesi hani **çocuğunu.**”

“-Memlekette **anamını** var onu buraya getirece.”

“-Benim bir **anamını** burada sığmayaca mı? Ayo!”

“-Av... **Çanşanbasını** geldi.”

Ek yığılması olaylarının arka planını oluşturan herhangi bir ekin işlek olan görevinin aynı nitelikte başka bir ekle kuvvetlendirilmesi veya dil hafızasında aşınmaya uğramış bir ektaki görevin tazelenmesi (Korkmaz, 2017, s. 90) işlevleri; evin hizmetçisi Şirin'den alınan ve yukarıda sıralanan örnekler için geçerli değildir. Ancak evin bir başka çalışanı Aşçı Aziz Ağa'dan alınan ek yığılması örneğinde iyelik eklerinde görülen yığılma, ilgili ekin görevinin aynı nitelikteki başka bir ek ile kuvvetlendirilmesi söz konusudur:

*Korkak der de bana yapıştırdığı gibi ona da bir çaplak çalsa emlak memuru ertesi günü **pılısını** pırtısını oradan toplar da soluğu Ankara'da alır.*

4.Kirlenme (Kontaminasyon):

Bir dilin başka bölgelerde konuşulan akraba varyantlardan veya akraba olmayan dillerden etkilenmesi *kirlenme* veya *kontaminasyon* terimleri ile ifade edilir. Bu etkilenme, ölçünlü olmayanın ölçünlü dile karışmasıyla olabildiği gibi ölçünlü dile ilişkin unsurların ölçünlü olmayana karışmasıyla da gerçekleşebilir (Demirci, 2020, s. 261-262).

Çarşamba Karısı'nda evin uşağı Ferit'ten alınan aşağıdaki örnek, bir kirlenme örneğidir:

“-Sen içeride **garı** ile eğleniyorsun.”

Roman içinde yer alan diyaloglardan ölçünlü dil konuşuru olmadığı anlaşılan Ferit'in ilgili örnekte kullandığı “eğleniyorsun” ifadesi ölçünlü dile ait bir unsurdur. Burada sözü edilen kirlenme, ölçünlü dile ait bir unsurun ölçünlü olmayana karışmasıyla meydana gelmiştir. Aynı durum, Aşçı Ferit'ten alınan aşağıdaki örneklerde de görülmektedir:

“-Ben **gaçıyon beyefendi.**” (Ölçünlü dile ait “beyefendi” kelimesinin ölçünlü dışı kullanıma karışması)

“-Aman efendim yandum” (Ölçünlü dile ait “efendim” hitabının ölçünlü dışı kullanıma karışması)

5. Ölçünlü Dil Dışı Diğer Kullanımlar

Bazı dil bilgisi kitaplarında müstakil bir kelime türü olarak da değerlendirilen ünlemler, esas itibarıyla edat soylu kelimelerdir. Nitekim Ergin, edatları *ünlem edatları*, *bağlama edatları* ve *son çekim edatları* olarak üç gruba ayırır ve edatların (dolayısıyla ünlemlerin) kelime yapımına elverişli olmadıkları, dilin eksiz unsurları olduğu bilgisini verir (2011, s. 348). Ünlemleri müstakil bir kelime türü olarak ele alan Korkmaz da onların ünlem olarak çekime girmediklerini ve ancak nadir örneklerde adlar gibi çekimlendiklerini söyler⁴ (2003, s. 1146). Edatların çekime girmeyen “donmuş” ve “kalıplaşmış” sözler olduğunu ifade eden Hacıeminoğlu, aşağıdaki örnekte görülen “yahu” ifadesini çağırma-hitap edatları başlığı altında değerlendirmiştir (2015, s. XIII).

Çarşamba Karısı'ndan alınan “Hasene Hanım Sadettin Bey'in vürudunu görünce:

–**Yahular!** dedi. Hepimiz hazırlandık mı!” metin parçasındaki “Yahular!” ifadesinde görülen “yahu” ünlemine çokluk eki getirilmesi durumu, eksiz, kalıplaşmış, donmuş yapılar olan edat/ünlemlerin özelliklerine aykırı bir durum teşkil eder.

Metin içerisinde Arap coğrafyasından geldiği sezdirilen Şirin'in konuşmalarında ek yığılmasının yanında karşılaşılan dil sapmalarından bir diğeri, teklik 1. şahıs yerine sistematik olarak teklik 3. şahıs çekiminin kullanılmasıdır.

–Hepiniz istedi.. İstedi ben kaldı.”

–Ben size bu kadar emeği verdi.”

“Ben memlekette develere bindi.”

Yine, Şirin'in dil kullanımlarında Türkçeye hâkim olmamanın getirdiği yanlış telaffuzlara rastlanmaktadır: *papur (vapur)*, *çarcanba (çarşamba)*, *kuruntuna (firtına)*.

Çarşamba Karısı'nda ölçünlü dilden sapmalara örnek olarak verilebilecek bir diğer nokta *sıkalmak* kelimesinde karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türkiye Türkçesi sözlüklerinde yer almayan, *Ötüken Türkçe Sözlük*'te ise eAT kısaltması ile Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait bir kelime olduğu belirtilen sıkalmak (yoğunluk meydana getirmek, sıklaşmak), ilk bakışta bir arkaizm örneği gibi anlaşılabilir da ilgili sözlükte verilen anlam ile metindeki kullanımın (sıkıca kavramak) örtüşmediği görülmektedir. Dolayısıyla, ilgili kelimenin Türkçenin tarihî dönemlerine ait bir biçim olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. *Sıkalmak* kullanımını yazarın üslubuna ilişkin bir sapma olarak değerlendirmek yerinde olacaktır:

“Şimdi aşçıbaşı *Çarşamba Karısı*'nı (!) tamamıyla kollarından **sıkaldığı** bir sırada damat bey içeri odaları gezdi.”

Çarşamba Karısı'nda ek yığılmasının yanı sıra bir örnekte ek eksiliminin de yer aldığı görülmektedir.:

–Hasene isminde kedi varsa ben o hayvancığın **kafası** koparıveririm.”

Başlayayım'ın *başlayım* şekline dönüşmesi gibi örneklerde görülen hece düşmesi, ses bakımından birbirine benzeyip art arda gelen iki heceden birinin eriyip düşmesi olarak tanımlanır (Ergin, 2011, s. 52). Birçok örnekte yazıya da aktarılan bu ses olayı, ilgili örnek

⁴ Korkmaz'ın ad gibi çekime girebilen ünlemlere örnek verirken burada ele alınan “yahu”ya veya herhangi bir seslenme ünlemine/edatına yer vermediği görülmektedir.

ve benzerlerinde ise yazıya aktarılmaz. *Çarşamba Karısı*'nda, yalnız konuşma dilinde görülen söz konusu hece düşmesi örneğinin yazıya da aktarıldığı görülür:

“–Şimdi hazırlanmayım değil mi?”

Gülcan Çolak, Peter Trudgill'den alıntılarla ölçünlü dilin toplumun alt tabakalarında söz varlığı, telaffuz ve dilbilgisi yönlerinden farklılaştığını ve sapmalara uğradığını söylemektedir. Sosyal tabakaların en altına doğru indikçe bu farklılıkların sayıca arttığını, üste doğru çıktıkça da ölçünlü dil kullanımında telaffuzun bir bilinç ile itinalı ve kibar bir davranış biçimi şeklinde geliştirildiğini ifade etmektedir (2019, s. 27). Nitekim daha önce de belirtildiği gibi *Çarşamba Karısı*'nın sosyal statü olarak en üst tabakasında bulunan roman kahramanı Damat Bey'in ölçünlü dilden sapmalara başvurmadığı görülmektedir. Konağın iki sakini Sadettin ve sütনের kurnazlıkları sebebiyle ifadelerinde standardın dışına çıkmaksızın konuşulduğu düşünülebilir. Ne var ki eserde “kibarlık budalılığı”na örnek verilecek bazı kullanım yanlışlarıyla da karşılaşılır. Hasene Hanım'ın “taksirat” kelimesini “taksîri at”, istiğfar kelimesini “estifare” şeklinde telaffuz ettiği görülür. Bununla beraber *Çarşamba Karısı*'na yazılan mektuptaki “mektub-ı ektebül-kütüb” terkinde yer alan “ekteb” kelimesi Arapça “ketebe” fiil kökünün e'f al veznine göre (tıpkı yine Arapça “kesere” fiil kökünden “ekser” kelimesinin türetilmesi gibi) çekimlenmesiyle “türetilmiştir”. Ancak ekteb kelimesine sözlüklerde rastlanmamaktadır. Dolayısıyla yazarın, kahramanın yazı dilinde kullandığı bu kelimeyi incelik göstermek maksadıyla “oluşturduğunu” söylemek mümkündür. Yazar karakterlerin cehaletini bir mizah unsuru olarak kullanmaktadır.

Sonuç

Moralizade Vassaf Kadri'nin *Çarşamba Karısı* adlı eseri, II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınmış, mizahi unsurlarla örülü bir romandır. İçinde barındırdığı hatalı terkipler, argo sözler, ağız kelimeleri, ek yığılması, ek eksiltimi ve kirlenme örneklerinin yanı sıra ölçünlü dilde bulunmayan kelimelere yer verişle dil incelemeleri bakımından oldukça ilgi çekici veriler sunmaktadır. Argo ifadeler ve ağız kullanımlarına roman kişilerinin dâhil oldukları sosyal tabakayı işaretlemek amacıyla başvurulmuştur. Roman kahramanlarının dil kullanımları, cehaletin gülünçlüğünü vurgulamak işlevini de yerine getirmektedir. Ek yığılması biçiminde karşımıza çıkan aşırı düzeltilmiş biçimler, ilgili roman kişinin etnik mensubiyetini vurgulamaktadır. Nadiren üst toplumsal tabakadan kişilerin de ölçünlü dilde bulunmayan kullanımları tercih ettiği görülmektedir. Metinde ek almış edat yapısına ve ölçünlü dilde mevcut olmayan yapılara da rastlanmaktadır. *Çarşamba Karısı*'nda *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan kelimelerin de bulunduğu görülmektedir. Bu sözlerin tespit edilip metin bağlamından hareketle anlamlandırılması, *Derleme Sözlüğü*'nün söz varlığına da katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (1963). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKTUNÇ, H. (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ARSLAN, M. (2015). “Argo”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi: Dilin Perdeleri Özel Sayısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 196-221.

BORATAV, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

ÇAĞBAYIR, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- ÇOLAK, G. (2019). *Toplumdilbilimi: Toplumsal Cinsiyet ve Dil*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- DEMİR, N. (2009). "Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı Hakkında Bir Ön Çalışma". *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*. (ed. Éva Á. Csató vd.). Oslo: Novus forlag: 97-108.
- DEMİRCİ, K. (2020). *Dilin Sosyokültürel Hâlleri: Toplumsal Dilbilim Referans Kitabı*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- DEVELLİOĞLU, F. (1980). *Türk Argosu: İnceleme ve Sözlük*. İstanbul: Aydın Kitabevi.
- ERĞİN, M. (2011). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- GÜMÜŞ, İ. (2019). "Süleyman Sûdî'nin Türk Folklor Tarihindeki Yeri". *Millî Folklor*. XVI/123: 124-133.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2015). *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar) -Yazı Dilinde-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İMER, K. vd. (2019). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- KAPLAN, M. (2005). *Hikâye Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARAHAN, L. (2011). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KOÇU, R. E. (1971). "Çarşamba Karısı". *İstanbul Ansiklopedisi*. VII: 3761.
- KORKMAZ, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2017). "Türkçede Ek Yığılması Olaylarının Meydana Gelişi Üzerine". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 85-90.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (2012). *Türkçenin Argo Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- ÖZKAN, N. (2012). "Gizli Dil Olarak Argonun Fonksiyonu Üzerine". *Argo*. (ed. Emine Gürsoy Naskali-Gülden Sağol Yüksekaya). İstanbul: Ka Kitap: 31-40.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (1963). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vassaf Kadri (1328). *Sultan Murad*. İstanbul: Artin Asaduryan Matbaası.
- Vassaf Kadri (1331). *Çarşamba Karısı*. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- YURTBAŞI, M. (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDAKİ (2005 ve 2019) KAZANIMLARIN SÖZCÜK SIKLIĞI

Selim EMİROĞLU*
F. Nur PINAR**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 2005 ve 2019 Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımların sözcük sayısı ve sıklığını belirlemek ve program kazanımlarının arka planını oluşturan kodları ortaya koymaktır. Bu amaçla söz konusu programlar, kazanımlardaki sözcükler bakımından incelemeye alınmış ve sözcükler, sözcük gruplarını da kapsayacak şekilde sayılarak sınıflandırılmıştır. Kazanımlardaki sözcüklerin sayımında belli ölçütler gözetilmiş, bilgisayar ortamına aktarılan sözcükler dil becerileri dikkate alınarak kendi içinde sayılmıştır. Kazanım altı açıklamalar sayıma dâhil edilmemiştir. Program dilini netleştirmeyi amaçlayan bu çalışmada sadece kazanımlardaki toplam ve farklı sözcükler belirlenmemiş, dil becerilerinin (dinleme, konuşma, okuma ve yazma) birbiriyle ilişkisini ortaya koyan sözcüklerden metin çözümlenmeye ve teknoloji kullanımına dair sözcüklere kadar birçok konu başlığı altında sınıflandırma yapılmıştır. Nitel desendeki çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Sözcük sayımında sözcük sıklık analizlerine başvurulmuştur. Çalışmada araştırma soruları cevabını bulmuş ve kazanım cümlelerini şekillendiren kelimelerin farklı başlıklar altında sınıflandırılabilirdiği ortaya çıkmıştır. Çalışma sonucunda program dilinin ne ifade ettiğine ilişkin değerlendirmeler yapılmış ve bazı bulgular tartışılmıştır. Ayrıca alanda çalışanların, kurum ve araştırmacıların faydalanabileceği bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil Becerileri, Kazanım, Kelime, Sözcük Sıklığı, Türkçe Dersi Öğretim Programı.

THE WORD FREQUENCY OF THE LEARNING OUTCOMES IN THE TURKISH LANGUAGE CURRICULA (2005 and 2019)

ABSTRACT

This study aims to figure out how many words there are and how frequently they are used in the learning outcomes in Turkish language curricula (2005 and 2019), and to reveal the codes that form the background of curriculum learning outcomes. To do this, the aforementioned curricula was examined in terms of the word in the learning outcomes, and the words were classified by counting them in a way to include word groups. Certain criteria were taken into account upon doing this. The words were then transferred onto computer, and counted within the context of language skills. Explanations under the learning outcomes were not included in the count. As this aims to clarify the language of the curriculum, both total and different words in learning outcomes were looked at. Moreover, they were classified under different topics – from words that reveal the relationship between language skills (i.e. listening, speaking, reading, and writing) to text analysis and words related to technology use. This was a qualitative study, and document analysis was used. Word frequency analysis was used to words. All of the target research questions were answered. It was revealed that words that shape learning outcomes can be classified under different headings. Evaluations were made about what the language of the curriculum means and some findings were discussed. In addition, some suggestions have been made that those working in the field, alongside institutions, and researchers could make use of.

Keywords: Language Skills, Learning Outcome, Word, Word Frequency, Turkish Language Curriculum.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 28.09.2021; Yayına Kabul Tarihi: 15.11.2021

* Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, İSTANBUL; ORCID: 0000-0003-4892-9575, E-posta: selimemiroglu@aydin.edu.tr

** Öğretmen, Millî Eğitim Bakanlığı, VAN; ORCID: 0000-0001-5112-1070, E-posta: nurpinar05@gmail.com

Giriş

Dil; duygu, düşünce ve bilgilerin diğer insanlara ulaşmasını sağlayan bir araçtır. Zihindeki anlam, dille yansımaları bulur. Kaynaklarda dilin farklı yönleri ve özelliklerini ortaya koyan tanımlar yapılmıştır. Türkçe Sözlük'te dil şu şekilde tanımlanır: "İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle ve işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban" (<http://tdk.gov.tr>). Dil; seslerin belirli bir düzen dâhilinde kullanılmasıyla oluşan hece, kelime, cümle gibi dizgeli parçaların bütünüdür. Banguoğlu (2019, s. 9) dilin, insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemi olduğunu belirtir. Aksan (2015, s. 55) ise dili "Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge" olarak tanımlamıştır. Dil; toplumların kültürünü aktarma, topluma yön verici bakış açıları ve davranışlar kazandırma, onu kullananların anlama ve anlatım güçlerini geliştirme gibi özelliklere sahiptir.

Dilin önemli bileşenlerinden biri kelimelerdir. Yazılı ve sözlü anlatımda duygu, düşünce ve bilgiler kelimelerle anlatılır. "Çünkü kelime, bir dilin ve bir ifadenin asli unsurudur." (Özby vd. 2011, s. 101) Dilin temelini anlamlı, kurallı ve ses düzeni olan kelimeler oluşturur. Kelime, Türkçe Sözlük'te "Anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük" (<http://tdk.gov.tr>) olarak tanımlanmıştır. Göçer (2005, s. 1007) kelimenin "dil en küçük birliği" olduğunu belirtir. Ergin (2009, s. 95) kelimeyi "Manası veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğu" olarak açıklarken Demirci (2015, s. 8) "Dil biliminde kelimelere sözcük, söz, leksikon, leksik birim veya leksik yapı adları da verilir." biçiminde bir açıklama getirir.

Kelimeler, düşünce ve anlamı içinde barındırır. "Çünkü fikir, duygu ve hayallerle bunlara ait bütün özellikler kelimelerle ifade edilir. Her kelime bir düşünceyi yansıtır hatta düşünceyi tamamlar." (Aksan, 1978, s. 23'ten aktaran; Özby vd. 2011, s. 101) Anlam, kelimeyle açığa çıkar.

Kelimeler, anlama ve anlatma özelliğiyle sınıflandırılır. "Kelimeler, alıcı ve ifade edici kelimeler olarak iki gruba ayrılmıştır." (Akyol vd. 2009, s. 195) Alıcı kelimeler anlamaya, ifade edici kelimeler anlatmaya yöneliktir. Kelimelerin algılanıp yorumlanması için zihinde birikmiş farklı kelimelere ihtiyaç vardır. Alıcı kelimelerin varlığı, ifade edici kelimelerin kullanılmasını kolaylaştırır. Alıcı kelimeler, ifade edici kelimelere göre fazlalık ve çeşitlilik gösterir.

Dili oluşturan birçok unsur vardır. Bunlardan birisi söz varlığıdır. "Kelime dağarcığı üzerine yapılan çalışmalarda bu kavramın; sözcük dağarcığı, söz dağarcığı, kelime serveti, söz varlığı vb. isimlerle de karşılandığı görülmektedir." (Emiroğlu, 2015, s. 21) Sözü şekillendiren bu varlık ve zenginlik, farklı unsurların birleşmesiyle oluşur. "Sözvarlığı ise bir dildeki sözcüklerin, deyimlerin, terimlerin, kalıplaşmış sözlerin, atasözlerinin oluşturduğu bütün olarak tanımlanmaktadır." (Aksan, 2002, s. 13-14) Dilde kullanılan kelimeler zaman içinde değişir, gelişir, derinleşir, artar ve yaygınlaşır. "Dil yaşayan ve zaman içinde sürekli olarak değişime uğrayan bir sosyal varlık olduğu için, toplumun ve zamanın gereksinimlerine bağlı olarak yeni kelimeler yaratılır ya da başka dillerden kelimeler alınarak dilin söz varlığı genişletilir ve zenginleştirilir." (Korkmaz, 2005, s. 121) Bu, dilin doğal gelişim sürecidir.

Söz varlığındaki sözcüklerin toplamı, dil kullanıcılarının anlama ve anlatım gücünün göstergesidir. Söz varlığı, kişilerin anlama yeteneğinin gelişmesinde ve anlatım gücünün artmasında görev alır. Kişi ne kadar sözcük bilir ve kullanırsa o kadar anlar ve anlatır.

Dilde kelime kullanımını etkileyen çeşitli faktörler vardır. “Dili kullanan bireylerin eğitim durumları, yaşları vs. birçok faktöre bağlı olarak kelimelerin kullanım oranları farklılık göstermektedir.” (Çal, 2015, s. 718) Bu sözcükler kullanıcılar ve kullanılan yer ve zamanın özelliklerinden etkilenip farklılaşmaktadır. “Zaman, ele alınan materyaller, materyallerdeki konular, kelimeleri kullanan kişilerin duygu ve düşünceleri, dünya görüşleri vs. daha birçok nedenden dolayı bu farklılıklar oluşmuş olabilir.” (Çal, 2015, s. 721) Kelime kullanımı kişiye ve bağlama göre değişiklik gösterir.

Yazı ve konuşma dilinde bazı sözcükler diğerlerine göre daha fazla kullanılır. Dilin beceri değil de bilgi alanlarından biri olan kelime bilgisi, sıklık çalışmalarıyla ortaya konulmaktadır. Sözcük sıklığı çalışmaları, “Bir dilde kullanılan kelimelerin birbirlerine oranla kullanım sıklığını ortaya koyan çalışmalardır.” (Ölker, 2011, s. 15) Korkmaz (1992, s. 134) sözcük sıklığını “Dilsel ve yazılı metinlerde ya da bir yazarın yapıtlarında kimi sözcüklerin diğer sözcüklere oranla daha sık ya da daha seyrek kullanılması” olarak tanımlar. Sözcüklerin sık kullanılmasını etkileyen bazı faktörler vardır. “Günlük ihtiyaçlar ve bulunulan çevreye göre kelime kullanımları değişmektedir. Kullanılan kelimelerin sayısında, kişinin eğitim düzeyi, yaşı, kültür seviyesi, içinde bulunduğu ortam, okuma alışkanlığı ve kişisel yetenekleri etkili olmaktadır” (Aksan, 2000, s. 19-20’den aktaran; Onan 2016, s. 22). Bu faktörler, kelimelerin kullanım sıklığını belirler. “Sözcüklerin kullanım sıklığına yönelik metinler üzerinde yapılan sıklık çalışmalarının, yazılı ya da sözlü dilde en sık kullanılan sözcükleri belirleme, metnin yazıldığı dönemdeki dil kullanımını fark etme, yazarın biçimini ortaya koyma, ders kitaplarındaki sözcük kullanımı hakkında bilgi edinme, öğrencilerin sözcük kullanımlarını ölçme gibi amaçlar taşıdığı görülmektedir (Göçen, 2016, s. 36). Sözcüklerin sık kullanımları sözcükler arasındaki benzerlik, farklılık, ilgi ve kapsam gibi durumları gösterir. Ayrıca sözcük sıklığı çalışmaları birçok alana katkı sağlamaktadır. “Bu çalışmalar, dildeki söz varlığının ortaya konulmasına yardımcı olduğu gibi eğitim, psikoloji, dil bilimi vs. birçok alanda kullanılabilecek veriler de sunmaktadır.” (Çal, 2015, s. 715)

Ölker (2011b’den aktaran; Armut, 2017, s. 731) sıklık çalışmalarının bazı faydalarını şu şekilde sıralamaktadır:

• Yabancı bir dili öğrenmeye yeni başlayanlara ve ilköğretim öğrencilerine başlangıçta hangi sözcüklerin verileceğinin belirlenmesini sağlar.

• Geniş tabanlı bir çalışmayla en sık kullanılan sözcüklerin ortaya çıkmasını, temel söz varlığını ortaya koyar.

• Art zamanlı bir çalışma yapılırsa sözcük anlamında dilin geçirdiği değişim anlaşılır.

• Sözcükler vasıtasıyla, dili kullananlardaki kültür değişimi ortaya konur.

Dilde daha çok kullanılan kelimelerin, bilgi içeriği olmayan birimler olduğu bilinir. “Bir birim (sözcük, anlam birim, ses birim) ne denli sık kullanılırsa o denli az bilgi içerir.” (Martinet, 1998, s. 210) Bu noktada Türkçedeki bazı sözcük sıklığı sözlüklerine bakıldığında bu birimlerin en sık kullanılan ilk 5 sözcük arasında bulunduğu görülür.

• Çağdaş Türkçenin Sıklık Sözlüğü’nde ilk 5 kelime: *ve, bir, bu, da, de*

• Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü’nde ilk 5 kelime: *bir, ve, ol-, bu, için*

• Aksan vd. hazırladığı Türkçenin Sıklık Sözlüğü’nde ilk 5 kelime: *bir, ol-, ve, bu, da* olarak kaydedilmiştir.

Kelimeler kendi başlarına anlamlı ya da anlamsız olabilir. Ancak kelimelerin, daha çok, anlamlı olması ön plandadır. “Kelime gerçi dili teşkil etmez ama dilin mana ifade eden

kısımdır yani yaşayan dünya içinde fert ne ise kelime de odur." (Akarsu, 1984, s. 20) Kelimeler, insan zihninin vermek istediği düşünce ve iletiyle yakından bağlantılıdır. "Bağlam içinde değer kazanan kelimeler, insan zihninin kavramlarla olan ilişkisini ortaya koyar." (Emiroğlu, 2015, s. 20) Bir anlamda insan ve kelime birbirini tamamlar.

Anlama ve anlatma gücünün gelişmesi için kelime önemlidir.

"Dinleme, konuşma, okuma ve yazma yoluyla öğrencilerin kelime hazinesi zenginleştirilir. Okul öncesi eğitim yıllarında ve okulun ilk yıllarında daha çok dinleme ve konuşmaya dayalı kelime hazinesi oluşur. Çünkü okuma ve yazma becerisi henüz kullanılmadığından bu yollarla kelime öğrenimi neredeyse yok gibidir. Sözlü olarak yapılan tartışmalar, bir yetişkin yardımıyla okunan kitaplar, çocukların kelimelere dikkat kesilmesinde önemli etkinliklerdir. Okuma ve yazmanın öğrenim süreci tamamlandığında da tartışmalara, okuma anlama etkinliklerine, yazma etkinliklerine yeteri kadar zaman ayrılmalıdır." (Çiftçi vd. 2013, s. 340).

Eğitim, bireyin hayatında önemli bir yere sahiptir. Eğitim, insanın dünyaya gelmesiyle ailede başlayan, okulda gelişen, çevreyle şekillenen sistemli, planlı ve programlı süreçler bütünüdür. "Eğitim; bireyin bilgi, değer ve beceri inşa etmesine destek sürecidir." (Yavuz, 2018, s. 7) Ertürk (1994, s. 12) eğitimin "Bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci" olduğunu belirtir. Bireyin düşünce, davranış, tutum ve ilgilerinin oluşmasında eğitimin rolü büyüktür. Bu sebeple bireye verilen eğitimin kurallı bir şekilde sürdürülmesi gerekir.

Öğretim programları, eğitimin tamamlayıcısı olan parçalardır. Öğretim programlarını Varış (1998, s. 13) "Eğitim programı içinde önemli yer tutan, belirlenen amaçlar doğrultusunda planlı olarak belirli bilgi ve beceri içeriğinden oluşan çalışmaların tümü"; Calp (2005, s. 2) ise "Okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan derslerin öğretimi ile ilgili tüm etkinliklerin kapsadığı yaşantılar düzeneği" şeklinde ifade etmiştir. Öğretim programları dersin yöntem ve tekniklerini ortaya koyar, kazandırılacak davranışları işaret eder.

Öğretim programları içinde yer alan kazanımlar, hedef temelli hazırlanmış tek bir davranış esaslı yapılar olup öğrenme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılarla öğrencide görülmesi beklenen bilgi, beceri, tutum ve davranışlardır. "Öğrenen için, eğitim yoluyla planlanarak öğretme öğrenme süreci sonunda ulaşılması beklenen bilgi, beceri, tutum, kişilik, güdülenmişlik gibi değerler ve yaşantılara kazanım denir." (Demirel vd. 2006, s. 16) Bir başka tanımla "Kazanımlar, öğrenme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar sayesinde öğrencilerde görülmesi beklenen bilgi, beceri, tutum ve değerlerdir." (Kırkkılıç vd. 2014, s. 439) İlk defa 2005 Türkçe dersi öğretim programında kullanılan bu terim, "öğretim sürecinde öğrencilerin edinecekleri bilgi, beceri ve alışkanlıkları kapsamaktadır." (MEB, 2005, s. 8) Öğrencilerin öğrenme alanlarında gelişme sağlamaları, bu kazanımların edinilmesine bağlıdır. Kazanımlar; davranışlar arasında bağ kurma ve yönlendirme görevini üstlendiği için özenli, net, pürüzsüz, açık, güncel, sürekli ve bilimsel olmalıdır.

Türkçe dersi beceri, davranış ve bilgi içeren kazanımların yer aldığı öğretim programıyla yürütülür. Türkçe dersi öğretim programlarında dil ve beceri bilincinin önemini, kazanımların niteliksel ve niceliksel özellikleri belirler. Kazanımlarda gereksinime ve alan yeterliğini oluşturmaya dönük kelimeler ortaya çıkacaktır, bu da programın etkin olma gücünü gösterir. Program ne kadar iyi düzenlenmişse dil öğretimi de o kadar başarılı olacaktır.

Birey duygu ve düşüncelerini aktarmak, iletişim kurabilmek için dilini en iyi şekilde kullanmak zorundadır. Bireyin, çevresini anlamak için iyi bir dinleme ve okuma eğitimine;

çevresine duygu, düşünce, ilgi ve değerlerini anlatmak için de iyi bir konuşma ve yazma eğitimine ihtiyacı vardır.

Öğretim programları bazı yaklaşımlara göre hazırlanır. Yapılandırıcı yaklaşım, bunlardan biridir. “Yapılandırıcılık her bir öğrenenin önceki deneyimlerine yeni bilgiler bağlayarak kendi anlayışını inşa etmesi gerektiğini savunan öğrenci merkezli bir eğitim teorisidir.” (Yazar, 2019, s. 130) Yapılandırıcı yaklaşımda bilgiler arasında ilişki kurma, ön bilgileri öğrenme ortamına getirme önemlidir. Yapılandırıcılıkta temel ilke olarak “Öğrencilerin bilgiyi yığmamaları, aksine bilgilerini etkin bir biçimde sürekli yeniden yapılandırmaları” (Yıldız, 2003, s. 3) benimsenmiştir. Öğrenme sürecinde öğrenenin yeni bilgiyi ön bilgilerle birleştirerek yeniden yapılandırması sağlanmalıdır.

Yapılandırıcı yaklaşımla bağlantılı bir program yaklaşımı da sarmal yaklaşımdır. Sarmal yaklaşımda konuların, kavramların ve davranışların öğretim programları içinde yer yer tekrarı yapılır. “Öğrencilerin yaşantı ve bütün bilgi alanlarının kendi aralarındaki ilişkilerini temele alan bu yaklaşımda öğrencilere aynı kavramların, farklı yaşlarda giderek karmaşıklaşan bir yapıyla öğretilmesi amaçlanmaktadır.” (Şeker, 2019, s. 169) Hedeflenen kazanımlara ulaşmak bakımından bu tekrar önemlidir.

Ülkemizde 2005 yılından itibaren yapılandırıcı yaklaşım doğrultusunda ders programlarında düzenlemeler yapılmıştır. “Türkçe öğretiminde güncel değişimler, 2005 Programıyla birlikte başlamıştır. 2005 yılında uygulamaya konulan yeni Türkçe Öğretim Programı, eğitim ve dil alanındaki son bilimsel gelişmeler, yaklaşımlar ve modeller çerçevesinde geliştirilmiştir.” (Güneş, 2014, s. 78) Yapılandırıcı yaklaşımın ilkeleriyle dil eğitimine yeni bir bakış açısı getirilmiştir. 2005’ten sonra benimsenen, güncellenen ve yürürlüğe konulan Türkçe dersi öğretim programlarında da benzer bakış açısının kullanıldığı görülür.

Türkçe dersi öğretim programlarında temel alınan yapılandırıcı yaklaşım, bilişsel temellidir. “Bu program ile öğrencinin zihinsel becerilerini geliştirerek, bilgiyi yapılandırması beklenmektedir. Böylece bilginin transferi yani yeni bir duruma çevrilmesi ve uygulanması önem kazanmaktadır.” (Demirel, 2000, s. 12) Bilgileri yığmak, sıralamak ve ezberlemekten çok; inşa etmeyi, oluşturmayı, kurmayı ve yapılandırmayı esas alan yapılandırıcı yaklaşım, diğer derslerin öğretiminde olduğu gibi Türkçe öğretiminde de önemli bir yere sahiptir.

Türkçe dersi öğretim programı, öğretmenler için önemli bir rehberdir. “Öğretmenin ilgili sınıf seviyesinde öğrencilerine neler yaptıracağını anlatan ve öğrenme sonunda ortaya çıkacak durumları betimleyen temel kaynak Türkçe Dersi Öğretim Programı’dır.” (Akçay, 2019, s. 168) Öğrencilerin zihinsel ve dil becerilerinin etkililikleri, programın ortaya koydukları nispetindedir. “Öğrencilerin zihinsel becerilerini geliştirme, iletişim kurma, duygu ve düşüncelerini ifade etme, bilgi edinme ve öğrenmelerinde dilin önemli bir yeri bulunmaktadır.” (MEB, 2005, s. 9) Bunun için Türkçe öğretiminde hazırlanacak programların öğrencilerin sosyal ve bilişsel becerileri de dâhil olmak üzere birçok becerisine katkıda bulunması beklenir.

Hem 2005 hem de 2018’de yansımasını bulan yapılandırıcı yaklaşımla şekillenen programlar, öğrenmeyi bir süreç olarak aşamalandırmakta ve bireyin ulaşabileceği özellikleri ortaya koymaktadır. “Programda yapılandırıcı yaklaşıma bağlı olarak ön bilgileri harekete geçirme, gelişim düzeyini dikkate alma, etkili iletişim kurma, anlam kurma, uygulama ve değerlendirme gibi çalışmalar önem kazanmıştır.” (Kırkkılıç vd. 2014, s. 11) Bu çalışmalarla öğrenmeyi öğrenme süreci işletilmektedir.

Türkçe öğretim programları, dilin beceri alanları olarak bilinen anlama ve anlatma becerilerini kazandırmaya yönelik hazırlanmıştır. 2005 Türkçe dersi öğretim programında

beceri alanları; 1-5. sınıf düzeyinde dinleme, konuşma, okuma, yazma ve görsel okuma ile görsel sunudur. 6-8. sınıflar düzeyinde dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma ve dil bilgisidir. 2018 programının öğrenme alanları ise 1-8 sınıflarda dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazmadır.

Türkçenin öğretiminde dil bilgisinin de önemli bir payı vardır. “Dil bilgisi başlangıçta öğrencilerin kelime tanıma ve okuma becerilerini geliştirmektedir.” (Güneş, 2014, s. 281) Dili iyi bilen birey, okuduklarını ve dinleyip izlediklerini daha iyi anlayabilecektir. Dil bilgisi tek bir kademede ve yoğun bir şekilde öğretilmemektedir. “Öğrencilerin gelişim özellikleri göz önünde bulundurularak dil bilgisi ve yazım kuralları ile ilgili kazanımlar artan bir yoğunluk içinde ve aşamalı olarak yapılandırılmıştır.” (TDÖP, 2018, s. 7)

Son ve yürürlükte olan Türkçe dersi öğretim programında dil becerileri ve zihinsel becerilerin birlikte yapılandırılmasına değinilir. “Türkçe Dersi Öğretim Programı, öğrencilerin hayat boyu kullanabilecekleri dinleme/izleme, konuşma, okuma ve yazma ile ilgili dil becerilerini ve zihinsel becerileri kazanmaları, bu becerileri kullanarak kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmeleri, etkili iletişim kurmaları, Türkçe sevgisiyle, istek duyarak okuma ve yazma alışkanlığı edinmelerini sağlayacak şekilde bilgi, beceri ve değerleri içeren bir bütünlük içinde yapılandırılmıştır.” (MEB, 2019, s. 7) Ayrıca dil becerilerini geliştirmek için metin öğretimi yerine metinle öğrenme anlayışı öngörülmüştür.

Hem 2005 hem de 2018 Türkçe dersi öğretim programında bireyin bilgiyi işleyerek yeniden üretme, bilgiyi üretme sürecinde yeni keşifler yapma, sorgulama, eleştirme gibi üst bilişsel becerileri kazanması amaçlanmıştır. 2018 Türkçe dersi öğretim programıyla (MEB, 2019, s. 3) “Üst bilişsel becerilerin kullanımına yönlendiren, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan, sağlam ve önceki öğrenmelerle ilişkilendirilmiş, diğer disiplinlerle ve günlük hayatla değerler, beceriler ve yetkinlikler çevresinde bütünleşmiş bir öğretim programları toplamı” sunulmuştur.

Öğrencinin etkin olduğu yapılandırmacı öğrenmede tartışma, düşünceleri gerekçeleri ile savunma, varsayımlarda bulunma, sorgulama ve üretilen düşünceleri paylaşma gibi aktif katılım gerektiren süreçler ön plana çıkar. Öğretmen, öğrenme sürecinde öğrenciye rehberlik eder. Bu süreçte bireylerin etkileşimine önem verilir. Yapılandırmacı yaklaşımda “Öğrenenler, bilgiyi olduğu gibi kabul etmezler, bunun yerine bilgiyi kendileri oluşturur ya da tekrar keşfederler.” (Perkins, 1999’dan aktaran; Dinç vd. 2010, s. 22) Böylece kalıcı öğrenmeler sağlanır.

Türkçenin öğretiminde istenen başarıya ulaşabilmek için programların yetkin olması gerekir. Bu da uygulamada olan ya da uygulanacak Türkçe öğretim programlarının sürekli takip edilmesi, eksikliklerin tamamlanması, güncellenmesi ve gerekli değişikliklerin yapılmasıyla mümkündür.

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımların sözcük sıklığı bakımından görünümünü ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda 2005 ve 2019 Türkçe dersi öğretim programlarının kazanımları incelemeye alınmış ve bu kazanımlarda geçen sözcük ve sözcük grupları, belirlenen sayma ölçütleri dikkate alınarak sayılmıştır. Elde edilen veriler, çeşitli başlıklar altında ayrıştırılmış, bulgular ve yorum bölümünde tablolara yansıtılmıştır.

Çalışmada kelimelerin sayılmasındaki amaç, kazandırılacak davranışa yön veren sözcüklerin niteliği ve niceliğini belirlemektir. Çünkü söz konusu kelimeler, Türkçenin eğitim öğretimine dair amacı ortaya koymakta; hedef kitlenin ulaşması istenen bilgi, beceri, davranış ve değerleri yansıtmaktadır.

Öğretim programlarında giriş, açıklayıcı bölümler, etkinlikler vb. bulunabilir. Bir öğretim programının en önemli bölümü kazanımlardır. Öğrenme çıktıları da denilen kazanımlar, dilsel iletilerdir. Dilin becerileri altında sistematik bir şekilde verilen kazanımların sözcük sıklığı, programın niteliğine ve dil becerilerinin öğretimine ilişkin bir fikir sunar.

Bu çalışmayla benzer doğrultuda bir sözcük sıklığı çalışması bulunmamaktadır. Sözcük sıklığı çalışmalarının, daha çok, sözlü ve yazılı anlatım çalışmalarına yönelik olduğu ya da edebî veya düşünceye dayalı metinlerin söz varlığını ortaya koyan nitelikte olduğu görülür.

Çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

“Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının sözcük sıklığı nasıldır?”

“Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarındaki sözcük sıklığı ne tür özellikler taşımaktadır?”

Çalışmanın Sınırlılıkları

Çalışma, 2005 ve 2019 Türkçe dersi öğretim programının kazanımlarıyla sınırlıdır. Söz konusu programlardan 2005 programı, yapılandırmacı yaklaşımla oluşturulmuş ve ülkemizde yıllarca kullanılmıştır. 2018 programı ise şu an kullanımdadır. Çalışmada 2018 Türkçe dersi öğretim programının 2019 basımı esas alınmıştır. 2019 basımı, 2018 programının tıpkıbasımıdır.

Çalışmada, sadece kazanım cümleleri esas alınarak bu cümlelerdeki sözcük sıklığı belirlenmiş; kazanım cümlelerinin altında yer alan açıklamalardaki sözcükler sayıma dâhil edilmemiştir.

Verilerin Toplanması ve Sayımı

Kazanımlarda yer alan sözcükler bilgisayar ortamına aktarılmış ve alfabetik olarak sıralanıp sayılmıştır. Sözcüklerin, programlardaki dil becerileri ve bu becerilerdeki kazanımlara göre kendi içinde sayılmasına dikkat edilmiştir.

Programlardaki kazanımlarda yer alan sözcüklerin toplam sözcük sayıları ve farklı sözcük sayıları ortaya konulmuştur. Çalışmada, bütün sözcükler “toplam sözcük” ve toplam sözcük sayısını belirleyen birbirinden farklı sözcükler ise “farklı sözcük” olarak sayılmıştır. Sözcükler, kendi içinde, sözcük ve sözcük grubu olarak ayrıştırıldığı gibi, isim ve fiil tabanlı olarak da sınıflandırılmıştır.

Çalışmada “kelime”; şemsiye terim olarak ele alınmış, bir birim olarak ifade edilmiş ve dil biliminin bakış açısı gözetilerek kelime gruplarını da kapsar biçimde kullanılmıştır. Çalışmada kolaylık oluşturan bir husus, sözcüklerin gerçek ve terim anlamlarıyla kullanımınıdır. Mecaz kullanımın bulunmaması sayımı kolaylaştırmıştır. Çalışmadaki veriler farklı başlıklar altında tablolara yansıtılmıştır.

Çalışmada sözcükler aşağıdaki ölçütler doğrultusunda sayılmıştır:

1. Kelimelerin kök veya gövdeleri (kavrar: kavra-, cevaplar: cevapla-, oluşturur: oluştur-, metinleri: metin, görseller: görsel vb.) sayılmıştır.

2. Birleşik fiil ve isimler (ifade et-, cevap ver-; ana fikir, ana duygu vb.) tek bir birim olarak sayılmıştır.

3. Eğik çizgiyle ayrılmış (Eğlenmek için masal, hikâye, şarkı, tekerleme, tiyatro vb. dinler/izler.) sözcüklerin her biri farklı kelime olarak sayılmıştır.

4. Kazanımlarda parantez içinde verilen sözcükler sayılmıştır.

5. Kısaltmalar (5N1K) sayıma dâhil edilmemiştir.

6. Kazanımların oluşturduğu bağlam gözetilerek filimsilerin (oluşturan: oluştur-, yararlanarak: yararlan-, kullanarak: kullan-, dinlediği: dinle-, çıkmadan: çık-) kök veya gövdeleri sayılmıştır.

7. Anlam ilişkisi kuran söz öbekleri (sebeup-sonuç ilişkisi, boyama çalışmaları, düşünceyi geliştirme yolları, şahıs kadrosu vb.) bütün ve tek bir birim olarak dikkate alınmıştır.

8. Olumsuzluk eki alan sözcükler, yeni bir sözcük sayılmamıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma nitel desende olup verilerin çözümlenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Sözcük sayımında sıklık analizlerine başvurulmuştur. "Doküman analizi hem basılı hem de web tabanlı bilgi ve belgelerin sistematik bir şekilde ele alınması olarak tanımlanabilir (Bowen, 2009, s. 27'den aktaran; Yavuzalp vd. 2017, s. 761). Çalışmada programlardaki kazanımlarda bulunan sözcükler, belirli bir sistem doğrultusunda ve sözcük sayım ölçütlerine uygun olarak sayılmış, bulgu sayılabilecek özellikteki sözcük sıklıkları yorumlarla birlikte ortaya konulmuştur.

Çalışmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak üzere hem sözcüklerin sayımı hem de sınıflandırılması sürecinde dil uzmanlarından görüş alınmıştır. Uzmanlar, çalışmanın yürütülmesine dair olumlu görüşler belirtmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde, Türkçe dersi öğretim programlarında bulunan kazanımlardaki sözcük ve sözcük grupları, çeşitli başlık ve bölümler altında tablolara yansıtılmıştır. Sözcüklerin farklı ve toplam sayıları ile sözcük sıklığı oranlarını vermeden önce programlardaki kazanımlara ve bunların sayısal dağılımına bakmak gerekir.

Dil Becerileri	2005 Programı		2019 Programı	
	1-5. Sınıflar	6-8. Sınıflar	1-4. Sınıflar	5-8. Sınıflar
Dinleme/İzleme	185	42	46	52
Konuşma	210	42	22	28
Okuma	291	51	103	142
Yazma	231	46	66	67
Dil Bilgisi		53		
Görsel Okuma	69			
Görsel Sunu	40			
Toplam	1026	234	237	289
Program toplamı	1260		526	

Tablo 1. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanım sayıları

Tablo 1'de Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanım sayıları verilmiştir. 2005 programında 1-5. sınıflarda kazanım sayısı 1026, 6-8. sınıflarda 234'tür. Bu programı oluşturan kazanım sayısı toplamda 1260'tır. 2019 programında ise 1-4. sınıflarda kazanım sayısı 237, 5-8. sınıflarda 289 olup bu programı oluşturan kazanım sayısı toplamda 526'dır. Sarmal özellikteki (tekrar eden) kazanımlar da sayıma dâhil edilmiştir.

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

2005 programı birinci kademedede (1-5. sınıflarda) 6 öğrenme alanı bulunur. Bunlar içinde en fazla kazanım okuma, en az kazanım görsel sunu alanına aittir. İkinci kademedede (6-8. sınıflarda) ise 5 öğrenme alanı bulunur. Bu beceriler içinde en fazla kazanım dil bilgisi alanında yer alırken en az kazanım dinleme/izleme ve konuşmaya aittir.

2019 programı ilköğretim kademesinde (1-4. sınıflarda) 4 dil becerisi yer alır. Bu beceriler içinde en fazla kazanım okuma, en az kazanım konuşma becerisindedir. Ortaokul kademesinde (5-8. sınıflarda) de 4 dil becerisi bulunur. Bu beceriler içinde en fazla kazanım okuma, en az kazanım yine konuşma becerisindedir.

Okuma becerisi, hem eski hem de yeni programda, kazanımlar yönüyle ön plandadır. Türkçe dersinin özellikle metinler aracılığıyla ve etkinliklerle yapıldığı düşünüldüğünde okumanın ve okuduğunu anlamının ön planda olması normaldir.

Dil Becerileri	2005 Programı		2019 Programı	
	1-5. Sınıflar	6-8. Sınıflar	1-4. Sınıflar	5-8. Sınıflar
Dinleme/İzleme	955	301	232	262
Konuşma	995	259	84	124
Okuma	1370	271	471	675
Yazma	1128	223	284	287
Dil Bilgisi		304		
Görsel Okuma	349			
Görsel Sunu	255			
Toplam	5052	1358	1071	1348
Program toplamı	6410		2419	

Tablo 2. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımların toplam kelime sayıları

Tablo 1’de yer alan beceri ve kazanım sayılarının, toplam kelime sayısını etkilediği tablo 2’de görülmektedir. 2005 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının toplam sözcük sayısı, 2019 programından fazladır. 2005 programında birinci kademe öğrenme alanlarına ait kazanımların toplam kelime sayısı, ikinci kademe ile, 2019 programındaki her iki kademenin toplam kelime sayısından bile fazladır.

2019 programının, 2005 programına göre daha sade bir şekilde düzenlenmiş olması, kazanımlardaki sözcük sayısında kendini göstermektedir.

Dil Becerileri	2005 Programı		2019 Programı	
	1-5. Sınıflar	6-8. Sınıflar	1-4. Sınıflar	5-8. Sınıflar
Dinleme/İzleme	142	159	54	47
Konuşma	152	140	26	23
Okuma	196	152	113	129
Yazma	171	123	81	69
Dil Bilgisi		111		
Görsel Okuma	55			
Görsel Sunu	40			
Toplam	756	685	274	268
Program toplamı	1441		542	

Tablo 3. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımların farklı kelime sayıları

Tablo 1’de yer alan beceri ve kazanım sayılarının, farklı kelime sayısını da etkilediği tablo 3’te görölmektedir. 2005 Türkçe dersi öğretim programındaki farklı sözcük sayısı, 2019 programından fazladır. Her program kendi içinde birinci (ilkokul) ve ikinci kademe (ortaokul) olarak değerlendirildiğinde birinci kademe kazanımlarının, ikinci kademededen daha fazla farklı kelimeye sahip olduğu görölmektedir.

Birbirinden farklı kelimeler, kelime zenginliğini de ortaya koymaktadır. Bir anlamda, program kazanımlarının söz varlığını yansıtan bu kelimeler; bilgi, beceri, davranış, değer, alışkanlık vb. kazandırmayı amaçlayan kazanım cümlelerinin alt yapısını oluşturur.

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f
Dinleme/izleme	sor-	5	cevap ver-	1	cevap ver-	4	cevap ver-	3
	anlat-	5	ifade et-	1	anlat-	4	cevapla-	1
	cevap ver-	4			öner-	3		
	not al-	1			ifade et-	2		
Konuşma	oku-	5						
Okuma	anlat-	5	açıkla-	1	ifade et-	1	açıkla-	7
	cevapla-	5	ifade et-	1			cevapla-	7
	not al-	3					sor-	4
						cevap ver-	1	
Yazma	anlat-	7	anlat-	1				
	açıkla-	4	ifade et-	1				
	ifade et-	1						
Görsel Okuma	yaz-	5						
	izle-	5						
Görsel Sunu								
Dil Bilgisi			ifade et-	2				

Tablo 4. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda becerilerin birbiriyle ilişkisini gösteren kelimeler

Tablo 4’te kazanımlardaki becerilerin birbiriyle ilişkisini ortaya koyan kelimeler ve bunların frekansı (tekrar sayısı) verilmiştir. Bir becerinin içinde bir diğer beceriye ait sözcüklerin bulunduğu görölmektedir. Daha çok konuşma ve yazmaya dayalı bu sözcük ve sözcük grupları, diğer becerileri de desteklemektedir. Bilindiği gibi, etkinliklerin uygun şekilde yapılması, ancak konuşma veya yazmaya dayalı ifadelerle açıklık kazanacaktır. 2005 programı konuşma becerisinde tekrar eden “okuma” eylemi de aslında konuşmayı, sesletmeyi (Bildiği şiirleri topluluk önünde okur.) işaret etmektedir.

Bu tablonun oluşturulmasındaki amaç, becerilerin birbiriyle ilişkisini ortaya koymaktır. Okuma becerisi, sadece metinlerin okunması/okutulmasıyla; dinleme/izleme becerisi sadece belirli metinlerin dinletilmesi veya izletilmesiyle geliştirilemez. Okuma ve dinleme bir süreç olarak düşünölmeli ve metinlerle yapılacak etkinlikler, okuma ve dinleme faaliyetinin ne oranda gerçekteştiğini ortaya koymalıdır. Bu noktada dönütleri şekillendiren “anlat-, ifade et-, açıkla-, sor-, cevap ver- ve not al-” ifadeleri; sürecin bileşen ve aşamalarını oluşturur. Okumanın veya dinleme/izlemenin başında, sürecinde ve sonunda yapılacak etkinlik ve çalışmalar, bu sözcüklerin kullanımıyla netlik kazanır.

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f
Dinleme/İzleme	dinle-	163	dinle-	30	dinle-	32	dinle-	44
	ve	63	izle-	28	izle-	32	izle-	44
	belirle-	29	ve	17	metin	10	yönelik	8
	ayırt et-	20	kelime	6	görsel	8	geç-	8
	konu	19	belirle-	6	konu	7	tespit et-	6
Konuşma	konuşma	98	konuşma	20	konuşma	8	konuşma	16
	ve	68	ve	15	kelime	6	kullan-	15
	konuş-	53	kullan-	9	kullan-	6	yap-	8
	uygun	25	konuş-	8	yap-	5	uygun	7
	kullan-	23	uygun	8			kelime	7
Okuma	oku-	187	metin	24	oku-	47	metin	80
	ve	66	ve	14	metin	39	ve	37
	belirle-	41	oku-	13	ve	25	oku-	28
	metin	39	kelime	6	görsel	15	belirle-	27
	kelime	29	belirle-	6	kelime	14	anlam	15
Yazma	yaz-	118	yaz-	16	yaz-	43	yaz-	38
	yazı	115	ve	16	uygun	22	kullan-	21
	ve	77	yazı	11	ve	16	uygun	14
	kullan-	25	kullan-	8	kullan-	12	metin	12
	uygun	25	uygun-	8	kelime	10	ve	12
Dil Bilgisi							yazı	12
			kavra-	28				
			ve	25				
			cümle	18				
			işlev	17				
Görsel Okuma			kullan-	14				
	ve	41						
	yorumla-	28						
	ver-	17						
	sorgula-	15						
Görsel Sunu	görsel	13						
	ve	34						
	kullan-	14						
	sunu	14						
	duygu	13						
		düşünce	13					

Tablo 5. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda en fazla tekrar eden kelimeler

Tablo 5'te kazanımlarda en fazla tekrar eden kelimeler yer almaktadır. İlk kazanılan beceri olan dinleme/izleme kazanımlarında en fazla tekrar eden sözcükler, hem eski hem de yeni programda (2005 programı birinci kademe hariç) "dinle-" ve "izle-" eylemleridir. İzleme, 2005 programından bugüne dinlemeyle birlikte ele alınmış, program ve ders kitaplarında öğrencilerin dinlediklerini veya izlediklerini anlayıp çözümlemelerine dair etkinlik ve çalışmalar yer bulmuştur. Bu beceride sık tekrar eden diğer kelimelerden

“belirle-, tespit et- ve ayırt et-” çözümlenme; “metin, kelime, görsel, konu” ise materyali/dilsel malzemeyi işaret etmektedir.

Her iki programın konuşma kazanımlarında, “konuşma” mastarının sıklığı fazladır. Özellikle 2019 programında “konuşma”nın eylem olarak değil de sadece fiilimsi (isimfiil) olarak sık tekrar etmesi; kazanımların çeşitli konuşma durumlarına (Konuşmalarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır.) veya konuşma türüne (Hazırlıksız konuşma yapar.) işaret ettiğini gösterir. Sık tekrar eden “kullan-” ve “yap-” da bunu doğrular. Bu eylemler, konuşmanın bir anlatma becerisi olduğunu ve dinamik yönünü ortaya koyar. Yine bu programda sık tekrar eden “kelime”, sözcük duyarlılığı ve sözcük kullanımının konuşmada ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Okuma becerisi kazanımlarında, her iki programda da “oku-” eylemiyle “metin” sözcüğü ön plandadır. Yeri geldiğinde metin, okumanın; okuma, metnin önüne geçmiştir. Okuma faaliyetini biçimlendiren iki temel bileşen “oku-” ve “metin”dir. Okuma=metin denilebilir. Her iki programda sık tekrar eden “belirle-” ve “ayırt et-” eylemleri önemlidir. Çünkü kazanımlar; öğrencinin metindeki çeşitli unsurları, benzerlik ve farklılıkları “belirlenmesini” ve “ayırt etmesini” istemektedir. “Kelime, anlam, görsel”in sık tekrarı da anlamlıdır. Metin çözümlenmelerinde öğrencilerin neye odaklanmaları ve neleri anlamaları gerektiği sıkça vurgulanmıştır.

Bireyin en son kazandığı dil becerisi olan yazma becerisinin kazanımlarında en fazla sıklık gösteren kelime “yaz-” eylemidir. Öğrencinin, yazılı anlatım çalışmalarında bulunarak (yazı yazarak) bu beceriyi kazanması hedeflenir. “Kullan-” kelimesinin her iki programın yazma kazanımlarındaki sık tekrarı anlamlıdır. Çünkü öğrencinin yazı yazarken çeşitli yöntem, teknik, strateji ve dil malzemelerini (atasözü, deyim vb.) kullanması beklenir. “yazı, kelime, uygun, metin” sözcüklerinin tekrarı ise yazma çalışmalarında metin üretimini ve beceriyi işletirken yararlanılan seviyeye uygun materyalleri karşılamaktadır.

2005 programı dil bilgisi kazanımlarında sık tekrar eden “kavra-, cümle, işlev, kullan-” sözcükleri, yapılandırmacı yaklaşımın dil bilgisi öğretimi anlayışını yansıtmaktadır. Burada “özne, sıfat, yapım eki” gibi gramere ilişkin kelimeler değil; dil bilgisinin işlevlerinin ortaya konulduğu, parçadan bütüne ulaşan ve anlayıp kavramanın esas alındığı sözcükler daha fazla tekrar etmiştir. Dil bilgisinin sezdirilerek, işlevsel yönüyle öğretilmesi sözcüklere yansımıştır.

2005 programı görsel okuma kazanımlarında sık tekrar eden “görsel” in yanında “yorumla-, sorgula-, ver-” eylemleri, görsel materyallerin çözümlenmesini açıklar. Görsel okumanın bir okuma türü olması nedeniyle bu sözcüklerin daha fazla görülmesi anlamlıdır. Görsel sunu kazanımlarında sık tekrar eden “kullan-”, “duygu”, “düşünce” sözcükleri, öğrencilerin görsel sunu becerisini işletirken ortaya çıkan özellikleri yansıtmaktadır.

Her iki programın kazanımlarında yer alan “ve, geçmek, yönelik, ilgili” gibi fonksiyonel özellikteki sözcüklerin sık tekrar etmesi ise olağandır. Korkmaz (1992, s. 100) bu tür sözcükleri, ilişki sözcükleri olarak ifade etmiştir.

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f
Dinleme/izleme	dinle-	163	dinle-	30	dinle-	32	dinle-	44
	izle-	10	izle-	28	izle-	32	izle-	44
	dinleme	5	dinleme	1	dinleme	4	dinleme	4
Konuşma	konuşma	98	konuşma	20	konuşma	8	konuşma	16
	konuş-	53	konuş-	8	konuş-	3		
	oku-	5						
Okuma	oku-	187	oku-	13	oku-	47	oku-	28
	okuma	25	okuma	1	okuma	6	okuma	4
							yaz-	4
Yazma	yaz-	118	yaz-	16	yaz-	43	yaz-	38
	yazma	10	yazma	3	yazma	6	yazma	4
Dil Bilgisi								
Görsel Okuma	yaz-	5						
	oku-	3						
Görsel Sunu								

Tablo 6. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda dil becerilerinin fiil ve fiilimsi (isimfiil) olarak tekrarı

Tablo 6’da kazanımlardaki dil becerilerinin fiil ve fiilimsi (isimfiil) olarak tekrarı verilmiştir. Dinleme/izleme, okuma, yazma ve görsel okuma becerilerinde dil becerilerinin eylem çekimleriyle; konuşma becerisinde ise “konuşma”nın fiilimsi (isimfiil) biçimiyle daha fazla tekrar ettiği görülmektedir.

Kazanımın içeriğine ve özelliğine bağlı olarak dil becerilerinin fiil veya fiilimsi olarak tekrarı değişmektedir. Görsel okuma kazanımlarında “yaz-” ve “oku-” eylem olarak sık tekrar etmiştir.

Gerek toplam ve farklı kelime sayısında gerekse en fazla tekrar eden becerilerin sayısında etkili olan özellik, programın sarmal öğrenme yaklaşımıdır. Bilindiği gibi, sarmal yaklaşımda kazanımlar, bir kademenin içinde sınıflar değişse de tekrar edebilir. Bu nedenle tekrar eden kazanımlar sözcük tekrarını artırmakta, bazı sözcüklerin öne çıkmasını sağlamaktadır.

Dil becerilerinin eylem olarak ifadesini bulması, bu becerilerin kullanımını gösterir. Örneğin, dinleme bir beceridir. Bir şeyleri dinlemek ise bu becerinin kullanımı, yani işletilmesidir. Sözcüklerde ifadesini bulan, kazanımlar içinde seçilerek kullanılan dil becerileri, hem fiil hem de fiilimsi (isimfiil) özellikleriyle becerinin bütünlüğünü pekiştirmektedir.

Dil	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
Becerileri	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f
Dinleme/ İzleme	konu	19	başlık	2	metin	10	metin	4
	başlık	8	konu	2	konu	7	ana duygu	4
	sonuç	5	metin	2	başlık	3	ana fikir	4
	ana duygu	4	varlık		sonuç	3	özetle-	4
	ana fikir	4	kadrosu	2	ana duygu	2	başlık	4
	sebe-sonuç		ana fikir	1	ana fikir	2	konu	4
	iliş.	4	ana duygu	1			medya	
	özetle-	3	yardımcı				metinleri	1
	nesnel yargı	2	fikir	1				
	öznel yargı	2	nesnel yargı	1				
	yardımcı		öznel yargı	1				
	fikir	2	örtülü anlam	1				
	metin	1	amaç-sonuç					
			iliş.	1				
		sebe-sonuç						
		iliş.	1					
		özetle-	1					
		sonuç	1					
		anahtar						
		kelime	1					
	konu	5	konu	3	konu	3		
	sonuç	4	sonuç	2				
	ana fikir	3	ana fikir	2				
	özetle-	2	yardımcı					
			fikir	1				
			amaç-sonuç					
			iliş.	1				
			sebe-sonuç					
			iliş.	1				
			metin	1				
	metin	39	metin	25	metin	39	metin	80
	metin içeriği	12	varlık		başlık	8	başlık	11
	konu	8	kadrosu	2	konu	7	konu	8
	başlık	8	başlık	1	hikaye		medya	
	sonuç	7	ana duygu	1	unsurl.	3	metinl.	6
	özetle-	6	ana fikir	1	ana duygu	2	hikaye	
	metin içi	5	amaç-sonuç		ana fikir	2	unsurl.	4
	metin türü	5	iliş.	1	dijital		ana duygu	4
	anahtar		nesnel yargı	1	metin	2	ana fikir	4
	kelime	5	örtülü anlam	1	medya		özetle-	4
	sebe-sonuç		öznel yargı	1	metni	1	yardımcı	
	iliş.	5	yardımcı		metin		fikir	2
	hikaye		fikir	1	türleri	1	anlatım	
	unsurları	5	başlık	1	metinler		biçimleri	2
	ana fikir	4	özetle-	1	arası	1	metinler	
	ana duygu	4	anahtar				arası	1
	metin dışı	4	kelime	1				
	nesnel yargı	2	konu	1				

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

	öznel yargı	2	metnin içeriği	1				
	yardımcı fikir	2	şahıs kadrosu	1				
			şahıs	1				
	konu	10	konu	3	metin	8	metin	12
	başlık	4	ana fikir	2	başlık	3	başlık	4
	özet	3	metin	2			anlatım	
	ana fikir	3	amaç-sonuç				biçimleri	2
	metin	3	iliş.	1			sonuç	2
Yazma	yardımcı fikir	2	yardımcı fikir	1				
	alt başlık	2	sebeup-sonuç					
	sonuç	2	iliş.	1				
	giriş	2	özet	1				
			başlık	1				
			sonuç	1				
Dil Bilgisi								
Görsel Okuma	metin	10						
Görsel Sunu								

Tablo 7. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda metin çözümlemeyle ilgili sözcük sıklığı

Tablo 7’de kazanımlardaki metin çözümlemeye ilişkin sözcükler ve bunların sıklığı görülmektedir. Anlama ve anlatma becerilerinde öğrencilerden karşılaştıkları metinleri çözümlemeleri veya metin elementlerine dikkat ederek aktarımda bulunmaları beklenir. Dinleme metinlerinde, okunan eserlerde, konuşma içeriğinde ve yazılı anlatım çalışmalarında; metni oluşturan yapıların (metin, metin türü, başlık, alt başlık, özet, anahtar kelimeler, konu, ana fikir, ana duygu, yardımcı fikir, anlatım biçimleri, varlık kadrosu, sonuç vb.), çeşitli anlam ilişkileri ve yargıların (sebeup-sonuç ilişkisi, amaç-sonuç ilişkisi, nesnel yargı, öznel yargı, örtülü anlam vb.) belirlenmesi gerekir. Programlarda söz konusu kelimeler kazanımlara yansımış ve tekrar etmiştir.

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Sözcük	f	Sözcük	f	Sözcük	f	Sözcük	f
	kelime	18	kelime	6	ses	3	kelime	4
	eş anlam	4	cümle içi	1	kelime	2		
	eş sesli	4	kelime		harf	1		
	zit		grupları	1				
Dinleme/ İzleme	anlam	4	atasözü	1				
	harf	2	deyim	1				
	gerçek anlam	2						
	mecaz anlam	2						

	kelime	15	kelime	3	kelime	6	kelime	7
Konuşma			atasözü	2				
			deyim	2				
			cümle	1				
	kelime	29	kelime	6	kelime	14	geçiş	
	eş anlam	4	cümle	1	zıt anlam	4	ifadeleri	4
	zıt		cümle içi	1	eş anlam	3	bağlantı	
	anlam	4	kelime		eş sesli	2	ifadeleri	4
	eş sesli	4	grupları	1	harf	1	atasözü	4
	gerçek		atasözü	1	hece	1	deyim	4
	anlam	2	deyim	1	kelime		anlatım	
	mecaz				grupları	1	bozukl.	2
	anlam	2			sözcük	1	çekim eki	2
	terim				gerçek		bağlaç	1
	anlam	2			anlam	1	basit fiil	1
	cümle	1			mecaz anlam	1	basit	
					terim anlam	1	kelime	1
					atasözü	1	birleşik fiil	1
					deyim	1	birleşik	
							kelime	1
							cümle	1
							edat	1
							ek	1
							fiil	1
							fiilimsi	1
							isim	1
Okuma							isim	
							taamlaması	1
							kök	1
							sıfat	1
							sıfat	
							taamlaması	1
							sözcük	1
							türemiş fiil	1
							türemiş	
							kelime	1
							ünlem	1
							yapım eki	1
							zamir	1
							zarf	1
							eş anlam	1
							eş sesli	1
							gerçek	
							anlam	1
							mecaz	
							anlam	1
							terim	
							anlam	1
							zıt anlam	1

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

	kelime	22	atasözü	2	kelime	10	atasözü	4
	cümle	18	deyim	2	harf	7	deyim	4
	kelime		kelime	2	büyük harf	4	özdeyiş	4
	türleri	3	cümle	1	cümle	4	bağlantı	
					kurallı cümle	2	ifadeleri	4
					hece	1	geçiş	
					ek	1	ifadeleri	4
					pekiştirmeli		cümle	
					sözc.	1	türleri	1
					bağlaç	1	ek fiil	1
							fiilde çatı	1
							cümlelerin	
							öğeleri	1
							ses olayları	1

Yazma

Dil Bilgisi

cümle	18
kelime	8
isim	5
fiil	4
kip	3
kip	
çekimleri	3
birleşik	
yapı	3
zarf	3
fiilimsi	3
ek fiil	3
zaman	
çekimleri	3
birleşik	
kelime	2
isim soylu	2
yapım eki	2
anlatım	
bozukl.	2
dilek kipi	2
fiil kipi	2
zamir	2
sıfat	2
yapı	
özellikleri	2
isim	
cümleleri	1
fiil	
cümleleri	1
anlam	
kayması	1
gövde	1
edat	1
fiil kökü	1
kişi	1
kip eki	1

	kök	1
	yardımcı	
	öge	1
	bağlaç	1
	çekim	1
	çekim eki	1
	çekimli fiil	1
	devrik	
	cümle	1
	ek	1
	bildirme	
	kipi	1
	fiil çatısı	1
	hâl eki	1
	basit	
	kelime	1
	isim kökü	1
	isim	
	taılaması	1
	iyelik eki	1
	basit fiil	1
	kurallı	
	cümle	1
	temel öge	1
	türemiş fiil	1
	türemiş	
	kelime	1
	ünlem	1
	zaman	1
	zaman	
	kavramı	1
	birleşik fiil	1
Görsel Okuma	cümle	5
	kelime	2
Görsel Sunu	cümle	2

Tablo 8. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda dilin ses, yapı, sözcük ve cümle bilgisiyle ilgili tekrarlar

Tablo 8’de, kazanımlardaki dilin bileşenlerinden ses, yapı, sözcük ve cümleyle ilgili sözcükler ve bunların tekrar sayısı verilmiştir. 2005 ve 2019 Türkçe dersi öğretim programları yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda hazırlanmıştır. Yapılandırmacı yaklaşımın; dil bilgisinin sezdirilerek, beceri alanlarıyla birlikte ve dil becerilerinin içinde öğretilmesi ilkesi program kazanımlarının sözcüklerinde kendini gösterir. Dilin ses, yapı, sözcük ve cümle ile ilgili sözcükleri yani dil bilgisini oluşturan bölümler; 2005 programında dil becerilerinin dışında, ayrıca dil bilgisi öğrenme alanı içinde bulunurken; 2019 programında okuma ve yazma becerilerinin içinde verilir.

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f	Kelime	f
Dinleme/izleme			İletişim aracı	1			Medya metinleri	1
Konuşma			İletişim aracı	1				
Okuma					Bilgi Kaynakları	2	Bilgi kaynakları	8
					Dijital metin	2	Medya metinleri	6
					Medya metinleri	1		
Yazma			Elektronik Ortam	1				
Görsel Okuma	Kitle iletişim aracı	5						
	Bilişim teknolojileri	3						
Görsel Sunu	Bilişim teknolojileri	3						
Dil Bilgisi								

Tablo 9. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda teknoloji kullanımı ve dijitalleşme ile ilgili sözcük sıklığı

Tablo 9, programlardaki kazanımların teknoloji kullanımı ve dijitalleşmeye dönük ifadelerini yansıtmaktadır. Bu söz varlığı, bilişim teknolojileri ve medya metinlerinin Türkçenin eğitimi ve öğretiminde kullanımına işaret etmektedir.

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	İsim	Fiil	İsim	Fiil	İsim	Fiil	İsim	Fiil
Dinleme/ İzleme	101 (546)	41 (404)	121 (184)	38 (117)	33 (97)	21 (135)	27 (104)	20 (158)
Konuşma	108 (701)	44 (289)	98 (163)	42 (96)	19 (60)	7 (24)	18 (89)	5 (35)
Okuma	144 (826)	52 (544)	115 (194)	37 (77)	87 (320)	26 (151)	99 (477)	30 (198)
Yazma	132 (803)	39 (325)	94 (157)	29 (66)	62 (192)	19 (92)	51 (182)	18 (105)
Görsel okuma	38 (237)	17 (112)	-	-	-	-	-	-
Görsel sunu	31 (203)	9 (52)	-	-	-	-	-	-
Dil bilgisi	-	-	90 (223)	21 (141)	-	-	-	-
Toplam	554 (3316)	202 (1726)	518 (921)	167 (497)	201 (669)	73 (402)	195 (852)	73 (496)

Tablo 10. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda yer alan sözcüklerin isim ve fiil türünden sıklığı

Tablo 10’da sözcüklerin isim ve fiil türünden sayısı yer almaktadır. İsim soylu sözcüklerle (isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem) fiiller, hem farklı kelime hem de toplam kelime sayıları (Toplam kelime sayıları parantez içinde verilmiştir.) yönünden tabloya yansıtılmıştır. İsim soylu sözcüklerin, toplam ve farklı olarak, fiillerden fazla olduğu görülmektedir. Birleşik sözcükler de bu kapsamda isim ve fiil olması bakımından ayrıştırılıp sayılmıştır.

Dil Becerileri	2005 Programı				2019 Programı			
	1-5. Sınıflar		6-8. Sınıflar		1-4. Sınıflar		5-8. Sınıflar	
	Kelime	Kelime g.	Kelime	Kelime g.	Kelime	Kelime g.	Kelime	Kelime g.
Dinleme/ İzleme	108 (809)	35 (141)	123 (263)	36 (38)	41 (197)	13 (35)	27 (230)	20 (32)
Konuşma	120 (870)	32 (120)	115 (223)	25 (26)	22 (75)	4 (9)	17 (100)	6 (24)
Okuma	137 (1105)	58 (265)	112 (226)	40 (45)	81 (392)	32 (79)	84 (560)	45 (115)
Yazma	141 (1020)	30 (108)	93 (185)	30 (38)	62 (251)	19 (33)	55 (257)	14 (30)
Görsel okuma	50 (328)	5 (21)						
Görsel sunu	36 (240)	4 (15)						
Dil bilgisi			62 (277)	49 (87)				
Toplam	592 (4372)	164 (670)	505 (1174)	180 (274)	206 (915)	68 (156)	183 (1147)	85 (201)

Tablo 11. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda kelime ve kelime gruplarının sıklığı

Tablo 11’de kazanımların kelime ve kelime grubu sıklığı (Toplam tekrar sayıları parantez içinde verilmiştir.) yer almaktadır. Kelime sayısının, kelime grubu sayısından fazla olması doğal bir sonuçtur. Kazanımlardaki kelime ve kelime gruplarının sayısı ve tekrarı, dil becerilerine ve kademelere göre farklılık göstermektedir. Düzenli olmamakla birlikte, kelime ve kelime grubu sayısı arttıkça sıklık da artmıştır.

Dil Becerileri	2005 Programı		2019 Programı	
	1-5. Sınıflar	6-8. Sınıflar	1-4. Sınıflar	5-8. Sınıflar
Dinleme/İzleme	0,14	0,52	0,23	0,17
Konuşma	0,15	0,54	0,30	0,18
Okuma	0,14	0,57	0,23	0,19
Yazma	0,15	0,55	0,28	0,24
Dil Bilgisi	-	0,36	-	-
Görsel Okuma	0,15	-	-	-
Görsel Sunu	0,15	-	-	-
Toplam	0,14	0,50	0,25	0,19
Program toplamı		0,22		0,22

Tablo 12. Türkçe dersi öğretim programlarındaki kazanımlarda söz varlığı oranı

Tablo 12’de Türkçe dersi öğretim programları kazanımlarında yer alan söz varlığı oranı gösterilmiştir. Söz varlığı oranı, farklı sözcük sayısının, toplam sözcük sayısına bölünmesiyle elde edilir. 2005 programı kazanımlarında birinci kademedeki söz varlığı oranının, ikinci kademeye göre oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu orandan, birinci kademedeki sözcüklerin fazlaca tekrar ettiği anlaşılmaktadır. İkinci kademedeki ise farklı sözcük sayısı artmış ve böylece oran yükselmiştir. 2019 programında ise tersi bir durum olduğu görülmektedir. Birinci kademedeki farklı sözcük sayısı, ikinci kademeye göre daha fazla olduğundan söz varlığı oranı yüksektir. Her iki programın söz varlığı oranı aynıdır. Söz varlığı oranı en yüksek beceri; 2005 programında okuma, 2019 programında yazmadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde, çalışmayla elde edilen sonuçlar ortaya konulmuş ve öneriler sunulmuştur. Ayrıca bazı bulgular üzerinden, programda olması gereken kazanımlar ile kazanımlardaki eksik ifadeler tartışılmış; içinde bulunduğumuz çağın ihtiyacına dayalı olarak kazanımlarda (ve programda) olması gereken sözcük veya sözcük grupları belirtilmiştir.

Programların bilimsel özellikleri sıklık çalışmaları sonucu belirlenebilir. Çalışmayla Türkçe dersi öğretim programlarının amacı ve yapısı ortaya çıkarılmış, Türkçenin öğretimine ilişkin algı sözcükler üzerinden deşifre edilmiştir.

Çalışma sonucunda her iki programın kazanımlarında yer alan sözcüklerin tür, anlam ve nitelik bakımından büyük oranda birbirine benzediği belirlenmiştir. Dil becerilerinin ilişkisinden metin çözümlmeye kadar, kazanımların arka planını oluşturan bu sözcükler, hemen hemen aynı şekilde kullanılmış ve benzer bağlamlar içinde yer almıştır. Bunun nedeni, her iki programın da yapılandırmacı yaklaşım doğrultusunda oluşturulmuş olmasıdır. Ancak bazı kazanımların bir üst sınıfta aynı şekilde tekrar etmesi, bazılarının sadece kazanım altı açıklamalarla farklılaştırılması programın ilke ve hedefleri açısından uygun değildir. Sarmal kazanımların, farklı sınıflarda farklı davranışları kazandırmayı hedefleyecek biçimde düzenlenmesi gerekir. Böyle bir değişiklik, doğal olarak, sözcüklerin nitelik ve niceliğine de yansiyacaktır.

Eski programda öğrenme alanı, yeni programda dil becerileri olarak belirtilen dilsel yetiler, bir döngü hâlinde birbirini tamamlar. Bunlar birbirinden bağımsız düşünülemez. Programda dil becerilerinin birbiriyle ilişkisini ortaya koyan kazanımlar ve bu kazanımlarda söz konusu ilişkiyi yansıtan sözcükler bulunur. Ancak bu noktada daha fazla kazanıma ihtiyaç vardır. “Dil becerilerinin bütünleşik eğitimi”ni gerçekleştirmek için bu tür ilişkili sözcükler artırılmalıdır.

Kazanımlarda en fazla sıklık gösteren kelimelerin dildeki anlamlı birimler olması önemli bir sonuçtur. Normalde sözcük sıklığı çalışmalarında en fazla tekrar eden sözcüklerin bilgi içeriği olmayan birimler (ve, de, bir...) olduğu görülür. Kazanımlarda ise dil becerilerine ait (dinle-, oku-, konuşma vb.) ve çözümlmeye ilişkin sözcüklerin (belirle-, ayırt et-, kullan- vb.) tekrarı fazladır.

Çalışmada kazanımların bütünü görmek için dil becerilerinin fiil ve fiilimsi olma durumları da incelenmiştir. Ortaya çıkan sözcükler, birer anahtar kelime gibi, programın bütünü ifade etmektedir. Özellikle dil becerilerinin, hem fiil hem de fiilimsi olarak fazlaca yer bulması, bu becerilerin kapsayıcı özelliğini yansıtmaktadır.

Programlarda metnin yapısal özelliklerini ortaya koyan ve metin çözümlmeye ilgili anlam ilişkisi kuran sözcükler, dil becerilerine dağılmış hâldedir. Metin çözümlmeye ilgili sözcüklerin sıklığı dinleme/izleme ve okuma becerilerinde artmaktadır. Diğer dil becerilerinde (konuşma ve yazma) de bu tür sözcüklere ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Her iki programın kazanımlarında dilin ses, yapı, sözcük ve cümle bilgisine ait sözcükler bulunur. Bu sözcükler, dilin işleyiş ve kurallarını yansıtmakta olup dil bilgisi öğretimine işaret eder. Dil bilgisine ait sözcükler, 2019 programında dilin becerileri içine yerleştirilmiştir. Programda dil bilgisi unsurlarının daha çok okuma ve yazma becerilerinde yer aldığı görülür. Dinleme ve konuşma becerisi kazanımlarında dil bilgisi unsurlarının bulunmaması ise bir eksiklikler. İletişime dayalı bu becerilerde dilin dil bilgisel yönünü ortaya koyan kazanımlar olmalıdır. Bu anlamda, Gözlet ve Çifçi (2021) 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı üzerine yaptıkları çalışma sonucunda dil becerilerinin birbiriyle ilişkisinin önemi kadar, dil bilgisinin dil becerileriyle ilişkisinin de önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Kazanımlar; hedeflenmiş davranışlar kazandırmayı amaçlar, öğrenciye öğrenme sorumluluğu yükler. Her iki programda öğrencinin üstlenmesi gereken rol, sözcüklerde görülür. Kazanımları şekillendiren sözcüklerin, daha çok, öğrenciyi aktif kılan özellikte olması ve eylem çekimlerinin (sıklığı fazla olan; kullanmak, uygulamak, belirlemek, ayırt etmek, yapmak, tespit etmek, yorumlamak vb. kelime ve kelime grupları) öğrencinin eski bilgileriyle yeni bilgilerini birleştireceği, analiz ve senteze ulaşabileceği nitelikler taşıması, program dilinin yapılandırmacı anlayışla oluşturulduğunu kanıtlamaktadır.

Çalışmada kazanımlardaki sözcüklerin isim ve fiil türünden sıklıkları ortaya konulmuş, isimlerin fiillerden hem farklı sözcük hem de toplam sözcük sayısı bakımından fazla olduğu belirlenmiştir. Fiillerin isimlerden az olması, kazanımların tek bir davranışa yönelik olmasından kaynaklanır.

Bilişim çağı denilen yaşadığımız dönemde teknoloji ve dijitalleşme günlük hayatın her alanına girmiştir. Teknoloji ve dijitalleşmeyle ilgili araç gereçler, uygulamalar ve terimler Türkçe öğretimine de yansımıştır. Dolayısıyla Türkçe dersi için hazırlanan programlarda ve bu programların kazanımlarında teknoloji ve dijitalleşmeye ait sözcükler yer alır. Ancak kazanımları şekillendiren bu sözcükler, gereken çeşitlilik ve yeterlikte değildir. Sosyal medyayı, görsel dünyayı ifade eden; sanal ortama vurgu yapan sözcüklerin daha fazla olması gerekir. Bu anlamda Öztürk ve Kavas (2019) yaptıkları çalışma sonucunda, 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki kazanımlarda görseller yoluyla öğrenmeyi sağlayacak düzenlemeler yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Kurudayoğlu ve Soysal (2019) da 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarını inceledikleri çalışmayla 21. yüzyıl becerilerini kazandıracak kazanımların programdaki eksikliğini ortaya koymuşlardır.

Çağımızın öğrenme biçimleri ile öğrencilerin ulusal ve uluslararası sınavlarda karşılaştığı soru tipleri düşünüldüğünde programlardaki kazanımlarda "sözel mantığa" değinen ifadelerin de olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu noktada, söz konusu içeriği yansıtan kazanımlar oluşturulmalıdır. Calp ve Alpkaya (2021) yaptıkları çalışmayla 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda sözel mantık ve muhakeme yeteneğini geliştirmeye dönük kazanımların olması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Türkçe dersi öğretim programlarıyla ilgili olarak bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ancak literatürde doğrudan bu çalışmayla ilgili bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Çalışma sonucunda kurum ve kişilere (alanda çalışanlara, araştırmacılara, okuyuculara) bazı önerilerde bulunulmuştur. Söz konusu öneriler şu şekildedir:

- Alanda çalışanların ve araştırmacıların, programın arka planını şekillendiren bu çalışmadan hareketle kazanım cümlelerinin oluşturulmasıyla ilgili farklı bir bakış açısı kazanacakları düşünülmektedir. Bu nedenle öğretim programlarının en önemli bölümü olan kazanımların, sözcük odaklı bir okumayla yeniden incelenmesi ve yorumlanması

önerilmektedir. Özellikle eksikliği tespit edilen kazanımların ve bu kazanımları şekillendiren sözcüklerin belirlenmesi, araştırmacıların derinlikli çalışmalar yapması bakımından faydalı olacaktır.

• Çalışmada ortaya çıkan veriler; bulgular ve yorum bölümünde tablolara yansıtılmış, böylece kurumların ve kişilerin kolayca faydalanabileceği bir inceleme sunulmuştur. Bu tablolar üzerinden aramalar yapılabilir ve farklı değişkenler gözetilerek program ve kazanımlar incelenip karşılaştırılabilir. Hem program hem sınıf hem de beceri odaklı incelemelerde sözcüklerin kazanımları nasıl şekillendirdiği kavranabilecektir. Araştırmacıların analizler için tabloları birleştirmeleri ve karşılaştırmaları mümkündür.

• Çalışmada 2005 ve 2019 Türkçe dersi öğretim programları, örnekleme oluşturmuş ve inceleme bu programların kazanımlarıyla sınırlandırılmıştır. Araştırmacılar diğer Türkçe dersi öğretim programlarını da benzer doğrultuda inceleyebilirler. Yine diğer disiplinlere (Sosyal Bilgiler, Matematik, Fen Bilgisi, Edebiyat...) ait öğretim programlarının da sözcük sıklığı incelenebilir. Sadece kazanımlar değil, kazanım altı açıklamalar veya programın amaç ve felsefesini ortaya koyan bölümler üzerinden de sözcük sıklığı çalışmaları yapılabilir.

• MEB'in, program oluştururken veya program güncellemelerinde sözcük sıklığı çalışmalarını da dikkate alması durumunda dil eğitimine ilişkin içeriğin ne kadar ve ne zaman öğretildiği/öğretileceği netlik kazanacaktır. Çünkü eldeki veriler harita gibi yol gösterecek, dil eğitiminin nitelik ve nicelik açısından görünümü netleştirecektir.

• Çalışmada eksikliği tespit edilen kazanımlar ve bu kazanımlarda yer alması gereken sözcükler dikkate alınarak yürürlükte olan programda güncellemeler yapılabilir.

• Çalışma programın sözcük sıklığını ortaya koyduğu gibi, dilin becerilerini şekillendiren bir "dil becerisi dizini" özelliği de göstermektedir. Tablolardaki tekrarı fazla olan bu sözcüklerle oluşturulacak bir dizin, program üzerinde çalışanlara kolaylık sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKARSU, B. (1955). *Wilhelm Von Humboldt'ta Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- AKÇAY, A. - M. N. KARDAŞ (2020). *Türkçe Dersi Öğretim Programları*. Ankara: Pegem Akademi.
- AKSAN, D. (1978). *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*. Ankara: DTCF Yayınları.
- AKSAN, D. (2002). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSAN, D. (2004). "Kelime Bilimi ve Anlambilimi Ölçütlerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı - Kelime Ailesi ilişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine". *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Ankara: Multilingual Yayınları: 110-119.
- AKSAN, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 5. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, Y. vd. (2016). *A Frequency Dictionary of Turkish*. Taylor & Francis.
- AKYOL, H. - T. TEMUR (2007). "Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi". (ed. A. Kırkkılıç-H. Akyol). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık: 195-232.
- AKSU, B. T. - E. ADALI (2018). *Çağdaş Türkçenin Sıklık Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

- ARMUT, M. (2019). "Bir Sözcük Sıklığı Çalışması ve Türkiye'deki Mülteci Öğrenciler". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. XXXIV/3: 728-749.
- BANGUOĞLU, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. 8. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAGCI, H. (2011). "Yazılı Anlatım ve Unsurları". (ed. M. Özbay). *Yazma Eğitimi*. 2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi: 85-126.
- CALP, M. (2005). *Özel Eğitim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- CARTER, R. (1987). *Vocabulary*. London: Allen&Unwin Publishers Ltd.
- CALP, M. - C. ALPKAYA (2021). "LGS Türkçe Sorularının Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarına Uygunluğu Üzerine Bir Çalışma". *Ana Dili Eğitimi Dergisi*. IX/2: 632-654.
- ÇAL, A. (2015). "Türkiye'de Farklı Dönemlere Ait Kelime Sıklığı Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies*. X/8: 715-730.
- ÇİFTÇİ, Ö. - M. A. ÇEÇEN (2013). "Kelime Öğretimi". (ed. A. Güzel-H. Karatay). *Türkçe Öğretimi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi: 335-350.
- DEMİRCİ, K. (2015). *Kelime Bilgisi El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- DEMİREL, Ö. (2009). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- DEMİREL, Ö. - M. ŞAHİNEL (2006). *Türkçe ve Sınıf Öğretmenleri İçin Türkçe Öğretimi*. 7. Baskı. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- DİNÇ, E. - Y. DOĞAN (2010). "İlköğretim İkinci Kademe Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Uygulanması Hakkında Öğretmen Görüşleri". *Sosyal Bilgiler Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. I/1: 17-49.
- EMİROĞLU, S. (2015). "Öğrencilerin Hazırlıksız Konuşmada Kullandığı Farklı Kelime Sayısının Tespiti ve İncelenmesi". *Tarih Okulu Dergisi*. VIII/13: 19-40.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- ERTÜRK, S. (1994). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Meteksan Yay.
- GÖÇER, A. (2010). "Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı". *Turkish Studies*. V/1: 1007-1036.
- GÖZ, İ. (2003). *Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖZLET, D. - M. ÇİFCİ (2021). *Dil Bilgisi Öğretiminin Türkçe Eğitimindeki Yeri*. *Homeros*. IV/1: 11-20.
- GÜNEŞ, F. (2007). *Türkçe Eğitimi ve Zihinsel Yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- GÜNEŞ, F. (2014). *Türkçe Öğretimi Yaklaşımlar ve Modeller*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- KIRKILIC, A. - H. AKYOL (2014). *İlköğretimde Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. vd. (2005). *Türk Dili ve Kompozisyon*. Ankara: Ekin Yayınevi.
- KURUDAYIOĞLU, M. - T. SOYSAL (2018). "2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının 21. Yüzyıl Becerileri Açısından İncelenmesi". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. V/2: 483-496.

Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki (2005 ve 2019) Kazanımların Sözcük Sıklığı

- MARTİNİT, A. (1998). *İşlevsel Genel Dil Bilim*. (çev. Berke Vardar). Ankara: Multilingual Yayınları.
- İlköğretim Türkçe Dersi (1-5. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu* (2009). Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu* (2006). Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Türkçe Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)* (2019). Ankara: Talim Terbiye Başkanlığı.
- ONAN, B. (2016). "Söz Varlığı Terminolojisi Üzerine Bir Analiz Çalışması". *Millî Eğitim*. Bahar/210: 11-29.
- ÖLKER, G. (2011a). *Yazılı Türkçenin Kelime Sözcük Sıklığı Sözlüğü*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ÖLKER, G. (2011b). "Sözlük Türleri ve Kelime Sıklığı Sözlüğü Üzerine". *Dil Araştırmaları*. 9: 45-60.
- ÖZTÜRK, İ. Y. - M. KAVAS (2019). "Görsel Okuma ve Görsel Sunu Becerileri Bağlamında 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının İncelenmesi". *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*. II/1: 23-39.
- PERKİNS, D. N. (1999). "The Many Faces Of Constructivism". *Educational Leadership*. LVII/3: 6-11.
- ÖZAYDINLIK, K. B. (2019). "İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi". (ed. H. Şeker). *Eğitimde Program Geliştirme Kavramlar ve Yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayınları: 163-181.
- TAZEBAY, A. - S. ÇELENK (2008). *Türkçe Öğretimi İlke-Yöntem-Teknikler*. Ankara: Maya Akademi.
- VARIŞ, F. (1998). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Alkim Yayınevi.
- YAVUZ, M. (2018). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- YAVUZALP, N. vd. (2017). "Türkiye'deki Üniversitelerin Uzaktan Eğitim Merkezlerinin Mevcut Durumu Üzerine Bir Doküman Analizi Çalışması". *Kastamonu Eğitim Dergisi*. XXV/2: 759-776.
- YAZAR, İ. (2019). "Yapılandırmacılık Bağlamında 2005-2018 Temel Eğitim Türkçe Programları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XII/64: 129-136.
- YILDIZ, C. (2003). *Ana Dili Öğretiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Türkçe Öğretimi*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- YILDIZ, C. vd. (2010). *Yeni Öğretim Programına Göre Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

18. YÜZYILDA GÜRCİSTAN'DA DERLENEN GÜRCÜCE-TÜRKÇE OKUMA KİTABI*

Sergi CİKİA**
Çev.: İlyas ÜSTÜNYER ***

ÖZ

Gürcistan'ın Türk dünyası ile ilişkileri kadim dönemlere dayanmaktadır. Asırlar boyunca süren ilişkiler Türk dilinin ve kültürünün Gürcistan'da öğrenilmesini ve tanınmasını da doğurmuştur. Gürcü ve yabancı kaynaklara göre, Türkçe Gürcistan'da miladî 6. yüzyılda konuşulmaktaydı. Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçenin ilk kez hangi yüzyılda ve hangi kaynaklar aracılığıyla öğretildiği hâlâ merak konusudur. Bu makale Gürcistan'da yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde ilk ders kitabı olma özelliği taşıyan, 18. yüzyılda Gürcistan'da derlenen Gürcüce-Türkçe Okuma Kitabı adlı el yazmasının tanıtımını ve kitaptaki bazı fonetik, leksikolojik olguların Gürcücede hangi göstergeler ve yapılarla karşılandıklarını incelemektedir. El yazmasının incelenmesinde karşılaştırmalı, tarihî dilbilim metodu kullanılmıştır. Söz konusu metottan hareketle el yazmasında geçen şahıs, yer ve leksikolojik birimler tanımlanmıştır. El yazmasındaki Yunanca mektuptan hareketle eserin [Güney] Kıbrıs'tan Gürcistan'a gelip dünyanın en büyük ikinci mağara şehri olan Vardzia'ya yerleşen ve yaşamını burada sürdüren din görevlisi İoakime Protosingelos'un yazmış olabileceği sonucuna varılmıştır. Gürcüce Mkhedruli alfabesi ile yazılan eserin 1780-1790 yılları arasında kaleme alındığı saptanmıştır. Eserdeki Türkçe kelimeler Gürcüceye çevrilirken hangi fonetik kaidelerden hareket edilmiş olabileceği üzerine de varsayımlarda bulunulmuştur. Makalenin bulguları Türkçe-Gürcüce ilişkilerine ve Gürcistan'da Türkçe öğretim tarihine ışık tutacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan'da Türkçe Öğretimi, Türk Dili Tarihi, Gürcü Alfabeli Türkçe Metinler, Türkçe-Gürcüce Dilbilimsel İlişkiler.

GEORGIAN-TURKISH READING BOOK COMPILED IN GEORGIA IN 18TH CENTURY

ABSTRACT

This article focuses on the introduction of the Georgian-Turkish Reader that was compiled in Georgia in the 18th century for teaching students Turkish and looks at how it explains Turkish pronunciation and words in Georgian. We also examined Georgian sources referring to this manuscript using comparative and historical linguistics and compared our findings. Judging by the use of Greek letters in the text, we estimate that İoakime Protosingelos, who had immigrated to Georgia from [Southern] Cyprus and settled down in the city of Vardzia, had probably written it. Our findings revealed that it was, rather, written in the Georgian Mkhedruli alphabet somewhere between 1780 and 1790. In addition, we discovered that the author had devised a clever system to phonetically transcribe the Turkish vocabulary into Georgian. Our findings should shed light on the relationship between Turkish and Georgian as languages, and the history of Turkish being taught in Georgia.

Keywords: Teaching Turkish in Georgia, History of Turkish Language, Turkish Texts with the Georgian Letters, Georgian-Turkish Linguistics Relationships.

Çeviri Makale

Makale Gönderim Tarihi: 03.09.2021; Yayına Kabul Tarihi: 10.11.2021

* "XVIII saukeneşi şedgenili qartuli sastsavlo tsigni". Enatmetsnierebis institutis şromebi (1954). Tbilisi: Sakartvelos sşr metsnierebata akademiis gamomcemloba.

Çalışma, S. Cıkia'nın kızı Prof. Dr. Marika Cıkia'nın tasvibi alınarak çevirmen tarafından bölümlere ayrılmıştır.

** Ordinaryüs Prof. Dr. (1898-1993), Fuat Köprülü'nün öğrencisidir, Gürcistan'da Türkolojinin kurucusudur.

*** Prof. Dr., International Black Sea University, Eğitim ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Filolojisi Bölümü, TİFLİS/GÜRCİSTAN; ORCID: 0000-0002-0107-307, E-posta: ilyasustunyer@gmail.com

Giriş

Gürcistan'da Simon Canaşa Devlet Müzesi'nin El Yazmaları Bölümü'nün Q serisinde adsız ve tarihsiz 98 numaralı el yazması¹ bir kitap bulunmaktadır. Kitabın hiçbir yerinde derleyicisinin adı geçmemektedir. Müzenin el yazmalar kataloğunda eser hakkında şu kısa bilgiye yer verilmiştir: "Gürcüce-Türkçe Sözlük ve Gürcüce-Türkçe Metinler (Gürcü harflerle). Mkhedruli (askerî) yazıyla, 19. yüzyılın başı (veya 18. yüzyılın sonu)".

Ekvtime E. Takaişvili, *Eski Gürcistan* adlı eserinin 3. cildinde Martvili Manastırı'nda korunan el yazmalarına dair kısa bir açıklamaya yer vermiştir. Yazar bu açıklamayı "göz gezdirerek" gerçekleştirdiğini belirtir. Bu açıklamada, "74 numaraya kayıtlı *Gürcüce-Tatarca Sözlük*, Tatarca (Türkçe) kelimeler ve Mkhedruli harflerle yazılmıştır", şeklinde bir tanımlama mevcuttur. 636. sayfada (in 8°) Türkçeye tercüme edilmiş nesir parçaları bulunmaktadır. Metinde piskopos Anton'un belirlediği 19. yüzyılın başına ait olma olasılığı olan harfler de kullanılmıştır." (Dzveli Saqartvelo, III, 1914, s. 78, 118)

Biz, Martvili Manastırı'ndaki el yazmaları arasında 74 numarayla korunan çalışmaya ek olarak bizim Q 98 numarada tespit ettiğimiz el yazmasının aynı eser olduğunu düşünmekteyiz. Bunu Gürcistan El Yazmaları Müzesi'nin o dönemdeki müdürü K. Grigolia da doğrulamıştır. Takaişvili'nin söz konusu el yazmasını 636 sayfa olarak nitelemesi ise doğru değildir, oysa ki eser 644 sayfadan oluşmaktadır (= 322 yaprak).

El yazması küçük formatlıdır. Boyu 17, genişliği 12 santimdir, kalınlığı ise 6 santimdir. El yazması tahtadan kapak içinde bulunmaktadır, üzeri ise kahverengi deri ile kaplıdır. Deri yüzeyinde değişik resimler mevcuttur.

Sayfa numaraları, tasvir sırasında da olabilir, sayfaların alt kısımlarına kurşun kalemle sonradan eklenmiştir. Sadece sağdaki (recto) sayfalar Arap rakamları ile numaralandırılmıştır. Metnin ilk kısmına altı adet yaprak eklenmiştir. Bu altı yaprak Roma rakamlarıyla ayrı numaralandırılmıştır. Burada da sayfalar her iki yönü ile numaralandırılmıştır. Bu altı yaprağın sadece sağdaki dördüncü sayfasında daha kısa bir metin mevcuttur ve bu sayfada ay isimlerinin Gürcüce ve Arapça karşılıkları verilmiştir. Söz konusu altı yaprağı takip eden sonraki 11 yaprak ise boşdur.

Numaralandırmaya göre el yazmasının esas metni 310 yapraktan oluşmaktadır. Bu ise yanlamasına toplam 620 (310x2) sayfaya karşılık gelmektedir, fakat yapraklar pek dikkatsizce numaralandırılmıştır. Birkaç yerde yapraklar numaralandırılmadan bırakılmıştır. Örneğin, 90, 91, 211, 213, 222, 231, 254, 260, 263, 273 ve 295 yaprakların arka yönleri numaralandırılmamıştır; dolayısıyla da el yazmasında toplamda 310 sayfa değil 321 (310+11) yaprak mevcuttur; zira yanlışlıkla iki yaprağa 25 numara verilmiştir. Dolayısıyla 321 olan yaprak sayısına bir yaprak daha eklenmelidir. Hâliyle el yazmasında toplam 322x2=644 sayfa olmalıdır.

Bunun dışında el yazmasındaki her 5'inci yaprağın v tarafının sol üst kenarına mürekkeple 10, 20, 30, 40 şeklinde numaralar verilmiştir. Bu şekildeki numaralandırma 10'un katları şeklinde ufak tefek yanlışlıklarla 630'a ve sonra da 636'ya kadar devam etmektedir.

El yazmasının her sayfası metinle doldurulmamıştır. Bazı sayfaların dörtte birinden daha azı, bazı sayfaların ise yarısı doludur. Aynı zamanda eserde boş olan sayfalar ve yapraklar mevcuttur. Bu durum özellikle sözlük kısmının I. ve II. bölümlerinde açıkça görülmektedir. Anlaşıldığı üzere eserin sözlük kısmının derleyicisi belirli harflerde kalan kısımları, adım adım doldurmak amacıyla, bilerek boş bırakmıştır. Değişik yerlere değişik

¹ Söz konusu el yazmasına dikkatimi D. Kobidze ve G. İmedaşvili çektiler.

el yazısı ile eklenen kısımlar yazarın ölümünden sonra eserin sözlük kısmı üzerinde başkalarının da çalışmış olabileceğini düşündürmektedir.

Aşağıda verilen sayfalar ise tamamen boştur: 18 v, 19 v, 20 v, 25 v II, 27 v, 31 v, 32 v, 33 r ve v, 43 v, 45 v, 46 v, 47 v, 51 r ve v, 53 r, 55 r, 56 v, 57 v, 59 v, 61 r, 62 r, 64 r, 66 r, 71 r, 72 r, 73 v, 74 v, 76 v, 79 r, 81 v, 82 v, 83 v, 84 v, 85 v, 86'dan 97'ye kadar r ve v², 116 v, 165 r, 207 r ve v, 209 v, 210 r ve v, 212 r ve v, 213 r ve v, 215 r ve v, 216 r ve v, 217 v, 218 r, 222 r, 224 v, 225 r, 228 r, 231 v, 231'den sonraki numarasız yaprağın r, 323 r ve v, 233 v, 234 r ve v, 235 v, 236 v, 237 r, 238 r ve v, 239 r, 240 v, 241 r, 243 r ve v, 244 r ve v, 235 r, 236 v, 237 r, 238 r ve v, 239 r, 240 v, 241 r, 243 r ve v, 244 v, 245 r ve v, 246 r, 247 r ve v, 248 v, 250 r, 251 r, 252 r, 253 r, 257 r, 260 r, 261 v, 262 v, 263 v, 263'ten sonraki numarasız yaprağın r, 264 r, 265 r, 266 r, 268 r, 273 r, 273'ten sonraki numarasız yaprağın v, 274 v, 275 v, 277 v, 278 v, 280 r, 281 r, 282 v, 283 v, 284 v, 285 v, 287 r, 288 r, 290 v, 293 r, 294 v, 295 v, 297 r, 299 r, 300 r, 301 v, 302 v, 304 r, 305 r, 307 r, 308 r, 309 r ve 310 r.

Tamamlanmamış sayfalar dikkate alınmazsa, ki onların sayısı bir hayli yüksektir, dolu sayfalarda da satır sayılarında eşitlik olmadığı görülecektir. Örneğin, bazı dolu sayfalar 11 satır iken, bazı sayfalarda satırların sayısı 20'dir. Doğal olarak burada eserin değişik el yazıları ile yazılmış olduğu ve bu el yazılarının bazı yerlerde kalın, bazı yerlerde ise hızlı çekıştırılarak yazılmış olduğu gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Eserin hem Gürcüce hem de Türkçe metinleri Gürcücenin Mkhedruli alfabesi ile yazılmıştır. Fakat, sözlük bölümündeki temel Gürcüce kelimeler ve bunların Türkçe karşılıklarının ilk harfleri Gürcücenin Asomtavruli harfleri ile yazılmıştır. Eserin sonuna kadar bu yöntemin kullanıldığı belirtilmelidir. Kesintisiz metinlerde dahi Gürcüce ve Türkçe ifadelerin ilk harfleri Asomtavruli alfabesi ile başlamaktadır.³

El yazmasının metni, malzemenin niteliği ve yerleşimi açısından üç bölüme ayrılabilir: I. Gürcüce-Türkçe Sözlük (1 r – 97 v), II. Gürcüce-Türkçe metinler (98 r – 207 v, bunlar arasında 161 v'dan itibaren metinler sadece Türkçedir), III. Gürcüce-Türkçe Sözlük (208 r – 310 v).⁴

1. El Yazmasındaki Mektup

Yukarıda da belirtildiği gibi eserin yazılma tarihi belli değildir. Fakat, sırasıyla Gürcüce ve Türkçe metinlerin yer aldığı el yazmasının ikinci bölümünde bir mektup yer almaktadır. Bu mektupta gerçek bir hadise anlatılmaktadır. Söz konusu mektup o dönemde Kıbrıs adasında bulunan Aziz Gikko Manastırı'ndaki derlemeden alınıp gönderilmiştir. Kitapta bu mektubun Gürcüce ve Türkçe metinleri verilmiştir. El yazmasının yazılma tarihi büyük ölçüde bu mektubun verilerinden hareketle daha iyi anlaşılacağından söz konusu mektubu daha ayrıntılı olarak incelemekte yarar görmekteyiz.

Mektup, "Orada bulunan bütün soylulara..., Aziz Metropolitlere ve dindarlara ve oradaki bütün Hristiyan cemaatine..., emrindekilere, adaletli olana ve hizmetçilere, merhametli davranana" ve diğerlerine hitaben yazılmıştır. Mektubu yazan, aziz ve kutsal kral tarafından Kıbrıs'ta inşa edilen muhteşem Gikko manastırı cemaatidir. Mektupta büyük bir yangının manastırda yol açtığı ağır şartlar aktarılmaktadır ve şunlar denmektedir: "Bizler pek büyük acılar ve zorluklardan geçtik, bütün manastır tamamıyla

² Yukarıda da belirtildiği gibi 90. ve 91. yaprakları takip eden 2 sayfa numaralandırılmamıştır.

³ Tarafımızca kopya edilip yayına hazırlanan çalışmamızda bu kural dikkate alınmamıştır, baştaki Asomtavruli harfler her yerde Mkhedruli harfleri ile değiştirilmiştir.

⁴ Bu sözlük kısmı, Eski Gürcüce metinlerden çıkarılan sözcüksel malzemeler olmasıyla birinci bölümdeki sözlük bölümünden ayrılmaktadır (ç.n.). (ç.n. = çevirenin notu).

yanıp harap oldu, bu hadise 1751 yılında gerçekleşti. Ateş, kilisenin tapınak bölümüne de yayıldı ancak mucizevi ikonun bulunduğu yer korunabildi. ...Manastır büyük bir hasara uğradı. “borç altında kaldık ve elimizdeki imkânlarımızla bu borçtan kurtulmamız imkânsız”, ...“o kadar ağladık ki bastığımız toprak ıslandı” vb. ifadelerle yer verilmektedir. Manastır cemaati restore çalışmalarına bir hayli ağır koşullarda başlamıştır. Zaten ağır olan koşullara bir talihsiz olay daha da eklenmiştir: “Yapılardan birisi yıkılmış ve içinde yedi ustamız sıkışıp kalmıştır”. Mektupta şu olay “mucize” olarak nitelendirilmektedir: “Ustalarımızı toprağa vermek amacıyla enkaz altında ceset araması yaparken işçileri canlı bulduk ve bu bizi pek sevindirdi”. Sonra manastırın inşaatı tamamlanmıştır. Cemaat inşaatı tamamlamak amacıyla büyük miktarda borç almıştır. Manastır cemaati, söz konusu mektubu “manastırın cemaat üyesi ve hükümdar tarafından saygı gören bir kardeş” olarak anılan İvoakime Protosingelos aracılığıyla Gürcistan’a göndermiştir. Ardı sıra mektupta manastır borçlarının kapatılması için ihtiyaç duyulan yardımların temini noktasında ricada bulunmaktadır: “Zengin hazinenizden bir miktar bizlere merhamet etmenizi rica ederiz”. Yardımların toplanmasının ardından “lütüfta bulunanların ve onların vefat eden aile üyelerinin isimleri” mucizevi ikon adına dualarda anılmak amacıyla yazılması ricasında bulunulur. Cemaat, kiliselerde lütuf toplanmasını rica eder. Mektupta ayrıca, “...manastır tamamen harap olunca her tür yardıma ihtiyaç olabileceği”, belirtilmektedir.

Mektupta da belirtildiği gibi Kıbrıs’taki Aziz Gikko Manastırı 1751 yılında yanmıştır. Şimdi şu soruların yanıtlanması gerekmektedir. Mektup “okuma kitabına” ne zaman dâhil edilmiş ve İoakime aracılığıyla Gürcistan’a ne zaman gönderilmiştir? Söz konusu şahıs Gürcistan’da bulunmuş mudur ve çalışmamıza konu olan *Okuma Kitabı* nerede ve ne zaman yazılmıştır?

Gürcistan’da korunmakta olan belgelere göre yukarıda anılan İoakime Protosingelos gerçekten de Kıbrıs’tan Gürcistan’a gelip hayatını burada sürdürmüştür.

“Aziz Gikko Manastırı üyesi İoakim Protosingelos’un İmereti kralı Davit’e sunduğu “Güven Mektubu” Kafkasya Arkeografi Komisyonu tarafından çıkarılan yayın *Aktebi*’nin I. cildinde neşredilmiştir (KAKTTE, I, 1866, s. 59-60). İoakime Protosingelos bu Güven Mektubu’nda şunları aktarmaktadır: “Manastırımız cemaatinden hiçbir temsilci şimdiye kadar ülkenizde görülmemiştir ve faaliyette bulunmamıştır. Bizlerin sizden ricası, oradaki cemaatin izniyle Vardzia’daki Hazreti Meryem Kilisesi’nin bizlere emanet verilmesidir.” (KAKTTE, I, 1866, s. 59-60) Yine Güven Mektubu’nda belirtildiğine göre Vardzia Manastırı’nın İoakime Protosingelos’a verilmesi için şartlar konulmuştur. Bunlara göre “...elde dilen bütün imkân ve gelirler Vardzia Manastırı’nın ve cemaatinin ihtiyaçlarına harcanacaktır, bunun haricinde beylik vergileri ne ise, eksiksiz olarak Kıbrıs’taki manastıra gönderilecek ve oradaki kral Solomon ve buradakiler adına dualar eksik edilmeyecektir.” 1784 tarihli bu belge İoakime Protosingelos tarafından mühürlenmiştir. Belgenin orijinalinde kendisinin Yunanca imzası da bulunmaktadır (Bakradze, 1875, s. 46).

Dolayısıyla, Kıbrıs’tan Gürcistan’a gönderilen İoakime Protosingelos köken olarak Yunan soyludur. Protosingelos’un Gürcistan’a geliş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber bunu yaklaşık olarak tahmin etmek mümkündür.

Manastırın inşaat çalışmaları için bir hayli zaman gerekmektedir. Manastır cemaati inşaat harcamaları için bir miktar borç para almıştır. Bu borç Gürcistan’a gönderilecek mektubun yazıldığı sırada henüz ödenmemiştir. Mektupta belirtildiği üzere büyük olasılıkla inşaatın başladığı sırada alınan eski (ana para, ç.n.) ve yeni borçların (burada kastedilen ana paraya tekabül eden faiz oranı, ç.n.) miktarı “birbirine eşitlenmiştir”. 18. yüzyılda Batı Avrupa’da yasal yönden öngörülen faiz miktarının en fazla % 10 olması

(Koiava, 1948, s. 27)⁵ zorunluluğu dikkate alındığında mektubun yazıldığı tarihi yaklaşık olarak saptamak mümkündür. % 10 faizle ödenecek miktarın esas borç miktarı ile eşitlenmesi için 10 sene geçmesi gerekmektedir. Mektupta, “aldığımız borç miktarı ödediğimiz faiz miktarı ile eşitlenmiştir” denmektedir. Bundan hareketle manastırın yandığı tarihten mektubun yazılma tarihine kadar yaklaşık 20-30 yıl geçmiş olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla da, söz konusu mektubun (1751+20 veya 30) 1771-1781 yılları arasında yazılmış olması gerekmektedir, bu da İoakime Protosingelos'un o sıralarda Gürcistan'a geldiği tarihi göstermektedir. Yukarıda bahsedilen Güven Mektubu'nun yazıldığı tarihte (1784) İoakime Protosingelos Gürcistan'da artık bilinen, tanınan bir şahsiyet hâline gelmiştir. Öyle ki, Protosingelos Gürcistan'da Kıbrıs Gikko Manastırı'nın temsilcisi ve Vardzia Manastırı'nın da önderi olmuştur. Burada ileri seviyede kazandığı güvene dayanarak İmereti Kralı Davit'e Vardzia Manastırı'nın gelirinin idaresi ve bölünmesi üzerine Güven Mektubu da sunmuştur.

Kıbrıs'tan getirilen mektubun da dâhil olduğu incelememize konu olan *Okuma Kitabı*'nın, Gürcistan'a geldikten sonra Vardzia Manastırı'nda faaliyet gösterdiği sırada Protosingelos tarafından yazılma olasılığı büyüktür. İoakim Protosingelos'un Kıbrıs'tan doğrudan Vardzia Manastırı'na geldiği ise kesindir (yaklaşık olarak 1771-1781 yıllar arası), çünkü söz konusu manastırın Gikko Manastırı ile daha önceden irtibatta olduğu bilinmektedir. Dmitri Bakradze'nin bildirdiğine göre, gerçekten de, “Vardzia Manastırı, Kıbrıs Gikko Manastırı'na bağlı idi” (İoseliani, 1866, s. 64-65; Bakradze, 1875, s. 46; Kekelidze, 1941, s. 90).⁶ Dolayısıyla, şu gayet açık ki, Protosingelos'un Kıbrıs'tan getirdiği ve *Okuma Kitabı*'na dâhil edilen mektubun Vardzia Manastırı'nda korunması amaçlanmıştır. Yukarıda verilen 1771-1781 ve 1784 tarihlerinden hareketle eserin 18. yüzyılın 80-90'lı yıllarında yazıldığı sonucuna varmak mümkündür.

Gürcü tarihçi ve etnograf Vahuşti Bagrationi, Vardzia Manastırı'nın yerini şöyle tarif etmektedir: “Dzirula nehri, aktığı Şorapani ilçesinin yukarısında, Vardziis-ıskali nehri ile birleştiği Güney noktasında Fersat ile kesişir. İşte bu noktada, Vardzia'da çemberli ve kusursuz mimariye sahip bir manastır bulunmaktadır.” (Bagrationi, 1941, s. 154)

Metnin Gürcüce kısmında Zemo-İmeruli (İmereti Bölgesinin dağlık kısmı) lehçesine özgü verilerin bulunması inceleme konumuz olan eserin Vardzia Manastırı'nda yazılmış olma olasılığını gerçeğe çok yaklaştırmaktadır. Eserin Gürcüce kısmı genel olarak o dönemin edebiyat Gürcücesi ile yazılmasına rağmen, eserde bazı lehçe unsurlarının ağır basması eserin Zemo-İmereti bölgesinde yazılmış olduğu çıkarımını da güçlendirmektedir.

Bu ilginç lehçe verilerinden bazıları şunlardır: bocğal – çatal (5 r),⁷ budzgvı – kirpi (5 v), gardiria – cini tuttu (10 r), daasovle – ıslat (14 v), daarçvi – boğ (15 v), dagca – eskidi (17 r), daamtshikva – aksırdı (16 r), tabuni – ortak (25 r), kokhi – dolu (29 r), kvakhi – kabak (29 r), ka'ka'li – tane (29 r), ka'ka'li puri – buğda (buğday, 30 r), k'inçkhi – enksa (ense, 30 v), lafşi – totakh (dudak, 38 r), mçori – tevatir (tevatür, 35 r), rukhvi – boz (46 r),

⁵ Koiava, söz konusu çalışmasında “Gerçekte ise faiz miktarı çok daha yüksekti.” demektedir, fakat bu gibi detayların bizim için önemi yoktur ve genel olarak da faiz oranları nispeten tespit edilmiştir.

⁶ Şunu da belirtmeliyiz ki Gikko Manastırı, Gürcülere ait değildi ve orada Gürcü din adamının bulunması ihtimal dışıdır; zira manastır yandıktan sonra Gürcistan'a Yunan asıllı biri gönderilmiştir. Söz konusu kişi, Gürcüce okuma-yazma bilmemektedir. Bu, en azından Gürcistan'a gelmeden önce ve resmî belgeleri Yunanca imzalamasından anlaşılmaktadır. Aziz Gikko Manastırı hakkında daha eski veriler de bulunmaktadır, fakat orada Gürcü izleri dikkat çekmez. Kıbrıs'ta Gürcülere ait Jalia veya Ğalia Manastırı, Jordania'nın tespitlerine göre eski Gürcü el yazmalarında geçmektedir (Jordania, 1897, s. 128, 130-131). Söz konusu belgeyi Gürcüceye manastırın bir Gürcü görevlisi çevirmiştir.

⁷ Önce Gürcüce kelime verilip ardından Gürcüce transkripsiyonlu Türkçe çevirisi gelmektedir, müteakiben de aynı Türkçe kelimenin modern edebiyatta kullanım şekli verilmektedir.

ravari – nasıl (46 r), savartshali – tarak (49 r), ulaşı – bıyık (55 v), q'ivva – don (64 v) vb. pek çok örnek.⁸

Hâliyle iki unsur öne çıkmaktadır: 1. Kıbrıs adasından gelen İoakim Protosingelos İmereti bölgesindeki Vardzia Manastırı'na yerleşmiştir, 2. Söz konusu kişinin Gürcistan'a getirdiği mektup inceleme konumuz olan eserine dâhil edilmiştir; zira eserde Zemo-İmereti lehçesine özgü unsurlar söz konusudur. Bütün bunlar eserin büyük olasılıkla İmereti bölgesindeki Vardzia Manastırı'nda yazılmış olduğuna işaret etmektedir.

Anlaşıldığı gibi İoakime Protosingelos faaliyetlerini sadece Vardzia Manastırı ile sınırlandırmamıştır. Büyük olasılıkla, Kıbrıs Gikko Manastırı'na yardım göndermek amacıyla Gürcistan'ın değişik bölgelerindeki manastırlara ve Ortodoks cemaatlerine başvurmuştur. Guria bölgesinde keşfettiği Vahtang Gurieli'ye ait değişik belgeleri inceleyen tarihçi Dmitri Bakradze, "15 Mayıs 1817 tarihli bir belgeye göre Atanasios dışında Yunan Arhimandrit unvanına İoakime de sahipti... Belgede anılan İoakime, 1784 tarihli yazıda kendisinden söz edilen Gikko Manastırı'nın Protosingelos'u olmalıdır." (Bakradze, 1878, s. 321)⁹ demektedir. Dolayısıyla, Güven Mektubu'na vurulan mührün, belgeyi imzalayanlar arasında adı geçen, Arhimandrit İoakim'e ait olduğu varsayılabilir.

Dmitri Bakradze'nin incelediği Rus Çarı I. Aleksandre'a ait bir belgeden anlaşıldığına göre 1802 yılında Yunan İoakime Ahtala Piskoposu unvanını almıştır. Yine belgeden anlaşıldığı üzere İoakime bu unvanı elde ettiğinde cemaat işlerini yürütmek amacıyla kendisine 1.000 ruble gibi bir miktar para da tahsis edilmiştir (Bakradze, 1875, s. 34). Aynı şekilde Platon İoseliani de İoakime'yi Ahtala'nın Piskoposu olarak anmaktadır: "13. 10. 1802 tarihinde Yunan İoakime, Ahtala'nın Piskoposu olarak atanmıştır." (Bagrationi, 1941, s. 26)

İoakime Protosingelos'un hayatını Gürcistan'da geçirmesi dikkate değerdir. 18. yüzyılın son yıllarında İoakime Protosingelos, Vardzia Manastırı'ndaki önderlik süresince, Arhimandrit unvanını elde etmiş olmalıdır; zira Guruli belgesine dayanarak Dmitri Bakradze de onu bu unvanla anmaktadır. 19. yüzyılın başında artık yaşlanan İoakime, Ahtala'ya gidip orada Piskopos unvanı kazandığına ilişkin görüş bir gerçekle çelişmektedir. O da şudur ki Bakradze'nin incelediği Guruli belgesinde İoakime daha 1817'de Arhimandrit unvanı sahibidir. Oysa ki İoakime 1802 yılında Piskopos unvanını kazanmıştır. Vahtang Gurieli belgelerinin incelendiği tarihlerde bir yanlışlık yapılmış olma olasılığı yüksektir; diğer taraftan Vardzia Manastırı önderi Protosingelos ve sonra Arhimandrit olan Ahtala'lı 'Yunan'ın iki farklı kişi olma ihtimali de söz konusudur. Biz bu konuyu burada ayrıntılı olarak incelemedik, çünkü inceleme konumuzla söz konusu konu arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır.

Okuma Kitabı'nda, kitabın derleyicisi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kitap, diğer el yazılarıyla yazılmış metinleri de içermesine rağmen eserin aynı el yazısıyla yazılmış olması onun bir kişi tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu kişi şüphesiz bir Gürcü'dür ve Zemo-İmereti bölgesindedir. Yukarıda örnek gösterilen ve sayılarının büyük önem taşıdığı lehçelere ait kelimeleri dikkate almazsak, söz konusu kitap o dönemin kitabî Gürcücesinin normlarına göre yazılmıştır. Kitabı derleyen şüphesiz bilgili bir kişidir; en azından *Kutsal Kitap*'i iyi bilen biridir.

Aynı şeyi kitabın Türkçe kısmını kaleme alan için söylemek mümkün değildir. Metnin Türkçe kısmını yazanın, metnin Gürcüce kısmını yazan ile aynı kişi olup olmadığını bilmiyoruz. Aynı zamanda Türkçe kısmının birden fazla kişi tarafından mı çevrildiği de

⁸ İ. Kavtaradze burada verilen lehçe örneklerinin Gürcücenin Zemo-İmeruli lehçesine ait olduğunu doğrulamıştır.

⁹ Bakradze, aynı kitapta İoakime'yi Gikko Manastırı'nın Protosingelos'u olarak anmaktadır.

açık değildir. Böyle bir sorunun gündeme gelmesinin gerekçesi metindeki Gürcücenin önemli miktardaki Türkçe karşılıklarının uygun ve direkt çeviriler olmamasıdır. Aşağıda göreceğimiz gibi kimi çeviriler yanlış ve eksik yapılmıştır (örneğin, “bidza” – “emmi” (4 v) ki doğru çeviri “emmi”dir), bu tür yanlışlar Türkçeyi orta seviyede bilen birinden bile beklenecek hatalar değildir. Kitabın Gürcü asıllı derleyicisine Gürcüceyi de en azından orta seviyede bilen Türkçe taşıyıcısının yardım etmiş olabileceği ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Kitabı Gürcüce yazanın Yunanca bildiği ve kendisine Türkçe bilen bir Yunan'ın yardım etmiş olabileceğini de düşünebiliriz. Aşağıda verilen örneklerden hareketle Gürcüce malzemenin Türkçeye aktarıldığı sırada kitabın yazarıyla ona yardım eden arasında zaman zaman anlaşmazlık olduğunu tahmin edebiliriz. Bu olası anlaşmazlık sonucunda Türkçe çevirilerdeki bazı detayların eksikliği kendini ortaya koymuştur:

Metin

Gürcüce	Türkçe	Türkçe doğrusu
babua	dedem (4 v)	dede
arşivi	hakkım (1 r)	hak
gamazgari	doydum (6 v)	tok, doymuş
danaşauri	kusurumuz (13 v)	kusur
dazela	ov (14 v)	ovmak
ivaçre	alışveriş (28 r)	alışveriş et
mokvaruli	sevmeli (34 r)	seven
prinavs	uçtu (59 r)	uçar, uçuyor

Tablo 1.

Kanımca, sözkonusu kitabın derleyicisi Türkçeyi yeterince bilseydi ve çevirileri de kendisi yapsaydı şüphesiz; babua (dede) – çeviri (dedem), gamazgari (tok, doymuş) - çeviri (doydum) vb. hatalarından uzak durabilirdi.

Yukarıda belirtildiği gibi kitap Vardzia Manastırı'nda yazılmıştır. Kitabın içeriğinden anlaşıldığına göre onu bir Gürcü din adamı yazmış ve eserin Türkçe kısmında Yunan birisi ona yardım etmiştir. Bu Yunan'ın, İoakim Protosingelos olma ihtimali yüksektir. Kıbrıs'taki Aziz Gikko Manastırı'ndan Gürcistan'a gönderilen mektubun da Türkçe yazılmış olma ihtimali değerlendirilmelidir. Söz konusu dönemde Türk dili sadece Ön Asya'da Türk olmayan halklar arasında değil ayrıca Balkanlar ve Güney Kafkaslarda da pek yaygındı. Kitabın Türkçe metinlerindeki Yunanca unsurlar Yunanlı ortak yazarın varlığına işaret etmektedir. Örneğin, Türkçe olan “şimdi” kelimesi “simdi” olarak yazılmıştır (1 v), aynı şekilde Türkçe-Arapça “şüphesiz” kelimesinin karşılığı “suhbesiz” şeklinde verilmiştir. “Doğu” kelimesi Türkçeye “gün doğdu” ve Yunancaya “anatol” şeklinde tercüme edilmiştir (1 v). “Tbili” kelimesi Türkçeye “sıcak”, Yunancaya “liman” (25 v)¹⁰ olarak; “kibo” (yengeç) kelimesi Yunancaya “stakos”, “skvinça” ise “ispinos” olarak çevrilmiştir. “Angelos”un Türkçe karşılığı “heristas”, “serafim” kelimesinin Arapça karşılığı “melaik” (1 v) olarak verilmiştir.

Yukarıda değinildiği üzere kitap üç bölümden oluşmaktadır. **Birinci Bölümde** (1 r – 97 v) Gürcüce-Türkçe Sözlük yer almaktadır. Kelimeler Gürcü alfabesine göre düzenlenmiştir, fakat kelimeler arasında alfabe sırası korunmamıştır. Sözlüğe sadece kelimeler değil, deyimler de girmiştir (örneğin, “tu şen ar menakhe, movkvdebodi – görmeseydim ölürdüm, 26 r). Fiillerin mastar hâlleri nadiren verilmiştir, daha ziyade fiillerin çekimlenmiş hâlleri verilmektedir: “ambobs” (diyor, 3 v), “ashkure” (dök, 3 v),

¹⁰ T. Kauhçşvili'nin tespitlerine göre “liman” kelimesinin Yunancadaki anlamı “ılık” değildir.

“aiq’aren” (taşındılar 3 v), “asts’one” (tart, 3 v), “aiğe” (al, 3 v), “amoikoşına” (nefes aldı, 3 v), “aslok’inebs” (hıçkırıyor, 3 v), “aslika”(yaladı 4 r) vd. “Ar” (“yok”, “değil”) edatı ayrı olarak verilmemiştir, fakat bu edata olumsuz fiillerde sıkça rastlanmaktadır: “ar meşinia” (korkmuyorum, 3 r), “ar mogekhmarebi” (sana yardım etmem, 3 r), “ar şemizlia” (yapamam, 3 r) vd. Bazı yerlerde aynı fiil farklı şekillerde verilmektedir: “damaçume, daaçumes, davçumdi, davçumdebi, davçumde, daçumdes, damaçumon” (beni sustur-dun, beni susturdular, sustum, susacağım, susayım, sussun, beni sustursunlar, 16 r ve v) vb. Aynı zamanda sözlükte Gürcüce yardımcı fiillerle beraber Türkçe şahıs ekleri de verilmiştir: “var”= Im; “khar”= sIn, “aris”=var, dIr, “vart”= Iz; “hart” – slz” (21 r) vd. Benzer unsurlar kitabın bir öğrenme kılavuzu veya ders kitabı olarak yazıldığını göstermektedir. Söz konusu kitabın yazılma amacı Gürcüceyi Türklere ve Türkçe konuşanlara öğretmektir.

İkinci Bölümde (98 r – 207 v) dinî içerikli metinler yer almaktadır. Burada, Yaradanımız, İmanın Simgesi, 50. Zebur, çeşitli dualar, Hz. Musa, Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili anlatılar, çeşitli nasihatler ve benzeri içerikler bulunmaktadır. Bütün bu malzemeler her iki dilde iç içe geçmiş bir şekilde verilmiştir. Gürcüce ve Türkçe cümleler aralıksız birbirini takip etmektedirler. Fakat şöyle bir devamlılık korunmuştur: Önce Gürcüce ifadeler gelmekte, ardından da Türkçe karşılıkları devam etmektedir. İki dilli metinlerin sonunda bir hayli geniş içerikli dinî metinler yer almaktadır ve bunlar sadece Türkçe olarak verilmektedir (161 v – 207 v). **Üçüncü Bölümde** (208 r – 310 v) bir sözlük yer almaktadır, bu sözlük birinci bölümdeki sözlüğün hemen hemen aynısıdır, fakat burada daha ziyade eski Gürcüce metinlerden çıkarılan leksikolojik malzemeler yer almaktadır. Boyut bakımından da söz konusu kısım birinci bölümden oldukça kısadır.

Doğal olarak akla şu sorular gelmektedir. Özellikle böyle bir “kitabın” yazılma amacı ne idi, hangi çevrelere yönelikti, bu tür inisiyatifleri teşvik eden kimlerdi? Bence, böyle bir soruya cevap vermek bu aşamada henüz erkendir. Önce, sayıları hiç de az olmayan benzer kaynakların incelenmesi gerekmektedir.

El yazması *Okuma Kitabı* kuşkusuz önemli bir eserdir. Onun önemi sadece Gürcüce-Türkçe dilsel etkileşim olgusuna ışık tutmasıyla sınırlandırılmaz. Söz konusu eser Gürcü ve Türk dillerinin tarihlerinin incelenmesine ışık tutması bakımından da son derece önem arz etmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, 18. yüzyılın ikinci yarısında bir hayli geniş boyutta yazılan eserin Gürcüce bölümünde kanımca Zemo-İmereti lehçesine ait çok önemli fonetik-morfolojik ve özellikle de sözcüksel malzeme yer almaktadır.

18. yüzyılda belgelenen Türkçe lehçelere ait malzemelerin sayısı özel literatürde son derece kısıtlı olduğundan söz konusu el yazması Türkçenin lehçelerine özgün ve bazen hiç bilinmeyen dilsel olguları içermesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Türkçeye ait dilsel malzemeyi aktarmak amacıyla Gürcü alfabesinin kullanıldığı olgusu dikkate alınır, Türk dil tarihinin incelenmesine ışık tutacak olması bakımından el yazmasının önemi daha da artmaktadır.

Bilindiği üzere, Türk dilinin fonetik unsurlarını ve özellikle de Türkçenin zengin sesli harf sistemini aktarabilmek için Arapça alfabe yetersizdi. N. Dmitriyev bu konu üzerine şunları dile getirmişti: “Denilebilir ki yazıda yansıtılan düzensiz sesli harf sistemi ile Arapçanın şematik nüshası Osmanlıcanın fonetik düzenini yok eden bir unsur oluşturdu. Onun nüansları, tıpkı günlük hayatta Osmanlı yaşamının İslâm kültürü ile örtüldüğü gibi tamamıyla Arap yazısıyla örtülmüştür.” (Dmitriyev, 1928, s. 419; Dmitriyev, 1953, s. 127-128).

Dolayısıyla, Türkçe için daha elverişli bir alfabe ile transkribe (bu durumda – Gürcüce) edilen Türkçe metinler, fonetik unsurların tarihî gelişimini incelemek bakımından oldukça ilginç ve güvenilir bir malzeme teşkil etmektedir.

Gürcüce alfabe ile yazılan Türkçe metinlerin dilbilimsel önemine Gürcistan'da ilk dikkat çeken bilim adamı Akaki Şanidze (1887-1987) olmuştur. Şanidze, Sulhan Saba Orbeliani'nin (1658-1725) kaleme aldığı sözlüğe yazdığı Önsöz'de konuya ilişkin şunları ifade etmiştir: “Bilindiği gibi Türkçenin fonetik özelliklerinin tarihsel serüvenini tespit etmek için Arapça harfler ile yazılan eserler yeterli ve uygun malzeme sunamamaktadırlar; hâliyle Gürcüce transkripsiyonla belgelenen Türkçe metinler veya kelimeler belirli olguların saptanmasında kullanılabilir.” (Orbeliani, 1928, s. XVIII)

Ayrıca, N. Dmitriyev de Gürcüce harflerle kaleme alınan Türkçe metinlerin dilbilimsel bakımından büyük önem taşıdıklarının altını çizmiştir:

“Transkripsiyon şeklinde belgelenen çok sayıda geleneksel Osmanlıca metin günümüze kadar gelmiştir. Bunlar ufak, ayrı yazılardan başlayıp genel eserlere kadar uzanmaktadır. Metinleri transkribe etmek amacıyla Gotça, Latince, Yunanca, Slavyanca, Ermenice, İbranice, Gürcüce vb. dillerin alfabeleri kullanılmıştır. Geleneksel Osmanlıca metinlerine yeterince ilgi göstermemek bir Osmanlıca tarihçisi için büyük bir metodolojik hata olurdu.” (Dmitriyev, 1928, s. 420).

Şanidze'nin kastettiği sadece Orbeliani'nin sözlüğünün bazı nüshalarında mevcut olan, görece az malzeme idi. Bu malzemede Türkçe sözcükler Gürcü harfleri ile yazılmıştır. Bu konuda şu ana kadar herhangi özel bir çalışma yapılmamıştır. Fakat, bu tip malzemelerin mevcudiyeti günümüzde de yeterince bilinmemektedir; dahası benzer malzemenin sayısının artacağı da kesindir. Bu bağlamda, çalışmamızda incelediğimiz metin dışında Gürcüce harflerle yazılan dört bölümlü Türkçe el yazması Zugdidi Doğubilimleri Müzesi'nde korunmaktadır. Gürcistan Merkez Arşivi'nde, Kutaysi Müzesi'nde de benzer eserlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Parçalara ayrılmış bu tür yazıların sayısı daha da fazladır.

Gürcü alfabesini kullanarak Türkçe kelimeleri aktarmanın ne kadar zor bir iş olduğunu *Okuma Kitabı*'nin yazarı kuşkusuz iyi anlamış ve Türkçenin bütün harflerini Gürcüce alfabesindeki harflerle karşılamanın imkânsız olduğunu görmüştür ve yazar Türkçe özgün sesleri ilave harflerle karşılamaya çalışmıştır. Fakat burada, ardışıklık prensibini koruyamamıştır ve aşağıda da göreceğimiz gibi aynı işaret ile farklı sesleri karşılamaya çalışmıştır. Kimi zaman da, aynı ünlü harfi, farkın az olabileceği yerlerde farklı göstergelerle vermiştir. İlave göstergelerde Anton Katalikoz tarafından kullanıma sokulan ve kimi zaman “a”, “e”, “ı”, “i” harflerinin yerini tutan ve çoğu zaman da “y” ünsüz göstergesinin yerine kullanılan “G” ve ayrıca “f” harfine başvurmuştur.

2. Ünlüler

1. Türkçe “ö” ünlüsü. Yazar, Türkçe “ö” göstergesini Gürcüce ifade etmek amacıyla değişik göstergelerden yararlanmıştır:

a) “yo”; yani “y/ ə/ i” ve “o” seslerinin karışımı. Çok sayıdaki örnekten sadece birkaçı şunlardır: qyoşq (kgoşk) – köşk, gyoşdeler – göçtüler, qyoiuli – köylü, yoteigin – öğegin, gyommeq – gömmek, diz çoq - diz çök, yoqsærdi- öksürdü, syoq- sök, yoperim – operim, gyoz- göz, iordeq – ördek, gioren – gören, qioq – kök, gyotur – götür, yomær- ömür, gyozlæq – gözlük, gyol – göl.

b) Bana göre yazar “ö” harfinin transkripsyonlarını karıştırmıştır. oyreæmceq – örümcek, örneği bunlardan biridir.

c) Bazı yerlerde “ö” ünlüsü sadece “y” göstergesiyle ifade edilmektedir: gəmleq- gömlek, əlmek (iolmek) – ölmek, çəzəlmış – çözülmüş.

d) Bazı yerlerde yazar “ö” göstergesini “o” olarak algılamış ve Gürcüce “o” (o) göstergesi ile ifade etmiştir: soz – söz, doşeme – döseme, sogut – sögüt, çomlek – çömlek, koti – kötü, soiler (soiler) – söyler, ərt- ört, dogelmiş- dövülmüş.

Böylece, Türkçe “ö” ünlüsünü Gürcü yazar genellikle kombine edilmiş “go” (io) ile; ender olarak da `oy` ile; bazen sadece “y”, bazen de sadece “o” göstergesi ile karşılaşmıştır.

Sadece yukarıdaki örneklerden hareketle yazarın “ö” harfinin nüanslarını değişik yollarla ifade etmek istediğini söylemek tabii ki zordur. Bu durumda şunu söylemek daha yerinde olacaktır. Yazar için yabancı dilin ses nüanslarını doğru şekilde aktarmak zor bir görev olduğundan onları farklı durumlarda farklı göstergelerle ifade etmiştir. Fakat, genel anlamda yazarın “ö” ünlüsünü doğru aktarmada başarılı olduğu belirtilmelidir.

Dmitriyev tarafından incelenen aynı türden *Slavyan Bulgarcası, Yunanca ve Karamalit Dilini Öğrenme Kitabı* adlı bir eserde, ki burada Türkçe malzeme Bulgarca harflerle yazılmıştır, bu açıdan ilgiye değer unsurlar bulunmaktadır. Sözkonusu eserde de genel olarak Türkçe sesli harfler Bulgarca karşılıklarıyla verilmiştir (Dmitriyev, 1928, s. 452).

Dmitriyev’in incelediği eserde de “ö” ünlüsünün “o” göstergesiyle karşılandığına ilişkin çok sayıda örnek yer almaktadır. Dmitriyev’in vurguladığı gibi bunun nedeni sadece yazarın Türkçe ünlüler sisteminin özelliklerini yetersiz görmesi değildir. Araştırmacılar Türkçenin bazı lehçelerinde “ö” ünlüsünün değişime uğradığı olgusunun farkındadırlar (Örn.: gozli’cem) (Rasanen, 1936, s. 85). Özel literatürde belirtilen lehçe kaynaklı örnekler dışında buna edebî Azerbaycan Türkçesindeki ‘kor’ (kör) kelimesini örnek gösterebiliriz. Burada “ö” harfi tarihsel süreç içinde “o” harfine dönüşmüştür. Söz konusu meselenin daha ayrıntılı olarak incelenmesi bu fonetik süreci nihai olarak açıklığa kavuşturacağından son derece önemlidir.

2. Türkçedeki “ü” ünlüsü.

a) Okuma Kitabı’nda “ö” harfinin karşılığı olarak bileşik “go” (io) göstergeleri kullanılırken, “ü” harfi için genelde “ə” göstergesi kullanılmıştır: kəçək – küçük, səmək – sümük, gəlmək – gülmək, sət – süt, məžde – müjde, gyozlək – gözlük, yorəmcek – örümcek, dəgən – düğün, əzəm – üzüm, əpər – üpür, bəlbəl – bülbül, gəmiş – gümüş, sərən – sürün, təi – tüy, əzək – üzük, kəfər – küfür, omər – ömür, səz – süz, təkərdi – tükürdü, sərdi – sürdü, sərgən – sürgün, çərəməş – çürümüş.

b) Türkçe “ü” harfi Gürcücedeki “u” harfi ile karşılanmıştır: kutuk – kütük, suçsuzum – suçsuzum,¹¹ tukendi – tükendi, doşurdi – döşürdü, duşer – düşer, sogut – söğüt, duşunmek- düşünmek, surt – sürt, gurgen – gürgen.

“Ü” harfinin Gürcüce “u” ve “i” göstergeleriyle karşılandığı bir örnek yer almaktadır: uistənde (iustiuinde) – üstünde.

Görüldüğü gibi yazar, Türkçe ünlü harflerin özelliklerini yetkinlikle anlamış ve onları ifade edebilmek için özel ilave işaretlere başvurmuştur. Bazı durumlarda yazarın Türkçe “ü” harfini Gürcüce “u” harfi ile karşılamakta olduğu doğrudur; fakat, yukarıda “ö” harfinin değişime uğradığının belirtildiği durumdakine benzer şekilde burada da gerçek fonetik süreçle karşı karşıya olma durumu söz konusudur. “Ü” harfinin “u” harfine dönüşmesi bazı Türk lehçelerinde karşılaşılan bir durumdur. Bu durum Erzurum, Trabzon, Konya ve Balkanlardaki lehçelerde (örnekler: optum – öptüm, dcordum – gördüm, tcomur

¹¹ “Suçsuzum” sözcüğünde “ü” göstergesinin kullanılmasını gerektiren bir durum söz konusu değildir (ç.n.).

- kömür...) görülebilir (Dmitriyev, 1928, s. 455). Pisarev, aynı bağlamda, Trabzon lehçesinde duz (düz) kelimesini tespit etmiştir (Pisarev, 1901, s. 180).

Türkçe "ü" seslisine iki durumda farklı bir şekilde rastlanır: 1. Ddvizildiler (dvizildiler) - düzeldiler ve 2. tvətəni - tütün vb. kelimelerde. Burada, ilk örnekteki "ü" harfi "vi" (vi) biçimbirimi ile ifade edilmektedir, ikinci durumda ise "və" ile. Tabi ki, bu olgu tesadüfi değildir, zira Samtze-Saatabago (Güney Gürcistan) bölgesindeki Türkçe konuşan nüfus üzerinde yaptığım bir çalışmada kaydı tutulan bazı kelimelerde "ü" yerine "vi" biçimbirimi; "ö" yerine ise "ve" biçimbirimini kullanıldığına tanık oldum. Örneğin, gvırjistan (gvircistan) - Gürcistan, gvez- göz, kvei - köy vb. Bu konu ayrı bir araştırma konusu olabilecek kadar ilginçtir.

3. Türkçe "ı" ünlüsü. *Okuma Kitabı'nın* yazarı aynı zamanda üçüncü Türkçe seslisi olan "ı" (Gürcücede "ı" göstergesi bulunmamaktadır, ç.n.) göstergesinin özgünlüğünün farkında olduğundan bu harfi normal "i" harfinden ayırt etmektedir. Yazar "ı" ünlüsünü ifade etmek için aynı "y" göstergesini kullanmıştır. Yazar, bu gösterge ile genelde "ü" ve bazı durumlarda "ö" göstergelerini karşılamıştır. Bu uygulamayı bilimsel olarak şöyle temellendirmiştir. Örnekler: azyk - azık, ne vakyt - ne vakit, itbalyyy - itbalığı, başlyk-başlık, bakyr - bakır, syr - sır, khyszylyk - hırsızlık, k'yz - kız, kyzylzyk - kızılılık, iakyn - yakın, bulaşykhdyr - bulaşıktır, hast'alyq - hastalık, adym - adım, kyrarym - kırarım, syk - sık, kyydym - kıydım, iarylmyş - yarılmış, açyk - açık, dayyt - dağıt, danyşyrym - danışırım, q'yş - kış, syrt - sırt, mykh - mih, byldyržyn - bildircin...

Görüldüğü gibi "ı" ünlüsü genel olarak "y" göstergesi ile karşılanmıştır. Bu harfin "u" veya "o" ile karşılandığı durumlar pek azdır: yalun (kalun) - kalın, sinor (sinor) - sınır, iafarum (iaparum) - yaparım, airulurum (airulurum) - ayırılırim.

Türkçe "ı" harfinin Gürcücedeki "i" (i) harfi ile karşılandığı durumlar daha fazladır: iarglmgš (iarılmış) - yarılmış, iaiqnmiš (iaikanmış) - yıkanmış vb. Bize göre, lehçelerdeki fonetik olgular bu durumda yansıtılmış olmaktadır. Çünkü, benzer olgulara pek çok lehçede rastlanmaktadır.

Türkçedeki diğer sesli harfler, yani "a", "e", "i", "o", "u" Gürcücedeki denk karşılıkları ile verilmiştir.

3. Ünsüzler

1. Türkçe "y" ünsüzü. Bu harf Türkçe özel literatürde orta dil sessiz harfi olarak nitelendirilmektedir. Bu harf, yarı-sesli denilen veya hecesiz "i"ye karşılık gelmez. Aksine bu harf Kıpçakça ve diğer Türkî dillerde söz konusu olan "j", "c" ve "s" sessizlerini değiştirici etkiye sahiptir (yol - jol - žol - suol...) (Dmitriyev, 1948, s. 107-108). "Y" harfinin böyle bir özelliğine rağmen, adı geçen el yazmasında bu harf her durumda Gürcücedeki i (i) göstergesi ile karşılanmıştır: ioxuš - yokuş; ia bu, ia o (ia bu, ia o) - ya bu, ya o; iakin - yakın; aiayt'aš - ayaktaş; iox (iokh) - yok; tui - tüy; iastuy - yastık; iara (iara) - yara; iol (iol) - yol; ai (ai) - ay. Görüldüğü gibi Türkçedeki "y" harfi Gürcücede değişik göstergelerle karşılanmıştır.

"K"/ق harfi. Söz konusu eser, edebiyat Türkçesinde Arapça ق harfi ile ifade edilen arka dil kapantılı ünsüz hakkında ilgiye değer bir malzeme sunmaktadır. Elimizde bulunan malzemeye göre şöyle bir tablo çizmek olasıdır:

ق = Gürcüce "j" (q)nin farklı konumlarına tekabül etmektedir: khaqim - hakkım; iaqin - yakın; khastaliq - hastalık; qaranlukh- karanlık; qaz - kaz, qurbaya - kurbağa; fambuq - pambruq; ušaq - uşak; qaia - kaya; qabaq - kabak; oqumuš - okumuş; sgq (sgk) - sık; iaqmay - yakmak; baliq- balık, qitliq - kıtlık vb.

ق = Gürcücedeki sert “з” (k) sesine karşılık gelmektedir: k’usk’un – kuskun, k’uru əzəm – kuru üzüm; k’opmiş – kopmuş; k’opar – kopar; k’aplan – kaplan...

ق = kelimelerin başlarında Gürcücedeki “з” (q) sesine karşılık gelmektedir: q’artalq’uşu – kartalkuşu; q’anja – kanca; q’arabaş – karabaş; q’izil – kızıl; q’av – kav; q’açmaq – kaçmak; q’oç – koç; q’abuq – kabuk; q’oja – koca; q’ardaş – kardeş...

ق = kelimelerin orta ve sondaki pozisyonlarında Gürcücedeki “b”(kh)¹² harfine karşılık gelmektedir: iokhuş – yokuş; q’orkhmam – korkmam; iokh – yok; saikhlar – sayıklar; çokh – çok; q’okhu – koku; çakhal – çakal; dalakh – dalak; akhilsiz – akılsız; iaprakh – yaprak; tutkhal – tutkal; qorkhu – korku...

ق = kelimelerin orta ve sondaki pozisyonlarında Gürcücedeki “r” /γ/ (sert ğ) harfine karşılık gelmektedir: buyadar – bu kadar; q’almayal – kalmakal; brayirim (brağgrgm) – bırakırım; iastuy – yastık...

Eğer edebiyat Türkçesinin gerçeklerine dayanılacak olunursa ق harfi en uygun şekilde yukarıda gösterildiği gibi Gürcüce “q” (yumuşak k) ve “k” (sert k) harflerine karşılık gelmektedir. Edebiyat Türkçesinde ve bazı Türk lehçelerinde, Trabzon lehçesi dâhil, ق arka dil sert “k” sesidir. Dolayısıyla yazarın ق harfini Gürcücedeki “q” (yumuşak “k”) göstergesi ile karşılamaya çalıştığı durumlarda gerçek durumu yansıtmaya çok yaklaştığı söylenebilir. ق harfinin yerinde Gürcüce sert “k” olduğu durumlar, bilindiği gibi, genel olarak Türkçe sert ve sesli harflerin diğer dillerde hassas algılanması ile açıklanabilir ki bu konuya daha sonra değineceğiz. Ders kitabında ق harfinin Gürcüce “q” ve “k” harfleri ile karşılanması Trabzon lehçesinde mevcut olan durumun bir yansıması olabileceği gibi, *Okuma Kitabı*’nın yazarının yardımcısının Trabzon’dan gelmiş olma ihtimalini de düşündürmektedir. Öyle ki, Pisarev, 1901 yılında, Trabzon lehçesindeki ق harfinin edebiyat Türkçesinde de olduğu gibi kapalı şekilde kullanıldığını tespit etmiştir (Pisarev, 1901, s. 175).

Kitapta kelime başındaki çok sayıda ق harfi Gürcüce sert “j” (q) ile karşılanmıştır (q’oç – koç vd.). Yaygın olarak bilindiği gibi, Azerbaycan Türkçesinde ve Anadolu lehçelerinde ق harfi ötümlü şekilde söylenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde sözkonusu harf sesli “g” harfine dönüşmektedir ve aynı durum Anadolu lehçelerinde de görülmektedir (kuş – guş, kız – gız), aynı şekilde: kuş - guş, yuva-yuvan < قوغلن kız-yys < قيز kurban- gurban, kardeşlik – gardaşlık – (Kars) (Caferoğlu, 1942, s. 147, 160-161).

Bize göre, ق harfinin Gürcücede “y” harfi ile karşılanmasının nedeni Türkçe seslerin Gürcülerin konuşmalarında sertleşme özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Trabzon lehçesine ait ق harfinin Gürcüce karşılığı “k” (sert k) harf ise, aynı şekilde “garibi” (ğaribi) kelimesine paralel olarak “yaribi” (qaribi) kelimesi de kullanıldığından, sesli “y” harfinin “γ” (sert ğ) harfinin yansıması olma olasılığı söz konusudur.

Her durumda, kitaptaki malzemeler Arapça ve Türkçe kelimelerde kullanılan ق harfinin Gürcücede çeşitli karşılıklarıyla ifade edilme olgusunu açıkça göstermektedir.

Elisabed Gudiaşvili’nin Acara-Türkiye ilişkilerinin etkileşimini incelerken elde ettiği veriler de yaklaşık olarak benzer durumu ortaya koymuştur: ق harfinin Gürcüce karşılıkları olarak “y” ve “k” ünsüz harfler kullanılmıştır. Araştırmacı, bu tür Türkçe göstergelerin Gürcücenin Batum lehçesine farklı yollardan girdiğinin sonucuna varmıştır.

Türkçe sağır “f” ünsüzünü ifade etmek için kitabın yazarı doğal olarak Anton Katalikoz’un icat ettiği “ϕ” harfini kullanmıştır: Seftali – şeftali, ϕelan – filan, nefes-nefes; qəϕər – küfür, ϕil – fil, ϕiSeqliq – fişeklik, ϕesϕeseli – vesveseli, Taraϕgmda – tarafımda...

¹² Metin içindeki Gürcüce “b” göstergesi, Türkçe “kh” diftongu ile karşılanmıştır (ç.n.).

Türkçe sesli ve kapalı harflerin Gürcüce sert ünsüzler aracılığıyla karşılandığı özel olarak belirtilmelidir. Tabi ki bu yönde yazar ardışıklık prensibini her zaman korumamış ve her durumda bu kuralı uygulamamıştır. Fakat, bununla ilgili kitapta yeterince malzeme mevcuttur. Şüphesiz, bu tesadüfi değildir; çünkü genel olarak gözlemlendiği gibi Gürcüler, özgün Türkçe harfleri daha sert ifade etmektedirler. Bu konuya henüz yayınlanmamış olan çalışmamızda daha ayrıntılı bir şekilde ileride değineceğiz. Söz konusu çalışma Türkçe transkripsiyonlarıyla ifade edilen Gürcüce özel isimleri ele almaktadır. Bu nedenle burada sadece, Türkçedeki spesifik harflerin Gürcücede sert bir şekilde teffuz edildiği olgusunu Çan (Lazca) dilinin bütün araştırmacılarının (N. Mar, İ. Kipşidze, A. Çikobava) tespit ettiğini vurgulamak istiyoruz. Çan (Lazca) dili uzmanı Sergi Jgenti sözkonusu olgunun altını çizerek "Çan Metinleri" (Jgenti, 1938) adlı çalışmasında bu olguyu "seslerin yer değişimi" terimi ile adlandırmıştır. Bunu gösteren örnekler, incelediğimiz *Okuma Kitabı*'nda da çok sayıdadır. Burada sadece birkaçını göstereceğiz: şeft'ali – şeftali, aiayt'aşı – ayaktaş, khas'talyq- hastalık, hast'aim – hastayım, to'imaq – doymak, toidum – doydum, t'oldur – doldur, but'arym – budarım, turmaq – durmak, vakht – vakit, eskilmiş – eskilmiş, baştan – baştan, tu't – tu't, t'aiandi – dayandı, ist'e – iste, peqt'ova ederum-beddua ederim, t'arildi- darıldı, t'ot'akh- dudak, t'uz – tuz, tari- darı vb.

Ayrıca, ele aldığımız eserdeki malzemeye dayanarak sondaki sesli harflerin kapanmasıyla ilişkili çok önemli fonetik bir olgu ortaya konabilir. Sondaki kapalı sesler günümüz Türkçesinde artık söz konusu değildir ve bu olgu yazı dilinde de doğrulanmıştır. Fakat, lehçelerdeki sızıcılarla (spirant) ilgili durum yeni incelenmiştir ve bazı lehçelerde söz konusu olgu tespit edilmiştir (Dmitriyev, 1928, s. 420).

Eserde bu bağlamda yoğun olan malzemenin izi sürülerek Türkçenin Doğu Anadolu veya Kuzey-Doğu Anadolu lehçesinde mevcut olan son ek "z"nin kapanma olgusu ortaya çıkarılabilir. Bu konudaki örnekler şunlardır: ietişmes – yetişmez, bilmes – bilmez, çes – çöz, azis gən – aziz gün, boyasla – boğazla, daianmas- dayanmaz, seçemes – seçemez, denis – deniz, deilmes – deyilmez, semis- semiz, jevis- ceviz, bis- biz, davasis- davasız, beias jiger- beyaz ciğer, boyas – boğaz, gejenis khair olsun- geceniz hayır olsun, soztutmas – söz tutmaz (Dmitriyev, 1933, s. 111). Aynı zamanda şunu da belirtmeliyiz ki qaz – kaz, omuz – omuz vd. örneklerde görülen bu olguya sık rastlanmaz.

İlgiye değer diğer bir fonetik olgu da genellikle metnin Türkçe kısmında dudak ünsüzü "b" harfinin önünde bir diğer dudak ünsüzü "m" göstergesinin yer almasıyla oluşan durumdur. Bu olguyu, Arapça مبارز bumperazi (bumperazi) - düelloca veya dambaça – tabanca gibi Arapçadan ödünçleme bir çok Gürcüce kelimedede gözlemlemek mümkündür: mimbaşır) - مباحث, mbikhdim/bikhdim (mbikhdım/bikhdım) – bıktım, mbir- bir (101 v), mbeqlemeie (mbeklemeie) – beklemeye (150 r), mbir-mbirine (mbir-mbirine) - birbirine (131 v), mbugun – bugün, mbakhusus (mbakhusus) - باخصوص... Sözkonusu olgu bir başka Gürcüce kelimedede de görülmektedir: mbali / bali (mbali / bali) – kiraz. Arapça kelimelerde, Arapça حامل-dan türetilen Azerice "hambal" kelimesinde olduğu gibi, iki "b" harfini farklılaştırma eğilimi dikkat çekicidir. Örneğin: mukhapbet-muhabbet – محبت, rapbi taale- رب تعالی (122 r), ia rafbi (Ya Rabbi) – یاری (144 r). "m" harfinin ardından "b" harfinin gelişile oluşan durum da söz konusudur: tumban (tumban) – tuman.

El yazmasındaki örneklerdeki ilk hecesi vurgulu "u" harfinin "i"ye dönüşmesi de dikkate değer bir olgudur. Şu kelimeler bu bağlamdaki özgün örneklerdir: ivarlan (iavarlan) – yuvarlan, ivarlat (ivarlat) – yuvarlat, imruq (imruk) – yumruk vd. Aynı olguları Dmitriyev Karamanlı lehçesinde de tespit etmiştir: umuşak (yumuşak) vb. (Dmitriyev, 1928, s. 450)

Arapça uzun ünlü harflerin metindeki varlığı, daha ziyade "a" harfi, kelimelerde iki "aa" ile karşılanmıştır: "ibaadet eilesin – ibaadet eilesin" (ibadet etsin).

Eserdeki mevcut pek çok Türkçe sözcüksel malzeme çağdaş Türk lehçelerinde yeterince incelenmediğinden hâlâ bilinmemektedir veya kaybolmuş durumdadır. Dolayısıyla sözkonusu eserin Türk dili üzerine yapılan tarihsel çalışmalara önemli katkı sunabileceğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda el yazmasında ortaya konulan birkaç örneği burada paylaşmak yerinde olacaktır: “şemodegi (sonbahar) – gazel” (67 r). Türkçede mevsimler özelinde “gazel” kelimesi şöyle açıklanmaktadır: “Sonbaharın geldiği ve yaprakların döküldüğü vakit” (Radlov, 1911, s. V). Benzer açıklama *Türkçe-Rusça Sözlük*'te de verilmektedir: “Gazel – ağaçlardaki kuru yaprak” (Magazanik, 1945, s. V). Eski sözlükler de konuyla ilgili yaklaşık tanımları vermektedirler: قورویپراق، اعاچ اوزر نده قورویان اوراق. (Ahmed Vefik Paşa, 1356, s. 630). Anlaşıldığı gibi “Gazel” kelimesinin sonraki semantik gelişimi sonucunda lehçede “sonbahar” anlamı elde edilmiştir. Aynı şekilde, Eylül ayına “gazel ayı” adı verilmiştir (44 r).

Eserdeki bazı malzemeler de özel ilgiyi hak etmektedir: “monatle – suia çek – suya çek” (40 r) ve “movnatlav – suya çekerim”. Zira, Türkçede “vaftiz etmek” fiili Yunancadan ödünçleme “vaftiz” kelimesi ile karşılanmıştır. Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere bu Yunanca kelimenin Türkçe karşılığı olan (çoğucu) “suya çekmek” şekli Anadolu lehçesinde mevcuttu.

“Mmoinela” kelimesinin Türkçe karşılığı olarak da, Arapça “hazm etmek” kelimesinin dışında, “yemek sindirdi” ifadesi verilmiştir (40 r).

“Mmatkhovev – kullandır” (41 r) kelimesinde “kullanmak” fiilinin ettirgen şeklinin (kullandır) kullanılması da ilgiye değerlidir. Aynı şekilde, iki sene öncesi için “ilişil” (yılışıl) sözcüğü kullanılmıştır. Gürcüce “krukhi” kelimesi Türkçede, ya Slav dillerinden giren “kuluçka” sözcüğü ya da Gürcüce “gürük” kelimesiyle karşılanmaktadır. El yazmasına göre ise “krukhi” sözcüğünün Türkçe karşılığı “tukhsi” kelimesidir (30 v, tuksi?). “tukhsi” kelimesinden türemiş olma olasılığı olan “sabudari” (sabudari) sözcüğünün Türkçe karşılığı “tukpin, tuhpın” göstergeleridir (III bölüm., s. V). El yazmasında “tukpin, tuhpın”ın yanısıra bilinmeyen nadir kelimelerin sayısı oldukça fazladır: “qatiq (katık /Arap.) – mide, “tq'emali (tkemali) – salor” (54 r), “mdogvi (mdogvi) – sinop (37 v), “agdgoma – kızıl yumurta” (Gordlevski, 1954, s. 10) (Paskalya) (1 v) ve diğer pek çok kelime bunlardandır.

Sonuç

Stalin'in de ifade ettiği gibi bir dilin gramer düzeni ve onun sözcük hazinesi o dilin temelini ve özgünlüğünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla, şu veya bu dilin sözcük hazinesini araştırıp incelemek bir dilbilimcinin önde gelen görevlerindedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, eserde belgelenen oldukça geniş sözcüksel malzeme her iki dilin (Gürcüce ve Türkçe) tarihsel açıdan incelenmesi adına son derece önem taşımaktadır. Biz, yukarıda Gürcücenin lehçelerine ait bir miktar malzemeyi ortaya koymaya çalıştık. Bu tür malzeme oldukça geniş olup bunlar 18. yüzyıl Zemo-İmereti bölgesinde konuşulan lehçenin araştırılmasında önemli rol oynayacaktır. Anlamları bilinmeyen bazı Gürcüce kelimeler Türkçe karşılıkları aracılığıyla anlam kazanmaktadır. Bilinen bazı lehçe örnekleri onların kullandıkları topografyayı tespit edebilme potansiyeli taşımaktadır. Kimi durumlarda Gürcüce kelimelerin yeni ilave anlamlarının olduğu tespit edilmiştir. Bütün bu malzemeler yayınlanması düşünülen Gürcüce-Türkçe metne dâhil olunmalıdır. Gürcüce materyallerden öne çıkanlar şunlardır: bujeri, baça (bača), baldumi, brç've (brč've), butsuni (buc'uni), gezeli, tiri, tutubo, kapari (k'ap'ari), margi (maryi), murali, oyari (oq'ari), okhçani (okhç'ani), putuni (p'ut'uni), jruni (žruni), rilo, kavi (q'avi), şvavi (švavi), çaçanagi (čaçanagi), tsino (č'ino), beço (bečo), tsberi (c'beri), tarmuçi (t'armuč'i), ukhani (uxani), fuşi (puşi) vd.

KAYNAKÇA

- Ahmed Vefik Paşa (1356). *Lehce-i Osmani*. Dersaadet: Mahmut Bey Matbaası.
- BAGRATIONI, V. (1941). *Gürcistan Krallığının Tasviri*. (hızl. T. Lomouri-N. Berdzenişvili). Tiflis: Tiflis Devlet Üniversitesi Yayınları.
- BAKRADZE, D. (1875). *Eski Hristiyan El Yazmalarında Kafkasya*. Tiflis: B.İ.
- BAKRADZE, D. (1878). *Guria ve Açara Bölgelerine Arkeolojik Gezi*. S. Petersburg: İmparatorluk Bilimler Akademisi.
- CAFEROĞLU, A. (1942). *Doğu İllerimizin Ağızlarından Toplamalar*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DMITRIYEV, N. (1928). "Osmanlı Lehçebilim Malzemeleri: Karamanlı Dilinin Fonetik Yapısı". *Doğubilim Uzmanlarının Notları*. Moskova: Sovyet Bilimler Akademisi.
- DMITRIYEV, N. (?). "Azerbaidshanschanische Lieder in Armenischer Transkription". *WZKM*. XLI: 127-128.
- DMITRIYEV, N. K. (1933). "Gagausische Lautlehre III". *Archiv Orientalni*. V/1: 78-80.
- Dzveli Saqartvelo-III* (1914). (ed. E. Takaişvili). Tiflis: Spiridon Loberidze'nin Elektrikli Matbaası.
- GORDLEVSKI, B. A. (1954). "Türkiyede Toprak İşlenmesi". *Sovetskoye Vostokovedeniye- III*. Moskova: Doğu Edebiyatı Yayınevi.
- IOSELIANI, I. (1866). *Eski Tiflis Şehrinin Tasviri*. Tiflis: Kafkasya Genel Valiliğinin Matbaası.
- JGENTI, S. (1938). *Çan Metinleri, Arkabuli Ağzı*. Tiflis: Gürcistan Bilimler Akademisi Yayınları.
- JORDANIA, T. (1897). *Kronikler I*. Tiflis: M. Şaradze Matbaası.
- KAKTTE-I (Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Eserler-I)* (1866). (hızl. Komisyon). Tiflis: Kafkasya Genel Valiliğinin Matbaası.
- KEKELIDZE, K. (1941). *Gürcü Edebiyat Tarihi*. Tiflis: Sovyetler Gürcistanı.
- KOIAVA, N. (1948). "18. Yüzyıl Gürcüstanında Kredi Sistemine Dair". *Stalin Tiflis Devlet Üniversitesi Çalışmaları*. XXXIV: 27.
- MAGAZANIK, D. A. (1945). *Türkçe-Rusça Sözlük*. Moskova: Millî ve Yabancı Sözlükleri Devlet Basımevi.
- ORBELIANI, S. S. (1928). *Gürcüce Sözlük*. (ed. İ. Kipşidze-A. Şanidze). Tiflis: Sovyetler Gürcistanı.
- PISAREV, V. (1901). "Trabzon Lehçesi Üzerine Birkaç Söz". *Rus İmparatorluğu Arkeoloji Cemiyeti'nin Şark Şubesi Notları*. S. Petersburg: İmparatorluk Bilimler Akademisi Yayınevi.
- RADLOV, V. (1911). *Türkçe Ağızlar Sözlüğü*. S. Petersburg: İmparatorluk Bilim Akademisi Yayınevi.
- RÄSÄNEN, M. (1936). "Türkische Sprachproben aus Mittel-Anatolien". *Jozgat Vil. Studia Orientalia VI 2*. Helsingforsiae. II.